

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı**

**AZADİ
(HAYATI-EDEBÎ ŞAHSİYETİ-ESERLERİ)**

**DOKTORA TEZİ
I. Cilt**

**HAZIRLAYAN
Soner SAĞLAM**

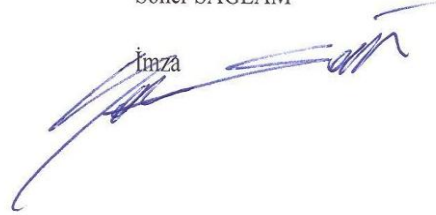
**DANIŞMANI
Doç. Dr. Ali EROL**

İZMİR-2011

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum AZADİ (HAYATI-EDEBÎ ŞAHSİYETİ-ESERLERİ) doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Soner SAĞLAM

İmza

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun **01/06/2011** tarih ve **17/13** sayılı kararı ile oluşturulan jüri **Türk Dünyası Edebiyatları** anabilim dalı doktora öğrencisi **Soner SAĞLAM**'ın aşağıda başlığı (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve aday **28/06/2011** günü saat **10.00**'da **100 dk** süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/~~başarısız/düzeltilmesi gerekli~~ olduğu oylarıyla / ~~oy çokluğuyla~~ karar vermiştir.

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
BASKAN

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Prof. Dr. Alimcan İNAYET
ÜYE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN
ÜYE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Doç. Dr. Ali EROL (Danışman)
ÜYE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÖKÇİMEN
ÜYE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı : Azadi(Hayatı,Edebi Şahsiyeti, Eserleri)

Tezin İngilizce Başlığı :Azadi (His Life, Literatry Characteraul, Works)

- * 1. Doktora Tezi savunma süresi asgari 90 azami 120 dakikadır.
- 2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) **bilgisavarda** doldurulmalıdır
- 3. **Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.**
- 3. Doktora Tez savunmasında üyelerden en az birinin **üniversite dışından** olması zorunludur.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ:.....	1
1. Türkmenler ve Türkmenistan.....	1
1. 1. Türkmenistan'ın 18. Yüzyıldaki Siyasî Durumu.....	3
1. 2. Ana Hatlarıyla 18. Yüzyıla Kadar Türkmen Edebiyatı.....	6
1. 3. On Sekizinci Yüzyıl Türkmen Edebiyatı.....	9
1. 4. Türkmen Türkçesi Hakkında Kısa Bilgi.....	14
1. 4. 1. Ünlüler.....	14
1. 4. 2. Ünsüzler.....	16
2. Azadı.....	17
2. 1. Hayatı.....	17
2. 2. Hakkında Yapılan Çalışmalar.....	19
2. 3. Edebî Şahsiyeti.....	21
BİRİNCİ BÖLÜM: ESERLERİ (İNCELEME).....	48
1. Vagz-ı Azad.....	48
1.1. Eserin Tanıtılması.....	48
1. 1. 1. Adı.....	48
1. 1. 2. Türü.....	48
1. 1. 3. Yazılış Sebebi.....	51
1. 1. 4. Yazılış Tarihi.....	51
1. 1. 5. Beyit Sayısı.....	51
1. 2. Muhteva Özellikleri.....	51
1. 2. 1. Tertibi.....	51
1. 2. 2. Giriş.....	53
1. 2. 3. Birinci Bap.....	58
1. 2. 4. İkinci Bap.....	90
1. 2. 5. Üçüncü Bap.....	122

1. 2. 6. Dördüncü Bap.....	132
1. 2. 7. Bitiş.....	135
1. 3. Şekil Özellikleri.....	136
1. 3. 1. Vezin.....	136
1. 3. 2. Kafiye.....	136
2. Behiştname.....	137
2. 1. Eserin Tanıtılması.....	137
2. 1. 1. Adı.....	137
2. 1. 2. Türü.....	137
2. 1. 3. Yazılış Sebebi.....	138
2. 1. 4. Yazılış Tarihi.....	138
2. 1. 5. Beyit Sayısı.....	138
2. 2. Muhteva Özellikleri.....	139
2. 3. Şekil Özellikleri.....	151
2. 3. 1. Vezin.....	151
2. 3. 2. Kafiye.....	151
3. İsimli Eserleri.....	151
3. 1. Mesnevi.....	151
3. 1. 1. Eserin Tanıtılması.....	151
3. 1. 2. Muhteva Özellikleri (Tertibi).....	152
3. 1. 3. Şekil Özellikleri (Vezin, Kafiye).....	161
3. 2. Rubailer.....	162
3. 3. Gazeller.....	163
3. 4. Murabbalar.....	163
SONUÇ.....	165
KAYNAKLAR.....	169
ÖZGEÇMİŞ.....	174
ÖZET.....	175
ABSTRACT.....	176

ŞAHIS, YER VE ÖZEL ADLAR DİZİNİ.....	177
İKİNCİ BÖLÜM: METİNLER.....	182
1. Latin Harfleri İle Metinler.....	182
1. 1. Vagz-ı Azad.....	182
1. 2. Behiştname.....	413
1. 3. İsimsiz Eserleri.....	461
1. 3. 1. Mesnevi.....	461
1. 3. 2. Rubailer.....	498
1. 3. 3. Gazeller.....	503
1. 3. 4. Murabbalar.....	509
2. Türkiye Türkçesi İle Metinler.....	511
2. 1. Vagz-ı Azad.....	511
2. 2. Behiştname.....	745
2. 3. İsimsiz Eserleri.....	794
2. 3. 1. Mesnevi.....	794
2. 3. 2. Rubailer.....	832
2. 3. 3. Gazeller.....	837
2. 3. 4. Murabbalar.....	839

ÖN SÖZ

Türkmenlerin tarihinde 18. yüzyıl çok büyük gelişmelerin yaşandığı bir devir olmuştur. Bu devirde, Türkmenlerin devlet yapısında, siyasi ve iktisadi hayatında, vatanın ve milletin çıkarlarını korumak için yapılan işlerde büyük gelişmeler görülmüştür. Daha önceki yüzyıllara ait temsilcileri bulunmakla birlikte, 18. yüzyıl, yazılı Türkmen edebiyatının kuruluş dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu yüzyılın en önemli isimleri, Andalıp, Azadı ve Mahtumkulu'dur. Özellikle Azadı ve oğlu Mahtumkulu, sadece birer şair olarak değil, “birlik”, “devlet” ve “vatan” gibi kavramlara dikkat çeken ve Türkmen halkını bu kavramlarla tanıştıran toplum önderleri olarak da tarihteki yerlerini almışlar, kendilerinden iki asır sonra kurulacak olan bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti'nin temellerini atmışlardır.

Çalışmamız 3. ciltten oluşmaktadır. 1. cilt; “Önsöz”, “Giriş (Türkmenler ve Azadı)”, “Eserleri” başlıklı birinci bölüm, “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Dizin”den oluşmaktadır. “Metinler” başlıklı ikinci bölüm 2. ve 3. ciltleri oluşturmaktadır. Buna göre, 2. cilt “Latin Harfler İle Metinler”, 3. cilt de “Türkiye Türkçesi İle Metinler” adını taşımaktadır.

“Giriş”te Türkmenler ve Türkmenistan ile on sekizinci yüzyıla kadarki Türkmen edebiyatı hakkında kısaca bilgi verilmiş; yüzyıllara, önemli temsilcilerine ve ele alınan konulara kısaca değinilmiştir. Daha sonra Türkmenistan'ın on sekizinci yüzyıldaki siyasi durumu ile on sekizinci yüzyıl Türkmen edebiyatı ve önemli temsilcileri kısaca tanıtılmıştır.

Yine bu bölümde Türkmen Türkçesi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra; Azadı'nın hayatı, şair üzerine yapılan çalışmalar, edebî şahsiyeti, dili ve üslûbu hakkında bilgi verilmiştir.

Azadı'nın en hacimli eseri olan “Vagz-ı Azad” ile diğer müstakil eserleri ve şiirleri incelenerek, şairin edebi şahsiyeti hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Azadı'nın eserleri, sırasıyla “Vagz-ı Azad”, “Behiştname”; İsimsiz Eserleri başlığı altında da “Mesnevi”, “Rubailer”, “Gazeller” ve “Murabbalar” muhteva ve şekil özellikleri dikkate alınarak incelenmiştir.

“Vagz-ı Azad” klasik mesnevi tertibine göre düzenlenmiştir. Giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümünden oluşur. Asıl konunun işlendiği bölüm dört bapтан oluşmaktadır. Bu dört bölüm içerisinde “Fasıl”, “Nasihât”, “Cömertın Bahtlılığının Beyanı Budur” vb. gibi alt başlıklarda konular genişleterek ele alınmıştır. Genel olarak klasik mesnevi tertibine göre oluşturulan “Vagz-ı Azad”ı incelerken, önce eserin tanıtılması (Adı, türü, yazılış tarihi vb.) yapılmıştır. Ardından muhteva ve şekil özelliklerinin incelenmesine geçilmiştir. Eser muhteva yönüyle incelenirken, mesnevi tertibi kapsamında öncelikle eserin münacat özelliğinde olan “giriş” bölümü tespit edilmiş, bu bölümde bahsedilen konular açıklanmıştır. Sonra da I. Bap ve bu bapta alt başlıklar, 2. Bap ve içerisinde yer alan alt başlıklar, 4. Bapın sonuna, yani eserin “Bitiş” bölümüne kadar numaralandırılarak eserin incelenmesi yapılmıştır. Yaptığımız numaralandırmayı şu şekilde gösterebiliriz:

1. Vagz-ı Azad
 1. 1. Eserin Tanıtılması
 1. 2. Muhteva Özellikleri
 1. 2. 2. Giriş (1-89)
 1. 2. 2. 1. Dua-Medih Söylemek Beyanı
 1. 2. 2. 2. Der Beyan-ı Dua (48-90)
 1. 2. 3. Birinci. Bap (90-642)
 1. 2. 3. 1. Geçmiş Zamanda İki Şahın Konuşmasının Hikâyesi (151-174)
 1. 2. 3. 2. Hazret-i Ömer Dünyadan Göçtükten Sonra Bir Kişinin Rüyasında Onu Görmesinin Beyanı (175-201)
 - ...
 1. 2. 5. Üçüncü Bap (1641-1987)
 1. 2. 5. 1. Fasıl (1676-1693)

Bu şekilde her bir başlık altında hangi konudan bahsedildiği açıklanmış ve eserin muhteva özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı yöntem genel olarak

klasik mesnevi tertibine uyan “Behiştname” ve isimsiz mesnevi için de uygulanmıştır.

İnceleme bölümünde değerlendirilen örneklerin, Türkiye Türkçesindeki anlam karşılıkları aynı satırda italik olarak verilmiştir. Bu şekilde yapılan değerlendirmenin daha anlaşılır olacağı düşünülmüştür. Verilen örneklerin sonunda beyit numarası da belirtilmiştir.

Taîrı ayatında adl eylân tiydi, (*Tanrı ayetinde adaletli olun dedi,*
Hak söver her kim adalat eyledi. *Hak sever, her kim adalet gösterdi.*) 95

Eserlerin incelenmesi yapıldıktan sonra, çalışmamızın genel bir değerlendirilmesi yapılarak “Sonuç” ve “Kaynakça” bölümleri yazılmış, ardından da dizin yapılmıştır. Dizin “Şahıs Adları Dizini”, “Yer Adları Dizini”, ve “Eser Adları Dizini” şeklinde tasnif edilmiştir. Bazı şahıs, yer ve eser adlarının Latin harfleriyle yazılışı ile Türkiye Türkçesi olarak yazılışında farklılık olduğundan dizin de bu isimler her iki şekliyle de verilmiştir. Latin harfli olarak yazılan isimlerin yanında Türkiye Türkçesi şekli parantez içinde belirtilmiştir. Örneğin; Novşirvan (Nuşirevan), Nugman (Numan) gibi.

2. ciltte, Azadı'nın bize ulaşan eserleri ve şiirlerinin Latin yazısına, 3. ciltte de Türkiye Türkçesine aktarılan metinleri yer almaktadır. Aktarmanın manzum olmasına dikkat edilmiş, ancak anlama öncelik verilmiştir. 3. ciltte, transkripsiyonu yapılan metnin Türkiye Türkçesine aktarılmasında mümkün ölçüde mısra sonu kafiye ve rediflere bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Ancak, bazı mısraların aktarılmasında ister istemez kafiye bozulmuştur. Manzum metinlerin aktarılması zorluğu dikkate alınarak bu mısraların sonundaki kafiyeli kelimelerin veya ifadelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiş; hece sayısını ve kafiyeyi tutturmak için zorlama yoluna gidilmemiştir.

Çalışmamızın ismini belirlerken AZADİ ismini kullanmayı uygun gördük. Çünkü şairin adının Türkiye Türkçesiyle söylenişinin bu şekilde daha uygun

olacağını düşündük. Ancak, gerek metinde gerek kaynakçada şairin adını Türkmen Türkçesinde var olan kullanım şekliyle AZADI olarak kullandık.

Çalışmamıza esas teşkil eden kaynaklardan iki tanesi TDK Kütüphanesinden temin edilmiştir. Bunlardan, tenkitli metin olan “AZADI Dövlätmemmet, Saylanan Eserler, (Red. Z.B. Muhammedova), İlim Neşriyat, Aşkabat, 1982” adlı kitap Arap harfleriyle basılmıştır. Aynı kitabın Türkmen Kiril harfleriyle basılmış olanı da Türkmenistan’dan dijital ortamda temin edilmiştir. Hem Arap hem de Kiril harfli olarak basılan bu eserde Azadı’nın “Vagz-ı Azad”, “Behiştname” ve dinî içerikli bir mesnevisiyle birlikte rubai, gazel ve murabba örnekleri bulunmaktadır. TDK kütüphanesinden temin ettiğimiz diğer bir kitap olan “Devletmammet Azadı, Vagz-ı Azad, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyası, Aşkabat 1962, 177 s.” adlı kitapta, Azadı’nın sadece “Vagz-ı Azad” adlı eserinden seçme beyitler yer almaktadır. Ancak eserin sonunda verilen sözlük, çalışmamızda oldukça faydalı olmuştur. Ayrıca, değerli hocam Prof Dr. Fikret Türkmen’in kütüphanesindeki kaynaklardan da her aşamada faydalanmaya çalıştık.

Bizi Dövlätmemmet Azadı üzerinde çalışmaya yönlendiren ve her zaman bilgi ve desteğini bizlerden esirgemeyen, bizleri Türklük bilgisi hususunda bilinçlendiren saygıdeğer hocam Prof Dr. Fikret Türkmen’e şükranlarımı arz ederim. Çalışmamın her aşamasında yardımlarını gördüğüm hocam Doç. Dr. Mehmet Temizkan’a ve danışman hocam Doç. Dr. Ali Erol’a teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

Age	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
Agt	: Adı geçen tez
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
E.T.	: Erişim Tarihi
Hzl.	: Hazırlayan
Red.	: Redaktör
S	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
Yay.	: Yayını, Yayınları

GİRİŞ

1. Türkmenler ve Türkmenistan

Günümüzde esas olarak Türkmenistan Türkleri için kullanılan “Türkmen” kelimesini bildiğimiz kadarıyla ilk kez Kaşgarlı Mahmut kullanmıştır. Diğer birçok Türk boyu gibi uzun yıllar konargöçer bir yaşam tarzını sürürden Türkmenler, Oğuz grubuna mensup Türk boylarındandır. Teke, Yomut, Ersarı, Sarık, Salır, Göklen ve Çovdur en büyük Türkmen boylarıdır.¹

Müslüman olan Oğuzlara 11. yüzyıldan itibaren Türkmen denilmeye, 13. ve 14. yüzyıllarda da Oğuz adı yerine artık Türkmen kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzyıllarda Türkistan, Azerbaycan ve Anadolu’daki Oğuzlardan Türkmen diye bahsedilmektedir. Oğuz adı artık destanî anlatmalarda ve rivayetlerde kalmıştır. Türkmen etnik adının Türkmenistan coğrafyasında bugüne dek kesintisiz devam ettiğini görmekteyiz.²

Türkmen sözcüğünün anlamı üzerine farklı görüşler dile getirilmiştir. Ancak Jean Deny’nin ileri sürdüğü “Saf kanlı Türk, öz Türk”, ilim dünyasında genel kabul görmüştür.³ Tarihî süreç içinde tüm Batı ve Oğuz Türklerine Türkmen denilmesine rağmen günümüzde Türkmen adı, Türkmenistan’da ve Orta Asya’nın bazı bölgelerinde yaşayan halklar ile Irak’taki Türkmenler için kullanılmaktadır.

Türkmenlerin tarih sahnesinde aktif bir şekilde yer almaları, Oğuz boylarının bir kısmının İslamiyeti kabul ettiği döneme rastlar. Oğuz Yabgu’su Müslümanlığı kabul eden kardeşlerinin üzerine yürümüş, Büyük Selçuklu Devleti’nin de kurucusu olan Selçuk Bey, Yabgu’ya karşı Müslüman Oğuzları korumuştur. Bu hadisenin ardından Türkmenler, Selçuk Bey önderliğinde Batı’ya doğru hareket ederek Horasan ve Hazar taraflarına yönelmişler, geldikleri bölgelerde Kıpçak ve Peçenek Türkleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Sonraları Tuğrul ve Çağrı Beyler önderliğinde Dandanakan’da Gazne ordusunu yenmişlerdir. Ancak Moğol istilası, hem Selçuklu Devleti’nin hem de Türkmenlerin kaderini değiştirmiş, Türkmen

¹ Mehmet Kara, Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S:14 (Güz-2002), s.235.

² Ahmet Bican Ercilasun, **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara 2007, s.230.

³ Mehmet Kara, **Türkmen Türkçesi**, Akçağ Yay., Ankara 2007, s.233.

boylarının bir kısmı Maveratünnehir, Horasan ve Mangışlak civarında kalmış, diğer boylar ise Azerbaycan ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir.⁴

Bu istiladan sonra Hazar ötesi Türkmenleri ile Azerbaycan ve Anadolu Türkmenleri farklı coğrafyalarda yaşamış, kültür ve dillerinde farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Hazar ötesinde kalan Türkmenler, bir süre Moğolların ve Timur Devleti'nin idaresinde yaşamış, daha sonra ise Kalmukların saldırıları neticesinde bugünkü Türkmenistan'ın güneybatısında bulunan Köpet Dağı taraflarına çekilmişlerdir. Bu bölgede Türkmen nüfusunun artması ve Türkmenlerin güçlenmesi Hive Hanlığı'nı ve İran Şahlığı'nı rahatsız etmiş, Hive hanı Ebulgazi Bahadır ile İran şahı Nadir Türkmenlere ağır kayıplar vermişlerdir. 18. yüzyılda biraz olsun rahatlayan Türkmenler 1860 yılından itibaren hür ve müstakil bir hayat yaşamışlardır. Ancak bu fazla sürmemiştir. Türkmenler bu sefer de gözünü Türkmenistan topraklarına diken Ruslarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Göktepe civarında yapılan ilk savaşta Ruslar yenilgiye uğratılmış, fakat iki yıl sonra yapılan savaşta ağır kayıplar veren Türkmenler Rus yenilgisini kabul etmiş ve bütün Türkmenler 1884'te Rus hâkimiyetine girmeyi kabul etmek zorunda kalmışlardır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra 27 Ekim 1991 tarihinde Türkmenler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.⁵

Türkmenistan Hazar denizinin doğusunda 53° ve 55° doğu boylamları ile 36° ve 43° kuzey enlemleri arasında yer almakta olup yüz ölçümü 488.100 km²'dir. Batısında Hazar Denizi, doğusunda ve kuzeydoğusunda Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde İran ve güneydoğusunda Afganistan bulunmaktadır. Suptropikal çöl iklimine sahip olan Türkmenistan'daki arazilerin önemli bir kısmı Köpet Dağı'nın kuzeyinde yer alan bir çöküntü alanı üzerinde durmaktadır ve ülkenin yaklaşık olarak 4/5'i çöl karakterindedir.

Türkmenistan topraklarının büyük bölümü çöl olduğu için tarıma elverişli toprakları sadece %3 oranındadır. Türk Cumhuriyetleri arasında Özbekistan'dan

⁴ Age, s.235-236.

⁵ Mehmet Kara, **Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan**, s.235-236.

sonra ikinci pamuk üreticisi ülke durumunda olan Türkmenistan, bitki örtüsü yönünden yoksuldu, ancak zengin maden yataklarına sahiptir.

2003 yılı nüfus sayımına göre ülke nüfusu 6. 070. 000 kişidir. Bu nüfusun % 94,7'si Türkmen, % 2'si Özbek, %1,8'i Rus, %1,5'i Azeri, Ermeni, Kazak ve Tatarlardan oluşmaktadır. Dinî inanış bakımından insanların %88'i Sünni Hanefi, %10'u Ortodoks ve % 2'si de diğer inanışlara bağlıdır. Başkenti Aşkabat olan Türkmenistan beş vilayetten meydana gelmiştir: 1. Ahal, 2. Balkan, 3. Daşhovuz, 4. Levap, 5. Marı. Bu beş vilayette şu Türkmen boyları yaşamaktadır: 1. Teke, 2. Yamut, 3. Ersarı, 4. Salır, 5. Sarık, 6. Çovdur, 7. Göklen, 8. Eneveli, 9. Bayatlar, 10. Ogurcalı, 11. Yermeli, 12. Sünçeli ve Münçeli, vs.⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 22 Ağustos 1990'da egemenliğini ve 27 Ekim 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan, aynı gün Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır. Türkmençe, 24 Mayıs 1990'da resmî dil ilan edilmiştir. 19 Mayıs 1992'de Türkmenistan Cumhuriyeti Anayasası kabul edilmiştir. Anayasaya göre ülkenin siyasal sistemi cumhuriyettir. Cumhurbaşkanı devletin ve parlamentonun başkanıdır.

Türkmenler, yazılı edebiyatlarının başlangıcından 1928'e kadar Arap, 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940'tan sonra da Kiril alfabesini kullanmışlardır. Türkmenistan Meclisi, 12 Nisan 1993 tarihinde aldığı kararla Latin alfabesine geçmeyi kabul etmiş, 1996 yılında resmen kullanılmaya başlanmış, 1 Ocak 2000'de tamamen Latin alfabesine geçilmiştir.

1. 1. Türkmenistan'ın On Sekizinci Yüzyıldaki Siyasî Durumu

Türkmen milletinin tarihinde 18. yüzyıl çok büyük gelişmelerin yaşandığı bir devir olmuştur. Bu devirde, Türkmenlerin devlet yapısında, siyasi ve iktisadi hayatında, vatanın ve milletin çıkarlarını korumak için yapılan işlerde büyük gelişmeler görülmüştür.

⁶ **Türkmenistan Ülke Raporu (2003)**, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf, s.4, (E.T. 21.03.2011).

18. yüzyıl Türkmenlerle birlikte Asya'daki diğer Türk boylarının da sıkıntılı günler geçirdiği bir dönemdir. Bu yüzyılda Asya'daki Türklerin tamamı merkezî ve güçlü bir otoriteye bağlı olmadan muhtelif devletçikler veya hanlıklar halinde yaşamaktaydılar. Merkezî bir idarenin olmaması çeşitli bölgelerdeki beylerin, hanların başlarına buyruk hareket etmelerine, komşu bölgeler üzerinde egemenlik kurmak için her türlü baskın ve saldırıların gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.⁷

Birbiriyle sıkı ilişkileri olmayan boylar halinde hayatlarını sürdüren Türkmenlerin bir kısmı Buhara Emirliği'nin, bir kısmı Hive Hanlığı'nın ve diğer bir bölümü de İran şahlarının egemenliği altında yaşamışlardır. Türkmenlerin Ersarı, Bayat, Sakar boyları Buhara egemenliği; Yomut, Teke, Çovdur ve Salırlar ise Hive Hanlığı'nın hâkimiyeti altında çok zor günler geçirmişlerdir. Köpet Dağı eteklerinde yaşayan Yemreli, Alili, Garadaşlı, Göklen ve Nohurlular da İran şahlarının egemenliği altında yaşamışlardır. Neticede, 18. yüzyılda kendi millî devletlerini kuramayan Türkmenler, kendilerini kuşatan bu üç devletin egemenliğinde yaşayıp hem bu dış güçlerin hem de yerli bey ve hanların baskı ve zulümlerini görmüşlerdir.⁸

18. yüzyılda Rus-Türkmen ilişkilerinin de gelişme kaydettiği görülmektedir. Rus Çarı I. Petro Türkmenlerin yaşamı ile yakından ilgilenmiş, 1715 yılında Türkmenistan'a iki kez heyet göndermiştir. Bu heyetin gönderilme amacı, I. Petro'nun Amuderya suyunu eski akımına çevirerek, onu Hazar Gölü'ne boşaltma düşüncesidir. Yine bu yüzyıldaki Türkmen edebî eserlerinde Rusça kelimelerin görülmesi de Türkmenlerin Ruslarla ilişkilerinin geliştiğini göstermektedir.⁹

Yerleşik hayata en son geçen Oğuz boyu olan Türkmenler, eski Oğuz geleneklerini her sahada devam ettirmiştir. Bu gelenek onların yaşayış tarzlarında açıkça görülmektedir. Bunlardan bir tanesi de kabile ve tayfaların mevcudiyetleridir. 18. yüzyılda bu kabileler arasındaki kavgalar ve çarpışmalar, bu devirdeki asayişsizliğin sebeplerinden biridir. Dış düşmanlarla yapılan savaşların yanında bir de bu iç çekişmeler, o devrin sosyal hayatını olumsuz etkilemiştir.

⁷ Himmet Biray, **Mahtumkulu Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1992, s.1.

⁸ **Türkmen Edebiyatının Tarihi II TOM XVIII. Asır Edebiyatı**, (Red: A. Garriev), C.2, 1. Kitap, İlim Neşriyatı, Aşgabat 1975, s.5.

⁹ **Age**, s.6.

18. yüzyılda Türkmen halkı Nadir Şah'ın saldırılarına maruz kalmıştır. Nadir Şah, bu yüzyılın yirmili yıllarından itibaren başlayıp Etrek-Gürgen civarlarını, Köpet Dağı çevresindeki bölgeleri, Merv bölgesini egemenliği altına almıştır. Sonra İran topraklarını da ele geçiren Nadir; Türkmenleri, Özbekleri, Azerbaycanlıları zor durumda bırakmıştır. Türkmenlere büyük eziyetler yapan bu zalim şah, Türkmen halkından ağır vergiler ister. Türkmenler, Nadir Şah'a karşı mücadele etseler de başarılı olamamışlardır.¹⁰ Nadir Şah dışında Afganistan emiri Ahmet Dürdani, Buhara'da emir olan Muhammed Rahim de Türkmenlere rahat yüzü göstermemiş. Türkmenler bu istila ve saldırılara karşı sert bir şekilde karşı koymasına rağmen, boyların ve kabilelerin birlikte hareket etmemesi onları zayıf düşürmüştür. Bu durum özellikle Azadı, Andalıp, Mahtumkulu ve Şeydayı gibi şairlerin şiirlerinde sıkça dile getirilmiştir. Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu'nun en çok işlediği konuların başında "Türkmen Birliği" düşüncesi yer almış; şair her defasında Türkmenleri birlikte hareket etmeye çağırmıştır. Mahtumkulu "Döker Bolduk Yaşımız" adlı şiirinde Türkmen boylarına şöyle seslenmiştir:

Türkmenler bağlasa bir yere beli
Kurutur Gulzum'u Derya-yı Nil'i
Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili,
Bir devlete kulluk etsek beşimiz.¹¹

18. yüzyılda Türkmenler eğitim yönünden de geri kaldıklarından halkın çoğu eğitimsiz kalmış, sadece maddi durumu iyi olan ailelerin çocukları ilkökul eğitimi alabilmiştir. Azadı ve Mahtumkulu gibi çok az kişi devrin yüksek eğitim merkezi olarak bilinen Buhara ve Hive medreselerinde eğitim alma imkânı bulabilmiştir.¹²

Geniş ve iklim şartları farklı olan bölgelerde bulduklarından dolayı Türkmenler, çok çeşitli iktisadi alanlarda faaliyet göstermişlerdir. Ekonomik faaliyetlerini doğa şartlarına göre belirleyen Türkmen halkı, bitki örtüsünün yoğun

¹⁰ Age, s.7.

¹¹ Himmet Biray, age, s.26.

¹² Türkmen Edebiyatının Tarihi, C.2, 1. Kitap, s.9.

olduğu yerlerde hayvancılığı, sulanabilen yerlerde ise tarımı tercih etmişlerdir. Hayvancılık ve tarımın yanı sıra Türkmenler zanaatla da uğraşmışlardır. Hazar denizi civarında özellikle balıkçılıkla uğraşılırken, Çeleken’de petrol ve tuz çıkarmakla uğraşmışlardır. Ayrıca evlerde de çeşitli imalatlar yapılmıştır. Bunların başlıcaları: keçe, pamuk, yün, ipek kumaş yapımı ve halı dokumasıdır. Yine Türkmenler arasında kuyumculuk, tarım aletleri ve çömlek yapımı ile uğraşan zanaatçılar da bulunmaktaydı.¹³

Yine 18. yüzyılda Türkmen halkını rahatsız eden hususlardan biri de sosyal, siyasi ve iktisadi alanlardaki bozukluklardır. Türkmenler çoğu zaman kendi idarecilerinden bile kötü muamele görmüşlerdir. Baştaki yöneticiler halkın güvenliğini sağlayıp, onları refah ve mutluluk içinde yaşatmak yerine, tam aksi yönde icraatta bulunmuşlardır. Sosyal hayatta kurumlar yozlaşmış, işlevlerini yerine getiremez hale gelmişlerdir. Görevini kötüye kullanan rüşvetçi kadılar ve din adamları Türkmenlerin adalete olan inançlarını zedelemiştir.¹⁴

Bu yüzyılda, Türkmenlerin hayatlarını etkileyen en önemli hadiselerden biri de yerleşik hayata geçiştir. Bu yüzyıldan itibaren sürekli konargöçer yaşayan Türkmenler büyük kalabalıklar halinde ülkenin çeşitli yerlerinde mesken tutmaya başladılar. Yerleşik hayata geçişle birlikte, çiftçilik, zanaat ve ticaret de gelişme gösterdi. Halkın belli bir yerde uzun müddet yaşaması neticesinde, Türkmen halkında “vatan” fikri daha da güçlendi. Bunun neticesinde asırlardan sonra Türkmenler arasında birleşme fikri tekrar canlanmıştır. Nitekim Azadı, Mahtumkulu ve Andalıp gibi önemli isimler de bu fikri şiirlerinde dile getirmişlerdir. Mahtumkulu bu düşünceyi gerçekleştirmeye çalışan Çovdur Han için üç tane şiir yazmıştır.

1. 2. Ana Hatlarıyla On Sekizinci Yüzyıla Kadar Türkmen Edebiyatı

Bilindiği gibi, destan dönemiyle başlayan ve 13. yüzyıla kadar devam eden dönem, “Türk Dünyası Edebiyatlarının Ortak Dönemi” olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, bu dönem, Türkmen edebiyatı tarihinin de ilk dönemini teşkil

¹³ Geniş bilgi için bk.: Ahmet Dinç, Ramazan Çakır, **Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi**, Ayrıkotu Yay., İstanbul 2008, s.101-110.

¹⁴ BİRAY, *age*, s.3.

etmektedir. Bu noktadan hareketle, destanları, Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig ve Divan-ı Hikmet’i gibi eserleri Türkmen edebiyatı tarihinin ilk eserleri olarak sayabiliriz.¹⁵

İslamiyet’in kabulünden sonraki döneme ait olmakla birlikte pek çok Türk boyunun ortak eserleri arasında yer alan Köroğlu kahramanlık hikâyeleri, Kitab-ı Dede Korkut ve Tahir ile Zühre gibi halk hikâyelerinin Türkmenler arasında da yaşadığı bilinmektedir. Bu nedenle, bu eserler de, Türkmen edebiyatına ait eserler olarak kabul edilmektedir.

Türkmen edebiyatının başlangıcından yirminci yüzyıla kadar olan gelişimini, önemli şahsiyetlerini ve eserlerini tanıtan “Türkmen Edebiyatının Tarihi” adını taşıyan ve oldukça hacimli olan bir eser bulunmaktadır. Burada, Türkmen veya Türkmen coğrafyasına mensup olmadığı halde ismine yer verilen fazla sayıda şair vardır. Bunun sebebi, bu şairlerin Türkmen edebiyatı üzerindeki önemli etkileridir. Bu şairlerin bir kısmı muhtelif Türk boylarının, bir kısmı da Fars edebiyatının önde gelen temsilcileridir. Anadolu sahasından Yunus Emre, Kadı Burhaneddin ve Karacaoğlan; Azerbaycan sahasından Seyyid Nesimî ve Fuzûlî; Çağatay sahasından Ali Sir Nevâî ve İran’dan da Ömer Hayyam, Hâfız, Sadî ve Molla Câmi, Türkmen coğrafyasına mensup olmadıkları halde “Türkmen Edebiyatının Tarihi”nda yer bulabilmiş isimlerdir.¹⁶

Türkmen edebiyatının bilinen ilk şairleri, 15. yüzyıla aittir. Bunlardan biri, “Hakîkî” mahlasıyla şiirler yazmış olan Cihanşah Garagoyunlu; diğeri de Vepayî’dır. Cihanşah Garagoyunlu, Karakoyunlu Türkmen devletini kuran Kara Yusuf’un oğullarından biridir. Gazelleri ve rubaileri bulunmaktadır. Özellikle gazelde, başarılı söyleyişleri vardır.¹⁷ Bu yüzyılın bir diğeri şairi Vepayî ise, hakkındaki bilgilerimizin az olduğu bir kişidir. Bir İslam bilgini kimliğine sahiptir. Kaleme aldığı “Rövnaku’l-İslam” adlı eserin, medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu bilinmektedir.¹⁸ Bu

¹⁵ **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, Kültür Bakanlığı Yay., C.I, Ankara 1993, s.21-131.

¹⁶ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, (Red: A. Garriev), C.1, Ilım Neşriyatı, Aşgabat 1975, s.119–127; 148–182; 248–253; 393–411; 439–477.

¹⁷ **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C.10, s.291.

¹⁸ **Age**, s.295.

eserde, temel ibadetler ve günlük hayatta karşılaşılan sorunlar hakkında cevap niteliğinde bilgiler, manzum olarak sunulmaktadır. Bir nevi “manzum ilmihal” kitabıdır. A. N. Samoyloviç, Türkmen edebiyatının tarihi üzerine yazdığı makalesinde bu eserin dil özellikleri hakkında bilgiler vermiştir. Samoyloviç, eserin aruz ölçüsüyle ve mesnevi nazım şekliyle yazıldığını belirtip, eserin dilini eski Orhun Yazıtları’yla bağlanan Türkçe’ye ait olduğunu söyler. “Rövnaku’l-İslâm” da adak (ayak), öküş (çok), kamug (bütün) gibi eski Türkçe kelimelerin kullanıldığını ifade eder.¹⁹

16. yüzyılın bilinen tek temsilcisi, Bayram Han’dır. Karakoyunlu Türkmenlerine mensuptur. Ordu mensubu bir ailenin çocuğudur. Bayram Han, henüz çocukken, ailesi Belh’e göç etmiştir. O, burada askerî eğitim almıştır. Sırasıyla, Şah İsmail’in, Babür Şah’ın, oğlu Hümayun’un ve Hümayun’un oğlu Ekber’in maiyetinde bulunmuş, kumandan olarak hizmet etmiştir. Bayram Han, Türkçe, Farsça ve Hintçe şiirler yazmıştır.²⁰ Gazel, rubai, müfred ve kıt’a nazım şekillerini kullanmıştır. Lirik bir şairdir.

Türkmen edebiyatının 17. yüzyıldaki temsilcilerinden biri, Karacaoğlan’dır. Karacaoğlan’ın Gızıletrek bölgesinde ve Mahtumkulu’ndan hemen önce yaşadığı, bir sebeple buradan ayrılıp Türkiye’ye gittiği seklinde görüşler bulunmaktadır.²¹ Şiirleriyle Türk edebiyatının zirve isimlerinden biri olan Karacaoğlan, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan sahası edebiyatlarında derin etkiler bırakmış bir halk ozanımızdır. Türkmenistan’da Karacaoğlan’ın şiirlerinin halk arasında türkü olarak söylenmesi, onun şiirlerini içine alan birçok destanın ortaya çıkması şairin yaratıcılığını, Türkmen edebî mirası içinde değerlendirmeye imkân sağlamıştır.²² 17. yüzyılın ikinci yarısında doğan ve 18. yüzyılın ortalarına doğru ölen Haydargülü Türkmen isimli bir şair daha vardır. Şairin “Behcetefza” isimli mensur, “Tuhfetü’l-Esrar” adlı manzum bir eseri bulunmaktadır.²³ “Behcetefza”nın üç bölümünden biri

¹⁹ **Türkmen Edebiyatı’nın Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.341

²⁰ **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C.10, s.301.

²¹ **Türkmen Edebiyatı’nın Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.439-477.

²² **age**, s.477.

²³ **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C. 10, s.320.

olan “Hal’et-nama” Türkmen edebiyatındaki güzel bir kıyafet-name örneği olması yönüyle, dikkate değer bir eserdir.

Yine 17. yüzyılda Türkmen edebiyatında lirik şiirleri ile epik geleneği başarılı bir şekilde temsil eden Berhudar Türkmen de öğüt, terbiye ve ahlak meselelerini içine alan küçük hikâyeleriyle bu yüzyılın önemli isimlerinden biridir. Şairin “Ragna ve Ziba”, “Mahbulbul-Kulub”, eserleri Türkmen edebiyatının tarihinde özel bir yere sahiptir.²⁴

1. 3. On Sekizinci Yüzyıl Türkmen Edebiyatı

Türkmenler arasında yazılı edebiyat geleneğinin yerleştiği devir olarak kabul edilen 18. yüzyıl, Türkmen edebiyatı tarihinde özel bir yere sahiptir. Türkmen edebiyatının zirve isimleri, bu yüzyılda yaşamış veya eser vermişlerdir. Bu yüzyılın en önemli ismi Türkmenlerin en büyük şairi Mahtumkulu’dur. Mahtumkulu dışındaki 18. yüzyıl Türkmen edebiyatının önemli temsilcileri; Andalip, Azadı, Şeydayı, Şabende, Magrupı, Gayıbı ve Murat Talıbı’dır.

18. yüzyıla kadar Türkmenlerin yazılı bir edebiyat geleneklerinin olmamasına karşılık, köklü bir sözlü edebiyat gelenekleri bulunmaktadır. Türk destan geleneğinin devamı olan Köroğlu, Türkmen halkı arasında bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Bunun yanında “Yusuf Ahmet²⁵”, “Şahsenem Garip²⁶”, “Sayatlı Hemra”, “Aslı Kerem²⁷”, “Necep Oğlan²⁸”, “Gül Senuber²⁹”, “Zöhre Tahir³⁰” gibi aşk ve kahramanlık konulu halk hikâyeleri günümüzde bile Türkmenler arasında yaygın bir şekilde bilinmektedir. Dolayısıyla henüz tam olarak yerleşik hayata geçmemiş olan

²⁴ **Türkmen Edebiyatı’nın Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s. 479.

²⁵ Geniş bilgi için bk.: Fikret Türkmen, “Anadolu’da Türkmen Destanı Yusup-Ahmet’in Bir Varyantı”, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., S:5 (1989), s.1-5.

²⁶ Geniş bilgi için bk.: Fikret Türkmen, **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Akçağ Yay., Ankara 1995.

²⁷ Geniş bilgi için bk.: Sultan Tulu, “**Aslı-Kerem Hikâyesinin Türkmence Varyantı**”, Ürün Yay., Ankara 2005.

²⁸ Geniş bilgi için bk.: Halil İbrahim Şahin, “Necep Oğlan Destanı’nda Türkmen Bahşlılarının Eğitimleri ve İcra Ortamları”, **Milli Folklor**, S:76 (2007), s.210-217.

²⁹ Geniş bilgi için bk.: Nehir Eren (2009), **Türkmen Gül-Senuber Destanı**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir. Nerin Köse. “Türkmenistan’dan Gül Senuber Hikâyesi”, **Milli Folklor**, S: 21 (1994).

³⁰ Geniş bilgi için bk.: Fikret Türkmen, **Tahir İle Zühre**, AKM Yay., Ankara 1998.

Türkmenler arasında sözlü edebiyat geleneği canlı bir şekilde sürmektedir. Gerek 18. yüzyıldaki gerek sonraki dönemlerde yetişen şairlerde bu sözlü geleneğin etkisini görmek mümkündür.³¹

18. yüzyıl Türkmen edebiyatında işlenen temalara baktığımızda, bu dönemdeki sanatçıların, bu devir hayatının önemli sorunlarına yer verip bunlar hakkında görüş bildirdiklerini söyleyebiliriz. Bu dönemde vatan, kahramanlık, birlik, dostluk, adaletsizlik, sosyal eşitsizlik, nasihat vermek, sevgi, dünya, dünyanın yaratılışı, halkın problemleri, dinî konular, toplumsallık, tarihî vakalar ve şahsiyetler, hayat ve hayatı satirik yönden irdeleme, şairlerin seyahatleri, şairler hakkında biyografik eserler gibi konular, ele alınmıştır. Fakat bunların içinde, vatan, kahramanlık, sevgi, didaktik eserler, sosyal hayatı tenkit eden şiirler ve toplumsallık en önemli yeri tutmaktadır. Bu yüzyılda Türkmen edebiyatında birlik, vatan, kahramanlık fikirlerinin büyük yer tutması bu devrin siyasi ve sosyal durumuyla yakından ilgilidir.³²

Bilindiği üzere Nadir Şah'ın döneminde Türkmenler büyük zulüm ve sıkıntı görmüşlerdir. 18. yüzyılın ortalarında ve sonlarında da Türkmenler dış düşmanların yağmalarına karşı koymuşlar ve bunlarla mücadele etmişlerdir. İşte Azadı, Mahtumkulu, Andalıp gibi şairler bütün Türkmen boylarının birleşmelerini ve merkezî güçlü bir devletin kurulması gerektiğini düşünmüşler ve bu doğrultuda eserler yazmışlardır. Yine Magrupı ve Şabende'nin vatan konulu şiirleri de buna örnek teşkil etmektedir.

18. yüzyılın zirve isimlerinden biri olan Andalıp, destan türünün gelişmesine ve Türkmen edebiyatında sağlam bir yer edinmesine, "Oğuznama"³³ adlı eseriyle büyük bir katkı sağlamıştır. Edebiyat dilinin halk diline yaklaştırılmasında da büyük pay sahibi olan şair; Arapça ve Farsça unsurları mümkün olduğu kadar ayıklayarak, konuşma diliyle de başarılı eserler yazılabileceğini göstermiştir.

³¹ Himmet Biray, *age*, s.5.

³² **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.18.

³³ Geniş bilgi için bk.: Mustafa Aça, **Oğuznamecilik Geleneği Ve Andalıp Oğuznamesi**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2003. Fatih Kirişçioğlu, "Andalıp ve Oğuznamecilik Debi (Geleneği)", **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S:7-8 (Konya 1993), s.1-32.

18. yüzyıl Türkmen edebiyatının tipik bir karakteri de, “epiko-mistik” bir edebiyat olmasıdır. Özellikle Andalıp’ın “Baba Rovşan”³⁴ destanı ve “Nesimi Poeması”³⁵, 18. yüzyıl Türkmen edebiyatının “epiko-mistik” bir karaktere bürünmesinde büyük katkısı olan eserlerdir. “Zeynelarap”, “Sagdı-Vakgas” onun diğer önemli eserleridir.³⁶

Bu yüzyılın bir diğer özelliği de, Türkmenlerin yerleşik hayata geçmeye başladıkları bir zaman dilimi olmasıdır. Toprağı işlemeye, ekip biçmeye başlamak, yerleşik hayata geçmenin önemli unsurlarındandır. Andalıp, “Cıkır” (Su Dolabı) şiiriyle suya, ekim vaktine, yetişen arpa, buğday mısır, havuç ve susam gibi ürünlere adeta bir kutsallık yüklemiştir.

Buşluk dayhanlarga, bir nazenin canan cıkır,
Bolsa suv vagtı ekişde aylanar çendan cıkır.
İki yüz tilla bahası bolsa hem arzan cıkır,
Güldürep suvnu guyardı öresi lerzan cıkır,
Eşk-i silap gözlerden akızar giryan cıkır.

*(Müjde çiftçilere, bir nazenin canandır su dolabı,
Ekim sırasında su vakti gelse döner yavaşça su dolabı,
İki yüz altın fiyatı olsa da ucuzdur su dolabı,
Gürültüyle suyunu koyardı direği titreyerek su dolabı,
Gözyaşı seli gibi gözlerden akıtır, ağlar su dolabı.)*³⁷

Yukarıdaki mısralarda görüldüğü üzere Andalıp, bu şiiriyle, toprağı işlemeyi ve sahiplenmeyi; kısaca yerleşik hayata geçmeyi teşvik etmiştir. Şair, “Leyla-

³⁴ İsmet Çetin, “Baba Rövşan Destanı Üzerine Bir İnceleme”, **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yay., Ankara 2009, C.II, s.639-646.

³⁵ Aydın Öztürk (2008), **Nurmuhammet Andalıp’ın Nesimi Adlı Eseri (Giriş-Dil Özellikleri-Metin- Sözlük)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

³⁶ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C.2, 1.Kitap, s.83.

³⁷ **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C.10, <http://www.kultur.gov.tr/TR/dosya/1-18239/h/nurmuhammetandalip.pdf>, s.3, (E.T. 02.04.2010).

Mecnun”, “Yusuf Züleyha” gibi doğu edebiyatlarının ortak aşk hikâyelerini de – destan adıyla- Türkmen diliyle yazmıştır.³⁸

18. yüzyıl Türkmen edebiyatında didaktik gelenek de büyük yer almıştır. Didaktik tarzın bu dönemdeki en önemli temsilcisi, Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu'nun babası Azadı'dır. Azadı'nın “Vagz-ı Azad”, “Behiştname”, “Hekayat-ı Cabir Ensar” adlı eserlerinin yanında dinî içerikli bir mesnevisi, birkaç gazeli, murabbaları ve rubaileri bulunmaktadır. Şüphesiz şairin en büyük eseri ise Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu'dur. Azadı'nın başarıyla temsil ettiği bu didaktik gelenek ve edebiyatın eğitimcilik, nasihat vericilik ile öğreticilik işlevi, ondan sonra gelen Mahtumkulu, Andalıp, Magrupı, Şabende ve Şeydayı gibi şairler tarafından da kullanılmıştır.³⁹

Bu yüzyılın ve bütün Türkmen edebiyatının en büyük şairi, Mahtumkulu'dur. Şiirlerinde “Pıragı” mahlasını da kullanan şair, Türkmenler tarafından “millî şair” olarak kabul edilmektedir. Kendisinden önceki Türkmen şairlerden birçoğunun dil ve üslup bakımından Çağatay edebiyatının etkisinde kaldıkları bilinmektedir. Mahtumkulu, Çağataycanın etkisi altında kalmamış ancak; Çağatayca unsurlardan yararlanarak⁴⁰ Türkmen dili ile ve Türkmenlerin zevkine hitap edecek şekilde yazmıştır. Bundan dolayı da, yazılı Türkmen edebiyatının kurucularından biri, hatta en büyüğü olarak kabul edilmektedir. Şiirlerinde deyim, atasözü, alkış ve kargış gibi halk kültürü öğelerine de yer veren Mahtumkulu, daha çok sekizli ve on birli hece veznini tercih ederek koşmalar yazmıştır. Ancak, az sayıda da olsa, aruz vezniyle yazılmış şiirleri de bulunmaktadır. Bunlar, gazel ve çeşitli sayıdaki mısralardan oluşan bentlerle yazılmış olan musammatlardır.⁴¹

³⁸ Geniş bilgi için bk.: **Türkmen Şiiri Antolojisi**, (Hzl.: Fikret Türkmen, Gurbandurdı Geldiev), Türksoy Yay., Ankara 1995, s.1-3; **Türkmen Edebiyatının Tarihi** (II TOM XVIII. Asır Edebiyatı) (Red: A. Garriev), C.2, 1.Kitap, İlim Neşriyatı, Aşgabat 1975, s.14-16.

³⁹ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.20

⁴⁰ Geniş bilgi için bk.: Mehmet Kara, Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar, **Bilig**, S:7 (Güz-1998), s.131-134.

⁴¹ Geniş bilgi için bk.: Himmet Biray, **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s.8-21.

Mahtumkulu'nun işlediği konular da, çok çeşitlidir: Dinî ve tasavvufî konular⁴², kötülerin el üstünde tutulması, fakir ve gariplerin insanın içini sızlatan durumu, din adamlarının doğruluktan ve samimiyetten uzak oluşu, idarecilerin zalimliği, eğitim⁴³ gibi sosyal konular, iktisadi meseleler⁴⁴ ve aşk. Şiirlerinde ideal Türkmen tipini oluşturmaya çalışan şairin dilinde “mert” iyi insan; “namert” kötü insan demektir. Onun tavsiyesi “mert kişi” olmaktır. Ancak, Mahtumkulu denince akla gelen ilk şey, Türkmen birliği ideali ve bu idealin gerçekleştirilmesi uğrunda çabalarıdır.

Gönüller, yürekler bir olup başlar,
Tartsa yığın, erer topraklar taşlar,

Bir sofrada tayar kılınsa aşlar,
Yükselir o ikbali Türkmenin.⁴⁵

Şairin bu “birlik” olma düşüncesi yukarıdaki mısralarında en güzel şekilde ifadesini bulmuştur. 13. yüzyılın meşakkatli günlerinde, şiirleriyle Anadolu insanını manevi açıdan ümitlendiren ve yüreklendiren Yunus gibi, Mahtumkulu da Türkmen ruhunu, Türkmen gururunu okşayan mısralarıyla, Türkmenistan'ın Yunus Emre'si⁴⁶ konumundadır.

Bu yüzyılın önemli temsilcilerinden biri de Magrupı'dır. Şair, aynı zamanda kendi devrinin usta saz şairlerindedir⁴⁷. Magrupı'nın kaleme aldığı “Yusuf Ahmet”, “Devletyar”, “Alıbeg-Balıbeg”, gibi kahramanlık destanları ve “Seyfül-Melek-

⁴² Geniş bilgi için bk.: Fikret Türkmen, Mahtumkulu'nun Tasavvuf Anlayışı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S:1 (1996), s.9-25.

⁴³ Geniş bilgi için bk.: Mikail Söylemez, Mahtumkulu'nun Eğitim Görüşü, **Felsefe Dünyası**, S:35 (2002), s.102-108.

⁴⁴ Ahmet Dinç, Ramazan Çakır, 18. Asır Şair-Mütefekkirlerinden Azadi ve Mahtumkulu'nun Sosyo-Ekonomik Düşünceleri, **Turkish Studies**, Volume 4/3 (Spring 2009), s.746-765.

⁴⁵ Himmet Biray, **age**, s.26.

⁴⁶ Geniş Bilgi İçin bk.: Abdurrahman Güzel, “Yunus Emre ve Mahtumkulu'da Ortak Motifler”, **Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara 1998, s.66-81; Fikret Türkmen, “Türkmen Edebi Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Çizgisi”, **Milli Folklor**, S:84 (2009), s.18-22.

⁴⁷ Geniş bilgi için bk.: İsa Özkan, “**Magrupı'nın Eserlerinde Karacaoğlan'ın İzleri**”, <http://www.isaozkan.com/dosyalar/Magrupi.pdf>, (E.T. 21.03.2010).

Medhül-Cemal” adlı aşk konulu destanları hem Türkmen halkı arasında hem de Türkmen bakışlarının türkülerinde özel bir yer edinmiştir.⁴⁸

Magrupı’nın günümüze kadar ulaşan şiirlerinin çoğu mertlik ve vatan sevgisi konularını içermektedir. 18. yüzyılın siyasi şartlarını göz önüne aldığımızda, şairin gençlerin yüreğini vatan sevgisiyle doldurarak onlara moral verdiğini ve gençleri vatan için mücadele etme hususunda yüreklendirdiğini görmekteyiz.⁴⁹

Bu dönemin bir başka önemli ismi de tahmisleriyle tanınan Gayıbı’dır. Türkmen edebiyatına lirik şiirler kazandıran şair, kendi devrinin önemli sazandelerinden biri olmuştur. Gayıbı, aynı zamanda divan sahibi bir şairdir.⁵⁰

1. 4. Türkmen Türkçesi Hakkında Kısa Bilgi

Türkmence, Oğuz grubu Türk yazı dillerinden biridir. Oğuz grubunda yer alan diğer yazı dilleri şunlardır: Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Gagavuz Türkçesi.

Türkmence, Çağataycanın tesirinde gelişmiş bir yazı dilidir. Bu sebeple Türkçenin doğu kolunda yer alan yazı dillerine ait özellikler de taşır. Türkmencenin kelime hazinesini, Türkçe kökenli kelimelerle Arapça, Farsça ve Rusça kelimeler oluşturmaktadır. Türkmence aslî uzunlukları en iyi koruyan Türk yazı dilidir. Ancak bu uzunluklar, yazıda gösterilmemektedir. Türkmencede aslî uzun ünlülerin yanı sıra dolaylı uzun ünlüler de vardır. Bunlar, Türkmence kelimelerin ikinci veya daha sonraki hecelerinde bulunur. Dolaylı uzun ünlüler de yazıda gösterilmez.⁵¹

1. 4. 1 Ünlüler

Türkmencede dokuz ünlü vardır. Bu ünlülerden sekizi Türkiye Türkçesindeki ünlüler gibidir. Sadece “ä” farklıdır. Türkiye Türkçesindeki “e” den daha geniş ve açıktır. Türkmencede dokuz kısa ünlünün her birinin uzun şekli de bulunmaktadır.⁵²

⁴⁸ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi, C.10, s.474

⁴⁹ Fikret Türkmen, Gurbandurdi Geldiyev, *age*, s.281-283.

⁵⁰ *Age*, s.329-330.

⁵¹ Mehmet Kara, *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s.2.

⁵² *Age*, s.11.

1. 4. 1. 1. Ünlülere Ait Bazı Önemli Özellikler

1. “ä” , sadece äht “ahit, söz” , säher “seher, sabah” gibi Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin ilk hecesinde ve sınırlı sayıda Türkmence kelimenin de ilk hecesinde kullanılır.

2. “o” ve “ö”, yazıda Türkmence kelime tabanlarının sadece ilk hecesinde bulunur. Bu ünlüler söyleyişte Türkmence kelime tabanlarının birinci hecesinden sonra da bulunmaktadır.

3. “u” ve “ü”, normalde Türkçe kelimelerin ikinci hecesinden sonra bulunmaz. Ancak bu ünlüler “v” ünsüzünün yanında ve söyleyişte ikinci heceden sonra da bulunmaktadır.

4. Türkmencede, diğer çağdaş Türk yazı dillerine oranla, yaygın bir şekilde asli ve dolaylı ünlü uzunlukları bulunmaktadır. Türkmenenin en önemli özelliği sayılan asli uzunluklar, anlam farkı meydana getirmektedir: at “at” – aat “ad, isim”; baş “baş” – baaş “çıban”.

Uzun ünlüler, “ää” ve “ee” ler hariç, ilk Türkmen Latininde ünlüler çift yazılarak gösterilmiştir. Türkmen Kirilinde ve yeni Türkmen Latininde ise söz konusu ünlülerin hiçbirisi gösterilmemektedir. Uzun ünlüler, Türkmencede asli ve dolaylı uzun ünlüler olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır.

5. Bazı alınma kelimelerde bulunan “â” lar, Türkmencede kısalmıştır: âdil – adil.⁵³

1. 4. 1. 2. Kalınlık-İncelik Uyumu

Kalınlık-incecik uyumu, Türkmencede tamdır. Bu özelliğinden dolayı Türkmence, Arapça ve Farsçadan aldığı birçok kelimeyi kalınlık-incecik uyumuna sokmuştur: cihan – cahan; kalem – galam.

Türkmence birleşik kelimelerde kalınlık-incecik uyumu aranmaz: ağzıbiir “geçimli, uyumlu”.⁵⁴

⁵³ Age, s.14

⁵⁴ Age, s.14.

1. 4. 1. 3. Ünlü Düşmesi

Söz konusu ses olayına iyelik eki almış organ adlarında yaygın olarak rastlanmaktadır: ağızında – ağzında “ağzında”, eğnimde – eğnimde “omzumda”.

Ünlü düşmesi, başka tür kelimelerde de sıkça görülür: aydılışı – aydılışı “söylenişı”, uruşa – urşa “savaşa”.⁵⁵

1. 4. 2. Ünsüzler

Türkmen Türkçesinde yirmi üç ünsüz vardır. Bunların çoğu Türkiye Türkçesindekilere benzer. Sadece birkaç ünsüz farklılık gösterir. “k”, “g”, ve “h” seslerini karşılayan “K”, “G”, “X” nin Türkiye Türkçesindeki olduğu gibi kalın ve ince şekilleri yoktur. Bunlar tek harfle karşılanmaktadır ve kalın ünlülerin yanında kalın, ince ünlülerin yanında incedirler.

Kelime başındaki kalın “k” lar Türkmen Türkçesinde “g” olur: gapı (kapı).

Damak “n” si (ñ), Türkmencede kullanılmaktadır. Azerbaycan, Gagavuz ve Anadolu Türkçesinde “v” ye dönen “b” ler, Türkmencede korunmuştur: baar “var”.

Bol- “olmak” fiilinin klasik Türkmencede hem bol- hem de ol- şekli vardır. Ancak günümüz Türkmencesinde bu fiilin sadece bol- şekli kullanılmaktadır.

Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde bulunan “f”ler, birkaç örnek hariç, Türkmencede kurallı olarak “p” ye çevrilmiştir.

Türkçe asıllı bir kısım kelimelerin başındaki “t” ler Türkmen Türkçesinde “d” olur: daş (taş), dırnak (tırnak).

Eski Türkçede bulunan bazı kelime başı “b-“ler, Türkmencede “m-“ye dönmüştür: men, munlar.

Kelime sonundaki iki “h” den sadece hırıltılı olanı (x bulunur): çarx, parx. Kelime başında ise sadece “h” bulunur: hemme (bütün), haysı (hangi).

Türkiye Türkçesindeki baş ve ortadaki bazı “b” sesleri Türkmen Türkçesinde “p” olur: gapırğa (kaburğa), çopan (çoban).

Türkiye Türkçesindeki bazı iç ve son ses v’ler Türkmen Türkçesinde “y” sesine dönüşür: öy (öv), söyün- (sevin-).

⁵⁵ Age, s.15.

Yabancı kökenli kelimelerde bulunan hemze, ayın, ha ve hı sesleri Türkmen Türkçesinde çoğunlukla “g” ye dönüşür: baqt (baht), cemaqat (cemaat).

Kelime içindeki mb, mm olur: tümsek (tümsek)

Kelime içindeki st sesleri ilerleyici benzeşme ile ss olur: ussa (usta).⁵⁶

2. AZADI

2. 1. Hayatı

18. yüzyıl Türkmen edebiyatının önde gelen temsilcilerinden ve Türkmenlerin “akıldârı” ve millî şairi olan Mahtumkulu’nun babası Dövletmemmet Azadı 1700-1760 yılları arasında yaşamıştır. Şair Türkmenlerin Göklen boyunun Gerkez aşiretindedir. Babası Mahtumkulu Yonaçı gümüş ustalığı ve çiftçilik yapmanın yanında şiir de yazmıştır. Azadı, ilk eğitimini köyündeki okulda Niyaz Salih Molla’dan almış⁵⁷, daha sonra Hive medreselerinin birinde öğrenimine devam etmiştir. Öğrenimi sırasında iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenen şair, doğu şairlerinin ve düşünürlerinin eserlerini okuyup kendini geliştirmiştir.⁵⁸

Azadı’nın esas mesleği çiftçiliktir. Bunun yanında o, mektepte çocuk da okutmuştur. Bu nedenle daha genç yaşlarında iken ona “ Garrı Molla” adını vermişlerdir. Şairin diğer bir unvanı da “Garrı Şahir”dir. Öğretmenlik yapmak Azadı’ya halka hizmet etmek, dostluk, barış, yardım severlik gibi fikirleri gençlere anlatmasına olanak sağlamıştır. Halk arasındaki rivayetlere göre temiz ve gözü tok bir insan olan Azadı, her zaman toplumun yararını koruyup, Türkmen halkına zulmedenlere karşı çıkmıştır.⁵⁹

Şairin ilk eşinin adı Orazbagt’tır. Azadı’nın Orazbagt’tan altı çocuğu olmuştur. Bunlar; Muhammet Sapa, Abdilla, Mahtumkulu, Gayrımkulu, Güyde ve

⁵⁶ Age, s.18-24

⁵⁷ Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C.2, AKM Yay., Ankara 2002, s.95-96.

⁵⁸ Türkmen Edebiyatının Tarihi (II TOM XVIII. Asır Edebiyatı), (Red: A. Garriev), C.2, 1.Kitap, İlim Neşriyatı, Aşgabat 1975, s.38.

⁵⁹ Age, s.38.

Zübeyde'dir. Azadı ilk eşini kaybettikten sonra ikinci defa evlenir. Bu eşinden de Çakı ve Yarı adlı iki oğlu olur.⁶⁰

Azadı devrinin önemli dinî ve dünyevi bilgilerini bilen âlim bir şairdir. Hive medreselerinde eğitim almış, Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsçayı iyi derecede öğrenmiştir. Azadı'nın hem siyasetname hem de nasihatname özelliği taşıyan "Vagz-ı Azad" adlı eseri onun âlimliğinin ve şairliğinin en önemli göstergesidir. Azadı'nın bu eser dışında "Behiştname", "Hekayat-ı Cabir Ensar" adlı eserleri, İslami kuralların ve namaz ibadetinin önemini anlattığı bir mesnevisi, rubaileri, birkaç gazeli ve murabbaları vardır.

Türkmen Klasik edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan Azadı, her zaman halk ile yakın ilişkiler içerisinde olmuş, iktisadi ve sosyal açıdan sıkıntılı günler yaşayan Türkmen halkının sorunlarına çözüm aramıştır. İyi bir gözlemci olan şair, yaşadığı devrin ve yurdunun önemli meseleleri üzerine düşünmüş, bugün bile önemini yitirmeyen değerli fikirler ortaya koymuştur. Azadı'nın yaşadığı devirde Türkmenlerin bağımsız bir devleti yoktur. Dağınık bir şekilde yaşayan Türkmen boyları, otlak alanlarının ekim yerleri hususunda anlaşamadıkları için sürekli kavga halindeydiler. Ülkedeki bu iç karışıklıklar ve merkezî bir gücün bulunmayışı Türkmenleri dış düşmanlara karşı da açık hedef haline getirmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu bu durumdan faydalanan İran Şahları, Afganistan ve Buhara emirleri Türkmenlere çok sıkıntılı günler yaşatmıştır.

Bir toplum önderi olarak Azadı, 18. yüzyılda Türkmenistan ve komşu devletlerde yaşanan olayları irdelemiş ve neticede Türkmen tayfalarının tek bir devlet etrafında birleşmeleri gerektiğine inanmıştır. Bu düşünce 18. yüzyıl sanatçılarından Mahtumkulu ve Andalıp tarafından da önemle vurgulanmıştır. Bu ileri görüşlü ve aydın fikirli sanatçılar "Türkmen Birliği" düşüncesini her defasında eserlerinde dile getirmiştir. Azadı da "Vagz-ı Azad" adlı eserinin birinci babında Türkmen boylarının tek bir devlet olarak birleşmelerini ve başlarında adil bir hükümdar olması gerektiğini beyan etmiştir. Azadı bu kitabını 53-54 yaşlarında, yani 1753-1754'üncü yıllarda yazmıştır. Şair bundan sonra 6-7 yıl daha yaşamış ve 1760

⁶⁰ Age, s.39.

yılında vefat etmiştir. Azadı'nın ölüm tarihi ile ilgili olarak oğlu Mahtumkulu “Atamıñ” adlı şiirinde şöyle demiştir:

Altmış yaşda, novruz günü, luv yılı,
Turdı acal, yolun tusdı atamıñ.

Demekki Azadı, luv yılının (balık yılı) nevruz günü, yani hicrî 1173 yılının Şaban ayının dördünde, miladî 1760 yılının 22 Mart'ında vefat etmiştir.⁶¹ Şair, Etrek Çayı ile Sonu Dağı arasındaki “Garrı Molla” denilen mezarlığa defnedilmiştir.

2. 2. Hakkında Yapılan Çalışmalar

Azadı'nın eserleri ve şiirleri, Türkmenistan İlimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü'nde bulunmaktadır. Bunların hepsi 19-20. yüzyıllarda Arap alfabesiyle yazılmış metinlerdir. Redaktörlüğünü Z. B. Muhammedova'nın yaptığı “Saylanan Eserler” adlı eserin “Ön Söz” kısmında “Dövletmemmet Azadı'nıñ Eserleriniñ Golyazma Nusgaları” adlı başlık altında, şairin mevcut olan dört adet elyazması hakkında geniş bilgi verilmiştir.⁶²

Azadı'nın eserlerinin ilmî olarak incelenmesi ve neşredilmesi ilk olarak A. N. Samoyloviç tarafından yapılmıştır. Samoyloviç, “Orta Asya Türkî Edebiyatı Boyunca Materyallar” adlı eserinin “Mahtumkulu'nun Babası Dövletmemmet Molla'nın Şiirleri” adlı üçüncü bölümünün sonunda, Azadı'nın murabbalarına, gazellerine ve rubailerine yer vermiştir.⁶³

Sovyet devriminden sonra Türkmen klasik edebiyatının temsilcilerine ait eserlerin nüshalarını toplamak ve yayınlamak işi hız kazanmıştır. Bunun neticesinde Azadı'nın eserlerinden bazı bölümler de dergi ve gazetelerde neşredilmiştir. 1923'te

⁶¹ **Dövletmemmet Azadı**, Azadı Adındaki Türkmen Dil ve Edebiyat Pedagojik Enstitüsü, Aşgabat 1992, s. 5-6.

⁶² Dövletmemmet Azadı, **Saylanan Eserler**, (Red.: Z. B. Muhammedova), İlim Neşriyat, Aşgabat 1982, 264 s.

⁶³ **Age**, s.13

“Türkmen İli “ gazetesinin sayfalarında Azadı’nın “Şum İkbal İle”, “Dat Hey”, gazelleri ile “Vagz-ı Azad” adlı eserinin son iki bendine yer verilmiştir.⁶⁴

Türkmen okuyucularının çoğunluğu Azadı’nın hayatı ve edebî yaratıcılığı hakkında ilk kez Ahundov Gürgeni’nin 1939 yılında neşrettiği “Dövlətməmmət Azadı”⁶⁵ adlı makalesi ile bilgi sahibi olmuştur.

Azadı’nın “Vagz-ı Azad” eserinden bazı parçalar ilk olarak B. A. Garriyev tarafından neşredilmiştir. Garriyev, “Mahtumkulu ve Onun Vatanseverliği”⁶⁶ adlı çalışmasında “Dövlətməmmət Azadı’nın Vagz-ı Azad Kitabından Parçalar” başlığı altında üç yüz seksen iki beyite yer verilmiştir.⁶⁷

Azadı’nın eserleri ilk kez müstakil olarak “Saylanan Eserler” adıyla 1946 yılında B. A. Garriyev tarafından neşredilmiştir. Kitapta “Vagz-ı Azad”dan 870 bende yer verilmiştir. Ayrıca birkaç şiirin de yer verildiği eserin sonuna sözlük de eklenmiştir.⁶⁸

1940’lı yıllardan itibaren Azadı, ders müfredatlarına da girer. Bunun neticesinde hazırlanan 9. sınıf ders kitabında, Azadı’nın “Vagz-ı Azad” ından 255 beyite yer verilmiştir.⁶⁹

1958 yılında çıkarılan “Türkmen Poeziyasının Antolojisi”⁷⁰ adlı eserde, Türkmen Klasik edebiyatının temsilcilerinden biri olarak Azadı’nın “Vagz-ı Azad” adlı eserinin dört babından örnekler alınarak, toplam 176 beyite yer verilmiştir.⁷¹

1982 yılında, redaktörlüğünü Z. B. Muhammedova’nın yaptığı “Saylanan Eserler”⁷² adlı kitap tenkidi tekst olması yönüyle oldukça önemlidir. Bu esere göre, “Vagz-ı Azad” 2324 beyitten ibarettir. Yine bu kitapta, yazarın “Behiştname” ile dinî içerikli bir mesnevisine, rubailerine, gazellerine ve murabbalarına yer verilmiştir.

⁶⁴ Age, s. 16

⁶⁵ Ahundov Gürgeni, Dövlətməmmət Azadı, **Sovyet Edebiyatı**, S:12 (1939), s.41-48.

⁶⁶ B. A. Garriyev, “Mahtumkulu ve Onun Vatanseverliği”, Aşgabat 1943, s.93-115.

⁶⁷ **Saylanan Eserler**, s.20.

⁶⁸ Age, s.20.

⁶⁹ **Edebiyatdan Hrestomatiya**, IX. Klas Üçin, (Düz: A. Meredov, A. Ulugberdiyev), 1. Neşir, Aşgabat 1963, s.6-25.

⁷⁰ **Türkmen Poeziyasının Antolojisi**, (Düz: B. Garriyev, T. Durriyev, D. Haldurdı), Aşgabat 1958, s.187-198.

⁷¹ **Saylanan Eserler**, s.21.

⁷² Dövlətməmmət Azadı, **Saylanan Eserler**, (Red: Z. B. Muhammedova), İlim Neşriyat, Aşgabat 1982, 264 s.

Türkmen Edebiyatı'nın Tarihi adlı eserin 2. Cilt, 1. Kitabında⁷³ Azadı'nın hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Türkmenistan'ın bağımsızlığa kavuşmasının ardından 1992 yılında Azadı Adındaki Türkmen Devlet Dil ve Edebiyat Pedagojik Enstitüsü tarafından “Dövlətməmmət Azadı”⁷⁴ adlı yirmi sayfalık bir kitapçık çıkarılmıştır. Burada yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, “Vagz- Azad”dan bazı parçalar da eklenmiştir.

Türkmenistan'ın bağımsızlığının beşinci yılını kutlama etkinlikleri kapsamında düzenlenen Halkara İlmî Konferansı'nda sunulan bildirilerin özetleri “Azadı ve Onun Ruhî Mirası” adıyla kitap olarak yayınlanmıştır.⁷⁵

Azadı'nın, Türkiye'de yayınlanan “Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi”nin 10. cildinde, “Vagz-ı Azad”dan 152; Prof. Dr. Fikret Türkmen ve Prof. Dr. Gurbandurdı Geldiyev'in birlikte hazırladıkları “Türkmen Şiiri Antolojisi” adlı eserde ise 287 beyite yer verilmiştir. Türkmen Şiiri Antolojisi'nde Azadı'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ayrıca Azadı ile ilgili bibliyografyaya da yer verilmiştir.

Yine Türkiye'de yayınlanan “Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçılar Ansiklopedisi”nin 2. Cildinde,⁷⁶ Azadı'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

2. 3. Edebî Şahsiyeti

Dövlətməmmət Azadı'nın eserlerine baktığımızda, onun yalnız bir şair değil, 18. yüzyılda Türkmenlerin en önde gelen toplum önderlerinden biri olduğunu görmekteyiz. A. N. Samoyloviç, Azadı'nın ilmî bilgisi hakkında şunları söylemiştir: *“İslami bilimleri şu anda bilen az olup bağımsızlık zamanında ise bu ilimleri şüphesiz sadece Türkmenleri hesaba katarsak Abdısettar Kazı gibi bilgin kişiler*

⁷³ **Türkmen Edebiyatının Tarihi (II TOM XVIII. Asır Edebiyatı)**, (Red: A. Garriev), C. II, I. Kitap, İlim Neşriyatı, Aşgabat 1975, s.37-82.

⁷⁴ **Dövlətməmmət Azadı**, Azadı Adındaki Türkmen Dil ve Edebiyat Pedagojik Enstitüsü, Aşgabat 1992, 20 s.

⁷⁵ **Azadı ve Onun Ruhi Mirası**, (Red: R. G. Nepesova), Ruh Neşriyat, Aşgabat 1996, 112 s.

⁷⁶ **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, C.2, Atatürk Kültür Merkezi Yay., s.95-96.

vardır. Ben Türkmen yazarlarından kendi bildiklerimin arasında ilmi açısından yalnız Mahtumkulu'nun babası Dövmemmet Azadı'yı onunla bir sıraya koyardım. Hatta onun da biraz yukarısına yerleştirmekten kaçınmazdım."⁷⁷

Türkmen klasik edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olan Azadı, Arap ve Fars dillerini öğrenerek bu dillerde yazılmış kaynakları okumuştur. Azadı'nın şairliğinde Firdevsî, Hoca Ahmet Yesevî, Nizâmî, Sadî, Câmî ve Nevâî gibi şairlerin etkisi hissedilmektedir.⁷⁸ Azadı'nın eserlerini incelediğimizde onun ileri seviyede Kur'an ve hadis bilgisine sahip olduğunu görmekteyiz. Yine şair eserlerinde peygamber kıssalarını, halk arasındaki rivayetleri ve özellikle de doğu halklarının edebiyatında konu edinilen olayları başarılı bir üslupla satırlarında kullanmıştır.

Azadı'nın edebi yönünü belirlemede en önemli kaynak şüphesiz onun "Vagz-ı Azad" adlı eseri olacaktır. Şairin hayat felsefesi, okuyucuyla paylaşmak istediği bilgi ve tecrübeleri bu hacimli eserin satırları arasında yer almaktadır.

Azadı'nın eserlerinde her zaman ön planda olan unsur insandır. Dolayısıyla şairin düşüncelerinde hümanizm önemli bir yer tutar. Şairin bütün gayesi insanın yaşayışını düzeltmek, ıstıraplarını azaltmak, gariplerin ve yoksulların gönlünü yıkmamak, onlara yardımcı olmaktır. İslam dininde insan "eşref-i mahlûk" olarak nitelendirilmiş ve gerek Kur'an'da gerek hadislerde insan sevgisi her zaman ön planda olmuştur. Tasavvufta gönül "tecelligâh-i ilahî" olarak kabul edilir. Bu nedenle insanları gücendirmemek, gönül kırmamak bütün mutasavvıfların üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Şiirlerinde yaratılan her canlıya hoşgörülü davranılmasını dile getiren büyük şair Yunus Emre de "Bir gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil" diyerek her insanın Allah'ın sevgili bir kulu olduğunu anlatmıştır. Aynı anlayışı, Azadı'nın şu dizelerinde görmek mümkündür:

Kagba veyran etmeden miñ mertebe, (*Kâbe viran etmekden bin mertebe*
Bir köñil yıkmak yamandır, ey dede. *Bir gönül yıkmak kötüdür, ey dede!*) 262

⁷⁷ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.40.

⁷⁸ **Age**, s.45.

meziyet de kazandırır. İbadet, kişinin kendisiyle ilgilidir; ancak ibadetler sayesinde kazandığı meziyetler, kendisi kadar bir üyesi olduğu toplumla da ilgilidir. Özellikle Azadı gibi şairlerin ibadet tavsiyesi, tamamen olmasa bile, daha çok, kazandırdığı “sosyal sorumluluk”tan dolaydır. Aşağıdaki beyitler, şairin taşıdığı bu sosyal sorumluluğun birer göstergesi durumundadır:

Bu dünyanı biliñ cay-ı zeragat, *(Bu dünyayı ekilecek bir yer bilin,*
Ki gafil bolmay eylän hayrı-tagat. *Ki gafil olmadan hayır-hasenat edin) 693*

Bes cähennemden azad bolgay alar, *(Muhakkak cehennemden kurtulacak onlar,*
Hak yolında kim tasadduklar kılar. *Hak yolunda sadaka verenler.)1292*

Tañrını razı kılan malı bile, *(Tanrı'yı razı eden malı ile,*
Cennete girgey resul alı bile. *Cennete girer yüce resul ile.)1046*

Tamam işler başı bilgil namazı, *(Bütün işlerin başı bil namazı,*
Namaz açgay sekiz cennette yazı. *Namaz getirecek sekiz cennette yazı.)Behişt.264*

Şair, yaşadığı devirdeki halkın sosyal ve iktisadi açıdan yaşadığı sıkıntıların farkında olmuş, bu durumu düzeltmek için önerilerde bulunmuştur. Bir toplum önderi olarak Azadı, yaşadığı zor ve sıkıntılı durumu azaltmak için, yoksullara ve açlara yardım etmeleri, onların dertleriyle ilgilenmeleri hususunda zenginlere ve devlet yöneticilerine nasihat eder. Bunu yaparken de düşüncelerini dinî temellere dayandırır:

Yagnı kimse aç toyursa dünyäde, *(Yani bir kimse aç doyursa dünyada,*
Cennet ähli bolgay ol kes, ey dede. *Cennet ehli olur o kişi, ey dede.)770*

Aç kişiden kim tagamın meng eder, *(Aç kişiden kim ki yemeğini esirger,*
Hak tagala fazlın andan meng eder. *Hak Teâlâ da ondan yardımını esirger)771*

Azadı'nın eserlerinde ele aldığı meseleler 18. yüzyıldaki Türkmen halkının durumu ile yakından ilişkilidir. Bu açıdan bakıldığında özellikle “Vagzı Azad”ta öne sürülen fikirler gerçekçi bir şekilde doğrudan doğruya Türkmen halkına aittir. Azadı her türlü karmaşık meseleyi silah kullanmadan, akıl danışarak, birbirini anlamak ile halledilmesini söyler. Dolayısıyla şairin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de “akıl danışmak-istişare etmek” ve “öğüt dinlemek”tir. O, Vagz-ı Azad adlı eserinde padişahlara ve devlet adamlarına tek başlarına karar vermemelerini, etraflarına danışmalarını söyler. Nitekim Hz. Muhammet de hadislerinde istişarenin önemini vurgulamıştır. Azadı da buna dikkat çeker:

Hak diymiş pıgambere yarlar ile, *(Hak demiş peygambere: “Dostlar ile,*
Kıl geñeş her işde dildarlar ile. *İstişare et her işte dildarlar ile.*

Bu garıbdan isteyub alsañ covab, *Bu garipten istiyorsan bir cevap,*
Biğeñeş işlerde yok hayr-u sovab. *İstişaresiz işlerde yok hayır ve sevap.) 306-307*

Azadı dinî ve tasavvufî düşüncenin temel hususlarından olan dünyanın faniliği meselesinin üzerinde önemle durmuştur. Şaire göre bu dünyadaki her şey insanoğlu için geçicidir, bu nedenle insanoğlu dünya malına fazla tamah etmemelidir. Azadı “Vagz-ı Azad”da özellikle kendini mal hırsına kaptıran zenginlere hitap eder. Kâinattaki her türlü nesnenin sahibi Allah'tır, Azadı da Allah'ın zenginleri bu dünyada kendi malına vekil yaptığını söyler. Eğer onlar, bu zenginliği hayırlı işlere sarf etmezlerse cehennem azabı onlar için kaçınılmazdır.

Ki mallar cümlesidur Tañrı malı, *(Tanrı malı tüm malların cümlesidir,*
Fakırlardur anıñ ähli-ayalı. *Onun ehl-i ayalı fakirlerdir,*

Ganılarını vekil etmiş bu malga, *Zenginleri vekil etmiş bu mala,*
Ki sarf etsün tiyb ähli-ayalga. *Ki sarf etsin diyerek ehl-i ayala.)666-667*

Halkın cahil kalmasının ülke için büyük zarar olduğunu düşünen Azadı, Türkmenler arasında ilmin yayılmasını ister. Şairin kastettiği ilim, dinî kaidelere bağlı olan ilimdir. “Vagz-ı Azad”ın üçüncü babını ilim ve ilim adamlarına ayıran şair, âlimlere seslenerek ilimleriyle insanlara hizmet etmelerini öğütler. Azadı, ilmi bir iş aletine benzetir. Bu alet olmadan insanın faydalı bir iş yapmasının mümkün olmadığını ifade eder. İlim orakçının elinde orak, çiftçinin elinde bir kürek, şairin elinde bir kalem gibidir. Bu nedenle insanlar kendilerine ve topluma faydalı olabilmek için ilim öğrenmeli ve onunla amel etmelidirler.⁸⁰

Azadı, insanın ilim sayesinde pek çok şeyi öğrenebileceğine inanır. Şaire göre, insan öğrendiği bilgilerle âlimlik seviyesine geldiğinde halkı kandırmayı ve böylece zengin olmayı asla düşünmemelidir. Topluma ve halka yararlı olmayı kendine düstur edinmeli, kibirli olmamalıdır. Azadı, âlimleri ikiye ayırır: Bilgisini ve öğrendiklerini halka ulaştıranlar ve ulaştırmayanlar. Şüphesiz gerçek âlim, öğrendiklerini yaşamda halkın yararı için kullanandır. İkinci gruba girenler ülkeye, millete faydasız kişilerdir ve onlardan uzak durulmalıdır.⁸¹

Yagnı bil hayvanı andan yağsırak, *(Yani bil hayvanı ondan daha iyi,*
Bolsa aklıñ bolaver andan yırak. *Varsa aklın olasin ondan uzak) 1678.*

Kendisi de tarımla uğraşmış olan Azadı “Vagz-ı Azad” da ülkenin refah koşullarının iyileştirilmesi kapsamında tarım için su problemini halletmek, köprüleri tamir ettirmek, kervan yollarının güvenliğinin sağlanması için kervansaraylar yaptırmak ve ekine elverişli toprakların boş bırakılmaması gibi meselelerde görüşlerini dile getirmiştir. Şaire göre çiftçilik gelişirse nüfus iyi geçinir ve halk refah içinde yaşar.⁸²

Ekin ekmek halka emr etgey emir, *(Ekin ekmeyi halka emretmeli Emir,*
Yagnı andan nefg ala bay-u fakır. *Yani ondan kazanç ala zengin ve fakir.*

⁸⁰ Ahmet Dinç, Ramazan Çakır, “**Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi**”, Ayrikotu Yay., İstanbul 2008, s.147.

⁸¹ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.66.

⁸² Ahmet Dinç, Ramazan Çakır, **age**, s.127.

Yagnı mezruglar içinde kıtga yer, Goymagaylar bizeragat, bisemer.	<i>Yani ekilecek yerler arasında boş yer, Koymasınlar ziraatsız ve mahsulsüz.</i>
Ekin ekgey çün ragayat sad hezar, Hasıl algay bihasab-u bişumar.	<i>Ekin ek çünkü halkından binlerce kişi,, Faydalanır ondan hesapsız ve sayısız.</i>
Bes halayık tokluk-u arzan ola, Hem feragatlıkda hoş dövran ola.	<i>Elbet halk tokluğunu arz eder, Hem barış içinde hoş devran olur.)269-272</i>

Şair, ekilmeye elverişli topraklardan mümkün olduğunca faydalanılması gerektiğini İran kısıralarından adaletiyle ün salmış Nuşirevan'ı konuşurarak dile getirir:

Ol ki Novşirvanı-Adıl Şah idi, Âleme üşbu sözi hökm eyledi.	<i>(O Nuşirevan ki adil bir şah idi, Âleme işte bu sözü hüküm idi:</i>
Bir velayatga eger bir kıtga yer, Galsa namezrug, men tabsam habar.	<i>“Bir vilayette eğer bir kıta yer, Kalsa ekilmemiş, ben alsam haber.</i>
Men seni rısva kılıb, dardan asam, İbrat eylâb halk era başıñ kesem.	<i>Ben seni rüsva edip, dardan asam, İbret eyleyip, halk içinde başımı kesem!”280-282</i>

Azadı'nın eserlerinde hümanizmin en önde gelen unsurlardan olduğunu yukarıda belirtmiştik. Buna güzel bir örnek olarak, onun Türkmenlerin su meselesi hakkındaki görüşlerinde rastlamaktayız. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllardaki iç ve dış karışıklıklar, savaşlar nedeniyle Türkmenlerin yaşadığı bölgelerdeki sulama kanalları büyük zarar görmüştür. Dolayısıyla Türkmen halkının yıllardır sıkıntı çektiği su meselesine, Azadı özel bir önem vermiştir. “Vagz-ı Azad”da kuyu kazdırmaktan, havuz yaptırmaktan bahseden şair, bu görevi de zenginlere yüklemiştir. Bu fikrini de dinî temellere dayandırarak yapan şair, bu hayır işlerinin çok sevap olacağını ifade etmiştir. Ancak burada dikkatimizi çeken bir husus vardır. Şair, her ne kadar su meselesini İslam dini ile ilişkilendirerek açıklasa da susuz bir insana, onun Müslüman olup olmadığına

bakmadan su verilmesini ister. Ve şair susuz bir insana su vermeyi, altmış yıllık oruç tutmaktan üstün tutar. Yani Azadı, esasen dikkati “insan”a vermiştir.

Azadı'nın su ve tarımcılıkla ilgili fikirleri 18. yüzyılın başlarında yerleşik hayata geçmeye başlayan Türkmenlerin iktisadi hayatıyla bağlantılı olmuştur. Her zaman halkın iyi bir yaşam sürmesini isteyen şair, görüldüğü üzere havuzların ve kuyuların yaptırılmasıyla tarımcılığın gelişeceğine ve böylece halkın refah seviyesinin artacağına inanmıştır.

Azadı'nın üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de cömertliktir. O, yoksullara ve kimsesizlere yardım etmek konusunda konuştuğunda, zenginleri merhametli olmaya çağırır. Azadı'ya göre toplumsal barışın sağlanmasında varlıklı insanların maddi imkânlarını yoksullarla paylaşması çok önemlidir. Şair, bir açı doyurmayı ve ona giysi vermeyi Hac ibadetiyle denk tutar.⁸³

Üşbu pıgamber sözüdür, gel oku,

(Bu peygamber sözüdür, gel oku!

Tört kişiye cennet eylär arzu.

Dört kişiye cennet eylar arzu.

Biri toyurgay turur aç kimseni,

Biri doyurandır aç kimseleri,

İkinci püşeş kılan uryan teni.

İkincisi giydirendir çıplak teni.)773-774

Azadı muhtaçlara yardım etmek hususunda nasihat ederken Arap kabileleri arasında cömertliğiyle meşhur Hatem Tay hakkındaki bir rivayeti anlatır. Rivayete göre Hz. Muhammet Miraç Gecesi'nde cehennem ateşinin içinde bir adamın cömertliği sayesinde ateşten korkmadan yattığını görmüştür. Bu rivayette görüldüğü gibi şair, yoksullara yardım etmeyi çok önemsemiştir. Şair devrinin varlıklı kişilerine seslenerek onların Hatem-i Tai gibi olmalarını ister.⁸⁴ Bu bakımdan şair İslam'ın beş şartından olan zekât ibadetinin üzerinde önemle durur. Çünkü zekât, zengin ile fakiri birbirine yaklaştırarak sosyal adaletin tesisinde ve toplumsal huzurun teşekkülünde önemli bir yere sahiptir. Şair, zekât vermekle mallarınız temizlenir diyerek zenginlere zekât vermelerini öğütler:

⁸³ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.53.

⁸⁴ **Age**, s.54.

Bes zekat bermekde malı arılır, (Muhakkak zekât vermekle malı arılanır,
Bermese aña haramı garılır. Vermezse, ona haram karışır.)1083

Azadı'nın "Vagz-ı Azad" adlı eserinde işlediği, fakirlerin yaşamını iyileştirmek meselesi hakkındaki görüşleri, devrine göre oldukça ileri seviyededir. Bu eserde dile getirilen bu düşünceler sonraki dönemlerde şairin oğlu Mahtumkulu, Kemine, Zelili, Mollanepes, Meteci, gibi sanatçılar tarafından da işlenip, Azadı'nın fikirleri daha da geliştirilmiştir.⁸⁵

Azadı'nın "Vagz-ı Azad" kitabı, Türkmen hayatının pek çok yönünü ihtiva ettiğiinden, eserde hayatın farklı yönleriyle ilgili pek çok öğütler bulunmaktadır. Şair dedikoduculuk, yalancılık, iftira etmek gibi kötü huylardan uzak durulmasını nasihat eder. Şair, asılsız iftirayı gökyüzünden daha ağır olarak nitelendirir. İnsanların birbirlerini incitmemelerini, birbirlerine güzel sözle hitap etmelerini tavsiye eder.

Yine şairin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de misafirperverliktir. "Misafir atandan yücedir" Türkmen atasözünde olduğu gibi, şair de misafirin iyi karşılanmasını ve ona hizmette kusur edilmemesini öğütler.⁸⁶

Sen dahı tutgıl eziz mihmaniñı, (Sen de aziz tut misafirini,
Ber, ayama, istär ise canıñı. Esirgeme ister ise canını.

Gullarıñga yarı kılğıl, ey huda, Kullarına nasip et ey Huda,
Malı-baş mihmanına kılsun fida. Canını malını misafirine kılsın feda.)1248-1249

Türk kültüründe ve sosyal hayatında oldukça öneme sahip olan misafir ve misafire iyi davranılması hususunda Azadı'nın oğlu büyük Türkmen şairi Mahtumkulu da önemle durmuştur. Şaire göre ev sahibi, misafirini en iyi şekilde ağırlar ve ona hürmette, saygıda kusur etmemeye çalışır. Şiirlerinde ideal Türkmen tipini ortaya koymaya çalışırken iyi kişileri "mert", kötülerini de "namert" kavramlarıyla anlatmayı

⁸⁵ Age, s.56.

⁸⁶ Age, s.57.

tercih eden Mahtumkulu, mert kişinin misafirini güler yüzle karşıladığını; ancak namertlerin misafir istemediğini ve onu görünce gizlendiğini söyler.⁸⁷

Mahtumkulu, öğüt ver söz ilen,
İşiten denk olmaz, gören göz bilen,
Mert çıkar mihmana güler yüz bilen,
Namert özün gizler, mihman yoluksa.⁸⁸

Bir toplum önderi olarak Azadı, anne baba, kaynana ve kayınbabaya, kardeşlere karşı da nasıl davranılması gerektiğini söyler. Anne babanın çocuk eğitimindeki rolüne değinir. Evlatlara seslenerek anne baba hakkının Tanrı hakkı olduğunu dile getirir. 18. yüzyılda, bu coğrafyada kadının oldukça geri planda olduğunu düşünecek olursak; Azadı, çocuk eğitiminde annenin de babayla aynı öneme sahip olduğunu söyleyerek, devrine göre ne kadar ileri görüşlü bir toplum düşünürü olduğunu ortaya koymuştur.⁸⁹

Azadı'nın şiiri Türkmen halk yaratıcılığı ile büyük derecede bağlantılıdır. Şair, Türkmen halk yaratıcılığının ürünlerinden masal, rivayet, atasözleri gibi türlerden başarıyla yararlanmıştır. Padişahlara adaleti, zulmetmemeyi; zenginlere cömert, halka da çalışkan olmayı öğütlerken düşüncelerini bu türdeki anlatımlarla zenginleştiren şair, eserine hem inandırıcılık hem de edebîlik kazandırmıştır. Görüldüğü üzere Azadı'nın edebî şahsiyetinin oluşumunda insan sevgisi ve toplumun yararını gözetme düşüncesi en önde yer almaktadır. Yaşadığı devrin sosyal, siyasi ve iktisadi şartları ile ilişkili olarak eserlerinde ortaya koyduğu düşünceler bunun en önemli göstergesidir.

2. 3. 1. Dili ve Üslubu

Bilindiği üzere, “dil” gündelik yaşamımızda bir iletişim aracı olduğu kadar, aynı zamanda “edebiyat”ın bir malzemesidir. Herhangi bir metne “edebîlik” vasfı kazandıran unsurlardan biri de yazarın “dil” üzerindeki tasarrufudur.

⁸⁷ Soner Sağlam, Anadolu Ve Türkmen Sahası Edebiyatlarında Mert ve Namert Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme, **III. Uluslar Arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 16-18 Aralık 2010, İzmir 2011, s.779-784.

⁸⁸ Himmet Biray, **age**, s.227.

⁸⁹ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.58.

Dil bakımından, 17. ve 18. yüzyıllar Arapça ve Farsça pek çok kelimenin Türkmenceye girdiği dönemlerdir. Ancak bu kelimeler halkın da kullandığı ve yabancılık çekmediği, Türkmen telaffuzuna uymuş, canlı kelimelerdir.⁹⁰ Azadı'nın eserlerinde kullandığı dil de bu özellikleri göstermektedir. Nitekim o dönemde Arapça ve Farsça doğu kültüründe herkes tarafından kabul edilen diller olmuştur. Ancak Azadı "Behiştname" adlı mesnevisinin son bölümde, bu eseri "Türkler için Türkçe yazdım" der. Yaşadığı dönemde Türkçeye itibar gösterilmemesinden şikâyet eder. Bu onun sahip olduğu dil bilincinin bir göstergesidir.

Arab, farsı tilinge danışım yok,
Arablar, parsılar birlen işim yok

*(Arap, Farsî dillerinde bilgim yok,
Araplar, Farsiler ile işim yok.*

Bu Türkî yarlar nazım tüzetdim,
Doga birle añarlar diyb göz etdim.

*Bunu Türkî dostlara nazım düzdüm,
Dua ile anarlar deyip göz ettim)Behişt.461-462*

Dolayısıyla Azadı'nın 18. Yüzyıl Türkmen yazılı edebiyatında kendinden önce asırlardır devam edip gelen Arapça ve Farsça yazma geleneğini ilk olarak bilinçli bir şekilde reddettiğini söyleyebiliriz. Ancak Azadı, bu düşüncesinin o dönemde eleştirildiğini belirtmektedir. Bu nedenle şair okuruna seslenerek kendisine kızmamalarını, elinden geldiğince bildiği öğütleri Türk ahabplarına açıklamaya çalıştığını söyler. Ayrıca mütevazı bir tavırla Türkçe yazdığı bu eserini "çöldeki az suya" benzetmiştir ki gerçekten de o dönem için çok doğru bir benzetmedir. Ve bu suyun kıymetini ancak susayanlar bilir diyerek, Türk dostlarının bu eserin kıymetini bileceğini söylemiştir.⁹¹

Maña ayb etmâniz, ey Türki-yaran,
Çıkar ot kemter-u kem tüşse baran.

*Bana ayıp etmeyiniz, ey Türkî yaran,
Çıkar ot eksik ve az düşse de baran.*

⁹⁰ Fikret Türkmen, Gurbandurdı Geldiyev, *age*, s.14.

⁹¹ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.79.

Bu layık halımızga sözledik biz, *Bu hâlimizle söyledik biz,*
 Bu tagna nayzasına gözlendik biz. *Ki yergi süngüsünde eleştirildik biz.*

Netey ilzam zerurlıktan bu sözni, Gerektiği kadar sözü söyledik,,
 Diydik, tagna okına goydık özni. Kendimizi yergi okuna koyduk..

Suvı köb yerde az suvlarını gözge, *Suyu çok yerde az suya,*
 Kişi almaz, gulak tutgıl bu sözge. Kimse bakmaz, kulak ver buna.

Takı çöl yerde hem ol suv bolarmış, *Ta ki o az su çölde olsa,*
 Anı suvsız kişi gaba alarmış. *Onu susuz kişi kaba alırmış.) Behişt. 463-474*

Azadı'dan önce Türkmen edebiyatında Türkçe yazan şairlerin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdı. Bu nedenle onların eserleri halk arasında çok kıymetli sayılmıştır. Azadı'nın eseri de kendi devri için Türkçe yazılan az eserden biri olarak görülmüştür.⁹²

Klasik edebiyatımızda yazılan mesnevilerde şairanelikten ziyade işlenen konu ve verilmek istenen mesaj önemli olmuştur. Özellikle didaktik ve ahlaki türdeki mesnevilerde düşünce daha ön plana çıkar. Dolayısıyla bu tür eserlerde kullanılan dilin, diğer nazım biçimleriyle yazılan edebî metinlere göre daha sade ve anlaşılır olması gerekir.

Bu özelliğin, şairin “Vagz-ı Azad”, “Behiştname” ve dinî içerikli isimsiz mesnevisi ile rubailerinde tam manasıyla varlığından bahsetmek mümkündür. Azadı'nın muhatap olarak kendisine Türkmen halkını aldığını düşünürsek, şairin muhatabının seviyesini dikkate aldığını söyleyebiliriz. Zira öğretici metinlerin hedefine ulaşması bununla birlikte günlük hayattaki kelimelerin, deyimlerin, atasözlerinin kullanılmasıyla mümkündür. Azadı da eserlerini yazarken halk kültüründen, halkın arasındaki rivayetlerden, atasözlerinden yararlanarak sade, fakat akıcı bir üslupla eserlerini kaleme almıştır.

⁹² Age, s.80.

Azadı'nın en hacimli eseri olan “Vagz-ı Azad” da ve diğer iki mesnevisinde anlatım türü olarak öyküleyici, açıklayıcı ve betimleyici anlatım türlerinin öne çıktığını görmekteyiz. Öğretici metinlerde dil genel olarak göndergesel yani, açıklayıcı ve bilgi verici işleviyle kullanılır. Bu tür metinlerde yazar bazen doğrudan okuruna seslenir bazen de çeşitli anlatım yöntemleriyle dolaylı olarak bunu gerçekleştirir. Azadı da “Vagz-ı Azad” ın pek çok yerinde bir öğretmen gibi okuruna doğrudan seslenir:

Ey hekim, gel mülke magrur olmagıl, *(Ey hâkim, gel mülke mağrur olma,*
Akıl-u dananı goldan salmagıl. *Akıllı ve bilgileri elden bırakma.)* 315

Köñlin algıl merd iseñ mü'minlerin, *Gönlünü al, mert isen müminlerin,*
Köñli gamhana bolan gamgınların. *Gönlü gamlı olan dertlilerin.)* 232

Azadı “Vagz-ı Azad”, “Behiştname” ve dinî içerikli mesnevisinde genel olarak bir vaiz edasıyla okuruna nasihatlerde bulunur. Ancak bu eserler kuru bir nasihat kitabı değildir. Dinî, ahlaki ve didaktik özelliklerde yazılan bu mesnevilerde, düşüncelerin doğrudan aktarımı eseri edebî olmaktan uzaklaştırıp kuruluğa mahkûm edeceğinden, Azadı, anlatımını zenginleştirmek için tahkiyenin imkânlarından mümkün olduğunca yararlanmıştı. Azadının eserlerinde yararlandığı tahkiyevi unsurları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Rivayetler, kıssalar ve kısa hikâyeler anlatma
2. Ayet, hadis ve önemli din büyüklerinin sözleri
3. Diyaloglar
4. Kişileştirme

1. Rivayetler, kıssalar ve kısa hikâyeler anlatma

Azadı, “Vagz-ı Azad”da bazen konuya giriş yaparken bazen de konuyla ilgili görüşlerini ve tavsiyelerini aktardıktan sonra, “Geçmiş zamanda bir şah vardı”, “Ravîdir”, “Buhari'den rivayettir” “Sahabeden rivayettir” diyerek bir kıssa ya da rivayet; kısaca bir hikâyeye anlatacağını haber verir. Eserin birinci bölümünde, padişahların hangi vasıflara sahip olmaları gerektiğini anlatırken, rivayetlerden çok sık yararlanır. Mesela, şahlara zalim olmamaları ve sadece insanlara değil tüm canlılara

karşı şefkatli olmaları gerektiğini söylemek için, av sırasında bir ceylan yavrusunu öldürmeyip onu bırakan Sebiktekin Şah’la ilgili bir rivayeti anlatır.

Ol Sebüktekin şahı-dövrân idi,
Şah Mahmudga ata bolgan idi.

(*Ol Sebiktekin şah-ı devran idi,
Şah-ı Mahmut’a ata olmuş idi*)

Günbe-gün ava gider erdi ol är,
Ahu birle eylâb ovkatın güzâr.

(*Günbegün ava giderdi bu er,
Ahu ile geçirirdi tüm vaktini.*)

Bir günü bir ahu beççe uçradı,
Kovdı, yetdi tutdı, mehkem bağladı.

(*Bir gün bir ahu yavrusu gördü,
Kovaladı, yetiştı, tuttu, bağladı.*)202-204

...

Gitdi ahusız öye şah ol günü,
Gördi tüşde hezreti-pıgamberi.

(*Gitti ahusuz bu şah o günü,
Gördü düşünde Hazreti Peygamberi.*)

“Yarlıkadı Hak!” tiydi ol dem, ol an,
Bolganıñ çün beççe üzre mähriban

(*Bağışladı, Hak dedi o dem – o an:
“Gösterdiğin için, sen, yavruya merhamet)* 209-210

Tiydi hoşnud oldım, ey has ummatım,
Ruzı-mahşarda sañadur şefkatım.

(*Dedi: “Hoşnut oldum, ey has ümmetim,
Rûz-ı mahşerde sanadır şefkatim.”*) 212

İşte bu şekilde kıssa anlatan şair, inandırıcı olmak için kıssa içinde Hz. Muhammet’i de konuşturur ve padişahların yalnız insanlara değil, bu âlemdeki tüm mahlûkata şefkatli davranması gerektiğini belirtir. Vagz-ı Azad’ın birçok yerinde, bu örnekte olduğu gibi kıssalar anlatılarak eserin kuru bir nasihat kitabı olmaması sağlanmıştır.

Azadı, anlattıklarının okuyucu için daha inandırıcı ve etkili olması için Hz. Muhammed başta olmak üzere Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. Süleyman peygamberler yanında; Hz. Ömer ve Hz. Ali ile ilgili rivayetlerden de bahseder. Bazen onlarla ilgili bir olayı anlatır, bazen de onları konuşturur. Şair, yaşadığı devirdeki sosyal adaletsizlikten, devlet idarecilerinin ve zenginlerin halkı ve özellikle de fakirleri

düşünmemesinden şikâyetçidir. Azadı, kul hakkının önemini anlatırken Hz Davut’la ilgili bir kıssayı anlatır. Aslında şair, Hz. Davut üzerinden devlet idarecilerine, hâkimlere, kadılara, din adamlarına mesaj vermektedir. Çünkü İslamiyet’te kul hakkı yemek en büyük günahlardandır.

Hözreti-Davud pıgamber idi,
Hökm içinde bir hata söz söyledi.

*(Hz. Davut peygamber idi,
Hüküm verirken hatalı bir söz söyledi.*

Kırk güneçe gözden akdurdı yaşı,
Secde kıldı, hiç göstermedi başı.

*Kırk gün boyunca akıttı gözyaşını,
Secde etti hep, hiç kaldırmadı başını.*

Hak tagala ol zaman vaht eyledi,
Yarlıkadım, ya ulul-azmım tiydi.

*Hak Teâlâ zaman vahiy gönderdi:
“Bağışladım, ey ulü-l-azmim “ dedi:*

Eylegil, liken bu hasmıñnı rıza,
Yok ise şeksiz berur diñle ceza.

*“Etmelisin lakin bu hasmını razı,
Olmaz ise şüphesiz veririm cezanı”*

Ol pıgamber razı kıldı hasmını,
Farıg etdi üşbu gamdan köñlini.

*Ol peygamber razı etti hasmını,
Kurtardı bu gamdan gönünü.)505-510*

2. Âyet ve Hadisler

Azadı’nın eserlerini incelediğimizde, şairin İslamî ilimleri ileri seviyede bildiğini görmekteyiz. Nitekim Samoyloviç’in yaptığı değerlendirme de buna işaret etmektedir. Azadı, “Vagz-ı Azad” adlı eserinde devlet ve toplum hakkındaki görüşlerini dinî düşüncelere bağlayarak kaleme almıştır. Bu nedenle, eser genelde sohbet tarzında bir üslupla sürdürülür. Bir vaiz edasıyla okuyucusuna hitap eden Azadı, okurun dikkatini çekmek için zaman zaman beyitler arasında “Kavlihi Teâlâ” diyerek ayetlere yer vermiş, bazen de “Hak demiş peygambere.”, “İşte bu sözdür peygamberden hadis.” gibi ifadelerden yararlanarak ortaya koyduğu düşüncelerinin dinî açıdan önemini ifade etmiştir.

İstişare etmenin ve ortak akılla hareket etmenin toplumun yararına olacağını bilen şair, bir işe başlarken akıl danışmanın, fikir almanın Hz. Muhammet'in nasihatini olduğunu söyler.

Hak diymiş pıgambere yarlar ile, *(Hak demiş peygambere: "Dostlar ile,*
Kıl geñeş her işde dildarlar ile. *İstişare et her işte dildarlar bile")*

Bu garıbdan isteyub alsañ covab, *Bu garipten istiyorsan cevap,*
Bigeñeş işlerde yok hayr-u sovab. *İstişaresiz işlerde yok hayr u sevap.)306-307*

Yine padişahların âlimlere ve bilginlere ilgi ve alaka göstermelerini, onları ziyaret etmeleri gerektiğini ve zekât vermenin önemini anlatırken Hz. Muhammet'in sözlerinden yararlanır.

Üşbu sözdür ol pıgamberden hadıs, *(Bu söz o peygamberden hadistir,*
Tiñlegil canıñ bile bolma habıs. *Dinle canın ile olma habıs.*

Padışalarınñ ezizi ol bolur, *Padışahların azizi o olur,*
İlm eyesige zıyaratga gelur. *İlim sahibine ziyarete gider.)383-384*

Azadı "Vagzı Azat"ın tevhit ve münacat bölümlerinin olduğu giriş kısmında Allah'ın merhametinden ve bağışlamasından ümidini kesmediğini belirtirken Kur'an'daki bir ayete şöyle bir gönderme yapar:

Kesme ümidim, ümidlig bende men, *(Kesme ümidimi, ümitlik kölesiyim ben,*
Yoldan azdım bir segi-dermende men. *Yoldan azdım, bir aciz köpeğim ben.*

Ayatı "Lataknetü" gördüm, ah, *Ayeti "Lataknetü" yu gördüm, ah,*
İşiğiñge gara yüz geltürdim, ah. *Eşiğine kara yüz getirdim, ah.*

Yarlıka, imdi cahan avarasın, *Bağışla şimdi cihan avarasını,*
Hem dahı barça cigerler parasın. *Hem dahi bütün ciğerler paresini.)74-76*

Yine şair, padişahlara adaletli olun derken bunun, Allah'ın ayetinde ifade edildiğini hatırlatır.

Tañrı ayatında adl eylän tiydi, *(Tanrı ayetinde adaletli olun dedi,*
Hak söver her kim adalat eyledi. *Hak sever, her kim adalet eyledi.)95*

Dinî tasavvufî mesnevilerde ayet ve hadislere sıkça rastlamak mümkündür. Behiştname için de bu durum geçerlidir. Behiştname'yı okuduğumuzda şairin cennetteki mekânların güzelliğini, oradaki yiyeceklerin lezzetli ve çok çeşitli oluşu gibi pek çok konuyu anlatırken hadis ve ayetlerin manalarını eserin beyitleri arasına başarılı bir şekilde yerleştirdiğini görmekteyiz. Bu nedenle şairin hadis bilgisinin oldukça üst düzeyde olduğunu söyleyebiliriz. Behiştname'da hadislerin kullanımı iktibas şeklinde değil mana olarak olmuştur. Şair, kendi bilgi ve hayal gücüyle kurguladığı cennet tasvirlerinin ardından, hem okuruna karşı daha inandırıcı olmak hem de eserin muhtevasını zenginleştirmek amacıyla “Resul dedi bu sözü”, “Haberdır Mustafa'dan”, “Rivayet İbn-i Abbas'tan edilmiş”, “Ali'den feth-i bab oldu bu ikbal” gibi kalıp ifadeler kullanarak, Hz. Muhammet'in cennetle ilgili söylediği sözleri, beyitlere başarılı bir şekilde serpiştirmiştir.

Rovayat İbni-Abbasdan kılunmuş, *(Rivayet İbn-i Abbas'tan edilmiş,*
Acab sözdür resuldan nakl olunmuş. *Etkileyici sözdür resuldan nakledilmiş.*

Tiydi, cennette gördim bir acab hüyr, *Dedi, cennette gördüm bir acayip huri,*
Tiydiler adil anıñ Lenitedür. *Dediler adını onun Lenite'dür.) 288-289*

Habardur ol resuldan diñle ey can, *Haberdır o resulden, dinle, ey can,*
Eşitse baver eylär ähli-iman. *İşitse inanır ehl-i iman.*

Tiydi, gördim sekiz cennet içinde, *Dedi, gördüm sekiz cennet içinde,*
 Bina eylär melayık köşkler anda. *Bina eder melekler köşkler orada).*Behişt.329-330

Kur'an'da cennet mekânlarının güzelliğini anlatan pek çok ayet bulunmaktadır. Nitekim dünyanın en güzel mekânları arasında saraylar, köşkler ilk sırayı alır. Hatta bu mekânların çok güzel bir manzaraya sahip olması, eşyalarının çok değerli, sütunlarının altın yaldızlı oluşu bir ihtişam göstergesidir. Gerek Kur'an'da bildirilen ayetlerde gerek Hz. Muhammet'in sözlerinde cennette var olan ve insanların hoşuna gidecek saray ve köşklere bahsedilir. Dünyada sınırlı sayıda bulunan bu mekânlar, cennette kusursuz ve tüm ihtişamlı halleriyle cennet ehli için bulunmaktadır ve müminlerin sonsuza kadar burada yaşayacakları bildirilmektedir. Azadı'nın da Behiştname'nin muhtevasını oluştururken bu ayet ve hadislerden başarılı bir şekilde yararlandığını görmekteyiz. Azadı'nın eserinde faydalandığı ayet ve hadislerden bazıları ve kullanıldıkları beyitleri şu şekilde gösterebiliriz.

“İman edip salih amellerde bulunanlar; onları, içinde ebedi kalıcılar olarak, altından ırmaklar akan cennetin yüksek köşklerine muhakkak yerleştireceğiz. (Salih) Amellerde bulunanların ecri ne güzeldir.” (Ankebut Suresi, 58)⁹³

“Bizim Katımızda sizi (Bize) yaklaştıracak olan ne mallarınız, ne de evlatlarınızdır; ancak iman edip salih amellerde bulunanlar başka. İşte onlar; onlar için yaptıklarına karşılık olmak üzere kat kat mükafaat vardır ve onlar yüksek köşklere güven içindedirler.”(Sebe Suresi, 37)⁹⁴

Peygamberimiz Hz. Muhammet'in bir hadisinde ise cennet köşklere şöyle tarif edilir: *“Gurfeler (cennet köşklere) kırmızı yakut, yeşil zebercet (zümrüt) ve beyaz incidendir. Onlarda hiçbir kusur ve ayıp yoktur. Cennet ehli bunlara, sizin gökte, doğu ve batıdaki parlak yıldızlara baktığınız gibi bakarlar...”* [Ramuz el-Ehadis-1, s. 225/6]

Cennetin içinde inciden bir saray vardır. O sarayın içinde kırmızı yakuttan yetmiş konak vardır. Her konağın içinde yeşil zebercedden (zümrüt cinsinden parlak, yeşil, kıymetli bir taş) yetmiş ev vardır. Her evin içinde yetmiş taht, her taht üzerinde de her renkten yetmiş yatak vardır. Her evin içinde yetmiş sofrası, her sofranın üzerinde de

⁹³ <http://www.diyamet.gov.tr/kuran/meal>. (E.T. 26.03.2010)

⁹⁴ <http://www.diyamet.gov.tr/kuran/meal>. (E.T. 26.03.2010)

yetmiş çeşit yemek vardır. Keza her evin içinde yetmiş adet hizmetçi vardır. [Tezkireti'l Kurtubi, s.323/554].

Bu ayet ve hadislerin mana olarak aşağıdaki beyitlerde kullanıldığını görmekteyiz.

Hemme cennet binasının hem diymişdur, *Cennet binaları için demiştir,*
Bu kerpiçler biri altun-kümüştür. *Kerpiçlerinin biri altın biri gümüştür.*

Suvagıdır tamamen müşki-ezfer, *Sıvasıdır tamamen misk-i ezfer,*
Ki hâki zagfıran birlâni anbar. *Ki safran toprağıyla birlikte anber.*

Ki köşkler bardur dürden tüzelmış, *Ki köşkler vardır inciden yapılmış,*
Anıñ penciresi yakutdan olmış. *Onun penceresi yakuttan olmuş.) Behişt. 102-104*

“*Takva sahiplerine va'dedilen cennetin misali (şudur): İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenler için lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır ve orda onlar için meyvelerin her türlüünden ve Rablerinden bir mağfiret vardır...*” (Muhammed Suresi, 15)

“*İçinden nehirler akan Adn cennetlerine gireceklerdir. Kendileri için orada diledikleri her şey vardır. Allah kendine karşı gelmekten sakınanları böyle mükâfatlandırır.*”(Nahl Suresi, 36)⁹⁵

“*İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, “Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.*” (Bakara Suresi, 25)⁹⁶

Şairin, aşağıdaki beyitlerde cennetle ilgili verdiği bilgiler, yukarıdaki ayetlerin mısralara başarılı bir şekilde serpiştirilmesinden ibarettir.

⁹⁵ http://www.diyagnet.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=269 (E.T. 26.03.2010)

⁹⁶ http://www.diyagnet.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=4 (E.T. 26.03.2010)

Tamam cennet içre var olanları gördüm, Akıp duran dört nehir gördüm.	<i>Cennet içinde var olanları gördüm, Akıp duran dört nehir gördüm.</i>
Biri sudur onun hem birisi süt, İnan bu söze, olma merdüt.	<i>Biri sudur onun hem birisi süt, İnan bu söze, olma merdüt.</i>
Dahi bir arığa Hamr adını verirler, Ki lezzetli şaraptır, içirirler.	<i>Dahi bir nehre Hamr adını verirler, Ki lezzetli şaraptır, içirirler.)Behişt. 124-127</i>

Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğimiz zaman onun cenneti ve cennetlikleri şu şekilde tasvir ettiğini görürüz: *Cennet, genişliği göklerle yer kadar olan (Âl-i İmrân 3/133), yakıcı sığağın da dondurucu soğuşun da görülmeyeceği bir yerdir (el-İnsân 76/13). Temiz su, tadı bozulmayan süt ve süzme bal ırmaklarının yer aldığı cennette (Muhammed 47/15), suyu zencefile kokulandırılmış tatlı su pınarı (selsebil) (el-İnsân 76/18) ve sonunda misk kokusu bırakan bir içecek de vardır (el-Mutaffifîn 83/25-26). Cennette türlü meyveler, hurmalıklar, nar ağaçları (er-Rahmân 55/68), bağlar (en-Nebe' 78/32), çeşit çeşit kuş etleri (el-Vâkıa 56/21) bulunur. Cennetliklerin elbiseleri ince ve kalın halis ipektendir (el-Kehf 18/31; el-İnsân 76/21), süsleri altındandır (el-Kehf 18/21; el-Hac 22/23; el-Fâtır 35/33), evleri güzeldir (et-Tevbe 9/72). Cennetkilerle hizmet etmek için ölümsüz gençler (vildan) dolaşır, onlar – güzelliklerinden dolayı– saçılmış birer inci sanılırlar (el-İnsân 76/19). Bunlar altın kadeh ve tepsiler dolaştırırlar, cennetliklerin canlarının istediği ve gözlerinin gördüğü her şey orada hazır bulunur (ez-Zuhruf 43/71). Cennetkilerle altlarından ırmaklar akan, üst üste bina edilmiş köşkler vardır (ez- Zümer 39/20), cennetlikler için pek çok güzelliklerle nitelenmiş tertemiz eşler bulunacaktır (el-Bakara 2/25; el-Vâkıa 56/35-38; es-Sâffât 37/48-49; en-Nebe' 78/33). Orada bunlara hiçbir yorgunluk ve zahmet yoktur (el-Hicr 15/47- 48).⁹⁷*

Dahi ısı, soğuk o yerde olmaz, Mülayim yel eser, asla azalmaz.	<i>(Dahi sıcak, soğuk o yerde olmaz, Mülayim yel eser, asla azalmaz.) Behişt. 446</i>

⁹⁷ <http://www.diyonet.gov.tr/turkish/basiliyayin/ilmihal.pdf> (E.T. 28.03.2011)

Mücerred novcuvandur cennet ähli, (Mücerred nevcivandır cennet ehli,
Sakal bolmaz, yaman tüy bitmez aslı. Kusur olmaz, kötü tüy bitmez onlarda). Behişt) 391

Garrılar yigit olub bir nırha gitgey, (Yaşlılar yiğit olup bir yaşa gelir,
Sebiler ulalub bu yaşa yetgey. Çocuklar da büyüyüp bu yaşa yeter.) Behişt. 398

Kuran'da ve hadislerde özellikle dikkat çekilen et çeşidi ise kuş etidir. Kuran'da "canlarının çektiği kuş eti" ayetiyle haber verilen (Vakıa Suresi, 21) kuş eti bir hadiste şöyle vurgulanmıştır: “Cennette senin canın kuş isteyecek. Hemen kızartılmış olarak önüne getirilip konacaktır.” [Büyük Hadis Külliyyatı-5, s. 414/10123] 430-437.

Aydarlar, ey veli, guşmız, uçarmız, (Derler, ey veli, kuşuz, uçarız,
Ki kafur, selsebil suvın içermiz. Ki Kâfur, Selsebil suyunu içeriz.

Tutub cennette cay ot, suvından, Tutup cennette yer, ot ve suyundan
Yermiz türlü elvan güllerinden. Yeriz türlü renkteki güllerinden.

Huda izin bilen büryan bolurlar, Huda izni ile kebab olurlar,
Anı iyb hoş novazışlar kılurlar. Onu yiyip hoşça iltifatlar ederler.

Tirilib yine guşlar gudrat ile, Dirilip yine kuşlar kudret ile,
Uçub gider acayıb zımat ile, Uçup gider acayıp ziynet ile.) Behişt. 431-436

3. Diyaloglar:

Azadı, Vagz-ı Azad'da ve diğer mesnevi türünde yazdığı eserlerinde gerek düşüncelerini doğrudan doğruya anlatırken gerekse tahkiyenin imkânlarından yararlandığı bölümlerde sık sık diyaloglardan faydalanmıştır. Şair, eserde “Allah'ın Cebrail ile”, “Allah'ın peygamberlerle” “Hz. Muhammed'in sahabeden biri ile”, “Hz. Muhammed'in şeytan ile”, “Hz. Ali ve Hz. Ömer'in de insanlarla olan diyaloglarına yer vermiştir.

Vagz-ı Azad'da yer alan kıssa, rivayet ve küçük hikâyelerin pek çoğu diyaloglar üzerine kurulmuştur. Örneğin şair, dinimizde ve kültürümüzde büyük bir öneme sahip olan “su vermek” ten, “çeşme yaptırmaktan” bahsederken şu diyaloga yer verir:

Ol sahabadan biri pıgambere, Arız kıldı bu sözi ol servere.	<i>(Sahabeden biri peygambere Arz etti bu sözü o servere.</i>
Tiydi bu âlemden ötmişdur enem, İsterem aña tasadduklar kılam.	<i>Dedi: “Bu âlemden göçmüştür anam, İsterim onun için sadaka vereyim.</i>
Tiydi pıgamber tasadduk kıl suvı, Hovz tüzetgil ya ki gazdurgıl guyı.	<i>Dedi peygamber:” Sadaka olarak su ver, Havuz yaptır ya da kuyu kazdır.</i>
Barça ihsandan ulug âlem era, Belki, suv bermek turub mü'minlere.	<i>Tüm ihsanlardan yüce olan âlemde, Belki su vermektir müminlere.) 721-724</i>

Görüldüğü gibi Azadı, diyaloglar sayesinde, nasihatlerini farklı kişilerin dilinden aktararak anlatımına canlılık katmıştır.

4. Kişileştirme:

Azadı Vagz- Azat'ın ikinci bölümünde “cömertlik ve cimrilik” kavramlarının üzerinde önemle durmuştur. Özellikle zenginlerin sahip olduğu malları için zekât vermeleri gerektiğini, bunun Tanrı buyruğu olduğunu belirtir.

Azadı bu konuyu ele alırken yine hadislerden yararlanır, kısa hikâyeler anlatır. Ancak bu bölümde şair kişileştirme sanatından yararlanarak tahkiye oluşturur. Zenginlerin malları, sahiplerini Allah'a şikâyet eder, Allah da onlara sabretmelerini, mahşer gününde zenginlerden bunun hesabının sorulacağını söyler.

Yagrı bir mal bolmasa andan zekat, Tañrıga eylär eyesinden şikat.	<i>(Bir mal verilmezse kendisi için zekât, Tanrıya eder sahibinden şikâyet.</i>

Diyr, huda-ya, cümlege rızkın veren,
Barçalarını maksadına yetgüren.

*Der: “Ey Huda, cümlesine rızkını verensin,
Hepsinin maksadını yerine getirensin.*

Ihtıyar etdiñ bize bir kimseni,
Tabşurub golunga biz cünbendeni.

*Sahip ettin bize bir kimseyi,
Verip onun eline biz kullarını,*

Emriñi tutmay, habıs etdi bizi,
Algıl andan özge ya ber, ya izi.

*Emrini tutmayıp yazık etti bizi,
Al ondan başkasına ver bizi.)1063-1069*

Yine eserin ikinci bölümünde, şair, cömertlik ve sadaka vermenin önemi anlatırken Süleyman peygamber ile bir kuşun konuşmasıyla başlayan küçük bir hikâye anlatır. Bu hikâyeye göre sadaka insanları her türlü beladan uzaklaştırır.

Ravidur bir guş geliban bir günü,
Arız kıldı kim Süleymanga munı.

*(Ravidir: Bir kuş gelerek bir gün,
Arz etti Süleyman’a bunu.*

Ağaç üzre çağamı kimse gelib,
Öltürür, eylär heläk anı alıb.

*“Ağaçtaki yavrumu bir kişi gelip,
Öldürüyor, helak ediyor, onu alıp.)1299-1300*

Azadı’nın hacim yönüyle “Vagz-ı Azad”dan sonra gelen eseri “Behiştname” adlı mesnevisidir. Azadı eserini sanat yapma kaygısına düşmeden oluşturmuştur. Zaman zaman yer verilen Arapça ve Farsça kelimelerle az da olsa kullanılan yabancı tamlamalara rağmen Azadı’nın “Behiştname” adlı eserinde kullandığı dilinin sade ve anlaşılır olduğunu söyleyebiliriz.

“Behiştname” konusu gereği olay (vaka) merkezli bir eser olmayıp Cennetin ve orada bulunan güzel nesnelere varlıkların anlatıldığı bir eserdir. Dolayısıyla şair eserin çoğunluğunda anlatım biçimi olarak betimlemeyi kullanmıştır.

Hemme cennet binasın hem diymişdur,
Bu kerpiçler biri altun-kümişdur.

*(Cennet binaları için demiştir,
Kerpiçlerinin biri altın biri gümüşdür.*

Suvagıdır tamamen müşki-ezfer,
Ki hâki zagfiran birlâni anbar.

*Sıvasıdır tamamen misk-i ezfer,
Ki safran toprağıyla birlikte anber.)Behişt.102-103*

Şairin betimlemelerinde başarılı olduğu için eserde akıcı bir dilin kullanıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle cennetteki ırmakların, ağaçların ve huri kızlarının tasvir edildiği bölümlerde şair oldukça başarılıdır. Şair okuru sıkmadan cennetin bu güzelliklerini betimlemiştir. Azadı, ayrıca eserine edebîlik kazandırmak ve okurunu sıkmamak için az da olsa diyaloglara da yer vermiştir. Şair bu diyaloglarda kendisi anlatıcı konumundan çekilerek üslubuna farklılık kazandırmıştır. Özellikle Hz. Muhammet ile Cebrail ve Hz. Muhammet ile Allah, Cebrail ile bir Huri kızı arasındaki diyaloglar, eseri hem sıkıcılıktan kurtarmış hem de okur için daha ilgi çekici bir hale getirmiştir.

Görüldüğü üzere Azadı'nın eserleri dinî, ahlaki ve didaktik özellikler göstermektedir. Dolayısıyla şairin eserlerini yazarken başlıca amacı topluma faydalı olmaktır. Bu nedenle bir toplum önderi olarak Azadı, genellikle bir vaiz gibi nasihatlerde bulunmuştur. Ancak eserlerini oluştururken tahkiyenin imkânlarından da faydalanmasını bilmiştir. Bu şekilde de eserlerine edebî değer kazandırmıştır.

Azadı'nın gerek "Vagz-ı Azad"da gerek diğer eserlerinde ve şiirlerinde edebî sanatları da başarılı bir şekilde kullandığını söyleyebiliriz. Şair en çok benzetme sanatından faydalanmıştır. Azadı, sosyal, dinî, siyasi ve iktisadi konular hakkında görüşlerini sıralarken, konuyu somut hale getirmek ve böylece konunun okur tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için sık sık benzetmeler yapmıştır. Azadı, devlet yöneticilerinin halkın yaşam koşullarından haberdar olmaları gerektiğini belirtirken; halkı ekine, padişahları da bekçiye benzetir:

Sakçı sagın anlara hâkimleri,
Müfsid aña dahı ol zalımları.

Bir ekin kim sakçısı gözlemese,
Ya habardar gözle diyb sözlemese. (V. Azad - 135-136)

Şairin üzerinde durduğu en önemli hususlardan biri de halkına zulmeden zalim padişahlar ve beylerdir. Azadı, her fırsatta onları eleştirmekten geri durmamıştır. Şair, bu zalim padişahların yaptıkları zalimliğin şiddetini “yırtıcı kaplan” benzetmesiyle anlatmıştır:

Yırtgucu gablan bil anı, ey fakır,
Halk era zulm etgüci şah u emir. (V. Azad – 395)

Azadı'nın üzerinde önemle durduğu konulardan biri de dünyanın gelip geçici bir yer olduğu ve bu nedenle dünyaya itibar edilmemesidir. Şair, eserinin birçok yerinde bu konuda nasihatlar vermiş, dünyanın fani bir yer olduğunu anlatmak için; dünyayı kervansaraya, insanoğlunu da kervana benzetmiştir. Azadı, yine dünyanın faniliğini anlatmak için “esen yel”, “yanan ateş” benzetmelerini kullanmıştır.

Ya dahı kervensaray bilgey munı,
Karıvan gonar, göçer tüni, günü. (V. Azad – 401)

Ya öser yeldur, yanar otdur bu dem,
Sagatı göçse bolur, bolgay adem. (V. Azad – 405)

Azadı, benzetme sanatının yanında diğer edebî sanatlardan da başarıyla faydalanmıştır. Bunlar, telmih, teşhis, intak, istiare, iktibas (iktibas-ı nakıs), irsal-i mesel, mübalağa, tezat, tekrar, tenasüp, nida ve aliterasyondur.

Şair, güzel konuşmanın, insanlara güzel bir şekilde hitap etmenin önemini anlatırken “Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.” atasözünü mısralarında ustaca kullanarak güzel bir irsal-i mesel örneği vermiştir.

Bes şirin söz birle zalım yılan,
Meyl edip, çıkgay hininden, bigüman. (V. Azad – 1790)

Tövbe kavramının üzerinde önemle duran şair, okuruna Zumer Suresi 53. ayetinden “Ümidinizi kesmeyiniz” anlamına gelen “Lâtaknetun” ifadesini örnek

gösterip, ayetin mealinde olduğu gibi ümidinizi kesmeyiniz diyerek iktibas sanatından yararlanır.

Ayatı “Lataknatunı “ gördim, ah,
İşigiñge gara yüz geltürdim, ah. (V. Azad – 75)

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Azadı, klasik edebiyat geleneğini çok iyi bilmektedir. Şair, klasik edebiyatımızda kullanılan edebî sanatları ve mazmunları mısralarında ustaca kullanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ESERLERİ (İNCELEME)

1. VAGZ-I AZAD

1. 1. Eserin Tanıtılması

1. 1. 1. Adı

Şairler genellikle eserlerinin sonunda eserlerine verdikleri adı belirtirler. Azadı da söz konusu eserinin son beytinde, eserine “Vagz-ı Azad” adının verildiğini ifade eder.

Bu kitab ismin nedir diyb sorsañ ad, *(Bu kitabın ismi nedir deyip sorsan ad,*
Goydılar adın munıñ “Vagz-ı Azad” *Koydular adını bunun “Vagz-ı Azad”)* 2319

1. 1. 2. Türü

“Vagz-ı Azad” mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir eserdir. Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiş olan mesnevi, Klasik Türk edebiyatında değişik konuların işlenmesinde çok kullanılmış bir nazım şeklidir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eserler muhteva yönünden oldukça zengin olmakla birlikte çeşitlilik de göstermektedir. Bu nazım şekliyle din, tasavvuf, ahlak, aşk, kahramanlık, tarih, tıp gibi alanlarla ilgili mesneviler kaleme alınmıştır.

Dövlätmemmet Azadı'nın “Vagz-ı Azad” adlı eseri 18. yüzyılda kaleme alınmış ahlaki ve öğretici nitelikte bir mesnevidir. Dört bölümden oluşan eserde Azadı, cömertlik, hayırseverlik, zenginlerin yoksullara yardımcı olmaları, tarımsal faaliyetler gibi sosyal ve iktisadi meselelerle; padişahların, devlet yöneticilerinin, bilginlerin ve dervişlerin hangi vasıflara sahip olmaları gerektiğiyle ilgili görüşlerini ve önerilerini ortaya koymuştur. Dolayısıyla eser muhteva yönüyle nasihatname ve siyasetname özelliği göstermektedir.

Azadı'nın yaşadığı 18. yüzyılda Türkmenlerin tabi oldukları büyük bir devlet yoktur. Bunun yerine muhtelif hanlıklar ve beylikler vardır. Merkezî ve güçlü bir otoritenin olmayışı, bu hanların ve beylerin başına buyruk hareket etmelerine zemin hazırlamıştır. Türkmen halkı, 18. yüzyılda, İran hükümdarı Nadir Şah, Afganistan emiri Ahmet Dürdani yine Buhara'da emir olan Muhammed Rahim gibi dış tehdit ve baskıların yanında, Türkmen kabileleri arasındaki iç çekişmeler nedeniyle de zor durumlarda kalmıştır. Yine bu yüzyılda Türkmen halkını sıkıntıya sokan hususlardan

biri de siyasi, sosyal ve ekonomik alandaki bozukluklardır. Sosyal yaşamı düzenleyen kurumlar yozlaşmış, işlevlerini yerine getiremez hâle gelmiştir.⁹⁸ İşte Azadı'nın "Vagz-ı Azad" adlı eseri, böylesine zor ve çetin şartlar altında sıkıntılı günler geçiren Türkmen halkına ve yöneticilerine, bu kötü durumdan kurtulmanın yollarını gösteren bir öğüt ve tavsiye kitabı mahiyetindedir. Azadı'ya göre dağınık yaşayan Türkmen boyları bir araya gelmeli ve başlarında adaletli bir padişah olmalıdır. Nasıl ki kervanların bir rehberi varsa, askerlerin bir kumandanı varsa; halkın da bir padişahı olmalıdır.

Padışası bolmasa bir ülkeniñ, *(Padişahı olmasa bir ülkenin,*
Bolmaz ermiş hayr-u ihsanı anıñ. *Olmaz imiş hayr-ı ihsanı onun) 108*

Merkezî bir otoritenin önemini vurguladıktan sonra şairin üzerinde önemle durduğu diğer bir konu ise, bu devleti yönetecek padişah ve onun taşıması gereken vasıflarıdır. Ülkeyi yönetecek padişah adaletli olmalı ve halkına zulüm etmemelidir. Halkını gözetmeli, onların ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Ülkesinde yaşayan ilim adamlarına, Allah dostu evliyalara sahip çıkmalı, onlara ikramda bulunmalıdır.

Tañrı ayatında adl eylän tiydi, *(Tanrı ayetinde adaletli olun dedi,*
Hak söver her kim adalat eyledi. *Hak sever, her kim adalet gösterdi.*

Halk üze häkim olursa her bir är, *Halk üzerinde hâkim olursa her bir er,*
Adl ile hökm eylegey leyl-u nahar. *Adalet ile hüküm edecek leyl ü nehar.) 95-96*

Şaire göre, padişahlar halkının sevgisini kazanmalıdır. Şüphesiz halkının güvenini kazanan padişahların devleti de baki olur. Bunun için halka yapılacak zulümden en fazla zararı yine padişah görecektir. İşte Azadı, bu zalim padişahları kendi kökünü kazıyan akılsızlara benzetir.

Padışah kim işi zulm etmek bolur, *(Padişah ki işi zulüm etmek olur,*
Biakıldur, ahır öz kökin salur. *Akılsızdır, sonunda kendi kökünü kurutur.) 556*

⁹⁸ Himmet Biray, **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s.2.

Yine padişahlar ülkelerindeki ilim adamlarına değer vermeli, onlara ilgi ve alaka göstermelidir.

Padişahların ezizi ol bolur, *(Padişahların azizi odur,*
İlm eyesige ziyaratga gelur. *İlim sahibine ziyaret gider.)*383-384

Azadı, “Vagz-ı Azad”da Türkmen halkına huzurlu bir yaşam geçirmeleri için sosyal hayatta nelere dikkat etmeleri gerektiğini bir vaiz edasıyla dile getirmiştir. Aile ilişkileri, çocukların eğitimi, öğretmen öğrenci ilişkisi, tarımsal konular, sadaka ve zekât gibi dinî hususlarda nasihatlerde bulunmuştur. Örneğin şair, her işin akıl danışılarak ve istişare edilerek yapılmasını öğütler. İnsanlar küçük büyük demeden herkesten akıl danışabilir. Ok ve mızrak ile gerçekleştirilemeyecek şeyler, akıl birliği ile başarılabilir.

Bes geñeş birle biten işler heman, *(Elbette istişare ile biten işler hemen,*
Bitmegey ok, nayza birle bigüman. *Bitmez ok, mızrak ile şüphesiz.)*311

Sosyal yaşamda insanların birbirine yardımcı olmaları gerektiğini ifade eden Azadı, özellikle hâli vakti yerinde olanlara seslenerek, cömert olmalarını, yoksullara sadaka vermelerini öğütlemiştir. Bunun için herkesin sahip olduğu malın zekâtını vermesi gerektiğini, yoksa Allah’ın gazabına uğrayacağını söyler:

Hak tiymiş kılsañ tasadduk sövmişñ, *(Hak demiş sadaka edersen sevgini,*
İki âlem içre asandur işiñ. *İki âlemde esenliktir işin)* 845
Bes cähennemden azad bolgay alar, *(Muhakkak cehennemden kurtulacak,*
Hak yolında kim tasadduklar kılar. *Hak yolunda sadaka verenler.)*1292

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere “Vagz-ı Azad” ahlaki ve öğretici özellikler gösteren bir mesnevidir.

1. 1. 3. Yazılış Sebebi

Vagz-ı Azad'ın müstakil bir “sebeb-i te'lif” kısmı yoktur; fakat Azadı eserin bitiş kısmına geldiğinde bu eserini Allah resulünün işaretleriyle Türkmenler için yazdığını, bildiği nasihatleri ve öğütleri Türkmenlere açıklamaya çalıştığını söyler.

Hak resul nazma ıfşarat eyledi, *(Hak Resul nazmı ıfşaret etti,*
Üşbu nazmı ruhıma söyle tiydi. *Bu nazmı ruhuma söyle dedi.)2291*

Bilgenince hem nesihat eyledi, *(Bildiğimce hem nasihat ettim,*
Magrıfet birle hekayat eyledi. *Marifet ile hikâye ettim.)2304*

1. 1. 4. Yazılış Tarihi

Klasik edebiyatımızın diğfer bir geleneği de şairlerimizin eserlerinin sonunda, eserin yazılış tarihini bildirmeleridir. Azadı da Vagz-ı Azad'ın 2313. beyitinde eserin yazılış tarihinin Hicri 1167 olduğunu belirtir. Bu da Miladi takvime göre 1753/1754 yıllarına denk gelmektedir.

Üşbu nazm içre eğer sorsañ sene, *(Bu nazım içre eğer sorsan sene,*
Miñ yüz altmış yedi erdi, bilsene. *Bin yüz altmış yedidir, bilsene)2318*

1. 1. 5. Beyit Sayısı

Tez çalışmamıza esas teşkil eden ve hem Arap harfli hem de kril harfli baskısına sahip olduğumuz tenkitli metne göre, eserin beyit sayısı 2324'tür. Azadı, Vagz-ı Azad'ta eserin beyit sayısını belirtmez.

1. 2. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

1. 2. 1. Tertibi

Vagz-ı Azad, klasik mesnevi tertibine göre düzenlenmiştir. Giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümünden oluşur. Asıl konunun işlendiği bölüm dört bapıtan oluşmaktadır. Şair bunu eserin bitiş kısmında da belirtmiştir.

Hatm olındı bu kitab tört bab üze, *(Hatim olundu bu kitap dört bab üzere,*
Bizden olsun yadıgâr ahbab üze. *Bizden oldun yadigâr ahbab üzere.)*2306

Bölümlerin başlangıcı “Evvelki Bap, İkinci Bap...” gibi başlıklarla belirtilmiştir. Bölümlerin girişlerinde, bu bölümde hangi konunun işleneceği söylenir.

İkinci bab kimse hayrat ederler, *(İkinci bapta kişiler hayrat ederler,*
Yahşi hayrın niyet eylâb giderler. *Güzel hayır yapmayı niyet ederler.)*643

Babı suvvum içre basfi-alıman, *(Üçüncü bapta âlimleri vasfedeyim,*
Zikr edeyim anları bellu beyan. *Onları açık seçik zikredegim.)*1641

Bu dört başlığın altında “Fasıl”, “Nasihat”, “Adilliğin Faziletinin Beyanı” gibi alt başlıklarda konular genişletilerek işlenmiştir.

Azadı bu bölümlerdeki konuları işlerken çoğunlukla bir vaiz edasıyla okuruna seslenerek doğrudan nasihat vermiştir. Şair, sık sık ayet ve hadislerden faydalanarak görüşlerini dinî temellere dayandırarak açıklamış, dolayısıyla anlatımına da inandırıcılık kazandırmıştır. Azadı, eserinde peygamberlerle ilgili kıssalar, rivayetler ve kısa hikâyeler anlatmış, dolayısıyla tahkiyevi unsurlardan yararlanarak eserine edebîlik katmıştır. Vagz-ı Azad’ın ana planı şu şekilde gösterilebilir:

Ana Bölüm	Ana Bölümü Oluşturan Esas Unsurlar	Geçtiği Beyitler	Beyit Sayısı
Giriş	Allah’a, Hz. Muhammet’e övgü ve dua ile tövbe	1-89	89
I.Bap	Padişahların vasıfları	90-642	552
II. Bap	Hayrat yaptırmanın önemi, oruç, sadaka ve zekât gibi ibadetlerin fazileti	643-1640	998
III. Bap	Âlimlerin vasıfları, ilmin önemi, âlimlere saygı ve hürmet göstermenin fazileti.	1641-1987	347
IV. Bap	Dervişlerin, evliyaların vasıfları ve onlara saygı ve hürmet göstermenin fazileti	1988-2290	303
Bitiş	Eserin nasıl yazıldığı, yazılış tarihi	2291-2324	34

1. 2. 2. Giriş (1-89)

Geleneksel bir tertibe göre yazılan mesnevilerin giriş kısmında kaside, tevhid, münacat, Hz. Peygamber ve dört halifeye na'atler ve eserin yazıldığı padişah veya devlet adamına övgü bulunur. Daha sonra “Der Beyan-ı Sebeb-i Telif” başlığı altında eserin yazılış nedeni belirtilir. Eserin asıl konusu “Agâz-ı Dâsitan”, “Be-vücûdamenden-i Züleyha” gibi adlarla da yazılabilen başlık altında verilir ve alt başlıklar altında konu işlenir. Her bölümün başında ele alınacak konu kırmızı mürekkeple yazılır. Eser, eserin adına yazıldığı kişi ya da şairin kendisi için bir duasıyla son bulur. “Hâtıme” adı verilen bitiş kısmında, beyit sayısından, eserin bitiş tarihinden bahsedilir.⁹⁹

Türkmen halkına, padişah ve devlet yöneticilerine, din adamlarına sosyal, iktisadi ve dinî yaşamla ilgili pek çok konuda nasihatlerin ve tavsiyelerin verildiği “Vagz-ı Azad” genel olarak geleneksel mesnevi tertibine uymaktadır. Ancak incelememizde esas tuttuğumuz tenkitli metnin gerek Arap harfli gerek kril harfli nüshalarında yukarıda bahsettiğimiz bölümler aynen mevcut değildir. Eserde “Birinci Bap”, “İkinci Bap” gibi başlıklarla; bunların içinde “Fasıl”, “Der Beyan-ı Dua”, “Dovzahın Bir Öyünün Beyanında Turur” gibi alt başlıklar bulunmaktadır. Fakat “Tevhid”, “Naat”, “Sebeb-i Telif”, “Agaz-ı Dâsitan”, “Hatime” gibi bölümler yoktur.

Bizim tespitimize göre, “Vagz-ı Azad”ın ilk 90 beyiti eserin giriş kısmını oluşturmaktadır. Giriş bölümünde “Dürüd Aytmak Beyanı (43-48. beyitler)” ile “Der Bayan-ı Dua (49-90.beyitler)” adlı iki alt başlık bulunmaktadır. Biz burada giriş kısmının konusunu eserden seçtiğimiz beyitlerle açıklamaya çalışacağız.

Azadı eserine Allah’a şükrederek başlar. Tanrı bu âlemi insanoğlu için bir han etmiş ve bu hanın içini de muhtelif nimetleriyle donatmıştır. Tıpkı bir bağın gül bahçesine dönüşmesi gibi Allah da bu âlemi yoktan var etmiştir.

Hamdı-bihed ol Hudayı-ekbere, *(Sınırsız şükret o Hüda-yı Ekbere,*
Dürlü-dürlü nıgmatın yaydı yere. *Türlü türlü nimetini yaydı yere.*

Üşbu âlemin bize bir han edib, *İşte bu âlemi bize bir han etti,*
Serdi bu nıgmatların elvan edib. *Serdi nimetlerini elvan etti) 1-2*

⁹⁹ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı (Nazım Şekilleri ve Aruz)*, Dergâh Yay., İstanbul 1994, s.49–50.

İslamiyet'e göre içinde yaşadığımız kâinatta her şey sureti itibariyle kendisini yaratan Allah'ın varlık ve birliğine işaret ederken, lisân-ı hâliyle de her an kesintisiz bir şekilde onu zikretmektedir. "*Hiçbir şey hariç olmamak üzere her şey Allah'ı zikr u tesbih eder. Lakin siz, onların zikrini anlayamazsınız*" (İsrâ Sûresi, 17/44)¹⁰⁰ ayetinde de belirtildiği gibi Kur'an-ı Kerimdeki pek çok ayette ve hadislerde bu durum ifade edilmiştir. Azadı da dünyadaki tüm nimetlerin bir şekilde Allah'ı zikrettiğini; dağların taşların, suların gece gündüz ara vermeden Tanrı korkusuyla gözyaşı döktüklerini belirttikten sonra Allah zikrinden gafil olmaması hususunda okurunu uyarır ve eserindeki ilk nasihatini yapar.

Gorku birle Tañrı'dan bu tağ-taş, (*Allah korkusundan bu dağ ve taş*
Gözlerinden akdururlar acı yaş. *Gözlerinden akıtırlar acı yaş*)⁸

Yeryüzünde her ne şey kim canı var, (*Yeryüzünde her ne şey ki canı var,*
Her birisi eyleyur her dürlü zar. *Her birisi eder bir türlü zâr.*)¹⁰

Yeryüzündeki her varlığın Allah'ı zikrettiğini ve gece gündüz ara vermeden ağladıklarını ve bu dünyada rahat olan hiçbir mahlûk görmediğini söyleyen şair, bunun sırrını sonradan anladığını belirtir. Buna göre tüm bu canlıların maksadı Allah'a kavuşmaktır. İşte insanoğlu da bunlardan ibret almalı ve gece gündüz Allah'ı zikretmelidir.

Zikrin aygıl Tañrı'nıñ şam-u sāher, (*Zikret Allah'ı şâm u seher,*
Cümle zâkirler üze rehmet yagar. *Cümle zâkirlerin üzerine rahmet yağar.*)¹⁵

¹⁰⁰ http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=285 (E.T. 21.03.2011).

15. beyit ile 16. beyit arasına koyu harflerle şu ayet yazılmıştır: “*Kavlih-i Teâlâ: Vezkurûllâhe kesîren leallekum tuflihûn.*” “ *Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.*”¹⁰¹ mealindeki ayete yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere Allah’ı zikretmenin önemini anlatan Azadı, okuruna daha inandırıcı olmak için yukarıda olduğu gibi eserin birçok yerinde ayetlerden ve hadislerden faydalanmıştır. Zikir bahsinden sonra okuruna ideal insan tipini anlatmaya devam eden şair, iyi niyetli olmak, haksız yere söz söylememek ve nefsin isteklerine engel olmaktan bahseder. Kim nefsinin isteklerine engel olursa o huzura erecektir. İnsan, kendini beğenmişlik, kendini övmek, insanlara kötülük yaparak onları incitmek, ehl-i gönüle kötü söz sarf etmek gibi kötü huylardan kendini arındırmalıdır.

Hem dahı kahr-u gazab eylemeden, (*İnsanlara kötülük etmekten,*
 Ähli-dillerge yaman söylemeden. *Gönül ehline kötü söz söylemekten.*

Barça bu bed hoyları salsa gerek, *Tüm bu kötü huyları bırakması gerek,*
 Özini manendi-yer kılsa gerek. *Kendini manevi yer etmesi gerek.)*^{31–32}

Azadı, kötü insanın bu huylara sahip olduğunu ve mert olanın kendi kusurunu görebildiğini belirterek, insanların Allah’ı zikredip ve ona şükredip bu kötü huylardan kurtulmaları gerektiğini ifade ettikten sonra dua ve övgü kısmına geçeceğini şu beyitle haber verir:

Teb’iyet birle salâvat aytalım, (*Bağlılık ile salâvat söyleyeyim,*
 Sövgiden biheddu-gayat aytalım. *Sınırsız olan sevgimi söyleyeyim)*³⁶

Salavât kelimesi, salât’ın çoğulu olup Hz. Muhammet’e, onun soyundan gelenlere ve ashâbının tümüne okunan duadır.¹⁰² Salavâtın değişik şekilleri olduğu gibi en yaygın olarak kullanılanı: “Allâhümme salli âlâ seyyidinâ Muhammedin ve âlâ âli seyyidinâ Muhammed”: “Muhammed’e ve onun soyuna salât ve selâm olsun” şeklindedir.

¹⁰¹ Kur’an Enfal Suresi 45. ayet. http://www.diyabet.gov.tr/gibi/kuran/meal.asp?page_id=181 (E.T. 21.03.2011).

¹⁰² Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s.916.

Şair, âlemdeki enbiya ve evliyalarla melekler ve takva sahibi olanlara, yeryüzündeki canlı ya da ölmüş tüm müminlere salâvat getirir ve mahşer gününde Hz. Muhammet'ten ayrı düşmemek için Allah'a dua eder. Burada alt başlık olarak “Dua-Övgü Söylemek Beyanı” adlı beş beyitlik bir bölüm bulunmaktadır.

1. 2. 2. 1. Dua-Medih Söylemek Beyanı

Hız. Muhammet'in âlemlere rahmet olduğu Kur'an-ı Kerim'in değişik ayetlerinde ifade edilmektedir. Enbiya Sûresi'ndeki “Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn - Biz seni bütün âlemlere sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik.” (Enbiya, 21/107) ayet-i kerimesi bu hakikati açıkça ifade etmektedir.

Bu beş beyitlik bölümde Azadı, Hız. Muhammet'in sekiz bin âleme rahmet olarak gönderildiğini, ümmetine devlet ve nusret olduğunu belirtir. Ona ümmet olduğumuz için Allah'a yüzlerce kez şükür olsun. Onun evlat ve ezvacına, faziletli ashabına ve dört yarına çokça dualar ve senalar olsun dedikten sonra “Der Beyan-ı Dua” adlı bölüme geçer.

Ol sekiz müñ âleme rehmetdur ol, *(On sekiz bin âleme rahmettir o,*
Ummatıga dövlet-u nusratdur ol. *Ümmetine devlet ve nusrettir o)*

Yüz şükür kim ummat oldık ol äre, *(Yüz şükür ki ümmet olduk o ere,*
Gerçe usyan içre bolsak yüz gara. *Gerçi isyan içre olsak da yüz kere)* 44–46

1. 2. 2. 2. Der Beyan-ı Dua (48-90)

“Der Beyan-ı Dua” adlı bölüm 48. beyitle I. Babın başlangıcı olan 90. beyit arasındadır. Şair, bu bölümde Allah'tan kendisini bağışlamasını diler ve tövbe kavramının üzerinde önemle durur. Şair, okuruna Zümer Suresi 53. ayetinden “Ümidinizi kesmeyiniz” anlamına gelen “Lâtaknetun”¹⁰³ ifadesini örnek göstererek, ayetin mealinde olduğu gibi ümidinizi kesmeyiniz der ve Allah'a bu cihan avaresini bağışlaması için dua eder:

¹⁰³ De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=463 (E.T. 21.03.2011).

Ayatı “Lataknatunı “ gördim, ah,
İşigiñge gara yüz geltürdim, ah.

(Ayeti “Lâtaknetun” ı gördüm, ah,
Eşiğine kara yüz getirdim, ah.

Yarlıka, imdi cahan avarasın,
Hem dahı barça cigerler parasın.

Bağışla şimdi cihan avarasını,
Hem dahi bütün ciğerler paresini) 75–76

Tövbe, yapılan kötülüğü, işlenen günahı veya kabahati, günahı olduğunu bilip, onu bırakıp terk ederek Allah’a dönmek, ondan affetmesini, bağışlamasını dilemektir. İslâm’da insanın günah işleyebileceği kabul edilmiş ve bundan korunma ve kurtulma yolları insana öğretilmiştir. İşte bu manevi kirlerden temizlenme yolu da tövbedir. Tövbe ile insan, yapmış olduğu günah ve kusurlardan kurtulup o günah ve hataları hiç yapmamış gibi tertemiz olur. Gerek Kur’an’daki pek çok ayette gerek hadislerde Allah’ın rahmet denizinin sınırsız olduğu ve müminlere tövbe kapısının her zaman açık olduğu belirtilmiştir.

Azadı, dünyada sayısız günahlar işlediğini, boş işlerle uğraştığını, hep bu dünyayı düşünerek adım attığını, nefsine engel olup göz ile gönlünü yaman işlerden uzak tutmadığını, şeytana uyup çok günahlar işlediğini söyler.

Gulluga layık yerim hiç yok turur,
Heddi-payandan günähim çoh turur.

(Kulluğa layık yerim hiç yoktur,
Sayısı sınırsız günahım çoktur.

Göz bile köñlüm yaman işden irak,
Tutmadım, boldum besi senden irak.

Göz ile gönlümü kötü işten irak,
Tutmadım, oldum senden irak.

Dayıma fisk işlere kıldım rucu’,
Bir dem olmay nefsi-dünyäden furu’.

Daima boş işlere meylettim,
Bir an dünya arzusundan ayrı olmadım.)51-54

Azadı büyük bir pişmanlık yaşadığını, bu dünyanın fâni ve vefasız olduğunu dile getirir. Dünyanın nimetlerini önemseyip ahireti unuttuğunu, dünyada kötülerle dost olup iyilerin hizmetinde durmadığını, Allah’a layık kulluk edemediği için şimdi çok utandığını söyler. Ancak şair umutsuz değildir, Allah’a sığınır ve ondan af diler:

Yandım-u döndüm saña, Zül-Celal, *(Yandım ve döndüm sana ya zülceâl!*
Ey halayık izisi, mülk bizoval. *Ey halayık ve sonsuz mülk sahibi.*

Akdurub geldim gözimden yaş bu dem, *Akıtıp geldim gözümde yaş bu dem,*
Tobayı-tovfik birle, ya zül-kerem. *Tövbemi ve yardımını ver ya kerem sahibi)*69–71

Azadı, tövbe ettikten sonra Allah'tan mahşer gününde ehl-i dillerle ve Hz. Muhammet'le olmayı ve didarını¹⁰⁴ nasip etmesi için dua eder. Şair ilahî güzelliğe kavuşmayı dilerken tasavvufta çokça kullanılan “pervane-mum” mazmununu kullanır.

Ya reb, ol didarını verseñ maña, *(Ya Rab, o didarını versen bana,*
Lem'a-yı yüziñ rova görseñ maña. *Yüzünüñ nurunu reva görseñ bana.)*

Canımı miñ can edib, gurban olam, *(Canımı bin can edip, kurban olam,*
Urulam pervana tek, otga salam. *Dönüp pervane gibi oda salam)*85-86

Tövbe ettikten sonra ilahî güzelliğe kavuşmayı dileyen Azadı, aynı nimeti tüm insanlar için diler ve padişahların vasıflarını anlattığı “Birinci Bap”a geçer.

Barçaga ruzı kılğıl didarını, *(Hepsine nasip et didarını,*
Tobayı-tovfik sāher bidarını. *Tövbeyle seher uyanıklığını.)*89

1. 2. 3. BİRİNCİ BAP (90-642)

Dövlətmemmet Azadı'nın yaşadığı 18. yüzyılda Türkmenler büyük bir devlete tabi olmadan çeşitli hanlıklar ve beylikler hâlinde yaşamaktaydılar. Merkezî ve güçlü bir otoritenin olmayışı, bu hanların ve beylerin başına buyruk hareket etmelerine ve halka zulmetmelerine zemin hazırlamıştır. Türkmen halkı, 18. yüzyılda, İran hükümdarı Nadir Şah gibi dış tehdit ve baskıların yanında, Türkmen kabileleri arasındaki iç

¹⁰⁴ Dîdâr: Tasavvuf düşüncesinde sevgili ve İlâhî güzelliği seyretmek demektir. Bk.: Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 2004, s.224.

çekişmeler nedeniyle de zor durumlarda kalmıştır. Türkmen halkının yaşadığı bu sıkıntılı ve meşakkatli günlere şahit olan Azadı, huzurlu bir yaşamı ve refahı sağlayacak ideal bir devlet sisteminin özelliklerini eserinde izah etmiştir. Türkmen halkının tek bir devlet etrafında toplanması fikri, Türkmen edebiyatında ilk defa Azadı tarafından işlenmiştir. Dört baptan meydana gelen “Vagz-ı Azad”ın “Birinci Bap”ında şair, ilk olarak adaletli bir yönetimden ve bunun için gerekli olan “adil bir padişah”tan söz eder. Düşüncelerini çoğunlukla din ile ilişkilendirerek açıklayan şair, burada da Allah’ın ve Hz. Muhammet’in adalete ve adil olmaya verdikleri önemi vurgular ve nerede bir kişi halk üzerinde hâkim olursa, gece gündüz adaletle hükmetmesi gerektiğini belirtir.

Tañrı ayatında adl eylän tiydi, *(Tanrı ayetinde adaletli olun dedi,*
Hak söver her kim adalat eyledi. *Hak sever her kim adalet gösterdi.*

Halk üze hâkim olursa her bir är, *Halk üzerinde hâkim olursa her bir er,*
Adl ile hökm eylegey leyl-u nahar. *Adalet ile hüküm edecek leyl ü nehar.)95–96*

Azadı adaletin, adaletle insanlara hükmetmenin önemini vurgulamaya devam eder. Halk padişahın adaletiyle mutlu olursa ve onun dergâhında mazlumlar murat bulursa, o adil padişah, Hak Teâlâ’nın sevdiği kulu ve resul ümmetlerinin en hası olur. Yine hâkim olanlar adaletle yeryüzünü süslemelidir; çünkü padişahın bu dünyadaki adaleti Tanrının gölgesidir. Onun sevgisi Tanrı sevgisi, kahrı da Tanrı’nın kahrıdır. Ayrıca Hz. Muhammet de adil yöneticiler benim dostumdur demiştir.

Häkimi-adıl Huda pıgamberi, *(Adaletli hâkimi, Allah peygamberi,*
Caneşinim diyb ögübdır anları. *Can yoldaşım deyip övmüştür onları.)98*

Padişahlara adil olmaları gerektiğini söyledikten sonra şair, Türkmen halkına seslenir ve padişaha tabi olmaları gerektiğini söyler. Azadı’nın yaşadığı dönemde Türkmen halkının merkezî bir devlete bağlı olmadan dağınık bir şekilde yaşadığını belirtmiştik. İşte Azadı dönemine göre çok ileri seviyede olan tek bir devlet etrafında

yaşama düşüncesini burada vurgulamaktadır. Ona göre padişah din evinin bekçisidir ve bu sebepten onun emirleri yerine getirilmelidir.

Din öyiniñ sakçısıdur padişah, *(Din evinin bekçisidir padişah,*
Ol sebâb emrin tutuñ diymiş ilah. *O sebepten, “emrini tutun” demiş İlah.)* 105

Şairin aşağıdaki beyitte yaptığı benzetme, padişahın gerekliliğini âdeta özetler niteliktedir.

Ähli-dini kim anıñ soltanı yok, *(Ehl-i din ki, onun sultanı yok,*
Surata menzâr, içinde canı yok. *Suratı benzer, içinde canı yok.)*105-106

Azadı, merkezî güçlü bir yönetimin olmaması ve ülke içindeki iç kavgaların komşu ülkelerin işgal niyetlerini kamçılıdığına farkındadır. Bu nedenle Azadı dağınık Türkmen tayfalarının birleşmesini ve güçlü bir merkezî yönetimin oluşmasını Türkmen halkının 18. yüzyılda bulunduğu kötü durumdan ve yaşadığı yoksulluktan kurtuluş yolu olarak görmüştür.¹⁰⁵ Çünkü başında bir idarecisi olmayan halk bireysel davranır ve birlikte hareket edemediklerinden iç ve dış tehlikelere karşı savunmasız kalır.

Padişası bolmasa bir ülkeniñ, *(Padişahı olmasa bir ülkenin,*
Bolmaz ermiş hayr-u ihsanı anıñ. *Olmaz imiş hayrı, ihsanı onun.*

Zulm-u cevri birle bolur halk pişesi, *Zulüm ve cebir ile olur halkın işi,*
Ahiretten bolmagay endişesi. *Ahret için onların olmaz endişesi.)*108-109

Padişahı olan bir ülkede ise şah, halkına tembihlerde bulunur, insanlar da kendilerine çeki düzen vererek yanlış yollara sapmaz ve günaha girmezler. Ticaret yolları güvende olur ve tüccarlar rahatlıkla seyahat edebilir; zalimler, hırsızlar, yol kesenler padişahı korkar ve halka kötülük yapamazlar. İşte bu nedenle, bir toplumun sosyal, siyasî ve iktisadi açıdan ilerleyebilmesi için başında iyi bir yöneticiye ihtiyacı

¹⁰⁵ Ahmet Dinç, Ramazan Çakır, **Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo İktisadi Yapısı**, Ayırkotu Yay., İstanbul 2008, s.117.

vardır. 18. yüzyılda Türkmenlerin birlik içinde olamamalarının ülkede iç ve dış karışıklıklara neden olduğunu çok iyi bilen şair, birlik ve bütünlük içinde olmanın önemini vurgulamak için benzetmelerden yararlanarak konuyu daha anlaşılır bir hâle getirmeye çalışır. Şair, başında yönetici olmayan insanları, çobanı olmayan koyun sürüsüne benzeterek konuyu somutlaştırmıştır.

Mü'min iller kim anıñ soltanı yok, *(Mümin iller ki onun sultanı yok,*
Eyle sağın kim goyun çofanı yok. *Öyle düşün ki koyun çobanı yok.)131*

Azadı, mazlumları ekine, padişahları da bekçiye benzetir. Bekçi ekinine bakmaz, onu korumazsa o ekin harap olur. Aynı şekilde padişahlar da halkını koruyup kollamalıdır. Çünkü eğer halk güçlü olursa padişah da güçlü olur.

Ya ekin sağın bu mazlum gulları, *(Ya ekin düşün bu mazlum kulları,*
Tañrı emrin can bile tutganları. *Tanrı emrini candan tutanları.*

Sakçı sağın anlara hâkimleri, *Nöbetçi düşün onlara hâkimleri,*
Müfsid aña dahı ol zalımları. *Bozguncu olarak bil o zâlimleri.)133-134*

Azadı “din evinin bekçisi”, “din tabibi” olarak gördüğü yöneticilerin şeriat kurallarına uymalarını ve şeriat ehliyle istişare etmeleri gerektiğini bildirir. Padişah âlimleri ve dervişleri dost bilmeli, karar verirken yine onlardan da görüş almalıdır.

Ähli şerg ile geñeş kılğay emir, *(Ehl-i şeriat ile danışarak emret,*
Maslahat vergey vekil birle vezir. *Vekil ile vezirlere nasihat et.)*

Dost bilsün derviş-u alımları, *(Dost bilsin derviş ve âlimleri,*
Duşman bilsun çün dili-zalımları. *Düşman bilsin, gönlü zalimleri.)140-141*

1. 2. 3. 1. Geçmiş Zamanda İki Şahın Konuşmasının Hikâyesi (151-174)

Bu başlık altında anlatılan kısa hikâyede bir ülke için Allah dostlarının, dervişlerin önemi anlatılmaktadır. Azadı'ya göre padişahlar dervişlere iyi davranmalı, onların gönlünü hoş tutmalıdır. Allah dostları da yöneticiler için dua eder. Şair, bu dua okları kılıçtan daha etkilidir, önünde hiçbir şey duramaz diyerek maneviyatın önemini vurgular. Bu nedenle padişahlar onların duasını almalıdır. Çünkü onlar olmazsa eğer, cihan bozguna uğramış olur, Müslüman iller kurt kuş gibi birbirini kapar.

Munlarıñ sen hem dogasın alagör, *(Sen hem bunların duasını aliver,*
Mal-u canıñ birle hıdmat kılğör. *Hem de mal ve canın ile hizmet ediver.)*

Bolmasa anlar, cahan bozgun tafar, *(Olmasa onlar cihanın düzeni bozulur,*
Mü'min iller bir-birin gurt tek gafar. *Mümin iller birbirini kurt gibi kapar)*171-173

1. 2. 3. 2. Hazret-i Ömer Dünyadan Göçtükten Sonra Bir Kişinin Rüyasında Onu Görmesinin Beyanı (175-201)

Azadı eserini kuru bir nasihat kitabı olmaktan kurtarmak için yer yer kısa hikâyelerden, rivayetlerden yararlanır. Burada da Hz. Ömer'den yararlanmıştır. İslamiyet'in ikinci halifesi olan Hz. Ömer adaletli oluşuyla bilinmektedir. O, her tarafta adaletin eksiksiz yerine getirilmesi, muhtaç ve yoksul kimselerin gözetilmesi için çalışmıştır. O, muhtaç kimseler konusunda din ayırımı gözetmemiş, Hıristiyan ve Yahudilerden olan yoksullara da yardımlarda bulunmuştur.

Bu başlık altında anlatılan kısa hikâyede Hz. Ömer'le bir kişinin diyaloguna yer verilir. Hz. Ömer'e, öldükten sonra Tanrı sana nasıl davrandı diye sorulur. Hz. Ömer de yaşarken tüm canlılara iyilik yaptığı ve şefkatli davrandığı için, kendisine cennetten bir köşe verildiğini söyler. Birkaç beyitlik bu kısa hikâyeden sonra Azadı hemen yöneticilere seslenir. Halk içinde kötü söz söylememeyi, acizlere ve yoksullara iyi davranmayı, mütevazı olmayı nasihat eder.

Hak yolunda her kim özün pest tutar, *(Hak yolunda her kim özünü pest tutar,*
İki âlemde miradığa yeter. *İki âlemde muradına yeter.)*

Pestlik içre cay tutar Hak rahmatı, *(Alçak gönüllülere verir Hak rahmetini,*
Kim ki pestdur Hakdan ergey dövleti. *Kim ki alçak gönüllüdür, Hak'tan alır devleti)*192-193

1. 2. 3. 3. Allah Teâlâ'nın Şahı Bağışlamasının Beyanı (202-233)

Şair bu bölümde, şahlara zalim olmamaları ve sadece insanlara değil tüm canlılara karşı şefkatli olmaları gerektiğini söylemek için av sırasında bir ceylan yavrusunu öldürmeyip, onu bırakan Sebiktekin Şah¹⁰⁶ ile ilgili bir rivayeti anlatır. Sebiktekin ve onun oğlu Mahmut¹⁰⁷ karakterleri üzerinden padişahların halkına karşı merhametli olmasını söyler. Ceylan, yavrusunu bırakan şah için dua eder ve şah rüyasında Hz. Muhammet'i görür.

Bakdı göge ol keyik, kıldı doğa, *(Baktı göge ol geyik, etti dua,*
Halı-tille Tañır akıldı sena. *Hâl dili ile Tanrı'ya etti sena.)*

Gitdi ahusız öye şah ol günü, *(Gitti ahusuz eve bu şah o gün,*
Gördi tüyşde hezreti-pıgamberi. *Gördü düşünde Hazreti Peygamberi.)*

“Yarlıkadı Hak!” tiydi ol dem, ol an, *(Bağışladı Hak dedi o dem, o an!*
Bolganiñ çün beççe üzre mähriban. *Yavruya merhame gösterdiğinden)*

Tiydi hoşnut oldım, ey has ummatım, *(Dedi hoşnut oldum, ey has ümmetim,*
Ruzı-mahşarda sañadur şefkatım. *Mahşer gününde sanadır şefkatim.)* 208-212

¹⁰⁶ Sebiktekin: Sultan Mahmut Gaznevi'nin babası, Alptekin'in komutanı. Çok zeki ve kabiliyetli olduğundan dolayı Alptekin ona kızını verdi. Alptekin ve İshak'tan sonra askerler, komutanları Sebiktekin'i hükümdar olarak seçtiler. Sebiktekin “Nasireddin” lakabına layık görüldü. Çok kısa zamanda bütün Afganistan'ı kendisine boyun eğdirdi. 997'de vefat etti. Yerine oğlu Mahmut hükümdar oldu. Tuncay Böler (2002), **Türkmen Klasik Edebiyatının Sözlüğü**, s.369.

¹⁰⁷ Mahmut: Sultan Mahmut Gaznevi. Abbasiler devrinde Gazneviler Devleti'nin kurucusu olan padişah. İçte ülkesinin işlerini yoluna koyup huzuru sağladıktan sonra, Hindistan'a seferler düzenledi. Afganistan, Irak ve Kuzey Hindistan'ı topraklarına kattı. Sultan Mahmut, sarayında dört yüz şair barındırıyordu. 1030'da ölmüştür. Tuncay Böler, **agt**, s.269.

Azadı, bu kısa hikâyeyi anlattıktan sonra padişahlara halkına karşı şefkatli olmalarını nasihat eder. Bunu yaparlarsa Hak da onların devletini artırır ve Aden cennetini ona nasip eder.

Mähribanlık kıl ragıyyatları sarı, *(İyilikte bulun himayende olanlara,*
Şefkat etgil halkı-âlemge varı. *Şefkat et âlemdeki tüm yaratılanlara.)*

Dövletiñ hak artdurur günden güne, *Devletini Hak artırır günden güne,*
Şefkat etseñ üşbu âlem halkına. *Şefkat edersen, işte bu âlem halkına)*214-215

Toplumsal huzurun teşekkülünde insanların yardımlaşması ve birbirlerine iyi davranmasının gerekliliğini bilen şair, dini kullanarak Türkmen halkına öğütlerde bulunur. Şaire göre, bir Müslüman eğer kabirden kalksa, onun işi bir mümini mutlu etmek olmalıdır. O kişiden Allah da razı olur ve onu cennete ulaştırır. Bu nedenle Müslüman'a yakışan insanları mutlu etmektir.

Köñlin algıl merd iseñ mü'minlerin, *(Gönlünü al mertsen müminlerin,*
Köñli gamhana bolan gamgınların. *Gönlü gam evine dönen gam çekenlerin.*

Anları her kimse bir şadı kılır, *(Onları, herhangi biri mutlu etse,*
Şübhesiz yerne miñ hissa yazılır. *Şüphesiz hesabına binsevap yazılır.)* 232-233

1. 2. 3. 4. Harun Reşit'e Şih Şakik'in Verdiği Nasihat (234-250)

Beşinci Abbasi Halifesi Harun Reşit, hakkı gözeten, adaleti seven bir halife olarak bilinmektedir. Halk onun zamanında çok rahat etmiştir. İlmî ve ilim adamlarını sever, onlarla sohbet eder, onlara iltifat ederdi. Harun Reşit, iyi eğitim görmüş, olgun ve kuvvetli bir kişilik kazanmıştı. Harun Reşit zamanında Bağdat ve hilafet sarayı en parlak ve muhteşem devrini yaşamıştır. Harun Reşit halifelerin en faziletlisi, en düzgün konuşanı, en bilgin ve en cömertlerinden biridir. Şiir ve şairleri sever, âlim ve fakirlere

ihşanda bulunurdu. Bilginlere karşı da alçak gönüllüydü.¹⁰⁸ Azadı “Vagz-ı Azad”da düşüncelerini ve nasihatlerini her zaman doğrudan söylememiş, yeri geldikçe kısa hikâye ve rivayetlerden yararlanmıştı. Tahkiyenin imkânlarından faydalanarak eserini kuru bir nasihat kitabı olmaktan kurtarmış ve eserine edebîlik kazandırmıştır. Özellikle padişahların vasıflarının anlatıldığı bölümde, eski dönemlerde yaşamış iyi ya da kötü şahıslardan, padişahlardan ve onlarla ilgili rivayetlerden yararlanmıştı. Bu bölümde de iyi bir devlet adamı olarak tarihe adını yazdırmış olan Abbasiler Devleti’nin beşinci halifesi Harun Reşit’le ilgili bir rivayetten bahseder.

Rivayete göre Horasan tahtının hükümdarı Harun Reşit, Şakık-i Belhî adlı bir âlimden nasihat ister. Şakık ona, bir hükümdar olarak halkına karşı şu üç şeyle sorumlusun, bunları yerine getirmelisin der. Bunlardan ilki, zenginlerin mallarından ihtiyaç sahiplerine vermelerini sağlamaktır. İkincisi mazlumları koruyup zalimlere kılıcınla engel olmaktır. Üçüncü olarak da günahkâr ve yoldan sapanlara kılıcınla edep vermелisin, der. Eğer bu üç şeyi yaparsan cehennem ateşinden kurtulur ve Allah’ın dostu olursun. Harun bu sözü ağlayarak dinler ve Şakık’ın elini öper.

Meng et andan halkı üç nesne bile, (*Men et ondan halkı üç nesne ile,*
Her bir adı bile gelsün tile. (*Her biri adı ile gelsin dile.*)

Mal mähtäclerge bersunlar alar, (*Malı muhtaçlara versinler onlar,*
Mahv olub gitsun harama güneher. (*Mahvolup gitsin harama günahlar.*)239-240

Dağınık yaşayan Türkmen aşiretlerinin birleşip tek bir devlet olmalarını isteyen Azadı, adaletli bir padişah konusu üzerinde önemle durur. Padişahların halkını koruyup kollamasını, onların ihtiyaçlarını gidermelerini belirtir. İşte bu bakımdan Harun Reşit gibi başarılı ve geceleri tebdil kıyafetle halkın arasında dolaşarak, onların sorunlarını öğrenen bir hükümdarı örnek göstermiştir. Toplumun huzuru için zenginlerin yoksullara mallarından pay vermeleri çok önemlidir. İslam’ın beş şartında biri de zekâttır. Şair, bu davranışın zenginlerin günahlarına kefarete olacağını belirtir.

¹⁰⁸ Murat Akkuş (2010), **Abbasi Halifelerinin Ölüm Sebepleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, s.45.

Azadı hemen her fırsatta hümanist bir yaklaşımla şiddete karşı çıkmıştır. Padişah ve diğer devlet yöneticilerinin, ayrıca insanların da birbirlerine karşı iyi davranmalarını öğütler. Ancak burada şair, padişahlara halkın iyiliği için, kötülüklerin engellenmesi için şiddet kullanabileceklerini söyler.

1. 2. 3. 5. FASIL (251-268)

Şair bu bölüme kısa bir diyalogla başlamıştır. Buna göre, Hintli bir bilgine padişahlar için en hayırlı şey nedir, diye sorulur. Bilgin, cevap olarak “Halkın gönlünü almaktır.” demiştir. Eğer padişah halkın gönlünü alırsa halk da onu kendine dost bilecektir. Azadı yaşadığı dönemde, halka zulmeden, halkı ağır vergiler altında ezen beyleri ve devlet idarecilerini görmüştür. Bu durum onu derinden etkilemiştir. Her zaman Türkmen halkının mutluluğunu isteyen Azadı, padişahların halk sayesinde var olduklarını, bu nedenle de halkıyla dost olması gerektiğini vurgular. Gerek İslam gerek Türk kültüründeki devlet anlayışında halka hizmet düşüncesi hep ön planda olmuştur. Buna göre Hükümdarlar halkının iktisadi, sosyal ve dinî ihtiyaçlarını karşılamakla mükelleftir. Aynı şekilde halk da başlarındaki padişaha tabi olmakla mükelleftir. Bunun aksi bozgunculuk olarak kabul edilir.

Padışa alsa ragayat köñlini,
Dost tutarlar bes ragayatlar anı.

(*Padişah alsa halkın gönlünü,
Dost bilir elbet tüm teb'ası onu.*) 253

Gerek Klasik edebiyatımızın gerekse halk edebiyatımızın bütün türlerinde, özellikle de dinî ve tasavvufî şiirlerde “gönül” mefhumu üzerinde önemle durulmuştur. Bilhassa dinî-tasavvufî şiirlerde çokça yer alan gönül Ka'be'dir, Allah'ın tahtıdır, saraydır, hanedir. Gönül, ülkedir, şehirdir, sırçadır, şişedir, aynadır. Türk kültürünü bize tanıtan en önemli kaynaklardan biri de deyim ve atasözleridir. Gönül kelimesi atasözlerimiz ve deyimlerimizde de geniş yer bulmuştur: “Gönül Allah'ın evidir.”, “Gönül almak Kâbe yapmaktır”, “Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz”, “Gönülsüz yenen aş, ya karın ağrıtır ya baş”, “Gönül (gönlünü) almak”, “Gönül kırmak (yıkma)”,

“Gönül koymak.”, “Gönül rızası ile.”, “Gönülden irak olmak.”¹⁰⁹ gibi pek çok ifade günlük hayatımızda da kullanılmaktadır.

Ayrıca Tasavvuf düşüncesine göre gönül “tecelligâh-i ilahî” dir. İslam dininde ve tasavvuf düşüncesinde her insan Allah’ın sevgili bir kulu olarak kabul edilmiş; insanları gücendirmemek, gönül kırmamak bütün mutasavvıfların üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Yunus Emre “Bir gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil.” diyerek bu evrensel düşüncüyü en güzel şekilde ifade etmiştir. Azadı da Yunus Emre gibi aynı anlayışa sahiptir. Şair, gönül kırmanın Kâbe’yi yıkmaktan daha kötü olduğunu şöyle vurgular.

Kagba veyran etmeden miñ mertebe, (*Kabeyi yıkmaktan bin derece,*
Bir köñil yıkmak yamandur, ey dede. *Bir gönül yıkmak kötüdür, ey dede.)*262

Azadı’nın burada “gönül” ile ilgili kullandığı ifadelerin Yunus Emre ile olan benzerliğine değinmeden geçemeyeceğiz. Türk dünyasının müşterek değerlerinden olan Yunus, hem Anadolu hem de Türkmen sahasını derinden etkilemiştir.¹¹⁰ Bu etki pek çok Türkmen şairinde olduğu gibi Azadı’da da görülmektedir. “Vagz-ı Azad”ı okuduğumuzda, eserin birçok yerinde Yunus Emre’den ve özellikle de onun “Risaletü’n- Nushiyye” adlı eserinden izler görmekteyiz. Gerek Yunus gerekse Karacaoğlan, Fuzûlî, Nesimî gibi Türk dünyasının zirve isimleri, Anadolu, Azeri ve Türkmen sahalarını derinden etkilemiştir. Dolayısıyla benzer ifadeler ve söyleyiş tarzları teşekkül etmiştir. Bu benzerlikler “ortak ifade kalıpları”¹¹¹ olarak nitelendirilmektedir.

Azadı da gönülle ilgili şu imge ve ifadeleri kullanmıştır: “gönül kuşu”, “gönül şişesi”, “gönül hanesi”, “gönül Tanrı’nın evi”. Bu tabirler Türk edebiyatının ortak ifade kalıplarındandır. Özellikle Klasik edebiyatımızda şairler soyut bir kavram olan gönül

¹⁰⁹ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gönül&sayfa=40&hng=tam> (E.T. 01.02.2011).

¹¹⁰ Mehmet Temizkan, “Yunus Emre’nin Azerî ve Türkmen Sairlerine Etkisi Üzerine Bir Çalışma”, **I. Uluslar Arası Yunus Emre Sempozyumu “Her Yönüyle Yunus Emre” (8–10 Ekim 2008 Aksaray Üni. Aksaray)**, Bildiri Kitabı, s.246-251

¹¹¹ Fikret Türkmen, “Türkmen Edebî Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Çizgisi”, **Milli Folklor**, S:84 (2009), s.18-22.

nazik yapısı nedeniyle, şişe, sırça gibi çabuk kırılacak maddi nesnelere benzetmişlerdir.

Şiirleriyle Anadolu, Türkmen ve Azeri sahası edebiyatlarını derinden etkileyen Fuzûlî, Türk dünyasının zirve isimlerinden biri olmuştur. Fuzûlî'nin yaşadığı bölgede Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi iki Türkmen devleti hüküm sürmüştür. Ayrıca Azeri ve Türkmenlerin komşu oluşu, dil benzerlikleri ve ikisinin de Oğuz boyundan olması Fuzûlî'nin Türkmen edebiyatına tesirini artırmıştır. Andalip'in yazdığı "Leyla ve Mecnun" adlı mesnevîde Fuzûlî'nin etkisini görebiliriz.¹¹² Buhara ve Hive medreselerinde eğitim alan Türkmenlerin milli şairi Mahtumkulu da Fuzûlî'den etkilenmiştir. Her iki şair de şiirlerindeki redifleri Türkçe kelimelerden seçmiştir. Türk edebiyatının bu zirve ismi de şiirlerinde gönül imgesini başarıyla kullanmıştır. Fuzûlî'nin Türkmen edebiyatı üzerindeki etkilerini düşünecek olursak, bu etkin Azadı için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Fuzûlî'nin aşağıdaki gazelinde, aşk bir feza ve tuzak olarak düşünülmüş ve gönül bir kuşa benzetilmiştir. Gönül aşk diyarında daima ihtiyatlı olmalıdır. Zira bu sahrada birçok avcı vardır.

Gezme ey gönlüm kuşu gâfil fezâ-yı aşkta
Kim bu sahranın güzer-gehlerde çok sayyâdı var.¹¹³

Azadı da "gönül kuşu" imgesini başarılı bir şekilde kullanmıştır:

Bu köñil murgı eger sövse kimi, *(Bu gönül kuşu eğer sevse kimi,*
Kanda barsa bolgay anıñ hemdemi. *Nereye varsa, olur onun hemdemi.)*
Üşbu guş her kim bile bolsa eni:s, *(Bu kuş her kim ile olsa eni:s,*
Kanda giderse ana bolgay celi:s. *Nereye giderse ona olur celi:s.)*255-256

Fuzûlî, gönlü kırılğan ve nazik olması bakımından şişeye benzetmiştir.

N'oldu getirmedin ele sad-pâre gönlümü
Vehm eyledin mi el kese bu şişe pâresi.¹¹⁴

¹¹² **Türkmen Edebiyatının Tarihi (II TOM) XVIII Asır Edebiyatı (Red: A. Garriev), C. 2, 1. Kitap, İlim Neşriyatı, Aşgabat 1975, s.101-138.**

¹¹³ **Fuzûlî Dîvânı**, Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Yay., İstanbul 2005, s.56

¹¹⁴ **Age**, s.154

Azadı da gönül kıran kişinin Tanrı'nın lanetini alacağını söyler, kırılan şişe onarılamayacağı gibi kırılan gönül için de ne yapsan olmaz, der:

Bu köñilniň şişesin her kim döver. *(Bu gönül şişesini her kim kırar,*
Durmay anıñ üstine lagnat yagar. *Durmadan onun üstüne lanet yağar.)*

Şişe sınıgın bitirüb bolmagay, *(Şişe kırılınca onarmak olmaz,*
Herne cähd etseñ yerige gelmegey. *Ne kadar çaba etsen, yerine gelmez.)* 257–258

1. 2. 3. 6. FASIL (269-288)

Bir eğitimci, toplum sorunlarına çözüm arayan bir mütefekkir ve bir âlim olarak Azadı, ülkede huzur ve güvenliğin sağlanması için, su problemini halletmek, köprüleri tamir etmek, kervan yollarının güvenli olması için kervansaraylar inşa etmek gibi çok önemli problemleri ortaya koymuş ve çözüm yolları için önerilerde bulunmuştur. Önerilen düşüncelerden biri de ülkede tarım sektörünü geliştirmek problemidir. Azadı çiftçilik gelişirse, nüfus iyi geçinir, her yerde tokluk, ucuzluk olur, böylece çoğunluk refah içinde yaşar gibi umutlarını sık sık tekrarlamıştır. Bunun için ekilmeye elverişli topraklardan israf edilmeden faydalanılmasının gerekliliği üzerinde önemle durmaktadır. Böyle yapıldığı takdirde ürün çok alınır ve insanlar barış içinde yaşar diyen şairin bu tür düşüncelerine eserlerinde sık sık rastlamaktayız.¹¹⁵

On altı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında Türkmenlerin yavaş yavaş yerleşik hayata geçerek tarımla uğraştığını görmekteyiz. Bu durumu dönemin şairlerinin eserlerinde de görmekteyiz. Türkmenlerin milli şairi Mahtumkulu ve 18. asrın zirve isimlerinden Andalıp şiiirlerinde tarım konusuna özel bir yer vermişlerdir. Mahtumkulu “Tohum” adlı şiiirinde, Andalıp da “Cıkır” adlı şiiirinde tarımsal faaliyetlerin önemini vurgulamıştır.

Özellikle Azadı'nın yaşadığı 18. yüzyıldaki iç karışıklıklar ve dış saldırılar ülkenin iktisadi açıdan da geriye gitmesine neden olmuştur. Nadir Şah ve Hiva hanı Şirgazi gibi hanların ağır vergileri altında kalan Türkmenler ekonomik açıdan zor günler

¹¹⁵ Ahmet Dinç, Ramazan Çakır, *age*, s.127

yaşamaktaydılar. Bu zor şartlar altında ticaret ve üretim de azalmıştır. Halkının yaşadığı bu sıkıntılara çare arayan Azadı, tarım faaliyetlerini halkın refah kaynağı olarak görmüştür. Bu nedenle tarımda başarılı olmanın hükümdarın ve devlet yönetiminin en önemli görevlerinden biri olduğunu belirtmiş ve bunu şöyle açıklamıştır:

Ekin ekmek halka emr etgey emir, *(Ekin ekmeği halka emretmeli Emir,*
Yagnı andan nefg ala bay-u fakır. *Yani ondan kazanç ala zengin ve fakir.)*

Yagnı mezruglar içinde kıtga yer, *(Yani ekilecek yerler arasında boş yer,*
Goymagaylar bizeragat, bisemer. *Koymasınlar ziraatsız ve meyvesiz.)*269-270

Prof. Dr. Halil İnalçık dört uzmanla birlikte hazırladığı kitabı “An Economic and Social History of Ottoman Empire” adlı eserinde çağdaş Müslüman düşünürlerin, ekonomik faaliyetlerin bütün olarak Müslüman cemaatin ortak refahını her şeyin üstünde tuttuğunu, İslami değerler sistemince belirlendiğini ifade eder. Buna göre İslami dünya görüşü dünya ile ahiretin birliğine dayanır ve nihai hedef “Allah rızası kazanmak”tır. Yoksul ve muhtaçları gözetmek, gelecek nesillerin refahına kaynak ayırmak ve toplum yaşantısını iyileştirmeye çalışmak asıl ekonomik amaçtır.¹¹⁶ Azadı’nın “Vagz-ı Azad”da ortaya koyduğu devlet sisteminde de asıl amaç halkın huzuru ve refahıdır. Hükümdarların en önemli vazifesi halkının ihtiyaçlarını gidermek ve onların refah içinde yaşamalarını sağlamaktır. Azadı’ya göre, bir padişahın hacca gitmek yerine bir saat adaletle halkını idare etmesi ve halkının gönlünü kazanması Allah katında daha muteberdir.

Padişahların ve devlet yöneticilerinin fildişi kulelerine kapanarak halktan bîhaber yaşamalarını eleştiren Azadı, bu konuda Hz. Davut’u örnek gösterir. Onun tebdil kıyafet ile halk arasında dolaştığını ve halkın ihtiyaçlarını tespit ettiğini belirtir.

Hezreti-Davud bolurdı hırkağuş, *(Hazreti Davut hırka giyip çıkardı,*
Seyr ederdi halk arasında öküş. *Halk arasında çokça dolaşırdı.*

¹¹⁶ Age, s.123. Geniş bilgi için bk.: Halil İNALCIK, **Ekonomik Zihniyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Çev. Hail Berktaş), Eren Yay., 2004, s.84

Bilmek için yahşı-yaman halı-halk, *Bilmek için iyi-kötü, halkın hâlini,*
 Bu rövüş a'yan kılıb efgalı-halk. *Anlayıp bilmek için halkın işlerini.)275–276*

Azadı tarımla ilgilenmenin hükümdardan, emirden, validen v.s. başlayarak tüm devlet adamlarının doğrudan sorumluluğu olduğunu belirtip, onların her yerde tarımın gelişmesini sağlamaları gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için hükümdar ve devlet yönetimi ülkeyi kontrol etmeli ve ülkede işlenmemiş küçük bir tarla bile kalmamalıdır. Şair bu düşüncesini de o bölgede adaletiyle meşhur olmuş Nuşirevan'ın¹¹⁷ diliyle söylemektedir:

Ol ki Novşirvanı-Adıl Şah idi, *(O Nuşirevan ki adil bir şah idi,*
 Âleme üşbu sözi hökm eyledi. *Âleme işte bu sözü hüküm idi:*

Bir velayatga eger bir kıtga yer, *“Bir vilayette eğer bir kıta yer,*
 Galsa namezrug, men tabsam habar. *Kalsa ekilmemiş, ben alsam haber.*

Men seni rısva kılıb, dardan asam, *Ben seni rüsva edip, dardan asam,*
 İbrat eylâb halk era başıñ kesem. *İbret için, halk içinde başını kesem!”) 280-282*

Gerek hayata bakış açısında gerek eserlerinde zulme karşı duran Azadı'nın, bu hususta böyle acımasız bir cezayı uygun görmesi oldukça anlamlıdır. Şair, tarımın önemini vurguladığı bu bölümde, padişahların halka yapmaları gereken işleri emredip adalet ile hükmetmelerini söyler ve bunu en iyi şekilde yaparak adaletin timsali olan Hz. Ömer'i konuşturur.

Tarih boyunca ve bütün toplumlarda devletin işlevleri içinde en önemlilerinin adalet ve dürüstlük olduğu düşünülmüştür. İlgili İslâmî kaynaklarda da siyasette adalet ve dürüstlük konusu üzerinde önemle durulmuştur. İslâm dünyasının önde gelen siyaset

¹¹⁷ Nuşirevan: Eski İran ilinin yöneticisi Nuşirevan, 6. asırda yaşamış ve adaletli olarak edebiyata girmiştir. (Ahmed-i Dâ'î'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi “Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil Be-Püseriş Hürmüz-i Tâcdâr”; vasiyet-name, siyaset-name veya nasihat-name (pend-name) türlerinin özelliklerini aktiren, ahlâkî ve didaktik bir muhtevaya sahiptir. Edebiyatımızda Lokman Hekim, Aristo ve Eflâtun'un öğütleri müstakil eserler veya mesnevilerin bölümleri olarak kaleme alınmışlardır. Ahmed-i Dâ'î'nin mesnevisinde de adaletiyle tanınmış İran hükümdarı Nuşirevan'ın, oğlu Hürmüz'e nasihatleri konu edilmektedir. (http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_dai.pdf (E.T. 22.04.2011).

düşünürlerinden Farâbî'nin ifadesiyle, "Toplum sevgiyle kaynaşır, adaletle yaşar." Devlet, her vatandaşına hakkı olan geçim imkânlarını, sağlığını, eğitimini, huzur ve güvenliğini vermekle yükümlüdür. İslamiyet'e göre herkesi kucaklayan bir adalet uygulaması, bireyleri kaynaşmaya ve her bakımdan saygıya sevk eder. Ayrıca ancak kapsamlı bir adaletle ülke mâmur olur; iktisadî gelişme gerçekleşir ve devlet güvencede olur.

Kur'an'a göre İslam devletinin başlıca iki amacı vardır. Bunlardan ilki insanlar arasında adaleti sağlamak (el-Hadid, 57/25); ikincisi de ülke kaynaklarının halkın yararına kullanılmasını temin etmektir. Halkın yararına olan iyi; zararına olan şeyler kötüdür (el-Hac, 22/41). Bu nedenle İslâm bilginleri adaleti, insanın bizzat kendisine karşı âdil olmasından başlayarak bütün ülkeye dalga dalga yayılması gereken bir rahmet gibi görürler. Asr-ı Saadet döneminin ikinci halifesi Hz. Ömer, halifeliği döneminde adaleti ile meşhur olmuştur. Bu özelliğiyle şiirlere, menkıbelere çeşitli anlatmalara konu olmuştur.

Eserinde okuruna karşı inandırıcı olmak ve işlediği konuları daha anlaşılır bir hâle getirmek düşüncesiyle Azadı, yeri geldikçe Hz. Muhammet, Dört Halife ve önemli din ve devlet büyüklerinden yararlanmışır. Burada da mekânı Cennet bahçeleri olan Ömer Hazretleri bu sözü demiş diyerek konuya girer.

Bu sözü diymiş Omar hezretleri, *(Bu sözü demiş Ömer Hazretleri,*
Cenneti-bostan erur anıñ yeri. *"Cennet bahçesidir onun yeri,)" 289*

Şair, Hz. Ömer'in dilinden, bir hükümdarın hâkimiyetindeki her türlü canlının durumundan sorumlu olduğunu söyler. Hatta bir köprünün üstünden geçen koyun ya da keçinin ayakları köprünün oyuklarına takılıp başlarına bir şey gelse hesabı benden sorulur, der. Buna göre hükümdar, hayvan ya da beşer her türlü mazlumdan haberdar olmalı, Hak rızası için adalet etmeli ve tüm mahlûkata merhamet göstermelidir.

Yagnı hâkim adl ile tutgay habar, *(Yani hâkim adaletli olup alır haber,*
Barça mazlumdan ki hayvan-u beşer. *Tüm mazlumdan ki hayvan ve beşer.)*

Hak üçin hâkim adalat eylegey, *(Hak için hâkim adalet eyler,*
Barça mahluka şefagat eylegey. *Tüm mahlûka şefkat eyler)294-296*

Devlet yöneticilerine Tanrı katında adaletli olmanın sevabını vurgulamak isteyen Azadı, hükümdarın bir saat adaletle ülkesini yönetmesinin, yetmiş yılda elde edilecek sevabın karşılığı olduğunu belirtir.

Belki, bu sagat sovabı-adl-u dad, *(Belki bu saat adaletli olmanın sevabı,*
Bolgay yetmiş yıl sovabıdan ziyad. *Olur yetmiş yıl sevabından ziyat.) 299*

1. 2. 3. 7. FASIL (300-314)

Azadı bu bölümde devlet yönetiminde meşveretin önemini anlatır. Ona göre, hükümdarın başına buyruk olarak tek başına karar alması ülkenin menfaatine olmayacaktır. Aksine, ülkeyi zorba bir yönetime maruz bırakacaktır. Dolayısıyla gerek eski Türk hakanlarının Kurultay müessesesi gerek Selçuklu ve Osmanlı sultanlarının devlet meselelerini konuştukları Divan teşkilatı gibi bir meclisin bulunması gerekmektedir. Çünkü akıl danışmada menfaat çoktur.

Bes geñeş kılmakda köbdür menfagat, *(Elbette akıl danışmakta çoktur menfaat*
Yahşılardan sorgay ol şah maslahat. *İyilere sorar o şah maslahat.)303*

Meşveret, yapılacak işler hususunda, ehil olan kişilere danışmak, onlardan görüş almaktır. Şûra ve İstişare kelimeleri de aynı anlamda kullanılır. Azadı zorba yönetimin devlet için zararlı olduğunu düşünmektedir. Padişah ülkesinin meselelerinin çözümünde halk kitleleri ile görüşmeli, bir işin her bir yönünü etraflıca öğrenmelidir. Bu hükümdarın hata yapmasına engel olacaktır. Şair, ortak aklın bir yerde toplanmasını ve oradan faydalı sonuçlar çıkarılmasını söyler. Bu nedenle hükümdar büyük küçük demeden akıl danışmalıdır; çünkü mantıklı düşünmek ve ortak akılla hareket etmek silahtan daha güçlüdür.

Bes geñeş birle biten işler heman, *(Elbette istişare ile biten işler hemen,*

Bitmegey ok, nayza birle bigüman. *Bitmez ok, mızrak ile bîgüman.)311*

Kur'an'ın getirdiği en önemli yönetim ilkelerinden birisi de “meşveret” ya da “şûra” ilkesidir. Hazreti Muhammet hemen her konuda sahabelerle istişare ederek bu konunun önemini ortaya koymuş, Raşid Halifeler de onun izinden yürümüşlerdir. Hz. peygambere, Uhud mağlubiyeti neticesinde "*Onlarla meşveret et*" (Al-i İmran Sûresi, 159)¹¹⁸ emrinin gelmesi de oldukça anlamlıdır. Peygamberimiz bu savaşın yapılacağı yer hakkında farklı bir görüş belirtse de çoğunluğun görüşüne uymuştur. Çünkü meşveret kavramının yerleşmesi daha önemlidir. Azadı da Hz. Muhammet'e istişare etmesi hususunda vahiy geldiğini ifade eder.

Hak diymiş pıgambere yarlar ile, *(Hak demiş peygambere: “Dostlar ile,*
Kıl geñeş her işde dildarlar ile. *İstişare et her işte dildarlar ile.)*

Bu garıbdan isteyub alsañ covab, *(Bu garipten isteyip alsan cevap,*
Bigeñeş işlerde yok hayr-u sovab. *İstişaresiz işlerde yok hayır ve sevap.) 306-307*

Azadı akıl danışmanın, istişare etmenin önemini belirttikten sonra, bir ülke için padişahın önemini tekrar vurgular. Ona göre devlet olmanın şartlarından en başta geleni başta bir idareci olmasıdır. Yönetici olmazsa halk bireysel kararlar alır ve güç birliği oluşmaz ve ülke dış tehlikelere karşı savunmasız kalır. Şair bunu şiirlerinde şöyle dile getirmiştir.

Azaşur yol ähli rehbersiz ola, *(Yolunu şaşırır yol ehli rehbersiz ola,*
Dagıdur leşger ki serdarsız ola. *Dağılır askerler ki serdarsız ola.*

Gövre lâş bolgay, eger baş bolmasa, *Gövde leş olur eğer baş olmasa,*
Bitmez iş hak lutfi yoldaş bolmasa. *Bitmez iş Hak lütfü yoldaş olmasa.) 313-314*

¹¹⁸ “İş konusunda onlarla müşavere et”. http://www.diyagnet.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=70 (E.T. 20.03.2011).

1. 2. 3. 8. FASIL (315–323)

Bu bölümde de şair, akıl danışmanın önemini anlatmaya devam eder. Devlet yöneticilerine seslenerek sahip oldukları mal mülkle ve iktidarlarıyla mağrur olmamalarını nasihat eder. Zorba bir yönetim, hükümdarların kendilerini beğenmesine, kimselere danışmadıklarından öngörülerinin olmamasına neden olur. Bu da onların hatalı kararlar vermelerine sebep olur. Dolayısıyla padişahlar çevresindeki âlim ve bilginlere akıl danışmalıdır.

Ey hekim, gel mülke magrur olmağıl, *(Ey hâkim, gel, mülke mağrur olma,*
Akıl-u dananı goldan salmağıl. *Akıllı ve bilgilileri elden bırakma.)*315

Bu geñeşde diymegil niçik, ulug, *(Fikir sorarken deme küçük, ulu,*
Barçadan sor maslahat, ey gorkulug. *Hepsinden al tavsiye, ey korkulu.)* 320

1. 2. 3. 9. FASIL (324–354)

Adilliğin Faziletinin Beyanı

İnsanların huzur içinde yaşamaları için adaletli yönetimin gerekliliğine inanan Azadı, bu bölümde yine tahkiyenin imkânlarından yararlanmıştır. Buna göre geçmiş zamanda hacca gitmeye niyetlenen bir padişah varmış. Halkı ise onun kendilerini bırakıp hacca gitmesini istemez. Eğer padişah hacca giderse yoksul ve fakirlerin sıkıntıya düşeceğini söylerler. Bu nedenle padişah hacca gitmez. Bunun üzerine bir din büyüğüne danışır ve ne yaparsam hac sevabı kazanırım diye sorar. Allah dostunun cevabı ise şöyledir:

Aydı derviş bu sözim düzdür saña, *(Söyledi derviş: Bu sözüme doğrudur sana*
Ger kabul etseñ gulak tutgıl maña. *Eğer kabul edersen, kulak ver bana.*

Ger adalat eyleseñ bir sagatı, *Eğer adalet eylesen bir saat,*
Hem sovabın bizge kılsañ şefkatı. *Sevabın ile bize etsen şefkat.*

Üşbu altmış hac sovabın men fakır, *İşte bu altmış hac sevabını ben, fakir,*
Bahş edeyin sizge bu dem, ey emir. *Bahşedeyim size bu dem, ey emir.*

Bir sagat adlın sovabın, ey hoca, *Adilliğin bir saatlik sevabını, ey hoca,*
Bermek olmaz hak katında miñ haca. *Verilmez Hak katında bin hacca.)* 335-338

İşte yukarıda görüldüğü gibi hükümdarın bir saat adaletle hükmetmesi, bin hac sevabından daha fazladır. Adil sultanlar peygamberlerin şefaatine nail olur ve sırat köprüsünden sıçrayarak geçer. Hatta onlar kabirdeyken, onların etini toprak bile yemez. Okuruna inandırıcı olmak isteyen şair, bu peygamber sözüdür, gel bunu can kulağı ile dinle, der. Abbasi Halifelerinden Mamun'un bu sözü dinleyip adaletiyle bilinen Nuşirevan'ın kabrine baktığını ve bu adil şahın etini toprağın yemediğini gördüğünü söyleyerek anlatımına inandırıcılık katar.

Bu sözi Mâ'mun halıfa diñleyub, *(Bu sözü Mamun halife dinleyip,*
Gabrı-Novşirvanı ahtardı barıb. *Nuşirevan'ın kabrini aradı varıp.)*

Üşbu adılñ etin yer iymemiş, *Çünkü görüp bu sözü tasdik eylemiş,*
Çün görüb bu sözge tasdik eylemiş. *İşte bu adilin etini yer yememiş.)*346-347

Azadı, adaletli olmanın önemini iki kısa rivayetle vurguladıktan sonra, doğrudan hükümdarlara seslenerek Allah dostlarına, gönül ehline itibar göstermelerini, ikramda bulunmalarını ve tevazu göstermelerini nasihat eder. Şaire göre, bu din ulularının sohbetini kabul eden padişahları Allah ve Hz. Muhammet de çok sever ve onun devletini baki kılar.

Padışa bolsañ ulus üzre bu dem, *(Padişah olsan, ulus üzere bu dem,*
Eylegil her yahşı yaranga kerem. *Eyle her iyi dosta kerem.)*348

Alım-u dervişlere ikram ede, *Âlim ve dervişlere ikram ede,*
Hem tevazıglar kılıb engam ede. *Hem tevazu gösterip, ihsan ede.* 348

Ger bularnıñ söhbetin etse kabul, *Eğer bunların sohbetini etse kabul,*
Sövgey anı ol huda birle resul. *Sever onu o Huda ile Resul.) 352-353*

1. 2. 3. 10. Adil Padişahları Bağışladığının Beyanı (355-362)

Din ve ilim adamlarına hürmet göstermenin önemini belirten Azadı, bu başlık altında Samaniler¹¹⁹ devletinin emirlerinden I. İsmail (892 - 907) (İsmail bin Ahmed) ile ilgili bir rivayetten bahseder. Rivayete göre, İsmail Samani yanına gelen bir âlime çokça tevazu gösterir, ihsanda bulunur, gönlünü alır. Bunun üzerine rüyasında Hz. Muhammet'i görür. Allah resulü ona, âlimlere hürmet gösterdiği için Allah tarafından iki cihanda da aziz kılındığını ve cennette kendisi için köşkler yaptırıldığını söyler.

Sen ki alım ummatım kıldın eziz, *(Sen ki âlim ümmetimi kıldın aziz,*
Hak seni iki cahan kıldı eziz. *Hak da seni iki cihan kıldı aziz.*

Uçmah içre eyledi köşkler bina, *Cennet içinde eyledi köşkler bina,*
Dovzah otidan azat kıldı yine. *Cehennem ateşinden uzak kıldı yine.)360-361*

1. 2. 3. 11. FASIL (363-375)

Daha önceki bölümün kısmen devamı niteliğinde olan bu bölümde Azadı, devlet adamlarının ilim ve din adamlarına hürmet göstermelerini, onların yanına giderek hâl hatır sormaları gerektiğini anlatmak için, Abbasiler döneminde, Halife Memun tarafından Horasan valisi tayin edilen Tahir bin Hüseyin'in burada kurduğu Tahirîler¹²⁰ (Tahiroğulları) hanedanından Horasan Valisi Abdullah Tahir¹²¹ ile ilgili bir rivayeti

¹¹⁹ Samanîler (875-999), Orta Asya ve doğu İran'da kurulmuş, adını kurucusu Saman Hüdâ'dan alan bir hanedanlıktır. İslâm ordularının İran'ı ele geçirmesinin ve Safevi egemenliğinin yıkılmasının ardından İran'da iş başına geçen ilk yerli yönetimdir. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Saman%C3%AEler> (E.T. 23.03.2011).

¹²⁰ Hasan Kurt, *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Araştırma Yay., Ankara 2002. s.232

¹²¹ Abdullah ibn Tahir ibn Hüseyin ibn Mas'ab.:Tahiriler hanedanlığının meşhur emirlerinden biri. H. 182 (M. 798-799)'da doğdu. Abdullah Tahir, H. 213 (M. 828-829)'te Horasan'a emir olup, bağımsızlığını ilan etti ve Bağdat Hilafeti'ne karşı çıktı. İlk önce Nişabur'u kendisine başkent yaptı. Nişabur'da H. 230 (M. 844-845)'de vefat etti. "Siyasetname" de Abdullah Tahir, emir olduğu şehri idari prensipler dairesinde,

anlatır. Bu rivayete göre Abdullah Tahir vali olarak Horasan'a geldiğinde herkes onun hizmetine gelir; ancak iki derviş gelmez. Birisi Ahmet Harb¹²², diğeri Muhammet oğlu Elsem Tusin'dır. Bunun üzerine şah yaptığıının yanlış olduğunu anlar ve bu iki dervişin yanına gider, onların ayaklarına kapanır. Sonra da Allah'a dua eder ve bu iki dervişin hakkına kendisini affetmesini diler.

Bu rivayetin ardından Azadı bir anlatıcı olarak devreye girer ve devlet yöneticilerine seslenerek Allah dostlarına ve dervişlere iyi davranmalarını nasihat eder.

Dost tut sen Hak dostını canıñ bile, *(Dost tut Hak dostunu canın ile,*
Gobra sen mahşar günü bile. *Yerinden kalkarsın mahşer günü onun ile.)*375

1. 2. 3. 12. Bir Padişahın Bir Dervişin Katına Gelip Konuşmaları (376-385)

Bundan önceki iki başlıkta ele alınan konunun kısmen devamı niteliğinde olan bu bölümde şair, padişahların ilim sahiplerini ziyaret etmeleri gerektiği yine kısa bir rivayetle anlatır. Geçmiş zamanda bir şah, bir dervişi ziyaret eder. Bunun üzerine derviş secdeye varır ve dua eder. Şah dervişe bunu neden yaptığını sorar. Derviş, padişahların bizleri ziyaret etmeleri ibadettir, çok sevaptır, bunun için Allah'a şükrettim der.

Şah ile dervişin bu diyalogundan sonra Azadı, bir vaiz gibi padişahlara, beylere seslenerek ilim adamlarına hürmet göstermeleri hususunda nasihatte bulunur:

Üşbu sözdür ol pıgamberden hadis, *(Bu sözdür o peygamberden hadis,*
Tiñleğil canıñ bile bolma habıs. *Dinle canın ile olma habıs.*

Padişalarınñ ezizi ol bolur, *Padişahların azizi odur,*
İlm eyesige zıyaratga gelur. *İlim sahibine ziyaret gider.)*383-384

müstakil bir hükümdar gibi yöneten adil bir yönetici olarak gösterilmektedir. Tuncay Böler (2002), **agt**, s.24

¹²² Ahmet Harb: Fars tasavvufunun Nişabur'daki ünlü temsilcilerinden biri (792-793/848-849) Hayatı hakkında oldukça az bilgi vardır. Atar, "Tezkiretü'l-Eviya" adlı eserinde Ahmet Harb'ı "Horasan Piri" olarak vasıflandırmakta ve ona oldukça fazla hürmet göstermektedir.(Bak. Ye. E. Bertels, Sufizm ve Sufiyskaya Literatura, M., 1965, 214-218), Tuncay Böler,**agt**, s.31.

1. 2. 3. 13. FASIL (386-409)

Bu bölümde şair, padişahların taşımaları gereken meziyetlerden genel olarak bahseder. Buna göre hükümdarlar adaletli, bilgili, merhametli olmalı, nefesine yenik düşmemeli, gönlünü fâni dünyaya kaptırmamalıdır. Padişahların en kötüsü ise halkına zulüm edendir. Azadı zalim şahları, yırtıcı kaplana benzetir.

Yırtgucu gabilan bil anı, ey fakır, *(Yırtıcı kaplan bil onu ey fakır,*
Halk era zulm etggüci şah-u emir. *Halk içinde zulüm eden şah ve emir.) 395*

Azadı, hükümdarlarda bulunması gereken vasıfları sıraladıktan sonra özellikle dünyanın fâniliği, gelip geçici bir yer olduğu bahsine geçer. Padişahların bu dünyayı köprü üstü saymalarını ve dünya sevgisini gönüllerine salmamalarını nasihat eder. Şair burada benzetme sanatından yararlanarak dünyanın gelip geçiciliği gibi soyut bir kavramı okurunun daha iyi anlaması için, konuyu benzetmelerle somutlaştırarak anlatmaya çalışır.

Köfri üsti sagınıb bu menzilin, *(Köprü üstü düşünüp bu menzilin,*
Kılmağay mayıl oña can-u dilin. *Etme meyil ona can ve dilini.*

Ya dahi kervensaray bilgey munı, *Ya dahi kervansaray bil bunu,*
Karıvan gonar, göçer tüni, günü. *Kervan konargöçer gece gündüz.)400-401*

Azadı dünyanın geçici bir yer olduğunu “esip geçen yel”, “yanıp sönen ateş”, “yiyip içilen bir lokma” “gökyüzündeki bulut” “köprü üstü” , “kervanların gelip geçtiği kervansaray” gibi benzetmelerle anlattıktan sonra okuruna, her insanın bu dünyanın fâni olduğunu bilmesi ve buna göre hareket etmesi gerektiğini nasihat eder.

1. 2. 3. 14. Hazret-i Süleyman’ın Hak’tan Oğul Dilediği Budur (410-465)

Daha önceki bölümün kısmen devamı niteliğinde olan bu bölümde şair, insanın bu geçici dünyaya aşırı bir şekilde bağlanmaması gerektiğini öğütlemiştir. “Birinci Bab”ın başından itibaren asıl hükümdarın yerin ve göğün sahibi olan Allah olduğunu

vurgulamaya çalışan Azadı, padişahların kibirlenmemesini ve onu, o makama Allah'ın getirdiğini unutmamaları gerektiğini belirtmiştir. Kitabında, geçmişte adaleti ya da zulmüyle ün yapmış birçok padişahla ilgili rivayetlerden faydalanarak tahkiyenin imkânlarıyla anlatımına edebîlik katan şair, bu bölümde de Allah'ın elçisi ve hükümdar Hz. Süleyman'la ilgili bir hikâye anlatır. Elli beyit civarında olan ve çerçeve hikâye özelliği gösteren bu hikâyede dünyanın fâni oluşu konusu işlenmiştir. Hikâyenin özeti şöyledir: Çok zengin olan bir padişah, Allah'tan bir erkek evlat ister. Bir oğul verir Tanrı ona; ama çocuğun tüm uzuvları yarımdır: Bir göz, bir kulak, bir ayak bir el... Çocuğun annesi, babası, yakınları şifa için yalvarırlar Allah'a ve çocuk iyileşir. Ama iyileştikten sonra da hemen ölür. Padişah buna çok üzülür ve halkının sorunlarıyla, sıkıntılılarıyla ilgilenmez, sarayın dışına çıkmaz. Tanrı onun yanına insan suretinde iki melek yollar. Diyaloglardan oluşan bu bölümde, bu iki kişi birbiriyle kavgalıdır. Şikâyetçi kişi, yol üzerine ekin ektiğini ancak bu kişinin ekini çiğneyerek harap ettiğini söyler. Davacı olunan kişi ise, seyrederken yolunun üstüne bu ekinlerin çıktığını, etrafına baktığında kimseleri göremediğini ve zarureten ekine basıp yürüdüğünü ifade eder. Bunun üzerine şah şikâyetçi kişiye, niye yol üstüne ekin ektiğini, yol üstüne ekilen şeyin şüphesiz viran olacağını belirtir. Şahın bu cevabından sonra melekler padişaha şöyle cevap verirler:

Üşbu dünyâ kim ölümniñ yoludur, *(Bu dünya ki ölümün yoludur,*
Dünyâge gelgen acal paymalıdır. *Dünyaya gelen ecel paymalıdır*

Bu ölüm yolında ferzend ekmegil, *Bu ölüm yolunda evlat ekme,*
Gaygu-gussa birle hunar çekmegil. *Kaygı, keder ve üzüntü çekme.*

Dünyâ köfri üstidur, ey âhli-hal, *Dünya köprü üstüdür, ey ehl-i hâl,*
Köfri üstide mekân tutmak mahal. *Köprü üstünde mekân tutmak mahal''456-458*

Bu kısa hikâyeden sonra şair, padişahlara dünya sevgisini gönlünüze salmayın

der ve Allah'ın Kur'ân'da geçen "her nefis ölümü tadacaktır"¹²³ sözlerini hatırlatır ve dünyaya bağlanılmaması gerektiğini vurgular.

Gaygu-u hasret yeridur bu cahan, (*Kaygı ve hasret yeridir bu cihan,*
Barça candarnı ölüm goymas aman. *Bütün canlıları ölüm vermez aman.*)⁴⁶³

1. 2. 3. 15. Hazret-i Süleyman'ın Sıfatının Beyanı (466-492)

Dünyanın gelip geçiciliği bahsinin işlenmeye devam edildiği bu bölümde Azadı, Hz. Süleyman'ın mülk sahibi olduğunu, adaletle ülkesini yönettiği ve onun hâkimliğinde tüm mahlûkatın huzur içinde yaşadığını söyledikten sonra, onun sahip olduğu tüm malı mülkü, saltanatını arkasında bırakarak öldüğünü söyler. Bu nedenle padişahlar ve devlet yöneticileri dünyanın aldatıcılığına kanmamalı ve her şeyin asıl sahibinin Allah olduğunu unutmamalıdır.

Dünyäniñ emtagına aldurma göz, (*Dünyanın malına göz koyma,*
Gel, kanagat ähli bolgıl, diñle söz. *Gel kanaat ehl-i ol, söz dinle.*)⁴⁸⁴

Azadı, bu vefasız dünyada her şeyin gelip geçici olduğunu, doğup bir süre yaşadktan sonra ölen ve tekrar toprak olan insanlardan ibret alınması gerektiğini ifade eder ve "her nefis ölümü tadacaktır" ayetini tekrar hatırlatır.

¹²³ Âl-i İmrân, 3/185; Enbiyâ, 21/35; Ankebût,29/57. <http://www.diyamet.gov.tr/kuran> (E.T. 24.03.2011).

Dünyâde yokdur vefa, gelgen geçer, *(Dünyada yoktur vefa, gelen geçer,*
Cümle mahlûk bu ölüm hamın içer. *Cümle mahlûk bu ölüm kadehini içer.)*489

1. 2. 3. 16. Zalim Padişahların Akıbetinin Beyanı (492-504)

Klasik Türk şiirinde şairler padişahları ve diğer devlet yöneticilerini zulmetmeme konusunda uyarmayı görev bilmiş ve sürekli adalet kavramına vurgu yapmışlardır. Daha önceki bahislerde padişahlara zulmetmemelerini söyleyen Azadı, bu başlık altında ve devamındaki birkaç bahiste zalim padişahları ele almıştır.

Şaire göre, hükümdarlar eğer adalet etmez, Tanrı ve peygamber emrini tutmazlarsa her iki âlemde de sonları kötü olacaktır.

Padişahlar ger adalat etmese, *(Padişahlar eğer adaletli olmasa,*
Tanrı-u pıgamber emrin tutmasa. *Tanrı ve peygamber emrini tutmasa.*

Padişaha ol zıyan eylâr, zıyan, *O padişah zıyan eyles zıyan,*
Her du âlemde aña bolgay yaman. *Her iki âlemde onun hâli yaman)* 492-493

Azadı, hüküm verirken nefesine yenik düşen ve insanlara zulmeden padişah ve kadıların yaptıklarından sorumlu olduklarını ve onları cehennemde türlü işkencelerin beklediğini ifade eder. Zalimlerin yüzlerine mahşer günü kara çalınacak ve gözleri kör edilecektir. Elleri arkadan bağlanıp, dilleri kesilecektir. Melekler gürz ile onları dövecek, cehenneme fırlatacak ve her yerlerini ateşte yakacaklardır. Şair, kadınlara ve hâkimlere dünyada adaleti tesis etmediğin için burada cezayı çekeceksin der.

Aytalar ol gün adalat etmedin, *(Söylerler: “ O gün adalet etmedin,*
Ol şerigat emrini rast tutmadın. *O şeriat emrini yerine getirmedi.*

Zulm-u cövr ile kebab etdiñ heme, *Zulüm ve şiddet ile kebab ettin,*
Halkı-âlemin harab etdin heme. *Halk-ı âlemi de harap ettin.*

İmdi çärän yok turur, budur ceza, *Şimdi çaren yoktur, budur ceza,*
Hakdan ermiş bu hükim-u hem kaza. *Hak'tan imiş bu hüküm vehm-i kaza”*

Kim yaman agmal turur, kändur azab, *Kim kötü amelde bulunur, ocaktır azap,*
Dovzah içre nar anı eylär kebab. *Cehennem içinde ateş onu eyler kebab.)501-504*

1. 2. 3. 17. FASIL (505-515)

Bir önceki bölümün kısmen devamı niteliğinde olan bu bölümde Azadı, Hz. Davut’la ilgili bir rivayeti anlatır. Hz. Davut, Allah elçisi olmanın yanında aynı zamanda hükümdardır. Ona geniş bir hükümdarlığın yanında hikmet, ilim, adaletle hükmetme gibi meziyetler nasip edilmiştir.¹²⁴ Hz. Davut da bu hikmetle hükümdarlığını süslemiş, güzel ve faydalı işler yapmıştır.

Rivayete göre Hz. Davut hüküm verirken yanlış bir karar verir. Pişmanlıkla kırk gün ağlar, secde eder, tövbe eder. Bunun üzerine Hak Teâlâ’dan vahiy gelir. Peygambere hakkında yanlış karar verdiğin kişiden helallik iste, onu razı et; ancak o zaman bağışlanacağı söylenir. Hz. Davut o kişiyi razı eder ve gönlünü bu gamdan kurtarır.

Ol pıgamber razı kıldı hasmını, *(O peygamber razı etti hasmını,*
Farıg etdi üşbu gamdan köñlini. *Kurtardı bu dertten gönlünü.) 510*

Kul hakkının önemini anlatan bu rivayeti anlattıktan sonra Azadı, devlet yöneticilerine seslenerek tüm canlılara karşı sevgi ve şefkat dolu olmalarını öğütler. Çünkü zalim padişahın olduğu yerde bereket olmaz, insanların birbirine, büyüğün küçüğe sevgisi kalmaz. Hatta tüm hayvanların damarlarındaki kanları bile kurur.

Padışah zulm eylese, bilgil munı, *(Padişah zulüm ederse bil bunu,*
Gatı kılğay cümle candar köñlini. *Katı olur cümle canlıların gönlü.*

¹²⁴ “Derken, Allah’ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût’u öldürdü. Allah ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.” http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=40 (27.03.2010).

Mähri bolmazmış kişiniñ kişiye,
Rehim gelmezmiş ulınıñ kiçiye.

*Sevgisi olmaz gençlerin birbirine,
Acıması olmaz yaşlının küçüğe.*

Titrär ermiş barça hayvan canları,
Guruyormuş bu tamarda ganları.

*Titrermiş bütün hayvanların canları,
Kururmuş damarlarındaki kanları.) 513-515*

1. 2. 3. 18. FASIL (516-527)

Bir önceki bölümün sonunda zalim padişahın olduğu yerde bereket olmaz diyen şair, bu bahiste Kubat Şah¹²⁵ ile ilgili bir rivayet anlatır. Kubat Şah'ın misafir olduğu evdeki yaşlı kadın, kendi ineklerinin sütünün kesildiği fark eder. Bunun padişahın adaletsizliğinden kaynaklandığını düşünerek sızlanır. Dolayısıyla Azadı bu kısa hikâye ile halka yöneticilik yapacak kişinin her işinde çok ihtiyatlı davranması gerektiğini vurgular ve şöyle der:

Padişah kim zulm-u cövr etse, bilin,
Berketi gitgey bu âlem ähllinin.

*(Padişah zulüm ve kötülük etse bilin,
Bereketi gider âlem ehlinin.*

Yerler-u suvlar, ağaçlar, ey emin,
Nalış etgeyler heme ruyı-zemin

*Yerler ve sular, ağaçlar,
Tüm yer yüzü inleyerek ağlar.) 525-526*

1. 2. 3. 19. FASIL (528-546)

Bir önceki bölümün devamı niteliğinde olan bu bölümde şair, Behram Şah¹²⁶ ile ilgili bir rivayeti anlatır. Buna göre Behram gezerken bir bahçeye varır ve buranın yaşlı bahçıvanından Harun şerbeti sorar. Bahçıvan hemen şerbeti getirir. O anda şah içinden “Bu bağlara vergi çıkarmak gerek” diye düşünür ve yaşlı bahçıvandan bir şerbet daha

¹²⁵ Kubat: İran'ın Sasaniler sülasesinin hükümdarlarından biri. Firuz'un oğlu, Nuşirevan'ın babası. 531'de ölmüştür. Tuncay Böler, *agt*, s.226.

¹²⁶ Behram Güvr: Sasanilerin on beşinci hükümdarı olan beşinci Behram'ın lakabı. Birinci Yezdigert'in oğludur. Babası onu, İran egemenliğindeki Arap memleketi Hayra'nın yanına gönderdi. Behram orada yetişti. 421'de babası öldükten sonra Numan'ın da yardımıyla hükümdar oldu. Onun yiğitliği, adaleti ve cömertliği hakkında birçok rivayet vardır. Behram yabancı eşek avına çok meraklıydı. 439'da Şiraz'da avlanırken bir bataklığa saplandı ve öldü. Firdevsi'nin “Şehname”sinde ve Nizami'nin “Hamse” sinde Behram hakkında birçok destan vardır. Bu tema, doğulu şairlerin çoğunda etkisini göstermiştir. Tuncay Böler, *agt*, s.68.

getirmesini ister. Bu sefer bahçıvan eli boş döner ve şaha dönerek: “ Az önce bir nar sıkımtım ve kadeh dolmuştu ancak; şimdi on nar sıktım ama kadeh dolmadı. Belki şah gönlüne kötü bir niyet getirmiştir, bunun için her şeyin bereketi gitmiştir” diyerek sızlanır. Sonra Behram gönlündeki vergi düşüncesini çıkarıp, bahçıvanı şerbet için bir daha gönderdiğinde, bahçıvan şerbet dolu kadehle döner ve şükürler olsun şahımız gönlündeki kötü niyeti çıkardı der. Azadı gerek Kubat Şah gerek Behram Şah’la ilgili anlattığı bu rivayetlerle padişahların halkına karşı iyi niyetli ve adaletli olması gerektiğini vurgulamıştır. 18. yüzyılda Türkmenlerin sosyal ve ekonomik açıdan yaşadığı sıkıntıları göz önüne alacak olursak, bir toplum aydını ve âlim olan Azadı’nın Türkmen halkının sorunlarını yakından bildiğini ve bunlara çözüm aradığını görmekteyiz. Gerek Nadir Şah gibi dış güçler gerek Türkmen beyleri halkı ağır vergiler altında ezmiştir. Şair de bu vergiler nedeniyle halkın yoksullaşıp sıkıntı çektiğini bu rivayetlerle ortaya koymuştur.

Padişahın gücünü ve kuvvetini halkından aldığını düşünen Azadı, zulmeden padişahın akılsız olduğunu ve kendi kökünü kazıdığını söyler. Hâlbuki padişah, halk olduğu için vardır ve halkın sevdiği padişahın saltanatı kalıcıdır.

Biakıl dünyâde oldur, ey kişi, *(Akılsız, dünyada o dur, ey kişi!*
Padişah kim zulm-u cövr olsa işi. *Padişah ki zulüm ve şiddet olsa işi.)541*

Padişahın zulumdur kökin gazan, *Padişahın zulmüdür kökünü kazıyan,*
Cövürüdür hem mülki-esbabın bozan. *Zulmüdür yine mülkünü bozan.)543*

1. 2. 3. 20. Mahmut Şah’ın Biakıl İstedişinin Beyanı (547-573)

Bir önceki bölümde zalim padişahın akılsız olduğunu söyleyen Azadı, “akılsız padişah” ifadesini bu bahiste anlatım biçimlerinden öyküleme ve örnekleme yöntemlerini kullanarak somutlaştırmaya çalışır. Burada Mahmut Şah’la ilgili bir rivayet anlatır. Mahmut Şah, padişahlığı döneminde ülkesinde kıtlık yaşandığı için çiftçilerden yer vergisi almamıştır. Kısa bir süre için de olsa, halkına karşı merhametli davrandığı için devrinin bazı şairleri Mahmut Şah’ı övmüştür. Azadı da Mahmut Şah’ı

adaletli bir padişah olarak anlatmıştır.¹²⁷ Rivayete göre Mahmut Şah, halka bir akılsız adam bulmalarını emreder. Ne yapacağını şaşırın insanlar, elindeki baltayla bindiği dalı kesen bir adam görür ve bu adamı şaha götürürler. Bunun üzerine şah halka hitap eder:

Padışah kim işi zulm etmek bolur, (*Padışah ki işi zulmetmek olur,*
Biakıldur, ahır öz kökin salur. *Akılsızdır, sonunda kendi kökünü kurutur.*)556

Bu rivayette anlattığı gibi halka zulmeden hükümdarın kendi kendine zarar verdiğine, Azadı yaşadığı devirde şahit olmuştur. Şair kırklı yaşlarındayken, zalimliğiyle tanınan Nadir Şah öldürülür. Azadı eserinde buna benzer bir olayı Semerkantlı zalim bir yönetici adı ile ilişkilendirerek anlatır.¹²⁸ Rivayette anlatılana göre, gece gündüz işi zalimlik olan Semerkantlı bir zalim varmış. Tahtı üzerinde uzanırken göğsüne bir ok saplanır ve ölür. İnsanlar onun başına toplanıp oku çıkardıklarında orda” “Zalim olma, bundan ibret al” yazısını görürler. Azadı bu zalim yöneticinin ölmesini dinî bir sebebe bağlayarak onun Allah tarafından cezalandırıldığını söyler:

Hak sütemkâr bagrına urdı okı, (*Hak sitemkâr bagrına vurdu oku,*
Cümle mazlum ahıdır kim, gel okı. *Cümle mazlumun ahıdır ki, gel oku.*)564

Şair, devam eden beyitte ise bu zalim yöneticinin ölüm sebebini mazlumlara ettiği zulme bağlar. Mazlumların ahını alan kişi elbet cezasını çekecektir. Azadı, kim bir çukur kazsa ona kendi düşer diyerek yapılan kötülüğün mutlaka sahibine zarar vereceğini hatırlatır. Bu nedenle, başkasını yakmak aslında kendini yakmaktır. Şair, burada “Yakma bişersiz, gazma düşersiz.” Türkmen atasözünü başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Her kişi kim ot yakar, özi bişer, (*Her kim ki ateş yakar, kendi pişer,*
Gazsa her kim çah oña özi düşer. *Kazsa kim çukur, ona kendi düşer.*

¹²⁷ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C.2, 1. Kitap, s.48.

¹²⁸ **Age**, s.48.

Özgâni yakmak – özin yakmak bolur, *Başkasını yakmak, kendini yakmak olur,*
Çomak ursa, özine tokmak bolur. *Çomak vursa, kendine tokmak olur.) 571-572*

1. 2. 3. 21. FASIL (574-591)

18. yüzyıl Türkmenler için siyasî, sosyal ve iktisadi açıdan zor bir devir olmuştur. Dış tehditler ve iç karışıklıklar neticesinde ticaret ve üretim azalmış, halk ağır vergiler nedeniyle iyice yoksullaşmıştır. Böyle sıkıntılı bir dönemde halkın sosyo-iktisadi refahı hakkında Azadı'nın görüş ve öğütleri büyük önem taşımaktadır.

Azadı bu bölümde ülkede refahın artması ve güvenli bir hayatın olması için dört esas şartın olması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar:

- 1- Ülkede düzenin olması
- 2- Adalet
- 3- Hayırseverlik ve sağlık
- 4- Tarım için sulama imkânı

Buna göre ilk olarak ülkedeki düzeni sağlamak ve güvenli bir ortam oluşturmak için, ticaret kervanlarının ve yolcuların önünü kesip onları soyan hırsızları ve halka kötülük eden zalimleri cezalandıran bir hükümdar olmalıdır.

Bir sıyasatlıg hekim anda bola, *(Bir yönetici hâkim orda ola,*
Yol uran zalımlara tenbih kıla. *Yol kesen zâlimlere tenbih kıla.)577*

İkinci olarak adalet kurumunun temsilcisi olan kadılar, şeriat kanunlarına göre hüküm vermeli ve adil olmalıdırlar.

Kazı hem adil gerek ikincisi, *(Kadı adil olmalı ikincisi,*
Şerg ile bolgay halayık yolçısı. *Şeriat ile yürür halk yolcusu.) 579*

Üçüncü olarak işini iyi yaparak insanları iyileştiren doktor olmalıdır. Doktorlar insanların derdine çare bulurken onlara iyi davranmalı, bülbül gibi nazik olmalıdır.

Üçülenci bolgay ol na:zık tebib, *(Üçüncüsü, olur maharetli tabip,*
Derde derman vermede bir andalıb. *Derde derman vermede bir andalıp.*

Derdlular derdinge bolgay çaremend, *Dertlilerin derdine olur çare,*
Cümle ıllat izisi andan bähremend. *Cümle illet ve ağrıya bulur çare.)580-581*

Dördüncü olarak gürül gürül akan sular olmalıdır. Su sayesinde insanlar tarım yapmalı ve ülkenin bereketi artmalıdır.

Törtlenci bolgay ol abı-rovan, *(Dördüncü olur o âb-ı revan,*
Eylesen hoş andan ol halkı-cahan. *Hoşnut olsa o cihan halkı ondan.) 582*

İşte Azadı'ya göre bu dört esas bir ülkede olursa, halk refaha kavuşur, güvenli ve huzurlu bir hayat sürer.

Bolsa bu tört nesne anda aşığâr, *(Olsa bu dört şey onda aşikâr,*
Ol halayık anda bolsa berkarar. *O halk orda olsa berkarar.*

Giñelur halk anda, artar mal-u baş, *Rahatlar halk, orda artar mal ve baş,*
Eylâr anda ol müsülmanlar magış. *Eyler orada o Müslümanlar maaş.)584-585*

1. 2. 3. 22. FASIL (592-620)

Ahir Zamana Yakın Gelindiğinin Beyanıdır

Abdullah İbn Abbas İslâm tarihinde hadis, tefsir ve fıkıh ilmine vukufu ve sağlam şahsiyeti ile tanınır. Azadı bu bahiste İbn-i Abbas'ın diliyle bir rivayetten bahseder. Rivayete göre ahir zaman yaklaştığında bir kavim ortaya çıkacaktır. Bunlar şeytan nefisli, kaplan ve kurt gibi yırtıcıdır. Onlar da merhamet ve sevgiden eser yoktur. Bir dirhem için haksız yere kan döker, emanete hıyanet ederler. Gençleri iftira eder, yaşlıları fitne çıkarır. Bunlar devamlı yoksul ve fakirlere eziyet ederler. Bu kavmin Padişahı da tüm bu kötülükler karşısında aciz kalır. İslami emirleri uygulayamaz. Müslümanlar bunlar arasında saklanmak zorunda kalırlar. Muhakkak böyle bir kavmi Allah cezasız bırakmaz ve başlarına türlü belaları musallat eder.

1. 2. 3. 23. FASIL (621-642)

Cehennemın Bir Evinin Beyanıdır

Bu bölümün başlığındaki ev, fitne çıkaran kişiler için cehennemde ateşten yapılmış bir evdir. Fitneye sebep olan pek çok kötü fiil ve davranış, toplumları içten içe yiyerek temelden çökmelerine neden olur. Bu nedenle toplumlar, millî ve manevi değerler etrafında kenetlenerek, birlik ve beraberlik içerisinde varlıklarını sürdürürler. İslam dini, fitneyi şiddetle yasakladığı gibi, fitneye götüren fiil ve davranışları da yasaklamıştır. Dolayısıyla Müslümanlar, toplumun huzur ve barışı bozucu fitneye sebep olabilecek tavrılardan sakınırlar. Azadı da bu bahiste toplumun huzurunun bozulmasına neden olan “fitne çıkarmak” meselesine değinmiştir.

Şair, sözlerine Hak resulden bu söz nakledilmiştir diyerek başlar: “ Fitneyi uyandırmayınız”. Devamında da fitne çıkarmanın zinadan ve insan katletmekten de kötü olduğunu söyler. Ona göre, fitne çıkaran için Allah, içi ejderhalar ve akreplerle dolu ateşten bir ev inşa etmiştir.

Her kişi kim fitneni oyğandırur, *(Her kim ki fitneyi uyandırır,*
Dovzah içre Tañrı otdan öy berur. *Cehennemde Tanrı oddan ev verir.)626*

Acdahalar dolıdur ol öy era, *(Ejderhalar doludur o ev içinde,*
Duşı gitgey her kişi kim bir göre. *Aklı gider herkesin bir görse.)628*

Zähri çıkmaz miñ yıla ger bir sokar, *(Zehri çıkmaz bin yılda, eğer bir sokar,*
Anları türlü azab içre yakar. *Onları türlü azap içinde yakar.)630*

Fitne çıkaran kişilerin çekeceği ıstırapları anlattıktan sonra şair, tövbe kapısının her zaman açık olduğunu hatırlatır. Her kim ki bu fitne ateşini söndürür, tövbe suyu da o ateş üstüne gelir. Tanrı o kişilere cennette bir ev verir.

Fitne otın her kişi kim söndürür, *(Fitne ateşini her kim ki söndürür,*
Abı-istagfar ol ot üzre urur. *Âb-ı istiğfar o ateş üzerine gelir.*

Cennet içre öy berur Tānrı özi, *Cennet içinde ev verir Tanrı'nın özü,*
Giñ bola bu dünyāden, dinle sözi. *Geniş olur bu dünyadan, dinle sözü)633-634*

İkinci Babın Beyanı Hayrat Sahipleri ve Vasıfları

1. 2. 4. İKİNCİ BAP

Azadı, yaşadığı dönemi analiz ettiğinde, yaşanan zor şartların anlaşılabilmesi için padişah ve devlet yöneticilerine, zenginlere ve halka seslenmektedir. Bu hitabında çoğunlukla Kur'an'ı ve hadisleri kaynak göstererek padişahlara adaletli olmaları, zalimlere engel olup yoksul ve fakirleri korumalarını nasihat eder. Zenginlerin fakirlere yardım etmesinin gerekliliğini belirtip, halkın da devletin ve hükümdarının yanında olmasını öğütlemiştir. Bu sebeple şair “Birinci Bap”ta ülkenin başında bilgili ve adaletli bir yöneticinin bulunmasını, ancak bu şartla yeni bir toplum düzeni oluşturabileceğini düşünmüştür. Şair “İkinci Bap”ta ise toplum huzurunun ve sosyal düzenin oluşumunda büyük önemi olan “hayırseverlik” konusunu geniş bir biçimde ele almıştır.

Toplumsal düzenin ve huzurun sürekliliği için gerekli olan unsurlardan biri de hayırseverliktir. Hayırseverlik adına atılacak her adım kalıcı etkiler bırakarak dolaylı ve dolaysız yollardan toplumun geleceğine yön verir. Birey, içinde yaşadığı topluma karşı kayıtsız kalmaz; çünkü bireyi toplum, toplumu birey oluşturur. Toplumsal hayatın hakikati; herkesin işinin görülmesi, herkesin hayatının sağlam temeller üzere kurulması ve herkesin ihtiyaçlarının giderilmesi için, bireylerin birbirlerine yardım ederek birbirlerinin ellerinden tutmalarıdır. Azadı hayırseverlik yapmayı yalnızca mal konusunda düşünmemiştir. Şaire göre, bilgisiz kişiye bilgi öğretmek, görmeyenin elini tutmak, yolunu kaybetmiş kimseye doğru yolu göstermek, düşeni kaldırmak v.b. gibi davranışlar iyilikte bulunmanın, yardımlaşmanın ve hayırseverliğin ölçütlerindedir.

İslamiyette hayırseverlik, kerem sahibi yüce yaratanın kullarına cömert olması karşısında duyulan şükranın bir ifadesidir. İslam dininde sadaka ve zekât olarak tanımlanan bu davranış biçimi, özellikle zenginler için faziletli bir davranış olarak görülmüştür. Selçuklu ve Osmanlı sultanları sık sık sadaka vermiş, yoksullara yardımcı olmuşlardır. Osmanlı'daki vakıf sistemi bu anlayışın bir tezahürüdür.¹²⁹ Türkmen boylarının tek bir padişah etrafında toplanıp merkezî bir devlet kurmalarını arzu eden

¹²⁹ Ahmet Dinç, Ramazan Çakır, *age*, s.121-122.

Azadı, “Vagz-ı Azad”ın bu bölümünde halkına hayırseverlik konusunda seslenmeyi kendine görev addetmiştir.

Azadı'nın yaşadığı 18. yüzyılda Türkmen halkının hayatı oldukça sıkıntılıydı. Zenginler halkın emekleriyle bolluk içinde ve lüks bir yaşam sürmekteydiler. Ancak zenginler için çalışan fakirler yoksulluk içinde zor bir hayat yaşamaktaydılar. Dolayısıyla toplumdaki sosyal adaletsizlik gittikçe artmaktaydı. Azadı, halkın zor ve meşakkatli durumunu hafifletmek için yoksul ailelere, fakirlere, kimsesiz ve açlara yardım etmeleri hususunda zenginlere ve devlet yöneticilerine seslenir. İhtiyacı olan fakirlere yiyecek, su, para ve hayvan vererek yardım edilmesini talep eden Azadı, zenginler ve devlet yöneticileri üzerinde daha etkili düşüncelerini dinî temellere dayandırarak açıklamıştır Örneğin şair aşağıdaki beyitlerde zenginlere hitap ederken, bunu Kur'an'a dayanarak söylediğini belirttikten sonra konuyla ilgili bir ayete yer verir.

Aña siz sahavat eyesi baylar, *(Siz, cömertlik sahibi zenginler,*
Ki mahrum olmasun sizden gedaylar. *Mahrum olmasın sizden fakirler!*

Ki anlar hakları bar sizde maglum, *Onların hakkı var sizde malum,*
Çü Kur'an içre bu söz boldı mefhum. *Çünkü “Kuran” içre bu söz oldu mefhum.)646-647*

Kavlihi Teâla : “*Lis-sa:ili Vel-Mahru:m*”. “*Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.*”¹³⁰

Şair okuruna karşı inandırıcı olmak için Kur'an'dan yararlandıktan sonra Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. Davut'u örnek gösterir. Onların yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım ettiğini ifade ettikten sonra zenginlerin fakirlerden dolayı mevcut olduklarını ve cihanda fakirler olmazsa zenginlerin de olmayacağını vurgular.

Bulunmasa cahan içre gedalar, *(Bulunmasa cihanda fakirler,*
Heläk bolgaylar andan agnyıyalar. *Helak olur orda zenginler.)660*

¹³⁰ http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=520 (24.03.2011).

Azadı, zenginlere ve devlet yöneticilerine seslenerek en büyük mülk sahibinin Allah olduğunu ve zenginleri de buna vekil tayin ettiğini söyler. Buna göre devlet yöneticileri ve zenginler sahip oldukları malları halk için sarf etmelidir.

Ganıların vekil etmiş bu malga, *(Zenginleri vekil etmiş bu mala,*
Ki sarf etsün tiyb âhli-ayalga. *Ki sarf etsin diyerek ehl-i ayala.)67*

Görüşlerini dinî esaslara dayandırarak açıklayan Azadı, zenginlere seslenerek bunu yaparsanız, Allahın dostu olur ve cennete giderseniz, yoksa cehenneme fırlatılır ve orada azap görürsünüz der.

1. 2. 4. 1. Nasihat (672-690)

Azadı bu başlık altında İslam'ın beş şartının önemini vurgular. Müslümanların ilk olarak Allahın varlığına, birliğine inanmalı ve Hz. Muhammet'i peygamber olarak kabul etmelidir. Devamında namaz kılmalı, oruç tutmalı, zekât vermeli ve hacca gitmelidir. Bunları yerine getirirse işte o zaman tam bir Müslüman olacak ve cennette mutlu bir yaşama kavuşacaktır. Okurlarına bu şekilde nasihatte bulunan şair, Allah'a, bunu tüm Müslümanlara nasip etmesi için dua eder.

1. 2. 4. 2. Nasihat (691-695)

Bu beş beyitlik bölümde şair, bu dünyayı ekilecek yere benzetir. Nasıl ki ekin zamanı yatıp kalmak iyi değilse, Müslümanlar da gafil olmadan dünyada hayır hasenatta bulunmalı, sahip oldukları malları Hak yolunda harcamalıdır.

Bu dünyanı biliñ cayı-zeragat, *(Bu dünyayı ekilecek bir yer bilin,*
Ki gafil bolmay eylân hayrı-tagat. *Ki gafil olmadan hayır-hasenat edin.) 693*

1. 2. 4. 3. Fasil (696-710)

Okuruna inandırıcı olmak için görüşlerini sık sık dinî kaidelerle destekleyen Azadı, bu bölümde de bir hadisten yararlanır. Buna göre insanoğlu öldükten sonra tüm amelleri kesilir; yalnız şu üç şey kalır: Allah rızası için yapılan hayrat, Kur'an okuyan

salih evlat ve yaptırılan kale ile köprüdür. İşte bu üç şeyin sevabı kıyamete kadar sürecektir.

1. 2. 4. 3. Fası (711-720)

Şair bu bölümde Allah rızası için mescit, medrese, köprü, kuyu ve havuz yaptırılanların çok sevap kazanacağını ve mükâfatını fazlasıyla Allah'tan alacaklarını belirtir. Buna göre yollara köprü yaptırılanların gece gündüz üzerine rahmet yağacak, mescit inşa edenlere de Allah cennette yakut ve lal taşlarından köşkler yaptıracaktır.

Hak için kim eylese mescid bina, *(Hak için kim yapsa mescit bina,*
Uçmah içre hak kılur köşki bina. *Uçmak içre Hak eder köşk-i bina.)711*

1. 2. 4. 4. Fası Su Vermenin Faziletinin Beyanı (721-738)

Bu başlık altında şair, insanların su ihtiyacını karşılamanın faziletini anlatmıştır. Şaire göre, Müslüman ya da değil bir insanın su ihtiyacını gidermek, ağaç ya da meyve sulamak, kuyu kazdırmak en büyük sevaplardandır. Okuruna karşı inandırıcı olmak için Hz. Muhammet'ten yararlanan Azadı, konuya bir diyalogla başlamıştır. Sahabeden biri Hz. Muhammet'e ölen annesi için sadaka vermek istediğini, bunun için ne yapmasını tavsiye ettiğini sorar. Hz. Muhammet de ona, sadaka olarak insanların su ihtiyacını karşılamak amacıyla kuyu kazdırmasını veya havuz yaptırmasını tavsiye eder.

Tiydi pıgamber tasadduk kıl suvı, *(Dedi peygamber: "Tasadduk kıl suyu,*
Hovz tüzetgil ya ki gazdurgıl guyı. *Havuz yaptır ya da kazdır kuyu.*

Barça ihsandan ulug âlem era, *Bütün iyiliklerden daha yüce olan âlemde,*
Belki, suv bermek turub mü'minlere. *Belki su vermektir müminlere.) 723-724*

Görüşlerini genellikle dinî temellere dayandırarak açıklayan Azadı, insanların su ihtiyacını karşılamanın ne kadar önemli olduğunu Hz. Muhammet'in dilinden ifade etmiştir. Azadı'nın edebî yaratıcılığında ve özellikle de "Vagz-ı Azad" da insan sevgisi en temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada da şair insanları Müslüman ya da kâfir diye ayırmadan sadece insan olduğu için sevmenin ve bu düşünceyle yaklaşmanın

önemini vurguladığını görmekteyiz. Şaire göre, eğer su ihtiyacı olan bir kâfire su verilirse bir yıl oruç tutmuş gibi sevap kazanılır.

Ol Resul Allah ayıtdı bu sözi, *(O Allah Resulü söyledi bu sözü,*
Ger suvarsa kimse kâfir suvsız. *Eğer susuz bir kâfire su verirse biri,*

Bir yılı ruza tutan tek ol heman, *Bir yıl oruç tutmuş gibi o hemen,*
Bes sovar tabgay oşol, tutma güman. *Elbet sevap alır o an, etme güman)*725-726

Aynı şekilde kim bir Müslüman kulun su ihtiyacını giderirse, yetmiş köleyi azat etmenin sevabını kazanacaktır.

Kim suvarsa bir müsülman bendeni, *(Kim sularsa bir Müslüman bendeyi,*
Kıldı yetmiş gul azad ol, ey gani. *Yetmiş köleyi azat etmiş olur, ey gani!)*

Yine bir ağaç ya da meyveyi birisi sulasa, Allah da onun için cehennem kapılarını kapatır ve onu cennetine dâhil eder.

Bir gaç, ya bir semer, ya gayrı şey, *(Bir ağaç, bir meyve ya da başka şey,*
Kim suvarsa, eylese anlarını hay. *Kim sulasa, eylese onları hay.*

Baglagay Hak yedi dovzah işigin, *Bağlar hak yedi cehennem kapısını,*
Cennete dahıl kılur can-u tenin. *Cennete dâhil eder can ve tenini.)*733-734

1. 2. 4. 5. Hikayat (739-818)

Azadı bu bölümde, konak, han ve tekke gibi yapılar bina etmenin, cömertliğin, aç ve fakir doyurmanın faziletinden bahsetmiştir. “Hikayat” başlığından da anlaşılacağı üzere şair bu bölüme kısa bir hikâye ile başlar. Hikâyeye göre, bir zamanlar işi ribat (konak, han, tekke, sağlam yapı)yaptırmak olan bir kişi varmış. Rüyasında bu kişiyi gören biri, ona nasıl olduğunu sorar. O da bir süre azap çektim, ama şimdi iyi hâldeyim der. Çölde bir ribat yaptırmıştım, onun gölgesinde serinleyen bir Allah dostu bunu

yaptırana dua etmiş, o duanın hakkına ben de kurtuldum der. Bu kısa hikâyenin ardından Azadı, bir vaiz edasıyla okuruna nasihatte bulunur. Cömertliğin cennette bir ağaç, kökünün de Allah rızası olduğunu söyler.

Cennet içre bir açadur ol sahi, *(Cennet içinde bir ağaçtır o sahi,*
Köküdur kim hak rızası muddağı. *Köküdür onun Hak rızası müddaî.)749*

Ayrıca cömertlik er yiğidin adını şereflendirir ve insanın ayıbını örter. Ayıbı ortada olanlar cimrilerdir.

Âr yigitge bes sahilıkdur şeref, *(Er yiğide elbette cömertliktir şeref,*
Çıkarur adın cahanda her taraf. *Çıkarır adını cihanda her tarafa.)748*

Zenginlere seslenerek onlardan cömert olmalarını talep eden Azadı, dünyada cömertlikten daha büyük sevabın olmadığını söyler. Aç ve yoksulların karnını doyuran zenginlerin cennete kavuşacağını belirtir. Aç ve fakirleri doyuran cömert zenginler Allahın sevdiği kullarıdır ve onlar için asla cehennem yoktur.

Azadı, konuyu daha inandırıcı kılmak için Hz. Muhammet'in bir hadisinden yararlanır. Buna göre çok namaz ve çok rıza ile cennete girmek mümkün değildir. Bunun için dört şey gerekmektedir.

Illa tört iş birle bolgay cenneti, *(Ancak, dört işle kazanılır cennet,*
Birisi hak fazlıdur, biri minneti. *Birisi Hak yardımudur, biri minnet.*

Kılgıl ihsan barçaga, ähli-kerem, *İhsanda bulun hepsine ey ehl-i kerem.*
Hak tagam bolsun ol ihsan, hak derem. *Ha yemek olsun o ihsan, ha dirhem.*

Törtilencisi anıñ kalbı-selim, *Dördüncüsü de odur kalb-i selim,*
Uçmah ähli tiydi munlarını kerim. *“Cennet ehli” dedi bunlara Kerim.)764-766*

Şair, aç kişilerin karnını doyurmanın faziletini anlatmak için yine bir hadisten yararlanır. Buna göre cennet şu dört kişiyi arzu eder:

Üşbu pıgamber sözüdür, gel oku, Tört kişiğe cennet aylar arzu.	<i>(Bu peygamber sözüdür, gel oku! Dört kişiye cennet eyler arzu.</i>
Biri toyurgay turur aç kimseni, İkinci püşeş kılan uryan teni.	<i>Biri doyurandır aç kimseleri, İkincisi giydirendir çıplak teni.</i>
Ruza tutgandır üçünci mah sıyam, Törtılenci okugandır hak kelim.	<i>Oruç tutandır onların üçüncüsü, Dördüncü, okuyandır Hak kelamını)773-775</i>

1. 2. 4. 6. Cömertliğin Bahtlılığının Beyanı Budur (819-831)

Cömert insanların Allah katında kazandığı mükâfatların anlatıldığı bu bölüme de Azadı, bu peygamber sözüdür, dinlemeyen cahildir diyerek başlar. Şaire göre, cömert olanlar hem yüce yaratanın hem de Allah resulünün sevgisini kazanır ve cennete Hz. Muhammet’e komşu olur. Allah, cömertlere rahmetle yaklaşır, onların elinden tutar ve sırat köprüsünden çabucak geçmesini sağlayarak cennetine dâhil eder. Cehennem ateşi onlara hiç yaklaşamaz.

Şair cömert kişilerin elde edeceği mükâfatı Hz. Muhammet’in diliyle anlattıktan sonra, cimrileri de unutmaz. Cimri kişilerin cehenneme atılacağını ve orada iblise yar olacaklarını belirtir.

Dovzah içredur bahıllar berkarar, Şübhesiz bolgay alar iblisge yar.	<i>(Cimriler cehennemdedir berkarar, Şüphesiz olur onlar iblise yar.)830</i>

1. 2. 4. 7. Fasil (832-843)

Bir önceki başlığın devamı niteliğinde olan ve cömertliğin öneminin ve faziletinin anlatıldığı bu bölümde Azadı, Arap kabileleri arasında tanınmış “Tayyi” kabilesine mensup ve cömertliğiyle meşhur olan “İbnü Abdullah Bin Sa’d” ile ilgili bir rivayeti Hz. Muhammet’in dilinden anlatır. Buna göre Hz. Muhammet Miraç Gecesi’nde cennet ve cehennemi seyrederken cehennemde tabutu ateşten yapılmış birini gördüğünü söyler. Bu kişi tabutun içinde rahatça yatmakta, ateş ona dokunmamaktadır.

Hız. Muhammet bu durumu Cebrail'e sorar. Cebrail de onun Hatem-i Tai¹³¹ olduğunu, onun küfür ile cehenneme girdiğini; ancak dünyadaki cömertliğinin onu bu ateşten koruduğunu söyler.

Sordım ol Cebrayıla kimdur bu tebab, *(Sordum Cebrail'e kimdir bu kişi?*
Diydi Hatam Tay arabdur der cevab. *Dedi Araplardan "Hatem-i Tai" dir.*

Küfri birle dovzaha girdi dahı, *Küfür ile cehenneme girdi,*
Eyledi otdan aman kâri-sahı. *Korudu ateşten onu cömertliği.) 838-839*

Bu rivayeti anlattıktan sonra şair, hemen okuruna seslenir ve bak bu kâfiri yaptığı cömertlik ateşten kurtarmıştır, sen de elinden geldiğince cömert olmalısın der.

Bu sahilik kâfire nefg eylemiş, *(Bu cömertlik kâfire fayda etmiş,*
Dovzah otın, gör niçük, defg eylemiş. *Bak cehennem ateşini nasıl def etmiş.*

Gelse goldan sen dahı kılıgıl saha, *Elinden geliyorsa sen de cömert ol,*
Bolsa her derdine bu bergey şefa. *Olursa bir derdin bu sana şifa verir.)840-841*

1. 2. 4. 8. Fasil (844-856)

Sosyal hayatta adaletin ve huzurun teşekkülünde zenginlerin yoksul ve aç kişilere yardımında bulunmalarının gerekliliğine inanan Azadı, bu başlık altında da bir ayete yer vererek görüşlerini açıklamaya devam etmiştir. Âl-i İmrân Suresi'nin "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir."¹³² anlamına gelen 92. ayetine mısralarında yer veren şair, insanların malından, sevgisinden, gücünden Allah rızası için sadaka vermesini öğütler. Örneğin zengin olanlar sahip oldukları mallardan bağış yapabilir.

¹³¹ Hâtem: Arap kabileleri arasında tanınmış "Tayyi" kabilesine mensup ve cömertliğiyle meşhur olan "İbnü Abd-illah Bin Sa'd" ın lakabı. Adı, cömertlik ve keremde darb-ı mesel hâlini almıştır. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat**, (Hzl: Abdullah Yeğin, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail), TÜRDAV Yay., İstanbul, 1985, s.345.

¹³² http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=61 (24.032011).

Malıñ olsa yahşısından, ey uya, *(Malın olsa, güzelinden ey uya!*
Tañrı ählige vere sen biriya. *Tanrı ehline veresin biriya).* 850

Azadı cömert olmak yapmak için zengin olmaya gerek olmadığını, maddi imkânı olmayanların başka bir şekilde insanlara yardımcı olabileceğini belirtir. En başta insanlara sevgiyle yaklaşabilirler. Örneğin gençler kuvvetlerini Allah rızası için harçayabilirler.

1. 2. 4. 9. Fasil (857-875)

Bu başlık altında şair, güler yüzlü olmanın, insanlara dostça davranmanın öneminden ve faziletinden bahsetmiştir. Azadı, güler yüzlü olmanın bir bakıma gizli bir sadaka olduğunu söyler. Güzel huylu olmak ve insanlara kırıcı söz konuşmamak insanları cennete götürecektir. İyi niyetli insanların olduğu yerde kavga da olmayacaktır. Kötü niyetli olmak ve insanlara kötülük yapmak ise şeytanın işidir. Onların sonu elbette cehennem olacaktır. Bu nedenle iyi niyetli insanlarla sohbet etmek, onlarla birlikte olup kötü işlerden uzaklaşmak gerekir.

Azadı, iyi insanın özelliklerini ortaya koyarken üzerinde önemle durduğu bir husus da güzel konuşmadır. Şaire göre Allah, dili, ihsan için yaratmıştır. Küfür de iman da dil ile malum olur.

Hak yaratmışdur tili ihsan için, *(Hak yaratmıştır dili, ihsan için,*
Söyle diymiş zikri-hak sübhan için. *Söyle demiş Hak zikrini sübhan için.*

Til bile maglum olur küfr-u iman, *Dil ile malum olur, küfür ve iman,*
Til ile maglum olur yahşı-yaman. *Dil ile malum olur, yahşı-yaman.)870-871*

Okurlarına gıybet etmemelerini ve yalan söylememelerini nasihat eden Azadı, her işin dil ile yapıldığını, bu nedenle de insanların önce düşünmelerini ondan sonra konuşmalarını ifade eder.

Çünkü bildiñ barça işler til bilen, *(Çünkü bildin tüm işler dil ilen,*
Carı kılma sen aña gıbat, yalan. *Söyletme sen ona gıybet, yalan.*

Köñliň içre ovvalan fikr eylegil, *Gönlünde evvela fikreyle,*
Fark etib yahşı-yamanı söylegil. *Fark edip iyi kötüyü söyle.)873-874*

1. 2. 4. 10. Nasihat (876-908)

Bu başlık altında şair, bu dünyanın gelip geçici bir yer olduğunu ve her insanın mutlaka bir gün ölüp gideceğini, bu nedenle de dünyadayken Allah'ın emirlerine uyulması gerektiğini ifade eder. Şair dünyayı bir havuza, insanları da içindeki balıklara benzetir. Ve insanların da ölüm meleğine av olmaktan başka kaderleri yoktur. Bunun için insan farz ve sünnete riayet ederek hayatını sürdürmeli ve Allah'a şükretmelidir.

Farz ile sünnetni tut hem baedeb, *(Farz ile sünneti tut edeple,*
Bendelik kılğıl hudaga ruz-u şeb. *Kulluk et Huda 'ya gündüz gece)880*

Azadı, bu bölümde yine ayetlere yer verir. *Kavlihi Teala: "İnne ekremeküm indallahı etkakum" Meali: "Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdı."*¹³³ *El-ayet. Kavlihi Teala: "İnne lilmuttakına inde rebbihi cenna:tin-na:m. Meali: "Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında Na'im cennetleri vardır."*¹³⁴ Takvanın öneminden bahseden şair, bu dünyanın arzularından, masivadan vazgeçerek kendini Allah yoluna adayan gönül ve tarikat ehlerinden söz eder. Onların fikri, zikri Allah'tır. Her kim böyle bir Allah dostunu, gönül erini bulursa Tanrı'yı bulmuş olur.

1. 2. 4. 11. Fasıl Oruç Tutmanın Faziletinin Beyanıdır (909-942)

Azadı bu bölümde İslam'ın beş şartından biri olan oruç tutmanın öneminden ve faziletlerinden bahsetmiştir. Okuruna karşı inandırıcılığını artırmak için yine Hz. Muhammet'in sözlerinden yararlanmıştır. Şaire göre, oruç tutmak ibadet kapısıdır. Oruç şehvet arzusunu sindirir, kulları Hak'tan yana döndürür ve cehennem ateşinden kurtarır. Kişi oruç tutarak günahlarından arınır. Şair orucun faziletini anlatırken bir hadisten

¹³³ http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=516 (24.03.2011).

¹³⁴ http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=564 (24.03.2011).

yararlanır. Hadise göre bir gün oruç tutan Müslüman'ı, Allah cehennem ateşinden yetmiş yıl uzak tutacaktır.

Hem hadis içre diymişler üşbunı, *(Hem hadiste demişler bunu,*
Ruza tutsa hak için kim bir günü. *Oruç tutsa Hak için kim bir günü.*

Yetmiş yıllık yol irak salgay anı, *Yetmiş yıllık yol kadar uzak eder onu,*
Ataşı-dovzahdan ol kadir ganı. *Cehennem ateşinden o kadir gani.)924-925*

1. 2. 4. 12. Fasil (943-967)

Bu bölümde şair nefis konusunu ele almıştır. Dünyada insanları gaflete düşürüp günah işlemelerine neden olan pek çok şey bulunmaktadır. Azadı, tüm insanlara seslenerek gaflet uykusundan uyanmalarını nasihat eder. Çünkü gaflette olan kişinin sonu iki âlemde de ateştir. Nefsine yenik düşüp gaflete düşmenin insanlara vereceği zararları belirten Azadı, diğer taraftan gafletten kurtulmanın çarelerini de ortaya koymuştur. Azadı'ya göre bir insanın gaflete düşmemesi için ilk yapması gereken fâni şeylerden nefisini çekerek kanaat içinde yaşamak olmalıdır. Yani Tanrı'nın emirlerini tutup çokça riyazet etmek, yani dünya lezzetlerinden sakınmak gerekmektedir.

Irak kılgay seni andan riyazat, *(Uzak tutar seni ondan riyazet,*
Riyazat birle eyle hakga tagat. *Riyazet ile eyle Hak'ka ibadet.)949*

Riyazetin güzeli tövbe ile olandır diyerek tövbe etmenin önemini hatırlatan Azadı, insanın nefisine hâkim olması için oruç tutmayı tavsiye der. Kişi oruç sayesinde nefis arzularını yakar, şeytan insanın damarlarına kötü düşünceler salarak onu fena işlere yönlendirir. İşte oruç tutan kişi de lanetli şeytanın boynuna künde vurmuş olur. Eğer kişi oruç tutmaz ve karnını doyurursa onun üzerine üşengeçlik ve rehavet gelir. Şeytan onu şehvete yöneltir ve gaflete düşürür.

Eger toydursa garnın merdi-huşyar, *(Eğer doyursa karnını merd-i huşyâr,*
Kesalat tabdı şeksiz, boldı bimar. *Tembellik gelir üzerine şüphesiz olur bîmâr.)957*

Eserinde yer yer rivayet ve kısa hikâyelere yer veren şair, burada da Hz. Yahya ile Şeytan arasında geçen bir rivayeti anlatmıştır Buna göre Hz. Yahya ile şeytan bir gün karşılaşır. Şeytanın elinde içi yüzlerce hile ile dolu torbalar vardır. Yahya bu torbaların ne olduğunu sorduğunda, şeytan bunların şehvet torbaları olduğunu söyler. Bunlar ile insanoğlunun nefsinin kendisine bağlı olduğunu ve bu şehvet torbaları sayesinde insanları doğru yoldan çevirip kötü işlere yönlendirdiğini ifade eder şeytan. Yahya tekrar sorar, benim torbam hangisi diye. Şeytan, burada sana göre göre bir şey yok der; ancak bir gün karnımı fazlaca doyurursan, ibadet edeceğin zaman senin üzerine tembellik salarım der. Bunun üzerine Yahya, Allah adına söz veriyorum, bundan sonra karnım tok olmayacak der. Şeytan da ben de söz veriyorum, bundan sonra kimseye doğruyu söylemeyeceğim der.

Diydi Yahya hakga ähd eyledim bu, *(Dedi Yahya Hakk'a ahd eyledim ahd,*
Toyurmay garnımı min bagdı-min bagd. *Doyurmayacağım karnımı ben bundan sonra.*

Diydi iblis, menem äyledim bu, *Dedi iblis benim de ahdim bu,*
Kişige söz diymeymen min bagd dogru. *Kimseye doğruyu söylemem bundan sonra.)966-967*

1. 2. 4. 13. Fasil (967-1117)

Bir önceki bölümün devamı niteliğinde olan bu bölümde de Azadı, okurlarını nefis konusunda uyarır, onlardan nefis itinin nazını çekmemelerini ve kulağını burmalarını ister. Kişi nefisine günde bir defa yemeyi öğretmelidir. Eğer insan nefisine izzet ikram edip onun çokça yiyip içmesine müsaade ederse nefsi onun fermanını tutmaz. Dolayısıyla ibadet etmenin zevkini taşıyanlar ve cennete kavuşanlar ancak nefisini aç koyanlar olacaktır.

Bes munacat birle tagat zovkını, *(Elbet münacat ile ibadet zevkini*
Nefsin aç etgen tafar, bilgil munı. *Nefsini aç koyan bulur, bil bunu.)975*

Konuyu somutlaştırmak için anlatım biçimlerinden örneklemeye yer veren şair, yaban atlarının ve vahşi kuşların aç bırakılarak ehlileştirildiğini ve sahibinin emrine

girdiğini söyler. Nefsin de bu örneklerde olduğu gibi aç bırakılarak terbiye edilebileceğini ifade eder. Şaire göre, nefsinin öldüren, erlerin en önde gelenidir.

Garnı acıksa, arık kılsa tenin, *(Karnı acıksa zayıflasa teni,*
Bagda ez an eylâr kabul emr etgenin. *Bundan sonra eder kabul emredileni.*

Bu mısalı-nefs erur, ey din âri, *Bu, nefse örnektir ey din eri,*
Nefsin öltürgendür ârler serveri. *Nefsini öldürendir erlerin serveri) 982-983*

Nefsine yenik düşen insanların Allah'ın emirlerini tutmayıp yanlış yola sapıp günahkâr olacağını bilincinde olan Azadî, nefsi engellemek için yapılacak en yararlı şeyin oruç olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Bunu, soru cevap şeklinde de ifade etmektedir. İlk önce nefsi öldürmek için ne yapmak lazım diyen şair, bir sonraki beyitte cevabı söylemektedir.

Nâ bolur sebep imdi öltürmege, *(Ne olur sebep şimdi öldürmeye,*
Hak yolunga ol iti geltürmege. *Hakk yoluna o iti getirmeye.*

Ruza bil nefis egrisinge tiz erur, *Oruç ki nefsin eğrisini düzeltir,*
Kim gider nefis ugruna ol hız erur. *Ki diğer nefis uğruna o hız erür.) 984-985*

Soyut bir kavram olan nefsi somutlaştırarak okurunun konuyu daha iyi kavramasını amaçlayan Azadî, nefsi eğri bir ağaca benzetir. Ağaç yaşken eğilir, atasözünde olduğu gibi kişi de geç kalmadan bu eğri ağacı düzeltmeli ve kendini riyazete salmalıdır. İşte o zaman Allah ve resulünün dostu olur ve ona cennet kapıları sonuna kadar açılır. Fakat o ağaç eğri olarak kalırsa kimse o kişinin elinden tutmaz, Hak resulü de ondan yana bakmaz. Sonunda o ağaç ateşe layık olur.

Egri agaçdur bu nefis, ey âhli-hal, *(Eğri ağaçtır bu nefis ey ehl-i hâl,*
Akıl ersen, bar, ol ağaçnı tizge sal. *Akılın varsa, git o ağacı düzelt.)986*

Hak Teâlâ katında benliğin yerinin olmadığını söyleyen Azadî, yine bir benzetmeyle konuyu daha anlaşılır bir şekilde açıklamaya devam eder. Nefsi bir buğday tanesine benzeten şair, nasıl buğday taneleri değirmende elenip yoğrulup un hâline geliyorsa, nefsin de benzer zahmetleri çekerek terbiye edilebileceğini ifade eder.

Nefsin çekeceği zahmetin de riyazet olduğunu belirten şair, riyazet ile Tanrı aşkında pişenlerin asla yollarından geri dönmeyeceğini ve cehennem yüzü görmeyeceklerini söyler.

Tañrı ışkında bişen hiç dänmegey, *(Tanrı aşkında pişen hiç dönmez,*
Ruzı-mahşar dovzah içre yanmagay. *Mahşer gününde cehennemde yanmaz.)*999

Buğdayın un hâline gelmesi gibi insanın da nefsinin dünya nimetlerinden kısıtlayarak terbiye etmesi gerektiğini belirten Azadî, kişinin bunu yaptıktan sonra Hak zikrini aşikâr edip ibadet etmesini, o zaman Allah'ın kendisini kabul, Hak resulün de ona şafaat edeceğini ifade eder. Sonra da Allah'a, kullarını sünnet yolundan ayırma, onları şeytanın şerrinden koru ve hepsine de cenneti nasip et diyerek dua eder.

Gullarıñga kıl nesib, ey biru-bar, *(Kullarına et nasip ey bir u vâr,*
Pişe kılmak zikriñi leyl-u nahar. *Adını zikretmeyi gecegündüz .*

Kayım et anlarnı sünnet yoluna, *Kaim et onları sünnet yoluna,*
Mulhak etgil ähli-cennet iline. *Dahil et ehl i cennet iline)*1014-1015

1. 2. 4. 14. Fasil (1018-1035)

Azadî bu başlık altında “halvet” in öneminden ve faziletinden bahseder. Halvet, Arapça kökenli bir kelime olup yalnız kalıp تنها bir köşeye çekilmek demektir. Tasavvufta ise, zihinsel yoğunlaşmayı ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleştirmek üzere, şeyhin müridini, dış dünyadan soyutlanmış bir yerde, belli bir süre için koymasındır. Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan

temizlemek de halvet olarak değerlendirilir. Her yerde Allah ile beraber olma bilinci halvet ile oluşturulmaya çalışılır.¹³⁵

Azadı da halvetin öneminden bahseder ve halvet sayesinde insanın nefsinin terbiye edebileceğini, dünyevi arzularından kurtulabileceğini söyler.

1. 2. 4. 15. Fasl (1036-1046)

Cömertın Bahtlılığının Beyanı

Azadı bu başlık altında, İslam'ın beş şartından biri olan zekâtın öneminden ve faziletinden bahsetmiştir. Anlatımına etkileyicilik kazandırmak ve okuruna karşı da daha inandırıcı olmak için ayet ve hadislerden sıkça yararlanan şair, burada da , bunu Allah resulü demiştir diyerek söze başlar. Sahip olduğu malı için zekâtını veren zenginlerin bu dünyada cömert olarak adlandırıldığını söyledikten sonra, bu cömert zenginlerin yedi gökte nasıl isimlendirildiklerini sırasıyla ifade eder. Buna göre malı ile Allah'ı razı eden zenginler şu isimlerle anılmaktadır:

Yeryüzünde	- cömert,
İkinci gökte	- civan mert,
Üçüncü gökte	- itaat eden,
Dördüncü gökte	- iyilik eden,
Beşinci gökte	- münfik (nafaka veren, besleyen.)
Altıncı gökte	- bereket ehli,
Yedinci gökte	- mağfur (Allah tarafından günahları affedilmiş olması için dua edilen (kimse).

Ad berurlar üşbu asmanda sahi,
İkilencide cuvanmerd, ey ahi.

*(Adını verirler işte bu gökte sahi,
İkinci olarak da civan mert, ey ahi!1038*

Ad berurlar törtülenç asman era,
İkevlik kılguacı acız gullara.

*Ad verirler dördüncü semada,
İyilik edici aciz kullara.1040*

¹³⁵ Ethem Cebecioğlu, "Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü", [http://dosyalar.semazen.net/ekitap/pdf, s.103 \(24.03.2011\).](http://dosyalar.semazen.net/ekitap/pdf, s.103 (24.03.2011).)

Bâşilenç asman içinde, ey gani, *Beşinci gök içinde ey gani!*
Munfıkın diyb ad ayur ol kimseni. *Münfik deyip çağırırlar o kimseyi)1041*

Bu şekilde cömert zenginlerin alacağı isimleri sıralayan şair, malı ile Tanrı'yı razı edenlerin cennete gireceğini nasihat ederek zenginlere seslenmiş ve onlardan zekât vermelerini talep etmiştir.

Taîrını razı kılan malı bile, *(Tanrını razı eden malı ile,*
Cennete girer resul alı bile. *Cennete girer Resul eli ile,)1046*

1. 2. 4. 16. Cimrinin Bedbahtlığının Beyanı (1047-1130)

Bir önceki başlıkta işlenen konunun devamı niteliğinde olan bu bölüme Azadı, sahip olduğu mallar için zekât vermeyen zenginlerin durumunu anlatmakla başlar. Cömertlerin yedi gökte aldığı isimleri bir önceki bölümde sıralayan şair burada da cimrilerin hangi isimle anıldığını ifade etmiştir. Buna göre:

Yeryüzünde	- cimri,
İkinci gökte	- lâin,
Üçüncü gökte	- pinti,
Dördüncü gökte	- bet kılık,
Beşinci gökte	- asık yüz,
Altıncı gökte	- bereketsiz,
Yedinci gökte	- murdar adını almışlardır.

Adı mümsikdur üçünç asman era, *(Adı pintidir üçüncü asmanda,*
Malı bermez, yagnı masraf yerlere. *Malını harcamaz. yani masraf yerlere.*

Törtülenç asmanda adı bergilik, *Dördüncü asmanda adı bet kılık,*
Yagnı etmez kimseye hiç ikevlik *Yani etmez kimseye hiç iyilik.)1049-1050*

Azadı, özellikle zenginlerin sahip olduğu malları için zekât vermeleri gerektiğini, bunun Tanrı buyruğu olduğunu belirtir. Çünkü zekât, kalbi cimrilik

hastalığından temizleyen ve zenginlerde merhamet duygularını geliştiren bir ibadettir. Zekât sayesinde fakirlerin kalbindeki haset ortadan kalkar ve kendilerine yardım eden zenginlere karşı sevgi ve saygı meydana gelir. Böylece toplumda birlik ve beraberlik kuvvetlenmiş olur.

Azadı bu konuyu ele alırken yine hadislerden yararlanır, kısa hikâyeler anlatır. Ancak bu bölümde şair kişileştirme sanatından yararlanarak tahkiye oluşturur. Zenginlerin sahip oldukları mallar, sahiplerini Allah’a şikâyet eder, Allah da onlara sabretmelerini, mahşer gününde zenginlerden bunun hesabının sorulacağını söyler.

Diyaloglardan sıkça yararlanılan bu bölümün devamında, Tanrı, sahiplerinden şikâyetçi olan eşyalara sabretmelerini söyler; çünkü cimri zenginler zekâtını vermedikleri mallardan azap görecektir. Mallar, sahiplerini bazen yılan olup sokacak bazen de ateş olup yakacak, onlara türlü azaplarda bulunacaktır.

Kah yılan bolup çakar siz anları, *(Kâh yılan olup sokarsınız onları,*
Ot bolub gâhi yakar siz anları. *Ateş olup kâh yakarsınız onları.)1073*

Azadı’ya göre zekâta iki mana bulunmaktadır. Birincisi “paklık” diğeri ise “büyümek”tir. Şairin paklık ile kastettiği, zekât vermekle kişinin malının temizlenmesidir. Çünkü zekât verilmezse o mala muhakkak haram karışacak ve o kişinin yaptığı hayırlı işler Allah tarafından kabul edilmeyecektir.

Bes zekat bermekde malı arılır, *(Muhakkak zekât vermekle malı arılanır,*
Bermese aña haramı garılır. *Vermezse, ona haram karışır.*

Kim habıs diyrler bu malı âhli-kal, *Habis derler bu mala ey ehl-i kâl,*
Hem haram tiyb azalur ol âhli-hal. *Haramdır deyip söylenir o ehl-i hâl.*

Cümle hayratın huda etmez kabul, *Yaptığı tüm hayırlı işleri Huda etmez kabul,*
Hem pisend etmez eimme hem resul. *Hem de değer vermez ona resul.)1083-1085*

Şair büyümekten ne kastettiğini de güzel bir örnekle anlatır. Bir bahçıvan malını her yıl budasa çokça üzüm alacaktır. İşte insan da malının zekâtını verirse bu şekilde sahip oldukları daha da çoğalacaktır. Sadece bu dünya da değil ahrette de kazanacaktır aynı zamanda. Kişi bu dünyada verdiği bir şeye karşılık ahrette on katını alacaktır.

Azadı konuyu daha anlaşılır hâle getirmek için benzetmelerden yararlanır ve somutlaştırmalar yapar. Şair zekâtı derde benzetir, malları da insan gibi düşünür. Hasta bir insanın derdinden, hastalığından kurtulması onun sıhhat bulmasıdır. Aynı şekilde verilen zekât, mallar için de iyi gelir.

Bu zekat malın içinde derd erur, *(Bu zekât malın içinde derttir,*
Derdı çıksa nârseniñ sıhhat bolur. *Derdı çıksa bir nesnenin, sıhhat bulur) 1092*

Sosyal yaşamda insanların birbirine yardımcı olmaları gerektiğini ifade eden Azadı, özellikle hâli vakti yerinde olanlara seslenerek, cömert olmalarını, yoksullara sadaka vermelerini öğütlemiştir. Bunun için herkesin sahip olduğu malın zekâtını vermesi gerektiğini, yoksa Allah'ın gazabına uğrayacağını söylemiştir. Azadı zekât konusunu, sadece zenginlerin sahip oldukları malların karşılığında vermeleri gereken para ya da yardım olarak sınırlamamıştır. Şaire göre ilmin, evlat sahibi olmanın, kulağın, kuvvetin, dürüstlüğün vb. şeylerin gibi pek çok unsurun zekâtı vardır. Azadı burada bir bakıma ideal insan tipi oluşturmaya çalışmaktadır. Şairin ifade ettiği zekât çeşitlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Zenginliğin zekâtı, sahip olunan malndan bir miktar yoksullara vermektir. Büyüklüğün zekâtı, tevazu ve ihsandır. Evlatların zekâtı, yetimlere acıdır. Evlerin zekâtı, eve misafir çağırmasıdır:

Hem dahı öyler zekatı, ey uya, *(Hem dahi evlerin zekâtı, ey uya!*
Yagnı geltürmek bolur mıhman öye. *Yani getirmektir misafir eve.) 1101*

İlmin zekâtı, öğrenciye ders vermektir, Dürüstlüğün zekâtı, Tanrı'ya isyanda bulunmamaktır. Kuvvetin zekâtı, kâfirle savaşmaktır:

Diñle, kuvvatdan zekat, ey merdi-huş, *(Dinle, kuvvetin zekâtını, ey merd-i hûş,*
Yagnı kâfir birle etmeklik uruş. *Yani kâfir ile etmektir dövüş.)1105*

Kulağın zekâtı, gıybeti duymamaktır, dilin zekâtı, yalan ve iftira söylememektir. Gözün zekâtı, namahremden yana bakmamaktır. İmanın zekâtı, Tanrı'ya çokça hizmet etmektir. Diriliğin zekâtı, canını Hak yoluna feda etmektir.

1. 2. 4. 17. Fasıll (1130-1170)

Zekât bahsinin devam ettiği bu bölümde Azadı, zekâtın öneminden ve faziletinden bahseder, zekât vermeyenlerin cehennemde göreceği azapları anlatır. Yine, bu peygamber sözüdür diyerek bu bölüme başlayan şair, zekâtı imanın köprüsü olarak ifade eder. Şair, Hz. Muhammet'in dilinden, kimde zekât yoksa onda iman da namaz da yoktur, der.

Yagnı kimde yok zekat, yokdur iman, *(Yani kimde yok zekât – yoktur iman,*
Çün hadısdur, tutmak bu sözge güman. *Çünkü hadistir, etme bu söze şüphe.*

Kimde-kim yokdur zekât, yokdur salat, *Kimde yoktur zekât, yoktur salât,*
Gel, eşit bu sözleri, ey zül-hayat. *Gel işit bu sözleri, ey zül-hayat!)*1137-1138

Dolayısıyla şair, zekât vermeyenin namazı kabul olmaz demektedir. Azadı, zekâtın önemini anlatmak için, kısa bir rivayetten bahseder. Buna göre namazını hiç kaçırmayan, Allah'a hizmetten başka bir şey düşünmeyen Musa adlı biri, zekât vermediği için cennet ehli olamamıştır. Bu kısa rivayetin ardından Azadı hemen okuruna nasihatte bulunur ve bir kişi gece gündüz ibadet etse, Hacca gitse, aç doyursa, yani işi hayır etmek olsa; ancak zekâtını vermemişse bu yaptıklarının hiçbirinin anlamı yoktur, der.Şair, zekâtı verilmeyen malla yapılan hayrı, tezekle imaret yapmaya benzetir. Dolayısıyla bu imareten kimseye bir hayır gelmeyecektir.

Kim tezek birle imarat etse ol, *(Ki tezекle imaret etse o,*
Can çekib tertib ile tüzetse ol. *Can çekip tertip ile düzeltse o,*

Fıkr edib bakgıl, bina tutmaz bu tam, *Düşünüp de bak, tutmaz o ev bina,*
Şoña ohşar hayr eden malı haram. *İşte hayırda bulunanın malı benzebuna).*1167-1168

1. 2. 4. 18. Fasl

Hz. Ali'den Sual Soranın Aldığı Cevabın Beyanıdır (1170-1219)

Sabır, şükretmek, kanaatkâr olup tamah hırsından uzak durmak gibi konuların anlatıldığı bu bölüme Azadı, Hz. Ali'nin sözleriyle başlamıştır. Hz. Ali'ye bazı konularda sorular sorulmuş ve bunların cevabı istenmiştir. Hz. Ali'ye sorulan sorular şunlardır:

Bu dünyada gökyüzünden daha ağır ne vardır?

Yeryüzünden daha geniş neresi vardır?

Denizden daha zengin kimdir?

Taşdan daha katı nedir?

Ateşten daha yakıcı nedir?

Soğuktan daha soğuk nedir?

Zehirden daha acı nedir?

Bu sorulara Hz. Ali'nin cevabı şöyle olmuştur:

Gökyüzünden daha ağır olan şey iyiye iftira etmektir.

İyi söz söylemek ve Allah için kötü sözü terk etmek cihandan daha geniştir.

Taşdan daha katı olan münafık gönlüdür.

Kanaat ehlidir deryadan daha zengin olan.

Zalim sultan, yanar ateşten daha yakıcıdır.

Cimri zengin daha soğuktur buzdan.

Sabır daha acı olur eğer cebir ve sitem gelirse bir yerden.

Sorular cevaplandıktan sonra sabrın ve şükretmenin önemi ile fazileti üzerinde durulur. Sabretmenin sayısız faydası olduğunu söyleyen şair, kişinin bütün işlerinde sabırlı olmasını nasihat eder.

Sabır kılmakda bardur nefgı-bihed,

(Sabır etmekte vardır sınırsız fayda,

Yaman işe sabırdur bolgucu sed.

Kötü işe sabırdır set olan yine.)1189

Azadı bu dünyanın baştanbaşa Tanrı'nın bir nimeti olduğunu söyledikten sonra, bu nimetler için şükretmemiz gerektiğini, bu dünyada murat bulanların şükür sayesinde muratlarına erdiklerini belirtir.

Şükri-nıgmat nıgmatıñ eylär zıyad, *(Nimete şükretmek, nimetini eyler ziyat,*
Şükir birle tabdı tabganlar mırad. *Şükür ile buldu, bulanlar murat.)1194*

Şükretmenin önemi vurgulamak isteyen Azadı'ya göre, insanoğlu bu dünyada sahip olduğu nimetler karşılığında, her anını bile şükürle geçirse yine de tüm bu nimetler için yeterli olmayacaktır.

Her deme yüz miñ şükirler eyleseñ, *(Her an yüz bin kere şükür etsen,*
Miñ sena, miñ zikri-elvan söyleseñ. *Bin sene, bin çeşit zikir söylesen.*

Nıgmatıñ şükri beca gelgen imes, *Tüm bu nimetler için yeterli olmaz*
Miñ-de bir şükri tamam bolgan imes. *Binde birine bile denk gelmez.)1195-1196*

Şaire göre, Allah şükreden kullarından razı olur, onların işlerini kolaylaştırır. Nitekim bir kişi dükkânını şükür ile açsa onun nimeti günden güne artar.

Kim dukanı şükr ile eylär güşad, *(Kim ki dükkânı şükür ile eder küşad,*
Nıgmatı günden güne bolgay zıyad. *Nimeti günden güne olur ziyad.)1202*

Zekât ve oruç bahislerinde yaptığı gibi Azadı, burada da Allah'a bizi şakir kullarından eyle diyerek dua ettikten sonra kanaat ve tamah konularına geçer. Şair tüm insanlara seslenerek bu sözlerin birer nasihat olduğunu, herkesin Allah'ın nimetlerine karşı kanaatkâr olmasını öğütler.

Adam oğlıga nesihatdur bu söz, *(Âdemoğluna nasihattir bu söz,*
Tutsa her kim canga rahatdur bu söz. *Tutsa her kim, cana rahatlıktır bu söz.*

Haknı hâzir bil, ıbadat eylegil, *Hakk'ı hazır bil, ibadet eyle,*
Her ne kem berse kanagat eylegil. *Her ne verirse kanaat eyle.*

Bolmasa kimde kanagatdan eser, *Olmasa kimde kanaatten eser,*
İki âlem ol turur itden beter. *İki âlemde olur o, itten beter.)1207-1209*

Azadı'ya göre bir şeye fazlasıyla düşkün ve son derece hırslı olmak doğru değildir. İnsanın gönlünden tamah hırsını çıkarması, nefsine hâkim olup Hak emrini tutması gerekir. Tamah edenler gayret ehlinden olmadıkları için cennete de kabul edilmeyecektir. Dervişler ekmek için, giysi için derviş olmamalıdır, şüphesiz Hak onların rızkını verecektir.

Bolmagay dervişi-nan, dervişi-dun, *(Olmayacak dervişi-nan, dervişi-don,*
Ger bolursa, bolgay ol gün sernegüvn. *Eğer olursa, talihsiz olacak o gün)1218*

1. 2. 4. 19. Hazreti Musa ile Bir Merd-i Huda'nın Bağışlandığının Beyanı (1220-1245)

Azadı bu bölümde misafirin ve misafirperverliğin önemini ortaya koymak için Hz. Musa ile ilgili bir rivayet anlatır. Hz. Musa bir gün Allah'a dua eder ve senin sevgili kullarından birini bana göster der. Allah da ona, şu yol üzere git, o kulum gelip seni bulacak der. Hz. Musa söylenilen yere gider ve Hak dostunu da yanına alıp dönerken yolda genç bir yiğide rastlarlar. Güzel giyimli genç yiğit onları evinde misafir eder, onlara sofraya kurar. Hz. Musa'nın yanındaki Hak dostu, ben hastayım bu yemeği yiyemem der. Ev sahibi genç yiğit, çaresi yok mudur, ne olursa yaparım der. Hz. Musa bunun şifası bulunmaz, ancak kan bu illete şifa olur diyince, genç adam biricik oğlunu öldürüp onun kanını getirir. Bunun üzerine, Hz. Musa asıl bu gencin Allah'ın sevdiği bir kulu olduğunu anlar ve hâlîme nazar kıl diyerek Allah'a dua eder. Allah bu duanın ardından mezardaki oğlan çocuğuna can verir ve oradaki herkes şad olur.

Türk kültüründeki “Tanrı misafiri” anlayışını ortaya koyan ve misafire nasıl davranılması gerektiğini en iyi şekilde anlatan bu kısa rivayetten sonra Azadı, hemen okuruna nasihatte bulunur.

Sen dahı tutıl eziz mihmaniñı, *(Sen de aziz tut misafirini,*
Ber, ayama, istâr ise canıñı. *Esirgeme ister ise canını.)1247*

1. 2. 4. 20. Şeytanın Yahşı Amellerden Şikâyette Bulunmasının Beyanı (1246-1254)

Beş beyitlik bu bölümde şair, Hz. Muhammet'ten iyi amelde bulunmanın önemini anlatan kısa bir rivayeti nakleder ve ardından gelen "Fasıl" bölümünde Hz. Muhammet ile şeytan arasında geçen bir diyaloga yer verilir. Bu diyalogda şeytan, Müslümanların yaptığı iyi amellerden şikâyet eder.

1. 2. 4. 21. Fasıl (1254-1293)

Hz. Muhammet ile şeytan bir gün yolda karşılaşır ve Hak resulü ona sorar. Ümmetimden birinin namaz kılmasının sana ne zararı var, der. Şeytan, o anda nefes alamadığını söyler. Hz. Muhammet, Kur'an okumanın sana zararı nedir diye sorduğunda; şeytan, o zaman gözlerim kör olur ve dilim tutulur, dua ettiklerinde de boynuma künde vurulmuş gibi olurum der. Hz. Peygamber sadakanın zararı nedir diye sorduğunda; o zaman sanki başım bir bıçakla ikiye ayrılmış gibi olurum cevabını alır. Sonra şeytan konuşmaya devam eder ve bu yüzden, senin ümmetin hayrat edecek diye çok korkarım der. Bu diyalogun ardından Azadı, sadakanın öneminden ve faziletinden bahseder.

Bes tasadduklar bela reddi turur, *(Muhakkak sadakalar belayı uzakta tutar,*
Hem tasadduk afiyet seddi turur. *Hem sadaka afiyet seti olur.)1275*

Hem dahı malın zıyada eyleyür, *(Hem dahi malını ziyade eder,*
Dövlet işigin guşada eyleyür. *Devlet ışığını açık eder.)1277*

Şair sadaka, namaz, zekât ve orucun önemini vurgulamak için şöyle bir açıklama yapar. Bir kişi öldüğü zaman kabirde dört bir yandan cehennem ateşi etrafını sarar. İlk ateşi namaz, ikincisini zekât, üçüncüsünü oruç, dördüncüsünü de sadaka söndürür ve kişi kabrinde mahşere kadar rahatça yatar.

Gabra girse, ölse ol gul fanıdan, *(Kabre girse, göçse o kul fâni dünyadan,*
Dovzah otı gelgey ol tört yanıdan. *Cehennem ateşi gelir dört bir yandan.*

Bes namaz girer, birini söndürür, *Muhakkak namaz girer, birini söndürür,*
İkilenç otını zekatı öltürür. *İkinci ateşi zekâtı öldürür.)1281-1282*

1. 2. 4. 22. Hazret-i Süleyman'a Bir Kuşun Gelip Hâlini Arz Ettiğinin Beyanı (1294-1342)

Azadı “Vagz- Azad”ın ikinci bölümünde “cömertlik ve cimrilik” kavramlarının üzerinde önemle durmuştur. Özellikle zenginlerin sahip olduğu malları için zekât vermeleri gerektiğini, bunun Tanrı buyruğu olduğunu belirtir. Çünkü zekât zenginlerde merhamet duygularını geliştiren bir ibadettir. Zekât sayesinde fakirlerin kalbindeki haset ortadan kalkar ve kendilerine yardım eden zenginlere karşı sevgi ve saygı meydana gelir Böylece toplumda birlik ve beraberlik kuvvetlenmiş olur.

Şair, bu bölümde cömertlik ve sadaka vermenin önemini anlatırken Süleyman peygamber ile bir kuşun konuşmasıyla başlayan küçük bir hikâyeye anlatır. Bu hikâyeye göre sadaka insanları her türlü beladan uzaklaştırır.

Bu başlık altında anlatılan hikâyeye göre bir gün, bir kuş Hz. Süleyman'a, ağaçtaki yavrusuna zarar veren bir kişiyi şikâyet eder. Hz. Süleyman o kişiye haber salar, kuşun yavrusuna dokunmamasını, yoksa onu parça parça ettireceğini söyler. Ancak o kişi bu emre uymaz ve kuşun yavrularını tekrar almaya çalışır. Kuş da tekrar peygambere şikâyete gelir. Bunun üzerine çok öfkelenen Hz. Süleyman, iki dev gönderir ve devlere o kişiyi ortadan ikiye ayırın ve yarısını doğuya, diğer yarısını da batıya fırlatın der. Devler adamın yanına geldiğinde iki melek orada peyda olur ve devleri tuttıkları gibi birini doğuya, diğerini batıya fırlatır. Saatler sonra devler Hz. Süleyman'ın yanına gelir ve başlarına geleni anlatırlar. Bunun, Tanrı'nın işi olduğunu söylerler. Bunun üzerine Hz. Süleyman o kişiyi çağırır ve ona, sen bu gün ne iş yaptın, diye sorar. Adam, bugün elimde bir ekmek vardı, yarısını bir fakire verdim, yarısını da bir köpeğe, der. Bu cevabı duyan Hz. Süleyman, işte bu nedenden Hak seni bu beladan kurtardı der.

Bu hikâyenin ardından şair okuruna nasihatte bulunur ve sadakanın her türlü beladan insanı kurtaracağını ifade eder.

Bes tasaddukdur belalar gorganı, (Elbet sadaka vermektir beladan koruyan,
Kılsa her kim gurtarur şeksiz anı. Verirse bir kişi kurtarır şüphesiz onu.) 1317

Şair, sadakanın önemini anlattıktan sonra bu dünyanın ahiret için ekilecek yer olduğunu ve bu dünyada hayır eken kişinin ahirette mükâfatını alacağını belirtir. Ancak kişi bu dünyada hayırda bulunurken riyadan uzak durmalıdır, zira Tanrı riya edenleri sevmez. Gösteriş için yapılan ve samimiysiz işlerden kimseye hayır gelmez.

Şirki-mahfidur tiymişler bu riya, (Mahvedici bir günahdır demişler bu riyaya,
İşlegenler ası bolgay tañrıya. İşleyenler asi olur Tanrı'ya)1324

Kişi ne iş yaparsa yapsın Hak rızası için yapmalı, kalbinden başka bir niyet geçirmemelidir.

Her ibadat her ne kılsañ tañrıya, (Ne şekilde ibadet etsen Tanrıya,
Hak için kıl, kılma andan özgeye. Hak için yap, yapma bundan başkasına). 1337

Gösteriş için yapılan hareket ve eylemlerin Allah katında hiçbir itibarı yoktur, hatta o kişiler müşrik olarak kabul görürler.

Diyse halk görsün, eşitsin bu işim, (Dese: "Hak görsün, işitsin bu işimi,
Bu tökülgen nıgmatım, ab-u aşım. Bu dükkânımın nimetimi, su ve aşımı"

Üşbu işinden sovar bitmez anıñ, (Bu işinden sevabı işlemez onun,
Etgen ihsanı golın tutmaz anıñ. Ettiği ihsanın eli tutulmaz onun.)1338-1339

Azadı, inandırıcılığını pekiştirmek için burada Kuran'dan bir ayete yer verir:

Yarlıkanmak vagdası yoktur aña, (Bağışlanmak vaadi yoktur ona,
Tañrıdan ayat budur, bakgıl muña. Tanrıdan ayet budur, bak buna.)1341

*Kovluhu tagala: “la yagfiru en yuşreke bihi” Meali: Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. (Nisa Suresi, 48. ayet.)*¹³⁶

Riya konusunun daha iyi anlaşılması için şair güzel bir benzetme kullanır. Buna göre bu dünyada yapılan hayırlı işler ekine, riya da rüzgâr ve ateşe benzetilmiştir. Olgunlaşmış ekin kuvvetli bir fırtınaya maruz kaldığında tüm taneleri yok olacak ve geriye samanı kalacaktır. Aynı şekilde ekine ateş düşerse hepsi yok olacaktır. İşte Azadî’ye göre, bu şekilde riya ile yapılan işlerin ihsanı olmaz.

1. 2. 4. 23. Ana-Baba Rızasının Beyanıdır (1343-1398)

Azadî anne baba hakkının kırk tane olduğunu söyler. Bunlar onar tane olmak üzere ten, dil, gönül ve mal ile ilgilidir. Kişi bu kırk hakkı yerine getirmekle yükümlüdür.

Kıl eda ata, enâniñ kırk hakın, *(Getir yerine, anne ve ababın kırk hakkını,*
Hak tagala dergehige bol yakın. *Hak Teâlâ dergâhına ol yakın.)*¹³

Azadî, ilk olarak tenle ilgili olan on hakkı anlatır. Bu haklar şunlardır: Hürmet göstermek, hizmet etmek, emirlerini tutmak, yasaklarına uymak, rızalarını almadan sefere çıkmamak, yoldan geldiklerinde önlerine varıp onları karşılamak, yola çıktıklarında onlara arkadaş olmak, çağırdıklarında tez yanlarına gitmek, dokuzuncu ve onuncu olarak da ihtiyaçlarını noksan tutmamak.

Diñle imdi tendäki hakı anıñ, *(Dinle şimdi tendeki hakkını onun,*
Biri hıdmat, biri hormatdur, biliñ. *Biri hürmet, biri hizmettir, bilin.*

Birisi fermanını tutmakdur ol, *Birisi onun fermanını tutmaktır,*
Biri kähyinden irak bolmakdur ol. *Biri onun yasağından irak olmaktır.)*¹³⁵⁹⁻¹³⁶⁰

Dile bağlı olan haklar da şunlardır: Sesini onların sesinden daha fazla yükseltme, küstahça söz söyleme, onları adlarıyla çağırma, onlara sertçe söz söyleme, yüzlerine

¹³⁶ http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=85 (24.03.2011).

bakıp gazez söz söyleme, onlara karşı yumuşak konuş, onlara kötü söz deme, onlara bir şeyi “et” ya da “etme” deme, yüzüne karşı tükürme, yanlarında yüksek sesle gülme.

Dinle imdi tilge vabeste hakı, *(Dinle şimdi dile bağlı olan hakkı,*
Bolga ger atañ, eneñ, ey muttaki. *Olsa eğer baban-anan, ey muttaki!*

Biri avazından öz avazını, *Biri avazından öz avazını,*
Bar, belend kılmay, götergil nâzını. *Var, yükseltme, çek onun nazını.)1364-1365*

Gönle bağlı olan haklar ise şunlardır: Birincisi onun mihrinden gönlü olur, onları dost tutmak ikincisidir. Diğerleri ise sırasıyla mutlu olurlarsa sen de mutlu ol, kederli olurlarsa sen de kederli ol, onların çok konuşmasından sıkılma, cefa ettiklerinde kahra gelme. Onların derdi ile dertli olunmalı, onlar incinir diye endişe duyulmalı. Sözlerine ve niyetlerine karşı aksi hareket etmeyip, hasta olduklarında yanlarına gitmeli, onlarla ilgilenip onlar için uzun yaşam dilemelidir.

Mal ile ilgili olan haklar da şunlardır: Anne babanın elbisesini, giysini kendininkinden daha iyi olmasını sağla, yemeğini kendi yemeğinden daha iyi yap, hasta olduklarında onlara yemeklerini güzelce yedir, arzusu ne olursa yerine getir. İhtiyacı olan her ne varsa onların bulup getirmek, dünyadaki varlığını onlar için harcamak, onlar için sadaka vermek, kardeşlerinin ve dostlarının onları ziyaret etmelerini sağlamak, hasta olduklarında tedavisini yaptırıp sıhhatlerini sağlamak, sıhhatleri için dua etmek.

Bu kırk haktan biri yerine getirilmezse, anne ve babanın hakkının ödenemeyeceğini belirten Azadı, kişinin sadece kendi anne ve babasına değil eşininkilere de aynı saygı ve hürmeti göstermesi gerektiğini ifade eder. Kendisi de öğretmenlik yapmış olan Azadı, kişinin kendisine bir şeyler öğreten öğretmeni, hocası ve ustasına karşı da aynı hassasiyeti göstermesi gerektiğini vurgular.

Dahı ustadıñga dik-dik gözleme, *(Dahi üstadına dik dik bakma,*
Biedeb sözler alarga sözleme. *Edepsiz sözler onlara söyleme.*

Hem edepsiz oturıb hem turmagıl, *Hem edepsizce oturup kalkma,*
Hem yanında kimseni çağırmagıl. *Hem de yanında kimseyi çağırma.*

Ten era can tek eziz tut, ey kişi, *Tende can gibi aziz tut, ey kişi!*
 Gul gibi hıdmatda dur yaz-u gışı. *Kul gibi hizmette dur yaz u kişi.)1399-1401*

1. 2. 4. 24. Kardeşlerin Hakkının Beyanı Budur (1399- 1406)

Azadı bu yedi beyitlik bölümde, Müslümanların kardeşlerine ve komşularına iyi davranmalarını, onlara merhamet göstermelerini tavsiye eder. Nitekim Hak Teâlâ, ben Rahmanım, demiştir. O nedenle, merhamet göstermeyene Tanrı da yüz çevirir.

Goñřı-u gardaşlara rehim eylegil, *(Komşuya ve kardeşlere merhamet eyle,*
 Merhemet kıl, lutf ile hoş sözlegil. *Merhamet et lütuş ile hoş sözler söyle.*

Ger bulardan bir kişi yüz dönderur, *Eğer bunlardan bir kişi yüz çevirir,*
 Fazl ile rahmet yüzün hak dönderur. *Yardıını ve rahmet yüzünü de Hak çevirir.)*

1. 2. 4. 25. Fasil (1412-1437)

Bir önceki başlığın bir nevi devamı olan bu bölümde şair, öncelikle kardeş hakkının öneminden bahsetmiş, daha sonra da müminlerin birbirine karşı iyi davranmalarını, birbirlerine kötülük yapmamalarını talep etmiştir.

Azadı, Hz. Musa ile ilgili bir rivayeti anlatarak konuya giriş yapar. Rivayete göre, Hz. Musa'ya Allah'tan gelen vahiyde, kardeş ve akrabalarına iyi davranması, onlara güzel sözler söylemesi bildirilmiştir. Ardından tüm Müslümanların birbiriyle kardeş olduğunu söyleyip, bu nedenle birbirlerine iyi davranmaları gerektiğini öğütlemiştir. Ona göre, kendisi için düşündüğünü Müslüman kardeşi için düşünmeyen mümin değildir.

Mü'min olgan mü'mini incitmasun, *(Mümin olan mümini incitmesin,*
 Yogsa kimse mü'min adın tutmasun. *Yoksa kimse mümin adını almasın.)1437*

şaire göre, Müslüman'ın Müslüman kardeşine eziyet etmemesi gerekir, zulmedenler mahşer günü cezalarını çekeceklerdir. Mazlumlar gelip zalimlerden haklarını isteyeceklerdir. Mazlumlar cennete, zalimler de cehenneme gideceklerdir.

Azadı, okuruna seslenerek gel bu öğüdümü iyi dinle, zalimlik yapma ki mahşer gününde yüzüne kara getirme, der. Tövbe kapısının açık olduğunu, tövbe edip ellerinden geldiğince iyilik yapmalarını, ihtiyacı olanların derdine derman olmalarını nasihat eder. Ona göre, kim bir Müslüman'ın ayıbını örterse Tanrı'dan ne isterse alır.

Anlarıñ her kimse kim aybın yafar, *(Onların bir kimse ayıbını örter,*
Tanrıdan ol herne istegin tafar. *Tanrıdan o her ne isterse alır.)*1469

Azadı, konuyu ilgi çekici hâle getirmek için İmam Baheli'den bir rivayeti nakleder. Rivayete göre bir kişi ölüp kabre konduktan sonra yanına bir melek gelir. Elindeki gürzle kabirdeki kişinin tüm uzuvlarını parçalar. Tüm canlılar kabirdeki ölünün çığlıklarını işitir. Ölü, meleğe sorar, niye yapıyorsun bana bunu diye. Ben ki tüm namazlarımı kıldım ve bin kez zekât verdiğim hâlde niçin bu azabı hak ettim der. Bunun üzerine melek şu cevabı verir:

Ol ferişte aydı kim, ey ähli-din, *(O melek dedi ki: "Ey ehl-i din,*
Acız-u mazlumı sen gördiñ yağın. *Aciz ve mazlumları sen gördün uzak.*

Çağırurdı ol seni feryad edib, *Çağırırdı o seni feryat ederek,*
Hasret ile, dad ile adın tutub. *Hasret ve adalet ile adını söyleyerek.*

Zalım elginden anı gutarmadıñ, *Zâlim elinden onu kurtarmadın,*
Kadır erken ol fakıra barmadıñ. *Gücün varken o fakire yardım etmedin.*

Bu sebeb üşbu azabı kılmışam, *Bu sebepten bu azabı etmişim,*
Ol gabır içre itabı kılmışam. *Kabir içinde bu hitabı etmişim.)*1486-1490

İşte bu şekilde mazlumları korumanın önemini anlatan şair, bunun müminler için farz olduğunu belirtir.

Tañrı farz etmiş saña, ey merdi-has, *(Tanrı farz etmiş sana, ey mert,*
Mazlumı zalım golından ber halas. *Mazlumu zâlimin elinden kurtar)*1491

Şair anlatımına etkileyicilik kazandırmak için burada Hz. Muhammet'in hadisine de yer verir. Hadise göre, bu dünyada mazlumlara acımayan kişileri kabirde şiddetli bir azap beklemektedir.

Hem diymişdur iki âlem serveri, *(Hem demiştir iki âlemin serveri,*
Yagnı ol ahırzaman pıgamberi. *Yani o ahir zaman peygamberi:*

Bir kişi mazlumlara rehim etmese, *“Bir kişi mazlumlara acımasa,*
Kadır erken kılsa, feryat gitmese. *Kadir iken, feryat edenlere yardıma gitmese,*

Gabri içre bil anı yüz mertebe, *Kabrinde, bil onu yüz mertebe,*
Ataşın gamçı urarlar ol gula. *Ateşle kamçılarlar o kulu,)*14931495

Bu nedenle müminler Allah rızası için mazlumların feryadına kulak verip, onlara yardım etmeli ve kendilerini de cehennem ateşinden kurtarmalıdır.

1. 2. 4. 26. Fasil (1438-1497) Mazlumların Beyan Edilmesi

İslamiyete göre tüm Müslümanlar birbiriyle kardeştir. Bu nedenle müminlerin birbirine düşmanlık ve zulüm etmesi büyük günahdır. Azadı'nın yaşadığı dönemde Türkmen halkı, beylerin ve devlet idarecilerinin kötü yönetimine ve zulmüne maruz kalmışlardır. Ayrıca halk arasındaki gelir dağılımı da dengesiz olduğundan yoksul halk çok zor şartlar altında yaşamıştır. Halkla iç içe yaşayan bir toplum önderi olarak Azadı, Türkmen halkının yaşadığı bu sıkıntıların farkındaydı ve “Vagz-ı Azad” da bu sorunları ele almış ve çözüm önerileri ortaya koymuştur.

Azadı bu dünyada zalimlik yapanlara seslenerek kıyamet günü, Allah'ın onlardan hesap soracağını söyler. Şaire göre mazlumlar cennet ehlidir. Zalimleri ise türlü azaplar beklemektedir. Bunun için Azadı okuruna seslenerek bu öğüdümü iyi dinle diyerek şöyle der:

Hak için diñle bu pendim, ey selim, *(Hak için dinle bu öğüdümü, ey selim!*
Yagnı düşmez bu sözi diyse tilim. *Yani düşmez bu sözü dese dilim.*

Zulm-u cövri pişe kılma öziñe, *Zulmü cevri pişe kılma kendine,*
Ruzı-mahşar çirk getürme yüziñe. *Rûz-i mahşer kir getirme yüzüne.)* 1462-1463

Öğüt vermeye devam eden şair, mazlumlara yardımcı olunmasını, onlara dost olanların Allah'ın dostluğunu kazanacağını söyler. Şaire göre, kim mazlumların bir ihtiyacını giderirse, Allah'tan ne dilerse yerine gelir. Şair, Yunus Emre'nin "Yaratılanı hoş gör, yaratandan ötürü" dediği gibi, Allah için, hiçbir mümini incitmeyin, der:

Hak için hiç mü'mini incitmagıl, *(Hak için hiçbir mümini incitme,*
Hak adı mü'mindedur, har tutmagıl. *Hak adı mümindedir, hor davranma.)* 1475

Şair, diğer bölümlerde olduğu gibi burada da konu ile ilgili bir rivayet anlattıktan sonra, Hz. Muhammet'in bir hadisine yer vererek bu bahsi sonlandırmıştır. Rivayete göre kabrinde yatan bir ölüye melekler türlü azaplar yapmaktadır. Ölü, meleklerle ben niye bu azabı hak ettim diye sorar. Dünyadayken zekât verdim, namazımı kıldım, pek çok hayırda bulunmama rağmen neden bunu bana yaptınız der. Melekler ölüye, sen aciz ve mazlumlara sahip çıkmadın, o yüzden bunu hak ettin der.

1. 2. 4. 27. Fasil (1498-1568)

Şair bu bölümde kabir azabından bahsetmiştir. Dünyada kötü amelde bulunanları kabirde türlü azaplar beklemektedir. Ölen bir kişinin yanına, kabirde dört melek gelir. Biri ölüye selam verir ve senin tüm rızkının vekiliyim der. Tüm dünyayı gezdim; ama sana ait bir rızık göremedim bu âlemde der. İkinci melek gelir, ben senin şarabına vekilim der. Aynı şekilde, dünyada sana ait bir içim su bulamadım der. Ölünün nefesine vekil olan üçüncü melek gelir ve sana ait bir nefes bulamadım der. Dördüncü melek ömrüne vekilim, ben de ömrüne ait bir şey bulamadım dedikten sonra Kiramen Katibeyn melekleri gelir. Biz bu vücudun üzere vekiliz dedikten sonra, ölüye bir kara kitap verip okumasını isterler. O kişi, yaptığı fena işlerinden ötürü utancından ağlamaya başlar. Sonra ölüm meleği gelir. Onun askerleri ölünün sağ ve soluna geçer. Bu askerler ölünün canını çeker vücudundan. Bazısı pamuk arasından kıl çeker gibi yumuşacık bazısı da çok sert çeker.

Azadı, burada hemen bir vaiz edasıyla okuruna seslenir. İşte dünyada iyi amelde bulunanlar Allah'ın yardımıyla bu azabı görmeyecekler diyerek okuruna Allah'ın emirlerini yerine getirmelerini nasihat eder.

1. 2. 4. 28. Fasil (1569-1608)

Bir önceki bölünün devamı niteliğinde olan bu bölümde kabir hayatından bahsedilir. Şair, sahabelerden Abdullah Selam'dan¹³⁷ bir hadisi rivayet eder. Buna göre Duman adlı bir melek, Münker Nekir'den önce kabre gelerek ölüye bir defter verir ve ondan dünyada yaptığı hayır ve şerri yazmasını ister. Ölü, yaptıklarını yazar o deftere. Ancak şer işlerini yazarken utanır ve yazamaz. Melek de ona, dünyada yaparken niye utanmadın der ve yüzüne ateşten gürz ile vurur. Sonra Münker ve Nekir melekleri gelir ve ölüyü sorgular. Tanrı'nın emri ile ona azap ederler. Azadı, kabir azabından bahsettikten sonra, okuruna seslenir ve şeytanın yoldaşı olmamalarını nasihat eder.

1. 2. 4. 29. Fasil (1609-1640)

Azadı bu bölümde de Sırat köprüsünden bahseder. Buradaki yolculuğun ne kadar meşakkatli olduğunu anlatır. Şaire göre, Tanrı'nın emirlerini yerine getirip küfür ve riyadan kendini uzak tutan müminler, bu azap köprüsünden esenlik içinde geçecektir. Yine Hz. Muhammet, ümmeti için şefaahat isteyecek, bu köprüden rahat geçmeleri için dua edecektir.

Ummatım diyb üşbu günde hak resul, *(Ümmetim deyip işte bu gecede Hak resul,*
Tañrıdan istâr necat, ey bul-fuzul. *Tanrı'dan ister necât, ey bil-füzul.*

Diy, benim ummatlarım, ya rebbena, *Der, benim ümmetlerim, ya Rabbena,*
Köfriden asman ötür, ya rebbena. *Köprüden esenlikle geçir, ya Rabbena.)* 1626-
1627

Azadı mahşer gününü anlatmaya devam eder. Şair, o gün geldiğinde herkesin kendi derdine düşeceğini, babanın oğlunu, annenin kızını tanımayacağını söyler. Herkesin ameline göre hesap vereceğini belirtir. Onun için müminler bu dünyadayken

¹³⁷ Abdullah Selam: Medineli bir Yahudi olup, daha sonraları İslamiyet'i kabul etti. Tabari, tarihinde Selam'dan bahsetmektedir. Abdullah ibn Selam 664'te vefat etti. Tuncay Böler, **agt**, s.24

Allah'ın emirlerini yerine getirmeli ve mahşer gününde Hakk'ın mihmanı olup cehennem ateşinden kurtulmalıdır.

Mü'min erseñ, tut bu gün fermanı-hak, (*Mümin isen, tut bu gün ferman-ı Hak,*
Diñle, mahşar günde bol mihmanı hak. *Dinle, mahşer gününde ol mihman-ı Hak.*) 1638

1. 2. 5. ÜÇÜNCÜ BAP (1641-1987)

Vagz-ı Azad'ın üçüncü babında âlimlerin vasıfları, âlimlere karşı nasıl davranılması gerektiği, onları sevenlerin mükâfatları, onlara kötü davrananların Allah katında göreceği azaplar, ilmin önemi ve fazileti gibi konulardan bahsedilmiştir. Şair bu bölümün başında hangi konuyu anlatacağını şu şekilde söylemiştir.

Barı suvvum içre vasfı-alıman, (*Üçüncü bapta âlimleri vasfedeyim,*
Zikr edeyim anları bellu beyan. *Onları açık seçik zikredeyim.*

Anları sövgenleriñ halı nedür, *Onları sevenlerin hâli nedir,*
Söyleyelim bes ki ahvalı nedür. *Söyleyelim, öyleyse ahvali nedir.)1641-1642*

Öncelikle âlimlerin hangi vasıfları taşıması gerektiğini belirten Azadı, âlimlerin gönlünün dinî bilgilerle dolu olması ve tüm cihan halkının onun ilminden fayda alması gerektiğini ifade eder.

İlmı-dinden nur bola köñli heman, (*Din ilminde gönlü dolu ola,*
İlmıdan nesf algay ol halkı-cahan *İlminden cihan halkı fayda ala.)1646*

Bu vasıfları taşıyan âlimlerin kıymetinin bilinmesi gerektiğini vurgulayan Azadı, onlara hayır ve ihsanda bulunup saygı ve hürmet gösterilmesini nasihat eder.

Hak resulıñ ornıga görgil anı, (*Hak Resulün yerine gör onu,*
Kıl dürüs ıhlasıñnı bolgul göni. *Davran dürüst ihlâsınla, düzgün ol.)*

Azadı'ya göre ilim ehlinde dört nişan bulunmalıdır. Şaire göre, ilkin onlarda Allah korkusu olmalı, ikinci olarak kibirli olmayıp tevazulu olmalıdırlar. Üçüncü olarak zahit olmalıdır âlimler. Yani dünya malından ve sevgisinden gönülleri tecrit olup ilimleriyle zengin olmak gibi bir düşünceleri olmamalıdır.

Zahid olgay üçüncü anıñ hüyi, *(Zahit olur üçüncü onun huyu,*
İlm ile mal yıgmak olmaya küyi. *İlim ile mal yıgmak olmaz hayali.*

Yagnı köñli barıdan yecrid ola, *Yani gönlü dünya malından uzak ola,*
Bar ise hem istemey, tefrid ola. *Var ise de istemez, ibadet ile meşgul.)1665-166*

Dördüncü olarak çalışkan olmalıdır âlimler, saat saat çalışıp ehl-i Hak yoluna ayak basar onlar. İşte bu dört niteliğin kendinde toplandığı âlimin kıymeti iyi bilinmeli, onlar baş imamlardan sayılıp onlara hayır ve ihsanda bulunulmalıdır.

Anda ger cemg olsa bu tört vaspı-hal, *(Onda eğer toplansa bu dört vafı-hâl,*
Pişvayı-şergıdan bil, kılma kal. *Baş imamlardan bil etme kal.*

Pişva bil pişva bil pişva, *Pişvâ bil, pişvâ bil, pişvâ,*
Mühteda bil mühteda bil mühteda. *Mühteda bil, mühteda bil, mühteadâ)1670-1671*

1. 2. 5. 1. Fasil (1676-1693)

Bu bölümde Azadı, ilmiyle amel etmeyen âlimlere nasihatlerde bulunur. Amelsiz âlim cahile benzer, yolunu kaybetmiştir ve o âlimden uzak durulmalıdır; çünkü onun maksadı dünya olmuştur. Böyle bir âlimden kimseye fayda gelmez. Şair, bunu şöyle bir benzetmeyle somutlaştırır. Bir bahçıvan ki yetiştirdiği meyveyi ne kendisi yer ne de halka yedirir. Neticede meyve hiç olur. İşte ilmiyle amel etmeyen şairin durumu da böyledir.

Bes amalsız alım ogşar cahıla, *(Muhakkak amelsiz âlim benzer cahile,*
Nefgı yetmez ılmıdan hergiz ile. *Faydası olmaz ilminin hiç kimseye)1676*

Azadı'ya göre, ilmiyle amel etmeyen âlimlere mahşer günü, ilmi düşman olur, ona azap eder. Ayrıca o âlimin gözleri kör edilir, can ve teni de azap görecektir. İşte böyle âlimlerin sonu bu olacaktır.

İlm aña mağşar günü düşman bolur, *(İlim ona mahşer günü düşman olur,*
Köp azabı-kın aña şeksiz bolur. *Çok azabı ve kini ona şüphesiz olur) 1686*

1. 2. 5. 2. Fasl (1694-1760)

Bir önceki bölümün devamı niteliğinde olan bu bölümde de şair, ilmiyle amel etmeyen âlimleri eleştirir. Bilgisi az da olsa ilmiyle amel edenin Hak katında sevgili bir kul ve tüm âlimlerin âlimi olduğunu belirtir.

Az bilip kim ılmına kılsa amal, *(Az bilip kim ilmiyle etse amel,*
Barça âlem alımıdır, yok cedel. *Tüm âlemin âlimidir, yok cedel)*

Bilgisi çok olup da bu bilgisini halkın yararı için kullanmayan âlim ise, tüm cahillerden beterdir. O, aynı, yükü kitap olan eşeğe benzer.

İlmı-köp kim bilse, agmal etmese, *(Kim ki ilmi çok bilse, amel etmese,*
Hak tagala buyruğıñ rast tutmasa. *Hak Teâlâ buyruğunu yerine getirmese,*

Misli hardır aña yüklenmiş kitap, *Eşek gibidir üzerine yüklenmiş kitap,*
İsteseñ budur saña, aydam covap. *İstersen budur sana, diyeyim cevap.) 1696- 1698*

İlmiyle halka faydası olmayan âlimlerden Hak resulünün de Allah katında şikayetçi olacağını belirten Azadı, amelsiz âlimlerin neye benzediklerini birkaç güzel benzetmeyle ifade etmiştir. Buna göre onlar, içinde can olmayan gövdeye benzer.

Alım kim agmalıdan yokdur nişan, *(Âlim ki amelinden yoktur nişan,*
Gövredir kim yok turur içinde can *Gövdedir ki yoktur içinde can.)1700*

İğnesiz ipliğe benzer amelsiz âlim, girse çıksa hep boşunadır, hiçbir örtüyü dikemez.

Örti tikmez riştesiz iñne heman, *(Örtü dikmez ipsiz iğne heman,*
Girse-çıksa sed hezaran, yok güman. *Girse çıksa binlerce kez, yok güman.)*1702

Nasıl kolsuzlara yüzmek, dilsizlere konuşmak mümkün değilse; elinde orağı olmayan bir çiftçinin ot biçmesi, küreği olmayan bir köylünün kuyu kazması mümkün değilse ilmiyle amel etmeyen âlim de öyledir. Elinde kalemi olmayan kâtibin ve kerkisi olmayan yontucunun halka hiçbir faydası yoktur, işte amelsiz âlim de öyledir.

Bir orakçı kim orak yok elgide, *(Bir orakçı ki orak yok elinde,*
Orması mümkün imesdir, ey dede! *Biçmesi mümkün değildir, ey dede!*

Kâtibi kim elgide yokdur gara, *Kâtip ki elinde yoktur kara,*
Yazmak oynamakta ne peyda göre. *Yazmak oynamakta ne fayda göre.)*1705-1706

Burada, görüşlerinin daha inandırıcı olması için bir hadisten yararlanan şair, Hz. Muhammet'in faydasız ilmi, hiçbir hayırlı işe sarf edilmeyen bir hazineye benzettiğini söyler. İlmin faydası halkı kulluğa sevk etmek, yani halkı Hakk'ın yoluna dosdoğru salmaktır. İlmiyle bunları yapmayanlara, şüphesiz mahşer günü Tanrı azap edecektir.

Bir hadıs içinde bu söz söyledi, *(Bir hadiste bu sözü söyledi,*
İlim tarapından bir gep eyledi. *İlim tarafından bir söz söyledi,*

Her ılım andan kişi nep almadı, *Bir ilim ki ondan kişi fayda almadı,*
Misli gençidir ki hayrat olmadı. *Bir hazinedir ki hayrat olmadı.)*1717-1719

Azadı ilim ehlinin hangi vasıfları taşıması gerektiğini yine Hz. Muhammet'in dilinden ifade eder. Hz. Muhammet'e göre ilim iki türdür. Bunlar "ilm-i kalbî" ve "ilm-i rabbî" dir. Azadı âlimlere seslenerek eğer ilme talipsen gel bu sözümü iyi dinle der.

“İlm iki türlü bolar” diydi yene, *(İlim iki türlü olur” dedi yine,*
 Ilma ragıp sen, gelip diñlesene! *İlme talipsen, gelip dinlesene) 1724*

Şaire göre, “ilm-i kalbî” çok faydalı ilimdir. Her zaman gönlünde Allah korkusu olur ve gönlün dünya sevgisinden uzak olur. Aşk ateşi, o âlimlerin kalbini yakar ve durmadan gözlerinden yaş akar. Onlarda zerre kadar kibir ve hırs olmaz, onlar Tanrı hizmetini asla bir bedel karşılığında yapmazlar. Onların can ve dili Hak zikriyle doludur. O âlimler marifet bağının açmış gülleridir ve ehl-i diller de o bağdan meyveler yiyip beslenirler. Muhakkak onlar gönül gözleriyle Hak dostunu görürler. O âlimler ki Allah’ın sevdiği kulu ve resul ümmetlerinin hasıdır.

Azadı, “ilm-i lisani” ikiye ayrılır: “İlm-i zahir” ve “ilm-i şeriat”. Tanrı her kim ki zahirini düzeltirse ben de onun batınını düzeltirim demiştir. “İlm-i zahir” halk için rahmettir, işitip tutanlara Hak rahmet gösterir, tutmayanlar ise elbet azap görecektir. Allah’a giden yolda en önemli unsur muhakkak şeriattır. Şaire göre, şeriat bir ağaçsa, tarikat budağı, marifet de o ağacın yaprağıdır. Bu ağacın meyvesi ise hakikattir. Nasıl ki ağaç olmadan yaprak da meyve de olmayacaksa şeriatsiz iş de olmayacaktır. Bu nedenle Hak erenleri şeriatsiz yola girmezler.

Şerg ağaçdır, bes tarikat pudagı, *(Şeriat ağaçtır, elbet tarikat da budağı,*
 Magrifetdur ol ağaçnıñ yaprağı. *Marifettir o ağacın yaprağı.)1753*

Bes hakikat ol ağaçnıñ mivesi, *(Elbet hakikat o ağacın meyvesi,*
 Hak eredir üşbu canıñ eyesi. *Hak’tır bu hanın sahibi.) 1754*

1. 2. 5. 3. Fasil (1761-1807)

Bir önceki bölümde olduğu gibi bu bölümde de şair, ilim sahiplerine ilmiyle amel etmelerini nasihat etmiştir. Onlara Tanrı emrini ve peygamber sözünü tutup, gönlüne dünya endişesini salmamalarını öğütler. İlmiyle halka İslam’ı ve imanı öğretmelidir âlimler, yoksa kötülerin kötüsü olur onlar. Elbet sonları da cehennem olur.

Azadı, âlimleri halka karşı güzel sözler söylemeye davet eder. Âlimler ister nasihat yayından her yana oklar atıp ister halkın boynuna kement takıp halkı din yoluna çağırmalıdır; ancak bunu yaparken hoş sözler söylemeyi kendine düstur edinmelidir.

Şaire göre âlimler güzel sözlerle halkı kendine çekmeli ve onların sevgisini kazanmalıdır. Azadı burada güzel konuşmanın önemi anlatmak için Türk kültüründe çok bilinen “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.” atasözünü kullanmıştır. Bir güzel söz zalim birini doğru yola sevkedebilir.

Bes şirin söz birle zalım yılan, *(Elbet güzel bir sözle o zâlim yılan,*
Meyl edip, çıkgay hininden, bigüman. *Meyledip, çıkacak delikten bîgüman.)* 1790

Yine şaire göre, güzel bir söz zalim birini inkârdan kurtarıp doğru yola sevkedebilir.

Bes şirin söz zalımı dinge gatar, *(Bir şirin söz zâlimi dine katar,*
Nâhiyden kaçıp, huda emrin tutar. *İnkârdan kaçıp, Hüda emrini tutar.)* 1792

İşte bu nedenle âlimler nasihat ederken halka karşı bet suratlı olmayıp sevecen bir şekilde ve yumuşak bir ifadeyle halkı bilgilendirmeli, onları doğru yola sevketmelidir. Halka karşı tatlı dilli olunmasını tavsiye eden Azadı, anlatımına etkileyicilik kazandırmak ve okuruna karşı daha inandırıcı olmak için burada Hz. Musa ile ilgili bir rivayetten bahseder. Hz. Musa kardeşi Hz. Harun’a, halka vaaz ederken şirin sözlü olmamızı Allah emretmektedir, der.

Okagıl ayat budur, görsün gözüñ, *(Oku ayet budur, görsün gözüñ,*
Vagz eder de bes şirin bolsun sözüñ. *Vaaz ederken mutlaka şirin olsun sözüñ)*1800

1. 2. 5. 4. Fasil (1808-1864)

Azadı, yaratılan her insanın türlü türlü gönlünün olduğunu belirtip, bunların bazısının yumuşak yer gibi, bazısının taş gibi sert olduğunu söyler. Onların bazısı tuzlu yer, bazısı da küflü yer gibidir. Yine bazısı yüksek bazısı alçaktır onların. İşte âlimler bu gönüllerin hepsini ehl-i dil olarak bilmeli ve hepsine nasihat ederek gönüllerindeki kiri,

küfü yok edip Hak yolunu göstermelidir. Böylece o gönüllerin içi Hak menzili olur, o kulun hiçbir anı Allah'tan ayrı olmaz.

Azadı, gerek ayet ve hadislerden gerek rivayet ve diyaloglardan yararlanarak âlimlerin Allah yolunu bilen ve bu bildiğiyle amel eden kişiler olduğunu vurguladıktan sonra halka seslenerek bu âlimlere saygı ve hürmet göstermelerini, izzet-i ikramda bulunmalarını nasihat eder. Âlimleri ziyaret edenlerin tüm günahlarının bağışlanacağını belirtir.

Beski ıhlas birle alım diyip anı, *(Muhakkak ihlâs ile âlim deyip onu,*
Kim ziyarat eyleseñ ol kimseni. *Kim ziyaret etsen o kimseyi,*

Yedi gat yer, yedi asmanda günâh, *Yedi kat yer, yedi gökte günah,*
Eyleseñ hak yarlıkar, ey nikhah! *İşlesen Hak bağışlar, ey nikhah!)*1850-1851

Azadı'ya göre, bir kimse âlimlere Allah rızası için yemek yedirse, tevazu gösterip selam verse, şüphesiz cennetin kapıları ona açılacaktır. Cennette muhtelif meyveler, huri kızları, mücevherli elbiseler, burak atlar o kişilere nasip olacaktır.

Ger aña alla üçin berseñ tagam, *(Eğer ona Allah için versen yemek,*
Ya tovazığ eyleyip, berseñ salam. *Veya tevazu edip, versen selam.*

Hak saña yüz müñ günâhiñni geçer, *Hak enin yüz bin günahını siler,*
Sekiz uçmah ışigin,şeksiz açar. *Sekiz uçmak ışığını, şüphesiz açar.*

Dürli-dürli miveler dahi aña, *Türlü türlü meyveler dahi ona,*
Hem acayıp hüyr gızı andan yaña. *Hem de çok güzel huri kızı ondan yana.)* 1853-1855

1. 2. 5. 5. Fasil (1865-1889)

Eserinde çoğunlukla okuruna doğrudan seslenerek nasihatlerde bulunan Azadı, yer yer tahkiyenin imkânlarından yararlanarak eserine edebîlik de katmıştır. Burada da bir rivayeti anlatan şair, âlimlerle oturup kalkmanın onlara hürmet göstermenin önemini vurgular. Rivayete göre mahşer günü bir grup insan Allah tarafından hesaba

çekilecektir. Cebrail, bunlara, dünyada âlimlerle meclis kurup oturdunuz mu, diye sorar. Onlar oturmadık diye cevap verirler. Cebrail, aranızdan âlimleri seven var mı diye sorduğunda; yok, cevabını alır. Bir sofrada yemek yediniz mi diye sorar Cebrail, yine hayır cevabını alır. Allahın emriyle Cebrail tekrar sorar, sizin oturduğunuz yerde bir âlim oturuyor muydu diye. O insanlar, biz âlimin olduğu yere hiç varmadık derler. Bunun üzerine Allah, cebraile emreder ve bunları elinden tuttuğun gibi cehenneme fırlat der. Bu kısa hikâyeden anlaşılacağı üzere Allah, âlimleri seven, onlara hürmet gösteren kullarını cennete dâhil edecektir. Bunun için Azadı, tüm Müslümanlara âlimleri sevmeyi nasip etmesi için Allah'a dua eder.

Ey hudaya, âhli-islam gullara, *(Ey Hüda, ehl-i İslam kullarına,*
Kıl nesip alımını söymek anlara. *Nasip et âlimi sevmeyi onlara.) 1888*

1. 2. 5. 6. Fasil (1890-1910)

Aynı konunun işlendiği bu bölümde de şair, Hz. Muhammet'in âlimlere saygı gösteren kişiler için söylediklerine yer verir. Buna göre, Allah resulü kim ki âlimi sevdi, beni sevmiş olur demiş ve âlimleri sevenin, kullar içinde en sevgili kul olduğunu belirtmiştir. O kullar, Kevser suyunun etrafında Allah resulüyle komşu olacaklardır.

Diydi bu sözde pıgamber, ey ganı, *(Dedi bu sözde peygamber, ey gani:*
Söydi şeksiz alımı, söygen meni. *"Sevdi şüphesiz âlimi seven beni"*

Kim meni söygen, hudanı söygen ol, *Kim beni sevdi, Hüda'yi sevmiştir o,*
Gullar içre ol bolar söygüli gul. *Kullar içinde o olur sevgili kul,)1903-1904*

İşte bu nedenle Tanrı dostu olan âlimleri dost bilmek ve onlara hürmet göstermek tüm amellerden daha faziletli bir davranıştır.

Tañrı dostunu dost bilmeklik heman, *(Tanrı dostunu dost bilmek her zaman,*
Barça agmal afzalıdur, ey cuvan! *Tüm amellerden daha faziletlidir, ey civan!)1909*

1. 2. 5. 7. Fasl (1911-1927)

Allah dostlarını dost bilmenin faziletinin anlatıldığı bu bölüme Azadı, Hz. Musa ile ilgili bir rivayeti anlatarak başlar. Rivayete göre Hz. Musa'ya gelen vahiyde Allah, benim için ne iş yaptın, ey sevgili kulum der. Hz. Musa namaz kıldım, oruç tuttum, sadaka verdim, zikir ve tespih ettim, Tevrat'ı okudum ve anlattım senin için der. Allah, Hz. Musa'ya bunlar senin görevindir, oruç sana kalkan, sadaka da sana gölge olacaktır, der. Bunun üzerine Hz. Musa, ey Allah'ım senin için ne yapabilirim diye sorduğunda şu cevabı alır:

Tañrı tiydi, dostımı tutdınmu dost, *(Tanrı dedi, dostumu tuttun mu dost,*
Duşmanım tutdınmu dışman sen dürüst. *Düşmanımı tuttun mu düşman sen dürüst.)*1920

Bu cevap üzerine Hz. Musa anlar ki amellerin en faziletlisi Tanrı dostunu dost bilmektir.

Bildi Musa andan agmal afzalı, *(Bildi Musa ki amellerin efdali,*
Tañrı dostın dost bilmekdur, beli. *Tanrı dostunu dost bilmektir, beli.)*1921

1. 2. 5. 8. Fasl (1928-1987)

Azadı, bu bölümde ilmin faziletinden bahsetmiş ve yaptığı başarılı benzetmelerle ilmin önemini ortaya koymuştur. İlim bir inci gibidir ve kıymeti çoktur. Sahibi gündüz olsa ilim gündür. Sahibi gece olursa ilim ay olur ve aydınlatır her yeri. Sahibi eğer gece olsa, ilim ıradır; çöl olsa sahibi, o da pınar olur.

Sahıby gıce bolursa aydur ol, *(Sahibi gece olursa aydır ol,*
Rövşen olgay hem yaman, hem yahşı yol. *Aydınlık olur hem kötü, hem iyi yol.*

Eyesi ger gıce diyseñ ol ırıag, *Sahibine eğer gece desen – o ıra,*
Çölge ohşatsañ eyesiñ, ol bulag. *Çöle benzetsen sahibini–odur pınar)*1933-1934

İlim sahibi beden olsa, yüreğı onun ilimdir. Gövde olsa sahibi, o canıdır. Sahibine il desen, ilim sultanıdır. İlim sahibi hafta olsa, ilim cuma günü; yıl olsa o Kadir gecesidir.

Eye bolsa hefte, ol cumga günü, *(Sahibi olsa hafta – o cuma günü,*
Eyesi yıl bolsa, ol gadriñ tüni. *Sahibi yıl olsa o KadirGece'si)1937*

Azadı, ilmin Hak'tan yüce bir rahmet olduğunu ve her iki âlemde de devlet olduğunu belirttikten sonra ortak aklın önemine de değinir. İslam'da çok önemli bir yere sahip olan istişare hem Kuran'da hem de hadislerde sıkça yer almıştır. Şair, burada, eğer insanlar bir işi düzeltmek için bir araya toplanırlarsa, elbet Allah'ın onlara yardımcı olacağını ifade eder.

Ger birigse işde birinçe kişi, *(Eğer birikse, bir iş için birçok kişi,*
Niyet etseler tüzetmek her işi. *Niyet etseler düzeltmeye bir işi,*

Hak alarnıñ istegin kılgay kabul, *Hak onların isteğini eder kabul,*
Bitgey ol iş fazlıdan, ey bul-fuzul. *Biter o iş yardımıyla, ey bil-füzul.)1952-1953*

Vagz-ı Azad'ın üçüncü babını âlimlere ayıran Azadı, onların ilimleriyle amel etmelerini ve bilgisiyle halka faydalı olmalarını tavsiye etmiştir. Yine halka seslenerek âlimlerin Allah dostu olduklarını, bunun için onlara saygı ve hürmet göstermelerini nasihat etmiş, tüm müminlere de âlimlerle aynı mecliste bulunmayı nasip etmesi için Allah'a niyazda bulunmuş ve ilmin önemini vurgulamıştır.

Ilma uysañ, cennete başlar seni, *(Ilme uyarsan cennete götürür seni,*
Cähle uysañ, dovezaha taşlar seni. *Cehle uyarsan cehenneme fırlatır seni) 1987*

Üçüncü babın son sözleri Hz. Muhammet'in dilinden söylenmiştir. Buna göre sahabeden biri Hz. Muhammet'e, oğlunu okutan bir kişinin alacağı sevabı sorar. Hz. Muhammet de böyle bir kişinin Hac etme, kul azat etme, aç doyurma ve elbise giydirme sevaplarını on bin misliyle kazandığını ifade ederek, ilim öğrenmenin ve buna vesile olmanın faziletini ortaya koymuştur.

1. 2. 6. DÖRDÜNCÜ BAP (1988-2319)

Vagz-ı Azad'ın dördüncü bölümünde dervişler ve onların vasıflarından bahsedileceğini Azadı şöyle ifade etmiştir.

Törtilenci bap âhli-dilleri, Magrifet bostanında bilbilleri.	(Dördüncü bapta ehl-i dilleri, Marifet bostanının bülbülleri,
Derviş aydarlar alarının adını, Zikr eder hem anlarıñ erşadını.	Derviş derler onların adına, Zikreder hem onların irşadını.
Vasfi-halın bir zaman diyse gerek, Âhli-dillere anı yaysa gerek.	Vasf-ı hâlini bir zaman söylese gerek, Ehl-i dillere onu yaysa gerek.)1988-1990

Azadı, ilk önce dervişlerin taşınması gereken vasıfları anlatır Buna göre dervişler, kanaatkâr ve nefesine hâkim olmalıdır. Onların gönlünde dünya sevgisine yer yoktur, bu nedenle yoksul giyimli olmayı tercih ederler. Gönlünde Hak korkusuyla gözleri yaş doludur onların.

Bergeninge tañrınıñ kanıg bola, Hak yolında nefesine manıg bola.	(Verdiğine Tanrı'nın kanaatkar ola, Hak yolunda nefesine mani ola.) 1993

Dervişler ihlâs sahibi ve sabır ehlidir. Yumuşak ve şirin sözlü olan dervişlerin yaptıkları işler riyadan ve tamahtan uzaktır. Onlar, ilim ile amel eder zira amelsiz ilim şeytanın işidir ve ondan hayır gelmez. Gönlü kırıktır âlimlerin; çünkü Tanrı Hz. İsmail'e beni kırık gönüllerde ara demiştir.

Tañrı çün vahy eyledi İsmayıla, Kim meni sınık köñüllerde tile.	(Tanrı vahiy etti İsmail'e, Ki beni kırık gönüllerde dile.)2009

Dervişler Hak aşkının divanesidir. Onlar din evinin güneşi ve ayıdır, hakikat mülkünün şahıdır. Yalnız aşk ateşi olan gönüllerinde, kibir ve masivadan hiçbir iz yoktur. Azadı, dervişlerin Tanrı gözü ile gördüğünü, ellerinin Huda izni ile tuttuğunu,

dillerinin Hak'tan gelen sözler olduğunu söyledikten sonra, okuruna seslenerek onları evliya olarak bilmelerini ve dervişlerin onları Tanrı'ya ulaştıracağını söyler.

Övliya bil, şöyle gulga ber goliñ, *(Evliya bil, böyle kula ver elini!*
Ol seniñ hakda sarı açgan yolıñ. *O senin Haktan yana açar yolunu.)2044*

Azadı, dervişlerin insanlara nasihat ederek onları doğru yola yönlendirdiğini benzetme sanatından yararlanarak anlatır. Şair okuruna seslenerek dervişleri anne olarak kendini de yavru olarak bil, annenin yavrusunu terbiye ettiği gibi onlar da sizi terbiye eder, der. Azadı dervişleri doktora, insanları yaralıya benzetir. Onlar, aynı doktorlar gibi insanlara şifa verir. Çiftçinin ekine, demircinin demire, terzinin beze yaptığını dervişler de insanlara yapar. Dolayısıyla dervişler, Allah'ın yardımıyla ve nasihatleriyle insanları doğru yola sevkeder.

Ya anı san bir demirçi, sen demir, *(Ya onu san demirci, sen demir,*
Bolsa hak tovfıkı dem birle kömir. *Olsa Hak yardımı ile kömür.*

Ya anı dikiñçi bil, öziñni biyz, *Ya onu dikişçi bil, kendini bez,*
Bolsa hak tovfıkı esbab, ey eziz. *Olsa Hak yardımıyla elbise, ey aziz!) 2049-2050*

Azadı, okuruna seslenerek bu Allah dostlarını zamanın Hızır'ı ve cihanın kalbi olarak bilmelerini, onlara itikat edip mal ve canlarını onların yoluna feda etmelerini nasihat eder. Dervişlere tevazu gösterip onlara izzet-i ikramda bulunmalarını öğütleyen Azadı, onlara gösterilen hürmetin Allah'a gösterilmiş olduğunu söyler.

Hz. Muhammet'in de dervişlere hürmet gösterilmesini istediğini söyleyen şair, onların hâlini hatrını sorun; çünkü onlar da mahşer günü size yardımcı olacaklar diyerek okuruna seslenir.

Tut alar ahvalıdan her dem habar, *(Ol onların hâlinden her dem haberdar,*
Ol muşakkat günde anlar gol tutar. *O meşakkat gününde onlar el uzatırlar.) 2090*

Şaire göre, bu dünyada dervişlerle dost olup ve onların herhangi bir işini yerine getirenleri Allah da her iki âlemde sever ve her ne isterlerse yerine getirir. Eğer bir kişi, Hak azizine kötü davranırsa akıbeti şüphesiz cehennemdir.

Her kişi kim hak ezizin görse har, *(Bir kişi ki Hak azizini görse hor,*
Kıldı özin dovzah âhli birle yar. *Etti kendini cehennem ehl-i ile yar.)* 2099

Azadı okuruna karşı inandırıcı olmak ve anlatımına etkileyicilik kazandırmak için diyaloglardan yararlanmaya devam eder. Sahabeden biri Hz. Muhammet'e, fakir nedir, diye sorar. Allah resulü de, o, Tanrı'nın hazinelerinden biridir, der. Bu Hak'tan keramettir ve herkese nasip olmaz. Evliyanın batını işte böyle bir hazine evidir. Onlar yolcuların rehberidir, bizlere iyi ve kötü yolları gösterir.

Anları bilgil zaman pıgamberi, *(Onları bil zamanın peygamberi,*
Yola gitgen yolçılarnıñ rehberi. *Yola giden yolcuların rehberi.)*2120

Hz. Muhammet'in dilinden evliyaların kıymetini anlatan Azadı, dünya hırsına kapılanların derviş olamayacağını söyler, sonra da inanmazsan gel ayeti oku diyerek Kur'an'dan Hicr Suresinin 99. ayetine yer verir. *Kavlihi Teâlâ: "Va'bud rabbeke hattâ ye'tiyekel yakîn(yakînu). Meali: "Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et."*¹³⁸

1. 2. 6. 1. Fası

Azadı, bu bölümde dervişlere dünya malına değer vermemelerini, kendilerini her şeyden aşağıda görmelerini öğütler. Tanrı, işte bu kullarını şüphesiz çok sevecektir çünkü o kulun canı ve teni hep Hak ile birlikte. O kişi kulların içinde ehl-i has olur.

Şübhesiz tañrı söver ol kimseni, *(Şüphesiz Tanrı sever o kimseyi,*
Hak biledür çün anıñ can-u teni. *Hak iledir çünkü onun can ve teni.)*2173

¹³⁸ http://www.diyagnet.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=266 (24.03.2011).

Dervişlerin niteliklerini anlatmaya devam eden Azadî'ya göre, onlar Allah aşkıyla divane olmuş, yemeden içmeden ve diğer dünya işlerinin tümünden vazgeçmiş; sünneti zahirine, edebî özüne rehber kılmışlardır. Onlar can ile gönlünü Tanrı'ya adanmışlardır. Şüphesiz Allah da onlardır.

Azadî, okuruna seslenerek, işte bu dervişleri zamanın Hızır'ı olarak gör ve onlara hürmette kusur etme diyerek nasihat eder. Ardından beni bu değerli kullarına dost ve yoldaş et diyerek Allah'a duada bulunur.

Bu dünyada kim ki evliyalara yemek yedirdi, su içirdi, tevazu gösterip saygıda kusur etmedi, Allah da mahşer günü dervişlere, sizin hatrınıza onları bağışladım, onların ellerinden tutun ve cennete götürün diyecektir. Allah dostlarıyla aynı mecliste bulunmanın, onlara tevazu ve hürmet göstermenin şüphesiz Allah katında çokça sevabı olacağını belirten Azadî, onlara kötü davrananlara da cennetin nasip olmayacağını ifade eder. Cümle halkın rehberi olan evliyaların iltifatının kazanan kişilere Allah yardımcı olur, onları kaza ve beladan korur. İşlerinde onlara kolaylık sağlar.

Tekrar dervişlere seslenen Azadî, dervişlik mülkünün kıymetli olduğunu bunun her kula nasip olamayacağını söyler. Dervişleri, hem Allah hem de server-i âlem Hz. Muhammet çok sevmektedir. Dervişliği seçen gönüllerin sultanı, cihanın canı olmuştur. Şaire göre, evliyalar cümle âlemin hazinesidir.

Azadî'nin, Allah dostlarına ve gönül ehline verdiği önem şu dizelerde âdeta özetlenmiş gibidir.

Bu cahana övliyâler can erur, *(Bu cihana evliyalar candır,*
Bolmagay sagat cahan veyran erur. *Olmadıkları an cihan virandır.)* 2239

1. 2. 7. Bitiş (Hatime) 2291-2319

Vagz-ı Azadî'nin klasik mesnevi tertibinde düzenlendiğini; ancak mesnevilerde bulunan her bölümün eserde bulunmadığını daha önce de belirtmiştik. Bizim tespitimize göre eserin 2291 ve son beyti olan 2319. beyit arasındaki bölüm "Vagz-ı Azadî"nin hatime kısmını oluşturmaktadır. Çünkü bu bölümde şair eseri niçin yazdığından, okurundan ne beklediğinden, eserin adı ve yazılış tarihinden bahsetmektedir.

Şair bu eseri kendisine Hz. Muhammet'in yazmasını söylediğini belirtir.

Hak resul nazma ışarat eyledi, *(Hak Resul nazmı işaret etti,*
 Üşbu nazmı ruhıma söyle tiydi. *Bu nazmı ruhuma söyle dedi.) 2291*

Azadı, mütevazılık gösterip kendisi gibi kusurları olan birine bu işin ferman
 olunduğunu, kendisinin de can u dilden bu işe sarıldığını belirtir.

Men kibi nâkesge ferman oldu, vah, *(Ben gibi kusurluya ferman oldu, vâh,*
 Can-u dil bu işe hayran oldu, vah. *Can-u dil bu işe hayran oldu vâh)2294*

Allah’a, şeytanın şerrinden kurtulmak, evliyaların dostluğuna nail olmak için
 dua ettiğini söyleyen Azadı, Allah’ın adını zikredip söze başladığını, bildiğince
 nasihatte bulunduğu, hikâyeler anlattığını ifade ettikten sonra, eserinin dört bölümden
 oluştuğunu belirtir. Eserini nasıl yazdığını anlattıktan sonra şair, bu eseri okuyup
 manasını anlayacak dostlar vermesi ve okuyanlara rahmet göstermesi için Allah’a dua
 eder.

Yarı bergil, kim okusun, diñlesun, *(Dost ver ki okusun, dinlesin,*
 Can gulagı magnısından añlasun. *Can kulağıyla manasını anlasın.)2317*

şair kitabını 1167 yılında tamamladığını ve eserin adının “Vagz-ı Azad”
 olduğunu söyleyerek eserini tamamlar.

1. 3. şEKİL ÖZELLİKLERİ

1. 3. 1. Vezin

“Vagz-ı Azad” aruzun fâ i lâ tün fâ i lâ tün fâ i lün kalıbıyla yazılmıştır.¹³⁹

1. 3. 2. Kafiye

şair, Vagz-ı Azad’ ta ahenk unsuru olarak kafiye, redif ve ses tekrarlarından
 yararlanmıştır. Kafiye olarak tam kafiyenin daha çok görüldüğünü söyleyebiliriz.

¹³⁹ Oraz Yazımov vd., **Türkmen Edebiyatı** (VIII. Klas Üçin Sınag Okuv Gollanması), Magaríf Neř.,
 Aşgabat 1998, s.116.

Redifler hem kelime olarak hem de ek durumunda kullanılmıştır. Ancak kelime hâlindeki redifler çoğunluktadır.

Tamam bolgay benayı-ömriñ, ey can ,	}	tam kafiye
Bilér dövlet bu bendé emri-sübhan.		
Niçük zar etmesün kim bende bolsa ,	}	zengin kafiye+ redif
Goluñdan gelmez iş dermende bolsa .		
Mégér Alla bilér, âlimdur özi ,	}	tam kafiye + redif
Anıñ ilmına erméz kimsé sözi .		
Pişva bil pişva bil pişva,	}	Kelime tekrarı
Mühteda bil mühteda bil mühteda.		
Dostı-hakdır, dostı-hakdır, dostı-hak,	}	Kelime tekrarı
İlmı-nafig isteseñ budur sapak.		

2. BEHİŞTNAMA

2. 1. Eserin Tanıtılması

2. 1. 1. Adı

Şairler genellikle eserlerinin sonunda eserlerine verdikleri adı belirtirler. Azadı da söz konusu eserinin 482. beyitinde, eserine “Behiştname” adının verildiğini bildirir.

“Behiştname” goyuldı bu takırır, (*“Behiştname” koyuldu iş buna ad,*
Tüzetmiş nazm anı miskini-Azad. *Nazmetmiş onu miskin Azad.*) 483

2. 1. 2. Türü

Behiştname içerik yönüyle dinî muhtevalı mesneviler grubuna girer. Azadı söz konusu eserin hiçbir yerinde bunu açıkça belirtmez. Fakat eserin genelinde yer alan nasihat içerikli ve dinî tebliğ amacı güden beyitler dikkate alındığında “nın dinî muhtevalı bir mesnevi olduğu söylenebilir.

2. 1. 3. Yazılış Sebebi

Behiştname'nın müstakil bir "sebeb-i te'lif" kısmı yoktur; fakat Azadî eserin bitiş kısmına geldiğinde, bu eserini Türk dostları için yazdığını, bildiği nasihatleri ve öğütleri Türk dostlarına açıklamaya çalıştığını söyler. Eseri okuyanların, bu eserden yararlanıp eserin yazarına dua etmelerini diler. Ayrıca hem bu eseri yazanın hem de okuyan ve dinleyeninin cennete gideceğini, cehennem ateşini görmeyeceğini belirtir.

Bu Türkî yarlara nazım tüzetdim, *(Bunu Türkî yarlara nazım düzdüm,*
Doga birle añarlar diyb göz etdim. *Dua ile anarlar deyip göz ettim.)* 462

Bizem bilgen nesihat pendî, ey yar, *(Biz bildiğimiz nasihatı öğüdü, ey yar,*
Bu Türki yarımızga kıldık ezhar. *Bu Türkî yarımıza ettik izhar.)* 468

Yazan hem okugan, hem diñleyen yar, *(Yazan ve okuyan, hem de dinleyen yar,*
Bolur bişek behiştî, görmegey nar. *Bulur şüphesiz Behiştî, görmez nar.)*483

2. 1. 4. Yazılış Tarihi

Klasik edebiyatımızın diğer bir geleneği de şairlerimizin eserlerinin sonunda, eserin yazılış tarihini bildirmeleridir. Azadî da Behiştname'nın 481. beyitinde eserin yazılış tarihinin Hicri 1170 olduğunu belirtir. Bu da Miladi takvime göre 1756/1757 yıllarına tekabül etmektedir.

Behamdilla tamam boldı bu takrır, *(Bihamdillah tamam oldu bu takrir,*
Ki miñ yüz yetmiş olmuş erdi tahrır. *Ki bin yüz yetmiş olmuştur tahrir.)* 481

2. 1. 5. Beyit Sayısı

Azadî, Behiştname'da eserinin beyit sayısını belirtmez. Eserin beyit sayısı 483'tür.

2. 2. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

2. 2. 1. Tertibi

Behiştname, klasik mesnevi tertibine göre düzenlenmiştir. Eser, mesnevilerde yaygın biçimde yerleşmiş olan; giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü olarak değerlendirilen bir yapıya sahiptir.

Giriş kısmında mesnevi türünün klasik düzenine uygun olarak Tevhid ile başlayan şair bu bölümde sonsuz kudret ve azamet sahibi Allah'ı, onun varlığını ve birliğini övmüştür.

Senayı-biadad şahı-celile, *(Sonsuz senalar şâh-ı celile,*
Yaratdı bu cihanı gudrat ile. *Yarattı bu cihanı kudret ile.*

Sütünsiz asmanlar galdurıbdur, *Sütünsüz semaları kaldırmıştır.*
Öziniñ gudratını bildürıbdur. *Özünün kudretini bildirmiştir.) 1-2.*

Giriş kısmında Allah'ın sonsuz kudreti, onun varlığı ve birliği övüldükten sonra Hz. Muhammet, Ehl-i Beyt, Dört Halife, Hz. Numan ve diğer din büyüklerine dua edilir, onlara övgülerde bulunur. Şair, büyük Mahşer gününde onlarla birlikte olmak için Allah'a dua eder.

Durud birle öneli Mustafanı, *(Dua ile övelim Mustafa'yı*
Bizim için çekıbdur köb cefanı. *Bizim için çekmiştir çok cefayı.*

Heme övladı-ezvacı barı birle, *Hem evladı ve ezvâcı vârı ile,*
Kamug yarın husus dört yarı birle. *Kamu yârını hüsüs dört yârı ile.) 20-21*

Hususan hezreti-Nugman bu yolda, *Hususan Hazret-i Numan bu yolda,*
Gatı cahıd bolub bu tag-u çölde. *Çok cahid olup bu dağ ve çölde.*

Alar ruhın, ilahı şadıman et, *Onların ruhunu, ilahî şadıman et,*
Ulug mahşarda gorkudan aman et. *Ulu mahşerde korkudan aman et.) (24-25)*

Fazla hacimli bir eser olmayan Behiştname'nin ilk 29 beyiti bizim tasnifimize göre giriş bölümünü oluşturmaktadır. Allahın varlığı ve kudreti, Hz. Muhammet'in, Dört Halifenin ve din büyüklerinin övülmesinin ardından Azadı, Behişt faslına başlar. Eserin asıl konusu 30–460 beyitleri arasında geçmektedir.

Asıl konunun işlendiği bölümde sekiz cennetin ve orada bulunan sarayların, köşkerin, ırmakların, Hurilerin tasviri yapılır. Yine bu sekiz cennette yaşayacakların taşıyacakları nitelikler ve bu güzel şeylere ulaşabilmeleri için yapmaları gerekenler de anlatılır. Zaman zaman da şair okurlarına öğütlerde bulunur.

Azadı Behiştname'nin asıl konusunun anlatıldığı bölümleri Hz. Muhammet'ten nakledilen sözlerle birbirine bağlar. Bu sözler eserin muhtevasının teşekkülünde önemli bir yer tutmaktadır. Behiştname'daki bu kalıp sözlerin kullanıldığı beyitler ve geçiş yapılan konular ile eserin genel yapısı aşağıdaki tabloda tasnif edilmiştir:

1.	Giriş	1-29	Tevhit ve münacat konularının ele alındığı giriş bölümü.
2.	Resulden nakletmiştir bu sözü İşitir açsa kim can içre gözünü	30. Beyit	Giriş bölümünden asıl konunun işlendiği bölüme geçiş.
3.	Peygamber dedi Miraç gecesinde, Asmanları seyrettim orada.	124. Beyit	Cennetteki nehirlerin anlatıldığı bölüm.
4.	Sual etti resulden ka'bul-ahbar, Nasıl olmuş bu cennet içre ağaçlar.	218. Beyit	Cennetteki ağaçların anlatıldığı bölüm.
5.	Ali'den feth-i bab oldu bu ikbal Resulden nakledip o sahib-i hal.	243. Beyit	Cennet ehlinin üstüne binip gezeceği kanatlı atların anlatıldığı bölüm
6.	Resulden bu söz açıldı küll-âm, Sevdiği ümmetlere bu sözdür engam.	258. Beyit	Cennette çok lezzetli meyveleri olan bir ağacın ve bu lezzetlere sahip olmak için yapılması gerekenlerin anlatıldığı bölüm
7.	Haber içre resulden dür saçıldı, Uyandı can, gönülden zen saçıldı.	269. Beyit	Huri kızlarının anlatıldığı bölüm
8.	Rivayet İbn-i Abbas'tan edilmiş, Etkileyici sözdür resulden nakledilmiş.	287. Beyit	Lenite adlı huri kızının anlatıldığı bölüm
9.	Haberdir İbn-i Mesut'tan bu akval, Resulden etti nakil sahib-i cemal.	301. Beyit	Adn adlı cennette Cebrail ile bir Huri kızının konuştuğu bölüm
10.	Haberdir o resulden, dinle, ey can, İşitse inanır ehl-i iman.	329. Beyit	Cennet ehli için köşker yapan meleklerin anlatıldığı bölüm.

11.	Heberdir Mustafa'dan bu söz, ey yar, İman mumu olan elbet tasdik eder.	351. Beyit	Hurilerin güzelliklerinin ve cennetteki bu güzelliklere sahip olmak için dünyada nelere dikkat edilmesinin anlatıldığı bölüm
12.	Resul dedi bu sözü, dinle ey can, İnansan sende olur nur-ı iman.	379. Beyit	Cennetin taşının toprağının tasvir edildiği bölüm.
13.	Bu söz ki İbn-i Abbas'tan düzüldü, Açan candan kulak bu sözü bildi.	420-460 Beyitler arası.	Cennetteki güzelliklerin, müminlerin cennette yiyip içecekleri lezzetlerin, havanın ne soğuk ne sıcak oluşu, kimsenin kimseye dargın olmayacağı gibi genel konuların bir arada anlatıldığı bölüm
14.	Behişt faslı tamam boldı bu yerde, Salam menden yetişsun ahli-derde.	461-483	Bitiş

Eserinde soyut bir konuyu ele alan Azadı, okuru karşısında daha inandırıcı olmak için yukarıdaki tabloda sıraladığımız bu kalıp ifadelerden yararlanır. Dolayısıyla yazarın hem okuruna karşı daha inandırıcı olmak için hem de eserinin muhtevasının tertibinde Hz. Muhammet'in cennetle ilgili sözlerinden faydalandığını görmekteyiz.

Azadı giriş bölümünden sonra asıl konuya giriş yaparken de bu sözü Allah resulü nakletmiştir der ve sekiz cenneti anlatmaya başlar.

Resuldan nakl edibdur üşbu sözni, *(Resuldan nakletmiştir bu sözü,*
Eşidur açsa kim can içre gözni. *İşitir açsa kim can içre gözünü.*

Yaratgan gün cahanı cenneti hem, *Yarattığı gün cihanı cenneti de,*
Yaratdı, tiñle söz, ey yarı-hemdem. *Yarattı, dinle söz, ey yâr-ı hemdem.)*30-31

Azadı, sonsuz kudret sahibi Allah'ın kıyamet günü yer ve gökleri çekerek cihanı uçsuz bucaksız genişleteceğini ve sekiz cennetin de ehliyle birlikte bu cihana sığacağını bildirir.

Giñelür bu cahan biheddi-payan, *(Genişler bu cihan uçsuz bucaksız,*
Sıgar sekiz behişt hem ahli birlen. *Sıgar sekiz behişt de ehliyle noksansız).* 35

Şair, daha sonra genel olarak cennette neler olduğundan bahseder. Her daim akan ırmaklar, yakut ve inci gibi güzel kadınların olduğunu söyler. Yine Hiçbir meyvenin orada tükenmeyeceğinden bahseder. İlerleyen bölümlerde burada bahsettiklerini daha geniş bir şekilde tasvir eder ve birçok hadisle de bu nesnelere gerçekliğini vurgular.

Akar dayım bu deryalar içinde, *(Akar daim bu deryalar içinde,*
Tükenmez, fanı bolmaz mive anda. *Tükenmez, fâni olmaz meyve onda.)*40

Açub can semgını, gel, dinle, ey yar, *(Açıp can mumunu, gel, dinle, ey yar,*
Behişt içre acayib nesnelere bar. *Cennette acayip nesnelere var.)* 49

Genel olarak cennette neler olduğundan bahseden Azadı, kıyamet günü geldiğinde yedi gök ve yedi yer yıkılacak, cehennem üstünden bir köprü çekilecek der. Ve asi kulların bileceği yedi cehennem orada hazır olacağını belirtir. Mümin ehlinin de cennette hazır olacağını söyledikten sonra Azadı, okuruna şöyle seslenir:

Ki cennet vasfını istân, gelsün imdi, *(Ki cennet vasfını isteyen, gelsün şimdi,*
Köñil semgin sözümge salsun imdi. *Gönül mumunu sözüme salsın şimdi.*
Ayayın bildüğümçe vasfını, ey yar, *Söyleyeyim bildiğimce vasfını, ey yar,*
Hırıdarı gerek, açıldı bazar. *Alıcı gerek, açıldı pazar.)*62-63

Bize alıcı gerek diyen şair, sekiz cennetin vasıflarını anlatmaya başlar.

Azadı cennetin sekiz kapısının bulunduğunu ve bu kapıların kimler için olduğunu belirtir. Bunlar aşağıdakilerden ibarettir:

1. Kapı: Cömertler
2. Kapı: Namazgâhlar
3. Kapı: Zekâtını verenler
4. Kapı: Allah'ın emirlerine uyarak tamah etmeyenler
5. Kapı: Nefsinin arzularına engel olanlar
6. Kapı: Hac edenler.

7. Kapı: Kâfirlerle cenk eden gaziler

8. Kapı: Haramdan uzak duranlar, anne ve babasıyla Müslüman kardeşini hoş tutanlardır.

Cennetin sekiz kapısını söyledikten sonra şair, birkaç beyitte Allah'a dua eder ve ardından sayısını sekiz olarak belirttiği cennetin yedisinden bahseder. Bunların hepsi altın, gümüş, inci, yakut gibi değerli mücevherlerle süslenmiştir. Yine kapıları inciden yapılmış, altından köşkler bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla aşağıdakilerden ibarettir:

1. Dâr-ı Cinan
2. Dârus- Selâm
3. Cennet-ül- Meva
4. Cennet-ül-Huld
5. Cennet-ün-Naim
6. Firdevs
7. Cennet-ül-Adn

Görüldüğü üzere burada şair İliyyun¹⁴⁰ adlı cennetten bahsetmeyerek, yukarıda sekiz olarak belirttiği cennetin yedi tanesini söylemiştir. Ancak Cennet-ül-Adn'ı söyledikten sonra 97. beyitte:

Bu cennet cümlesiden ilgeridir, *(Bu cennet cümlesinden ileridir,*
Anıñ çün barça cennetler seridur. *Onun için bütün cennetlerin seridir.)*

diyerek İliyyun adlı cenneti anlattığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla şair İliyyun adlı cennetin adını söylemeyi unutmuş olabilir.¹⁴¹

Azadı bu sekiz cennetin güzelliklerini anlattıktan sonra, cennetin vasıflarını ne kadar söylesem dilim yetmez, bu sınırlı akıl ile bu anlaşılmaz der. Ve bu cennetlerde dört deryanın aktığını belirtir. Bunlardan birincisi “bahr-i rahmet”tir. Bu suyun taşları lü'lü'dür, suları saftır, kardan, ak baldan da tatlıdır. İkincisi bir içenin bir daha susamayacağı “Kevser” dir. Bu suya Muhammet suyu da denir, çünkü o ümmetine bu

¹⁴⁰ İliyyun: (Aliyyu. C.) Cennetin en yüksek tabakası. Ahirete giden tam kâmil mü'minlerin yeri. Hafaza meleklerinin divanları ismidir ki, salihlerin amelleri oraya yükseltilir. Ahirette yüksek dereceye, dergâh-ı rızâyâya en yakın olan derecedir.

¹⁴¹ **Türkmen Edebiyatının Tarihi**, C. II, 1. Kitap, s.76

sudan verecektir. Kevser'in ağaçları yakut ile incidendir ve yıldızların sayısından daha çok mücevherle süslüdür. Üçüncüsü ise "Kâfur"dur. Buna "Tesnim" de denilir. Dördüncüsü de "Selsebil"dir. Ayrıca bu deryaların dışında "Rahik" adlı saf cennet şarabı vardır ve kilitlidir, kimseye açılmaz.

Yene birisi Kevser arık olgay, *(Yine birisi Kevser suyu olacak,*
Bir içgen susamakdan farıg olgay. *Bir içen susamaktan uzak olacak.*

Muhammed arıgı diyrler aña bu, *Muhammet suyu derler ona,*
Barur üşbu arıktan ummata suv. *Verir bu arıktan ümmetine su)*111-112

Azadı, Behiştanname adlı eserinin muhtevasını yalnız kendi ifadeleriyle oluşturmamış, okuruna daha inandırıcı olmak için Hz. Muhammed ve onun döneminde yaşamış ve çok sayıda Hadis rivayet etmiş olan İbn-i Abbas, İbn-i Mesut, Hz. Ali gibi önemli isimlerin sözlerinden ve rivayetlerinden de yararlanmışır.

Pıgamber tiydi magraç gicesinde, *(Peygamber dedi Miraç gecesinde,*
Heme asmanları seyr etdim anda. *Asmanları da seyr ettim orada.*

Tamam cennet içinde barın bar gördim, *Tamam, cennette var olanları gördüm,*
Aka durgan çahar enhar gördim. *Akıp duran dört nehir gördüm.)*124-125)

Kelime anlamı olarak "merdiven, yukarı çıkmak, yükselmek" gibi anlamlara gelen Miraç, dinî literatürde Receb ayının yirmi yedinci gecesini Cebrail Aleyhisselâmın rehberliğinde Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan semaya, yüce âlemlere, İlâhî huzura yükselmesidir. Miraç mucizesi Kur'ân-ı Kerim'de ayetlerle anlatılmış ve varlığı inkâr edilemeyecek bir şekilde ortaya konmuştur.

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere Azadı, okuruna daha inandırıcı olmak için Hz. Muhammed'i konuşturarak, onun Miraç Gecesi yaptığı manevi yolculuktan bahsetmiştir. Peygamberimiz bu yolculuk sırasında Cebrail'in rehberliğinde Cenneti, Cehennemi, âhret menzillerini ve bütün âlemleri gezip görmüştür. Azadı da Hz. Muhammed'in cennette durmadan akan dört nehir gördüğünü söyler. Bunlar "Su, Süt,

Hamr (şarap) ve Asal (bal)” adlı nehirlerdir. Bunların hepsi büyüklükte sınırsız bir havuza dökülür ve hiçbiri birbirine karışmaz.

Dahı bir arığa hamr at berurlar, *(Dahi bir nehre Hamr adını verirler,*
Ki lezzetli şerabdur, içirurlar. *Ki lezzetli şaraptır, içirirler.*

Biri üşbu arığın bil asaldur, *Biri bu nehrin, bil, Asal’dır,*
Şekerden şirinrâk adı baldur. *Şekerden daha lezzetlidir.)127-128*

Azadı okurun ilgisini çekmek ve eserine de biraz edebîlik katmak için küçük diyaloglara da yer verir. Bazen “Cebrail ile Hz. Muhammet’i” bazen de “Allah ile Hz. Muhammet’i”, “Cebrail ile bir Huri kızını” konuşur. Aşağıda bir bölümünü verdiğimiz diyalogda; Hz.Muhammed, Cebrail’e bu dört nehrin nerden gelip nereye gittiğini sorar. Cebrail bunu öğrenmek istiyorsan dua etmen gerek der. O sırada bir melek gelir ve Peygambere gözünü kapamasını söyler. Gözünü açtığında Hz. Muhammet, yeşil yakuttan kapısı ve üstünde beyaz bir kubbesi olan bir ağaca rastlar. Kapının kilidi kızıl altındandır ve kilitlidir.

Salamdan soñ ferişte aydı bu söz, *(Selamdan sonra melek dedi bu sözü,*
Eya Ahmed, bu dem yumgıl iki göz. *Ey Ahmet, bu dem yum iki gözünü.*

Yene açgıl tiydi men yumdım, açdım, *Yine aç dedi ben yumdum, açtım,*
Oşol halat bir ağaçğa sataşdım. *İşte bu hâlle bir ağaca rastladım)*

Ağaç üstünde akdur kubbası bar, *Ağaç üstünde aktır kubbesi var,*
Yaşıl yakutdan ışık kafusı bar. *Yeşil yakuttan kapalı kapısı var.)142-144*

Burası öyle bir yerdir ki yedi yer, yedi gök, tüm insanlar buraya gelip bu kubbenin üstüne gelse, sanki dağ üstüne bir kuş konmuş gibi olur. Bu dört nehrin, bu ağacın dibinde aktığını görür Peygamber. Melek, niye içeri girmediğini sorar. “Bismil”dersen bu kapı açılır der. Hz. Muhammed “Bismil” deyip içeri gidiğinde bu

dört nehrin “Bismil” adını nakşederek aktığını görürür. Sonra Allah, Hz Muhammet’e seslenerek senin ümmetlerinden kim beni bu isimle yad ederse ben de onu bu nehirlerle sulayacağım der. Bu diyalogla Azadı’nın okurlarına, her zaman Allah’ın adını anmalıyız, mesajını verdiğini görmekteyiz.

Diydi Allah bu hinde, ya Muhammed, *(Dedi Allah bu anda, ya Muhammed,*
Bu ism ile meni kim eylese yad. *Bu isim ile beni kim eylese yad.*

Seniñ ummatlarıñdan bolsa özi, *Senin ümmetlerinden olsa özü,*
Ki halıslık bile diyse bu sözi. *Ki halıslık ile dese bu sözü.*

Suvargay men bu tört arıkdan anı, *Sulayacağım ben bu nehirden onu,*
İçerse, lezzet algay kayfi-canı. *İçerse, lezzet alacak keyfi canı.)1621*

Azadı, sadece Hz. Muhammet’i konuşturmakla kalmaz, Hz. Ali ile sahabeler arasından İbn-i Abbas ve İbn-i Mesut’tan rivayet edilen sözlere de yer verir. İbn-i Abbas, Peygamberimiz döneminin en büyük âlimlerinden olup Tefsir âlimlerinin en başta gelenlerinden ve en çok hadis rivayet edenlerdendir. İbn-i Mesut da Kur’an’ı açıktan okuyan ilk sahabedir. Şair, Hz. Ali ile bu iki sahabeye zaman zaman yer vererek, soyut bir gerçekliğe sahip olan eserini okuru için daha inandırıcı bir hâle getirmiştir.

Alıdan fathı-bab oldı bu akval, *(Ali’den feth-i bab oldu bu ikbal,*
Resuldan nakl edib ol sabı-bı-hâl. *Resulden nakledip o sahib-i hâl.*

Tiydi cennet içinde bir ağaç bar, *Dedi cennet içinde bir ağaç var,*
Başından hülle feyda misli-esmar. *Onda göz alıcı ve faydalı meyveler var).243-244*

Azadı cennetin vasıflarını anlatırken anlatımını tekdüzelikten kurtarmak için yukarıda belirttiğimiz gibi bazen kısa diyaloglara yer vermiş bazen de hadislerden yararlanmışır. Şair, cennetteki ırmakları anlattıktan sonra ağaçlardan bahseder. Yine bunu yaparken Hz. Muhammet’i konuşturur. Buradaki ağaçların budakları kurumaz,

yaprakları dökülmez ve meyvesi de tükenmez. Ağaçların en görkemlisi de Tuba'dır. Ortası gümüş ve yaprakları altından olan bu ağacın gölgesinde cennet ehli gezip dolaşacaktır.

Nebi aydı ağaçlar şöyle bitmiş, *(Nebi dedi ağaçlar şöyle bitmiş,*
Acayib zınat ile anda tutmuş. *Acayip ziynet ile orada tutmuş.*

Gurumaz fudak-u yafrak tökülmez, *Kurumaz budak, yaprak dökülmez,*
Tükenmez mivesi, hiç fânî bolmaz. *Tükenmez meyvesi, hiç fânî olmaz.*

Ki tubıdur ağaçların belendi, *Ki Tuba'dır ağaçların en uzununu,*
Heme cennet içinde ercümendi. *Hem de cennet içinde ercümendi)219-221*

Şair cennetteki ağaçları anlatırken Hz. Ali'nin naklettiği bir söze yer verir. Buna göre, çeşit çeşit meyvesi olan bir ağaç vardır ve onun dibinden kanatlı ve mücevherlerle süslenmiş bir at çıkar. Allah dostları ona binerek gezerler. Sonra şair, Allah'a bunun nasıl olduğunu sorar. Allah da bu kulların dünyada namaz kılıp oruç tuttuklarını ve buyruklarını güzelce yerine getirdikleri için bu mükâfatı hak ettiklerini söyler.

Huda diyr gullarıga bu atabı, *(Huda diyor kullarına bu hitabı,*
Bolar yagnı sovallarnıñ covabı. *Olur yani suallerinin cevabı.*

Namaz anlarda pişe, sizde uyku, *Namaz onlarda alışkanlık, sizde uyku,*
Alarda ruza, sizde iygü-içgü. *Onlarda oruç, sizde yeme içme.)249-252*

Azadı'nın burada okurlarına İslam'ın beş şartından namaz kılmanın ve oruç tutmanın önemini vurguladığını görmekteyiz. Behiştname kuru bir nasihat kitabı değildir. Ancak şair eserin içinde yer yer burada olduğu gibi okuruna dolaylı olarak öğütte bulunduğu gibi bazen de nasihatlerini doğrudan söylemiştir.

Nasihattir bu sözler hoş bilene, *Nasihattir bu sözler iyi bilene,*
Bilip canı ile rağbet edene. *Bilip canı ile rağbet edene.256*

Dindar ol, dindar ol, dindar, *Dindar ol, dindar ol, dindar,*
Dindarlara şöyle olur ihsan. *Dindarlara şöyle olur ihsan.*

Tamam işlerin başı bil namazı, *Tüm işlerin başı bil namazı,*
Namaz açacak sekiz cennette yazı. *Namaz açacak sekiz cennette yazı.) 253-264*

Şair, cennetteki ağaçları anlattıktan sonra Huri kızlarını anlatır. Huri kızları dört renkten yaratılmıştır. Bunlar “ak, yeşil, sarı, surhın” Bedenleri misk kokuludur. Ayak parmağından başına kadar hoş kokulu safrandır. Ellerinde altın bilezikler, parmaklarında yüzükler vardır. Azadı, yine burada anlattığı bu soyut kavramları okuruna inandırıcı kılmak için İbn-i Abbas ve İbn-i Mesut’un Hz. Muhammet’ten naklettiği sözlere yer verir.

Rovayat İbni-Abbasdan kılınmış, *(Rivayet İbn-i Abbas’tan edilmiş,*
Acab sözdür resuldan nakl olunmuş. *Etkileyici sözdür resuldan nakledilmiş.*

Tiydi, cennette gördüm bir acab hüyr, *Dedi, cennette gördüm bir acayip huri,*
Tiydiler adil anıñ Lenitedür. *Dediler adını onun Lenite’dür.*

Yaratmış tañrı dört nesneden anı, *Yaratmış Tanrı dört nesneden onu,*
Ki anbar, müşk, kafuru-zagfiranı. *Ki anber, misk, kâfur-ı safran.) 288-290*

İbn-i Mesut’un naklettiği rivayette ise Cebrail ile bir Huri kızının diyaloguna yer verilir. Burada Huri kızı, Allah’ın kendisini niçin yarattığını anlatır. Buna göre o, dünyada heva ile hevesten uzak duran, kimseye eziyet etmeyen, insanların hatırını soran kullar için yaratılmıştır. Dolayısıyla burada da dolaylı yünden şairin nasihatte bulunduğunu görmekteyiz.

Yaratmışdur anıñ üçin meni hak, *(Yaratmıştır onun için beni Hak,*
Rıza bolsa huda her halda mutlak. *Nasip etse Huda her hâlde mutlak.*

Hova birle hevesden bolsa ol du:r, *Heva ile hevesten olsa o dūr,*
Iza iymese andan kimse tā mu:r. *Istırap görmese ondan kimse ta mūr.)316-317*

Allahın adını anmak ve onu zikretmek İslamiyet’te çok önemli bir yere sahiptir Nitekim Hz. Muhammet de her işe “Besmele” ile başlamanın önemini vurgulamıştır. Azadı da okurlarına her zaman Allah’ın adını anmalarını ve onu zikretmelerini söyler, çünkü zikir sahipleri için melekler, cennette köşkler yapacaktır.

Dovamı-hak zikrin et, ey bahtı hoş yar, *(Devamlı Hak zikrini et, ey bahtı hoş yar,*
Seniñ işiñ dayım kılsun melekler. *Senin işini de daim etsin melekler. (336)*

Azadı, yakut ve incilerle süslenmiş Huri kızlarını anlatmaya devam eder ve mümin kullarına bu güzelliklerden nasip etmesi için Allah’a dua eder. Cennetin taşının yedi tane olduğunu belirtir. Bunlar sırasıyla “gümüş, altın, yakut, lü’lü’, inci, zebercet, nur” dur. Şair, bunları görmeyi kullarına nasip et diyerek Allah’a dua eder.

Tufarı yedidur cennet taşında, *(Toplamı yedidir cennet taşlarının,*
Çöwürmişler bu cennet degresinde. *Çevirmişler bu cenneti onlarla.*

Kümüşdendur bu ovvalkı tufarı, *Gümüştendir bu evvelki toparı,*
İkincisi zäheb, ey merdi-käri. *İkincisi altın, ey merd-i kâri.) 383-384*

Azadı, cennet ehlinin niteliklerinden de bahseder. Buna göre, oradaki erkeklerde sakal olmaz, hepsi genç delikamlıdır. Yine kadınlar da çok güzeldir. Yaşlılar gençleşir, küçükler de büyüyüp aynı yaşa gelirler. Cennet ehlinin sesi “Davud avazı”, yüzleri de “Yusuf cemali” olacaktır.

Garrılar yigit olub bir nırha gitgey, *(Yaşlılar yiğit olup bir yaşa gelir,*
Sebiler ulalub bu yaşa yetgey. *Çocuklar büyüyüp bu yaşa yeter.*

Avazda Davudîñ avazını hak, *Avazda Davut'un avazı Hak,*
Berur Yusuf cemalın, dinle mutlak. *Verir Yusuf cemalını, dinle mutlak.)398-399*

Yine şaire göre, buradakilerin güzelliği günden güne artacaktır. Onlarda endişe ve kaygı hiç olmayacaktır. En güzel giysileri giyip, burak atlara bineceklerdir. Kadın erkek burada birbirini sevecek ve mutlu olacaklardır.

Azadı, cennet ehlinin vasıflarını anlattıktan sonra meyve dikmenin öneminden bahseder. Azadı'nın aynı zamanda çiftçilikle de uğraştığını daha önce söylemiştik. Şair, bir toplum önderi olarak eserlerinde tarımsal faaliyetlere yer vermiş, önerilerde bulunmuştur. Burada da şair İbn-i Abbas'tan rivayet edilen bir hadise yer verir. Dünyada meyve ekenlerin cennette kazanacağı mükâfatları anlatır.

Bu söz kim İbni-Abbasdan tüzüldi, *(Bu söz ki İbn-i Abbastan düzüldü,*
Açan candan gulak bu sözni bildi. *Candan kulak açan bu sözü bildi.*
Hudaniñ dostıdur miveler eken, *Hüda'nın dostudur meyveler eken,*
Tagamlar arzuvar kalb ile diken. *Yemekler ve arzuları kalp ile diken.)420-421*

Şair cennetteki yiyeceklerden bahsederken burada, canınız bir şey istediğinde hemen önünüze gelecektir, der. Her türlü lezzetli yiyecek ve içecek sınırsız bir şekilde cennet ehline sunulmuştur. Şair bunları söyledikten sonra okurlarına, kin tutmamalarını, Müslüman kardeşlerine kötü niyetle yaklaşmamalarını nasihat eder. Kendini bilip kibirlenmeyen ve kin gütmeyenler şüphesiz cennet ehli olacaktır.

Özin bilib, aşak tutgan velidur, *(Özünü bilip, aşağı tutan velidir,*
Veli gul şeksiz uçmañ ilidur. *Veli kul şüphesiz uçmakın ilidir.) 456*

Azadı, Behişt faslı bitti diyerek eserin bitiş (hatime) kısmına geçer. Eserin yazılış sebebini, hangi tarihte yazdığını belirterek “Behiştname”yı bitirir.

2. 3. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

2. 3. 1. Vezin

Azadı “Behiştname” adlı eserini aruzun fâ i lâ tün fâ i lâ tün fâ i lün kalıbıyla oluşturmuştur.

2. 3. 2. Kafiye

Şair, Behiştname’da ahenk unsuru olarak kafiye, redif ve ses tekrarlarından yararlanmışır. Kafiye olarak tam kafiyenin daha çok görüldüğünü söyleyebiliriz. Redifler hem kelime olarak hem de ek durumunda kullanılmışır.

Bölib birisini gayrıga vermiş, }
Göz açan gudratın aşğäre görmiş. } yarım kafiye + redif

Tamam bolgay benayı-ömriñ, ey **can**, }
Bilér dövlet bu bendé emri-sübhan. } tam kafiye

Niçük zar etmesün kim **bende bolsa**, }
Goluñdan gelmez iş dermende **bolsa**. } zengin kafiye + redif

Mégér Alla bilér, alımdur **özi**, }
Anıñ ılmına erméz kimsé **sözi**. } tam kafiye + redif

3. İSİMSİZ ESERLERİ

3.1. MESNEVİ

3. 1. 1. Eserin Tanıtılması

“Vagz-ı Azad” ile “Behiştname” gibi bu eser de mesnevi nazım biçimiyle yazılmış ve genel olarak klasik mesnevi düzeninde oluşturulmuştur. Ancak Azadı, bu eserine herhangi bir isim vermemiştir. Üç yüz on beş beyitten oluşan bu mesnevinin yazılış nedeni hakkında da bir açıklama yapmayan şair, eserin yazılış tarihi hakkında, sadece eserin hangi gün yazıldığını söylemiştir. Buna göre şair eserini salı günü yazmıştır:

Şod betovfıkı-Hudayı-la yenam, (Şöyle Hüda'nın yardımıyla la-yenam,
İki kitab ruz-ye seşenbe tamam. İki kitab Salı günü oldu tamam.) 383

3. 1. 2. Muhteva Özellikleri

3. 1. 2. 1. Tertibi

Azadı eserini oluştururken “Fasıl”, “Kabir Ehlinin Beyanı” gibi alt başlıklar kullanmıştır. Biz de eserin muhteva özelliklerini incelerken bu alt başlıkları belirtip bunlarda işlenen konuya göre değerlendirmemizi yapacağız.

Bizim tespitimize göre eserin ilk yirmi beyti tevhid ve münacat bölümünü oluşturmaktadır. Azadı, eserine ilk olarak Allah'a şükrederek başlamış, bizlerin, kâinattaki her şeyin yaratıcısı olan Allah'a her zaman şükretmesi gerektiğini belirtmiştir.

Hamdı-lillah, şükri-lillah ol Haka, (Hamdosun, şükrolsun o Hakk'a
Terbiyet kıldı bir ofuç tofrakga. Can verdi bir avuç toprağa) 1

Şair şükretmenin önemini vurguladıktan sonra, bir kul olarak insanlara yakışanın kanaatkâr ve nefesine hâkim olmak olduğunu söyler. Sonra da Hz. Muhammet'e övgüde bulunan Azadı, İslam'ın beş şartını vurgular. Müslümanlara yapmaları gereken dinî vazifelerini hatırlatan şair, Allaha yalvarır ve kullarına layıkıyla ibadet etmeyi nasip et diye dua eder.

Gullara tovfıkı-tagat ver, Huday, (Kullarına yardım et, ey Huda,
İki âlem goymağıl muztar, İki âlemde bizi etme muztarib, ey Huda.) 19

Bu giriş kısmından sonra şair, mahşer günü mahçubiyet içinde olmak istemiyorsan kulluk vazifeni yerine getir diyerek okuyucusuna seslenir. Azadı'ya göre, Allah'ın farz kıldıklarını ve peygamberimizin sünnetini yerine getirenler mahşer günü esenlik içinde olacaklardır:

Farz ile sünnetni tutgay âhli-has, (Farz ile sünnetini tut ehli-has,
Ruzı-mahşar gorkudan bolgay halas. Mahşer günü korkudan olursun halas.)25

Görüşlerini toplumsal olaylardan örnekler vererek açıklayan Azadı, farz ve sünneti, bir kadının huzurundaki iki adil şahide benzetir. Eğer mahkemede böyle iki adil şahit olursa, kadı meseleyi rahatlıkla sona erdirir. İşte şaire göre farz ile sünnet iki adil şahittir ve onların şahitliği Tanrı katında en geçerli olanıdır. Bu nedenle Müslümanlar mümkün merteye farz ve sünneti yerine getirmelidir.

İki adil bolsa davaya huzur, *(İki adil olsa davaya huzur,,*
Dagvasın kılğay anıñ kazı murur.. *Davasını onun kadı bitirir,*

Farz ile sünnet iki adil güväh, *Farz ile sünnet iki adil şahitdir,*
Tutsa mähkem kim kabul eylär ilah. *Şahitlik ederlerse kabul eyler ilah)26-27*

Farz ile sünnetin önemini vurgulayan şair, namazın önemi ve fazileti üzerinde durur. Beş vakit namazını hiç kaçırmadan kılanların Tanrı'nın hoşnutluğunu, meleklerin dostluğunu kazanacağını söyler:

Tañrı'nın hoşnudlığıdur baş namaz, *(Tanrı'nın hoşnutluğudur beş namaz,*
Hem melekler dostlığıdur baş namaz *Hem melekler dostluğudur beş namaz)30*

Namazın faziletini anlatmaya devam eden şaire göre, namaz enbiyaların yolu ve marifet bostanının gülüdür. İmanın aslı olan namaz, ibadetlerin en makbulü ve Müslümanların kurtuluşudur. Sahibine kabirde ışık, mahşer gününde gölge olur namaz. Onun altında yürüyen müminler nur olur ve menzile esenlikle ulaşırlar. Yine namaz, cennet sarayının anahtarıdır, din evinin nuru, din ve dünya evinin ziynetidir. İşte bu şekilde namazın önemini anlatan şair, okuyucusuna uyarıda bulunmayı unutmaz ve bir vaiz edasıyla nasihat eder:

Yaktı dinini kim namazı terk eyledi, *(Yaktı dinini kim namazı terk eyledi,*
Ya dilinde lafz-1-küfri söyledi. *Ya da diliyle küfürlü söz söyledi.*

3. 1. 2. 2. Fashl-Diğer

Namazın faziletinin ve öneminin anlatıldığı bu bölüm, dokuz dörtlükten meydana gelmektedir. Şair bu bölümde de iki âlemde de rahat olmak istiyorsanız beş namazınızı bırakmayın der. Kim namazını terk ederse şeytanın eşeği olur. Beş vakit namazını kaçırmayanlara ise melekler izzet ve ikramda bulunur, cennet onları arzu eder.

Her kişi kılsa namaz,	<i>Her kişi kılsa namaz,</i>
Uçmah anı arzu eder,	<i>Cennet onu arzu eder,</i>
Uçmah içre nıgmatındur,	<i>Cennet içre nimetindir,</i>
Bâş namazıñ goymağıl.	<i>Beş namazını koyma (65-66)</i>

3. 1. 2. 3. Kalen-Nebi Aleyhisselam

Eserlerinde hem anlatımına zenginlik kazandırmak hem de okuruna karşı inandırıcı olmak için hadislerden sıkça yararlanan Azadı, burada da “İşte bu peygamber sözüdür” diyerek söze başlar.

Üşbu pıgamber sözidur, cuvan,	<i>(İşte bu peygamber sözüdür, civan,</i>
Sıdkı-ıhlâs eylegil câhr-u nahan.	<i>Sıdk-ı ihlâs eyle cehr-u nahan.)69</i>

Bu hadise göre, bir vakit namazını kaçıran kişi kendini bıçaksız bir şekilde öldürmüş gibidir. İki vakit kaçıran, sanki nebilerin tümünü öldürmüş gibidir. Dört kez kaçıran yetmiş kez zina yapmış gibi olur. Beş kez kaçıranlara ise Allah şu şekilde seslenir: “Sen benim kulumsun, emrimin tutmadın ve benden oldun ırak. Var mı benden daha iyi bir Tanrı’n” der.

Kimse goysa bâş namazın dünyäde,	<i>(Kimse koysa beş namazını dünyada,</i>
Ol kişiye Tañrı eylegey neda.	<i>O kişiye Tanrı’ eyler nida.</i>

Tutmadın emrimin çün boldıñ yırak,	<i>Tutmadığın için emrimi oldun ırak</i>
Bar mu Tañrıñ menden özge yahşırak.	<i>Var mı Tanrı’n benden başka yahşırak.)74-76</i>

Bu diyalogdan sonra, Azadı okuruna seslenir ve Rabb’ini bilen kişinin namazını bırakmayıp şeytana uymayacağını söyler. Bir kul olarak Allah’ın emirlerini yerine

getirin, onun hizmetinde olun der. Ancak şair, ibadet ederken riyakâr olmamayı öğütler. Çünkü Allah riyakâr kullarını sevmez ve onların yaptığı ibadetleri kabul etmez:

Ol riyacı gulların sövmes kerim, (*O riyacı kullarını sevmez Kerim Allah,*
Bes riya işdur gula cürmi-azım. Elbet riya iştir bir kula en büyük günah.)⁹⁹

3. 1. 2. 4. Resul Sallallahu Alayhi Ve Sellem Dedi ki

Namaz ibadetinin dürüstçe, riyakâr olmadan kılmanın, Allah katında büyük sevap olduğunu anlatan bir hadisten faydalanan şair, bu bölümde anlatım tekniği olarak kişileştirme ve diyalog yöntemlerinden yararlanır. Şaire göre eğer, ihlas ile namazını kılmazsan, namaz Tanrı huzurunda şunları söyler:

Ol namaz çıkıgay gararib Hak sarı, (*O namaz çıkar kararip Hakk'a doğru,*
Sahıbınga sözleyür bu sözleri. *Sahibine söyler bu sözleri.*

Zayıg etgey ol ulug Tañrı seni, *Zayi eder o ulu Tanrı seni,*
Zayg etdiñ çünkü, ey ası meni. *Zayi ettin çünkü ey asi beni.)*¹¹³⁻¹¹⁴

3. 1. 2. 5. Kabir Ehlinin Beyanı

Azadı bu başlık altında, kabirde azap görenleri konuşturur. Onlar, dünyada nefsine hâkim olmayan ve tüm vaktini gaflet içinde geçirenlerin çok azap göreceğini dile getirir. Bu kabir ehli, bizler Allah zikrini anmadık, nefsimize hâkim olamadık, şimdi de cezamızı çekiyoruz; onun için sizler haramdan uzak durun diyerek dünyadakilere seslenirler.

3. 1. 2. 6. Fasıll

Azadı, bu bölümde de namaz, oruç ve hayırda bulunmanın öneminden ve faziletinden bahseder. Bu ibadetleri yerine getirenlerin kazanacağı mükâfatları anlatır. Şaire göre, dünyadaki en iyi azık namaz kılmak, oruç tutmak, tövbe etmek ve hayır hasenatta bulunmaktır. Bir Müslüman dürüstçe bu ibadetleri yerine getirirse, ölüm meleği onun canını alsa bile Tanrı hakkına onu korur. Ayrıca, Münker Nekir meleklerinin sorularına da cevap verebilirler.

Bu tür soyut kavramların daha iyi anlaşılması için somut örnekler veren şair, bu ibadetlerin, sahibi için kabirde yastık, döşek, elbise olacağını söyler ve bu kişiyi geline benzetir.

Hem dahi yastuk, düşek bolgay bular, *(Hem dahi yastık, döşek olur bunlar,*
Egnine bolgay libas hem tobalar. *Vücutuna olur elbise o tövbeler.*

Hem gelin tek gabırda munıs bolur, *Hem gelin gibi kabirde münis olur*
Bir-biriniñ boynuga ol gol salur. *Birbirinin boynuna o el uzatır.)138-139*

Yine oruç ve namazın, kıyamette sahibini sırat köprüsünden yıldırım hızıyla geçireceğini söyleyen şair, Allah'a dua eder ve tüm kullarına ibadetlerini layıkıyla yapmayı nasip et, der. Şaire göre, bağışlaması sınırsız olan Allah, şüphesiz kullarını affedecektir. Bunun için okuruna seslenen Azadı, ne kadar günahkâr da olsanız ümidinizi kesmeyin ve tövbe edin diye nasihatte bulunur.

3. 1. 2. 7. Amel Öğrenmenin Beyanı

Bu bölümde anlatım biçimlerinden soru cevap ve diyalogdan yararlanan şair, düşüncelerini Abdullah-bin Abbas'ın ağzından aktarır. Buna göre, bir kişi bu büyük İslam âlimine, bana, beni cehennem ateşinden kurtarıp cennete götürecek bir amel öğret der. Büyük âlim, o zaman şu on beş şeyi yapmasını söyler. Bunların beşi dil, beşi azalar, beşi de gönülle ilgilidir. Gönülle ilgili olan beş şey, biri Hz. Muhammet'i diğeri de onun dört yarını sevmektir. Dil ile ilgili olanı temcittir. "Temcid" kelime anlamı olarak " Cenab-ı Hakk'ın büyüklüğünü bildirmek, tazim ve sena etmek" anlamlarına gelmektedir¹⁴². Dolayısıyla burada kastedilen Allah'ı zikretmektir. Azalar ile tutulacak beş şey ise beş vakit namazdır.

Ol ki agza birle tut tiydim heman, *(O ki aza ile tut dedim her zaman,*
Bâş namazdur, bâş namazdur, ey cuvan. *Beş namazdır, beş namazdır, ey civan.)163*

¹⁴² Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, s.979.

Bu diyalogdan sonra şair, hemen devreye girer ve kim bu on beş şeyi tastamam yerine getirirse, mahşer gününde o kişiyi Allah tüm kötülüklerden korur ve muhakkak cennetine dâhil eder diyerek öğütte bulunur.

3. 1. 2. 8. Şeytanın Düşmanlığının Beyanı

Bu bölümde şair insanın en büyük düşmanının şeytan olduğunu ve onun amacının da müminlerin imanını çalmak olduğunu belirtir.

Adam oğlu, duşmanıñ şeytan erur, (*Âdemoğlu, duşmanın şeytandır,*
İsteği senden anıñ iman erur. *İsteği senden onun imanındır.))181*

Şeytanın insanları günahkâr yapmak için nasıl sabırsızlandığını “koyunun peşindeki kurt” ve “hırsız - mal” örnekleriyle anlatır.

Gurt goyunnu isteyän tek ogrı mal, (*Kurdun koyunu, hırsızın malı istediği gibi,*
Ol seniñ imanıñ istär mahı-sal. *O da durmadan ister senin imanını.))185*

Şaire göre, şeytan, et ile derinin arasını mesken tutar, damarlarda dolaşan kan gibi her an müminleri kandırmaya çalışır. İşte insanlar, besmele, taviz ve tövbe ile Allah’a sığınarak bu düşmandan uzak durmalıdırlar. Şeytanın cinlerden oluşan binlerce askeri vardır ve bunların işi gücü insanları kandırmaktır. Şair farzı bir şaha, sünneti de vezire benzetir. İşte bu şah ile vezir, bu büyük düşmanın ve askerlerinin insanları kandırmasına izin vermez.

3. 1. 2. 9. Âdem Oğlunun Şumluğunun Beyanı

Bu başlık altında Hz. Ebubekir’den bir söz rivayet edilir. Bu söze göre, dünyada insanları tuzağa düşürecek pek çok şey vardır. İnsanlar heveslerine yenik düşüp bu tuzaklara kanarlar. Dünyadaki nimetler, insanlara gel bizi seç der. Bunun için insanlar nefislerine hâkim olmalı ve Allah’ın emirlerine uymalıdır. Şüphesiz Tanrı, bu kullarını cennete götürecektir. Azadı bu bölümde aynı zamanda bir ayetten yararlanır. Bakara

Suresinin 221. ayetine yer verir. Ayetin meali: “Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır.”

Şair hem Hz. Ebubekir’in sözüne hem de ayete yer vererek düşüncelerini dinî temellere dayandırır ve böylece okuru üzerinde daha etkileyici olmayı amaçlar. Şair bu dünyada insanların pek çok şeyi heves edebileceğini söyler. Bunu vücut organları ile anlatır. Buna göre, eller haram tutmak, diller kötü söz söylemek ister.

Bes haramı tutmak istâr gollarıñ, *(Elbet haramı tutmak ister ellerin*
Hem yaman söz tiymek istâr tilleriñ. *Hem kötü söz söylemek ister dillerin.)*246

Kulak haram söz dinlemek, ayak haram işe girmek, gözler de namahremi görmek ister. İşte vücudun böyle düşmandır ve seni kötü işlere çekerek cehenneme götürür diye okuyucusunu uyarır.

Bu vücudıñ cümle düşmandur saña, *(Bu vücudun cümle düşmandır sana*
Her biri çekgey yaman işden yaña. *Her biri çeker seni kötü işten yana.)*249

Azadı’ya göre, insanoğlu dostunu ve düşmanını iyi bilmeli ve tövbe ederek yönünü Allah’a çevirmelidir. Allah’ın emirlerini yerine getirmeli ve ne isteyecekse ondan istemelidir.

3. 1. 2. 10. Hazret-i Musa’nın Hak İle Bir Sırrı Konuşmasının Beyanı

Bu başlık altındaki bölümde şair, cehennemin niye yaratıldığından bahseder. Bu da Hz. Musa ile Allah arasında geçen bir diyalogla anlatılmıştır. Diyalogda, Hz. Musa, Allah’a, cehennemi neden yarattın, bundaki sır nedir, diye sorar. Allah da ona şöyle der; sen ki ekin ektin ve yetiştirdin. O ekin büyüdü ve tanesi olgunlaştı. Orakla kestin ve ateşte pişirerek ondan ekmek yaptın. Çünkü bildin ki ateş ona faydalı geldi. İşte insanlar da benim ekinimdir. Her kim ki benim emirlerimi tutmazsa, hata ile hayatını sürdürürse ben bu ateşte onu yakarım. İmanıyla dosdoğru yaşayanlara da cennete veririm.

3. 1. 2. 11. Namazın Faziletinin Beyanı

Daha önceki bölümlerde de namazın öneminden bahseden Azadı, burada namaz konusunu ayrı bir başlık altında ele almıştır. Şair, söze yine bir hadis ile başlar. Bu sözü peygamber söylemiştir, gelin bunu iyi anlayın diyerek okurunun dikkatini çeker. Hadise göre, her kim beş vakit namazını dosdoğru, riyasızca kılsa Allah o kişiye on beş güzel mükafat verecektir. Şair, bunları üçer üçer gruplara ayırır. Buna göre; üçü dünya içinde, üçü öldüğü zaman, üçü kabir içinde, üçü mahşerde ve diğer üçü de Tanrı ile buluştuğunda verilir.

Dünyada verilecek olanlar, rızkının ve ömrünün artırılması ile dünya nimetlerine karşı nefsinin koruyabilmesidir.

Ölüm hâlinde verilecek olanlar ise, ölüm anında ölmek üzere olan kişiye müjdeli bir haber gelecektir. İkinci olarak o kişi korkudan uzak olacaktır. Üçüncü olarak da o kişiye cennet kapısı açılacaktır.

Mahşerde verilecek olanlardan ilki, bu kişinin yüzü mahşer yerinde ay gibi parlayacak, ikincisi sağ ve solu nur gibi olacaktır. Üçüncü olarak da kitabı sağ tarafından verilecektir. Kişinin didarı gördüğü yani, o kişinin Tanrı ile buluştuğu anda ise ilk olarak, o kişiden Allah razı olacaktır. İkincisi Hak ona selam verecek, üçüncüsü ise ona nazar kılacaktır.

İşte beş vakit namazını hiç kaçırmadan kılan müminlerin böyle mükâfatlandırılacağını Hz. Muhammet'in ağzından anlatan şair, tekrar okuruna namazın önemini hatırlatır ve ardından eğer namaza ehemmiyet göstermezseniz, bu güzel hasletlerin yerine şu azapları görürsünüz der.

Bâş namazı her kişi kim kılsa har, (*Beş namazı bir kişi terk etse eğer,*
Aña hem şundag azab Tañrı kılar. *Tanrı da ona şunca azabı eder.*)²⁹⁷

Namaza önem vermeyenlerin göreceği kötülükler de on beş tanedir ve aynı şekilde gruplandırılmıştır. Buna göre, dünyadaki üç şey ise rızkının ve ömrünün azalması ile yüzünden nurun gitmesidir. Ölüm hâlinde ise o kişi aç, susuz ve ham olacaktır. Kabirde ise o kişinin kaburgaları birbirine geçene kadar eziyet göreceği, cehennem ateşinin ona gösterilmeyeceği ve yönünün hiç cennet tarafına çevrilmeyeceğidir. Mahşerdeki üç şey ise bu kişilerin yüzünün kara olması, Tanrı'nın

rahmetini görmeyecek ve kitabının sol taraftan verilecek olmasıdır. Didarın görüldüğü anda da bu kişilere Allah bakmayacak, onlarla konuşmayacak ve onlara rahmet etmeyecektir. İşte beş vakit namazını kılmayanların göreceği azaplar bunlardır. Allah bu kişilere, neden namazını kılmadın, şeytana uydun diyecek ve burada de şeytanla birlikte yanacağını söyleyecektir.

Azadı namazın önemini ödül ve ceza örnekleriyle anlattıktan sonra okuruna seslenir, benim bu sözle maksadım şudur der:

Maksadım bu sözden, ey dana, nedir, *(Maksadım bu sözden, ey akıllı, nedir,*
Emri-Hak tut, kılma öz canıña cövr. *Hak emrini tut, etme öz canına kötülük.*

Bâş namazı vaktida kılğıl mıdam, *Beş namazı vaktinde kılher zaman,*
Zikri-Hak birle oyangıl subuh-u şam. *Zikr-i Hak ile uyan sabah akşam.)332-333*

3. 1. 2. 12. Yaşlı Kişilere Hak Teâlâ'nın Nida Ettiğinin Beyanı

Bu bölümde şair tövbenin önemi üzerinde durmuştur. Başlıktan da anlaşılacağı üzere özellikle yaşlılara seslenen şair, bu yaşına kadar ne yaptıysan yaptın, artık tövbe zamanı geldi diyerek yaşlıları tövbe etmeye davet eder.

Şair İbn-i Abbas'tan rivayet edilen bir hadisle başlar söze. Hadise göre, Allah aksakallı kullarına şöyle seslenir: Ey kulum, yaşlandın, sakalın ağardı, dişlerin döküldü, gücün kalmadı, ömrünü dünyanın peşinden koşarak geçirdin ve benden yana gelmedin. Beş günlük ömrünü yele verdin. Günah işlemeye utanmadın, tövbe edip huzuruma gelmedin.

Şair, hadisi verdikten sonra hemen sözü alır ve doğrudan okuyucusuna seslenerek, gel Tanrı'nın bu sözünü iyi dinle ve tövbe et, der. Şaire göre, her ibadetin bir vakti zamanı vardır ama tövbenin yoktur. İnsanların en şereflişi Hz. Muhammet bile günde yüz kere tövbe etmiştir.

Tobanıñ yokdur karar-u sagatı, *(Tövbenin yoktur karar ve saati,*
Toba, tagsır ile kılğıl tagatı. *Tövbe, istiğfar ile et ibadetini.*

Ol resul kim adıdur hayrıl-beşer, *O resul ki adıdır hayrü'l beşer,*
Günde yüz toba kılurdı serbeser. *Günde yüz tövbe ederdi serbeser.)347-348*

Azadı'ya göre tövbenin üç şartı vardır. İlki yaptıklarından pişman olmak, sonra nefsinin terbiye edip ibadet zevkiyle uyanmaktır. Tövbe eden kişide artık dünya hevesi ve arzusu kalmayacaktır. İşte bu şekilde tövbe eden biri Tanrı'nın dostluğuna mazhar olur. Şair, bu şekilde tövbenin nasıl olması gerektiğini söyledikten sonra, tövbenin önemini şu güzel ifadelerle tekrar belirtir. Azadı'ya göre tövbe ibadetlerin başı, tövbe etmek velilerin işidir. Tövbe devlet evinin anahtarı, cümle hacetin toplamıdır. Tövbe gönüllere hayat verir ve dertlilerin yarasına ilaç olur. Tövbe bir cevher, yakut ve inci gibidir ki her kişi onu alamaz, yani herkese nasip olmaz. Allah, yalnız sevdiği kullarına nasip eder. Azadı bu şekilde tövbenin önemini ve faziletini anlattıktan sonra, Allah'a tüm kullarına tövbeyi nasip et diyerek dua eder:

Gullarınga kıl nesib, ey biru-bar, *(Kullarına et nasip, ey bir u var,*
Sagat içre toba kılsunlar hezar. *Her saat bilerce tövbe etsinler.)380*

Azadı eserin bitiş kısmına geldiğinde, ben kâtip değilim, bir kırık hatım, okuyucu yanında çoktur utancım der ve eserini bitirir.

3. 1. 3. Şekil Özellikleri

İçerik yönüyle dinî bir mesnevi olan bu eser, aruzun fâ i lâ tün fâ i lâ tün fâ i lün kalıbı ile yazılmıştır. Şair, eserin içinde aynı zamanda dokuz tane dörtlüğe de yer vermiştir. Bu dörtlükler ise sekizli hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Mesnevîde ahenk unsuru olarak kafiye, redif, aliterasyon, asonans ve kelime tekrarlarından yararlanılmıştır. Kafiye olarak tam kafiyenin daha çok görüldüğünü söyleyebiliriz. Redifler hem kelime olarak hem de ek durumunda kullanılmıştır. Ancak kelime hâlindeki redifler çoğunluktadır.

Her kişi Tanrı resulünü Hak ile } yarım kafiye
Bu hadisini onun tasdik ede. }

Öyle iken, dolu oldu, bu cihan, Mü'min ve kafir ile yahşi yaman.	} tam kafiye
Bu namazı, bil hemen asl-ı iman, Kim okusa gönlünde kalmaz güman.	} zengin kafiye
Aşikâr etti, beni bilsin dedi, Emredilen kulluk bana edilsin dedi.	} tam kafiye + redif
Kullarını sağ yola sal, ey zül-celal, Emrine tevfik hem rızkı-helal.	} aliterasyon
Bâş namaz hem din öyiniñ nurıdır, Bâş namaz uçmah öyiniñ hüyridür.	} kelime tekrarı

3. 2. Rubailer

“Rubaiyyat Ez-Ruyı-Zârı ve Dua” başlığı altında yirmi yedi tane rubaiye yer verilmiştir. Rubailerin hepsi dinî içeriklidir ve on birli hece ölçüsü ile yazılmıştır. Şair genel olarak Allah’a münacatta bulunur. Ondan günahkâr kullarını affetmesini, onlara doğru yolu göstermesini diler. Yine şair, Müslümanların sırat köprüsünden esenlikle geçip Kevser suyundan içmeyi nasip etmesi için Allah’a yalvarır. Cennetteki güzelliklerden bahseden şair, bizlere bu güzellikleri ve Hz. Muhammet’in yoldaşlığını nasip etmesi için dua eder.

Ol sıratnıñ köfrisinden geçmegi, Hovzı-kövser şerbetinden içmegi,	O sırat köprüsünden geçmeyi, Kevser suyundan içmeyi,

Hakdan gelen belaga,
Sabr ähli yañlıg dözer.

*Hak'tan gelen belaya,
Sabır ehli gibi dayanır.)*

Şaire göre, bu Allah dostlarının gönlü beytullahtır. Bu nedenle, onlara karşı kötü bir davranışta bulunulmamalıdır. Hak dostlarına karşı herkes saygılı olmalıdır. Azadı, bu şiirinde, okuruna kendini tanımasını ve dilinden Allah adını düşürmemesini öğütler.

“Yetiş Feryadıma” adlı şiir ise sekizli hece ölçüsü ile yazılmış ve yedi dörtlüktür. Şiirin adından da anlaşılacağı üzere şair, bu şiirinde Allah'a yalvarmaktadır. Bu dünyada çokça hata yaptığını söyleyen şair, Allah'ın sınırsız rahmet denizine sığırır ve ondan af diler.

Geçti abes vakt-i feta,
Vay hasret, vay hasret,
Benden hata, senden hata,
Ya Rab, yetiş feryadıma.

SONUÇ

18. yüzyıl Türkmen şairi Azadı'yı Türk okuyucusuna tanıtmak ve şiirlerinin yapılacak çalışmalarda kullanılmasını sağlamak amacıyla hazırladığımız “Azadi (Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri) adlı tez çalışmamız üç ciltten oluşmaktadır. I. Cilt; “Giriş”, “Eserleri”, “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Dizin”den ibarettir. II. cilt “Latin Harfleri ile Metinler”, III. cilt de “Türkiye Türkçesi ile Metinler” adını taşımaktadır.

“Giriş”te, 18. yüzyıla kadar ve 18. yüzyıldaki Türkmen edebiyatı tanıtılmış; şairin hayatı, edebî şahsiyeti, dili ve üslubu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde de, Azadı'nın müstakil eserleriyle şiirlerinin muhteva ve şekil yönüyle incelemesi yapılmıştır. İkinci bölüm metinlerden oluşmaktadır. Buna göre, Azadı'nın bize ulaşan eserlerinin Latin harflerine aktarılmış metinleri II. ciltte, Türkiye Türkçesine aktarılmış metinleri de III. ciltte yer almaktadır.

Dövmemmet Azadı üzerine yaptığımız bu çalışmada ulaştığımız sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

Azadı, 18. yüzyılın büyük âlimi, toplum önderi ve ünlü şairidir. Şair, Arap ve Fars dillerini öğrenerek bu dillerde yazılmış dinî ve dünyevi kaynakları okumuştur. Bu şekilde kendini geliştiren şair, devrinin ve yurdunun önemli meseleleri üzerine düşünmüş, değerli fikirler ortaya koymuştur.

Azadı'nın “Vagzı Azad”, “Behiştname”, isimsiz bir mesnevisi ile rubaileri, birkaç gazeli ve murabbaları bulunmaktadır. Türkmen Edebiyatının Tarihi adlı eserde, şairin “Hekayat-ı Cabir Ensar” adlı bir eseri daha olduğu; ancak bu eserin henüz bulunamadığı ifade edilmiştir.

Azadı'nın günümüze ulaşan eserleri arasında “Vagz-ı Azad” içeriğiyle ve konusuyla en değerli olanıdır. Azadı, 2324 beyitten oluşan bu eserini 1753–1754 yıllarında yazdığını belirtmiştir. Bu yıllar, şairin dünyaya bakış açısının tamamen olgunlaştığı yıllardır. Bu nedenle “Vagz-ı Azad”, Azadı'nın hayata bakış açısını açık bir şekilde göstermektedir. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Şair, her bölümün ilk beyitinde, hangi konunun ele alınacağını söyler. Buna göre, birinci bölümde padişahlar, ikinci bölümde hayırda bulunanlar, üçüncü bölümde ilim adamları, dördüncü bölümde

de dervişler ile ilgili konuşulacağı ifade dilmişse de bu başlıkların dışında pek çok sosyal, dinî ve iktisadi meselede görüş bildirilmiştir.

Azadı'nın çok iyi derecede İslami ilimlere vakıf olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Şair, “Vagz-ı Azad” adlı eserinde devlet ve toplum hakkındaki görüşlerini dinî düşüncelere dayandırarak kaleme almıştır. Yine “Behiştname” ve isimsiz mesnevisi ile diğer şiirlerindeki düşüncelerinde, onun sahip olduğu dinî bilgi açıkça görülmektedir. Şair, gerek bu dünyada gerek ahirette rahat bir yaşama sahip olmanın dinî emirlerin yerine getirilmesi ile olacağını dile getirmiştir.

Azadı, çocukları eğiterek ve gümüş ustalığı ile uğraşarak gelirini elde etmiştir. Ayrıca tarımın da gelişmesi taraftarı olan Azadı'nın kendisi de tarımla uğraşarak çevresine örnek olmuştur. Türkmenistan topraklarının büyük bir kısmı çöl olduğundan, su ve sulama kanalları ülkedeki tarım sektörü için oldukça önemlidir. Bunun farkında olan şair, “Vagzı Azad” da bu görevi zenginlere vermiş ve bunun büyük sevap olduğunu vurgulayarak, onları kuyu ve havuz yaptırmaya teşvik etmiştir.

Türkmen halkının hayatına aktif bir şekilde katılan Azadı, oğlu Mahtumkulu'yu da toplum yararına hizmet etme hususunda eğitmiştir. Türkmenlerin en büyük şairi olarak kabul edilen Mahtumkulu'nun “Azadım Kani”, “Oğlum Azadım” adlı şiirlerinde, babası Azadı'nın oğluna olan etkisi açıkça görülmektedir. Nitekim Mahtumkulu, babası Azadı gibi, şiirlerinde Türkmen halkının hayatının her yönüyle ilgilenmiş ve babasından öğrendiği pek çok düşünceyi geliştirip daha da başarılı bir ifade gücüyle dile getirmiştir. Gerek Azadı'nın gerek Mahtumkulu'nun şiirlerine baktığımızda, baba oğul bu iki toplum önderinin ideal Türkmen tipini oluşturmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Azadı'nın eserlerinde her şeyden önce ilk sırayı insan almaktadır. Şairin en büyük gayesi insanların iyi bir yaşama sahip olmasıdır. Şair şahıslara, devlet yöneticilerine, zenginlere, din ve ilim adamlarına nasihat ederken hep insanların rahat ve huzurlu bir ortamda yaşam sürmelerini amaç edinmiştir. Azadı “Vagz-ı Azad”da devlet ve devlet yönetimi hakkındaki görüşlerini dile getirirken, dikkati her zaman insana çeker. Örneğin, şair bir devletin, halkı için var olduğunu, devletin ekonomik gücünün hazinedeki altınların çokluğunda değil, halkın refahında olduğunu söylemiştir.

Yine Azadı, toplumsal huzurun ve dayanışmanın teşekkülünde büyük öneme sahip ve İslamiyet'in beş şartından biri olan zekât üzerinde de önemle durmuştur. Şair,

zekât sayesinde zenginlerin mallarının temizleneceğini ve aynı zamanda yoksulların, kimsesizlerin hayatlarının biraz olsun rahatlayacağını ifade etmiştir.

Azadı'yı büyük kılan, onun sadece siyasi ve sosyal meseleleri değil, tarım, ticaret, vergi gibi iktisadi meseleler hakkında da görüş bildirebilmesidir. Türkmen edebiyatında Azadı'ya kadar, Türkmen halkının hayatını bütün yönüyle ele alan bir eser yazan olmamıştır. Şair, bu yönüyle de başta oğlu Mahtumkulu olmak üzere kendinden sonra gelen pek çok Türkmen şairini etkilemiştir.

Azadı'nın "Vagz-ı Azad" dışındaki diğer müstakil eserlerinde ve şiirlerinde dinî vazifeler, felsefe, ahlak ve sosyal meseleler önemli yer tutmaktadır. Bu eserlerde şairin, felsefi, ahlaki ve dinî nasihatleri vardır.

17. ve 18. yüzyıllar Arapça ve Farsça pek çok kelimenin Türkmenceye girdiği dönemlerdir. Ancak bu kelimeler halkın da kullandığı canlı kelimelerdir. Azadı'nın eserlerinde kullandığı dil de bu özellikleri göstermektedir. Nitekim o dönemde Arapça ve Farsça doğu kültüründe herkes tarafından kabul edilen diller olmuştur. Ancak Azadı "Behiştname" adlı mesnevisinin son bölümde, bu eseri "Türkler için Türkçe yazdım" der. Yaşadığı dönemde Türkçeye itibar gösterilmemesinden şikâyet eder. Bu onun sahip olduğu dil bilincinin bir göstergesidir. Dolayısıyla Azadı'nın 18. Yüzyıl Türkmen yazılı edebiyatında kendinden önce asırlardır devam edip gelen Arapça ve Farsça yazma geleneğini ilk olarak bilinçli bir şekilde reddettiğini söyleyebiliriz.

Azadı'nın muhatap olarak kendisine Türkmen halkını aldığını düşünürsek, şairin muhatabının seviyesini dikkate aldığını söyleyebiliriz. Zira öğretici metinlerin hedefine ulaşması bununla birlikte günlük hayattaki kelimelerin, deyimlerin, atasözlerinin kullanılmasıyla mümkündür. Azadı da eserlerini yazarken halk kültüründen, halkın arasındaki rivayetlerden, atasözlerinden yararlanarak sade, fakat akıcı bir üslupla eserlerini kaleme almıştır.

Azadı'nın en hacimli eseri olan "Vagzı Azad" da ve diğer iki mesnevisinde anlatım türü olarak öyküleyici, açıklayıcı ve betimleyici anlatım türlerinin öne çıktığını görmekteyiz.

Azadı "Vagz-ı Azad", "Behiştname" ve dinî içerikli mesnevisinde genel olarak bir vaiz edasıyla okuruna nasihatlerde bulunur. Ancak bu eserler kuru bir nasihat kitabı olmamıştır. Dinî, ahlaki ve didaktik özelliklerde yazılan bu mesnevilerde, düşüncelerin

doğrudan aktarımı eseri edebî olmaktan uzaklaştırıp kuruluğa mahkûm edeceğinden, Azadı, anlatımını zenginleştirmek için rivayet ve kıssalar anlatmış, ayet ve hadislere yere vermiş, diyaloglardan yararlanmışır. Dolayısıyla şair tahkiyenin imkânlarından mümkün olduğunca yararlanmışır. Böylece okuyucunun verilmek istenen mesajı sıkılmadan alması sağlanmışır.

18. yüzyıl Türkmenler için büyük sıkıntıların ve acıların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu sıkıntıların temelinde de dağınık yaşayan Türkmenlerin merkezî bir devletlerinin olmaması yatmaktadır. İşte Azadı, bir mütefekkir ve toplum önderi olarak bu sorunun farkında olmuş ve Türkmen tayfalarının tek bir devlet çatısı etrafında birleşmeleri gerektiğini belirtmişır. Onun bu düşüncesi kendinden sonra gelen oğlu Mahtumkulu, Andalıp, Şeydayı, Magrupı gibi şairler tarafından geliştirilerek söylenmeye devam edilmişır. Dolayısıyla başta Azadı olmak üzere bu şairler ileride kurulacak olan bağımsız Türkmenistan Cumhuriyetinin temellerini atmışlardır.

KAYNAKÇA

- AÇA Mustafa, **Oğuznamecilik Geleneği Ve Andalıp Oğuznamesi**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2003.
- AKKUŞ Murat (2010), **Abbasi Halifelerinin Ölüm Sebepleri**, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ARDEL Ahmet, “Türkmenler”, **Türk Kültürü**, Ankara, S:20 (Haziran 1964), S.23-38
- ARTUN Erman, “Şair Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi**, Çukurova Üniversitesi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (ET:21.03.2011).
- ARTUN Erman, “Türk Dünyası Destan Söyleme Geleneğinde Türkmen Destanlarının Yeri”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi**, Çukurova Üniversitesi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (ET:21.03.2011).
- AZADI Dövlətməmmət, **Saylanan Eserler**, (Red. Z. B. Muhammedova), İlim Neşriyat, Aşkabat 1982.
- Dövlətməmmət Azadı**, Azadı Adındaki Türkmen Dil ve Edebiyat Pedagojik Enstitüsü, Aşkabat 1992.
- AZMUN Yusuf, “Büyük Türkmen Şairi Maktum Kuli Piragi”, **Türk Kültürü**, Ankara, S:29 (Mart 1965), s.307-310.
- AZMUN Yusuf, “Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında”, **Reşit Rahmeti Arat Armağanı**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s.32-84.
- BAYRAMOV Cumageldi, “Türkmen Şairi Mahtumkulu”, **Türk Lehçeleri Edebiyat Dergisi**, S:7 (Haziran 1996), s.78-82.
- BİRAY Himmet, **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- BURAN Ahmet - Ercan ALKAYA, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- CAFEROĞLU Ahmet, “Türkmenler”, **Türk Kültürü**, Ankara 1964, S:20, s.25-28.
- CAFEROĞLU Ahmet, “Türkmenler Hakkında”, **Türk Folklor Araştırmaları**, İstanbul, S:259 (Şubat 1971), s.873-876.
- ÇEÇEN Anıl, “Türk Devletleri”, **Yeni Avrasya Yayınları**, Ankara 2003.

- ÇENELİ İlhan, “Türkmen Türkçesi Sözlüğü”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1982-1983, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 29-84.
- ÇETİN İsmet, “Baba Rövsan Destanı Üzerine Bir İnceleme”, **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2009, Cilt:2, s.639-646
- DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 1982.
- DİNÇ Ahmet - Ramazan ÇAKIR, **Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi**, Ayrıkotu Yay., İstanbul 2008.
- DİNÇ Ahmet, Ramazan ÇAKIR, “18. Asır Şair-Mütefekkirlerinden Azadi ve Mahtumkulu’nun Sosyo-Ekonomik Düşünceleri”, **Turkish Studies**, Volume 4/3 (Spring 2009), s.746-765.
- DİNÇER Ş. Betül (1994), **Türkmen Şairi Mahtum Kulu (Şiirleri-Hayati-Edebi Şahsiyeti 2 cilt)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- DOĞAN Levent, “Türkmenistan Atasözleri (Nağıllar)”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S:4 (Güz-1997), s.58-77.
- EMAN Kılıç Şad Mihr, “Ünlü Türkmen Şairi Mahtumgulu Firâgi”, Çev: Ali TEMİZEL, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S:15 (Güz 2004), s.79-90.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar, **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Ankara 1997, s.179-207.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- EREN Nehir (2009), **Türkmen Gül-Senuber Destanı**, Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- GARRIYEV B. A., “**Mahtumkulu ve Onuñ Vatanseverliğı**”, Aşgabat, 1943, s.93-115.
- GELDİEV Gurbandurdi, “Hoca Ahmed Yesevi ve XVIII.-XIX. Asır Türkmen Şiiri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, S:3, s.10-19.
- GÖMEÇ Saadettin, “**Türk Cumhuriyetleri Tarihi**”, Kömen Yayınları, Konya 1997.
- GÜZEL Abdurrahman, Yunus Emre ve Mahtumkulu’da Ortak Motifler”, **Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara 1998, s.66-81.
- GÜZEL Abdurrahman, “Türkmen Edebiyatı Üzerine Bir İnceleme”, **V. Uluslar Arası**

- Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2009, Cilt:3, s.1055-1068.
- HALLI Hidayberdi, "Türkmen Edebiyatı" (Akt: Mehmet Kara), **Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı-1993**, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1993, s.166-184.
- İslam Ansiklopedisi**, "Türkmen" maddesi, C. 12/2, Eskişehir 1997.
- İVGİN Hayrettin, "İki Görkemli Türkmen Şairi: Mahtum Kulu Feragı ve Yunus Emre", **Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Yunus Emre Semineri (9-10 Mayıs 1993 Eskişehir)**, Bidiri Kitabı: 1996, s.83-90.
- KAFESOĞLU İbrahim, "**Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti**", Jean Deny Armağanı, TDK Yayınları, Ankara, s.121-124.
- KARA Mehmet, "Türkmen Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, 2. Baskı, 3. Cilt (Edebiyat), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1992, s.669-683.
- KARA Mehmet, **Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- KARA Mehmet, **Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar**, Bilig, S:7 (Güz-1998), s.131-134
- KARA Mehmet, **Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)**, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- KARA Mehmet, Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S:14 (Güz-2002), s.235-244.
- KARA Mehmet, KARADOĞAN Ahmet, **Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü**, Çağlar Yayınevi, Ankara 2004.
- KARA Mehmet, **Türkmen Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s.233.
- KAKACAN Atabayev, **XVIII. Asır Türkmen Edebiyatı**, Magarîf Neşriyatı, Aşgabat 1988.
- KİRİŞÇİOĞLU Fatih, "Andalıp ve Oğuznamecilik Debi (Geleneği)", **Selçuk Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S:7-8 (Konya 1993), s.1-32.
- KÖSE Nerin, "Türkmenistan'dan Gül-Senuber Hikâyesi", **Milli Folklor**, S:21 (1994).

- MEREDOVA Ahalı S., **Türkmen Klasik Edebiyatının Sözlüğü**, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat 1988.
- NASKALİ Emine Gürsoy, SAĞOL Gülden, “**18.-19. Yüzyıl Türkmen Şiiri Antolojisi**”, Hoca Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- NURMEMMET Annaguli, “Azadi ve Mahtumkulu Hakkında Günlükten Sayfalar”, **Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi (Mahtumkulu Özel Sayısı)**, S:18 (Nisan 1998), s.115-119
- ÖZKAN İsa, “**Magrupi’nin Eserlerinde Karacaoğlan’ın İzleri**”,
<http://www.isaozkan.com/dosyalar/Magrupi.pdf> , (E.T. 21.03.2010)
- ÖZTÜRK Aydın (2008), **Nurmuhammet Andalp’ın Nesimi Adlı Eseri (Giriş-Dil Özellikleri-Metin- Sözlük)**, Ege Üni. Sosyal Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- SAĞLAM Soner, Anadolu Ve Türkmen Sahası Edebiyatlarında Mert Ve Namert Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme, **III. Uluslar Arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Aralık 2010 İzmir)**, Bildiri Kitabı, s.779-784.
- SARAY Mehmet, **Türkmen Tarihi**, Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993.
- SÖYLEMEZ Mikail, Mahtumkulu’nun Eğitim Görüşü, **Felsefe Dünyası**, S:35 (2002), s.102-108
- ŞAHİN Halil İbrahim, “Necep Oğlan Destanı’nda Türkmen Bahşılarının Eğitimleri ve İcra Ortamları”, **Milli Folklor**, S:76, 2007, s.210-217
- TATLIOĞLU Durmuş, “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat”, **Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S:3 (1999), s.205-227
- TEKİN Talat - Mehmet ÖLMEZ - Emine CEYLAN - Zuhale ÖLMEZ - Süel EKER, **Türkmence-Türkçe Sözlük**, Simurg Kitapçılık, Ankara 1995.
- TEMİZKAN Mehmet, “Yunus Emre’nin Türkmen Edebiyatına Etkisi Üzerine Bir İnceleme”, **1.Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu**, Aksaray 8-10 Ekim 2008.
- TEMİZKAN Mehmet, “On Sekizinci Yüzyılın Şartları İçinde Mahtumkulu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt:10, S:1(2010), s.173-184.
- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C. 2, AKM Yayınları, Ankara 2002.
- Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, C.2,

Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

TÜRKEŞ Umay, “**Türklerin Tarihi -Geçmişten Geleceğe**”, Akçağ Yay., Ankara 2006.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt.10, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998,

Türk Dünyası Kültür Atlası (A Cultural Atlas Of The Turkish World), Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2003.

Türkmen Edebiyatının Tarihi (II TOM XVIII) Asır Edebiyatı, (Redaktör: A. Garnev), C.II, 1.Kitap, İlim Neşriyatı, Aşgabat 1975.

TÜRKMEN Fikret, “Anadolu’da Türkmen Destanı Yusup-Ahmet’in Bir Varyantı”,

Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Ege Üni. Edebiyat Fak. Yay., S:5 (1989), s.1-5

Türkmen Şiiri Antolojisi, (Haz: Fikret TÜRKMEN, Gurbandurdı GELDİYEY), Türksoy Yayınları, Ankara 1995.

TÜRKMEN Fikret, **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

TÜRKMEN Fikret, Mahtumkulu’nun Tasavvuf Anlayışı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S:1 (1996), s.9-25.

TÜRKMEN Fikret, **Tahir İle Zühre**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1998.

TÜRKMEN Fikret, “Türkmen Edebi Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Çizgisi”, **Milli Folklor**, S:84 (2009), s.18-22

TÜRKMEN Fikret, Türkmenistan Kültürü Araştırmaları, AKM Yay., Ankara 2010.

Türkmenistan Ülke Raporu (2003), [http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/ Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf](http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf), s.4, (E.T. 21.03.2011).

TULU Sultan, “**Aslı-Kerem Hikâyesinin Türkmençe Varyantı**”, Ürün Yayınları, Ankara 2005.

YILMAZ Hayati, **Mahtumkulu Divânı (İnceleme-Metin-Dizin)**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

ÖZGEÇMİŞ

16.07.1980 tarihinde Ankara ili Beypazarı ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimini Bolu'da tamamladım. 1997 yılında girdiğim Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünden, 2001 yılında mezun oldum. 26.09.2001 tarihinde Manisa İli Gördes ilçesinde bulunan Atatürk İlköğretim Okulu'na Türkçe öğretmeni olarak atandım. Daha sonra sırasıyla İzmir Çiğli Ahmet Adnan Saygun Lisesi, İzmir Çiğli Anadolu Öğretmen Lisesi ve Uşak Şehit Abdülkadir Kılavuz Anadolu Öğretmen Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyat Öğretmeni olarak görev yaptım. 09.11.2011 tarihinde Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde Türk Dili Okutmanı olarak göreve başladım. Halen bu görevde çalışmaktayım. Evliyim.

Lisans eğitimini tamamladıktan sonra, 2001-2002 Eğitim-Öğretim yılında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans programına kabul edildim. 2005 yılında "Türkmen Şairi Mollanepes'in Bütün Şiirleri (Giriş-İnceleme-Metin)" adlı yüksek lisansımı tamamlayarak bu bölümden mezun oldum. 2005-2006 Eğitim-Öğretim yılında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalında Doktora programına başladım. 28.06.2001 tarihinde "Azadi (Hayatı-Edebî Şahsiyeti-Eserleri)" adlı doktora tezimi tamamlayarak bu bölümden mezun oldum.

ÖZET

Azadi (Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri) adını taşıyan doktora tez çalışmamız, üç ciltten oluşmaktadır. 1. cilt “Önsöz”, “Giriş”, “Eserleri”, “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Dizin”den; 2. cilt “Latin Harfleri İle Metinler”, 3. cilt de “Türkiye Türkçesi İle Metinler”den meydana gelmektedir.

Dövlətmemmet Azadı, 18. yüzyıl Türkmen edebiyatının önde gelen temsilcilerindendir. Azadı, devrinin önemli dinî ve dünyevi bilgilerini bilen aydın bir şairdir. Hive medreselerinde eğitim almış, Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrenmiştir. Bir toplum önderi olarak Azadı, 18. yüzyılda Türkmenistan ve komşu devletlerde yaşanan olayları irdelemiş ve neticede Türkmen tayfalarının tek bir devlet etrafında birleşmeleri gerektiğine inanmıştır. Azadı'nın “Vagz-1 Azad”, “Behiştname”, “Hekayat-1 Cabir Ensar” adlı eserlerinin yanında, isimsiz bir mesnevisi, rubaileri, gazelleri ve murabbalları bulunmaktadır. Şüphesiz bu eserler arasında gerek hacim gerek muhteva yönüyle “Vagz-1 Azad” ayrı bir önem taşımaktadır.

2324 beyitten oluşan, aruzun “Fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılan bir mesnevi olan “Vagz-1 Azad” dört bapta meydana gelmektedir. Birinci bap, padişahlar ve devlet yöneticilerine ayrılmıştır. İkinci bapta hayrat yaptırmanın önemine değinen şair, üçüncü bapta da ilim ve ilim adamlarından bahsetmiştir. Son bap ise dervişlere ayrılmıştır. Ancak, eseri bu dört başlıkla sınırlandırmak doğru olmaz. Çünkü şair, bunların dışında misafirperverlik, anne babaya, komşuya iyi davranma, yoksullara ve kimsesizlere sahip çıkma, tarımsal faailiyetler vb. gibi sosyal ve iktisadi yaşamla ilgili pek çok hususta görüş bildirmiştir. Çalışmamızda bunlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Şair, “Behiştname” adlı eserinde ise cennetin güzelliklerini tasvir etmiş ve bu güzelliklere sahip olabilmek için neler yapılması gerektiğini de anlatmıştır. Bu eseri incelediğimizde Azadı'nın ayet ve hadis bilgisinin çok ileri seviyede olduğunu görmekteyiz. Mısraların kuruluşunda şair, ayet ve hadislerden başarılı bir şekilde faydalanmış, aynı zamanda okuruna karşı da inandırıcılığını artırmıştır. Azadı'nın isimsiz olan mesnevisi de dinî muhtevalı bir eserdir. Eserde namaz, oruç, zekat gibi ibadetlerin faziletinden bahsedilmiştir. Bu eserlerin ardından, şairin rubaileri, gazelleri ve murabbalları incelenmiş; sonuç kısmından sonra, hem çalışmamızda doğrudan yararlandığımız hem de çalışmamızla dolaylı olarak ilgili olan kaynakları belirtilmiştir.

ABSTRACT

This dissertation, titled “Azadi (His Life, Literary Personality and Works)”, is made up of three volumes. The first volume consists of “Preface”, “Introduction”, “His Works”, “Conclusion”, “References” and “Index”. The second volume consists of “The Texts in Latin Alphabet” and the third volume consists of “The texts in Turkey Turkish”.

Dövlətməmmət Azadı is one of the eminent representatives of the 18th century Turkmen literature. He was an intellectual poet who was well aware of the worldly affairs of his period as well as religious knowledge. He was educated in Hive medreses and learned Arabaic and Persian very well. As a social leader, Azadı addressed the events in Turkmenistan and the neighboring countries and as a result he came to believe that the Turkmen tribes had to unite under a state. Besides his works “Vagz-ı Azad”, “Behiştname”, “Hekayat-ı Cabir Ensar”, Azadı has a mesnevi which has no title, rubais, gazels and murabbas. Among these “Vagz-ı Azad”, indisputably, has a vital importance in terms of its volume and content.

“Vagz-ı Azad”, a mesnevi made up of 2324 couplets and written in “Fâilâtün fâilâtün fâilün” has four books. The first book is reserved for the padishahs and governors. In the second book, Azadı writes about the importance of making donations and in the third book writes about science and scientists. The last book is about dervishes. However, it will not be right to limit the work only to four parts as the poet gave his opinions as to many social and economic topics such as hospitality, respecting parents and neighbors, helping the poor and the homeless, agricultural activities. In the dissertation, I have covered all these in detail. In his “Behiştname”, the poet depicts the beauties of the heaven and writes what people should do in order to have these beauties. When this work is examined, we can clearly see that his religious knowledge is quite advanced. He could successfully benefit from the use of verses of Koran and the sayings of Mohammed, which increased his credibility. His mesnevi with no title is a religious one too. In it, the virtues of namaz, oruç, zekat and so on are taught. Following these works, the rubais, gazels and murabbas of the poet have been studied. After the conclusion, in the References, the works used for our dissertation directly or indirectly have been cited.

ŞAHİS, YER VE ESER ADLARI DİZİNİ

A

- A. N. Samoyloviç, 8, 19, 21
 Abdilla, 17
 Abdillallah, 476
 Abdillallahı-Abbas, 476
 Abdillallahı-Tahrır, 217
 Abdullah, 809
 Abdullah Selam, 121, 670
 Abdullah Tahir, 77, 548
 Abdullah-ı Abbas, 809
 Abu Bekir Sıddık, 483
 Afganistan, 2, 5, 18, 48, 63
 Ahal, 3
 Ahmed, 427
 Ahmed-i Harb, 548
 Ahmet, 760
 Ahmet Dürdani, 5, 48
 Ahmet ibn Harb, 78
 Ahundov Gürgeni, 20
 Alı, 298
 Alıbeg-Balıbeg, 13
 Ali, x, 7, 23, 35, 38, 42, 109, 140, 144, 146, 147, 630, 770
 Ali Sir Nevayî, 7
 Ali Şir Nevâî, 23
 Amuderya, 4
 An Economic and Social History of Ottoman Empire, 70
 Anadolu, 1, 2, 7, 8, 9, 13, 16, 31, 67, 68
 Andalıp, 5, 6, 10, 11, 12, 18, 69, 168
 Aslı Kerem, 9
 Asya, 4
 Aşkabat, x, 3
 Azad, 460, 467, 503, 505, 519, 794, 801, 837, 839
 Azadı, vii, ix, x, 5, 6, 9, 10, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 175, 503, 504, 507, 836, 838, 841
 Azadı ve Onun Ruhî Mirası, 21
 Azerbaycan, 1, 2, 7, 8, 16

B

- B. A. Garriyev, 20
 Baba Rovşan, 11

- Babür Şah, 8
 Baheli, 660
 Bâhram, 234
 Balkan, 3
 Bayram Han, 8
 Behcetefza, 8
 Behiştname, vii, ix, x, 12, 20, 32, 33, 34, 38, 39, 44, 137, 138, 139, 140, 147, 150, 151, 165, 166, 167, 745, 794
 Behram, 23, 84, 565
 Behram Gur, 23
 Belh, 8
 Berhudar Türkmen, 9
 Buhara, 5
 Buhara Emirliği, 4

C

- Câmi, 22
 Ceyhun, 245, 576
 Cihanşah Garagoyunlu, 7
 Cüneyd-i Bayezid, 718

Ç

- Çağrı, 1
 Çakı, 18
 Çeleken, 6
 Çovdur Han, 6

D

- Dandanakan, 1
 Daşhovuz, 3
 Davud, 36, 70, 83, 149, 209, 222, 232, 248, 452, 501, 835
 Davut, 35, 36, 70, 83, 91, 150, 539, 553, 562, 579, 786
 Devletyar, 13
 Divan-ı Hikmet, 7

E

- Ebu Bekir Sıddık, 817
 Ebubekir, 157, 158
 Ebulgazi Bahadır, 2
 Ekber, 8
 Elsem Tusın, 78
 Etrek, 5
 Etrek Çayı, 19

F

- Farâbî, 72
 Fikret Türkmen, 21
 Firdevsî, 22, 23
 Furat, 245

Fuzulî, 7
Fuzûlî, 67, 68

G

Gayıbı, 9, 14
Gayımkulu, 17
Gıziletrek, 8
Göktepe, 2
Gubad, 23
Gurbandurdı Geldiyev, 21
Gül Senuber, 9
Gürgen, 5
Güjde, 17

H

Hâfız, 7
Halil, 519
Halil İnalçık, 70
Harun, 64, 65, 84, 127, 205, 206, 534, 536, 693
Harun Er-Reşid, 205
Harun Reşit, 64, 65
Hatam Tay, 29, 97, 264
Hatem Tay, 29
Hatem-i Tai, 97, 596
Haydargulı Türkmen, 8
Hazar, 1, 2, 4, 6
Hazar Denizi, 2
Hekayat-ı Cabir Ensar, 12, 18, 165
Hive, 2, 4, 5, 17, 18, 68, 175
Hive Hanlığı, 2, 4
Hoca Ahmet Yesevî, 22
Horasan, 1, 2, 65, 77, 78, 205, 218, 534, 547, 548
Hümayun, 8

I

I. Petro, 4
İbrahim Halil, 258
Irak, 1, 63
İsmailî-Samani, 217
İsmayıl, 254

İ

İbn-i Abbas, 38, 88, 140, 141, 144, 146, 148, 150, 160, 571, 774, 788, 827
İbn-i Mesut, 144, 146, 776
İbni-Abbas, 240, 441, 454, 493
İbni-Mesgud, 442
İbnü Abdullah Bin Sa'd, 96
İran, 2, 4, 5, 7, 18, 28, 48, 58, 71, 77, 84
İsa, 501, 835
İsmail, 77, 97, 132, 547, 586, 714
İsmail Samani, 77, 547

J

Jean Deny, 1

K

Kadı Burhaneddin, 7
Kara Yusuf, 7
Karacaoğlan, 7, 8, 13, 67
Kaşgarlı Mahmut, 1
Kazakistan, 2
Kemine, 30
Kitab-ı Dede Korkut, 7
Kopet Dağları, 2
Köpet Dağı, 4, 5
Köpetdağ, 2
Koroğlu, 7, 9
Kubad, 233
Kubat, 84, 85, 564
Kutadgu Bilig, 7

L

Levap, 3
Leyla-Mecnun, 12

M

Mâ'mun, 76, 216
Magrupı, 9, 10, 12, 13, 14, 168
Mahbubul-Kulub, 9
Mahmud, 236, 237
Mahmut, 35, 63, 85, 531, 567
Mahtumkulu, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 22, 30, 31, 49, 67, 68, 69, 166, 167, 168
Mahtumkulu Yonaçı, 17
Mamun, 76, 546
Mangışlak, 2
Marı, 3
Maveraünnehir, 2
Memun, 77
Merv, 5
Meteci, 30
Molla Câmi, 7
Mollanepes, 30
Muhammed, 5, 35, 40, 41, 42, 48, 144, 145, 146, 218, 250, 424, 429, 502, 548, 580, 757, 762
Muhammed Mustafa, 191
Muhammed Rahim, 5, 48
Muhammet, 17, 26, 29, 35, 37, 38, 39, 45, 52, 55, 56, 58, 59, 63, 72, 74, 76, 77, 78, 92, 93, 95, 96, 99, 108, 112, 119, 120, 121, 125, 129, 131, 133, 134, 135, 139, 140, 144, 145, 146, 148, 149, 152, 156, 159, 160, 249, 520, 563, 581, 836
Muhammet Gazi, 539
Muhammet Sapa, 17
Murat Tahıbı, 9
Musa, 35, 91, 108, 111, 117, 127, 130, 158, 247, 296, 302, 303, 304, 321, 360, 371, 372, 486, 563, 578, 628, 635, 636, 637, 654, 693, 704, 705, 819, 820
Mustafa, 10, 38, 139, 141, 427, 447, 520, 747, 760, 781

N

Nadir, 2, 5, 10, 24, 48, 58, 69, 85, 86
 Necep Oğlan, 9
 Nesimî, 67
 Nesimi Poeması, 11
 Niyaz Salih Molla, 17
 Nizamettin Gencevî, 23
 Nizâmî, 22
 Novşirvan, 216
 Novşirvan, 71, 76, 209
 Nugman, 139, 415
 Numan, 84, 139, 748
 Nuşirevan, 23, 24, 28, 71, 76, 84, 539, 546

O

Oğuznama, 10
 Omar, 72, 199, 200, 210
 Orhun Âbideleri, 7
 Orta Asya, 1, 19, 77
 Orta Asya Türkî Edebiyatı Boyunca Materyallar, 19

Ö

Ömer, viii, 7, 35, 42, 62, 71, 72, 528, 529, 540
 Ömer Hayyam, 7
 Özbekistan, 2

R

Ragna ve Ziba, 9
 Risaletü'n- Nushiyye, 67
 Rövnaku'l-İslam, 7

S

Sadî, 7, 22
 Sadî Şirazî, 23
 Sagdı-Vakgas, 11
 Samarkand, 237
 Sayatlı Hemra, 9
 Saylanan Eserler, x, 19, 20
 Sebiktekin, 35, 63, 531
 Sebüktekin, 35, 201
 Selçuk Bey, 1
 Semerkant, 568
 Seyfül-Melek-Medhül-Cemal, 14
 Seyyid Nesimî, 7
 Sonu Dağı, 19
 Süleyman, 35, 44, 79, 80, 81, 113, 222, 223, 224,
 225, 226, 228, 310, 311, 553, 554, 555, 556, 558,
 642, 643, 644

Ş

Şabende, 9, 10, 12
 Şah İsmail, 8
 Şahsenem Garip, 9
 Şakık, 65, 205, 206, 534, 535, 536
 Şakık-ı Balhın, 65, 535

Şakıkı-Balhın, 205
 Şeydayı, 5, 9, 12, 168
 Şirgazi, 69

T

Tahir bin Hüseyin, 77
 Tahir ile Zühre, 7
 Tuğrul, 1
 Tuhfetü'l-Esrar, 8
 Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası
 Edebiyatçılar Ansiklopedisi, 17, 21
 Türkistan, 1
 Türkiye, vii, ix, 3, 7, 8, 11, 14, 16, 21, 165, 511
 Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 7, 8,
 11, 21
 Türkmen Edebiyatının Tarihi, 4, 5, 7, 10, 11, 12, 17,
 21, 22, 27, 29, 31, 32, 68, 86, 143, 165
 Türkmen Poeziyasının Antolojisi, 20
 Türkmen Şiiri Antolojisi, 12, 21
 Türkmenistan, vii, x, 1, 2, 3, 4, 8, 9, 13, 18, 19, 21,
 166, 168, 175

U

Uhut Dağı, 592

V

Vagzı Azad, 36
 Vagz-ı Azad, vii, x, 12, 18, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 28,
 30, 33, 34, 35
 Vagz-ı Azad, 42
 Vagz-ı Azad, 43
 Vagz-ı Azad, 48
 Vagz-ı Azad, 48
 Vagz-ı Azad, 49
 Vagz-ı Azad, 50
 Vagz-ı Azad, 51
 Vagz-ı Azad, 51
 Vagz-ı Azad, 51
 Vagz-ı Azad, 51
 Vagz-ı Azad, 52
 Vagz-ı Azad, 53
 Vagz-ı Azad, 59
 Vagz-ı Azad, 65
 Vagz-ı Azad, 67
 Vagz-ı Azad, 70
 Vagz-ı Azad, 91
 Vagz-ı Azad, 93
 Vagz-ı Azad, 119
 Vagz-ı Azad, 122
 Vagz-ı Azad, 131
 Vagz-ı Azad, 132
 Vagz-ı Azad, 135
 Vagz-ı Azad, 136
 Vagz-ı Azad, 136
 Vagz-ı Azad, 136
 Vagz-ı Azad, 151
 Vagz-ı Azad, 165
 Vagz-ı Azad, 166

Vagz-ı Azad, 166
Vagz-ı Azad, 167
Vagz-ı Azad, 182
Vagz-ı Azad, 412
Vagz-ı Azad, 744
Vepayı, 7

Y

Yahya, 101, 277, 609
Yarı, 18
Yunus Emre, 7, 13, 22, 67, 120

Yusuf, 149, 452, 501, 786, 835
Yusuf Ahmet, 9
Yusuf-Ahmet, 13
Yusuf-Züleyha, 12

Z

Z. B. Muhammedova, 19, 20
Zelili, 30
Zeynelarap, 11
Zöhre Tahir, 9
Zübeyde, 18

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı**

**AZADİ
(HAYATI-EDEBÎ ŞAHSİYETİ-ESERLERİ)**

**DOKTORA TEZİ
II. Cilt**

**HAZIRLAYAN
Soner SAĞLAM**

**DANIŞMANI
Doç. Dr. Ali EROL**

İZMİR-2011

İKİNCİ BÖLÜM: METİNLER

1. Latin Harfleri ile Metinler

1. 1. Vagz-ı Azad

Bismillah er-rahman er-rahım

Hamdı-bihed ol Hodayı-ekbere,
Dürlü-dürlü nıgmatın yaydı yere.

Üşbu âlemin bize bir han edib,
Serdi bu nıgmatların elvan edib.

Çün mısalı bağı-gülzar eyledi,
Sayradıb bilbillerin zar eyledi.

Reñbe-reñ boldı gül-bağı heme,
Gunçalandı surh yafragı heme.

5. Kim besaret ähline gözletdi ol,
Can-til bile her birin sözletdi ol.

Üşbu nıgmatlar ayur zikr-u sena,
Çagırur zar ile dayım rebbena.

Gafil olmay zikri illallahdan,
Çıkmayın hergiz hakikat rahdan.

Gorku birle Tañrı'dan bu tag-taş,
Gözlerinden akdururlar acı yaş.

Huv bile suvlar ovazı çıkdı gör,
Bolmay aram gice-gündiz akdı gör.

10. Yer yüzünde her ne şey kim canı var,
Her birisi eyleyur her dürlü zar.

Cayı-küy ile öser yeller tamam,
Dostlarına Tañrı'dan eltür peyam.

Hiç mahlukı refagat görmedim,
Nedur esrarın bu halkıñ sormadım.

Lik bildim maksadı Allah erur,
Halk tilinde zikri illallah erur.

Adam oğlu, al bulardan ıbratı,
Eyle peyda öz-özünden gayratı.

15. Zikrin aygıl Tañrı'nıñ şam-u säher,
Cümle zäkirler üze rehmet yagar.

Kesme ummıd rehmeti-allahıdan,
Bolma gafıl zikri illallahıdan.

**Kovluhu Ta'ala: "Vezkurullaha
Kesiren, lallakum tuflihu:n"¹⁴³**

Ähli-huş ol, zikri-haksız urma dem,
Zar ile çek ışkıda derd-u elem.

Yumşadıp köñlüñni hikmet söz bile,
Derd ile Hak fazlıdan rehmet tile.

¹⁴³ Kur'an: 8. sure, 47. ayet. Manısı: "Allahı köp yatlañ, belki halas bolarsıñız."

Yıgılagıl şam-u säherler beççevar,
Yıgılasa gul, rehmetiñ bahrı coşar.

20. Gafil olma yıglamakdan zar ile,
Hemneşinlik eyleme agyar ile.

Bar, riyazat tizige nefsiñni sal,
Egrisini gönderegör bu mahal.

Biriyazat göderelmes, ey ahı,
Bolsa herçend kimse alım rasıhı.

Bes gönelmes bir ağaç ot görmese,
Kim dükan içre anı gızdırmasa.

Nefsi-zalımga riyazat ot bilin,
Bolsa ol egri riyazatga salın.

25. Kim gönelse tabdı ol menzil makam,
Egri yetmes menzile hasıl kelam.

Yüklese her kimse kim bitay yüki,
Menzile yetmes oşol yük bişeki.

Kalbiñi üşbu riyadan kıl arı,
Hak için kılıgıl özünden işleri.

Hem hasaddan, hem tekebbirden yene,
Hubbı-dünyä kimse tutmak kinine.

Gill-u gaşdan hem riyazat sövmeden,
Su'ı-zandan, dahı özin övmeden.

30. Bed gılıkdan, kimseni incitmadan
Nähyi-münker yollarına gitmeden.

Hem dahı kahr-u gazab eylemeden,
Ähli-dillerge yaman söylemeden.

Barça bu bed hoyları salsa gerek,
Özini manendi-yer kılrsa gerek.

Soñra diyrmiz kim göneldi bu kişi,
Bolmasa Hak zikriden özge işi.

Adam egrisi bu şum hoylar turur,
Merd bolan öz aybını özi görür.

35. Can-til ile Tañrı'ga şükriñ yetur,
Nähiyden gaç, barça dermanın bitur.

Teb'ıyet birle salavat aytalım,
Sövgiden biheddu-gayat aytalım.

Älem içre enbiya-u övliyä,
Hem melayık esfiya-u etkıya.

Yer yüzinde mü'min u mü'minat,
Bar tururlar her ne kim mövt-u hayat.

Men fakır Őikesteden bihed doga,
Hem durud-u hem tahıyyat, hem sena.

40. Ol ulug mahşar güninde, ey Huda,
Őbulardan kılmağıl bizni cüda.

Çünki bir ulug gnhlig bende men,
Kim söver men munları her kanda men.

Durud Aytmak Beyanı

Kp durudlar bu cahanıñ tcine,
Canda bitgil arş ile magracına.

Ol sekiz mñ leme rehmetdur ol,
Ummatıga dövlet-u nusratdur ol.

Hem tufeyldur barça asman-u zemin,
Vasfidur n “rahmeten lil-alemin”

45. Yüz Şükür kim ummat oldık ol re,
Gerçe usyan içre bolsak yüz gara.

Hem anıñ vrad-u ezva varına,
Barça eshap afzalı tört yarına.

Der Beyanı-Doga

Yarlıkagıl, ey Hudavend-a, bizi,
n aıkdur bahrı-gufranıñ gzi.

Hem ata birlen enmizni takı,

Dahı ustad bizde çoh anlar hakı.
 Yarlıkagıl, hem meşayihlar ki var,
 Cümle dost kim köñül içre Hak söver.

50. Yarlıkagıl, barça mü'min gulları,
 Ähli-iman, ähli-ıslam illeri.

Gulluga layık yerim hiç yok turur,
 Heddi-payandan günähim çoh turur.

Bes yaman hoylık guliñ men biru-bar,
 Incıtub men dünyä içre bişumar.

Göz bile köñlüm yaman işden irak,
 Tutmadım, boldum besi senden irak.

Dayıma fisk işlere kıldım rucu',
 Bir dem olmay nefsi-dünyäden furu'.

55. Nefsi-şeytan aldılar yolum heman,
 Saldılar bu köñlimge bu fi'li-yaman.

Bilmeyen bihed günähler eyledim,
 Yer yüzünde çıh tevahlar eyledim.

Dünyaniñ ardı bile gıydım gadam,
 İstedim sagatba-sagat, dembe-dem.

Can bile çekdim cefasın, va-darıg,
 İsteyub zovkı-safasın, va-darıg.

Fanı ermiş, görmedim mundan vefa,
Çok cefalığ bivefamış, bivefa.

60. Urunıb yeldim, yügürdim her yaña,
Vermedim bir dem köñül Hakdan yaña.

Dünyäniñ serişdesin yahşı tutub,
Ahırat serişdesini unutub.

Farız, vacıb, sünnet, edeb gözlemey,
Emri-magruf, nâhyi-münker sözlemey.

Dünyäde fisk-u fucur etgenleri,
Yahşı bilib, dost edindim anları.

Yahşılarnıñ hızmatında durmadım,
Hâki-palarnı yüzimge sürtmedim.

65. Can-tilden Hakga gulluk etmedim,
Yahşılar bolgan makama yetmedim.

Ötdi ömrüm yimek, içmek ayşıda,
Bolmadım bir dem iman peşvişide.

Ötdi ömrüm, va-darığ, ey vay ile,
Su:d görmez sarfarız sövda ile.

Kılmadım bir zerre layık bendelik,
Kim çeker men imdi çoh şermendelik.

Yandım-u döndüm saña, Zül-Celal,
Ey halayık izisi, mülk bizoval.

70. Tutmuşam umıdı-fazlından hemin,
Asılarga çün budur hablil-metin.

Akdurub geldim gözimden yaş bu dem,
Tobayı-tovfık birle, ya zül-kerem.

Bahrı-rahmetden umıd etdim yene,
Lutf damanıñnı bek tutdım yene.

Senden özge gitmäge yokdur yerim,
Goymuşam yolunda bu can, bu serim.

Kesme umıdım, umıdlığ bende men,
Yoldan azdım bir segi-dermende men.

75. Ayatı “Lataknatunı “ gördim, ah,
İşigiñge gara yüz geltürdim, ah.

Yarlıka, imdi cahan avarasın,
Hem dahı barça cigerler parasın.

Halı kılma ılmı-takvadan yene,
Haşr olunça munları, ya rebbena.

Dergehiñe dogrı kılğıl yolların,
Zikr ile amuhta kılğıl tillerin.

Rişteyi-ömrimizi üzgen mahal,
Yoldaş et imanımız bikıl-u kal.

80. Afuv edip taksırım, eltgil yanıña,
Kıl tarahhum bu garıb mihmaniña.

Ol yakın gullar era tutgıl meni,
Anlarıñ birle gopar mahşar günü.

Barçadan azad tiygil, sen Azad,
Her du älem sen mana maksad-mırad.

Ol resulallah cevarın kıl nesib,
Ähli-dillerge yetür, kılma garıb.

Ruzı kıl didarıñ ol gün, ya celil,
Nıgmatıñ didarsız neylär halıl.

85. Ya Reb, ol didarıñı verseñ maña,
Lem'a-yı yüziñ rova görseñ maña.

Canımı miñ can edib, gurban olam,
Urulam pervana tek, otga salam.

Can içinde, belki gurbanıñ seniñ,
Barça agza bende fermanıñ seniñ.

Diñle bir dem derdmend olsañ munı,
Aşıka didar gören gündir günü.

Barçaga ruzı kılığıl didarını,
Tobayı-tovfik säher bidarını.

OVVALKI BAB

90. Babı-ovval padişalar vasfını,
Yarı verse, vasf eter, rebbi-ganı.

Serveri-älem Muhammed Mustafa,
Din üçin canıga verdi çoh cefa.

Adl ile sövdi adıllıknı özi,
Adl edin diyp barçaga boldı sözi.

Hak tagaladan adalat rahmet ol,
Fathı-bab-u dövlet-u hem nusrat ol.

Ol resuldan soñ yene birinçe yar,
Adl ile älemde boldı berkarar.

95. Tañrı ayatında adl eylän tiydi,
Hak söver her kim adalat eyledi.

Halk üze häkim olursa her bir är,
Adl ile hökm eylegey leyl-u nahar.

Häkim olganlar cahanda adl ola,
Bezegey yer-yüzini adlı bile.

Häkimi-adıl – Huda pıgamberi,
Caneşinim diyb ögübdür anları.

Padışa kim bolsa ger adlı anıñ,
Yer yüzinde sayasıdır Tañrı'nıñ.

100. Adlıdan bolsa halayık cümle şad,
Dergehinde tabsa mazlumlar mırad.

Hak Tagala'nıñ söver bendesi bil,
Ol resul ummatlarınıñ hası bil.

Mähri anıñ Hak Tagala mähridur,
Kahrı anıñ Hak Tagala kahrıdur.

Görme hökmin Tañrı hökminden ırak,
Kılmasañ baver gelib atıga bak.

Çün gadam geltürse adil bir yere,
Halkı-älemge Huda rahmet vere.

105. Din öyiniñ sakçısıdur padışah,
Ol sebäb emrin tutuñ diymiş ilah.

Ähli-dini kim anıñ soltanı yok,
Surata menzär, içinde canı yok.

Kovluhu Ta'ala: “Etiullaha ve etiyur-resule ve ulil-emri minküm”¹⁴⁴

Yer yüziniñ zınatıdur padışah,
Halk-u döwlet nusratıdur padışah.

Padışası bolmasa bir ülkeniñ,

¹⁴⁴ Kur'an, 4. süre, 62. ayat. Manısı:

Bolmaz ermiş hayr-u ihsanı anıñ.

Zulm-u cevr birle bolur halk pişesi,
Ahiretten bolmagay endişesi.

110. Bir-bire cebir eylegen dek gurt, guş,
Halk eterler bir-biri birle uruş.

Hak-u nâhak bilmeyen barça avam,
Kasd eterler bir-bire emri-haram.

Etse tenbih munlara ger padişah,
Bolsa şah adlında anlar uzurhah.

Bu halayıkdan günâhler tökülür,
Biri-birisige anlar şefkat kılur.

Gelgey andan bu şerigat yolına,
Gezgey ol miskin fakır öz halına.

115. Tañrı emrile halal bolgay bular,
Şah kabul eylär yene nayıb kılur.

İmdi hayr etgenleri makbul olur,
Hökmi bu nayıblarıñ magmul olur.

Padişahga âhli-şerg hökm eylegey,
Özge halka padişahlar söylegey.

Padişahlar padişası şerg erur,
Asıl şergdur, padişah bir fergdur.

Din yolu andan rovan bolgay, rovan,
Baş götermez barça bu zalım ovan.

120. Padışahsız hiç halayık galmaya,
Müfsidindur kimse tabıg bolmaya.

Bolmağay təcirleriñ yolu aman,
Kılmasa tenbihisin şahı-heman.

Yol uranlar birle ogrıların şah,
Kesmeşe, öltürmeşe her sal-u mah.

Bolmaya miskin fakırlarıñ günü,
Her bir öyde gezmegey aga, ini.

Yagnı zalım ganatın yolgu gerek,
Ten cefalarda arıg kılgu gerek.

- 125- Ganatı sag, kim semiz bolsa teni,
Tıñ yaturmaz hiç müsülman bendeni.

Padışahdur din tebibi, padışah,
Hem bolur miskin fakırlarga penah.

Bes halayık derdidur zalım ovan,
Üşbu derde şah erur derman kılan.

Üşbu derd dermanını aytsam saña,
Ger emir sen zähri-katıl ver maña.

Rahat alsun acız-u mazlum heme,

130. Ahırını sagunub tüşme gama.
Hakdan olgay padişahlar gorkusı,
Issıg etmez bolsa Hakdan gorkusı.

Mü'min iller kim anıñ soltanı yok,
Eyle sagın kim goyun çofanı yok.

Zalımı derendeler bil, ey kişi,
Bolmasa çofan niçük bolgay işi.

Ya ekin sagın bu mazlum gulları,
Tañrı emrin can bile tutganları.

Sakçı sagın anlara häkimleri,
Müfsid aña dahı ol zalımları.

135. Bir ekin kim sakçısı gözlemese,
Ya habardar gözle diyb sözlemese.

Ol ekin bolgay harab der sagatı,
Sakçı bolganıñ bolurmu rahatı.

Ey garaz, derrende yolın beklegil,
Bu goyunlarını bulardan saklagıl.

Bolma gafil, dayıma tutgıl habar,
Çün erur vacıb belalardan hazar.

Hem şerigatga boyun goygu gerek,
Halk era Hak, emrini yaygu gerek.

140. Ähli Şerg ile geñeŐ kılğay emir,
Maslahat vergey vekil birle vezir.

Dost bilsün derviş-u alımları,
Duşman bilsun çün dili-zalımları.

Mazlumı zalım elinden gurtara,
Hem ragıyyat halını dayım göre.

Barça hasmı bir-bir ile düzlegey,
Emri-magruf, nâhyi münker sözlegey.

Padışah kim niyetin rast eylese,
Hakdan olğay her ne darhast eylese.

145. Kılsa hayr endişe ol Tañrı bakar,
Yerlere yağmur yagar, otlar çıkar.

Düzlenür il, çeŐmeler bolğay rovan,
Giñelür halk-u nızam tabğay cahan.

Oğrı zalım yol urar, özin bilur,
Çünki Şah edl ile tenbisin kılur.

Alım-u miskin pakır tabğay penah,
Alıcaçığa alar kılğay dogah.

ÜŞbu adil Hakıda makbul olur,
Red kılur kim her bela Hakda gelur.

150. Hifz eder Tañrı belasından özi,

Ötgey andan halk era her ne sözi.

Ötgen Zamanda Hekayati-İki Şahnın Sözleşgeni

Diydiler ötgen zaman şah var imiş,

Adl ile elem nızam eylär imiş.

Alım-u salıhlar-u miskinleri,

Cemg edermiş her yıl içre anları.

Bereymiş ihsan edip her birine,

Hal'at-u en'a:m alarnın varına.

Dahı bir soltan aña tagh eylemiş,

Bolmasa tutgıl nöker diyip söylemiş.

155. Etgen ihsanın nökerge eylegil,
Yılba-yıl anlarga tonlık paylagıl.

Duşmanıñnı yagnı defg etsün bular,

Kanda ferman eyleseñ gitsun bular.

Tiydi bu şah, ol nökerler, ey kişi,

Defg eder duşmanlarımın üleşi.

Gılıç ile bir karı yoldan tiydi,

Ok bile üç yüz karı yoldan tiydi.

Tebiyet etdim bu leşgerge tamam,

Zar ile eylär daglar subh-u şam.

160. Ol doga oklarını oñar bolur,
Yerde, gökde duşmanım gırgan bolur.

Hem doga ŐemŐirleri tizdur gatı,
Ursa bend almazı, öter yedi gatı.

Ol doga nayzası yılduzga yeter,
Leşgeri-Őeytanları derhem eter.

Munlarıñ gorganına men girmiŐem,
Hadım olup munlara, dik durmıŐam.

Merd gerek kim munlara engam ede,
Munlarıñ derkärlerin encam ede.

165. Tã ki köñli munlarıñ dagılmasun,
Oğlan-uşak gaygusunda bolmasun.

Her ne kim älemde var Şah-u emir,
Anlara eylär penah miskin, pakır.

Diymegil kim Şah alarnı saklayur,
Her ki mü'mindur bu sözni haklayur.

HaklamıŐdur nu sözi sanı ki Şah,
Bolmış ol Şah adlıda çoh uzurhah.

Sen dahı dervişleri yigrenmegil,
Kıldugım bihudadur diyb sanmagıl

170. Bar turur munlarda kim tiri-doga,
Utanur belki bela birle kaza.

Munlarıñ sen hem dogasın alagör,

Mal-u canıñ birle hıdmat kılğör.
Gerçi nabud olsalar hem görme har,
Zerre olsa Hak katında gadrı var.

Bolmasa anlar, cahan bozgun tafar,
Mü'min iller bir-birin gurt tek gafar.

Fasıl

Hazreti-Omar Dünyäden Ötgen Soñ Bir Kişi Tüyşinde Görgenniñ Beyanı

175. Çün resulallah hadısın bilseñiz,
Şefkat eylän halka, kadir bolsañız.

Padışaga lazım oldı, ey gözim,
Barça müşfikga bola budur sözim.

Hak resulga cayneşin erdi Omar,
Bağı-adlıkdan iydi älem semar.

Rehm ederdi barça mövcüdat era,
Şefkat eylär idi mahlukat era.

Tä garrınça kim ayak astında var,
Basmadı, bes mähriban boldı ol är.

180. Dünyäden rihlat kılıb ötgen zaman,
Vakı'a boldı birevge bigüman.

Tañrı nä kıldı diyib sordı aña,
Yarlıkadı diyb cevab verdi aña.

Nä sebebden diyb soradı ol kişi,

Hem Omar verdi cevabın üleşi.
 Ayak astındaki hayvancıklara
 Mähribanlık eylediñ diyb bizlere.

Mähribanlık eyledi ol Zülcelal,
 Uçmah içre verdi tahtı bizoval.

185. Sen dahı, gel, hoş ananlık eylegil,
 Halk era hoş mähriban söz sözlegil.

Acız-u miskin fakırlarga gatı,
 Mähriban bol, Tañrı'dan tab dövleti.

Nayıb etmiş Hak seni, kılmış pisend,
 Sen dahı köñliñni, gel, kılma belend.

Zalıma tutgıl tekebbir yolını,
 Hak üçin gaygurma anlar halını.

Bolmasun yagnı bu hökmiñ içre kest,
 Köñliñ içrelik tut özüñni pest.

190. Bilgil egsük özüñi her zerre var,
 Hak verur yer üzre anlarga karar.

Özüni egsük tutan ärdur bicid,
 Sövgey anı iki älemde mecid.

Hak yolunda her kim özün pest tutar,
 İki älemde miradıga yeter.

Pestlik içre cay tutar Hak rahmatı,
Kim ki pestdur Hakdan ergey dövleti.

Barçalardan pest tut öziñ can bile,
Kanda bolsan, bolgay sen subhan bile.

195. Gam bulutuñ köñliñde sal her zaman,
Tañrı'dan rahmet yagar, yokdur güman.

Rahmatıña bes bulut bolgay sebeb,
İstegenler bolmaz ermiş hoşk leb.

Tovlanıb göz çeşmesi vergey semer,
Köñli tutgay ılmı-hikmetden habar.

Bitgey andan ma'rifet bostanları,
Artgay andan ah ile efganları.

Vanı-canan ızlanub hayrat tutar,
Soñrasınca bahrı-rahmetge yeter.

200. Tutgıl umıd riştesin sen hem takı,
Misli-mur tek bolga sen harman çakı.

Şayad olgay harmanı-rahmetge sen,
Uçragay sen mekri-iblisden esen.

Fasıl - Alla Tagalanıñ Şahı Yarlıkanınıñ Beyanı

Ol Sebüktekin şahı-dövrän idi,
Şah Mahmudga ata bolgan idi.

Günbe-gün ava gider erdi ol är,
Ahu birle eylâb ovkatın güzâr.

Bir günü bir ahu beççe uçradı,
Kovdı, yetdi tutdı, mehkem bağladı.

205. Ahu gördi, kim beççesin tutdı ol,
Gaça bagran yolıdan gaytdı ol.

Durdı, feryadı-faganlar eyledi,
Halı-tille Hakga razın söyledi.

Padışanıñ rehmi geldi ahuvga,
Beççeni goyverdi ahu sarıga.

Bakdı göge ol keyik, kıldı dogâ,
Halı-tille Tañrıg akıldı senâ.

Gitdi ahusız öye şah ol günü,
Gördi tüyşde hezreti-pıgamberi.

210. “Yarlıkadı Hak!” tiydi ol dem, ol an,
Bolganıñ çün beççe üzre mähriban.

Özige kıldı yakın kadır ganı,
Hem gutardı dovzah otından seni.

Tiydi hoşnud oldım, ey has ummatım,
Ruzı-mahşarda sañadur şefkatım.

Padışalık dvletin ol zlminen,
Ruzı kıldı, verdi cennatı-adan.

Mhribanlık kıl ragıyyatları sarı,
şefkat etgil halkı-lemge varı.

215. Dvleti hak artdurur günden güne,
şefkat etse uşbu lem halkına.

şefkatinga Tarı duş etgen seni,
Alsa kim mü'min musulman klini.

şbu sözde iki lem serveri,
Bir beşarat eyledi bizden sarı.

Salsa şatlık kimse mü'min kline,
Inı-cınnı tagatın tabdı yene.

Gabırdan çn gobsa bir mü'min kişi,
Mü'mini şad eylemek bolsa işi.

220. Anı ile bir kişi gobgay rovan,
Yüzi nurlıg, lefzi şirin, ey cuvan.

Garşusunda gezgey anı her yaa,
Gitse, gelse mucdalık vergey aa.

Tarı senden razı boldı diyir yene,
Kline hoşvagt, şadlık biyr yene.

Gorkulıg yerlerden anı ötürür,
Maksad-u matubın aytsa, bitürür.

Buşdılıklar hak behişt berdi tiyu,
Dostlar içre canıñı gördi tiyo.

225. Diyr aña mü'min ki kim sen gardaşım,
Bu yaman yollardan boldıñ yoldaşım.

Mähriban boldıñ enemden, ey kişi,
Goymadıñ köñlimde bir gam peşvişi.

Maksad-u matlub köñlimge bu dem,
Tiydim imdi galmadı derd-u elem.

Diyr ki bir mü'minin şad etmiş idiñ,
Ol yıkık köñlin abad etmiş idiñ

Hak yaratdı yahşı yüzlik är meni,
Yoldaş olub maksada eltdüm seni.

230. Yagnı şol şadlık menem tiygey aña,
Çoh beşaratlar veren senden yaña.

Kadır-a, kıl ruzı mü'min şadlığın,
Ol yıkık veyran öyiñ abadlığın.

Köñlin algıl merd iseñ mü'minlerin,
Köñli gamhana bolan gamgınların.

Anları her kimse bir şadı kılır,
Şübhesiz yerne miñ hissa yazılır.

Harun Er-Reşidge Şih Şakıknıñ Nesihat Vergeni

Ol bir är vagtda Horasan tahtına,
Erdi Harun padişah, diñlesene.

235. Bahtı-dövlet birinçe gün boldı yar,
Padişalık mülkide boldı karar.

İstedi bir Şakıkı-Balhını,
Diydi pend ver, diñlesin semgımanı.

Ol duran sagat pend verdi Şakık,
Diydi: “Tañrı tovfık etsun, ey refik!”

Dovzah atlıg yasamışdur bir sera,
Ol seraga sakçı kılmışdur Huda.

Meng et andan halkı üç nesne bile,
Her bir adı bile gelsün tile.

240. Mal mähtäclerge bersunlar alar,
Mahv olub gitsun harama günehler.

Biri maldur, biri şemşir, diñlegil,
Tazıyana birisudur, añlagıl.

Katg eder sen zalımı şemşir bile,
Cümle mü'min şerriden imen bola.

Fasık-u facırlara bergil edeb,
Tazıyana birle dayım ruz-u şeb.

İşleseñ ger üşbu üç iş barını,
Dovzah otıdan necat etdi seni.

245. Hem gutuldı cümle halk, boldıñ sebab,
Şübhesiz hak dostı boldıñ, yok acab.

Yagsa gitgey sen ol öyge ilgeri,
Gitgey ızıñdan ragıyyatlar barı.

Yıgladı Harun bu sözni diñleyub,
Destin öbdi ol Şakıknıñ añlayub.

Nä bolur sen yıgılasañ ey bagrı taş,
Gözleriñden bir dem aksa acı yaş.

Yaş ile yuvsañ köñil lovı tamam,
Gitse zeñgarı, garası ves-salam.

250. Ruzı kılğıl gullarıñga, ey Huda,
Gözlerinden acı yaş bolsun Huda.

Fasıl

Hind hekiminden soraldı üşbu söz,
Diñlegil ger canıñ içre bolsa göz.

Yahşı ahu padişalarga nedur,
Ol tiydi kim bu ragayat köñlidir.

Padışa alsa ragayat köñlini,
Dost tutarlar bes ragayatlar anı.

Murgı-til iyse muhabbet dānesin,
Çün kabul eylär anıñ pervanasın.

255. Bu köñil murgı eger sövse kimi,
Kanda barsa bolgay anıñ hemdemi.

Üşbu guş her kim bile bolsa eni:s,
Kanda giderse ana bolgay celi:s.

Bu köñilniñ şişesin her kim döver.
Durmay anıñ üstine lagnat yagar.

şişe sınıgın bitirüb bolmagay,
Herne cāhd etseñ yerige gelmegey.

Bu köñil Tañrı tüzetgen hanadur,
Kim bozarsa Tañrıdan bigānedur.

260. Bu köñil Tañrı öyidir, yok güman,
Kim bozar Tañrı bilen bolgay yaman.

Bu köñilniñ hanasın her kim bozar,
Anıñ üçin ataşı-dovzah gızar.

Kagba veyran etmeden miñ mertebe,
Bir köñil yıkmak yamandur, ey ded.

Köñil almaklık veliler hoyıdur,
Yıkmak anı birehimler köyidur.

Kim köñillerni imarat etdi ol,
Öz günähige kifarat etdi ol.

265. Bir musulman köñlini her kim alur,
Eyle bil sad bar tovaflı-hac kılur.

Bes köñil almak tovaflar başıdur,
Köñil almak etkıyalar işıdur.

Yıkmak anı bil günählerniñ başı,
Mü'min erseñ kılma, zınhar, bu işi.

Her işi kim ähli-şerg görse rova,
Tutanı sen, görmegil renci-ına.

Fasıl

Ekin ekmek halka emr etgey emir,
Yagnı andan nefg ala bay-u fakır.

270. Yagnı mezruglar içinde kıtga yer,
Goymagaylar bizeragat, bisemer.

Ekin ekgey çün ragayat sad hezar,
Hasıl algay bihasab-u bişumar.

Bes halayık tokluk-u arzan ola,
Hem feragatlıkda hoş dövrän ola.

Ner kibi bolgay yamanlarda gözi,
Halk arasında gezgey abdan tek özi.

Yagnı gezgey şahri, bazar, illeri,
Bes niçükdir bir halayık halları.

275. Hezreti-Davud bolurdı hırkaguş,
Seyr ederdi halk arasında öküş.

Bilmek için yahşı-yaman halı-halk,
Bu rövüş a'yan kılıb efgalı-halk.

Tenbih eylärdi yamanlarga ol är,
Bes tafardı ni çün cahan ähli karar.

Şa Muhammed gazıdan hem üşbu kâr,
Zahır olmışdur yakın, bil bişumar.

İl-ulusdan sen-de gafıl bolmagıl,
Nägehan tagsırı-hakga galmagıl.

280. Ol ki Novşirvanı-Adıl Şah idi,
Äleme üşbu sözi hökm eyledi.

Bir velayatga eger bir kıtga yer,
Galsa namezrug, men tabsam habar.

Men seni rısva kılıb, dardan asam,
Ibrat eylâb halk era başıñ kesem.

Yagnı şah hökm eylegey begler sarı,
Goymagaylar zerre nâmezrug yeri.

Ekin ekdürgey feragat yatmaya,
Bes büyükler işni ihmal etmeye.

285. Hakga işin tabşırub şahı-cahan
Adl ile hökm eylegey halka rovan.

Tañrı hovfi köñliden hiç çıkmagay,
Zulm-u cebr ile cahanı yıkmagay.

Nalımasun cövrinden miskin bize,
Hemdemidur baver etgen bu söze.

Sayayı-lutfiñni sal hemdemlere,
Köñli tolug gam gözi pürnemlere.

Bu söz idiymiş Omar hezretleri,
Cenneti-bostan erur anıñ yeri.

290. Her velayat höküm anlarga öter,
Hayr-u şerrinden anıñ tabsam habar.

Suvlarınıñ köfrisi bolsa, biliñ,
Goyun, geçi barça üstinden anın.

Köfriniñ teşüğine ayakları,
Gitse, noqsan tabsa anlar her biri.

Ol kıyamatnıñ günü bişek bolur,
Üşbu işler barı senden sorulur.

Yagnı häkim adl ile tutgay habar,
Barça mazlumdan ki hayvan-u beşer.

295. Rehm edub, derdmendler halın görä,
Her kimiñ haklı hakın etgey eda.

Hak üçin häkim adalat eylegey,
Barça mahluka şefagat eylegey.

Bir sagat adil ile bolsa dadger,
Yagnı mazlum halıdan tutsa habar.

Dahı yetmiş yıl ibadat etse ol,
Hak yolunda hayr-u tagat etse ol.

Belki, bu sagat sovabı-adl-u dad,
Bolgay yetmiş yıl sovabıdan ziyad.

300. Bu adalatnıñ sovabın bilse kes,
Hiç hasabın bilmegey ger kılssa kes.

Fasıl

Padışah emir, vezir cemg eylegey,
Her bir iş tedbiri nä diyb söylegey.

Anları birle geñeş kılmak gerek,
Andan ol iş tedbirin bilmek gerek.

Bes geñeş kılmakda köbdür menfagat,
Yahşılardan sorgay ol şah maslahat.

Maslahatsız iş puşaymanlık bolur,
Aklı-küll bolmaz, kötedanlık bolur.

305. Köb yıgsıla her biri bir söz aytar,
Akl eyesi mähtaç edub anı tutar.

Hak diymiş pıgambere yarlar ile,
Kıl geñeş her işde dildarlar ile.

Bu garıbdan isteyub alsañ covab,
Bigeñeş işlerde yok hayr-u sovab.

Sayd diymişdur yahşılar tedbiri-kär,
Gaçsa sayd bir elgiden özin gutar.

Köp yığılub araga alsa anı,
Tañ imesdur ger gola salsa anı.

310. Ey garaz keb arasıga salsalar,
Her bir iş bolsa alacın kılsalar.

Bes geñeş birle biten işler heman,
Bitmegey ok, nayza birle bigüman.

Meşveretin bes zaman akılları,
Kim diymişdur müşgil işler rehberi.

Azaşur yol ähli rehbersiz ola,

Dagıdur leşger ki serdarsız ola.
 Gövre lāş bolgay, eger baş bolmasa,
 Bitmez iş hak lutfi yoldaş bolmasa.

Fasıl

315. Ey hekim, gel mülke magrur olmagıl,
 Akıl-u dananı goldan salmagıl.

Padışa danaları cemg eyledi,
 Tiydi sadak herne anlar söyledi.

Sıdkdur hakga yavık soltan, biliñ,
 Sözi halka hüccet-u burhan, biliñ.

Sen tügün misl et bu işler tedbiri,
 Hiç açılmas tutmasa barmak barı.

Ger biri birle tutar bolsañ anı,
 Hiç açılmas ol tügün, bilgil munı.

320. Bu geñeşde diymegil niçik, ulug,
 Barçadan sor maslahat, ey gorkulug.

Kıl meded, yarı Hudaya, anlara
 Yahşı rayını maslahat kılğanlara.

Sal alar köñlige yahşı maslahat,
 Alsun andan mü'min iller menfagat.

Ruzı kılğıl anlara emn-u aman,
 Abruy dünyäde, ahır dem iman.

Fasıl - Adıllıknıñ Fazılatınıñ Bayanı

Diydiler ötgen zaman bir padişah,
Kim erada eyledi hac etmege.

325. Halk heme arz etdiler gitmäñ tiyo,
Bu ragayatlarnı terk etmän tiyo.

Taşlar erseñ ger bularnı, ey emir,
Rence tüşgey barça bu miskin fakır.

Bu sebebden padişah hac etmedi,
Ol ragayatlarnı taşlap gitmedi.

İstedi ol dem özige rahber,
Hac sovabıdan aña berse habar.

Diydi rehber munda vardur bir veli,
Hac tovañın eylemiş altmış yolu.

330. Bes anıñ bir hac sovabını bu dem,
Satgun alsañ besdür, ey alı fehim.

Bardı şah ol dem veliniñ gatıga,
Hac sovabın isteyub hezretige.

Başdan-ayak dünyä metagını şah,
Bir gadam hac yolıga kıldı baha.

Ol zaman şah cümle emvalım tiydi,
Üşbu hacdan bir gadamga tegmedi.

Üşbu sözden tüşdi bu şah köb gama,
Zarı kıldı bu ragayatlar heme.

335. Aydı derviş bu sözim düzdür saña,
Ger kabul etseñ gulak tutgıl maña.

Ger adalat eyleseñ bir sagatı,
Hem sovabın bizge kılsañ şefkatı.

Üşbu altmış can sovabın men fakır,
Bahş edeyin sizge bu dem, ey emir.

Bir sagat adlın sovabın, ey hoca,
Bermek olmaz hak katında miñ haca.

A:dılmiñ muzdı: sovabıga kişi,
Yetmegey budur hakıñ bahşayışı.

340. Ruzı-mahşarda adil soltanları,
Sayayı-arşda goyarlar anları.

Bolgay anlarga resuliñ şefkatı,
Köfriden sıçran öter himmet atı.

Bihasap uçmah içinge girgey ol,
Tahşı gullar birle aşret sürgey ol.

Serferaz etgey huda ol bendeni,
Eylese şat acız-u dermendeni.

Hem gabırda yer etin imeyuser (?)
Haşr olunca bu et ile goyuser (?)

345. Üşbu pıgamber sözidur diñleseñ,
Can gulagı birle magnı añlasañ.

Bu sözi Mâ'mun halıfa diñleyub,
Gabrı-Novşırvannı ahtardı barıb.

Üşbu adılınıñ etin yer iymemiş,
Çün görüb bu sözge tasdik eylemiş.

Padışa bolsañ ulus üzre bu dem,
Eylegil her yahşı yaranga kerem.

Çün kerem ähli ki a:dıl dost bolur,
Duşmanı bolsa etagatga gelur.

350. Şöhratı artar yene günden-güne,
Yumnı-himmet dostı-cudinga gona.

Hem dahı nusrat turur perverdigär,
Dövleti bakı nusrat anda karar.

Alım-u dervişlere ikram ede,
Hem tevazıglar kılıb engam ede.

Ger bularnıñ söhbetin etse kabul,
Sövgey anı ol huda birle resul.

Bes tevazıg begleredur hoş gılık,
Hoş gılıkdur cümle gulga yahşılık.

Adıl Padışahlarnı Yarlıkannıñ Beyanı

355. Bir eziz şahı-Horasanı idi,
Adı Isma:ılı-Samanı idi.

Geldi anıñ yanıga bir alımı,
Köb tevazı eyledi ol şah hemi.

Mahazar geltürdi, hoş söz söyledi,
Köñliñ aldı, yagnı ihsan eyledi.

Gitdi çün yedi gadam yanınca ol,
Hormat eyláb, ol fakıhga gitdi yol.

Bes yolukdı tüyş era gice ol an,
Diydi, ey din sakcısı şahı-cahan.

360. Sen ki alım ummatım kıldın eziz,
Hak seni iki cahan kıldı eziz.

Uçmah içre eyledi köşkler bina,
Dovzah otıdan azat kıldı yene.

Yagnı birle yöridiñ yedi gadam,
Yedi puştıñ kıldı şah ol zül-kerem.

Fasıl

Adı Abdillahi-Tahir erdiler,

Şah bolub geldi Horasanga ol är.

Halk anıñ geldi tamam ımmatıga,
İki derviş gelmedi hiç katıga.

365. Birisi Ahmedi-Harb erdi anıñ,
Biri Muhammed oğlu Elsem Tusınıñ.

Gelmedi hıdmatıga ol iki mah,
Azmı pabus eyledi ol padişah.

Egilmekli turmadı ol iki kes,
Gözlemediler anıñ yüzini bes.

Padışa övrüldi anlar taşına,
Sürtdi häki payların göz, gaşına.

Bu mınacat eyledi ol dem emir,
Diydi, kim gudrat eyesi ya kadi:r!

370. Kim seniñ hoşnudlıgıñ çün iki är,
Bakmadılar maña, düşman tutdılar.

Yahşı bendän diyb seniñ men munları,
Dost tutar men hoşlugıñ çün anları.

Üşbu duşmanlık-u dostlık hakına,
Yarlıkagıl sen meni, ya rebbena!

Hatıfıdan yetdi ovaz ol zaman,
Yarlıkadım diyb, anı tutma güman.

Yahşılarnıñ hormatıga kimseni,
Yarlıkasa bilmegil tañ sen anı.

375. Dost tut sen Hak dostını canıñ bile,
Gobra sen mahşar günü bile.

Bir Padışah Bir Derviřiñ Katıga Gelib Güzleřgeni

Dıydiler bir padışah ötgen zaman,
Geldi derviş hıdmatıga bigüman.

Derviş ol dem secdeyi-şükr eyledi,
şah: “ bu secde ney üçin kıldıñ?” tiydi.

Dıydi kim: “Yüz şükr-u minnet Tañrıga,
Sizni geltürdi bu dem menden yana”

Eltmedi bizlerni şahlar katıga,
Salmadı bu nefsi-şum hasratıga.

380. Çün beyükler gelmesi tagat turur,
Dahı sansız miñ sovarlar artdurur.

Magsıyetdur derviş anda barmagı,
Padışahlarnı zıyarat kılmağı.

Andan ötri secdeyi-şükr eyledim,
Can içinde Tañrını zıkr eyledim.

Üşbu sözdür ol pıgamberden hadıs,
Tiñlegil canıñ bile bolma habıs.

Padıřalarnıñ ezizi ol bolur,
 İlm eyesige zıyaratga gelur.

385. İlm eyesinden yamanrak ol bolur,
 Padışalarga zıyaratga gelur.

Fasıl

Üşbu söz kim yahşılar akvalıdur,
 Yahşılar sözi garazdan halıdur.

Padışalık mülki kuvvat tapmagay,
 Tä kişi leşger başın cemg etmegey.

Mümkin olmaz leşgeri cemg eylemek,
 Kim meger ihsan ile hoş söylemek.

Bolmaz ermiş bu imaratlar abad,
 Padışah tä kılmağunça adl-u dad.

390. Yagnı şahlar mülki kuvvatlıg bola
 Leşger ile özi haybatlıg bola.

Razı bolgay adlıdan halkı-cahan,
 Titregey can hovfıdan barça yaman.

Mal cemıg miyesser bolmadı,
 Tä kişi älemin magmur kılmadı.

Padıřalrınıñ yamanı ol bolur,
 Yahşılar andan heme gorku kılur.

Hem yaman andan sıyasat görmegey,
Rehm edib, yagnı yamanı sormagay.

395. Yırtgucı gablan bil anı, ey fakır,
Halk era zulm etggüci şah-u emir.

Hökm eyesi akıl-u dna bola,
Adıl rayından cahan ihya bola.

Ömrüni gaflat bile ötgermegey,
Nefsi-zalım köy içre yörmegey.

Köñlini bermey cahanı-fanıga,
Zikri-tesbih eylegey subhanıga.

Yagnı bolgay ol şehi-huşyarı-ser,
Magrıfet envarından bolgay habar.

400. Köfri üsti sagınıb bu menzilin,
Kılmagay mayıl oña can-u dilin.

Ya dahı kervensaray bilgey munı,
Karıvan gonar, göçer tüni, günü.

Ya bozulgan yay mısalıdur cahan,
Kâ bu başdur, kâ o baş agar rovan.

Ya bulutga meñzeyur asman era,
Ya kölevge ohşayur umman era.

Ya öser yoldur yeldur, yanar otdur bu dem,
Sagatı göçse bolur, bolgay adem.

405. Ya dahı bir lukmadur kim yir, içer,
Bir zaman eglenmeyen andan geçer.

Suv mıvallık, ya dahı salgum atar,
Barsa yügrib yanına yokdur, iyter.

Bu cahannı bilse her kim fanıdur,
Goymasa köñlim cahan soltanıdur.

Anıñ ile hiç kişiniñ işi yok,
Ziveri-dünyä bile hem hoşı yok.

Hem fena bilgey cahan ählin heme,
Tüşgey ol hak ışkıdan derd-u gama.

410. Bu öten yahşılardı yad eylegey,
Yahşı işlerin kılıb ad eylegey.

Hezreti-Süleymaniñ Hakdan Ogul Tilegeni Bu Turur

Bu – Hurayadan rovayatlar bu söz,
Büzürg eshabdan hekayatdır bu söz.

Çün Süleyman ibni Davudıñ tiydi,
Üç yüz on menkuha hatun bar idi.

Yene yedi yüz surriyesi dahı,
Cümlesi miñ olur, bil, ey ahı!

Çün Süleyman istedi hakdan ayan,
Bir ogul berseñ maña, ya mustagan.

415. Ol barıb kılssa cihad kafırları,
Bolsa anlar küfir dininden beri.

Bir ogul berdi huda ol dostına,
Yagıtı gövre boldı, gel, diñlesene.

Bir sözi-u bir gulagı, bir golı,
Bir ayagı bolmadı, bil, ey veli.

Bes zıyad boldı Süleymaniñ gamı,
Geldiler gaşıga mährem hemdemi.

Olturıb meclis oşol dem üç kişi,
Kıldılar biheddi-payan peşvişi.

420. Ol Süleyman idi anıñ birisi,
Biri Asıf, biri ferzend eyesi.

Dıydiler bir sırr ki hakdan özgeniñ,
Danışı yokdur, o sırrnı açalıñ.

Haklıgı çün üşbu sırrnıñ ez huda,
İsteyelum bu veled için şifa.

İttifakan bu sözi yahşı görüb,
Barısı yalbardı yegre baş urub.

Ovvalan aydı Süleyman bir ilah,
Men bu haşmat eyesi, men padışah.

425. İki kimse görge gelseler meni,
Töhfe geltursa biri bir almanı.

Birisi desti tihi gelse anıñ,
Töhfelikge nazarım tüşgey meniñ.

Üşbu söz sadıklığı çün, huda,
Üşbu ferzendimge sen bergil şifa.

Hezreti-hak bu sözi eylap kabul,
Bir göz ile bir gulagın berdi ol.

Soñra Asıf hem tiydi, ya biru-bar,
Barça pinhan iş sañadur äşgär.

430. Çoh tiydim bende Süleymanga munı,
Bu vezarat işiden refg et meni.

Köñlim içre bu tilim ermesdi bir,
Köñil içre hak sırım açdı vezir.

Üşbu söz sadıklığı çün, ya celal,
Ber şifa, bu derdlige, kılma melal.

Gulıdan tasdik edib üşbu kovlın,
Ruzı kıldı Tañrı anıñ bir golin.

Soñra eyesi minacat eyledi,
Gol göterib, kazı el-hacat tiydi.

435. Bu Süleyman kim meniñ zövcim erur,
Mülk eyesi, sahibı-hışmat turur.

Yene hem her kimin görsem kim maña,
Kâşki şövher bola diyrdim aña.

Üşbu söz sadıklığı çün, ya ilah,
Aybnäk ferzendime bergil şifa.

Bu söz içre bendesin sadıkladı,
Bir ayagın hem aña bahş eyledi.

Çün salamat etdi hak agzaların,
Tabdı gullar üşbu dem dilhahların.

440. Hak tagala berdi endek fursatı,
Tiydi, tizrāk bu ölümniñ nobatı.

Canıñ aldı beççeniñ ender zaman,
Taht üze tüşdi cesed, boldı fegan.

Ol Süleyman tagzıyet tutdı takı,
Bu haremden çıkmadı çoh müddeti.

Tañrı iberdi aña iki melek,
Her bir ile eyledi dagva, kelek.

Ol melekler misli adam suratı,
Dagvı birle birbirin tutdı gatı.

445. Bu ikev geldi Süleyman gaşıga,
Yumrık urıb bir-biriniñ başıga.

Muddağı tiydi ekin ekmiş idim.
Yol üzre ekib, cefa çekmiş idim.

Ekgenim üşbu kişi kıldı harab,
Mundan ötri boldı bu bagrım kebab.

Sordular bu dagva kılan kişiden,
Nä ki bu iş eyledin, ey ähli-din.

Ol tiydi, seyris era gördim ekin,
Yol üze ekmiş turur anı yakın.

450. Çün nazarlar eyledim men sag-u sol,
Tabga men diyb maksadım sarıga yol.

Tabmayın, rahı-zeruratdan bu dem,
Ol zeragat üstige goydım gadam.

Ol zeragat bu sebeb boldı harab,
“Emrukum a’la: muta’un fil-cevab.

Aydı ol şah ol zeragat eyesine,
Neçün ekdiñ ekin bu yol üstine?

Her zeragat yol üze kim ekilur,
Şübhesi yokdur anıñ veyran olur.

455. Ol ferişte tiydi aña bu makal,
Ey cahan pıgamberi, v-ey ähli-kal.

Üşbu dünyä kim ölümniñ yolıdur,
Dünyäge gelgen acal paymalıdur.

Bu ölüm yolında ferzend ekmegil,
Gaygu-gussa birle hunar çekmegil.

Dünyä köfri üstidur, ey ähli-hal,
Köfri üstide mekan tutmak mahal.

Boldı pınhan, diyb bu sözlerni melek,
Pend üçinmiş, yok imiş govga, kelek.

460. Dünya sövgüsin köñilge salmagıl,
Yarın ol kın içre muztar galmagıl.

Dünyäniñ barı bile sen bolma şad,
Bir günü eylär seni matam tukad.

Üşbu türlü sınamış hak dostların,
Anlarıñ almış yek ferzendlerin.

Gaygu-u hasret yeridur bu cahan,
Barça candarnı ölüm goymas aman.

Bes ganımatdur demi hakdan gelur,
Gül gülistan içre bir sagat galur.

465. Hakdan istegil imanını aman,
Ol berur, kadir turur hem mustagan.

Fasıl - Hezret-Süleyman nın Sıfatının Beyanı

Ol Süleyman yer yüzige şah idi,
Dövlet izisi hem nebi-ullah idi.

Älem içre ins-u cins-u div, ferı,
Barça erdi kim anın fermanberi.

Suvlar-u yeller, ağaçlar cümlesi,
Söylär erdi yanında anın besi.

Gurt, guş bu barça hayvanat heme,
Arz aydardı derdi-halın bireme.

470. Älemiñ pıgamberi erdi özi,
Älem üzre düz öter erdi sözi.

Yel göterib tahtın eltürdi hova,
Har yaña kim maksad erdi muddaga.

Guşlar üstünde bolurdu sayaban,
Ganatın ganatga yayub ol rovan.

Adl ile gıldı ederdi iki tar,
Älem ähli barçası tutdı karar.

Zınat aldı adlıdan älem yüzi,
Bir çukurdan suv içerdi gurt, guzı.

475. Bes ibadat eylär erdi ol nebi,
Hakğa gulluk kılmak erdi matlabı.

Muddagası ruz-u şeb Allah idi,
Kakdıgı her sagat ol dergah idi.

Boldı Allah ışkıda hayran-u zar,
Älem içre sagatı tutmay karar.

Bu ölümniñ gorkusı tutdı anı,
Bes tutub gam bahrına atdı anı.

Ahırı ölüm suvın içurdılar,
Bu kafasdan can guşun uçurdılar.

480. Galdı bisahıb bu mülk-u saltanat,
Barça esbab-u metag-u meskenet.

Dünyäniñ işi budur ähli-güzi:n,
Gitmesinden tutma köñliñin hazi:n.

Aldadgıga dünyäniñ ey zu-funun,
Düşmegil, bolgıl bu sagat gangun.

Bes kanagat ähli yokdur dün'yede,
Aç bolur hirs ähli dayım, ey dede.

Dünyäniñ emtagına aldurma göz,
Gel, kanagat ähli bolgıl, diñle söz.

485. Bendelik kılğıl hudaga sagatı,
Sagatın mesgud kılıb, kıl tagatı.

Zurbazlık birle kılma ser belend,
Bol habardar kim guruglıkdur kemend.

Toba kıl, hakdan tile imanı-päk,
Zar-u efgan eyle, kılğıl sına çäk.

Her säherde Tañrıga zar eylegil,
Acız-u tagat, kemlik ezkar eylegil.

Dünyäde yokdur vefa, gelgen geçer,
Cümle mahluk bu ölüm hamın içer.

490. Kıl yarag azık tövekgel, Tañrıya bol,
Eñretüb vagtı-säher bidar bol.

Yuv yüzüñin bu göziñ yaşı bile,
Canga kut ver zikri-hak işi bile.

Fasıl

Zalım Padışahlarnıñ Ukubetniñ Beyanı

Padışalar ger adalat etmese,
Tañrı-u pıgamber emrin tutmasa.

Padışaga ol zıyan eylär, zıyan,

Her du älemde aña bolgay yaman.

Padışahlar, kazılar ca:hıl bola,
Hökm ederde nefsine mayıl bola.

495. Yüzine gara çalınıb mahşar günü,
Kör ederler anların gözlerini.

Hem dahı kesgeyler anlar tillerin,
Beglagaylar arkasında ellerin.

Bes melekler gürz ile urgay anı,
Çekiban dovzah taraf bargay anı.

Hasmını ol demde feyda kılalar,
Häkimi-cabırını rısva kılalar.

Kazılar, häkimler ol-bu söz diye,
Hökim rast eylemedik bicarıye.

500. Bes katıg türlük azab eyleyeler,
Her taraf rısva kılıb kovlayalar.

Aytalar ol gün adalat etmedin,
Ol şerigat emrini rast tutmadın.

Zulm-u cövr ile kebab etdiñ heme,
Halkı-älemin harab etdin heme.

İmdi çärän yok turur, buur ceza,
Hakdan ermiş bu hökim-u hem kaza.

Kim yaman agmal turur, kändur azab,
Dovzah içre nar anı eylär kebab.

Fasıl

505. Hözreti-Davud pıgamber idi,
Hökm içinde bir hata söz söyledi.

Kırk güneçe gözden akdurdı yaşı,
Secde kıldı, hiç göstermedi başı.

Yaşı akdı, yerlere bitdi giyah,
Ömr ötürdi munça yıllar ah-vah.

Hak tagala ol zaman vaht eyledi,
Yarlıkadım, ya ulul-azmım tiydi.

Eylegil, liken bu hasmıñnı rıza,
Yok ise şeksiz berur diñle ceza.

510. Ol pıgamber razı kıldı hasmını,
Farıg etdi üşbu gamdan köñlini.

Ol resuldan kurbı-bala: kimse yok,
Zar ederdi dayıma Tañrıga çok.

Sen dahı Tañrıga, gel, zar eylegil,
Bu köñilni gam bile yar eylegil.

Padışah zul eylese, bilgil munı,
Gatı kılğay cümle candar köñlini.

Mähri bolmazmış kişiniñ kişiye,
Rehim gelmezmiş ulınıñ kişiye.

515. Titrär ermiş barça hayvan canları,
Guruyormış bu tamarda ganları.

Fasıl

Diydiler şahı-Kubad ötgen zaman,
Leşgeriden ayrı tüşdi bigüman.

Her taraf yeldi, yügürdi ol şehi,
Tabdı ol dem bir tikilmiş haymayı.

Haymadan çıkdı yügürüb bir garı,
Tutdı atın, yitdi, geldi ilgeri.

Şam boldı, sagdı ol garı inek,
Hakga eyláb çoh sena birle tilek.

520. Bu inek süytin káb erken diyb bu hal,
Harç salam diyb kıldı ol şah bed hıyal.

Bes sabah turdı, yene sagdı garı,
Geldi ol dem Tañrıga eyláb zarı.

Keyfiyet sordı şah ol dem, ey ene,
Ney sebebden zarı kıldın, diysene.

Garı diydi: Şah gaharlanmış bu dem,
Cümle mahluk canına tüşdi elem.

Ol sebebden bu inek süyti heman,
Çıkmadı diyb, ol garı etdi fegan.

525. Padışah kim zulm-u cövr etse, bilin,
Berketi gitgey bu älem ähllinin.

Yerler-u suvlar, ağaçlar, ey emin,
Nalış etgeyler heme ruyı-zemin.

Üşbu cabır zulmıdan, ey biru-bar,
Gurıdık biz, barçalarmız häkisar.

Fasıl

Nakıl olundı üşbu söz Bähramdan,
Ol keremlik şahı-pür engamdan.

Seyr edib bir бага geldi üşbu är,
Gördi bir garı kişi bagbanı bar.

530. Bes enardan tebbet istedi emir,
Tiz getürdi toldurıb gabın o pır.

Üşbu halda şah köñli istedi,
Kadri harç bu baglara salsak tiydi.

Bes yene emr eyledi şerbet getir,
Toldurıb üşbu gadahnı tiz yetur.

Bu safar eglendi, geldi piri-zad,
Diydi kim şah kıldı bu dem bed hıyal.

Sıkmış erdi öñki nobat bir enar,
Toldurıb erdi kadahnı, ey berar.

535. Üşbu nobat on enar sıkdım hemin,
Tolmadı üşbu kadah, boldım hazı:n.

Belki, tiydim şah gazab tutmuş turur,
Mivelerniñ berketi gitmiş turur.

Şah çıkarıb köñlinden bu bed hıyal,
Yene şerbet diyb buyurdı üşbu hal.

Üşbu halat tiz yetürdi şerbeti,
Şad-u hoşvagtlık bile geldi gatı.

Tiydi kim şah alla turmışdur bu dem,
Älem ählige kerem kılmış, kerem.

540. Bildi ol yer berketi älem heman,
Bu şehinşah adıl ermiş bigüman.

Biakıl dünyäde oldur, ey kişi,
Padışah kim zulm-u cövr olsa işi.

Padışah genci-hazına tutmaya,
Bu ragayatlarga hiç cebir etmeye.

Padışahniñ zulumdır kökin gazan,
Cövürüdür hem mülki-esbabın bozan.

Mülki-esbab bu ragıyyatdur aña,
Bes yaman günde hamıyatdur aña.

545. Kökini gayım kılan munlar turur,
Mülkin dayım kılan munlar turur.

Kılsa sarf malın ragayatlar sarı,
Bolgay ol şah padişahlar serveri.

Mahmud Şahnıñ Biakıl İstegeniniñ Beyanı

Halk era hökm etdi ol Mahmud şah,
Biakıl tabsun diyib ol zil-lillah.

Kim tapay diyb istedi bu halk heme,
Tabmadılar barça tüşdiler gama.

Kim meger anlar birevin tabdılar,
İttifakan üşbu kimdur tiydiler.

550. Çıkmiş ağaç pudagina üşbu ar,
Elgine palta alıb tüybin keser.

Ol kişi ger kesse ağaç tüybini,
Tüşse yegre galmagay can-u teni.

İttifakan tiydiler bu kim turur,
Munda yok can teşvişi, bigam turur.

Bu kişini padişahga eltdiler,
Kılgay işin hem aña nakl etdiler.

Tiydi şah Mahmud bularga: “Ey mehan,
Halk era zulm etgüci şahı-cahan.

555. Aklı kemdur bu kişiden akıl kem,
Zulmı öz kökin gazab, eylär adem”

Padışah kim işi zulm etmek bolur,
Biakıldur, ahır öz kökin salur.

Cövri, zulmı padişahı-zalımın,
Ok bolub öz canına yetgey, bilin.

Der Samarkand zalımı meşhur idi,
Gice-gündiz işi zulm-u nur idi.

Taht üzre yatmış erdi ol avan,
Sınasından degdi ok, kıldı fegan.

560. Cemg olub zalım gaşığa geldiler,
Üşbu işge çoh teferrüç kıldılar.

Tañrıga cen berdi ol zalım bu hal,
Şübhesiz tabdı anıñ mülki zoval.

Ol kişiniñ sınasından bir okı,
Çekdiler, çıkardılar Tañrı hakı.

Gördiler bir hat yazuglık anda bar.
“Bolma zalım, ibrat algıl, zınhar!”

Hak sütemkär bagrına urdı okı,
Cümle mazlum ahıdur kim, gel okı.

565. Yagnı zalım sınasından kəcüser(?),
Gatı tizdur, can ile bagrın keser.

Barça mazlum ahıdan kılığıl hazar,
Yogsa bil ömriñ tanabını üzer.

Şek degil, almaz gılıçdur üşbu ah,
Zulm işiden Tañrıga geltur penah.

Bu sütemgerlik saña ermes hüner,
Zulm otın yaksa demi, galmas, söner.

Üşbu ot bolgay tamug otı saña,
Çünkü sen yakdın, gelür senden yana.

570. Yakmadın bir kimse, yakdın öziñi,
Tutdın öz söziñ bile öz söziñi.

Her kişi kim ot yakar, özi bişer,
Gazsa her kim çah oña özi düşer.

Özgäni yakmak – özin yakmak bolur,
Çomak ursa, özine tokmak bolur.

Özin urmakdur kişi urmak heman,
Akl eyesi bu söze tutmas güman.

Fasıl

Bir müsülman tutsa mesken bir yeri,
Bolgay anda dini, dünyäsi arı.

575. Bendelik etmek tilese Tañrıya,
Hayrı-ihsan eylemeklik biriya.

Tört nemerse anda bolgay payıdar,
Yetmes kimseye kimseden azar.

Bir sıyasatlıg hekim anda bola,
Yol uran zalımlara tenbih kıla.

Ayatı gayım tutub, hökim eylegey,
Emri-magruf, nâhyi münker söylegey.

Kazı hem adıl gerek ikincisi,
Şerg ile bolgay halayık yolçısı.

580. Üçülenci bolgay ol na:zık tebib,
Derde derman vermede bir andalıb.

Derdlular derdinge bolgay çaremend,
Cümle ıllat izisi andan bähremend.

Törtlenci bolgay ol abı-rovan,
Eylesen hoş andan ol halkı-cahan.

Yagnı ol halk içgüsi bolgay halal,
Layıkı-makbul hayyı-zül-cellal.

Bolsa bu tört nesne anda äşigär,
Ol halayık anda bolsa berkarar.

585. Giñelur halk anda, artar mal-u baş,
Eylär anda ol müsülmanlar magış.

Halk era kutbı-zaman bolgay zuhur,
Bu cahan üzre yarag nur üzre nur.

Yağsılar tabsa surur-u rahatı,
Ya huzurın hakga eylär tagatı.

Yogsa anlar canına kasd etdi bil,
Özini zından içige atdı ol.

Barça yıglañ ähli-imanlar için,
Zulm erişgen ol müsülmanlar için.

590. Çün yamanlar ortasıga tüşdiler,
Nala birle gözde yaşın saçdılar.

Misli galmış gurt arasında goyun,
Yıgılgıl derdeş isen, bilme oyun.

Fasıl

Ahırzaman Yakın Gelgenniñ Beyanında Turur

İbn-iAbbasdan rovayatdur bu söz,
Hak resuldan hem hekayatdur bu söz.

Fähm ediñ, dinläñ bu sözlerni heman,

Ger bolur bolsa yakın ahırzaman.

Bir kovum peyda bolur, ey ähli-hal,
Yüzleridur anlarıñ adam mısäl.

595. Kalbı bolgay anlarıñ şeytan kibi,
Yırtgay anlar gurt kibi gablan kibi.

Bolmagay hem şefkat-u rahmet eser,
Bir derem üçin nâhak ganlar töker.

Hem yaman işden gaytmasalar bular,
Her zaman yüz mekir, hile kılalar.

Incudurlar ger katinga barsañız
Gıbat eylärler egergizlenseñiz.

Ger amanat tabşurursañ birneme,
Fıglı anlarıñ hıyanatdur heme.

600. Yaşacık olganlara böhtan eder,
Hem yigitler şatırı tek çüst gezer.

Garrıları fasık-u facır bola,
Tilleri, agzaları uysan kıla.

Emri-magruf, nâhyi-münker etmes,
Ger eden bolsa hem kimse gitmes.

Anların hem ızzatı harlık bolur,
Bes dovam miskin fakırdan mal alur.

Acız olgay anlarıñ hem hâkimi,
Hökm eder diyb iymegey anlar gamı.

605. Emri-magruf, nâhyi-münker mahv ola,
Her kimerse hahladık işin kıla.

Sünneti hem anlarıñ bidgat bolur,
Bidgat işler arada sünnet bolur.

Ger bolur bolsa bu işler, ey cuvan,
Tâ bilürse üşbu işlerden nişan.

Ol zamana kovmına hak neyleyür,
Bes yaman işler musallat eyleyür.

Hem yamanlardan yaman peyda bolur,
Barça ol miskin fakır rısva bolur.

610. Yahşı bolganlar eger kılsa doga,
Müstecab olmaz dogası muddaga.

Bes şerur ahırzamandan, ey selim,
Tañrıga geltür penah, oldur ali:m.

Mü'min olgan har olur ol arada,
Halları duşvar olur ol arada.

Şeyle saklarlar alar imanını,
Sirkege gurçık tüşen tek, ey ganı.

Dişlerin hem şöyle saklarlar olar,
Ten era köz saklayan tek sereler.

615. Gatırak basar iseñ ol köz söner,
Asta goysañ üşbu közi ten yanar.

Gorku birle şöyle saklar dinlerin,
Gam bile, hesret bile imanların.

Bes ol köz tek gizlenib gezgey alar,
Barça zulm-u cebrine dözgey alar.

Ahı-derdi anlarıñ taşı teşer,
Hem yürek gaynab dahı yanar, bişer.

Sen de anlar halına, gel, yıglagıl,
Dermende can-u bagrıñ, daglagıl.

620. Mü'min olgan cümle bir gardaş bolur,
Din içinde haldaş-u sırdaş bolur.

Mü'min olgan yangay ol mü'minlere,
Bir yalnsız otga tüşen canlara.

Fasıl

Dovzahıñ Bir Öyüniñ Beyanında Turur

Hak resul Allah tiydi üşbu hadıs,
Can bile salgıl gulak, bolma habıs.

Fitneni oygatmak zınadandur yaman,

Lagnat eylär kim aña halkı-cahan.

625. Hem dahı katl etmeden budur beter,
Kılgay Tañrı aña rahmet nazar.

Her kişi kim fitneni oygandurur,
Dovzah içre Tañrı otdan öy berur.

İki bolgay giñligi dünyä gadar,
Fitneden eylän hazar, eylän hazar.

Acdahalar dolıdur ol öy era,
Duşı gitgey her kişi kim bir göre.

Küvhi-Kafdan bes ulug bolgay yılan,
Hem çıyanlar bugra, tive tek kelan.

630. Zähri çıkmaz miñ yıla ger bir sokar,
Anları türlük azab içre yakar.

Bes azablar kim hasabı bolmaya,
Kim aña duş olsa, rahat olmaya.

Ol azabdan tañrıga geltür penah,
Tobayı-taksır ile bol uzurah.

Fitne otın her kişi kim söndürur,
Abı-istagfar ol ot üzre urur.

Cennet içre öy berur Tänrı özi,
Giñ bola bu dünyäden, dinle sözi.

635. Dürlü nıgmat, dürlü mive sanı yok,
Kasrı-eyvan, hüyr, bırak payanı yok.

Rahatı, asayışı bisyar ola,
Seyr edib gezgen yeri gülzar ola.

Hak resul eylär şefagat ol guli,
Nur ala dahı anıñ sağı, solı.

Ol resul kim aydı, ya ummatlarım,
Zahır etmän fitne, ya ummatlarım.

Fitne zahır etseñiz bir sagatı,
Bes helak bolgay halayıklar gati.

640. Hem dahı noqsan tafar emvalları,
Bolgay onda hem perişan halları.

Kim yatarsa fitneni rahat bolur,
Bakı dövlet, tä ebed cennet bolur.

Dünyäde emvalları bolgay ziyad,
Dövleti halkıñ bola Ceyhun, Furat.

El-Bab Es-Sanı

Fi Beyan El-Hayrat ve Tovsıfı Sahıbıhı

İkinci bab kimse hayrat ederler,
Yahşı hayrın niyet eyláb giderler.

Anlarıñ kim vasfı-halın bu ayar,

Tagrının üşbu cahan içre yayar.

645. Hudanı istânige hayr öküşdir,
Sahavat tañrıdan yahşı ülüşdir.

Aña siz sahavat eyesi baylar,
Ki mahrum olmasun sizden gedaylar.

Ki anlar hakları bar sizde maglum,
Çü Kur'an içre bu söz boldı mefhum.

Kovluhu Ta'a:la "Lis-sa:ili Vel-Mahru:m"¹⁴⁵

Halılıllah hudanıñ dostı erdi,
Aña hak bir garrı gebri iberdi.

Tiydi gebre-gebir sen, bermedi çiz,
Atab etdi hak aña tiydi "berhız!"

650. Ki razı kılmasañ anı bir gün sen,
Bu dostlık rutbasıdan ayırur men.

Nice müddet yelib, mugrib tafandur,
Ki ihsan eyleyüb destiñ tutandur.

Ki bildiñ her kişi ähl-i hudadur,
Pıgamber nayıbidur, rehnemadur.

Ne kim yar olsa dünyäden nisar et,
Yok erse, canı yolında gubar et.

¹⁴⁵ Kur'an, 51. sure, 19. ayet. Manısı: "Olariñ mallarından gedaylarıñ ve mahrumların hakı bardır."

Yaman hem gelse gör, gaşını çıtma,
Halılah atabını unutma.

655. Yamanlık, yahşılık ger bolsa mestur,
Rızalık az-köb bar ise meşhur.

Fakır işin size kılmış hovala,
Tüzet bar ise, tüşe bed hıyala.

Huda Musaga kılmış bu hatabı,
İbermişdur aña Tovrat kitabı.

Eger miskin fakırlar bolmasaydı,
Ganılardan tasadduk almasaydı.

Şeki yokdur, buyururdım bu yerge,
Ganıların yutub goymazdı birge.

660. Bulunmasa cahan içre gedalar,
Heläk bolgaylar andan agnyalar.

Bu dövletin ganılar bilse hubdur,
Hudaga çoh şükürler kılsa hubdur.

Resulga tiydi nahy etme gedaga,
Gedadur sed bolan cümle belaga.

Alar çün gelse bir tikme işikden,
Gaçıb çıkgay bela cümle teşükden.

Alarnı harlayan zalım bolur ol,
Hudaniñ rahmetinden mahrjum galır ol.

665. Dahı Davudga vahy etmiş hudavend,
Diymiş kim agnıyalarga beriñ pend.

Ki mallar cümlesidur Tañrı malı,
Fakırlardur anıñ ähli-ayalı.

Ganıların vekil etmiş bu malga,
Ki sarf etsün tiyb ähli-ayalga.

Eger sarf etseler dost boldı anlar,
Behişt atlıg öyini aldı anlar.

Bahıllık eyleyüb sarf etmeseler,
Hudaniñ buyrığını tutmasalar.

670. Alar ası turur Tañrıga, ey yar,
Huda dovzah era anlarını gınar.

Nesib etgil Huda-ya, gullarıñga,
Ki fazlıñ yayılır yoksullarıñga.

Nesihat

Müsülmanlar, geliñler, fähm ediñler,
Hudaniñ emrini düb-düz tutıñlar.

Hudanı bir biliñ berhak biliñler,
Ki andan özge Tañrı yok biliñler.

Muhammet kim resuldur, ilçidur ol,
Inaniñ sıdk ile hak yolçıdur ol.

675. Söver bendesidur ol zül-celaliñ,
Inangıl, galmasun hatır melaliñ.

Dovam eylär ikincisi namazdur,
Hudaga bendelik acz-u niyazdur.

Bolar siz kim taharat birle dayım,
Huda emr eylegen baş vagta kayım.

Üçüncisi sıyamdur-ruza diyrler,
Otuz gün gündiz iymey, gice yirler.

Bu ruza sizlere farzdur, bilesiz,
Ki ihmal etmeyen anı kılasiz.

680. Çaharum farz, zekatdur boynıñızda,
Zer-u sim, at, sığır hem goynunıñızda.

Ki aşıklar zekatı hem uşurdır,
Ki kim kılssa çapavul penç yok biyr.

Bular ger vacıb olursa beresiz,
Hak öyinge zıyaratga barasız.

Aman olmak yolu şert olunmış,
Ki zad-u merkebi vacıb kılınmış.

Zıyad olsa ne kim hacatlarıdan,

Barıb gaydıb gelinçä yollarıdan.

685. Eger kılsa bu işni mü'min olgan,
Müsülmandur, müsülmandur, müsülman.

Bolurlar kim bular dovzahdan azad,
Girip cennet era şeksiz gezer şad.

İlahı, cümle gulnı sünneti kıl,
Dinin ıslam, Muhammed ummatı kıl.

Ayan kıl rahı sünnetni alarga,
Nesib et darı-cennetni alarga.

Yaman yoldan alarnı sakla mahfuz,
Ki bolsun bağı-sünnet birle mahzuz.

690. İlahı, cümle gulnı şad kılıgıl,
Ki dovzah otıdan azad kılıgıl.

Nesihat

Ki farzdan soñra köbdür hayrı-hayrat,
Hadıs birle bolubdır barça isbat.

Müsülmanlar bola hayr işe garrıb,
Hudanıñ dostlarına cümle talıb.

Bu dünyäni biliñ hayrı-zeragat,
Ki gafıl bolmay eylän hayrı-tagat.

Ekin vagtı yatıb galmak imes hub,

Sahılar saçdılar, kim boldı mahbub.

695. Sovar etseñ bilib, her kaysı yanga,
Ki magrur olmayın fanı cahanga.

FASIL

Diymişdurlar hadıs üşbu kovulı,
Eger dünyäden ötse adam oğlu.

Kesilgey ol kişiden barça agmal,
Kesilmes ılla andan bu üç agmal.

Biri hayrat erur carı kılungan,
Huda yolıga yagnı vakf olungan.

Biri ferzendi-salıh, bilgil anı,
Ki Kur'an okısa, kılssa doganı.

700. Ribat-u köfridur üçünci agmal,
Gapı ersen kılğör, kılma ihmal.

Aña dayım bolub hayrat sovabı,
Akar ruhı üze kim misli abı.

Kesilmes tä kıyamat kayım olsa,
Eger tikgen nışanı dayım olsa.

Nedür, bilgil anıñ tikgen nışanı,
Mesacıd, medresedur, diñle anı.

Ribat-u hanıkah, hova, köfrilerdur,

Vakıf bolgan guduk, akgan suvlardur.

705. Dahı Kur'an kitabı vakıf, ey yar,
Teşe, palta ile ise halka derkär.

Bularnı vakf edib, hayrat ederler,
Cahanda hak üçin bunyad ederler.

Bozulgunça bu bunyadı cahanda,
Sovabadan bähre algay dayım anda.

Ki carı hayr erur ferzendi-salıh,
Umıd etme eger ol bolsa talih.

Kitabı hak üçin tesnih kıla sen,
Bu hem ferzend-salıhdur, bile sen.

710. Umıd tutgıl sovabıdan munıñ hem,
Niçük katra dama-dama bolur yem.

Fasıl

Hak üçin kim eylese mescid bina,
Uçmah içre hak kılur köşki bina.

Ol binası lağl-u yakutdan bola,
Issılgdur kim bu sözdanı kıla.

Tofraga lağl-u kümişdur üşbu kār,
Tofrak ile her kişi mescid yafar.

Ahret magmur eter Allah aña,

Şefkat etgey hem resul Allah aña.

715. Medrese, hanıkahıdan köb sovar,
Hayr eyesige bitülgey, yok hasab.

Misli-mesciddur hem anlarnıñ işi,
Hakdan uçmah isteyen erkek kişi.

Köb sovabdur, kim hasabın hak bile.
Her kişi iş işlese, muzdın ala.

Yollara köfri salanlarga yene,
Gice gündiz üstine rahmet yaga.

Hem sıratdan geçmegi asan olur,
Tañrıdan bişek öküş ıksan olur.

720. Hem gıyı, hovzlar bina etgenlere,
Bihasab muzdı-azım hakdan yere.

Fasıl

Suv Bermekligiñ Fazılatınıñ Beyanı

Ol sahabadan biri pıgambere,
Arız kıldı bu sözi ol servere.

Tıydi bu älemden ötmışdur enem,
İsterem aña tasadduklar kılam.

Tıydi pıgamber tasadduk kıl suvı,
Hovz tüzetgil ya ki gazdurgıl gıyı.
Barça ıhsandan ulug älem era,

Belki, suv bermek turub mü'minlere.

725. Ol Resul Allah ayıtdı bu sözi,
Ger suvarsa kimse kâfir suvsızı.

Bir yılı ruza tutan tek ol heman,
Bes sovar tabgay oşol, tutma güman.

Hem dahı Cebrayıñ, Mikayıñ,
Hem sovabın tabgay ol kimse, biliñ.

Kim suvarsa bir munafık suvsızın,
Tabgay altmış yıl sovabı şeksizin.

Hem dahı Israfılı, Azarayılı,
Bes sovabın tabgay ol âr, ey veli.

730. Kim suvarsa bir müsülman bendeni,
Kıldı yetmiş gul azad ol, ey ganı.

Ol takı Ismayıl ovladı bola,
Tabgay ol muzdı-azım her kim kıla.

Kim suvarsa yer era cünbendeni,
Şefkatım bolgay aña mahşar günü.

Bir gaç, ya bir semer, ya gayrı şey,
Kim suvarsa, eylese anlarını hay.

Baglagay Hak yedi dovzah işigin,
Cennete dahil kılur can-u tenin.

735. Biazab-u bihasab ol merdi-has,
Şübhesiz bolgay ukubetden halas.

Kim suvarsa kanda bir suvsaganı,
Bes tireltgençe sovar tabgay anı.

Bes suvarmakda sovabdur bihasab,
Bakısı vallahı-aglam bis-sovab.

Kim suvarsa kanda bir sırabını,
Bes azad etgen sovar tabdı anı.

Hekayat

Ger ribat yabmak sovabın bilseñiz,
Hiç hasabı bolmagay siz kılsañız.

740. Bir zamanda ötdi bir ulug kişi,
Kim ribat yabmak idi anıñ işi.

Sordı andan düyş era bir ähli-hal,
Kim niçükdur halıñ, ey şirin-makal.

Tiydi kim erdim azab içre men ah,
Ötdi menden üşbu hal Tañrı güväh.

Döndi sayıl düş aña, sordı sebeb,
Kim niçük gurtuldıñ, ey ähli-neseb.

Bir beyabanda ribat etdim tiydi,
Hayrı niyet eyleyüb gitdim tiydi.

745. Sayasıga geldi çün bir övliyä,
Yarlıka tiyb amırın kıldı dogä.

Ol doganıñ hakıda boldum halas,
Çün sebep oldı ribat, ey ähli-has.

Bes sañı ählin eşitgil, ey ulu,
Eyleyür adın cahan içre tolu.

Är yigitge bes sañılıkdur şeref,
Çıkarur adın cahanda her taraf.

Cennet içre bir açadur ol sañı,
Kökidur kim hak rızası muddağı.

750. Bu ganılarnıñ sañavatnıñ biliñ,
Dini-dünyäniñ sañadatnıñ biliñ.

Bil munı fazlı-keramatdur heme,
Tañrıdan lütf-u anayatdur heme.

Ger toyursa açları ähli-sañı,
Şek imesdur aldı hakdan uçmañı.

Aç tagsır iyse nıgmat hanıdan,
Çoh beşaratlar taraf soltanıdan.

Her kim ol miskin fakır köñlin alur,
Ol kişiden hak özi razı bolur.

760. Kim cahanda halka ıhsan eyleyür,
Cümle halkı bende ferman eyelyür.

Tañrı sövgen gullarıdur ol sağı,
Tiyemek olmaz hergiz aña dovzahı.

Munda aytmış ol resul Allah hakdıs,
Diñlegil canın bile, bolma habıs.

Köb namaz köb ruza birle kimseni,
Cennet ähli tiyemek olmaz, ey ganı.

Illa tört iş birle bolgay cenneti,
Birisi hak fazlıdur, bil minneti.

765. Kılğıl ıhsan barçaga, ähli-kerem,
Hak tagam bolsun ol ıhsan, hak derem.

Törtilencisi anıñ kalbı-selim,
Uçmah ähli tiydi munlarını kerim.

Murgı-vahşılar tuzakda tutılır,
Adam oğlıga tuzak ıhsan bolur.

Dost tutar hem tañrı ıhsan ählini,
Hak açar aña muhabbet yolını

Tañrı özi ähli-ıhsan birledur,
Bolsa hak her kimde iman birledur.

770. Yagnı kimse aç toyursa dünyäde,
Cennet ähli bolgay ol kes, ey dede.

Aç kişiden kim tagamın meng eder,
Hak tagala fazlın andan meng eder.

Dovzah içre hem azab etgey anı,
Gerçi İbrahim Halıldur, bil munı.

Üşbu pıgamber sözidur, gel oku,
Tört kişige cennet aylär a: rzu.

Biri toyurgay turur aç kimseni,
İkinci püşeş kılan uryan teni.

775. Ruza tutgandur üçünci mah sıyam,
Törtılenci okugandur hak kelam.

Urgaşursa ger saña bir aç fakır,
Ber golında bolsa nan, görme hakır.

Hak rızası için toygursa bir aç,
Vacıb olgay cennet aña, yok lecac.

Hak için kim düzge däne taşlasa,
Ya müsülman bende işni işlese.

Şeksiz olgay hak rıza ol bendeden,
Barını kılmas darıg dermendeden.

780. Dünyäde iki melek eylär neda,
Dayım ayturlar dogada, ey huda.

Cayneşin ber, külli-munfıka hemin,
Yemnı-dövlet anlara bolsun karı:n.

Artsun anıñ dövleti günden-güne,
Bir deremge on övez berdir yene.

Hem zıyad et dünyä içre malını,
Kıl farahnäk külli-hal-ahvalını.

Hak tagala müstecab etgey anı,
Dünyä içre kılgay anı bir ganı.

785. Vergey Allah afıyet hem sıhhatı,
Artar anıñ hem ogul-gız, dövleti.

Yagşı adı äleme dolur heman,
Hoş sıfatın aytalar ähli-zaman.

Bes köñüllerde pisend olgay özi,
Ötgür olgay halk arasında sözi.

Tillerinde carı bolgay yahşılık,
Bahş eder Tañrı aña yahşı gılık.

Cümle yahşılar aña kılgay sena,
Cümle dervişler aña kılgay doga.

790. Ol dogalar eseri bolgay zuhur,
Älem içre tabgay ol yahşı huzur.

Ahıretde hem anıñ ihsanını,
Perveriş kılgay huda kadır, ganı.

Yagnı her lukma Uhud tagı kadar,
Bes ulaldıb sahıbınga red eder.

Tañrı özi berse döwlet birle gul,
Adat et bermek, bergin sag-u sol.

Cümle mahlukga açuk tutgıl yüziñ,
Ger tilinden gelse tiygil hoş söziñ.

795. Ya sagınma hiç müsülmanga yaman,
Barça mü'minlerge bolma dergüman.

Her tarafga oklagıl tiri-niyaz,
Barça halka kıl öziñ bendenovaz.

Hikmet ähligе ulaşdur öziñi,
Hikmet ile sözlegil her söziñi.

Hikmet ählin hak gatı sövmiş durur,
Art içre anları diymiş durur.

Hak üçin ger taşlasañ hurmayı-ham,
Zayıg etmes tañrı anı, ey gulam.

800. Cümle kesni tañrıga bilgil yavık,
Hem veli bil, köñlüni kılma savuk.

Hıdmatıñnı kılma hiç kimden darıg,
Kılgay Allah şübhesiz gadrıñ refig.

Bir günü makbul olub tiri-niyaz,
Tüşgey anıñ maksadı, insanı baz.

Bu hutamı-dünyäyi her yana saç,
İlmı-hikmet işigin sagy ile aç.

Açdıñ erse boldıñ-u hikmet bilen,
Dayım oldıñ dövlet-u nusrat bilen.

805. Tañrıga bagd ez yavık bolgay o kes,
Cahıd oldı, ömrin ötgerdi abes.

Aklı-kämil istegil, ey ähli-kal,
Aklıdan tabgay seniñ aklıñ kemal.

Ähli-diller söhbetinden al habar,
Kim bu söhbet istemez bil gäv-u har.

Sadaka berse her kimse gol ile,
Ayur bu baş kelam gudrat til bile.

Eyesige ayur yagnı bu sözni,
Hudanıñ ähligе sarf etdi bizni.

810. Kalıl erdik, kesi:r etdiñ bizi sen,
Sagı:r erdik, kebir etdiñ bizi sen.

Vefasız fanı erdik, bakı etdiñ,
Ki şekiz düşman erdik, dost tutdiñ.

Muşakkat gün üçin bizni verur sen,
Tutarmız goluñı hub iş görür sen.

Ayur hayrat eyesige bu sözler,
Bolub hak izni birle yahşı yüzler.

Umıd et tañrıdan, sen hem beregör,
Ki hayrat-bağıdan mive tiregör.

815. Kilidsiz mümkin ermes aña girmek,
Maha:ldur bakçasızlar mive tirmek.

Ki gafıatdan açılığıl, dem bu demdur,
Yatub galgan cahanda aklı kemdur.

Kerim-a, kıl kerem gulga keramat,
Kılan fermanıña ver istikamat.

Meded kılığıl bize tovfıkı-yarı,
Tutub fermanı kılmak gerye-zarı.

Sahınıñ Bahtlılığınıñ Beyanı Bu Turur

Aydı pıgamber bu sözi, ey ähli-kıl,

Dinlemese kim anı oldur cühhal.

820. Bes sahlık bilgil imandan erur,
Hem iman cenneti-rızvandan erur.

Hak aña kılğay nazar rahmet bile,
Gice-gündiz içre kim yetmiş yola.

Cennet içre bir gaçdur bu saha,
Gardı anıñ barçadan ızzı-ala.

Kim sahlı bolsa, anıñ golin tutar,
Ol sırat köfrüsinden bir an öter.

Cennete dahil kılur, yokdur şeki,
Bolgay ol kes ähli-cennet yegrägi.

825. Hem halayık, hem huda-y, hem resul,
Bu sahlı ählin söver, ey bil-füzul.

Şübhesiz bolğay yavık cennet aña,
Dovzah otı gelmegey andan yaña.

Hem sahlıga tañrı özi yar olur,
Cennet içre hak resulga car olur.

Ol bahıllık dovzah içre bir ağaç,
Ol ağaç uzunlığı san miñ gulaç.

Kim bahıldur ol ağaç tutğay heman,
Dovzaha taşlar anı, yokdur güman.

830. Dovzah içredur bahıllar berkarar,
Şübhesiz bolgay alar iblisge yar.

Cennet ähli dovzahılar, ey cüvan,
Dovzah ählidur bahıllar, el-aman.

Fasıl

Diydi pıgamber ki magraç gicesi,
Cennetni, dovzahnı seyr etdim besi.

Dovzah içre gördim eyle, ey aman,
Yasamışdur tabutı otgan heman.

Tabut içre hoş yatıbdur bir kişi,
Üşbu otnıñ yok anıñ birle işi.

835. Bardur anı yanında iki melek,
Issı, savık eylemez anı heläk.

Yagnı ataş ıssısı yetmes aña,
Gördim üşbu işi çün galdım taña.

Ot içinde bolmış ol otdan aman,
Eyleyür görgeñ anı tähsin heman.

Sordım ol Cebrayıla kimdur bu tebab,
Diydi Hatam Tay arabdur der cevab.

Küfri birle dovzaha girdi dahı,
Eyledi otdan aman käre-sahı.

840. Bu sahlık kâfire nefg eylemiş,
Dovzah otın, gör niçük, defg eylemiş.

Gelse goldan sen dahı kılğıl saha,
Bolsa her derdine bu bergey şefa.

Ey huda-ya, renci-ataşdan yaña,
Bu sahavatnıñ suvın tökgil aña.

Täki sönsün, galmasun bir uçgunı,
Fazl eyesi, ey kerim, kadır ganı.

Fasıl

Tañrı tiymiş üşbu sözni, gel, oku,
“Len tenalul-birle hatta tunfikul”¹⁴⁶

845. Hak tiymiş kılsañ tasadduk sövmişñ,
İki älem içre asandur işiñ

Sövmişñni sen eger sarf etmeseñ,
Can-u dilden tañrı emrin tutmasan.

Nä bolur halıñ seniñ, ey ähli-huş,
Yarlıkasa fazlı-ıhsan hem öküş.

Ger sövriñden tasadduk bermesen,
Tañrını häzır-u nâzır görmesen.

¹⁴⁶ Kur’an, 3. sure, 92. ayat. Manısı: “Yağşılık hakikatını düz tapmarsıñız, tä napaka bermeseñiz (govı göryän zadımızdan).”

Bes riyacı resim sen diyrler saña,
Zerre yok nefgı anıñ senden yaña.

850. Maliñ olsa yahşısından, ey uya,
Tañrı ähligе vere sen biriya.

Cah-u dövlet bolsa sende, ey ahı,
Kıl meded dermendelerge sen dahı.

Ya bende bolsa kuvvat, ey gulam,
Kuvvatın tagatga sarf etgil tamam.

Ya köñil haknı söver cay eylegil,
Şovk ile ışkında ah-vah eylegil.

Ya ki canıñ hak rızasın arasın,
Razı bol her hökmine, biçäre sen.

855. Ya ki sırrıñnı ulagıl tañrıya,
Masevallahdan kesilüb, ey uya.

Boldıñ imdi tañrınıñ has bendesi,
Sıdkı-tüz hem sahib ihlas bendesi.

Fasıl

Hak etmekdur mudara, ey cuvan,
Başıdur aklıñ heme bagd ez heman.

Hem dahı pinhan tasadduklar yene,
Bu murada eylemek, dinle size.

Yahşı hulkın ruzı-mahşarda gulñ,
Pilleyi-hayra salur, ägäh bolñ.

860. Hoş gılık hak rahmetinden, ey kibar,
Sahıbı burnında bolgay bir mahar.

Ol mahırını bir melek tutmuş karar,
Ol kişini yakmış iş sarı ider.

Yahşı raynı masalahat salgay añña,
Hoş fikir-u hoş kelim gelgey añña.

Yahşılık hem elter anı cennete,
Nıgmatı dayım tükenmez rahmete.

Bolmagay yahşı bolan yerde nezag,
Yahşılar sözinde köbdür intifag.

865. Hak azabından mahardur bed gılık,
Sahını burnında, ey köñli salık.

Ol maharı tutmuş ol şeytan lagın,
Şer işe çekgey seni andan hemin.

Bed fikirler hem yaman sözler dahı,
Be sebebdendür ki diydim, ey ahı.

Bu yaman efgal çeker dovzah sarı,
Taşlayur dovzah yaman kılğanları.

Eyleyür söhbet eser tiymiş resul,
Yahşılar birlen gelib hemsöhbet ol.

870. Hak yaratmışdur tili ihsan için,
Söyle diymiş zikri-hak sübhan için.

Til bile maglum olur küfr-u iman,
Til ile maglum olur yahşı-yaman.

Hem sovab-u hem işler tamam,
Til bilendür tiñlegil, ey has-u a:m.

Çünki bildiñ barça işler til bilen,
Carı kılma sen aña gıbat, yalan.

Köñliñ içre ovvalan fikr eylegil,
Fark etib yahşı-yamanı söylegil.

875. Ger yaman bolursa söz yumgıl dodak,
Yahşı bolsa diyseñ anı yahşırak.

Nesihat

Dünyäniñ misli saña bir hovz erur,
Halk içinde misli balıkdur, yörür.

Bir gurılmış tordur anlarga merez,
Sayd eter ölüm feriştesi garaz.

Üşbu sayyad elgiden hiç canaver,
Sagi ile gurtulmadı, ey bihabar.

Çünkü bildiñ kaçmaga yokdur yeriñ,
Tabşur işiñ cümle oldur rehberiñ.

880. Farz ile sünnetni tut hem baedeb,
Bendelik kılığ hudaga ruz-u şeb.

Barça iş andan bilib şükrin yetür,
Gelse tä hökmi-kaza emrin bitür.

Ger eşitseñ yahşılarnıñ pendini,
Açsa sen ol magrıfatnıñ bendini.

Tolsa ger köñülge nuri-magrıfat,
Pürdur olgay köñliñ öyi her sıfat.

Hamd içinde hamdın aygıl gul kibi,
Sayragıl gul isteban bilbil kibi.

885. Ruz-u şeb asuda bolmay bir demi,
Bolmasun kim göz nemi-köñliñ gamı.

Can ile ışkında bolgıl bagrı baş,
Zerre sen sagy eyle tä güнге ulaş.

Kovluhu Tagala: “İnne ekremeküm indallahı etka:kum”¹⁴⁷. El-ayat.

Kovluhu Tagala: “İnne lilmuttakına inde rebbihi cenna:tin-nai:m”¹⁴⁸

Hemme din içre dindur dini-takva,

Hudaga hoş gelur ay:ne-takva.

¹⁴⁷ Kur’an, 49. sure, 13. ayat. Manısı: “Dogurdan-da huday yanında siziñ hotmatuñız iñ takvanızdır”

¹⁴⁸ Kur’an, 68. sure, 34. ayat. Manısı: “ Dogrudan-da takva için allalarınıñ nıgmatdan dolı behiştler bardır.”

Kişi kim bolsa takva dostı-hakdur,
Yağın bil ähli-hak ähli-sabakdur.

Huda tiymiş alarnı cennet ähli,
Hem ez ruyı-heseb pıgamber alı.

890. Kabul eylär alardan barça ihsan,
Tarikatda alardur ähli-iman.

Küfür deryasından çıkmış salamat,
Münevver kalb erur anlar tamamat.

Bolub zikri-huda kalb içre barı,
Kılurlar her zaman tañrıga zarı.

Urub saykal köñil gözgüsine päk,
Açar can gözlerini dide nemnäk.

Görer anlar hudanı kalb öyinde,
Hudadan gayrı yok anlar köyinde.

895. Nazar tikmiş turur anlar hudaga,
Özin tutmuş turur cövr-u cefaga.

Alarnıñ fikri-zikri hak özidur,
Eger yazarsa özinden sözidur.

Eyesi istär anlar canı birle,
Birikmiş can era cananı birle.

Hova köfrüsiden anlar geçübdur,

Hudanın ışılda şerbet içubdur.

Bolub ışılda mest, añmaz cahanı,
Garamaz cennet-u hüyr-u cenanı.

900. By tüybsiz dünyä bahrıdan o gullar,
Ötüb bolmış alardur ähli-diller.

Hudaga tabşurıb ol cümle kârin,
Tilärler can öyinde biru-barın.

Fikirde bahrı-ışka seyr ederler,
Bolur ol bahar era çendan güzerler.

Tarıb rahı-hakikat üşbu yolda,
Gulak salmas nedaga sag-u solda.

Nedayı-hatıf-y hak, gayrı-hatıf,
Gelur şeksiz alardan bolsa arıf.

905. Hak-u batıl, yaman-yahşı saçarlar,
Ki esrar ılımdan sözler açarlar.

Habar tutsa kişi kim magrıfatdan,
Tafar dürri-maganı her cähetden.

Eger bir merdi-arıf söz açarsa,
Tañ ermes dürri-magnı ol saçarsa.

Tarıkat yolına menzil bu hikmet,

Hakikat bagına bilbil bu hikmet.

Taraf tañrını her kim tabsa anı,
Gözinden yaş akar, artar feganı.

Fasıl

Ruza Tutmaklıgıñ Fazılatınıñ Beyanı

910. Ruza tutmakdur sovabı bişumar,
Kim habar berdi resulı-kürdigär.

Ruzanı bilgil ıbadat işigi,
Kim tutar, ol işik açmış bişeki.

İşik açsa bendelik içre girer,
Bendelik bostanıdan güller tirer.

Ruza tutmakdur ıbadatnıñ başı,
Bolmasa ger gövre çaşar, ey kişi.

Yagnı baş bolmasa, gövre läş olur,
Murda diyrler, nesne kim bibaş olur.

915. Ruza şähvetniñ öyün hem sındurur,
Bendelerin hak yaña ol dönderur.

Ruza tutmak hem zekatı-ten erur,
Kim tutar hak yanıda ihsan turur.
Dovzah otga dahı kılğan bolur,
Kim tutarsa ol azabdan gutular.

Ruza tutmak birle päk bolgay kişi,

Hem günähden ayrılır içi-daşı.

Ruza yagnı enbiyalar işidur,
Vird kılanlar ahli-tagat başıdur.

920. Tutgan äriñ ruza nefsin öltürür,
Magrıfat nurın içge doldurur.

Tañrı bergey ruzadarıñ muzdını,
Bihasab-u bişumar mahşar günü.

Ruza tutgannıñ dogasın müstecab,
Eylegey tañrı katında bihicab.

Uykusı bolgay ibadatdan hasab,
Hem zıkr-hem etagatdan hasab.

Hem hadıs içre diymişler üşbunı,
Ruza tutsa hak üçin kim bir günü.

925. Yetmiş yıllık yol ırak salgay anı,
Ataşı-dovzahdan ol kadir ganı.

Zahır olgay yedi nefdan (?), ey dede,
Dovzah ile ruzadar arasında.

Gel,eşit, kim üşbu nefdiñ (v) inini,
Bâş yüz yıllık yol bola, bilgil munı.

Ruzadardan ataşı-dovzah gaçar,
Hovzı-kövserden leziz şerbet içer.

Ruzıdara din behişt içre huda,
Eylemiş tagıyn eşit, ey kedhuda.

930. Hac edib gullarıdan indar anı,
Izzat-u ikram ile gönder anı.

Hem yavık kılğay anı özige hak,
Lutfi-köb, ıhsanı-köb kılğay atak.

Çünkü nefis a:rızuvın bermedi,
Nıgmatı dünyä öküş iydirmedi.

Ol sebep kıldı eziz tañrı özi,
Boldı anıñ tolan ay yañlıg yüzi.

Ruzadarıñ isi tañrı yanında,
Müşk isiden gelgey yahşı, ey dede.

935. Yahşı gelgey tañrıga tagat isi,
Razı bolğay üşbu işden eyesi.

Has gulıdur razı kılğan eyesin,
Sayayı arşa yetürur payasın.

Ruzadar ol gün ki gabrından gofar,
Tañrıdan ol hıllat u rahmet tafar.

Dürlü nıgmat, dürlü şerbetler bile,
Yahşı cuvan, päkize çanaklar bile.

Kim feriştelər tutub qarşu gelur,
Anlara ıgzaz-u ıkrım eyleyur.

940. Diyrler yiyb, içib ayış eylegil,
Tañrınıñ nıgmatların hoş eylegil.

Berdi tañrı cavıdan mülki saña,
Açdı uçmah işigin senden yana.

Nıgmatı-elvanı-hak etgey tamam,
Canıbı-hakdan aña yetgey salam.

Fasıl

Seni gaflat tutub, ey adam oğlu,
Tüşer gafillara bu, diñle kovlı.

Bu gaflat dünyä içre bişumardur,
İki alemde gafil bende hardur.

945. Bu gaflat ähli yetmes menzilige,
Dahı vasl olmagay maksad ilige.

Bu gaflatdan ırak bolgıl, ey adam,
İyüb, yovmıl-hasabdan her zaman gam.

Niçük bolgay ırak senden bu gaflat,
Eger bolmasa bardur dağı-hesret.

Öziñ kılğıl riyazat birle cahıd,
Tutub emrin, bilib tañrını şahıd.

Irak kılğay seni andan riyazat,
Riyazat birle eyle hakga tagat.

950. Riyazat yahşısı toba bilendur,
Anıñle ähli-hak maksad bilendur.

Kişi ruza bile nefsi-havasın,
Yakar, sındır anıñ barça binasın.

Tamlarlardur şeyatınga yörür can,
Beni adamga salğay bir yaman ray.

Yaman endişeler salğay o melgun,
Tamlarlarda gezer ol misli bir hun.

Tutan ruza anıñ cayıñ kılar zar,
Tafub derd ile hasrat, ol bolur har.

955. Kılar ruzasını tagatga mayıl,
Salur iblis ganatıga selasıl.

Takarrub istär anıñ birle bende,
Tüşer şeytan lağın boynıga künde.

Eger toydursa garnın merdi-huşyar,
Kesalat tabdı şeksiz, boldı bimar.

Cela vergey dahı şähvetge anı,
Salur iblis lağın gaflatga anı.

Yolukdı bir günü Yahyaga iblis,
Golında turbalar yüz hile telbis.

960. Nedür diyb sordı Yahya turbalarını,
Diydi turbayı şahvet ol bularnı.

Bular birle tamamam adm oğlu,
Bolurlar nefsi-şahvet birle baglı.

Munıñ birle bularnı eylerem kayd,
Bu turbalar tuzakdur, kim alar sayd.

Saluram anları gaflat öyine,
Göterib taşlaram dovzah tehine.

Menim turbam kanı diyb sordı andan,
Diydi, iblis, saña yok bähre mundan.

965. Meger garnıñnı bir gün eyledin dok,
Ibadatga ağır kıldım seni çok.

Diydi Yahya hakga ähd eyledim bu,
Toyurmay garnımı min bagdı-min bagd.

Diydi iblis, menem äyledim bu,
Kişige söz diymeymen min bagd dogru.

Fasıl

Zovkı-tagat isteyen, gamgin eren,
Cahıd olub hak yolında can veren.

İstär ersen bu munacat lezzetin,
Barlıgunça kıl özine nefis itin.

970. Kıl halaf herne buyursa sözini,
Bur gulagiñ, çekme anıñ nâzini.

Günde bir iymekge ögret ol segi,
Yogsa serkeşlik kılur, ey din begi.

Özge duşmanlarga ger berseñ tagam,
Dostlığı zahır kılur anlar tamam.

Izzat, ikram etse nefesine kişi,
İydürub-içürse çoh ab-u aşı.

Tutmagay ol, yagnı fermanıñ seniñ,
Layık eylär dovzaha canıñ seniñ.

975. Bes munacat birle tagat zovkını,
Nefsin aç etgen tafar, bilgil munı.

Bu mısaldur, gözle atçılar atın,
Berse şebgir, kem alaf salsa etin.

Çabmaga layık bolur, bilgil anı,
Yogsa çabmakda keseldür, ey ganı.

Salsa ger sayyad bir tor guşı,
Çıkmak olgay elden anıñ teşvişi.

Berse Şebgir, birinçe gün ol guŐa,
ns tutub sayyad ile ava tŐe.

980. Kim kaçan hayvanı istr ram ede,
Halk ile ns eylemek encam ede.

Ovvalan hoşlık bile tutmak gerek,
Baġlayub az-az alaf atmak gerek.

Garnı acıkısa, arık kılta tenin,
Baġda ez an eylr kabul emr etgenin.

Bu mısalı-nefs erur, ey din ri,
Nefsin ltrgendr rler serveri.

N bolur sebep imdi ltrmege,
Hak yolunga ol iti geltrmege.

985. Ruza bil nefis egrisinge tiz erur,
Kim gider nefis ugruna ol hız erur.

Egri aġadur bu nefis, ey hli-hal,
Akıl ersen, bar, ol aġanı tizge sal.

Ger gni kıltañ riyazatka salub,
Ruz-u Şeb hak zikride cahıd bolub.

Soñrasınca dosta layıklı bola,
YaraŐur dostlar anı alsa ala.

Nesne kim dost anı etse kabul,
Bes kabul eylär huda birle resul.

990. Egrilik birle eger galsa, anı
Näge ohşar fikr edib tafgıl munı.

Kimse anı elgine alma yüser,
Yagnı hak dostı nazar kılma yüser.

Otga layık bolgay ahır ol ağaç,
Vay eger kim bolsa anıñ aslı keç.

Terbiyet birle eger bolmasa tüz,
İste tañrı fazlın al, pendim ucuz.

Hak katında menligiñ yokdur yeri,
Uşatub tut barçadan özin giri.

995. Dänedur misli bu nefsiñ eyle un,
Ol kaçan ferman tutar bolsa bitün.

Elenüb yumruğa girse gerek,
Zahmı-ataşnı çeküb bolsa gerek.

Elgaraz, ot görmeyen hiç bişmedi,
Ham bolur kim nefsi otga tüşmedi.

Aslı bu otnıñ riyazatdur saña,
Bu riyazat yahşı tagatdur saña.

Tańrı ıřkında biřen hiç dānmegey,
Ruzı-maħşar dovzah içre yanmagay.

1000. Kōhne lette bil bu kagız aslını,
Terbiyet birle nefis etmiş anı.

Ustası cemge etdi, tař urdı ańa,
Gūn azabın gurıdıb berdi ańa.

Rizelāp saldı degirmen bogzına,
Un bolıb çıkdı heman andan yene.

Kūli-has içre salıb derman bile,
Etdi kagız letteni ferman bile.

Cūmle halk andan hırıdar oldı, gōr,
Bura ılm āhli ańa yar oldı, gōr.

1005. Boldı tōhfe, gezdi ol elden-ele,
Hat bitildi, gitdi ol ilden-ile.

Erdi ovval tūzde yatgan kōhne halk,
Boldı imdi řūbhesiz makbulı-halk.

Letteyi-nefsińni menlikden gider,
Ur riyazat taşık, etgil derbeder.

Cāhd-u cidd seńgi bile un eylegil,
Abı-eřmiń birle magcun eylegil.

Halkayı-has bar, salgıl anı,
Egrisin rast eylegil, bolsun göni.

1010. Hem ıbadat işigin açgıl rovan,
Zikri-hak kıl pişe äşgär-u nahan.

Kılgıl öziñni heman tofrakga yar,
Köñliñi tut cümle halkdan har-u zar.

Kem umıd oldur ki hak etgey kabul,
Yarı kılğay şefkat ile hak resul.

Razı bolsa kimden ol kadir özi,
Terk eder hak zikriden sözi.

Gullarıñga kıl nesib, ey biru-bar,
Pişe kılmak zikriñi leyl-u nahar.

1015. Kayım et anlarını sünnet yoluna,
Mulhak etgil ähli-cennet iline.

Yolların kıl dogrı öziñden sarı,
Bolgay anlar tä ki maksad gövheri.

Şerri-şeytandan aman kıl anları,
Birligiñge bigüman kıl anları.

Fasıl

Dost arasında tagalluk perdedur,

Kim üzer, birikdi ol, her yerdedur.

Öz-öziñ yırt perdeni, havlat güzin,
Hiç şeki yokdur görer sen dost yüzün.

1020. Halvatı-dost isteyen varın kovar,
Adatı dostıñ budur havlat söver.

İsteseñ anıñ rızasın gözle, bar,
Ähli-agyardan sırıñnı gizle, bar.

Sövgenin tutsañ berur sövgeniñi,
Şemgi-vahdat içre tutgay cayıñı.

Bu hicablardan öziñ üz, ey habıb,
Yok ise didarı-dost bolmaz nesib.

Dahı özlik perdesin üzgil öziñ,
Görgey ol didarı-dost bu can gözin.

1025. Can gulagı diñlär ol a:va:zı-dost,
Seyr içinde gurgay ol kes sazı-dost.

Andan algay buyı-vasl ol burnı-can,
Bu habar anub köñül eylär feğan.

Görmedim diyb artar andan yangunı,
Özge boldı, bulmadım anı, kanı?

Bu sebebden ışk otı anı yakar,
Şol habardur, gözlerinden yaş akar.

Bu ikev şahırdur ışkında anı,
Yüzleri sagır turur, arık teni.

1030. Her zaman görgey tecelli ol veli,
Taşlar otga özini can bilbili.

Misli mergen tarıgan tek ahuvlar,
Halvat istáb rakıba etmek tiler.

Andan ötrü galmagal sövmes bu kes,
Galmagal birle öten okvat abes.

Kā zikirdur, kā fikirdur pişesi,
Andan özge yokturur endişesi.

Zikr edende misli çağırımış ola,
Fikr edende mağsukın görmiş ola.

1035. Görmek ile goymagay ol can gözi,
Furkat içre çeşmi giryandur özi.

Sahınıñ Bahtlılıgınıñ Beyanı

Ol resulı-hak tiydi üşbu sözi,
Açılur tutsañ gulak köñül gözi.

Kim erada eyleyib subhanını,
Berse malından zekat her bir ganı.

Ad berurlar üşbu asmanda sahi,
İkilencide cuvanmerd, ey ahı.

Üçülenç asmanda tagat etgüci,
Yagnı tañrı buyruğın rast tutgucı.

1040. Ad berurlar törtülenç asman era,
İkevlık kılıgucı acız gullara.

Bäşilenç asman içinde, ey ganı,
Munfıkın diyb ad ayur ol kimseni.

Altılanç asman era ol kimseye,
Berket ähli adayurlar, ay uya.

Yedilenç asmanda magruf adayur,
Yagnı Tañrı yarlığın diyemek bolur.

Bu sıfat bir kimseye ad verseler,
Ruzı-mahşar gorkusız bolgay alar.

1045. Masrafına kimse sarf etdi anı,
Razı boldı andan ol kadir ganı.

Tañrını razı kılan malı bile,
Cennete girgey resul alı bile.

Bahılınıñ Bedbahtlığınıñ Beyanı

Vermese kimse zekatı-malını,
Bu sıfat diñle anıñ ahvalını.

Üşbu asmanda bahıd diyrler anı,
İkilencide lei:m andan deni.

Adı mümsikdur üçünç asman era,
Malı bermez, yagnı masraf yerlere.

1050. Törtülenç asmanda adı bergilik,
Yagnı etmez kimseye hiç ikevlik.

Beşilenc asman içinde turuş yüz,
Adayurlar yagnı ol kesge yavuz.

Bereketsiz adayur altıncı sema,
Yagnı diyrler bereket yokdur aña.

Dagı-hasretlik diyerler ol gulı,
Razı bolmaz andan ol yahşı ili.

Yedilenc asman era bil, ey ahı,
Adayurlar adını murdar dahi.

1055. Bes namaz anıñ yüzine urılır,
Haşr olacak barça andan sorılır.

Bu sebeb rısva kılıb mahşar günü,
Ol azab içinde tutgaylar anı.

Tanrı etgey üşbu mallarga hata:b,
Diy ki, bergey siz edañizge azab.

İnni-hak birle azab etgey bular,
Can ile bagrın kebab etgey bular.

Ey ganılar, bu turur ahvalıñız,

Çoh azab etgey siziñ emvaliñiz.

1060. Bes hazar eylän azabından anıñ,
Şikvesinden hem hasabından anıñ.

Kılmañız näzik bedenlerñiz seza,
Bu azablarga, diydim, baylar, size.

Yogsa etgey siz puşeyman sanı yok,
Bir yanar ot, kim söner imkanı yok.

Yagnı bir mal bolmasa andan zekat,
Tañrıga eylär eyesinden şikat.

Dıyr, huda-ya, cümlege rızkın veren,
Barçalarnı maksadınga yetgüren.

1065. Ruzı kıldıñ suratı-can bizlere,
Rızkımızı taşladıñ älem era.

Ihtıyar etdiñ bize bir kimseni,
Tabşurub golunga biz cünbendeni.

Yagnı bizden üşbu kes hayret ede,
Hökmi-fermanıñ tutub yola gide.

Bes ki hayret birle päk etgey heman,
Şad edib miskin fakır köñliñ rovan.

Emriñi tutmay, habıs etdi bizi,
Algıl andan özge ya ber, ya izi.

1070. Tañrıdan yetgey neda üşbu zaman,
Diyr ki, sabr eylän, ey cünbendegan.

Dün'ye içre bes siziñle anları,
Mübtela kıldım oşol bed canları.

Ahıretde anlara kılğum hata:b,
Eylerem sizler bile dürlü azab.

Kah yılan bolup çakar siz anları,
Ot bolub gähi yakar siz anları.

Tövbe siz gäh anları harman kibin,
Häki-pa eylär siz anlarnı hemin.

1075. Yüz nedamat, yüz puşeyman etseler,
Gözyaşın deryayı-umman etseler.

Sınalarnı etseler yüz çäk-çäk,
Kesseler agzaların miñ täk-täk.

Bolmağay bir zerre peydası anıñ,
Erte hasret birle veylası anıñ.

Budur işiñ diñle, ey dövletli bay,
Ger zekatın bermesen, vay üzre vay.

Ruzı kıl, cümleni halk eylegen,
Biziban mugcuz kelamiñ söylegen.

1080. Yahşı yola barçalarnıñ gitmegi,
Bu zekatiñ masrafa sarf etmegi.

İki magnı bar zekatda, ey ahı,
Aytayın, gel, bir zaman dinle dahı.

Birisi päklik turur anıñ heman,
Biri ösmekdür aña iki cahan.

Bes zekat bermekde malı arılır,
Bermese aña haramı garılır.

Kim habıs diyrler bu malı ähli-kal,
Hem haram tiyb azalur ol ähli-hal.

1085. Cümle hayratın huda etmez kabul,
Hem pisend etmez eimme hem resul.

Yagnı ösmek magnısı budur heman,
Dün'ye içre ösgey ol, kılma güman.

Ahıretde hem biriñe on gelur,
Onna yüz vergüci ihsan alur.

Hem eyesiden günäh eylär arı,
Bolgay ol kes cümle böhtandan beri.

Bes ekinden boy alan dek bil munı,
Arturur malıñnı hem eylär ganı.

1090. Pürdese her yılda melin bağıban,
Geltürur hoşâ üzim köb, ey cuvan.

Ger yara içinde bolsa ulı et,
Yaradan ol çıkmasa tabmas sıhhat.

Bu zekat malıñ içinde derd erur,
Derdı çıksa nârseniñ sıhhat bolur.

Hastadur, yogsa sag olmaz üşbunı,
Ya ölür, ya nefgı yetmez, bil munı.

Ya zekat bu malıña gorgan bolur,
Bermediñ gönâ bu gorgan yıkılır.

1095. Nesne kim taşıda yokdur gorganı,
Gurt, guş bagra helâk eylär anı.

Dahı her nesne zekat vardur aña,
Ber, darıg etmey anı andan yaña.

Bes müvessa eylemek miskinlere,
Malıdan bolgay zekat her baylara.

Hem tovazıg bile ıhsan, ey emin,
Bes büyüklerden zekat bilgil yagın.

Hem zekat dövlet öyiden ber toyı,
Yagnı bermekdur ecizlerge govı.

1100. Dahı ferzendler zekatı bu turur,
Bes yetimlerge rehim kılmak erur.

Hem dahı öyler zekatı, ey uya,
Yagnı geltürmek bolur mıhman öye.

Ihtıyar elginde bolgay bendege,
Destgir bolmak turur dermendege.

İstesen ılımnıñ zekatın hem diye,
Taglımın bermek turur örgenciye.

Tendürüstligiñ zekatın bilgile,
Barça usyandan gayıtmak tañrıya.

1105. Diñle, kuvvatdan zekat, ey merdi-huş,
Yagnı kâfir birle etmeklik uruş.

Gel, etiş, nädür gulagından zekat,
Bar eşitme gıbatı tolgu hekat.

Gel, zekatı til nedür, ey ähli-hayr,
Sözlemezdikdur yalan, bähkanı-gayr.

Göz zekatı gözlemezlikdur saña,
Yagnı nâmährem kişilerden yaña.

Hem dahı ıslam zekatın bil yene,
Bes hılaf etmek şeyatın emrine.

1115. Hıdmat etmekdur imanıñdan zekat,
Hak tagala öküş, ey päkzat.

Dahı zahıdlık zekatı bilseñiz,
Padışah dergähiden ayırsañız.

Bes fakırlıkdan zekat istän gerek,
Tilemezlik hakdan özgeden tilek.

İsteseñ köñil zekatın, ey cuvan,
Eylemek tagzım-u ıslam-u iman.

Baş zekatı secde kılmak tañrıya,
Subh-u şam-u, belki, dayım biriya.

1120. Bes tiriklikniñ zekatı can fida,
Fanı içre eylemek hak yolıda.

Can gurban etmek aşıkga seza,
Ger mücerred bolsa yarından rova.

Hakdan anlarnıñ tilegi hak turur,
Hakdan özge canda sövğu yok turur.

Işk yaydur aşık ok, mağşuk nışan,
Atgucıdur emri-hak tutmak rovan.

Doğrı tutsa her kişi urgay anı,
Egri bolsa bes riya dur atganı.

1125. Doğru tutgıl emri-hak, atgıl nişan,
Maksadıñnı bulga sen häzir ayan.

Atmak ile bolmagıl hergiz melul,
Diymegil kim red edermu ya kabul.

Dayım at hacat okuñnı, dayıman,
“Sum naharan, kün leyalan kayıman”¹⁴⁹

Habı-gaflatga göziñni berme, tur,
Gözleyib hacat okuñ her yana ur.

Gurtur öziñni, gel, otur sayyad olub,
Tüşse tanmu maksadıñ murgı gelib.

1130. Tabsa izisinden habar aşık kişi,
Ol köye tüşgen goyarmu bu işi.

Özge işi goy, tutub emrin heman,
Bolma teffik zikri-fikrinden zaman.

Ähli-ışkga iki älem gähidur,
Zikri-fikri, sağışı allahıdur.

Zikri-fikrinden garıbı, ya huda,
Fazlı-ıhsanıñ bile kılma cuda.

Sagatı ömrimin mesgud eylegil,
Ahı-didarıñnı maksud eylegil.

¹⁴⁹ Arap dilindäki bu manısı: “Gündüzlerine azgını bu gicelerine bolsa dik dur!”

Fasıl

1135. Diydi pıgamber bu sözni, ey ganı,
Dayım olgay dövletiñ tutsañ anı.

Bu zekatdr kim imanıñ köfrisi,
Tabdı iman kim zekat vergen kesi.

Yagnı kimde yok zekat, yokdur iman,
Çün hadısdur, tutmak bu sözge güman.

Kimde-kim yokdur zekat, yokdur salat,
Gel, eşit bu sözleri, ey zül-hayat.

Gergehi-hakda namaz bolmaz kabul,
Ger eda olmasa zekat, ey bul-fuzul.

1140. Kim zekatın meng eden kesin ol an,
Butfereste ohşadıpdur, ey cuvan.

Saglaba, gör, kim zekatın bermedi,
Hak resul ol demde kâfırdur diydi.

Yagnı mescid kefteri diyrdi oval,
Mal yığıb soñ tüşdi başıga bu hal.

Hak yolında kimse ihsan etmeyin,
Tañrı buyrugın tükel düz tutmayın.

Yıgsa ol altın, kümiş, reñç eylese,
Kim zekatın vermeyin genç eylese.

1145. Ol kıyamət gün bolur, yokdur güman,
Gızdururlar künci-dovzahda heman.

Daglagaylar ol kişiniñ alnını,
Çün fakır gelgende çıtdıñ diyib anı.

Arkasını hem anıñ daglayalar,
Dervişe arka çöviridiñ diyeler.

Eylegeyler ol gula sansız azab,
Til tamakğa tıklur, bolmaz cevab.

Üşbu gençler bolgay acdarha, yılan,
Çolganub boynıga, sokgay bigüman.

1150. Men seniñ gencim idim diygen aña,
Tişlegey agzın açıb andan yaña.

Diyir, azab etmekge emr etdi ogan,
Yok saña bolmak azabından aman.

Dün'ye malın genç edib yogdıñ öküş,
Diyir-ki, al imdi azabımdan ülüş.

Bolsa genciñden zekat ber, ey ganı,
Yogsa görgey sen azab mahşar günü.

Nerimdil kıl dövlet ählin, ey huda,
Genci-malından zekat kılsun eda.

1155. Ruzı-mahşarda azad kıl anları,
Dovzah otından heme mü'minleri.

Ogılı Musa hak katında bir cuvan,
Kim eda eylär namaz ol sıdkı-can.

Hem taharat barça erkan-u ruku',
Geltürür barça huşu'-u hem huzu'.

Hak cevab aydı aña kim ya kelim!
Can bile eylär namazın ol gulım.

Hıdmatın takdim eder ol gorkulu,
Cennet ähli tiydi anı ol ulu.

1160. Etmedi liken zekatın ol eda,
Bolmagay anıñ namazı hem rova.

Bir kişi hac eylese yüz mertebe,
Hem namazın kılsa ol bu mertebe.

Hak üçin dürlü ibadat kılsa ol,
Gice-gündiz zikri-tagat etse ol.

Hayr edib toygursa yüz miñ aç yene,
Ton berib geydürse örtüksiz tene.

Yagnı hayr etmek bola anıñ işi,
Bermese liken zekatın ol kişi.

1165. Etmegey hayrın kabul dergähige,

Ornı bolgay bes veyilniñ çahıda.
 Çün haram mal hayrı hiç bolmaz imiş,
 Kim kılur tañrı kabul kılmaz imiş.

Kim tezek birle ımarat etse ol,
 Can çekib tertib ile tüzetse ol.

Fikr edib bakgıl, bina tutmaz bu tam,
 Şoña ohşar hayr eden malı haram.

Çürigen däne eger ekse bir är,
 Çekse can gögermegey ol sad hezar.

1170. Manıg olma bu zekata, ey ganı,
 Yok ise boldıñ hudanıñ rehzeni.

Bergil insaf öziñe, yol urmagıl,
 Masrafa sarf et zekatı, turmagıl.

Razı bolsun şübhesiz ol zül-kerem,
 Dovzah otıga teniñ bolgay haram.

Bu nesihat herze sözdur diymegil,
 Ruzı-mahşarda puşayman iymegil.

Ey huda-ya, fazlı köb, kâni-kerem,
 Gahrına hem lutfına goymış alam.

1175. Gahrı, lutfı ol nışandan bellidur,
 Bil sagıd her kimse açuk gollıdur.

Gullara hayrı-sagadat ruzı kıl,
Buyrugıñ tutmaknı adat ruzı kıl.

Fasıl

Hezreti-Alıdan Soval Sorganıñ Cevabınıñ Beyanı

Soval olmış bu sözler kim Alıdan,
Hudanıñ arslanı şahı-veliden.

Saçub älemde sen yahşı-yamandan,
Ağırak nä bolur bu asımandan.

Takı giñrak bu yerden nä turur bu,
Ganırak bahrıdan, gel, sözle, hoşhu.

1180. Habar bergil, nedur taşdan katıgrak,
Yene nädür bu otdan yakgucırak.

Nedür, aygıl, sofukdandur sofukrak,
Zäherden acı nädür, ey şehi-tak.

Diydi, yahşıga böhtan eylemek bu,
Ağırdur asımandan yarı-hoşhu.

Cahandan giñ bolur yahşı söz aymak,
Huda üçin yaman sözlerin goymak.

Munafık köñlidur taşdan katıgrak,
Kanagat ähli deryadan ganırak.

1185. Ki soltan kim eger cebr etgücidür,

Yanar otdan Şeki yok yakgucıdur.

Lei:m baydan tilemek hacatını,
Sofukrakdur sofuk buzdan bil anı.

Sabır hem acımak ermiş zäherden,
Eger cebr-u sütem yetse birevden.

Tamam işde ki sabrı pişe kılğıl,
Veli dil ışkı-hakda riŐe kılğıl.

Sabır kılmakda bardur nefğı-bihed,
Yaman işe sabırdur bolgucı sed.

1190. Hudavendim sabırdan ayrı kılma,
Köyüm, fikrim özinden gayrı kılma.

Tañrı diymiş nıgmatımğa Şükr ediñ,
Nıgmatım payanı yokdur, fikr ediñ.

Bu cahan başdan-başa nıgmat erur,
Kim besarat ählidür anı görür.

Hem öziñde goydı çendan nıgmatı,
Fikr edib, ıllatlıdan al ıbratı.

Şükri-nıgmat nıgmatıñ eylär zıyad,
Şükir birle tabdı tabganlar mırad.

1195. Her deme yüz miñ Şükirler eyleseñ,
Miñ sena, miñ zikri-elvan söyleseñ.

Nıgmatıñ şükri beca gelgen imes,
Miñ-de bir şükri tamam bolgan imes.

Bendeden razı bolur tañrı özi,
İyse, içse bes şükir bolsa sözi.

Hamd aytar men nıgmatıñga biru-bar,
Vafıyı-nıgmat bola ol sad hezar.

Hem ziyada lutfiña kâfi bola,
Illat-u usyanıma şafı bola.

1200. Mümkün ermes nıgmatıñ kılmak şumar,
Şükr edelim cemgına sanıñ hezar.

Derdi-dilin defg eder mükr-u sena,
Nıgmat öyin şükr ile tutmış bina.

Kim dukanı şükr ile eylär güşad,
Nıgmatı günden güne bolgay ziyad.

Nıgmatınıñ şükri kändur nıgmata,
Layık eylär şäkır ählin cennete.

Kıl, huda-ya, şäkır ählinden bizi,
Şäkır etgil cümle agzalarımızı.

1205. Hem tanarlar gan edib eşgarımız,
Göz, gulak hem can içinde barımız.

İttifak et zikri-şüküründen yaña,
Şäkir olsun dayıma munlar saña.

Adam oğlıga nesihatdur bu söz,
Tutsa her kim canga rahatdur bu söz.

Haknı hâzir bil, ıbadat eylegil,
Her ne kem berse kanagat eylegil.

Bolmasa kimde kanagatdan eser,
İki âlem ol turur itden beter.

1210. Bolmasa kanıg sadaf dür tolmagay,
Çıkmasa hirs-u tamag nur tolmagay.

Bar, çıkar köñliñden ol hirs-u tamag,
Diñle yahşı: “Dama şeb’un min kana”¹⁵⁰

Toymagay hergiz harı:salarnıñ gözi,
Cümle âlem mülkin alsa düb-düzi.

Manıg ol nefsine, bar, kanıg otur,
Bar, kanagat içre hak emrin bitur.

Noktayı-nur ol kanag harfinda bar,
Oltamag harfindan etmiş neñg-u ar.

1215. Bolsa kimde gayratı-din, ey kişi,

¹⁵⁰ Arap dilindäki bu sözlermiñ manısı: “Kanagat edyâniñ devam eder”

Hiç tamıg birle anıñ yokdur işi.

Ähli-tamıg gayrat ähli bolmagay,
Işk perisi aña pertov salmagay.

Derviş olgan bolsa tañrı dervişi,
Gitse anıñ köyinde aklı-huşı.

Bolmagay dervişi-nan, dervişi-dun,
Ger bolursa, bolgay ol gün sernegüvn.

Kanıg ol hak dergehinde her säher,
Ol salur şeksiz saña rahmet nazar.

1220. Arızuv kılma halayık dergehin,
Illa ol halk görsetürse din rehin.

Halk gedası halkın nisyan eder,
Tañrıga ol, şübhesiz, usyan eder.

Hacat üçin gezse her kim älemi,
Tañrıdan olmaz cuda, yokdur gamı.

Lutfi-cudiñ gullara yar eylegil,
Anları dergähiñe zar eylegil.

Bermegil şeytan lagından vasvasa,
Kıl nova ihsan novasız bikese.

Hezreti-Musa Bile Bir Merdi-Huda Yolıkganıñ Beyanı

1225. Hezreti-Musa hudadan istedi,

Bir söver dostıñnı men görsem diydi.

Hak diydi aña: “Falan yol üzere bar,
Bir söver dostım gelur, sen anı gör.”

Tañrı emrin rast tutub, bardı yola,
Dostı birle ugraşur, gaydub gele.

Geldi anda bir yigit kim hoş zıban,
Gol tutub diydi: “Bize bol mıhman!”

Hezreti-Musa bile bardı öye,
Dostlığı ne erkenin yagnı duya.

1230. Mahazardan geltürib ol hoş tagam,
İyñ tiyb durdı edeb birle tamam.

İymedi Musa tagamnı üşbu hal,
Tiydi kim ıllatlı men, hâzir melal.

Ol tiydi derdiñge bolgaymu dova,
Sagy edib tabsam, huda berse şifa.

Tiydi Musa, kim tafulmaz da:rısı,
Kim meger kışdur, muşakkatdur besi.

Ol yigit el-hal ile sordı anı,
Ganı-adam tiyb habar berdi anı.

1235. Yagnı adamıñ tamak ganı bola,
Üşbu ganı ıllata daru kıla.

Ol yigitniñ birce ogli bar imiş,
Ol ogulnı çoh eziz saklar imiş.

Ol ogulnı öltürib geltürdi gan,
Aytıdı adam ganıdur bu, ya falan.

Görđi oglanıñ enesi üşbu hin,
Atası öldürgenin bildi yağın.

Sözledi ol: diymediñ neyçün maña,
Öltürurga yarı kılğaydım saña.

1240. Gol-ayagın oglanıñ gopar idim,
Men dahı hem çoh sovar tafar idim.

Mahrum etiñ bu sovardan ne sebäb,
Çün sovar gısganması sizden acab.

Bildi Musa kim bularnıñ sövgüsü,
Bu söverdur tañrı katından besi.

Can berürmiş tañrıga mıhman üçin,
Gulluk eylärmış oşol subhan üçin.

Hezreti-Musa doga kıldı haka,
Halıma kılğıl nazar diyb mutlaka.

1245. Müstecab etdi dogasın ol zaman,
Murda yatgan olgana hak berdi can.

Ol zamanda cümlesi şad boldular,
Bir-biriniñ kimdigini bildiler.

Sen dahı tutıl eziz mihmaniñı,
Ber, ayama, istâr ise caniñı.

Gullarıñga yarı kılğıl, ey huda,
Malı-baş mihmanına kılsun fida.

Yüz övez bar birine her lukmaniñ,
Kılma zayıg cümle ihsanıñ anıñ.

1250. Dostlarıñ defterine adını sal,
Caniñ al iman ile ruzı-acal.

Yahşı Amallar Şeytanga Şikeste Kılurnıñ Beyanı

Ravı aydar bu hak resul allahdan,
Fahrı-âlem ol habıbillahdan.

Sordılar, aydı tasadduk afzalı,
Hışına peyveste bolmakdur, beli,

Hoş amallar bir-bire fahr eleyür,
Üşbu sözni bir-birige sözleyür.

Yahşı men diyır, bu amal içre namaz,
Ruza eylär yahşı men diyb hakga nâz.

1255. Diyır tasadduk men amallar afzalı,

Kim meni işlär hakıñ sövgen gulu.

Tañrını uluglamakdur sizde kâr,
Andan özge ne hısalat sizde bar.

Mende hem bardur bu tagzımı-huda,
Halka şefkat eylerem siz işinge.

Siz eyañiz yetgürür siz işinge,
Men eyämin yetgürür siz özige.

Üşbu sözge baver etdiler heme,
Diydiler hayr etmek afzal äleme.

Fasıl

1260. Uçradı pıgambere şeytan lagın,
Sordı pıgamber aña bu söz hemin.

Ummatımdan kim cemagatga gelür,
Saf tutub tañrıga, ol gulluk kılur.

Üşbu işden ne zerer yetgey saña,
Ey lagın, bergil cevabımnı maña.

Taglagan tek nefsim otda tiydi ol,
Bes zerer yetgey maña, ey ulı hul.

Okuyub Kur'an, alar kılssa sena,
Ne zerer yetgey seniñ bu canıña.

1265. Ol lagın tiydi, bolur men kör-u kör,

Lal bolgay hem tilim, budur zerer.

Farıg olub, kılsalar anlar doga,
Nä gadar nogsan yeter, tiygil yene.

Gol-ayagım baglanub ol dem benim,
Boynuma kemend tüşüb titrär canım.

Bes tasadduk etseler nädür zerer,
Durma melgun, tiz maña bergil habar.

Bes tüşer başımga erre ol zaman,
Tar iki böler meni ender miyan.

1270. Nisfimi maşrıkgı taşlar şeksizin,
Nisfimi magrıbgı bilgil, ey güzin.

Dayımgıl-vagt bu turur halat maña,
Hem azab-u şiddeti-hasret maña.

Ummatıñ etse tasadduk, ey nebi,
Para kılğay ol meni şalgam kibi.

Gatı vāhmim diydi andandur meniñ,
Ummatıñ hayrat eder diyb kim seniñ.

Men bu işden, belki, bedter gorkaram,
Tara kılğay, ol tasadduk lacerem.

1275. Bes tasadduklar bela reddi turur,
Hem tasadduk afiyet seddi turur.

Hem eyesi ömrini kılğay deraz,
Hem kabul eylär ne kim hacat niyaz.

Hem dahı malın zıyada eyleyür,
Dövlet işigin guşada eyleyür.

Hastalarga hem takı bolğay tifa,
Hem dahı derd ähline bolğay dova.

Yıldırım tek hem sıratdan geçürür,
Hovzı-kövser şerbetinden içürür.

1280. Cennete dahil kılur ol bihasab,
Ayş-u aşret birle bolğay, yok azab.

Gabra girse, ölse ol gul fanıdan,
Dovzah otı gelgey ol tört yanıdan.

Bes namaz girer, birini söndürür,
İkilenç otnı zekatı öltürür.

Üçülünci ruza girer, suf sefer,
Bes tasadduk törtülenç otnı gafar.

Rahatı-asayış bile yatğay ol är,
Tä ulug mahşar boyunça, ey barar.

1285. Ger tasadduk etse bir mü'min kişi,
Bolsa makbul hak katında kılmişı.

Bes neda eylär cähennem ol zaman,
Rehm eyesi pürkerem, kadir ogan.

Ber izin, bir secdeyi-şükr eyleyüm,
İsmi-zatıñ zar ile zikr eyleyüm.

Tabdı bir gul çün azabından necat,
Gitdi boynumdan meniñ iki uyat.

Gul seniñdur hem resulñ ummatı,
Utanur men kim azab etsem gati.

1290. Gorkaram senden azab etmez isem,
Lagnatı men emriñi tutmaz isem.

Bu sebebden galuram hayranı-zar,
Şükr aña, gurtuldı gul, ya kirdigär.

Bes cähennemden azad bolgay alar,
Hak yolında kim tasadduklar kılar.

Hem tasadduk sayasınga bil munı,
Saylangay eyesi mahşar günü.

Çövürurlar gün yüzni senden sarı,
İssısıda dermende bolgay barı.

1295. Mis içinde gaynagan tek saf suv,
Beyni gaynar kelle içre, ey emu.

Hayr eyesi şol günü şadan bolur,
Bes bahıl tabmay pena hayran bolur.

Kıl sahavatnı nesib gullarıña,
Ähli mü'min bay-u yoksullarıña.

Yetmesün anlarga ataşdan eser,
Ruzı kılğıl şefkatı, hayrıl-beşer.

Hezreti-Süleymanga Bir Guş Gelib Arız Kılğannıñ Beyanı

Ravıdur bir guş geliban bir günü,
Arız kıldı kim Süleymanga munı.

1300. Ağaç üzre çağamı kimse gelib,
Öltürür, eylär heläk anı alıb.

Çäresin kıl diyb, aña giryanı-zar,
Yüz övrüb dergähde bolgay intizar.

Ol kişige kıldı emr ol alıcah,
Almagıl guş çağasın, kılma günäh.

Yogsa ıbrat eylerem işiñ seniñ,
Para-para kılaram can-u teniñ.

Diñleyüb, duvbara guşıñ çağasın,
Almak üçin ol kişi sündi elin.

1305. Ähdini sındurdı tiyb arz etdi guş,

Almak istär çaganı ol kimse uş.

İki döv iberdi ol şahı-cahan,
İki bölüñler anı ender miyan.

Yarını magrıba, yarın maşrıka,
Taşlagaylar eyláb anı tefrika.

Ol zaman iki ferişte yetdiler,
Her birisi bir dövi bek tutdılar.

Taşladılar birini magrıb sarı,
Birin eltdiler anıñ maşrık sarı.

1310. Bir sagatdan ol Süleymandan yaña,
Geldi dövler, bu habar berdi aña.

Bu habardan çoh tagaccub kıldılar,
Yagnı bu iş hakdan oldı bildiler.

Bes Süleyman istedi ol kimseni,
Üşbu gün nä işlediñ, aygıl, kanı.

Ol tiydi kim bar idi elgimde nan,
İki bölüb men anı üşbu zaman.

Yarısın sarf eyledim bir sayıla,
Yarısın bir itge bedrim bilgile.

1315. Bu erurdı üşbu gün hayr etgenim,
Häk bolsun yoluña can-u tenim.

Bu sebebden tiydi barça a:m-u ha:s,
Bu beladan kıldı anı hak halas.

Bes tasaddukdur belalar gorganı,
Kılsa her kim gurtarur şeksiz anı.

Ahıretge dünyädur mezrug yeri,
Hayr edib ek dünyäde, gamla gurı.

Üşbu gün ekseñ eliñde barını,
Tañrı berse, tañla orgay sen anı.

1320. Fanı içre ekmeden bolsan irak,
Yok saña bir hoşayı: anda orak.

Gafıl olma, sagy edüb ekgil ekin,
Harman eyesi bolga sen ol güln yakın.

Tut umıd, zınhar, ekinsiz galmagıl,
Ol ulug günde puşayman kılmağıl.

Ger eker bolsañ riyadan bol arı,
Tañrı sövmesdur riya etgenleri.

Şirki-mahfidur tiymişler bu riya,
İşlegenler ası bolgay tañrıya.

1325. Kılma batıl bu riyadan işiñi,
Bar, necis kılma içerge aşıñı.

Misli hizum sende hayrat, ey kişi,
Tüşse ot aña niçük bolgay işi.

Hayr etib minnet kılan ohşar muña,
Kim riya kılsa, bolur yüz vay aña.

Yahşı niyetden sovar tabgay kişi,
Gerçi kim işlemese hem ol işi.

Ger niyetsiz işlär olsa bil amal,
Üşbu işden yok sovar, kılma cedel.

1330. Andan ötri tiymiş ol ahli-bilik,
Niyeti-mü'min amaldan sövgülik.

Herne ihsan eylär olsa mü'mini,
Niyeti-halıs kıla bilgil munı.

Halısan lillah niyet ger bolmasa,
Bes acab görme hırıdar almasa.

Ger berür bolsañ bu halıs altunı,
Algucı canı bile algay anı.

Bolsa hılaf üşbu altun, ey hoca.
Algucı ol altunı alsun nice.

1335. Bilmeyin hem almış olsa red kılur,
Üşbu sövda ahır behrem bolur.

Etgen ihsanıñ riyadan arı kıl,
Niyetiñin halısan hak sarı kıl.

Her ibadat her ne kılsañ tañrıya,
Hak üçin kıl, kılma andan özgeye.

Diyse halk görsün, eşitsin bu işim,
Bu tökülgen nıgmatım, ab-u aşım.

Üşbu işinden sovar bitmez anıñ,
Etgen ihsanı golın tutmaz anıñ.

1340. Belki, müşrikdirler ol işlär äri,
Uçmah içre yok turur anıñ yeri.

Yarlıkanmak vagdası yoktur aña,
Tañrıdan ayat budur, bakgıl muña.

Kovluhu Ta’ala “La Yagfiru En Yuşreke Bihi”¹⁵¹

Üşbu işden kim meger toba kıla,
Yarlıkanmak vagdası aña bola.

Bir kimerse ekdi ekin, bitdi ol,
Berdi däne hem kemala yetdi ol.

Geldi bir yel, hasılı çaldı heme,
Däne gitdi, samanı galdı heme.

¹⁵¹ Kur’an, 4. sure, 51. ayat. Manısı: “ Doğrudan-da, hudaı ..maz, eger oña şärik hasap etseñiz”

1345. Hasılıña ya ki ot tüşdi heman,
Bes riya ihsan budur, tutma güman.

Yagnı ihsanı-ekin, otdur riya,
Issı vermez üşbu ihsan, ey uya.

Tañrını hâzir-u nazır bilge sen,
Herne kılsañ anıñ üçin kılga sen.

Fasıl

Fi Beyan-ye Rıza-ıye Vali-Deyn

Gel, ata birle eneñin kıl rıza,
Razı bolgay, şübhesiz, senden huda.

Hak rızası tiymiş ol şahı-cahan,
Fi rıza-il-valideyndur, yok güman.

1350. Bu ikev ferzendiden bolsa rıza,
Razıdur hak ol kişiden mutlaka.

Begreninden istemez tañrı övez,
Mähzi-bendelikden özge yok garaz.

Bes ata birle enedur nurı-ayn,
Anlarıñ hakı erur boynunda deyn.

Hem ata birle ene tañrı hakı,
Farz turur boynunda, bil, ey muttakı.

1355. Tañrı hakı bolsa hem farzdan hem eda,

Ata, ene hakı hem kırk, ey dede.

Kıl eda ata, enäniñ kırk hakın,
Hak tagala dergehige bol yakın.

Ten biledür on hakı, dahı onı,
Tilge vabeste bolur, bilgil munı.

Onusı köñil biledür, onu mal,
Barçasın hıdmatda kılğıl payımal.

Diñle imdi tendäki hakı anıñ,
Biri hıdmat, biri hormatdur, biliñ.

1360. Birisi fermanını tutmakdur ol,
Biri kähyinden ırak bolmakdur ol.

Biri razı bolmasa, kılma safar,
Her tarafdıan gelse biri garşı bar.

Bol şerik, yedinci, ger gitse yola,
Çağırursa, sekizinci, tiz gele.

Tokızıncı, onuncı möhümmanın anıñ,
Kılmayın tä'hırı-taksır bitgeriñ.

Dinle imdi tilge vabeste hakı,
Bolga ger atañ, eneñ, ey muttakı.

1365. Biri avazından öz avazını,
Bar, belend kılmay, götergil nızini.

Birisi gustahvar söz tiymegil,
Birisi adın tutub çağırmagıl.

Söz diymekni aña gatıg eylemey,
Yüzine bakıb garaz söz söylemey.

Hoşlık-u yumşaklık ile söz tiygey,
Et tiyib, etme tiyib söz tiymegey.

Kün'yeti, adı bile ad tutmagıl,
Dahı aña gatıg sözler aytmagıl.

1370. Yüzine garşu anıñ tükürmeye,
Gülmek ile yanında fiñkırmaya.

Köñliñe vabeste haklar bu turur,
Biri anıñ köñliden mähri erur.

İkilenci dost tutmakdur anı,
Bilgey anı bu köñilniñ soltanı.

Şadımanlık kılsa, şad bolgay alar,
Gaygulak bolsa, tukat bolgay bular.

Köb sözi birle anıñ dar olmagay,
Hem cefalar etse gahrı gelmegey.

1375. Derdi birle hem anıñ derdlu bola,
İncıdur diyb ini gorkulu bola.

Kovlına hem figlına anıñ takı,
Hiç hılafat niyet etme, ey ahı.

Acız-u pir olsa herçend ol ata,
Bar, uzın yaşın tilegil, ey feta.

Mala hem vabeste bolgay hakları,
Aytayum, gel imdi sen diñle beri.

Biri budur ol atanıñ örtüsin,
Yahşı etgey öziniñ örtüsiden.

1380. Hem tagamnı öz tagamından yene,
Yahşırak etgey, munı diñlesene.

Mahazarda her tagamı yahşırak,
Gel, tovazıg birle alında bırak.

Arızuvısı her ne bolsa kim anıñ,
Bes darıg etmey serencamın ediñ.

Hem mağşına: tında nã bolsa gerek,
Sagy etib ol nesneni tabsa gerek.

Dün'yesi barı anıñ sarı saçuk,
Gollarını hem aña tutgay açuk.

1385. Bes rıza bolsun tiyb ata, ene,
Hem tasadduk eylegeyler gäh-gäh.

Hem gardaşları-u hem dostları,
Mihmanlık eylegeyler anları.

Hasta bolsa istegil sıhhatlıgın,
Hem dogu birle tasadduk kıl yağın.

Üşbu kırkdan bolmasa biri beca,
Hak eda almaz alarnıñ muddaga.

Kim, meger, tañrı üçin ötgey bolur,
Ogla, gıza ya bahıl etgey bolur.

1390. Ötse anlar hiç kişiniñ işi yok,
Ol näkes ferzendleriñ peşvişi yok.

Hem dahı gayın atanıñ hormatı,
Izzat etgey o giyev, bolgay gatı.

Hem katında biedeblik kılmasun,
Biedeb söz söyleyüban gülmesun.

Ey garaz, hem farz turur anıñ hakı,
Köñliñ alsun bolsa her kim muttakı.

Yagnı anı ol giyev incıtmasun,
Anlara kine, küduret tutmasun.

1395. Ol ikisin bildiñ, ustadıñga gel,
Mal-u canıñ hem muniñ yolında sal.

Mal-u canıñ hıdmatında kıl nisar,
Tüşegil öziñ yolında, bol gubar.

Keşfin öbgil, sal öñüde sen anıñ,
Kıl payendaz yolında can-u teniñ.

Ol ikevden ilgeri tut hıdmatın,
Hıdmat et, al rayıgan hak cennetin.

Dahı ustadıñga dik-dik gözleme,
Biedeb sözler alarga sözleme.

1400. Hem edebsiz oturıb hem turmagıl,
Hem yanında kimseni çağırmagıl.

Ten era can tek eziz tut, ey kişi,
Gul kibi hıdmatda dur yaz-u gışı.

Ol covañdur, istese satsun seni,
Hak için ya hud azad etsun seni.

Elgaraz, farzdur saña anıñ hakı,
Ödegil, ten can bile, ey muttakı.

Garındaşlarnıñ Hakınıñ Beyanı Bu Turur

İmdi gel, dinle garındaş halını,
Anlara rehim eylemek akvalını.

1405. Gardaşa rehim eylemek vacıb erur,
Ömri birle rızkını hem artturur.

Goñşı-u gardaşlara rehim eylegil,
Merhemet kıl, lutf ile hoş sözlegil.

Ger bulardan bir kişi yüz dönderur,
Fazl ile rahmet yüzün hak dönderur.

Her kişi rehm etmegi katg eyleye,
Tañrı andan rahmeti katg eyleye.

Bigüman noqsan tafar malı anıñ,
Hem perişan bolgay ahvalı anıñ.

1410. Bes hadısı-kudasıda bu söz diymiş,
Hak tagala men ki rahmanam diymiş.

Rehim ismimden turur, bilgil munı,
Rahmete vasıl kılurmen kılğanı.

Fasıl

Hezreti-Musaga hak vayı eyledi,
Yahşılık kıl barça hışıña tiydi.

Sordı Musa, kim beyan etgil maña,
Bes rızañ nädur, ayan etgil maña.

Tiydi hak Musaga, kim ey hemsuhan,
Ey fida kılğan yolımda can-u ten.

1415. İsteseñ kim razı kılğay sen meni,
Seyr era bişübhe bilgey sen meni.

Bar, ula gardaşlarıña öziñi,
Her birinden ayama hoş söziñi.

Gayıb olsa anlara kılıgıl doga,
Fakr ise häzirlerine kıl ata.

Ger tevanger bolsa ger anlar tamam,
Bergil anlarga sena birle salam.

Hasta bolsa sorayub durmak gerek,
Hem alar ahvalını sormak gerek.

1420. Ölse anlarınıñ namazın kılalar,
Tagızıyet yetgürüb köñlin alarlar.

Çagırursa ger alar barmak gerek,
Dost-yarın barçasın görmek gerek.

Hem zıyarat eyleyüb görüşeler,
Biri-biriniñ halını soruşalar.

Barça mü'minler togandur bir-bire,
Lazım oldur bu halıs halın sora.

Kovluhu Ta'ala, "İnnemel-mü'minuna Ihvatun"¹⁵², El-ayat

Kalen-nebi alayhissalam: "El-mü'minu ahı-el-mü'min"¹⁵³, sadak ya resul.

Ayat içre bir togan tiymiş ahad,
Kılmagaylar bir-biri birle hasad.

¹⁵² Kur'an: 49. sure, 10. ayat. Manısı: "Mü'minler (müsülmanlar) biri-birlerine dogandan başga zat dældirler."

¹⁵³ Hadıs: "Mü'min (müsülman) mü'minleriñ doganıdır."

1425. Bolmagaylar bir-biriniñ duşmanı,
Hem diger bilmeyeler can-u teni.

Bir-bir ile eylãñiz barış-geliş,
Hak üçin ol bir-bire aşna-biliş.

Yüz savıtmañ bir-biriñizden heman,
Bolmañızlar bir-bire hem bedgüman.

Bir-biriñizge dahı etmãn sütem,
Gelse goldan bir-bire eylãñ kerem.

Tutmagay siz bir-biriñiz mashara,
Hem utandırıp yüzin bermãn yere.

1430. Eylemãn her bir-biriñizin takı,
Tiyse bolgay imdi sizge muttaki.

Üşbu sözlerden tecavuz etmesün,
Mü'min olgan egri yola gitmesün.

Özine sagındugın bir kimseye,
Ger sagınmas erse mü'min bolmaya.

Mü'miniñ mü'mingedur malı haram,
Bes mübäh bolmıklığında yok kelim.

Gayrı-hak mü'mini agırtmak yaman,
Kim agırtsa diymãñiz ähli-iman.

1435. Salım olgay mü'miniñ golı, tili,
Etse budur ähli-imanıñ yolu.

Bil bu sözlerni heme ayat, hadis,
Diyme özinden çıkarmış bir habıs.

Mü'min olgan mü'mini incıtmasun,
Yogsa kimse mü'min adın tutmasun.

Fasıl

Fi Beyan-Ye Name-Ye Mazlum

Bir kişi bir kemsege kılsa sütem,
Zor ile alsa elinden bir derem.

Ya ogrılık birle alsa dirhemi,
Ursa, salsa köñlige yene gamı.

1440. Ol kıyamat kim bolur şeksiz, biliñ,
Tilde ıkrar kalb ile baver kılıñ.

Bu halayık cümle anda tirulur,
Hayr ile şer hem oşol gün soralur.

Gudrat ile dad berur kadir özi,
Bolmağay bir kimge kimsäniñ sözi.

Tä ki şahlı koy, eger şahsız goyun,
Ursa, ur diyb, ol günü süngey boyun.

Bes halayık bir-birinden dad alur,

Zalım işi vay ile feryad olur.

1445. Deñelur ol günde fil birle peşe,
Munda üstün anda tüşgey teşvişe.

Daralur ol günde zalımlar yeri,
Rusıyadur, utanub akgay deri.

Gelgey ol dirhem eyesi dad ile,
Zulm-u cövr etdi tiyb feryad ile.

Ber derem diyb tañrı hökm etgey aña,
Yılğayur dirhem diyib ol her yaña.

Yerde, gökde ol günü bolmaz derem,
Kılmağay kişi kişiğe gul kerem.

1450. Dovzahiñ tübinde dirhem nakşını,
Nakış edib, nakkaş ol kadir ganı.

Üşbu nakşını görüb zalım avan,
Girmege meyl etse ot mundan heman.

Müşgil iş tüşmiş avanlar başına,
Dad eyesi goymağay öz hoşına.

Ber ana herne sovar ağmalını,
Razı bolğay, yene tutğaylar anı.

Hem günähim alğay alarnıñ yene,

Yüklegeyler, berkegeyler üstine.

1455. Dovzaha atgaylar anı bagd ez an,
Ger müsülman sen muña tutma güman.

Uçmah ähli bolgay ol mazlum kişi,
Bolsa kim zalım anıñ budur işi.

Zalımın işi budur ol günde vay,
Lik yetmez kimseden anda haray.

Ey sütemger, iltimasım diñlegil,
Üşbu pendim magnısın hoş añlagıl.

Kimseye zerre hıyanat bakmagıl,
Gel, eziz canıñnı oda yakmagıl.

1460. Duşman üçin sövmegil duşmanıñnı,
Berme goldan gövheri-imanıñnı.

Duşmanıñ iblis turur, uyma aña,
Egri bakma hiç müsülmandan yaña.

Hak üçin diñle bu pendim, ey selim,
Yagnı düşmez bu sözi diyse tilim.

Zulm-u cövri pişe kılma öziñe,
Ruzı-mahşar çirk getürme yüziñe.

Tobaga gel, etgeninden tobaga,
Toba kılsañ tañrıdan rahmet yaga.

1465. Bak metagı-dünyäden yokdur vefa,
Bivefalarga abes çekmek cefa.

Her kişide bolsa imandan eser,
Mü'min agırtmaz bolur, ey bihabar.

Ger goliñdan gelse kılğıl eygülik,
Bolgusı sen hak katında söygülik.

Yarı bergil, yarı olgıl anlara,
Yarıdur hak aña yar bolganlara.

Anlarıñ her kimse kim aybın yafar,
Tanrıdan ol herne istegin tafar.

1470. Anlarıñ asan kılur her kim işin,
Müşgil işden hak gutar anıñ başın.

Anlarıñ her kimse kim iyse gamın,
Hak berur derdiñge daru merhemin.

Anlarıñ bir hacatın kim bitgerur,
Yetmiş iki hacatın hak bitgerur.

Yarı bermek elgaraz farzdur aña,
Yarı bergil, tutma kin andan yaña.

Kılmagan yarı günähkardur azım,
Ot era yakgay cebir birle akım.

1475. Hak üçin hiç mü'mini incitmagıl,
Hak adı mü'mindedur, har tutmagıl.

Hak ağırlab goşmış adın anlara,
Hor bolur bergen cefa mü'minlere.

Ol imam kim adı erdi Bahılı,
Bir habarda söylemiş bir söz, beli.

Goysalar gabra birevin fövt olub,
Bir ferişte gürz ile urgay gelib.

Bakı galmaz uzvıdan zerre eser,
Garbı anıñ misli ot yangıl yanar.

1480. Sonrasınca diyr ferişte, ey kişi,
Tur, huda izin ile, gör bu işi.

Turgay ol kes, eşitib üşbu sözin,
Lik tutgay sayhası bu yer yüzün.

Cümle candar eşitur ol sayhanı,
İnsı-cıندان özgesi, bilgil munı.

Diyir, meyit, neyge azab etdiñ maña,
Munça bu türlik itab etdiñ maña.

Men zekat berdim, takı kıldım namaz,
Ruza tutdım, eyledim hayr-u niyaz.

1485. Ähli nasıh sözini red kılmadım,
Bes neden taksır galdım, bilmedim.

Ol ferişte aydı kim, ey ähli-din,
Acız-u mazlumı sen gördiñ yağın.

Çagırurdı ol seni feryad edib,
Hasret ile, dad ile adın tutub.

Zalım elginden anı gutarmadıñ,
Kadır erken ol fakıra barmadıñ.

Hem namaziñ eylediñ bir gün heman,
Kılmagayıñ tonıñnı boldan bigüman.

1490. Bu sebeb üşbu azabı kılmişam,
Ol gabır içre itabı kılmişam.

Tañrı farz etmiş saña, ey merdi-has,
Mazlumı zalım golından ber halas.

Dahı istibr eda öziñ eyle päk,
Kılmasun hak bu azab içre heläk.

Hem diymüşdur iki älem serveri,
Yagnı ol ahırzaman pıgamberi.

Bir kişi mazlumlara rehim etmese,
Kadır erken kılrsa, feryat gitmese.

1495. Gabrı içre bil anı yüz mertebe,
Ataşın gamçı urarlar ol gula.

Yagnı yüz batmandan ağır bolgay ol,
Yedi gat yer içre anı salgay ol.

Hak üçin mazlumlara feryada bar,
Bu azabı-sahatdan öziñi gutar.

Fasıl

Adam oğlıga gelür bolsa acal,
Tört ferişte gelgey anda ol mahal.

Ovvala bergey salam biri aña,
Diyр vekil men herne bolgan rızkıña.

1500. İstedim maşrıк sarı, magrıb sarı,
Tabmadım bir zerre rızk geltürgeli.

Zerre rızkıñ älem içre galmamış,
Mundan artuk hak saña rızk bermemiş.

İkilencisi anıñ girgey yene,
Hak salamn yetgürіb ol mü'mine.

Diyр, şerabıña vekil erdim, vekil,
Geltürür erdim saña ömren tevil.

Üşbu sagat istedim cümle cahan,
Tabmadım hiç bir içim suv,ey felan.

1505. Soñra üçünci ferişte söyleyür,
Hak salamiñ ol gula zikr eyleyür.

Diyr, vekil erdim nefsiñe seniñ,
Tüşsi seyrim bu cahan içre meniñ.

Älem içre tabmadım zerre nefes,
Imdi renç çekmek saña bolgay abes.

Törtilencisi gelib bergey salam,
Ömrine erdim vekil diyrler kelim.

Istedim bu ömür için älem yüzün,
Tabmadım bu ömür sagat şeksizin.

1510. Çünkü yok ömriñ tanabından eser,
Tut yarag azuk, muşakkatdur safar.

Girgey andan soñ keramil-katibeyn,
Hak salamın yetgürüb ol nurı-ayn.

Bu teniñ üzre vekilmiz diyrlar,
Bes çıkarub bir gara hat biyrlar.

Diyrler, agmalıñdur, kılğıl nazar,
Bu hat içre yazmış anlar hayr-u şer.

Gözleyüb ol kimseniñ akgany deri,
Garşu geldi kim yaman kılmışları.

1515. Bes yaman işige dergâh ol bakar,
Kim utancından deri suv tek akar.

Bagd ez an ölüm ferîştesi gelur,
Leşgeri anıñ sag-u solın alur.

Ol melekler bagzısı canın çeker,
Bagzısı haybat bile aña ana bakar.

Bagzısı gatı çekerler canını,
Zarb edib hem gurıdurlar ganını.

Ol ferîşte bagzısı yumşak çeker,
Famuk arasından eyle gıl çıkar.

1520. Üşbu hinde hakdur algan canıñı,
Yoldaş etgey lutf edib imanıñı.

Çün bokurdakga yetüşgen halda can,
Kabz eder ölüm ferîştesi heman.

Ger sagadat âhli bolsa ol kişi,
Bolsa ol fermanı tutmaklık işi.

Tanrı imanın aña kılgay refik,
Bolgay ol kes rahmeti-hakga garık.

Aña asmandan melayik ol zaman,
Yüzleri gün tek alarnıñ, ey cuvan.

1525. Refg edib ol ruhı asmandan yaña,
Etseler emr etdi hak andan yaña.

Yagnı yolda bir melek kim ugraşur,
Eltgeniñiz ne diyb, ol soraşur.

Diyrler, eltgenimiz bir päk can erur,
Bahş edibdur han aña iman erur.

Dünyäde hak ismini yad etmiş ol,
Din öyün gullukda abad etmiş ol.

Çün yetüşgen halda asmandan yaña,
Yedi asman açılur andan yaña.

1530. Bes meleyik barçası tähsin eder,
Tabıg olub anlarıñ birle gider.

Yedlenci asmanga barganda alar,
Ya nebi hakdan perde feryad kılar.

Görküzür cennetde anıñ cayını,
Gövresige soñra bir salgay anı.

Yagnı gabra bu cesed girgen mahal,
Can gezer bu mertebe, bak kıl-u kal.

Ger şakavat ähli bolsa ol kişi,
Dünyäde fisk-u fucur bolsa işi.

1535. Höl yüfekden çıkargan tek bir tiken,
Canı-tenden ayrılır şundag yaman.

Yer bile gök arasında külli-şey,
Lagnat eylär ol kişige külli-şey.

Ol melekler kabz ederler canını,
Garat etgey hem lağın imanını.

Malına duşmanları bolgay eye,
Herne halat barını anda duya.

Baglanur asman gafusı anlara,
Tañrıdan yetgey neda ol canlara.

1540. Red kılur ruhın anıñ yer astına,
Açar dovzahını anlar kasdına.

Dovzah içre görküsüzler cayını,
Cümle candar eşitürdi vayını.

Yüz nedamet, yüz fuşayman etseler,
Gözlerin zar ile giryar etseler.

Sayha urıb, her taraf çağırsalar,
Yaka yırtıb, ah ile çağırsalar.

Issı kılmaz kime feryad etmese,
Rehm edib anlar golin hiç tutmasa.

1545. Gabr içinde ten bile tabgay azab,
Bakısı vallahı aglam bis-sovab.

Geltürib ol kesin gabra goysalar,
Defn edib, ol öyge sarı salsalar.

Haybat ile sorgay ol iki melek,
Zarbıdan titrer anıñ yedi felek.

Gürlegen gök tek bolur avazları,
Yıldırım tek çakgay anıñ gözleri.

Yerin yırtar tişleri birle heman,
Ger eşitse ayrılır huşdan cahan.

1550. Ovvala diyrler hudayıñ kim turur,
Hem dahı pıgamberiñ, diniñ ne turur.

Yahşılıktan anda ger bolsa eser,
Diyr, hudayımdur benim perverdigär.

Hem dahı pıgamberimdur hak resul,
Etmışem men dini-ıslamı kabul.

Bergey anda ol melekler hoş cevab,
Hoş yakar bolmaz, aña kerre azab.

Cennet isinden verürler bes yene,
Islenur hem ayşlanur gana-gana.

1555. Gabrı andag giñelur, bilgil munı,
Rahmet içre saklagay kadir ganı.

Haşırda ger bolmagay teşviş aña,
Hüyri-gılman birle bolgay ayş aña.

Bolga ger ası gullardan ol är,
Ayta bilmez ol cevab, her yan döner.

Urgay anlar ol temirden gürz ile,
Zarbıdan ol kimse yüz para bola.

Ol halayık ins-u can-u barçası,
Üşbu gürzi götere bilmez besi.

1560. Soñrasınca gabrı anıñ daralur,
Bu guburga, ol guburga ne girer.

Bu azabı-şiddete galgay o kes,
Zarı-efgan etseler, yok feryadres.

Gelgey andan bir yaman yüzlük kişi,
Bolmagay ol hiç kişiniñ görmişi.

Bes bolur isi yaman ol kimseniñ,
Diyr, yaman bergey cezanı hak seniñ.

Diyr, meyit sen, kim turur sen, ey avan,
Görgenim yok dünyäde senden yaman.

1565. Diyr, yaman agmalñ em kıldıñ meni,
İmdi gıtılmaga men goyman seni.

Her yana dönerse öyiñde turur,
Näki kıldıñ senden meni diyb zarb urur.

Dovzah işigin açarlar bagd ez an,
Orına kılğay nazar, yokdur güman.

Neylesun birçäre galmış ol garıb,
Kılsa fuşman eyesi yok bagrın tilib.

Fasıl

Ol sahaba atı Abdilla Salam,
Hak resuldan sordı, yagnı bu kelam.

1570. Ol melek kim gabr era ovval girer,
Haybat-u şövkət bile sorag sorar.

Ol soval Müñkür Nekirden öñmüdür,
Ya resul, aytgıl cevab, ya soñmudur.

Diydi, ol Müñkir Nekirden öñ bolur,
Ähli-iman bu söze baver kılur.

Ol melekniñ adın ayturlar Duman,
Sözleşür meyit bile, tutma güman.

Misli gündiz ol feriştäniñ yüzi,

Şuglasından rövşen olgay yer yüzi.

1575. Gabr era girib aytur: ey adamı,
Hayr-u şer agmalını yazgıl hemi.

Diyr meyt, kim nâ bile mektub kılam,
Yok turur mende devat birle galam.

Diyr melek, kim galamıñ barmak turur,
Agzıñ içre bes sıya tüyklük turur.

Bes kesib bergey kefeninden aña,
Kagızıñ hem be turur tiygey aña.

Imdi yaz dünyäde etgen işiñi,
Hayr-u şerden her ne kim kılmışıñı.

1580. Bes yazar ol demde hayr etgenini,
Yahşı işde her ne sagy etgenini.

Çün yaman iş yazmaga bolsa eli,
Söylemekge, yazmaga barmaz eli.

Näge yazmaz sen diyb sorar melek,
Ol kişi diyr, utanur men, ey melek.

Diyr melek, hakdan nişe utanmadıñ,
Bu günählik işleri sen işlediñ.

Hâzir erdi, nazır erdi ol huda,
Bu günähler işlediñ ol dünyäde.

1585. İmdi menden näge utandıñ bolar,
Göterib yüzige otdan güz urar.

Yalbarıban diyr meyit, menden göter,
Ol yaman agmalların yıglab yatar.

Diyr melek, bükgil, möhir kılğıl muña,
Bes büker, diyr kim, möhim yokdur aña.

Dırnagiñ birle möhirle diyr melek,
Tutgıl emrim, kılma öziñin helak.

Barmağı birle möhirläb, ey gulam,
Boynına asgay anı yovmıl-kıyam.

1590. Soñrasınca iki ferişte girer,
Tañrınıñ izni bile anı sorar.

Birisi Münkirdur, ol biri Nekir,
Bolma müñkir, sorgay anı, ey kebir.

Bes görer ası günähin ol zaman,
Gerdeninden asılıb durmuş heman.

Okımak emr eylegey ol bendege,
Namayı-agmalın ol şermendege.

Diyr huda, näge okımas sen bu hal,
Bende diyr, kim utanur men, zül-celal.

1595. Diyr ki, dünyäde nişe utanmadıñ,
Toba eylâb hezretimge dönmediñ.

Imdi yok utanmagıñ nefgı saña,
Çoh azab bar, yok turur defgı saña.

Eylegey ol gul puşaymañ sanı yok,
Misli diyr sen, derdi köb, dermanı yok.

Bes huda emr etgey ol dem ol gula,
Kim tutıñ, künde salıñ zınhar bile.

Soñrasınca ol cehim içre asıñ,
Para eylâb etlerin anıñ kesiñ.

1600. Kim verürler ol gula türlük azab,
Ol azab kim bolmagay anda hasab.

Ol mecazı padişanıñ bir gulu,
Tutmasa fermanın anıñ bir yolu.

Yagılık eylâb, bir özge iş tuta,
Şübhesiz, ol şah anı çaya ata.

Yene nä türlük azablar eyleyür,
Künde-u zıncır salıñ diyb söyleyür.

Hem gulak kesmek, burun kesmek yene,
Agaç urmak, feleke asmak yene.

1605. Bes belayı şiddet eylär ol gulı,
Dad-u feryad etmäge galmaz tili.

Kim hılaf etse eger fermanı-hak,
Ol şerigat sahibin hem tutsa dak.

Çoh azablarga giriftar eylese,
Tañ imes muzdın anıñ nä eylese.

Kıl hazar, elbet, azabdan, ey kişi,
Kılmağıl öziñ şeyatın yoldaşı.

Fasıl

Ol cähennem üzre çekmişler sırat,
Goymış anıñ üzre idi kantarat.

1610. Her birisi anıñ on miñ yol bolur,
Miñ çıkış, miñ tüz, miñi iniş bolur.

Titreyür gahrıdan ol küfri heman,
Üstü tayınçak turur, tutma güman.

Gıldan inçedür, gılıçdan iytiräk,
Hem garañku giceden tarikräk.

Barça mahşar halkı üstünden geçer,
Dovzah otı anlara yalın saçar.

Küfri üzre halkı imandan sora,
Är gerek anda cevabını bere.

1615. Tañrını birlär, resulnı hak bilen,
Emri-hakga can bilen tasdıq kılan.

Özini küfr-u riyadan saklagan,
Tañrınıñ fermanın eştib beklegen.

Ol gazab köfrisiden asan öter,
Yogsa bil anı cähenemge giter.

Ikilenc sorar namazdan, ey feta,
Üçülencisi zekat, kılma hata.

Törtilenci ruzadan sorar seni,
Bäşilencisi hacı-umra sorgay, ey ganı.

1620. Altılancısı cenabet guslıdan,
Sorgay anlarını taharat işiden.

Yedilenci ata, ene ıhsanıdan,
Gardaşa rehm eylemeklik şanıdan.

Mü'min azarından ol sorgay seni,
Diyr, bu işlerin sen etdiñmü, kanı.

Yagnı, bende hakıdan sorgay bu hal,
Diye saña, kim iydiñ-içdiñmu halal.

Merd gerek ol dem cevabın bermäge,
Ol gazab köfrisi üzre yörmäge.

1625. Gurtulur ger berse munlarga cevab,
Yogsa taşlar özini ender azab.

Ummatım diyb üşbu günde hak resul,
Tañrıdan istär necat, ey bul-fuzul.

Diy, benim ummatlarım, ya rebbena,
Köfriden asman ötür, ya rebbena.

Köfri üzre bir-birige halk miner,
Yagnı bu taşınçak anlarını gınar.

Köfri titrär ol halayık zarbına,
Gämi titrän dek gatıg yel zarbına.

1630. Zar zar enrär ulug mahşar günü,
Tanımaz ol halda kimse kimseni.

Dostlar düşman bolur, bil, şeksizin,
gaygurur ol günde her kimse özün.

Ata oğlın taşlar, ene gızını,
Gözlemezler bir-biriniñ yüzünü.

Her garındaş terk eder gardaşını,
Ancak ol gurtara bilse başını.

Terk eder ol günde yoldaş yoldaşın,
Berk tutar her kimse öz etgen işin.

1635. Yagnı ol gün her kim agmalın tutar,
Yahşı bolsa ger amal andan öter.

Bolsa ger kirdarı bed, işi yaman,
Dovzah içre taşlar özin bigüman.

Derd ile, hasret bile veylası çoh,
Yüz fuşeyman eylese peydası yok.

Mü'min erseñ, tut bu gün fermanı-hak,
Diñle, mahşar günde bol mihmanı hak.

Barça duşvardan irak etsun seni,
Cennete salsun, eziz tutsun seni.

1640. Goşma öziñin sütemkär ähline,
Yogsa hak taşlar cähennem yolına.

ÜÇÜNCİ BAP

Barı suvvum içre basfı-alıman,
Zikr edeyim anları bellu beyan.

Anları sövgenleriñ halı nedür,
Söyleyelim bes ki ahvalı nedür.

Alım oldur, ılmıdan ägäh bola,
Can öyi-de zikri illalah bola.

Tutgay anıñ barça agzası habar,
Her ne eşya kim aña salsa nazar.

1645. Yagnı görse şeyi, kim ılımın bile,
Ol ılımdan salgay azin hak yola.

İlmı-dinden nur bola köñli heman,
İlmıdan nesf algay ol halkı-cahan.

Hem alarnıñ köñli bolgay diyb deb,
Bolgay ol hak yolıda ähli-edeb.

Küllı-şeydan ılımı anıñ açıla,
Kalbı-gayratıga tohum saçıla.

Bigey, andan reñbe-reñ alay ılım,
Bir dür olgay dürri-gövherhayı-ılım.

1650. Ähli-ılma datgulık berse anı,
Lezzet algay şübhesiz can-u teni.

At berürlar ılımı-rebbanı aña,
Cey bile bol bende fermanı aña.

Bes anı tabmak gerek fikr eyleyüb,
Tabdın erse hıdmat et, şükr eyleyüb.

Eyle sangıl tabdıñ ol kutbı-cahan,
Ya ki tabdıñ kıl misil Hızırı-zaman.

Ya pıgamber yarını tabdıñ bu dem,
Yalı-eshar barını tabdıñ bu dem.

1655. Hak resuliñ ornıga görgil anı,

Kıl dürüs ıhlasıñını bolgul göni.

Häki-payın sürt gözüñe, bende bol,
Saya yañlıg yolıda efkende bol.

Iydir-içir, hayr-u ihsan eylegil,
Canını ışkında gurban eylegil.

Emrini vacıb bilip etgil kabul,
Canıbı-hakdan anı bilgil resul.

İlmıdan övren, aña bol pişivaz,
Hakdan iste anlara ömri-deraz.

1660. Üşbu ilm ählinde bolgay tört nişan,
Üşbu dem vaspın anıñ etgil beyan:

Biri berhizkär bolgay gorkulı,
Tanrı hovpundan içi bolgay dolı.

İkilenci, bolgay tevazıg ol kişi,
Hak üçin turgay-oturgay üleşi.

Yagını anlarda tekepbir olmagay,
Kübri-nihvat sınasında galmagay.

Enbiyalar varısıdır özleri,
Halk era vagz-u nesihat sözleri.

1665. Zahıd olgay üçünci anıñ hüyi,
İlm ile mal yıgmak olmaya küyi.

Yagnı köñli barıdan yecrid ola,
Bar ise hem istemey, tegrıd ola.

Dördülenci, cahıd olgay ol veli,
Yagnı cähd eylöp yügürgey hak yolu.

Ähli-hakikat yoluna goygay gadam,
Cähd edip sagatba-sagat, dembe-dem.

Hak tagalaga ıbadat eylegey,
Emri-magruf, nähyi-münkür söylegey.

1670. Anda ger cemg olsa bu tört vaspı-hal,
Pişvayi-şergıdan bil, kılma kal.

Pişva bil pişva bil pişva,
Mühteda bil mühteda bil mühteda.

Anlarıñ ılmı turur ılmı-diger,
Fıkr ile tapmaydır anlar, ya nazar.

Tañrınıñ dergähide almış sapak,
Görmeyin taglım-u, yazgı ne varak.

Keşf açıpdır tañrı özi munlara,
Bes ledin ılmın beripdir anlara.

1675. Okalar tilsiz, gulaksız diñlener,
Hoş tapıp gaynar köñülde añlanar.

Fasıl

Bes amalsız alım ogşar cahıla,
Nefgı yetmez ılmıdan hergiz ile.

İlmı-dinden her kişi tapsa habar,
Ger amal kılmasa bil, gümra-iyter.

Yagnı bil hayvanı andan yağşırak,
Bolsa aklıñ bolaver andan yırak.

Çünkü bildiñ maksadı dünyä imiş,
İlmı-dinge kimki biperva imiş.

1680. Misli bünyat etmiş ol, gülzarı-hoş,
Mivesige eylemiş köp perveriş.

İmdi özi iymedi ol miveni,
İymege hem halka bermedi anı.

Batdı yerge, çüyredi ol mivesi,
Almadı nep, yagnı andan kimsesi.

İlm okasa, tañrı emrin tutmasa,
Bu şerigat yoluna rast gitmese.

Emri-magruf, nâhyi-müñkür tutmayan,
Hak kelamın, dahı, tagzım etmeyen.

1685. Suratın alımlara teşvi kılıp,
Gezse özi halk era pısk işleyip.

İlm aña magşar günü duşman bolur,
Köp azabı-kın aña şeksiz bolur.

Dün'ye içre teñ bolar ayşy aña,
Bes muşakgat bolgay ol işi aña.

Kör gopar iki gözi magşar günü,
Kim azap içre bolar can-u teni.

Diyr Hudaya, dün'yede bardı gözüm,
Bes neden köp eyledi sen, ya öüm.”

1690. Hak tagala diyr bilip çün tutmadıñ,
Kim meniñ buyruklarımny etmediñ.

Bildiñ-u bolduñ veli, bilmän kibi,
Bes kelamınga nazar salman kibi.

Ol sebäplerden azabı-bihasap,
Eyledim, imdi inan, budur kitap.

Budur işiñ, ger amal etmez iseñ,
Tañrı buyruğıñ bilip, tutmaz iseñ.

Fasil

Az bilip kim ılmına kılşa amal,
Barça älem alımıdur, yok cedel.

1695. Hak kaşında sövgülikdir ol kişi,
Çünki bar köñlünde ol din teşvüşi.

İlmı-köp kim bilse, agmal etmese,
Hak tagala buyrugıñ rast tutmasa.

Bilgil anı, cümle cahıldan beter,
Etmegey halka anıñ vagzı eser.

Misli hardır aña yüklenmiş kitap,
İsteseñ budur saña, aydam covap.

Ol resul kim istemiş hakdan pena,
Ol ılım kim nefgı yok bir kimsene.

1700. Alım kim agmalıdan yokdur nişan,
Gövredir kim yok turur içinde can.

Alımı-bikär hasıl almagay,
Hile ve tezvır aña sud kılomagay.

Örti tikmez riştesiz iñne heman,
Girse-çıksa sed hezaran, yok güman.

Yüzmegi mümkün imes golsuzlara,
Sözlemek mümkün degil tilsizlere.

Usta kări kim aña yokdur kürek,
İşlemekden ol kişi bolgay ırak.

1705. Bir orakçı kim orak yok elgide,
Orması mümkün imesdir, ey dede!

Kätibi kim elgide yokdur gara,

Yazmak oynamakta ne peyda göre.

Saygıcı kim çıbığı elgide yok,
Bes ki sayılmas el ile ursa çok.

Yongucu kim yok elinde kerkisi,
Yok ağaç yonmak elin ursa besi.

Aydar isem magrıpet payanı yok,
Barçasın diysem saña imkanı yok.

1710. Bes yüz etmekdür, her işiñ maksadı,
İşleyip köñlüñ cem etmek tä sedî.

İlimdan maksat amal etmek turur,
Ol ılım birle haka bitmek turur.

Ol ılımdan maksat olmasa amal,
Yüzlener mahvet, tekepber, yüz cedel.

Ger ılımdan maksadıñ hak hak bolmasa,
Dostı-hak ya, nurı-mutlak bolmasa.

Bes zelalet bahrına gark oldı ol,
Hem rıya birle işi zerk oldı ol.

1715. Bar rıyadan can bile kılğıl heder,
Haknı istän sıdk ile elbet tapar.

Bar, amalnı sıdk ile kıl birıya,
Fazlıdan bolsa yeter sen tañrıya.

Bir hadis içinde bu söz söyledi,
İlim tarapından bir gep eyledi.

Her ılım andan kişi nep almadı,
Misli tarapından bir gep eyledi.

Her ılım andan kişi nep almadı,
Misli gençidir ki hayrat olmadı.

İlmniñ nefgı budur, ey ähli-din,
Özin etmekdur ibadetge karin.

1720. Kulluğa halkı harıs kılmakdur ol,
Yagnı halkı hak yola salmakdır ol.

İlm okap artdırmasa zähdi-vere'
Tañrısığa misli etgendur hade'.

Tañrıdan yetgey aña bugd-u gazap,
Bolmas asayış aña ılla kerep.

Nefgı yetmes ılmıdan ol hak resul,
Tañrıga eltdi pena ey bul-fuzul.

“İlm iki türlük bolar” diydi yene,
İlma ragıp sen, gelip diñlesene!

1725. Birine bu ılmı-kalbı diydiler,
Birine hem ılmı-rebni diydiler.

“İlmî-kalbî, ılmî-nafigdır” didi,
 “Halka anîñ nepî köp” diyp söyledi.

Her zaman köñlüne iner hovpı-hak,
 Görgeñ eşyasından ol algay sapak.

Ol sapakdan özüni tutgay aşak,
 Hupbı-dünyä köñlüden bolgay ırak.

Can içinde okalar hak ayatı,
 Halkı-älem birle bolmaz ülpeti.

1730. İşk odı her dem anîñ köñlün yakar,
 Durmayın iki gözünden yaş akar.

Bagrı suvsar yağnı ol didar için,
 Eyleyir gurban canın yar için.

Bolmaz anda zerre bäs ile cedel,
 Tañrı emrin kılmağay hergiz bedel.

Doludır hak zikriden can-u tili,
 Magrıfet bağından ol açmış güli.

Söyleyir her demde dürli magrıfet,
 Agzıdan söz çıkmagay ol bicähet.

1735. Ähli-diller magrıfet bostanından,
 Miveler iyp ayşlanırlar şeksizin.

Zahırında hakga hızzmat eyleyir,
Batnında magrıgetler söyleyir.

Hak sarı her yanından yol açılar,
Her sagatda dürli rahmet saçılar.

Bahrı-rahmetin yüzer guvvas bolup,
Dürri-gövherler taparlar has olup.

Hak resulıllanı tapgay şeksizin,
Görgey ol köñül gözile dost yüzün.

1740. Dostı-hakdır, dostı-hakdır, dostı-hak,
İlmı-nafig isteseñ budur sapak.

Hak tagalanıñ söver bendesidir,
Ol resul, immatlarınıñ hasıdır.

Bes lisanı-ılmını aydam saña,
Gel gulak tut, bir zaman menden yaña.

İlmı-zahır, ılmı-şergı diydiler,
Zahırın eylär düzük her kim kılar.

Tañrı diymiş kim düzetse zahırın,
Düzedermen pazlım ile batnın.

1745. İlmı-zahır halk era rahmetdur ol,
Eşidin tutganlara rahmetdur ol.

Bes delildir anlara bu söz heman,
Eşider, añar, tutar diyp bigüman.

Tañrı tovpıkı bile her kim tutar,
Üşbu sözden özüne hüçcet eder.

Eşidip bu sözleri kim tutmasa,
Can bile hak buyrukıga gitmese.

Bes azap tapsa budur hüçcet aña,
Bir azap kim bolmagay rahat aña.

1750. Şergıda ger bolsa bir iş nãrova,
Kılma, özüñ taşlama ender bela.

Şergısız bolmas tarikat yolları,
Bitarikat magrıfetniñ gülleri.

Gezme can-a, magrıfet bostanını,
Ol kaçan bolgay hakikat panını.

Şerg ağaçdır, bes tarikat pudagı,
Magrıfetdur ol ağaçniñ yapragı.

Bes hakikat ol ağaçniñ mivesi,
Hak eredir üşbu canıñ eyesi.

1755. İmdi bilgil şergısız iş bitmegey,
Hak erenler şergısız yol gitmegey.

Bes ağaçsız bitmegey pudak hemin,
Yaprak olmas, pudak olmasa yağın.

Mive bitmez, yaprağı ger bolmasa,
Tapmagay yol şergı kim yüz kılmasa.

Bolmasa tovpık-u tagat gulga yar,
Gul haçan şerg işin etgey ihtiyar.

Leyk perman etdi gullarga çelep,
Emri-hakga vacıp olmuşdur talap.

1760. Alımı kim biamaldur kıl heder,
Nefgı yetmez kimsege, ılla zerer.

Fasıl

Bes azabı-gatırak mağşar günü,
Biamal alımlaradur bil munı.

Alım olsañ biamallık kılmagıl,
Özüñi dovzah odıga salmagıl.

Hecve tutma hak tagala ayatın,
Alma boynuñga hudanıñ nâletin.

Hak-resul kovlıga perva eylegil,
Özge iş goygul, bu sövda eylegil.

1765. Çün ılım bildiñ, amal kıl, durmagıl,
Tañrı emrin tut, özüñ yaş görmegil.

Bar, selefler sünneti tut ey kişi,
İlmı-summ etmäge kılma kuşeşi.

Kıl amal, gözleşme farıg bolmagı,
Tañrıya asan bolar can almagı.

Igtıyar çün yok turur demden-deme,
Yağşı agmal eyledim, diñle diyme!

Bil ganımat, her dem-u sagat öter,
Hurı-büzruk ötdüler ıbrat göter.

1770. İlm okap, agmal edenlerni huda,
Gatı söymüşdür, eşit ey kethuda.

Nebsi-şeytan yoluna salma özüñ,
Habı-gafıatdan oyandırıl gözün.

Salma köñle dün'yelik endişesin,
Can bile tutgıl veliler pişesin.

Tañrı söydi, çün amal berdi saña,
İlim birle aşna bolgul aña.

Aşna kılğıl aña bigänegän,
Övredip anlarga ıslam-u iman.

1775. Bil ılımnıñ gadrını, şükrün getir,
Gullarıga tañrı peygamın yetir.

Hak resul ornıda etmişdir emin,
Sen emin bol, iygil imdi din gamın.

Bu eminlikde hıyanat etmegil,
Tutgıl emrin, rahı-gaflat tutmagıl.

Yogsa bolgay sen zıyankär ähliden,
Ayrılar sen bu eminlik yıglıdan.

Anda bolgay sen yamanlardan yaman,
Dovzah içre taşlagaylar, bigüman.

1780. Tañrı dostum diydi, dostluk eylegil,
Hoş söz ile hlak era vagz eylegil.

At, nesihat yayıdan her yana ok,
Däneler saçgıl, teyinde gur duzak!

Kä kemend salgıl halayık boynuna,
Kä muvapık bol, alarnıñ oynuna.

Kä cahad etgil, galız yüz bile,
Kä nesihat eyle, yumşak söz bile.

Şayed ol hak gulları yola gele,
Hak resul emrini boynıga ala.

1785. Ger budur işiñ, veliyılla seniñ,
Nayıbı hem hak resulılla seniñ.

Halk era ihsan erer, bil yağşı söz,
Eyleyip, ihsan, sovap algıl ucız.

Ey bıradar, hak söz imiş yağşılık,
Hoş söz ile eylegil yağşı gılık.

Bes şirin söz halka ihsandır besi,
Sözle yumşak, bolsañ adam yahşısı.

Bes şirin sözden cahan halkı saña,
Mayıl etgey can-u til senden yaña.

1790. Bes şirin söz birle zalım yılan,
Meyl edip, çıkgay hininden, bigüman.

Bes şirin söz dinine iletur kafiri,
Taşlar öz dinin bolur ol din eri.

Bes şirin söz zalımı dinge gatar,
Nähiyden kaçıp, huda emrin tutar.

Gerçi hoş söz diymek ol arzan turur,
Cümle halka şübhesiz ihsan turur.

Bermek ile halk era bu hoş sözi,
Hiç tükenmez hem melul bolmaz özi.

1795. Älem içre yahşılık düp-düz budur,
Hoş gılık, hoş söz alardan uludur.

Bes Şirin söz hem grelde cümleye,
Hyri-bzrk, lem-u has diñleye.

Ger nesihat eylr iseñ, ey ulu,
Hoşluk ile söylegil, ey mmtelu!

Hazreti-Musa (ol) Harunga hatap,
Hakdan oldu okagıl, budur kitap.

Hem yene pigambere emr eyledi,
Halk era vagzı-husunnı söyledi.

1800. Okagıl ayat budur, görsün gözüñ,
Vagz eder de bes Şirin bolsun sözüñ.

Hikmet ile halkı sal hak yoluna,
Kim umıtdır yetse maksat iline.

Bu halayık köñli çn ogşar yere,
İlmı-hikmet birle anı syre.

Hikmet hlin rhber et biz gullara,
Bayu-pakır hem musulman illere.

Vagız tohmun ek kñller yerine,
Afu abın dk köñül kirlerine.

1805. Gözleri döksün puşeymanlık suvun,
Canları mnsn bu ıřkıñ ref-ferin.

Ganatın yelläp uçüp özüñ sarı,
Kıl emin ol seyr eder menzilleri.

Tä salamat illeringe yetgire,
Müstecap etgil dogamnı, ya ilä!

Fasıl

Dürü-dürü köñli halka berdi hak,
Sen acayıp ser aña, iberdi hak.

Bu köñiller bazı yumşak yer gibi,
Bagzısın kılmış anıñ daşlar kibi.

1810. Bagzısın anıñ oğşadıp şor yere,
Bagzısın tutmış zeñnar yere.

Bagzısı anıñ belentdir, bagzı pes,
Bagzısın etmiş abat, bagzı şikes.

Ähli-dil bilmek gerekdir munları,
Soñra görsetse gerek hak yolları.

Anlara baran nesihatdır heman,
Bolsa yer yumşak, biter bil bigüman.

Vay, eger kim bolsa daş köñli anıñ,
Yokmagay aña nesihat kılğanıñ.

1815. Yalçı üzre sıpanar baran akar,
Suv teyige yetmez, andan nä çıkar.

Bolsa şora köñli anıñ, ey kişi!
Bitmez ekeniñ, bolar duşvar işi.

Bes gül ekseñ, bitgey anda har-u has,
Kim cepa etmek hebes, bolgay hebes.

Bolsa kir köñli anıñ zeññar gara,
Ol nesihat ayga sen, bar ol yere.

Kim umıt oldur ki zeññar ayrıla,
Düşse baran ol yere, hasıl gele.

1820. Düşse baran ger belent yerler üze,
Bitgey otlar anda, düşgül bu söze.

Yagmırı tiz tiz gerek, läkin aña,
Yogsa höşk olgay, gulak tutgul muña.

Pes yeri kim tañrıdan baran geler,
Her tarapdan üstüne suf yığılar.

Rahmeti-hak kanda kim menzil tutar,
Yagmı anda şübhesiz hasıl biter.

Barçadañ köñlüñ pes etseñ, ey berar!
Rahmeti-hak şübhesiz tutgay karar.

1825. Çün abat olsa gerek köñlüñ öyi,
Girmegey hergiz aña rahmet suvı.

Rahmeti-hak yagnı daşından akar,
Nesne kim yarılmas, andan nâ çıkar.

Para para kıl, bu köñlüñ öyüni,
Girsin (?), iç hak berse rahmet suvını.

Kimge berse bu şikeste dilni hak,
Munus etdi özüne ol gulni hak.

Köñli boldı ol guluñ hak menzili,
Meclisi boldı hem anıñ mähfeli.

1830. Bolmagay ol gul demi hakdan cıda,
Hakdan olgay, çıksa andan bir neda.

Hak bil anı, leyk erir suratda gul,
Bil sözün hakdan sen anıñ, ey ogul!

Yok sagındı, yagnı ol kes özünü,
Açdı anıñ tañrı batın gözünü.

Ol göz ile her tarapga gözledi,
Tañrı bir diyp, barça işde sözledi.

Aldı andan barça eşya oendini,
Yetdi vahdetge tapıp dilbendini.

1835. Bagd ez an birikdi, ir boldı özi,
Geldi birden her ne aydılgan sözi.

Her ağaç kim yağnı ol mive berer,
Bilgil, anıñ mivesi hakdan erer.

Läkin ağaçnı sebäp etdi aña,
Mive bergen hak erer, bilgil muña.

Kıl nesip vahdet öyün men bendege,
Men kibi eñrâp gezen dermendege.

Tıgı-ışkıñ birle ur divanavar,
Şemgi-vahdet içre sal pervanavar.

1840. Kıl meyi-vahdet bile huşyarı-ser,
Otga sal kim, otdan olsun bihabar.

Mest-u mustagrak bolup, ıškında ah,
Añmasın yağşı-yaman, ey padişah!

Çeşmi-dil dayım görüp didarı-yar,
Berkarar olsun köyünde biribar.

Kıl dogamnı müstecap, men bendeyem,
Hızmata layık degil, şermendeyem.

Yağnı alım hak yolun bilgen turur,
Hem bilip, anı amal kılğan turur.

1845. Istegende hem dahı rahı-sovap,
Halka beryän ihtiyat birle covap.

Kıl dürüst ıhlasını, söygül anı,
Tut payendaz yoluda can-u teni.

Az olursa gerçi anda ılımı-hak,
Can bile tut emrin anıñ, tutma dak.

Alımı-sure hem kur'an erer,
Kim uzındır, bagzısı gısga erer.

Hem uzun hem gısgası bitmek gerek,
Emrini vacıp bilip, tutmak gerek.

1850. Beski ıhlas birle alım diyp anı,
Kim zıyarat eyleseñ ol kimseni.

Yedi gat yer, yedi asmanda günäh,
Eyleseñ hak yarlıkar, ey nikhah!

Yedi ol mukdar sovaplar yazılır,
İsmi-eşrar arasında bozulur.

Ger aña alla üçin berseñ tagam,
Ya tovazıg eyleyip, berseñ salam.

Hak saña yüz müñ günähiñni geçer,
Sekiz uçmah işigin,şeksiz açar.

1855. Dürli-dürli miveler dahı aña,
Hem acayıp hüyr gızı andan yaña.

Şübhesiz tañrı aña etgey ata,
Dirik erken düşmeyen ender hata.

Kimse berse ya aña nir kesveti,
Ya hak üçin berse, mündürse atı.

Tañrı bergey bihasap ol hülle don,
Cennet içre hem aña bergey orun.

Hem bırag atlar murassag zin ile,
Uçmah içre ol münüp seyran kıla.

1860. Her ne hacat kim hudadan istese,
Uçmah içre, şübhesiz, makbul ola.

Budur işiñ hayr eyesi merdi-has,
Barça gorkıdan huda etgey halas.

Ey hudaya, rozı kıl mü'münlere,
Hayrı-ıhsan eylemeklik anlara.

Yollarında häki-pa kılğıl meni,
Hızmatında kıl nisar can-u teni.

Yetse anlarnıñ ayak kövşi maña,
Sürme kılsam tozunı gözden yaña.

Fasıl

1865. Bir güruhnı ol ulug mağşar günü,
Kim hasap etgey azım subhan anı.

Bes günähi anlarıñ bolgay keran,
Eylegey ihsanlarıdan bigüman.

Kim buyurgay bu sebäp kadir ganı,
“Dovzaha eltiñ” diyip, bu cümleñi.

Çün rovan bolgaç zaman dovzah sarı,
Emr eder Cebrayıla bil anları.

Dün’yede alım bile meclis gurup,
Olturıpıdır bular halka urup.

1870. “Meclis olduñızımı alım bile” diyip,
Sorangay anları Cebrayıl gelip.

Anlar aydar kim: “Oturmadık bile,
Gitmedik alımlar ile bir yola”

Diyir yene Cebrayıla kadir ogan:
“Sorgul ol barmı bular alım söyen”

“Söydüñizmi alımı?” diyip sorgay ol,
Ol güruh: “Yok” diyip covabın bergey ol.

Diyir yene sor anları : “Bir suprada
Alım ile iypmidirler dün’yede ?”

1875. Diyir alar: “Alımlar ile iyemedik,
Alıma sen ne kişi sen diymedik”

Diyr huda Cebrayıla: “Sorgul yene
Säkin olganmı bular bir mesgene?”

Yagnı anda alım olturmuş bola,
Zikri-tesbih haka geltirmiş bola.

Sorasa diygey olar: “Olturmadık,
Alım olturgan yere biz barmadık”

Tañrı diyir kim: “İsmi alım ismine,
Ohşayırımı?” sorgul anlardan yene.

1880. Sorgay ol Cebrayıl anlardan bu dem,
Atların meñzetmegeyler firrakam.

Diyir yene Cebrayıla kadir ogan,
Barmı anlar yagnı kimsäni söyän.

Ol dahi alimleri sövmiş ol,
Alım emretgen işe gitmiş ol.

Yagnı Cebrayıl gelip, sorgay bu dem,
Bu sovalda eylegey ol halk niäm.

Yagnı söydük alımı söygenleri,
Diygeç ol rahm eylegey hak anları.

1885. Tañrı diyir Cebrayıla tut golların,
Dahıl etgil cennete anlar barın.

Yagnı alım söygüsinden men sizi,
Yarlıkadım diygey ol kadir özi.

Rayigâh cennetge girgey ol kişi,
Bolsa anıñ alımı söymek işi.

Ey hudaya, âhli-ıslam gullara,
Kıl nesip alımnı söymek anlara.

Alıma bugz-u adavat tutmasın,
Kim günâhi üste üste etmesin.

Fasıl

1890. Diydi pıgamber habarda bu sözi,
Dag yaratmış şerhi tılladan özi.

Yedi asman birle arş arasında,
Dün'yede kırk esse bolgay, ey dede!

Yagnı şundag ulug bolgaydır o dag,
Bu cahan yanında bolgay misli zag.

Çün kıyamat gün bolar, yokdur güman,
Tilden ıkrar eyle tasdıgı-cahan.

Canıbı-hakdan yetişgey bir neda,
Alım ile kim otursa dün'yede.

1895. Üşbu dagnı ol sovap mizanına,
Sal diyip, hak emri bolgay, görsene!

Tafrı permanı bile mizan üze,
Goyalar, gelgey ağır but bu söze.

Bolsa ger bu dagça anlarda günâ,
Ol sovap bolgay ağır, sen görsene.

Bu muragat hak tagaladan bolur,
Hak için alımga çün hızzmat kılur.

Bolsa alım söygüsü bir kimsede,
Ya ılım söygüsü bolsa, ey dede!

1900. Zinde bolsa dün'ye içre nâ gadar,
İşlese herne ki anda hayr-u şer.

Şerin anıñ yazmagay anda melek,
Görmege muştak ola yedi pelek.

Diyir halayık kim hudanıñ dostunı,
Söydi, ol çünki söyermiz anı.

Diydi bu sözde pıgamber, ey ganı,
Söydi şeksiz alımı, söygen meni.

Kim meni söygen, hudanı söygen ol,
Gullar içre ol bolar söygülü gul.

1905. Cay bererler cennet içre ol gula,
Hak resulılla bile goñşı bola.

Hovzı-kövser degresinde hak resul,
Hulkı hanlıkdan sovar, ey bul-fuzul.

Özi gepi birle suvargay alımı,
Çün hovaladır bularga din gamı.

Andan ötri bildi dost hak anları,
Söydi dahı anı dost bilgenleri.

Tańrı dostunı dost bilmeklik heman,
Barça agmal afzalıdur, ey cuvan!

1910. Dostını dost, duşmanı duşman bilen,
Oturıp tańrı katında övülen.

Fasıl

Hazreti-Musaga hak vahy eyledi,
Menden üçin işlediñmu iş tiydi.

Tiydi Musa, eyledim ruza, namaz,
Hem tasadduk, zikir, tesbih-u niyaz.

Hamd ayıtdım, okudım “Tövrat” kitab,
İşledim, barı seniñ üçin sovab.

Hak tiydi Musaga, ger kılsañ salat,
Ol saña huccat turur, ey nikzat.

1915. Ruza tutsañ ol saña galkan bolur,
Hem tasadduk üstiñe kölge salur.

Eyleseñ tesbih emindikdur saña,
Aş-u aşretler yeter senden yaña.

Ger kitabım okusañ çün bikusur,
Şübhesiz, cennetde tabgay sen surur.

Zikrim aytsañ, nur bolur senden için,
Kaysı işi eylediñ menden için.

Tiydi Musa, ey huda bildür maña,
Kaysı agmal işlesem bolgay saña.

1920. Tañrı tiydi, dostımı tutdınmu dost,
Duşmanım tutdınmu dışman sen dürüst.

Bildi Musa andan agmal afzalı,
Tañrı dostın dost bilmekdur, beli.

Duşmanı bilmek yine duşmanını,
Hak için iş işlemek bilgil munı.

Hem yine kâmil kılur imanını,
Tañrı iman birle algay canını.

Ya ilahı, ruzı kıl mü'minlere,
Izzıt, ikram eylemek alımlara.

1925. Kıl nesib şefkatlarına sen, ya celil,
Ruzı-mahşar kılmağıl har-u zelil.

Sakla şeytan garatından anları,
Nurı-iman birle barsun canları.

Her du älem anları tut fazl ile,
Yoldaş etgil alıma ähli-dile.

Fasıl

Bes ılım dürdür anıñ yok gımmatı,
Hak aña berdi begayat himmeti.

Salsa ol gövher içige her fakır,
Köñli bolgay, şübhesiz, bedri-münir.

1930. Yahşılur cümle beden birle tamar,
Diyr sen anda, seyr eder şems-u kamar.

Misli togmışdur içinde afitab,
Görinur rahı-hata, rahı-sovab.

Sahıby gündiz ise dur ılım gün,
Açuk eylär görmäge batın gözin.

Sahıby gice bolursa aydur ol,
Rövşen olgay hem yaman, hem yahşı yol.

Eyesi ger gice diyseñ ol çırag,
Çölge ohşatsañ eyesiñ, ol bulag.

1935. Eyesi bolsa beden, oldur yürek,

Hana bolsa eyesi, oldur direk.

Gövre bolsa eyesi, ol canıdur,
Eyesi il diyseñ, ol soltanıdur.

Eye bolsa hefte, ol cumga günü,
Eyesi yıl bolsa, ol gadrıñ tüni.

Eyesi can bolsa, ol imanıdur,
Eyesi derd bolsa, ol dermanıdur.

Dünyä bolsa eyesi, cennetdur ol,
Eyesi yerdür, yagan rahmetdur ol.

1940. Diyseñ öydür eye, ol Kagba öyi,
Eye ot diyseñ eyesin, ol rahmet suyu.

Eyesin suf diysen, ol abı-hayat,
Murda diyseñ eyesi, oldur zekat.

Özge agzadur, eye ol yüz kibi,
Ya tagam içre salışgay tüz kibi.

Ger guş olsa, bu ılımdur ganatı,
Hem ılımdur cümle älem zınatı.

Gerçi ılımı bolsa az, yılduz bolur,
İlm eyesi kanda gitgenin bilur.

1945. Ol bilur küfr ile iman yolını,
Hak-u nâhak sözlegenler halını.

Bes ılım hakdan ulug rahmet turur,
Her du älem dövlet-u nusrat turur.

Ilm eyesin hakga layık eylegey,
Tañrı dergähinde sadık eylegey.

Hem eyesin tañrıga eylär yavık,
Barçasından köñlini kılğay savık.

Ger birigse ılım agmalı bile,
Dogrı gitdi hakga rast yolu bile.

1950. Ger giderse kimse dogrı yolına,
Ol yeter, elbetde, maksad iline.

Emri-hakda yahşı işdur ittifak,
Maksadın tabgay, köñil bolsa aşak.

Ger birigse işde birinçe kişi,
Niyet etseler tüzetmek her işi.

Hak alarnıñ istegin kılğay kabul,
Bitgey ol iş fazlıdan, ey bul-fuzul.

Ilım agmal ile ihlas üç veli,
Birigürse, görsetür dogrı yolu.

1955. Birigenler dövleti mähkäm bolur,
Anlara hak fazlından nusrat gelur.

Birigenler tabdılar menzil, makam,
Birligin bahş et, huda, bizge mıdam.

Ruzı kıl ılm-u amal ıhlas ile,
Ruzıgärimin geçürgil has ile.

Ol yakın gullarga hemdem eylegil,
Köñlimi gamıdan pürnem eylegil.

Zalım-u cahıl bile etmek karı:n,
Kıomagıl yumgıl cezada hasırı:n.

1960. Bu nesihatdan budur maksad saña,
Alım erseñ bar amal kılğıl aña.

Yogsa sen-sen cümle cahıllar başı,
Belki, sen iblis lagınıñ yoldaşı.

Bil bu cahıllıkñı derddur, derman yok,
Gövre sagınsañ, içinde can yok.

Bir garanku öyge meñzär cahılı,
Mar-u peleñ cümle derrende dolı.

Anda iman berresi tefretmegey,
Töfretürse yırtucı anı iygey.

1965. Ya ki iman şemgi endek yakılır,
Cähli-zulmıñ badı tegse ol ölür.

Üşbu zulmat bir garañku öy bu dem,
İçi dolu yırtgucı deru elem.

Agtarıb barsan için sen, ey falan,
Barça peleñ yırtgucı, sansız yılan.

Gel, gaçaver, etme ayrı teşvişi,
Yantaşur sen tişlär anlar, ey kişi.

Ya dahı ohşat anı kör kimsege,
Yok gözi bir nârseyini görmege.

1970. Her ne gelse alnına goygu ayak,
Nâ turur alnımda diyb, eylär sayak.

Nâ bilür ol yahşı, yaman yol nedür,
Nâ bilür ol gün nedür, bilbil nedür.

Bilmegey ol küfri-nâiman nedür,
Bilmegey hiç derd nedür, cahan nedür.

Anmagay ol gul nedür, soltan nedür,
Farkın etmez can nedür, cahan nedür.

Bilmegey hem öy nedür, ol düz nedür,
Bilmegey hoş yüz nedür, ters yüz nedür.

1975. Bilmegey kaysı halal, kaysı haram,
Agzına ugray, garaz, bolsa tagam.

Bilmegey rahı-sovab, rahı hata,
Canına her dem berür yüz miñ cefa.

Köp eken, bir kimseden almaz habar,
Gözlü sanur özini, her yan gezer.

Şübhesiz özin heläk eylär bu kes,
Hayr aña ötgerdi ovkatın abes.

Diyse bir gözlü, öñüñ cardur senin,
Yagnı diyse kim yamandur etgenin.

1980. Bes habar berse gıder yolın aña,
Yagnı bildürse barur ilin aña.

Etmeyin söziñ katıg berse cevab,
Özi bilsün, sen öküş tabdıñ sovab.

Bil ahı cümle şakılarnıñ başı,
Ruzı-mahşarda ukubetdir işi.

Tutsa emrin gözliniñ gözsiz garıb,
Uysa aña,özini bilse habıb.

Yetgürür, elbetde, özin menzile,
Maksada eltür anı özi bile.

1985. Ol yaman işin saña görmez rova,
Cahıl erseñ alıma uy, muddaga.

Yagnı cahıllık köyüñge gitmegil,
Öziñin dovzah içinge atmagıl.

Ilma uysañ, cennete başlar seni,
Cähle uysañ, dovzaha taşlar seni.

TÖRTİLENCİ BAP

Törtileñci bap ähli-dilleri,
Magrıfet bostanında bilbilleri.

Derviş aydarlar alarnın adını,
Zikr eder hem anlariñ erşadını.

1990. Vasfı-halın bir zaman diyse gerek,
Ähli-dillerge anı yaysa gerek.

Derviş oldur köñl, bolgay tolu gam,
Öziñi sagınsa halk içre adem.

Halkdan özin köñlide bilgey sova,
Can öyinde haknı bilgey muddaga.

Bergeninge tañrıñıñ kanıg bola,
Hak yolında nefsiñe manıg bola.

Berse tañrı fazl ile ger dövleti,
Bolgay artık zarı birle hasreti.

1995. Bolmagay köñlide zerre sövgüsi,
Illa bolgay anda tañrı övgüsi.

Dünyäniñ barı bile yogın heman,
Bir sagıngay köñli içre, ey cuvan.

Gelmesi birle farahnäk olmaya,
Gitmesinden dahı gamnäk olmaya.

Halkı-älemden heme mä'yus ola,
Hem lıbası-fakr ile melbus ola.

Köñlide hak gorkusı bolgay tamam,
Hem gözi yaşlıg bola, bil, ey gulam.

2000. Biriya-u bitamag bolgay özi,
Pend-u vagz etmek bola halka sözi.

Hem sükutlık birle ovkat eyleye,
Yagnı bir söz diymeye, az söyleye.

Hem dahı ol sahıby-ıhlas ola,
Hak tagala gullarında has ola.

Ähli sabır boılgay anıñ özleri,
Hem şirin, hem yumşak olgay sözleri.

Gözlerinde bolgay ol nurı-haya,
Hem rehim dil bolgay ol ähli-zıya.

2005. Gerçi ayş etmäge teñdür malları,
Artık ola tañrıya agmalları.

Bolmagay hergiz ılımdan bihabar,
Bolsa agmal bılılım köpdür hatar.

Yagnı amıl alm ile agmal ede,
Yogsa şeytan bir günü ahmal ede.

Hem dahı bolgay anıñ köñli sınık,
Ger sınık bolsañ saña rahmet ılık.

Tañrı çün vahy eyledi Ismayıla,
Kim meni sınık köñillerde tile.

2010. Kanda tabgay men seni kıldı soval,
Men fakır sabır katında tiydi ol.

Hem ayak ucında bolgay gözleri,
Tüşmegey zalım yüzine yüzleri.

Hem şerigat içre bolgay ustubar,
Hem tarikat yolına çäbüksubar.

Hem dahı bolgay alar kâni edeb,
Gülmegey hiç, gerçi söz bolsa acab.

Köñli bolgay magrıfet gençhanası,
Bolgay ol hak ıskınıñ divanası.

2015. Din öyiniñ şems ile mahı bola,
Ol hakikat mülkiniñ şahı bola.

Hem mükemmil bolgay ol hem ähli-hal,
Tabgay ol yaranlarından hem kemal.

Köñli içre geçgey ışk otı yalın,
Gül köyinde seyr ede can bilbilin.

Köñli bolgay mesevalladan arı,
Aña anı yahşılarnıñ serveri.

Dünyä ta'lıkatların atgay girak,
Barıdan tefrid ile bolgay ırak.

2020. Gıll-u gaş, kibr-u habısdan köñlini,
Eylegey saf ayına tek, bil muni.

Hem açuk bolgay anıñ köñli, gözi,
Her zaman görüngey ol magşuk yüzi.

Cezbe içre magşukın bulgay tamam,
Vasılı-didar ola mala kelam.

Hakdan açulgay aña keşfi-kemal,
Görgey ol köñil gözi ziba cemal.

Hem tecelli nurı öldürgey anı,
Üşbu yolda fanı kıldurgay anı.

2025. Tüşgey ol boynunda ışkıñ kündesi,
Hem ayakığa selasıllar besı.

Bendelikde bendeyi-fanı bola,
Hak yolında hak bile bakı bola.

Fanı bolgay, üşbu yolda ölgey ol,
Hak tagala birle bakı galgay ol.

Hak bilen birikgey ol alı makam,
Hak bilen bolgay anıñ seyri devam.

Köñli anıñ belki, beytillah bola,
Zikri, fikri, sangışı Allah bola.

2030. Hem görer gözi anıñ tañrı bile,
İşidur gulakları tañrı bile.

Golları anıñ huda birle tuta,
Hem ayakları anıñle seyr ete.

Tillerinde sözleri hakdan gelur,
Hayr-u şer nâ kim nefis kılrsa bolur.

Tañrıdan bilme alarnı sen cuda,
Kıldı çün anlar bu yolda can fida.

Hak tagala ışkıda çün öldiler,
Bes diyet lazımnı aña saldılar.

2035. Tañrınıñ özi diyet boldı aña,
Gudrat ile özini saldı aña.

Masevallahdan üzilse bir kişi,
Birigür hakga, tamam bolgay işi.

Geçse kim candan, yeter cananına,
Hıdmat etgen söz gatar soltanına.

Ölmezinden ilgeri her kim ölür,
Tañrısığa özini hemdem kılur.

Tañrı ışkında olan bolgay halal,
Her du älem tabdı mülki-bizoval.

2040. Öldürilmän ışkı-hakda, ey cuvan,
Bes halal diyme anı, hud murda san.

Canın anıñ ışkıda çün yakmadı,
Sır gözi bile hudaga bakmadı.

Bu sıfatlıg dervişi sen, ey feta,
Övliyä bil, övliya bil, övliyä.

Bilmek olmaz sırrını bir kimseniñ,
Hak bilür sırrın veli her närseniñ.

Övliya bil, şöyle gulga ber goliñ,
Ol seniñ hakda sarı açgan yolıñ.

2045. Yugucı bilgil anı, sen bu ölük,
Päk eder bişübhe kılgay, ey ölük.

Ya anı sagın ene, öziñ beçe,
Terbiyet eylär saña ol birinçe.

Ya anı bilgil tebib, sen yaralı,
Darı eylär, sıfalar anıñ eli.

Ya öziñ bilgil ekin, dihgán odur,
Hak yetürse, saña suv vergen odur.

Ya anı san bir demirçi, sen demir,
Bolsa hak tovfıkı dem birle kömir.

2050. Ya anı dikiñçi bil, öziñni biyz,
Bolsa hak tovfıkı esbab, ey eziz.

Diyir iseñ hikmet sözin, payanı yok,
Akıl erişmek barçaga imkänı yok.

Bilmek olmaz sırrını bir kimseniñ,
Hak bülur sırrın veli her nãrseniñ.

Övliyã bil, şöyle gulga ber goliñ,
Ol seniñ hakdan sarı açgay yolıñ.

2055. Tanrını ıhlas bile tabgay kişi,
Bolmasa ıhlas abes renç çekmiş.

Igtıkad et, ıgtıkad et, ıgtıkad,
Igtıkad ile bolur bende mirad.

Igtıkadıñ bolmasa hak yolına,
Ermegey sen asla maksad iline.

Igtıkadıñ, gel, dürüst etgilbu dem,
Bagd ez an hak yolına goygıl gadam.

Tile imdi ol resulı-kibriya,
Bu söz ile tañrıga kıldı doga.

2060. Kim fakır oldur, oldurma ganı,
Fakır ile haşar et ulug mahşar günü.

Tañrıñ ähli turur miskin fakır,
Gerçi halk yanındadır har-u hakır.

Zahırında gerçi bolsa hırkapuş,
Batınıdur tañrıñ ışkında cuş.

Zahırında gerçi arıkdur teni,
Batını genç, könlidur genç harmanı.

Zahırında gerçi bolsa binova,
Alım ähli andan algaylar nova.

2065. Zahırında örtüsi yırtuk turur,
Hak katında hormatı artuk turur.

Gerçi yokdur iymek, içmek lezzeti,
Tañrı katında öküşdür ızzatı.

Zahırında gözlerinden yaş akar,
Batınında hak cemgına bakar.

Zahırında yokdur anıñ menzili,
Batını bag, açılır elvan güli.

Fanı içre yoksulu-zidadur ol,
Cennet içre bir ulug padşadur ol.

2070. Gerçi älem içre yokdur gımmatı,
Arşı-agladan belenddur himmeti.

Bizaman-u bitereddur, bicâhet,
Batını hak birlen eylär maslahat.

Zahırında baş açuk, yalıñ ayak,
Batınında hülle-u hüyr-u bırak.

Zahırında teşne lebdür, ey enam,
Batınıdur suvlarıñ derya-yı-a:m.

Zahırıdur gerçi halkullah bile,
Batınıdur anlarıñ allah bile.

2075. Dayıma hak birledür köñülleri,
Gerçi özge sözde bolsa tilleri.

Zahıran görseñ alar bikärdur,
Batını hak zikride derkärdur.

Zahırında gözlemez alım yüzün,
Hak anıñ açmış turur batın gözin.

Zahırında diyr sen añmas yolını,
Batınında anlayur hak ahvalını.

Dün'ye içre dayıma giryan erur,
Ötse andan hurram-u şadman erur.

2080. Furkat-u hicran otı yakmış anı,
Işkıda kül eyledi canı, teni.

Tañrı birle bes anıñ arasında,
Kim ölüm köfrüsi galmış, ey dede.

Bu ölüm köfrüsiden geçgen zaman,
Tañrı birle birigür, tutma güman.

Çünki bilseñ bu sıfatlıg dervişi,
Añlagıl, budur anıñ batın işi.

Ähli-hak bil, ähli-hak bil, ähli hak,
Köñliñ içre bitgil anı, tutma dak.

2085. Bes tovazıglar kılub, tutgıl eziz,
Goy önünde bolsa tagamı-eziz.

Egnine sal puşeşi, kıl ihtiram,
Sal öyiñe, eylegil zayfi-keram.

Izzatın bil sen anıñ hak ızzatı,
Hormatın bil sen anıñ hak hormatı.

Ähliden tañrı cuda ermes yagın,
Bergil, alsun eline, anıñ hakın.

Satgun al uçmahımı malı bile,
Bil bu sözler tañrınıñ kalı bile.

2090. Tut alar ahvalıdan her dem habar,
Ol muşakkat günde anlar gol tutar.

Fakr fahrımdur tiydi şahı-cahan,
Hormatın bercay kılıñ cähr-u nahan.

Miñ tiydim hormat tutıñ fakr ählini,
Her zaman sorıñ alarnıñ halını.

Suratın görmän görüñ sıratların,
Tanrı bermiş tä ebed dövletlerin.

Bakı dövlet, genci-nıgmatın huda,
Anlara bermiş, eşit, ey kedhuda.

2095. Anlara bolmañ köñilde bedgüman,
Näge sizden zayıll olmasun iman.

Hak alarnıñ hacatın kılmış eda,
Her du älem sövmiş anı muddaga.

Bol bu gün dost, anlarnıñ birle otur,
Her ne kim hacatları bolsa bitur.

Hacatıñnı bitgürür allah seniñ,
Rahat, asayış bolur can-u teniñ.

Her kişi kim hak ezizin görse har,
Kıldı özin dovzah ähli birle yar.

2100. Bir kişi etdi soval pıgambere,
“Bes fakır nädür?” tiydi ol servere.

Bir hazınadur tiydi ol dem, ol an,
Tañrınıñ haznalarından, ya falan.

Sanıyan sordı bu söz ol gorkulug,
Tiydi kim hakdan keramatdur ulug.

Salısan sor diyse, tiydi bu sözi,
Fakr mülkin kimseye vermez izi.

Kim meger görgey melayikge rova,
Ya pıgamber mursala kılğay ata.

2105. Bu fakr mülki huda genci erur,
Dürri-gövher tañrıdan inci erur.

Zınat eylär batının bu türlü genç,
Ister erseñ üşbu genci eyle renç.

Genç öyidur övliyâniñ batını,
Bu tarikat eylemiş rebbi-ganı.

Hem dahı hakda keramatdur yene,
Vermiş anı lutf edib gullarına.

Diymek olmaz anlara bir kelme söz,
Dikmek olmaz dahı anlar sarı göz.

2110. Diyseler söz, can ile köñle yakar,
Misli rahmet ebri üzre bark çakar.

Bes ağırdur anlarıñ sustı heman,
Dak tutub anlarga bolma bedgüman.

Älem içre anları bilgil melek,
Ruhları seyran eder bu noh felek.

Bes melayikler bile gezgey alar,
Rahmetiñ deryasında yüzgey alar.

Noh felek sofısı birle üşbular,
Hanıkahı-arşda zikr eyleyeler.

2115. Kudsı birlen oturubdur halvata,
Dem çekuban çümgey anlar rahmete.

Suratı adam, veli sıratda ruh,
Açılır anlar sarı fazzı-futuh.

Zikr içinde hay-u huy etgey alar,
Fayz urıb, bihuş olub yatgay alar.

Anları bil haka tagala yavık,
İgtıkadıñ kıl dürüst bolma savık.

Zikr içinde bir zaman cezbe çeker,
Özini mahv eyleyüb hakga bakar.

2120. Anları bilgil zaman pıgamberi,
Yola gitgen yolçılarıñ rehberi.

Yahşı, yavız yolları bergey habar,
Bagzı azar anlarıñ bagzı tutar.

Hem şerigat, hem tarikat yolların,
Bilgey anlar ol hakikat halların.

Bu tarık menzilleri ayak oña,
Keşf edib açmış izim subhan aña.

Anlar ermiş üşbu yollarga beled,
Hak katında sözleri bolgay pesend.

2125. Ähdlerin möhkem bil anıñ hak bile,
Ol resul allah şehi-esdak bile.

Tañrı birle ähd eden gün canları,
Ulaşan gün can bile imanları.

Üşbu günde ähd edişdiler alar,
Bendemiz diyb, tañrı sen diyb aydılar.

Rişteniñ ucın tutub üşbu zaman,
Möhkäm olub turdılar, tutma güman.

Yagnı anlarnı hakikat şahı bil,
Bes garañkunıñ bu rövşen mahı bil.

2130. Tolan ayga meñzese ger çın fakır,
Bagzısın yılduzça bil, görme hakır.

Ey huda-ya, tut meni ihlas ile,
Ruzgärimin ötürgil has ile.

Bu garañku köñlime kıl yahtılık,
Ruzı kıl yahşı edeb, yahşı gılık.

Ol resul Allah ayıtdı bu sözi,
Aç köñil gözin, açılson dost yüzi.

Hak yaratdı bu cahanıñ halkını,
Üşbu yerniñ palçıgından,bil munı.

2135. Enbiya birle fakırlarnı tiydi,
Cennetiñ palçıgından halk eyledi.

Kim erada eylese, ey muttakı,
Tañrı ähdinde ki mähkem bolmağı.

Bes fakırları eziz tutgay tamam,
Can-u dilden tiñle sözin, ey gulam.

Tiñle imdi bir fakırnıñ hormatı,
Tañrı yanında ulugrakdur gatı.

Yedi yerler, yedi asmanlarıdan,
Hem melayik bahr-u berr, daglarıdan.

2140. Hak eziz etmiş fakırları, bilin,
Can-u dilden anlara hormat kılın.

Hem fakır bolgan fakır bolmak gerek,
Barçadan köñli hakır bolmak gerek.

Dayıma hakga senalar eyleyüb,
Yıglayub köb, azrak hem gülmeyüb.

Galıb el-vagt secdede bolgay başı,
Dınmayın akgay iki gözden yaşı.

Eylegey hakga riyazatlar öküş,
Mähneti-bihed çekib, algay ülüş.

2145. Çünkü hak vahy eyledi pıgambere,
Zikri-tesbih eyle diyb ol servere.

Ur başıñnı secdege tiydi aña,
Bendelik kıl, gel yavık menden yaña.

Diymedi kim mal yığıb, bol sövdegär,
Fakr imes hirs ile kim dünyä yıgar.

Bu söze tutma güman, ey muttakı,
Ger inanmasañ budur ayat, okı:

Kovluhu Ta’ala: “Va’bud rabbeke hatta ya’tikel-yakın”¹⁵⁴, el-ayat.

Kıl bu dünyäde mücerred öziñni,
Bivefa emtaga salma göziñi.

2150. Bar, gelen halıñni fikr et dünyäye,
Eneden mücerred çıkıbdıñ, ey uya.

Kıl gamı-dünyäden öziñni azad,
Kim üzüldi dünyäden, tabdı mirad.

Öz-öziñni dünyäden perkär aña,
Rehber olgay cümle şey senden yaña.

Dünyä birle ahıret ermiş dogan,
İkisin birge haram etmiş ogan.

Fakr iseñ dünyäni goygıl, ey kişi,
Dünyä üçin iyme zerre teşvişi.

2155. Ahıretıñ kıl nikkahın ıhtıyar,
Her du älemde bola sen bahtıyar.

Köñliñi, bar, ahıretge baglagıl,

¹⁵⁴ Kur’an, 15. sure, 99. ayat. Manısı: “Ölinçän hudayıña dad et!”

Arızuv kıl her dem anı, aglagıl.

Kalbıñı tutgıl aşak, bol häkisar,
Işk atıga öziñi kılğıl suvar.

Tañrı yolında anı sürgil rovan,
Gäh yörüşe sal anı, gäh kıl dovan.

Başçı tut, menzillerin bersün habar,
Başçısız azar, bu yoldur pürhatar.

2160. Yörigil menzilbe-menzil, dembe-dem,
Renç çekib maksad ilige elt gadam.

Tañrı birle öziñi eyle celis,
Barıdan vahşat kıl, özin tut eni:s.

Maksad oldur, maksad oldur, maksad ol,
Matlab oldur, matlab oldur, matlab ol.

Kim makamı-vahdata ötgürdi pa,
Berdi köñlin Birge birigdi huda.

Kim niçük bir bolganı dek ot diyer,
Yel tafub körik bile yakub köyer.

2165. Ya mısıl et bahra girdi katrayı,
Ya ki diyr sen güнге түşdi zerreyi.

Fasıl

Aytdı bir söz ol resul Allah yene,

Kadır olub zınatı terk etgene.

Gelmäge kim kadir olsa bir kişi,
Geymese şahana kisvet püşeşi.

Tañrı birle bolsa anıñ köñli päk,
Sınasın ışkında etse çäk-çäk.

Hah ganı bolsa oşol är, hah fakır,
Hak yolında özini tutsa hakır.

2170. Nägadar ger dövleti bolsa zıyad,
Tutsa özin bir garıb-u namırad.

Gözlerinden durmayın akdursa yaş,
Tañrınıñ ışkında goysa can-u baş.

Barçalardan görse pest öz halını,
Saymasa samança dünyä malını.

Şübhesiz tañrı söver ol kimseni,
Hak biledür çün anıñ can-u teni.

Hem aña örter keramat hüllesin,
Yagnı tabgay ol kişi mahbub isin.

2175. Gullar içre bolgay ol kes ähli-has,
Kılsa takva azukın, geyse falas.

Kılsa halıs niyetin kim tañrıya,
Gımmatı artar gızıl tek, ey uya.

Tańrı gözlär gullarınıñ niyetin,
Gözlemezlik figlı birle suratın.

Ol kişi hak ışkıda divanadur,
Barçadan geçmişdur ol, hemhanadur.

Anlar ile hiç kiřiniñ işi yok,
Geymek ile iymeden teşvişi yok.

2180. Bolsa derviş hâkisar ol kimseler,
Sünnet ile yola yetgeyler alar.

Sünnet ile zahırın ziver kıla,
Hem edebin özine rehber kıla.

Can ile köñlin tuta hakdan yaña,
Özi sarıdan açar hak yol aña.

Ey garaz, ıhlas ile hak istegil,
Fakrı-sabır köñil içre aragıl.

Tańrı diymiş bolsa kim meniñ bile,
Bar turur men, şübhesiz, anıñ bile.

2185. Görse kim takva tutub ihsan bile,
Dayıma bilgil anı sübhan bile.

Bolsa her kim hak bile hak añladur,
Älem-fanı era her kandadur.

Bolsa kim hak birle hzırı bil anı,
Rehberidur, kim yola gönder seni.

Bir sagat tut ömriñi başdan-ayak,
Ötmesün gaflatda sagat, bol oyak.

Ey huda-ya yarı kıl men zariña,
Men şikeste bidil-u bimarıña.

2190. Ömür ötse zovk-u şovk-u şükr ile,
Hasret-u gam, ger'ye birle zikr ile.

Zikriden bir dem feragat bolmasa,
Köñlini dünyä gaminga salmasa.

Ähli-dillerge refik etseñ meni,
Bahrı-rametge garık etseñ meni.

Bes demi-ahırda iman birle can,
Barsa dergähiñe miñ-miñ ey-aman.

Ger fakırlar bolmasaydı dün'yede,
Bes heläk bolgaydı baylar, ey dede.

2195. Bakı dövletdur fakırlar dövleti,
Gerçi görse munda çoh kın hasreti.

Cennete baylardan ovval girgey ol,
Şübhesiz, tañrı cemalın görgey ol.

Her kişi sevse alarnı can bile,
Ölse gitgey dün'yeden iman bile.

Her kişi anlar bile söhbet tafar,
Ruzı-mahşarda alar birle gopar.

Anlar ile her kişi iyse tagam,
Yarlıkar tañrı anı ol niknam.

2200. Rahmetinge hak anı duş eylegey,
Analrıñle haşırıda ayş eylegey.

Bir fakırğa bir kişi yetmiş gadam,
Ädse ol, kılşa zıyarat bielem.

Hacnı-makbulnıñ sovabın der zaman,
Yazgay Allah anlara, tutma güman.

Anlara her kim tovazıg eylese,
Lutf edib ya bir şirin söz söylese.

Hak berur anlarga ulug mertebe,
Yetgürur anlarga alı mensebe.

2205. Hem belend kılğay alarnı, ey kişi,
Ruzı-mahşar bolmaz anlar teşvişi.

Anlara her kim tekebbir eylese,
Kasd edib ya bir yaman söz sözlese.

Eyleyür Tañrı har anlarnı özi,
Bolmaz anlarga nesib uçmah yüzi.

Rehm edib her kim alarga berse ton,
Hülle bergey hak anıñ biringe on.

Anlara kim hayr edib at mindürur,
Ruzı-mahşar hak bıraq at mindürur.

2210. Her kişi berse tasadduk anlara,
Birine on, ona yüz ihsan göre.

Hıdmat etse anlara kim bir günü,
Hakga yüz yıl hıdmat etdi, ey ganı.

Tañrı bolgay ol kişilerden rıza,
Red kılur andan dahı yetmiş bela.

Hem kaza tirige galkan bolgay ol,
Ömriñ anıñ hem uzagrak kılğay ol.

Hem eda bolgay anıñ her hacatı,
Bolgay arzan her du älem dövleti.

2215. Anlarıñ kim sözlerini diñleyür,
Sırrı hakdan çoh maganı anlayur.

Hıdmatıñnı kılma anlardan darıg,
Ruzı mahşar, hak, anı kılğıl şefig.

Ey fakır, gel, bil fakırlık gadrını,
Bolsa sen ol ulug mahşar günü.

Sizlere hak diymiş eshabı-yemin,
İymediñler hiç öter dünyä gamın.

Hak diymiş alımları ol sag golı,
Tutgan üçin cähd edib ol din yolu.

2220. Hak söyib bermiş fakırlıkñı saña,
Sabır edib kılğıl şükürler sen maña.

Fakr mülkidur acayıb mülki-tañ,
İhtıyar etmiş anı babañ atañ.

Serveri-älem anı etmiş kabul,
İhtıyar etmiş heme sahib ukul.

İhtıyar etgen köñil soltanıdur,
İhtıyar etgen cahaniñ canıdur.

İhtıyar etmiş heme pıgamberan,
İhtıyar etmiş turur ähli-iman.

2225. Övliya bil ihtıyar etgenleri,
Can-u dilden emri-hak tutganları.

Bes fakrlık fahrıdur serverleriñ,
Cähd ile hak isteyän rehberleriñ.

Bil hakikat fakrını can içre can,
Kudsi-päk bil, aña bolma bedgüman.

Övliyä bil, tutgıl anlar emrini,
Can-u dil taglımı-din bolsun günü.

Övliyädür cümle älem zınatı,
Hakdab ingen cümle halkı rahmeti.

2230. Diregi-dünyäyi-dindur övliya,
Kutbı-asman-u zemindür övliya.

Övliyädür hem hudanıñ mazharı,
Övliyädür cümle halkıñ rehberi.

Övliyä her kimsege kılsa nazar,
İstegen maksudını hakdan tafar.

Bolsa ganat her kişiğe övliyä,
Ol uçub yetgey bicid hakdan yaña.

Övliyäni görgeñ ol haknı görer,
Kim yarasa dostına, hakga yarar.

2235. Övliyädür halk era hakdan resul,
İlmı-hikmet anlara bolgay nuzul.

Övliyädür halkı hakga indeyän,
Dürlü esrarın anıñ halka yayan.

Övliyäden halı ermesdur cahan,
Gerçi kem bolsa fesad ahırzaman.

Övliyälerdur biliñ esrarı-hak,
İste bar anlarga köb ahbarı-hak.

Bu cahana övliyäler can erur,
Bolmagay sagat cahan veyran erur.

2240. Bir habar içre bu söz tiydi resul,
Ummat erseñ can bile etgil kabul.

Ruzı-mahşarda fakırlar tañrıya,
Ugraşurlar, hiç şeki yok, ey uya.

Diyr uzurlar hak tagala munlara,
Dosta dostiñ uzur tek dünyä era.

Diyr, size dünyäni layık görmedim,
Andan ötri sizge dünyä bermedim.

Yagnı öz ählim tiyb men sizleri,
Eyledim üşbu necasatdan arı.

2245. Çünkü dünyädur necasatlar başı,
Ol necasat istemek itler işi.

Bu necasatga bulaşmasın tiyüb,
Bı necisin bermedim siizni söyüb.

Izzatım övlası imdi sizlere,
Kim bu gün giriñ miyanı-halk era.

Dünyäde kim sizge berse lukma nan,
Eygülik kılsa size ancak heman.

Ya kir suv berse sizge içmäge,
Ya lıbası berse sizge geymäge.

2250. Ya ki anlar sizge ihsan etseler,
Ya tovazıg birle ikram etseler.

Anları sizge bütün bağışladım,
Sizler için anlara lutf işledim.

Anlarıñ golin tutub siz bihasab,
Diyr, behişt içre giriñler la azab.

Bir fakıra kim tovazıg eylese,
Lutf ile yumşaklık ile söylese.

Hak için kim eylese ihsan aña,
Etse ihsan tañ imes subhan aña.

2255. Kıl tovazıg, bit süre canıñ bile,
Cennet içre girgey sen anıñ bile.

Her fakır kim yokdır sabrı, ey dede,
Rusıya bil anı iki dünyäde.

Çünkü ol kes emri-hak rast tutmadı,
Her du âlem maksadığa yetmedi.

Halka zınharın tiygen dünyâ era,
İki âlemde anı bil yüz gara.

Her fakır kim arzuvar ol dünyâni,
Tañrı öz dergâhiden kovlar anı.

2260. Hem fakır kim zahırın zıba kılur,
Hiç gümansız batını berhem bolur.

Yagnı kimse zahırın ziver eder,
Batının hak etgey anıñ derbe-der.

Tañrıga gulluk kılıb sabr etmese,
Hak yolında özin egsük tutmasa.

Dayıma dünyâ bile bolsa işi,
Ötse va-hasret bile yaz-u gışı.

Zahırın ohşaş kılıb fakr âhline,
Batın içre bolsa dost fisk âhline.

2265. Can ile tüz tutmayın hak yolını,
Bolmasa hem sövse dünyâ malını.

Dünyâ üçin baylara egse başın,
Sövse anı, taşlasa din yoldaşın.

Nefsine seyr içre insaf vermese,
Barçalardan özin egsük görmese.

Hubbı-dünyâ, hubbı-cah bolsa özi,
Tüşmese didarı-hakga ser gözi.

Bolmasa batında hakga uzurhah,
Bu fakırdan tañrıga geltür penah.

2270. Dovzah ählige yavık bilgil anı,
Afzal andan, şübhesiz, şäkır ganı.

Bolma mayıl dünyäge, ey ähli-dil,
Toba eylâb can bile hakga egil.

Ger fakır sen ähli-sabr et öziñi,
Bar, gara etme iki älem yüzüñi.

Hormatıñ sakla, yeñillik eyleme,
Kim tiliñ sakla, öküş söz eyleme.

Tañrı bile eylegil köyüñ heman,
İlmesun göziñe hiç yahşı yaman.

2275. Zikir birle erte ahşam zinde bol,
Üşbu giñ älem era her kanda bol.

Bendelik kıl tañrıya şam-u säher,
Magrıfet tab, bol hudayından habar.

Taňrı emrin tut, tüzetgil yolıñı,
Bol tarikat, gözleme sag, solıñı.

Can bile tut barçadan öziñ aşak,
Ahretni fikr edib şayla yarak.

Uçmah istäb ile, şad et öziñi,
Bulga men tiyb gül-gül açgıl yüziñi.

2280. Dovzahıñdan gorkuban zar eylegil,
Bu elemdeñ öziñ bimar eylegil.

Can biel tañrıga bolgıl uzurhah,
Fazıl eyesi ol turur ummıdgäh.

Um şefagat hak resul allahdan,
Fahrı-älem ol habıbillahdan.

Ası ummatga şefagat etgüci,
Ol turur mahşar günü gol tutgucı.

Hem dahı sövgil anıñ törtyarını,
Barça ovlad, barça eshab barını.

2285. Övliyä-u ähli-dillerin tamam,
Biz özine dost, sovgıl, ey gulan.

Bil dogan öziñe mü'min gulları,
Tutmağıl har bu müsülman illeri.

Bolsa özinden ulug sagın atan,
Bolsa ger senden küçük sangıl fotan.

Ger seniñ birle barabar bolsa yaş,
Bil dogan, sagın göziñ üstine gaş.

Diyme öziñin falan, tutma ulug,
Barça pest tut öziñi, bol gorkulug.

2290. Halkı-älemin özinden yahşı bil,
Dise layıkdur saña soñ ähli-dil.

Hak resul nazma ışarat eyledi,
Üşbu nazmı ruhıma söyle tiydi.

Ne kılayın, mende yok nazma mecal,
Nazım etmek men tek ummıdan mahal.

Ka'rı bahra iberib fikrim guşın,
Bitse tiydim ol resul ferman işin.

Men kibi nâkesge ferman oldu, vah,
Can-u dil bu işge hayran oldu, vah.

2295. Gam dumanı köñlüme çökdi heman,
Magrıfet deryası coşdı ol zaman.

Yaşlar akdı gözlerimden durmayın,
Bitdi nahlı-magrıfet gçz görmeyin.

Üşbu nahlıñ mivesin can beççesi,
İydi, bidıñç oldı, ah etdi besi.

Heñ tutub efgan ile söz başladı,
Tañrıga tabşurdı işin, taşladı.

Zähmet izsi kadıra yalbardı can,
İsteyüb ol şerri-şeytandan aman.

2300. Yarı istäb övliyäler ruhıdan,
Zarı birle başladı, üşbu sözin.

Nazma çekdi bu hadısı fikr etib,
Söz era diy tañrı atın zıkr etib.

Tañrınıñ nıgmatların fikr etdi uş,
Mümkin ermes sanamak şükr etdi uş.

Arasında saldı sözler az öküş,
Magnısın fähm eylegey aşna begüvş.

Bilgenince hem nesihat eyledi,
Magrıfet birle hekayat eyledi.

2305. Çünki bu tört birledür dünyä kıyam,
Boldı bu söz üşbu tört birle tamam.

Hatm olındı bu kitab tört bab üze,
Bizden olsun yadıgär ahabab üze.

Tört bile bolgay kıyam barça kâr,
Çün nızamı tek resulniñ çaharyar.

Her ne candar ählige tört payını,
Gezmäge kıldı sebep kadır ganı.

Hergäh öylerge bolur ganat çahar,
Bolsa ger tam öy añadur tört tufar.

2310. Ey garaz, tört birle aglab kâri-hak,
Tüzlemiş fikr, et, sañadur bu sabak.

Yagnı nu törtdür cahan kayım kılan,
Yerleri-u gökleri dayım kılan.

Andan ötri boldı bu nazma sebep,
Talıbı-hak bolsa kim, bolsun talab.

Arbagın tiydikleri tört andadur,
Üşbu tört hem arbagın sanındadur.

Ey garaz, oltursa her kim arbagın,
Haknı istäb tabgusıdur, ey emin.

2315. Tañrı her bir işe etmişdur sebep,
Fazlı-hakdan bolsa hiç ermes acab.

Müstecab etgil dogamnı büru-bar,
Kim okusa rahmetiñ kılğıl nısar.

Yarı bergil, kim okusun, diñlesun,
Can gulagı magnısından añlasun.

Üşbu nazm içre eger sorsañ sene,
Miñ yüz altmış yedi erdi, bilsene.

2319. Bu kitab ismin nedur diyb sorsañ ad,
Goydılar adın munıñ “Vagz-ı Azad”

Temmetil-kitab
Beovnil-melekil-vahhab
Vallahu a’lam bissovab

Temmet, tamam şod,
Şeytan rusiyah şod,
Sene-1336

Şod bitovfik-e huday-e la yenam,
İn kitab ruz-e yekşenbe tamam.

Yazgucı yazganda unutgan bolur,
Okucı okuganda tüzetgen bolur.

Herke haned do’a tama’ darem,
Zanke men bende-ye gonahkarem.

Huda ura dähed alı meratib,
Ke haned fatiha der hak-ge katib.

2324. Vayi’ ez möşteri baha hahed,

Katib ez naziran do'a hahed.

1. 2. Behiştnama

Bismillah Er-rahman Er-Rahim

Senayı-biadad şahı-celile,
Yaratdı bu cihanı gudrat ile.

Sütünsiz asmanlar galdurıbdur,
Öziniñ gudratını bildürıbdur.

Felekni dayıma gerdan kılıbdur,
On iki burcı sergerdan kılıbdur.

Cahan içre goyubdur gice-gündiz,
Gün ile ayı kıldı cemgı efruz.

5. Cahanı bu ikevden rövşen etmiş,
Cahan ähli miradın mundan etmiş.

Acab gudrat bile gudratlı kadır,
Ki tiregsiz gerıbdur türfe çadır.

Tüşemiş yerin, mıh etmiş cebeller,
Ki gögi cüme bostan-u asallar.

Kılıpdır bu cahanı hanı-nıgmat,
Nazar kıl, barmudur payanı-nıgmat.

Yakar baran, bulut oynayar, öser yel,
Akar suvlar, çıkar ot tegmeyen el.

10. Bu hayvan-u nebatat-u cemadat,
Uzalur diyir isem biri-birin at.

Tamam bizden üçin bidinç etibdur,
Beni Adam niçükse dinç yatıbdur.

Gel, insaf eyle, ey ferzendi-Adam,
Öter ömriñden, ägä bol demadem.

Başından her ne ötse ahşam, ertir,
Ömriñniñ batmanından egsilur sir.

Nazar kıl dünyäge her nesne geldi,
Yeñi erken ki gün gün köne boldı.

15. Tamam olgay benayı-ömriñ, ey can,
Biler dövlet bu bende emri-subhan.

Bolur hıdmatda canı birle bidar,
Ki ışkında yanar köñli, kılar zar.

Niçük zar etmesün kim bende bolsa,
Golundan gelmez iş dermende bolsa.

Tövekkelni dürüst kılsun hudaga,
Boyun sünsun ki teslimi-rızaga.

İlahı, ruzı kıl tovfik-ı tagat,
Ki artdur hıdmatı sagatba-sagat.

20. Durud birle öñeli Mustafanı,

Bizim için çekibdur köb cefanı.

Heme övladı-ezvac barı birle,
Kamug yarın husus dört yarı birle.

Olar kimden için köb cähd edibdur,
Bizim için bu yolda iş görübdur.

Tamaman enbiya-u övliyäge,
Ki cümle pişva-u enbiyaga.

Hususan hezreti-Nugman bu yolda,
Gatı cahıd bolub bu tag-u çölde.

25. Alar ruhın, ilahı şadıman et,
Ulug mahşarda gorkudan aman et.

Ayak tofrakların bizge dova kıl,
O tofrakdan gözimge totıya kıl.

Demi-ahırda iman ber, ilahım,
Bağışlagıl heme cürmi-günähım.

Ulug mahşarda, ey settarı-älem,
Olar birläni kılğıl yarı hemdem.

Vähib atlıg resul yaranlarından,
Ki dürler açdı söz baranlarından.

30. Resuldan nakl edibdur üşbu sözni,
Eşidur açsa kim can içre gözni.

Yaratgan gün cahanı cenneti hem,
Yaratdı, tiñle söz, ey yarı-hemdem.

İni her cennetiñ yer birle gök tek,
Uzunun bilmedi hiç kimse bişek.

Meger alla biler, alımdur özi,
Anıñ ilmına ermez kimse sözi.

Kıyamat gün yer-u göklerni, ey yar,
Çekib giñeldur allahım ol mıkdar.

35. Giñelür bu cahan biheddi-payan,
Sıgar sekiz behişt hem ähli birlen.

Öküşdür gudratı perverdigärin,
Ne kılrsa candan olsun ıgtıbarın.

Yedi yer, yedi asman, arış, kürsin,
Sığırsa bip ofuçga, sen ne diyr sen.

Giñeldib bu cahanı yüz bu mıkdar,
Sekiz cennet sığırsa, ne sözün bar.

Sekiz cennet tamam yüz derece ol,
İşkden tä işik baş yüz sene yol.

40. Akar dayım bu deryalar içinde,
Tükenmez, fanı bolmaz mive anda.

Yene nâzik ayalar nurı-ayndan,
Yaratmış anları nurı-mubinden.

Mısalı hemmesi yakutı-mercen,
İmes anlarını gayrı kimse görge.

Ve gayrıga nazar etgen imesdur,
Ne insı-cın anı tutgan imesdur.

Ki yetmiş hülle geymiş her birisi,
Tamaman başga reñg beresi.

45. Götermekde yeñil bir içre saçdan,
Tamam nâzik yüfekden hoş kumaşdan.

Sümeğler, hülleler, etler taşından,
Göz etsen magız-ıncikin görer sen.

Gızıl şerbet bu yak şişe içinde,
Görünen tek görer sen magız anda.

Leçek buynuzları dür birle, ey can,
Bezemişler heme yakut-u mercan.

Açub can semgını, gel, dinle, ey yar,
Behişt içre acayıb nesnelere bar.

50. İlahı, ruzı kılığ gullarıñga,
Heme mümin müsülman illeriñge.

Sekiz cennetni nurından yaratmış,
Tamaman biribirinden ayru etmiş.

Mısalan ayru bolgan tek semalar,
Bize aymış bu sözni rahnemalar.

Yedinci gök üze mövcüddur elhal,
Ki yokdur üşbu sözde kıl ile kal.

Yokarı bir-birinden, diñle hala,
Barından yokarı firdövs-i-agla.

55. Bolur para oşol gün yedi asman,
Ki cümle ähli-mahşar onda fez'an.

Gün ile Ay tutulur anda barı,
Yüzinde galmağay yılduz asarı.

İyter asman-u yedi yer yıkılar,
Tamugniñ üstiden köpri çekiler.

Yedi dovzah nazarga gelgey anda,
Ne barın ası gullar bilgey anda.

Bolur cennetge mümin ähli nazır,
Semalar gitdi, cennet boldı häzir.

60. Bolurlar cennet ähli şad-u horram,
Beşaratlar bolur, iyemes alar gam.

İlahı, köñlümüzni şadıman kıl,
Müsülman kıl, takı ähli-iman kıl.

Ki cennet vasfin istän, gelsün imdi,
Köñil semgın sözimge salsun imdi.

Ayayın bildügümçe vasfin, ey yar,
Hırıdarı gerek, açıldı bazar.

Hakayık ähli söz bazarın açdı,
Ki dınmaz katra kim bu şerbet içdi.

65. Eşidib baver etgen üşbu kovlı,
Söver anı iki dünyäde mövli.

Bu cennet işigin sekiz diymişdur,
Birine dikme, bir kuma goymışdur.

Ki altundan murassag cövher ile,
Yasamış tañrı gudrat enver ile.

Ovvalkı ışık üzre yazmış anı,
Kelmeyi-tayyıba ez can behanı.

Bu ışık enbiyayı-mursalındur,
Yağın älem gehid comardlarındur.

70. İkinci ışık namazhonlar üçindir,
Buzu, erkan getürgenler üçindir.

Üçüncü işik veribdür kim zekatın,
Inanub anlamış sekiz sıfatın.

Bu törtinci işigi kimlerge vermiş,
Alar kim emri-magrufga buyurmuş.

Dahı nâhy eylemiş münker işiden,
Tamag tutmay hak için bir kişiden.

Bu başinci işigi hak anlarga berdi,
Ki nefis arzuvsından gol gösterdi.

75. Bu altıncı işik anlar hac etmiş,,
Tozan, tofrak bolub ol umra etmiş.

Bu yedinci babı gazılarga berdi,
Alar kim kafırlar ile ceng ederdi.

Sekizinci işigi sorsañ ayayın,
Ki cennet vasfını halka yayayın.

Alar kim istemişdur tañrını ol,
Göziñ yummuş haramdan hem çekib gol.

Ata-u enege hayr etmiş anlar,
Müsülman gardaşı hoş tutmuş anlar.

80. Ne anı hayr eylemiş câhr-u nahanı,
Golundan gelse işlär candan anı.

İlahı bizni hayra ra:gıb eyle,
Ki yağşılar sözige talıb eyle.

Yaman işden, yamandan eylegil du:r,
İki âlemde kıl fazl ile ma'mur.

Bu cennet sekiz aymışlar tamam ol,
Birige at berur darıl-cenan ol.

Yasamışdur anı ak dürden Allah,
Beni Adam için vallahı-billah.

85. İkinci cenneti dar es-salamdur,
Habar bergen bize bu hak kelamdur.

Yasamışdur gızıl yakutdan anı,
Alar bir dânesi yüz miñ cahanı.

Üçinci cenneti-mä'va turur at,
Kelamıllah içinde bolmış isbat.

Anı yaşıl zebercedden tüzetmiş,
Acayib gudrat ile şeyle etmiş.

Çaharum cennetige huld erur ad,
Kelam içre anı hem eylemiş yad.

90. Bina etmiş aña bu sarı mercan,

Ki gudrat birle düzdi anı sübhan.

Nagım diymiş bu pencüm cennet adın,
Berur tañrım özi gullar mıradın.

Binası cümle munın ak kümişdur,
Kelam içre huda özi diymişdir.

Şişüm cennet ki firdövs at berur ol,
Söver gullarına andan berur yol,

Tüzetmişdür gızıl altundan anı,
Hudaniñ lutfidur, tutma gümanı.

95. Yedinci cennete Adn adamış hak,
Diyünler cümle mümin ähli-sadak.

Tüzetmişdur anı ak dürden anı,
Tamam cennet başıdur, dinle sözni.

Bu cennet cümlesiden ilgeridur,
Anıñ çün barça cennetler seridur.

Acab ermes öy öyden yahşı bolsa,
Ki zib-u ziver ile nakşı bolsa.

Bu cennetge iki ışık mübeyyen,
Tüzelmiş gudratı-hakdan muayyan.

100. Ki her ışıkde iki tahta gafi,
Bu tılladan tüzelmiş yok hılaflı.

İki tahta arasın sorsan, ey can,
Heman arası tek yer birle asman.

Hemme cennet binasın hem diymişdur,
Bu kerpiçler biri altun-kümişdur.

Suvagıdur tamamen müşki-ezfer,
Ki häki zagfıran birläni anbar.

Ki köşkler bardur dürden tüzelmış,
Anıñ penciresi yakutdan olmış.

105. İşikleri tamam cövher turur bu,
Yüzine tutdırılmış magnı-incu.

Ki vasfı çoh tutur, kim tilge gelmez,
Kuta akl ile aña yetmek olmaz.

Bu cennetlerde tört derya akar ol,
Kim içse, katrası canga yokar ol.

Birisi bahrı-rahmetdur, akar bu,
Sekiz cennet üze, ey yarı-niku.

Bu sufniñ taşları yakutı-lu'lu',
Cövahırlar bolur hem anda lu'lu'.

110. Ki gardan akdur anıñ suvları saf,
Şirinräkdur asaldan diymenem laf.

Yene birisi Kvser arık olgay,
Bir içgen susamakdan farıg olgay.

Muhammed arıgı diyrler aña bu,
Barur üşbu arıktan ummata suv.

Agaları anıñ yakut ile dr,
Kenarı anak olgay cümle pr-pr.

Bu yılduzlar hasabından kşrk,
Ki cümlesi erur pkizeden pk.

115. Suvar ummatların üşbudan ol an,
Bolur ol suv, ey can ummatga derman.

Bu cennetde bulag kafur erurlar,
Dahı arık ki tensim adayurlar.

Dahı bir arık anda selsebildur,
Birisi dahı anda zencebildur.

Rahık-u mahtum ayturlar biri bar,
Mhrlikdr aalmas kimse, ey yar.

Ki andan zge suvlar sanı yokdur,
Eger bir-bir diysem, payanı yokdur.

120. Hasaba gelmegey bes tañrı kni,
Inanmasañ göz etgil bu cahanı.

Erur üşbu cahan bir cayı-fanı,
Yene yok suvlarınıñ heddi-sanı.

İlahı, bağı-bostan güllerini,
Nesib et arzuylan bilbillerini.

İlahı, yahşılarnıñ sövgüsin sal,
Tovazıg cayıda kıl misli bir dal.

Pıgamber tiydi magraç gicesinde,
Heme asmanları seyr etdim anda.

125. Tamam cennet içinde barın bar gördim,
Aka durgan çahar enhar gördim.

Biri suvdur anıñ hem birisi süyd,
Inangıl üşbu sözge, bolma merdud.

Dahı bir arıga hamr at berurlar,
Ki lezzetli şerabdur, içirurlar.

Biri üşbu arıgın bil asaldur,
Şekerden şirinrāk adı baldur.

Bu deryalar akar cennet içinde,
Acab hayran bolur bir görgeñ anda.

130. Tamaman hovz içige girer anlar,
Gatışmaz bir-birine akar anlar.

Bu hovz içre asal, süyd, hamd, suvlar,
Girer bolsañ tofukga yetmegeyler.

Uluglıkda bu hovziñ heddi bolmaz,
Kötäh aklım diyr isam anı bolmaz.

Huda-ya aklımı efzunter etgil,
Tilim zikriñ bilen dayım tebretgil.

Höves bergil halayık sözlerine,
Gözimiz nazır etgil yüzlerine.

135. Alar sarı üçin balı-ferimin,
Gelür yollarıga ferş et serimin.

Kabul eyle tileglerimin, ya reb,
Rovan et gözlerim yaşımı her şeb.

Hudaniñ gudratından açdı gözni,
Pıgamber tiydi Cebrayılga bu sözni.

Bu deryalar geler kandan ne yerge,
Gider indi habar ber munı bizge.

Tiydi Cebrayıl hovz içre geler anlar,
Ki bilmen kaçça rahdan gelgey munlar.

140. Doga kılğıl eger görmek tileseñ,
Bularniñ aslına ermek tileseñ.

Doga kıldı resul ol dem hudaga,
Melek iberdi huda ol Mustafaga.

Salamdan soñ ferişte aydı bu söz,
Eya Ahmed, bu dem yumgıl iki göz.

Yene açgıl tiydi men yumdım, açdım,
Oşol halat bir ağaçga sataşdım.

Ağaç üstünde akdur kubbası bar,
Yaşıl yakutdan ışık kafusı bar.

145. Gızıl tılladan hem ışık kilidi,
Açılmas ayladım ol bağı, bendi.

Yedi yer, yedi asman, ins ile cın,
Bu kubba üzre goysa cümle birden.

Bolur misli tag üze guş gonan dek,
Heman kaf tagına serçe minen dek.

Akar tört arıgı gördim tüybinde,
Tiydim, imdi gayıtsam üşbu yerde.

Melek tiydi: neyge girmedin, ey can,
Ki indallahda sen hormatlı mihman.

150. Tiydim, yokdur kilid mende, açılmas,

Kilidsiz bu işikge girmek olmas.

Tiydi, kilid golundur, açıban gir,
Acayıb, hoş garayıb, görgil, ey mir.

Tiysem kanı, tiydi bismildur, ey şah,
Tiygil kafu açılsun, bolgıl ağäh.

Tiydim Bismil ki bu kafu açıldı,
Hudaniñ nuri üstümge saçıldı.

Ki girdim kubbaga gördim ki tört nähr,
Akar tört rükün kubbadan seraser.

155. Tiydim, gördim, beli istegümi men,
Tiydi: “Kılgıl nazar duvbara hem sen”

Nazar kıldım, bu tört rükne yazılmış,
Bu “Bismillah” nakış ile düzilmiş.

Çıkar suv arığın gördim heman dem,
Bu Bismil mimden, ey çeşmi pürnem.

Yene süyd arığı, Allah-a, senden,
Çıkar gördim acayıb gudratından.

160. Ki hamr arığı rahmanı-mimden bu,
Asal mimi-rahımdan, ey mehi-ru.

Ki men bildim bu tört arıknın aslı,
Bu bismilden erur, ey merdi-uslı.

Diydi Allah bu hinde, ya Muhammed,
Bu ism ile meni kim eylese yad.

Seniñ ummatlarıñdan bolsa özi,
Ki halıslık bile diyse bu sözi.

Suvargay men bu tört arıkdan anı,
İçerse, lezzet algay kayfi-canı.

165. Kişi hak yadını sövmek tilese,
Eyesin can ile ögmek tilese.

Tutub sünnetni nefsi manıg olsun,
Hudatı her ne berse kanıg olsun.

Tamag birle yırtalmasun yürekni,
Ki üzsün bogzıdan bu nefsi-sekni.

Mucahıdda cefaga tutsun anı,
Verüb kim ol ite suv birle namı.

Veger güyç alsa semrib üşbu mekkar,
Kılur agzalarıñ gullukda bimar.

170. Habardar et, huda-ya, men guli sen,
Ki görsetgil maña dogrı yolu sen.

Darıg-a, yetmese fazlından imdad,
Dahı kimge kılur men dad-u feryad.

Vasfı-uçmahdan sizge zikr eyleyüm,
Diñleyüb candan mansa, söyleyüm.

Uçmah içre girse, hoş ovkat geçer,
Şenbe gün uçmah suvın mümin içer.

Yene yekşenbe asal içgey dahı,
Ruzı-düşenbe içer süyd, ey ahı.

175. Hamr içerler ol dahı seşenbe gün,
Mest olub, serhoş olurlar üşbu gün.

Mest olan sagat uçarlar elif-a:m,
Bir ulug taga yetüşgünçe tamam.

Ol ulug tag müşki halısdan ola,
Selsebilniñ suvları andan gele.

Selsebilniñ suv içerler bagd ez an,
Üşbu çarşenbe günü bolgay heman.

Bagd ez an uçgay alar miñ yıl yene,
Yetgünçe kasrı-Menifni cayına.

180. Ol Menif bir köşk erur nurdan tamam,
Yetmek olmaz vasfına hasıl kelim.

Tahtları bardur belend payanı yok,
Hem goyulmışdur çanaklar sanı yok.

Bagzı cövher, bagzı zer-nukra imiş,
Dürlü şerbetden içi dolu imiş.

Olturur her birisi bir taht üze,
Cümle Kur'andur, mangıl bu söze.

Yastuk-u ziba tüşekler hem harır,
Bir-bir üste hedde-beyandan kesir.

185. Yagnı galın-u besatlar zil yüfek,
Gudratı-hakdan tüşelmiş, kılma şek.

Ol gadar bolgay belend tahtlar heman,
Yer bile gökden bolur mabeyni-an.

Oltururlar taht üze tekye kılıb,
Her birisi horram –u şadman bolub.

Munlara ingey şerabı-zencebil,
Hoş içerler üşbumı bikal-ı kıl.

Hoş acab ayşı-feragatlar kılar,
Ol güne pençşenbe adalar alar.

190. Aynı-bakı çeşmesinden ak bulut,
Munlar üzre hülle tökgey küt-küt.

Yagnı min yılga gadar hülle yagar,
Zil yüfekden cümle hoş nakş-u nigär.

Mümini-ednası yetmiş hülteni,
Üşbu hülleden geyer bilgil munı.

Her biriniñ bolgay ol reñki diger,
Camayı-ziri bola ziba meger.

Yuka bolgay hülteniñ her birisi,
Bergi-gül dek, dinle, ey din tirisi.

195. Sonra uçgaylar bu müminler yene,
Miñ yıla yetgünçe maksad cayına.

Maksada yetgen günü cumga bolur,
Ol ebed sufrası üzre olturur.

Arık iygen anlara, adı rahık,
Kim bährelik köfik müşkdür, ey refik.

Andan içgeyler bular lezzet bile,
Dürli şerbet ayş ile aşret bile.

Türli mive türli aş türli tagam,
Hoş içer eylär novaziş has-u a:m.

200. Razı men diyb gelgey ol hakdan salam,
Dedyeler bergey bulara ihtimam.

Göz gören, gulak eşitgen bolmagay,
Hatırına kimseniñ hiç gelmegey.

Nazır olgaylar hakın didarına,
Girdiler çün cennet ähli darına.

Hasret-u gamdan eser yok bagd ez an,
Aşret içre galarlar ki cavıdan.

Tiydi bu sözni resulı-rehberan,
Tañrıga her kimse geltürse iman.

205. Tutsa emrin, kılsa ol salıh amal,
İctinab etse günähden bicedel.

Bu keramat, bu şerafetdur aña,
Hem nesib etgey huda didarınga.

Ey huda-ya, ruzı kıl didarı yar,
Mümine derkär ovval, soñra car.

Bu cennet ählinden bir kimse, ey can,
Kılırsa arızuv didarı-rahman.

Melayık geltürür ol dem bıraklar,
Uyan tilla murassag, zin cevahir.

210. Beşarat birle diyrler indedi hak,
Tutarlar şad bolub anlarga saddak.

Bu mihmanhanaga tüşgeyler ol dem,
Yerler dürli nıgmat şad-u horram.

Salam gelgey hudayı-binezirden,
Rahımlık mährıban hayyıl-kerimden.

Eşitürler gulak birle salamı,
Bu mihmanhanada bolgay tamamı.

Yagın göz birle görgeyler hudanı,
Cähitsiz ohşaşı yok la mekanı.

215. Cahan era cemalın tañrı kadir,
Tolun ay tek görürler ähli-nazır.

Bize vacıb kılıbdur bitmegi ol,
Özi bilur özin görsetmegi ol.

İlahı, fazl ile didarıñı ber,
Yürekde zovkı-şovkdan zarıñı ber.

Soval etdi resuldan ka'bul-ahbar,
Niçük erken bu cennet içre eşcar.

Nebi aydı ağaçlar şöyle bitmiş,
Acayıb zınat ile anda tutmuş.

220. Gurumaz fudak-u yafrak tökülmez,
Tükenmez mivesi, hiç fanı bolmaz.

Ki tubıdur ağaçlarıñ belendi,
Heme cennet içinde ercümendi.

Anındur aslı ak dürden tüzilgen,
Miyanı hem dahı kümişden olğan.

Oudakları zebercedden imişdür,
Anın yafragı altundur, kümişdür.

Ki yetmiş miñ pudak bar ol ağaçda,
Yafuşmış her pudagı, sankı arşda.

225. Ki anı pudagı asmana yetmiş,
Huda gudrat bile şöyle tüzetmiş.

Tamam cennet içinde saya salgay,
Ki cennet ähli andan bähre algay.

Tamam pudak semerden şöyle pürbar,
Bu cennet ähli ayş-u aşret eylär.

Ki her pudakda yetmiş miñ varak bar,
Ki birinde yazılıdur: La ilaha illallah...

Eger sözge inansañ, bu turur söz,
Inanmasan, göni gözle açıb göz.

230. Bu törtinci semada seyr etedur,
Işığı cümle älemin tutadur.

Yene cennet era köbdür ağaçlar,

Kümiş birle tamamen altun anlar.

Pudakları anıñ bagzısı altun,
Kümişdür bagzı, sözden añla mazmun.

Agaçlar kim bu dünyä içre bitmiş,
Tüybi yerde, pudak asmana yetmiş.

Anıñ çün dünyä ermiş cay-ı teklif,
Inanmadı muniñ çün ähl-i teşrif.

235. Bu cennet tofragıdur müşki-anbar,
Dahı kafurı-hoşbay ile ezfer.

Arıklar suv-u süyd-u asaldur,
Dahı hamr adı şerbet bihalaldur.

Öser yel uçmah içre hoş mılayım,
Deger yafrakları bir-birge dayım.

Çıkar anda alardan türfe avaz,
Gurılğan tek bolur hoş miñ saz.

Eşitgen bar imesdür insı-cından,
Aña menzeş bu dünyäde hoş elhan.

240. Bu sazlarnıñ ovazın dinlegenler,
Alıb lezzet alar ki sust bolurlar.

Olar horram oşol dürli ovazdan,
Eşitdim üşbu sözni dilnovazdan.

Huda-ya rahmetinden kılma mahrum,
Bizi goyma iki älemde magmum.

Alıdan fathı-bab oldu bu akval,
Resuldan nakl edib ol sabıby-hal.

Tiydi cennet içinde bir ağaç bar,
Başından hülle feyda misli-esmar.

245. Tüysinden at çıkar, ganatı bolgay,
Eyerli hem uyan zınatlı bolgay.

Bezegi dür bile yakut turur ol,
Tezek salmaz, takı hem eylemez bovl.

Hudanın dostları mingeyler anda,
Bes ol atlar uçar cennet içinde.

Ayak üzre yören halkdur, ilahı,
Geydürgen sen başa dövlet kulahı.

Bu gullarga kılıb sen türfe engam,
Sebeb nädür, bize bir eyle ilham.

250. Huda diyir gullarıga bu atabı,
Bolar yagnı sovallarnıñ covabı.

Namaz anlarda pişe, sizde uyku,
Alarda ruza, sizde iygü-içgü.

Alar cahıd b olub hak hıdmatında,
Heman siz bivefanıñ zınatında.

Ten-u can tañrıga sarf etdi anlar,
Menim buyruklarım hoş tutdı anlar.

Atabı-hoş alarga yetdi rebden,
Keramat ruzı kıldım bu sebebden.

255. Alar adın veli kılmış katında,
Ezelde sövmiş anı hezretinde.

Nesihatdur bu sözler hoş bilene,
Bilib canı bilen ragbat kılana.

İlahı, gullarınga yarı bergil,
Kılıb ihsan behişt gülzarı bergil.

Nesib et hüyr guçmaknı gulinga,
Minib at anda uçmaknı gulinga.

Resuldan üşbu söz açıldı küll-i a:m,
Söver ummatlara bu sözdür engam.

260. Dahı var cennet içre bir şecer hem,
Anıñ mivesi çoh ey yarı hemdem.

Süçükdur vallahu-yumşak köfikden,
Dahı päkizeräkdur päk müşükden.

İydürmez mivesin gullar barıga,
Meger iydiyr namazhon gullarıga.

Namazhon bol, namazhon bol, namazhon,
Namazhonlarga şöyle bolgay ihsan.

Tamam işler başı bilgil namazı,
Namaz açgay sekiz cennetde yazı.

265. Namazsız gullarda ol gün zemistan,
İşi duşvar, açılmaz bendi-zından.

Hudavend-a, müsülman eyle bizni,
Müvehhid ähli-iman eyle bizni.

Yaman yoldan, yaman yoldaşdan, ey hak,
Saña ısmarladım işimni mutlak.

Çeker men her zaman derd ile ahı,
Bu ahım kılma bihuda, ilahı.

Habar içre resuldan dür saçıldı,
Oyandı can, köñilden zeñg açıldı.

270. Tiydi, halk etdi hak hüyr kızlarını,
Ki tört renkden, ey adam, negini.

Biri ak, biri yaşıl biri sarı,
Birisi surhın leyl-u naharı.

Bedenin zagfıran, müşkden etmiş,
Dahı kafurı-anbardan tüzetmiş.

Saçı hüyrini garanfelden, ayayın,
Bu hem hoş isli ferdür ayayın.

Ayak barmagıdan tızıga tekru,
Hoş isli zagfirandur, ey meh-i ru.

275. Tiziden tä bedenge müşk-i ezfer
Bedenden tä boyunga müşki-anbar.

Boyundan tä başa kafurdan olmuş,
Acayıb gudrat ile hoş tüzelmış.

Görenler göz ayırmakdan beridür,
Niçük vasf etse andan ilgeridür.

Tüykirse bir keret dünyäge ol hüyr,
Bolurdı müşk cahan cümle püre-pür.

Yazıglı sınıasında äri adı,
Hudaniñ adlarıdan hem bir adı.

280. İki gerden arası tört ağaç yol,
Bu sözden magnı añla, ähli-makul.

Uluglıkda acab ziba mehi-ru,
Göerse göz alarnı can-u dilcu,

Ki her golunda on tilla bilezik.
Takı her barmagında munça yüzük.

Her ayakda yine on bürmesi bar,
Tamam ol lu'lu'ı-cövherden, ey yar.

Ne hınat isteseñ anda muhayyan,
Bolur öbmek-u guçmak tamaşa.

285. Diyme, ey kimseyin-ähli-maganı,
Köñilden tutsa dost üşbu cahanı.

Huda-ya, magrı gözlerin güşad et,
Ki köñlim hanasında andan abat et.

Umıd menden kerem senden hodayım,
Beher hal üzre kılığ lutfı-dayım.

Rovayat İbni-Abbasdan kılunmış,
Acab sözdür resuldan nakl olunmuş.

Tiydi, cennetde gördim bir acab hüyr,
Tiydiler adıl anıñ Lenitedür.

290. Yaratmış tañrı dört nesneden anı,
Ki anbar, müşk, kafurı-zagfiranı.

Ki hayvan suvıdan palçık suvalmış,
Acayıb zib-u ziverden tüzelmış.

Heme hüyrler anıñ ışkında valah,
Ki görsek diyb kılarlar zarı-nalah.

Eger tüfkürse bir şura bahra ol päk,
Suvı bolgay şekerden hem şirinräk.

Gören ayrılsa, gündizi bolur tün,
Bolur biryan ciger hem anca pürhun.

295. Yazıglı sınasında üşbu hat bar,
Maña her kimse kim cüft olmak istär.

Dovam ol tagatı-reb birle bolsun,
Hova birle hövesni artga salsun.

Säher gov uykudan, kıl gerye-zarı,
Hudadan istegil tovfıkı-yarı.

Ki ol lutf eyesi, kani-keremdur,
Ki bahrıñ katıda älem älemdur.

Ki yokdur asılarga özge çare,
Anıñ bir zerresi, bil sad hezara.

300. Üzilmes gollarından dest umıdı,
Öziñ tiydiñ kelamda bolma novsıdı.

Habardur İbni-Mesguddan bu akval,
Resuldan kıldı nakl sahib cemal.

Adan cennatın hak ol dem yaratdı,
Bu cebrayılga gudrat emrin etdi.

Tiydi, bar, cenneti seyr et bu sagat,
Yetüş, gullarga bolmış ne şefagat.

Ki Cebrayıl barıb tovf etdi barın,
Acayib gördi bostan lalezarın.

305. Ki vasf eylärge bilbiller tili lal,
Eşitgenler bolur vasf etse bican.

Gezerdi seyr edib ol hak emini,
Gözerdi, tiñleyürdi zibi-zini.

Yolukdı carıya ol hin, ey yar,
Tebessüm kıldı Cebrayılga yek bar.

Ki tişi ağıdan cennet tamamı,
Işıklandı tamam, ey merdi-a:mı.

Yıkıldı Cebrayıl, kim secde kıldı,
Güman ovval yüz abdan cilve kıldı.

310. “Göter baş!” diyb, neda kıldı ol gırnak,
Neyge secde kılur sen, gel, maña bak.

Görüb ol dem anı tañ etdi bisyar,
Acab zınatlamış gudratlı cebbar.

Tiydi ol carın ol dem, maña bak,

Kimiñ üçin yaratıbdur meni hak.

Bilurmu sen, maña bir kılıgıl ezhar,
Niçük bende eken bolgay maña yar.

Covabda berdi Cebrayıl oşol dem,
Bu işlerge meniñ hem danışım kem.

315. Meger, öziñ bile sen diyb söz etdi,
Eşitsem diyb covabın hem göz etdi.

Yaratmışdur anıñ üçin meni hak,
Rıza bolsa huda her halda mutlak.

Hova birle hevesden bolsa ol du:r,
Iza iymese andan kimse tä mu:r.

Beher halda rıza cuyende bolsa,
Rızasın istese her kanda bolsa.

Men anıñ cüfti diyb berdi covab ol,
Kılur cennet üçin bagrın kebab ol.

320. Gatı haldur rıza bir gulga tutmak,
İzi her kimseden kim tek yovıtmak.

Pisend eylär görer nä bolsa herçend,
İçerse zähri-zakkımı bilur gand.

Cahan içre heme nähoş aña hoş,
Bolur özgelere her hal kılıb boş.

Hudanın gahrı, lutfi yanında den,
Barabar görünür aña hemme ren.

Barabardur aña sögmek-u ögmek,
Tagyın bir är işidür yükni çekmek.

325. Bu halı kıl nesib has gullara sen,
Şerigat ber müsülman illere sen.

Habardar et tarikat yollarından,
Mededhah kıl hakikat ilerliden.

Hakayık ählini duş et garıba,
Köñil dünyäni tutmasun habıba.

Yeter cahanına handan geçenler,
Özin yok eyleyüb sandan geçenler.

Habardur ol resuldan diñle ey can,
Eşitse baver eylär ähli-iman.

330. Tiydi, gördim sekiz cennet içinde,
Bina eylär melayık köşkler anda.

Biri kümiş bügrinç biri tilla,
Tüzeturlar binasın zınat ile.

Garab turdım binadan çekiler el,
Göz etdiler bu halatda sag-u sol.

Soval etdim neyge farıg turar siz,
Gähi farıg bolub, gäh gol urar siz.

Tiydiler, zikre tursa kasr eyesi,
Gol urarmız turıb, bitgey binası.

335. Kaçan ol zikriden farıg bolanda,
Binadan gol çekermez biz hem anda.

Dovamı-hak zikrin et, ey bahtı hoş yar,
Seniñ işiñ dayım kılsun melekler.

İşiñ bitmez eger gafil yatarsañ,
Hayf gaflat bile ömriñ ötürseñ.

Hudaga bendelik kıl, ey hiredmend,
Zikirden lezzet al misli şeker, gand.

Habarda geldi diñle sözimni,
Eger çendi ki hüyr bilseñ özimni.

340. Kişi kim ruza tutsa ruza ayı,
Aña nıgmat berür, tañla hudayı.

Günige hüyri-ayndan gızı-ziba,
Huda bergey, eşit, ey canı-şeyda.

Tolubdurlar aña dur birle hayma,
Özinden özge görmändür, gam iyme.

Ki her hüyre gurılmış tahtı-etmiş,

Gızıl yakut erur, ey bahtı bitmiş.

Her taht üstide yetmiş tüşek bar,
Muhabbat birle sayım anda yaylar.

345. Yene miñ gırnağı her hüyriñ anda,
Ki altundan varak anlar elinde.

Alar zınat bile aldında turgay,
Bolur peyda alarnı kimse görgey.

Kişi kim bolsa sayım ruza ayı,
Bu şöketler aña bergey hudayı.

Eger hak bende bolsañ ruza goyma,
Ki şeytanı-lagın kovlıga uyma.

Uyub ayrılmagıl, gel, beyle hüyrden,
Biter iş bar imes üşbu huzurdan.

350. Vefasız dünyäniñ kemdur huzurı,
Biten iş yok cefadur gurı-gurı.

Habardaur Mustafadan bu söz, ey yar,
İman şemgı bolan kes baver eylär.

Acab sähra sıratniñ yensesinde,
Ki päkize ağaçlar bardur anda.

Tüybinden har ağaçniñ iki derya,
Akar gider hemme cennet sarıya.

Biri cennet sagıdan, biri soldan,
Tüzetmiş lutf ile beyle çölden.

355. Sıratdan mümin iller çün geçerler,
Gatıg susar oşol suvdan içerler.

Hasabgähde bolur gün ki turubdur,
Tozap, tofrak, muşakkatlar görübdür.

İçenden soñ yeten hal sınaga suv,
Hıyalat, gıll-u gaş gitgey yaman hu.

Bu suvlar kim kaçan garnıga bargay,
Necasat, bovul, gan andan ayrılgay.

Ki zahır, batınıñ pāk kılgay ol suv,
Eser galmaz yaman hocrekde bir mu.

360. Geler anlar, yene bir hovzı-diger,
Tüşer hovza, bolar nāzik bedenler.

Derisi yumşak anlarnıñ yüfek dek,
Yüzi bolgay tamamen tolun ay dek.

Cesed pākize misli müşki-anbar,
Ki hoşboylukda anlar tā seraser.

Tamaman babı-cennetge gelurlar,
Görüb andan teferrüçler kılurlar.

Gızıl yakut binası böyle hoş öy,

Bolub hoşvagt heman diyrler ki hey-hey.

365. Kakar her biri ol dem babı-cennet,
Açar bab, geldi diyb eshabı-cennet.

Çıkar hüyrler söyiñşib ol dem, ey yar,
Ki her birisi öz ärin gucaklar.

Aydar ol hüyr: söverim sen turur sen,
Hudayım razıdur, men razı senden.

Goyarım yok elimden imdi hergiz,
Bolar bir-birige ol gandı-şekerriz.

Girerler cennet öyünge salamat,
Söver yarı bile barı tamamamat.

370. Ne hoşdur kim gelende cüfti çıkmak,
Söver yar diyb, şirin söz birle bakmak.

Berür her mümüne bir köşk anda,
Ki yetmiş taht gurubdurlar içinde.

Kiş her tahtda yene yetmiş tüşek bar,
Kayu birinde yetmiş hüyr tayyar.

Ki her bir hüyri yetmiş hülle geymiş,
Ayakların tüşek üstinde goymış.

Bu hülläniñ taşından görseñ ol hüyr,
Ki incik içre ol magzı görünür.

375. Eger tovsıf ederssem hüyrleri men,
Ki hayran galar sen, agzıñ açar sen.

Yere tüşse alar saçından bir gıl,
Işıklangay bu yer ähli tamam yıl.

Huda-ya, üşbu hüyrlerden nesib et,
Bizi mümin müvehhidden het.

Bu kablım, nasıyamnı safı kılğıl,
Gulum diy, gul gibi istada kılğıl.

Resul aydı bu sözni, diñle, ey can,
Inansañ sende bolgay nurı-iman.

380. Tamam cennet içi rövşen bolubdur,
Heman yagan kibi nur üstine nur.

Bu cennet ähli yatmaz ol mekanda,
Ne gün bolgay, ne ay, ne gice anda.

Ne bu uyku bolgay, ne de ölüm bar,
Anıñ çün uykudur ölüm bile yar.

Tufarı yedidur cennet taşında,
Çövürmişler bu cennet degresinde.

Kümişdendur bu ovvalkı tufarı,
İkincisi zäheb, ey merdi-käri.

385. Bu yakutdur üçüncisi anıñ hem,

Törtüncü lu'lu'idur cana merhem.

Ki başinci dür, altınca zeberced,
Yedinci nurdur, ey ferzana ferzend.

Ki baş yüz arası her tufarın,
Tiydim, budur ki bolsa ıgtıbarın.

Nesib kıl gullara görmekni, ey zak,
Görüb içgerige girmekni, ey hak.

Yene cennet ähliden söz ayayın,
Eşitgil anlarıñ vasfin diyeyin.

390. Eger yarı kılursa hak gulıga,
Salur köñlige geltürür tilige.

Mücerred novcuvandur cennet ähli,
Sakal bolmaz, yaman tüy bitmez aslı.

Meger ärlerdur yaş burutlar,
Yüzinge gaşı birle kirfigi bar.

Çekilmiş sürmeler hem gözlerine,
Biten tüklerde yumşak özlerine.

Ayal-erkek ayırmak bolmaz anda,
Meger tächden ayallarıñ başında.

395. Anıñ täci hurus täci tek olgay,
Bedenler bu nişana birle bilgey.

Burnunda, gasıgında, goltugile,
Tüki bolmaz, bu sözni yahşı diñle.

Başıda täci bolgay, gaşları hem,
Ki on bäs yaşda bolgay yaşları hem.

Garrılar yigit olub bir nırha gitgey,
Sebiler ulalub bu yaşa yetgey.

Avazda Davudiñ avazını hak,
Berur Yusuf cemalın, dinle mutlak.

400. Cahan halkında goymış yüz cemalı,
Bu togsan tokuzın Yusufğa halı.

Bölib birisini gayrıga vermiş,
Göz açan gudratın äşgäre görmüş.

Ayalı, erkegi barça cemallıg,
Heme suratda, sıratda kemallıg.

Gören aşık bolar şöyle cemala,
Ki hergiz bakmagıl bu mülki-mala.

Ki gün-günden cemalı-husnı artar,
Tutar zib ile zınatlar sera-ser.

405. Niçük artar haramlarıñ cemalı,
Bu dünyä aşretinde bolsa halı.

Ki hergiz bolmagay endişe, gaygu,
Bolur pişe alarda iygu, içgu.

Gelüb hülle, acab dövrän ederler,
Bırak atlar minib, seyran ederler.

Barıb kövser suvından hoş içerler,
Öfub mahublar-u hüyrler guçarlar.

Diysem, her bir kişi onda içer, yir,
Huda yüz kimseçe onda kubat biyr.

410. Cumag etse eger mahbub ile hem,
Ki bolmaz, lezzeti yüz kimseden kem.

Ayal-erkek bu dünyäde söyişgey,
Bu şahvet lezzeti birle öfüşgey.

Mıradı bir-birinden bolsa hasıl,
Melul bolgay biler bu sözni akıl.

Bu uçmah ähli bir-birin guçanda,
Haya perdesi aradan göçende.

Bu sövgü birle ol halat yafuşgay,
Ki lezzet birle bir-bire tafuşgay.

415. Ki hergiz bir-birinden ayırmaz anlar,
Çü segsen yıl geçer, bir armaz anlar.

Bu dünyäde diyerler elli miñ yıl,

Ki uçmah içre bir gündür, anı bil.

Cumagı taze kılsa günde her bar,
Bikir tabgay bu hüyr gızlarını anlar.

Huda-ya mümin ählin bigüman et,
Bu tagırını eşitse şadıman et.

Bu can köñil muştakı bolsun,
Tilegleri bu mülki-bakı bolsun.

420. Bu söz kim İbni-Abbasdan tüzüldi,
Açan candan gulak bu sözni bildi.

Hudanıñ dostıdur miveler eken,
Tagamlar arzuvar kalb ile diken.

Geler yetmiş miñ ol halatda gırnak,
Eşit bu sözleri, gel, gudrata bak.

Getürgeyler dür, yakut avanı anda,
Ki yetmiş miñ desterhanlar sanı anda.

Ki her handa miñ altun gabı bolgay,
Kimiñ vasf eylemekge tabı bolgay.

425. Ki her gab içre yetmiş miñ tagam bar,
Tamaman reñgi özge, görmemiş nar.

Ne tabbahlar bişürmişdur anı hem,
Ne gazan içre gaynab görmemiş dem.

Veliken gudrat ile “bol” tiydi hak,
Cefasız, bimuşakgat boldı mutlak.

Veli iygey oşol dürli tagamı,
Ayalı hem bile hoşvagt tamamı.

Tagamlardan iyüb bolgan zamanda,
Hovadan guşlar iner yagnı anda.

430. Oşol äрниñ başı üzre turarlar,
ki ganat ganata yagnı urarlar.

Aydarlar, ey veli, guşmız, uçarmız,
Ki kafur, selsebil suvın içermiz.

Tutub cennetde cay ot, suvından,
Yermiz türli elvan güllerinden.

Acab päkize etler bizde mövcud,
Siziñ çün halk eşibdur bizni mabud.

Kılar arzu oşol halat anı hem,
Tüşer han içre guşlar mest heman dem.

435. Huda izin bilen birıya bolurlar,
Anı iyb hoş novazışlar kılurlar.

Tirilib yene guşlar gudrat ile,
Uçub gider acayıb zınat ile,

Kemalı-gudrat öküşdür kim hudaga,
Açub can göz, garagıl sagı-sola.

Niçük gudrat bile älem tüzübdur,
Biler kim bahrı-ırfanı yüzübdur.

İlahı, fazl ile aç çeşme-canı,
Ki esrar ılmıdan añsun mağanı.

440. İlahı, dogrı salgıl hak yolına,
Öziñ yetgür hakayık menziline.

İlahı, çare kıl biçare zara,
Yetür menzilge, goyma ihtiyara.

Bu gül diyer, ki sözlärge sözim yok,
Uyatlıg men ne gözlärge gözim yok.

Bu uçmahıñ tagamı fanı bolmaz,
İçer, yer hergiz payanı bolmaz.

Mısalı dünyäde Kur'an turur bu,
Bilib bildirmek ile tükenürmu.

445. Süñek bolmaz etinde, mivede çig,
Dahı bolmaz ol yerde ıllat-u ig.

Dahı ıssı, savık ol yerde bolmaz,
Mılayım yer öser, hergiz kemelmez.

Ölüm yok, gaygu yok, endişe yokdur,

Namaz-u ruza hergiz pişe yokdur.

Acab pākize cay, āhli-keremlik,
Tovazıg birbirige möhteremlik.

Uruş yokdur, cedel, bihuda söz hem,
Tomaşa zovk eder anlar dema-dem.

450. Yene aydı pıgamber üşbu kovlu,
Tagamlı miveler yir cennet āhli.

Bolub hoşboy iygen hem içgen anda,
Ki kafur, müşk isi tek her iygende.

Misalı dünyäde ferzende menzär,
Niçe müddet ene garnında yaylar.

Sorar gan göbeginden tä bolur sir,
... tutar pāk anı takdır.

Ki yok yerden töretgen mäligiñ bar,
Eger pāk saklar isene şekiñ bar.

455. Tanı nefsiñ ovval, soñ haknı tanı,
Hakayık aldı özinden maganı.

Özin bilib, aşak tutgan velidur,
Veli gul şeksiz uçmahiñ ilidur.

Hemme mümin musulman kine tutmaz,
Bu kine āhli şeksiz dine tutmaz.

Özin bilmän tutubdur kiri-kine,
Ki hergiz gelmegey kin ähli dine.

Bu mümin sada dil şekkäk isemdur,
Munafik eger şekden päk imesdur.

460. Behişt faslı tamam boldı bu yerde,
Salam menden yetişsun ähli-derde.

Arab, farsı tilinge danışım yok,
Arablar, parsılar birlen işim yok.

Bu Türkî yarlara nazım tüzetdim,
Doga birle añarlar diyb göz etdim.

Maña ayb etmäniz, ey Türki-yaran,
Çıkar ot kemter-u kem tüşse baran.

Bu aklım erdigñ nazm etdim üşde,
Perişandur bu köñlüm yüz miñ işde.

465. Cahanda köb durur şövkətli molla,
Arabga, Parsıga kuvvatlı molla.

Alarnıñ bilgenige ermedik biz,
Heman söhbetlerini görmedik biz.

Görüb ayb etmesunlar nazmı-leñgi,
Tutub bahs urmasunlar bizge ceñgi.

Bizem bilgen nesihat pendi, ey yar,

Bu Türki yarımızga kıldık ezhar.

Irak derya suvından bolmaza sud,
Tiledi bilmey anlar bizde maksud.

470. Bu layık halımızga sözledik biz,
Bu tagna nayzasına gözlendik biz.

Netey ilzam zerurlıkdan bu sözni,
Diydik, tagna okına goydık özni.

Suvı köb yerde az suvlarnı gözge,
Kişi almaz, gulak tutgıl bu sözge.

Takı çöl yerde hem ol suv bolarmış,
Anı suvsız kişi gaba alarmış.

Menim nabud suvım diyb alam yar,
Bu nakesin gümanda kes kılan yar.

475. Tapar sen ıgtıkadıñnı bu çölde,
Yağar rahmet suvı geh-gehi çölde.

Acab ermez gezerkey murı çöli,
Ki gendüm harmanıga tüşse yolu.

Gözi yok serçeyi köb aylanub çok,
Tuşarsa cöven, erzenge acab yok.

Maña tagn etme, ey kuvvatlı yarım,
Gizley goymay çıkardım herne barım.

Utanmas barını bergen diymişler,
Özi bilgey rova etmeyi diymişler.

480. Umıdım sizden iymekdur nucvanı,
Tafabilse ayamaz bende canı.

Behamdılla tamam boldı bu takrır,
Ki miñ yüz yetmiş olmış erdi tahrır.

“Behiştname” goyuldı bu takrır,
Tüzetmiş nazm anı miskini-Azad.

483. Yazan hem okugan, hem diñleyen yar,
Bolur bişek behiştı, görmegey nar.

Temmetil – kitab,
Beovnıl-mekil – vahhab,
Vallahı a’lam bis – sovab.

1. 3. İsimsiz Eserleri

1. 3. 1. Mesnevi

Hamdı-lillah, şükri-lillah ol Haka,
Terbiyet kıldı bir ofuç tofrakga.

Hoş acayıp görkli surat etdi ol,
Berdi can-u atların öğretti ol.

Zikri-sübhan ile ol açdı zıban,
Sövdü Hak özi anı cähr-u nahan.

Dahı bir hoş surat ana açdı zıban,
Ayş-u aşret birle kıldılar mıdar.

5. Bir-bire yantaşmagı kıldı sebeb,
Berdi anlarga öküş övladı Reb.

Halı erken, tolı boldı, bu cahan,
Mü'min-u kafır, heme yahşı yaman.

Äşkär etdi, meni bilsün tiydi,
Emr eden gulluk maña kılsun tiydi.

Bizden ötri boldı feyda külli-şey,
Bizni Hak özinden üçin kıldı hey.

Garnımız toydı iyb nıgmatların,
Bilse yahşı gul anıñ minnetlerin.

10. Bu cahan nıgmat güli-serhanıdur,
Özi anıñ häkimi, soltanıdur.

Gullarıga kısmat etgen kasım ol,
Ne verürse bendesige häkim ol.

Kısmat etmiş her kime ruzı-ezel,
Artık almaz eyleyürse yüz amal.

Bendege layık budur kanıg ola,
Nefs itin goyberse, manıg ola.

Has gulıdur ol resul Allahına,
Hak bilib ibär salavat canına.

15. Dostların dost, düşmanın düşman bilen,
Olturur mahşar günü şefkat bolan.

Bes şahadat zikrin aytgay til bile,
Hem dahi kalbı bile baver kıla.

Baş namazın Hak için kılğay mıdam
Ruza tutgay sıdk ile mahı-sıyam.

Hem zekat kılğay eda malı bile,
Hac kıla emni-aman malı bile.

Gullara tovfıkı-tagat ver, Huday,
İki älem goymagıl muztar, Huday.

20. Gullarıñniñ dayıma sen yarı sen,
Ruzı kılğıl aşıga didarı sen.

Bende bolsañ Tañrı'ga kıl bendelik,
Ruzı-mahşar çekmegil şermendelik.

Bendelik öldür Huda'nıñ farzını,
Kıl eda boynundan açgıl karzını.

Hem dahı tutgıl resuliñ sünnetin,
Can bile kılğıl ol äriñ hıdmatın.

Vacıb olmış tutmak emrin, ey veli,
Tañrıga elter seni sünnet yolu.

25. Farz ile sünnetni tutgay ähli-has,
Ruzı-mahşar gorkudan bolgay halas.

İki adil bolsa dagvıga huzur,
Dagvasın kılğay anıñ kazı murur..

Bu ikisin tutmasa geçmes sözi,
Bende men diymeklige bolmas yüzi.

Bendege derkär iman, soñ namaz,
Vasfı-halın, gel, eşit, ey ähli-raz.

30. Tañrı'nın hoşnudlıgıdur baş namaz,
Hem melekler dostlıgıdur baş namaz

Bu namazdur enbiyalarnıñ yolu,
Magrıget bostanıdur açgan güli.

Bu namaz, bilgil heman aslı-iman,
Kim okısa köñlide galmaz güman.

Hem dogalarga ecabetdur namaz,
Hem dahı makbulı-tagatdur namaz.

Rızkına hem bu namaz berket turur,
Hem bedenge bu namaz rahat turur.

35. Hem salahıdur tamam mü'minleriñ,
Hem sütem etgücisidur cınlarıñ

Eyem eyesige şefagat etgüci,
Hem dahı dermendeler gol tutucı.

Hem çırag bolgay yene gabr içre bil,
Tä kıyamat bolguça, ey ähli-dil.

Hem ulug mahşar günide bu namaz,
Saya bolgay üstüñe, ey dilnevaz.

Başına täç, egnine bolgay libas,
Rehim ıssıgdan kılur bişübhe pas.

40. Nur bolur aldında yügrür her kayan,
Yetgürür menzil makamga bigüman.

Perde bolgay dovzah ile arada,
Otga yandurmaz eyesin, ey dede.

Hak tagala gaşında bolgay delil,
Hak yarlıgay anı bikalı-halıl.

Hem tevazu pellesin kılğay ağır,
Goymagıl hergiz namaziñ, ey sagır.

Hem sırat üzre salamat geçürür,
Hem dahı dovzah yalının öçürür.

45. Bes sarayı-cennete girgen mahal,
Bu namaz miftah olar bikıl-u kal.

Baş namaziñ ol cahan içre seni,
Maksadıña yetgürür, goyma anı.

Baş namaz hem din öyiniñ nurıdır,
Baş namaz uçmah öyiniñ hüridur.

Baş namazdur zınatı dünyä-u din,
Baş namaz kıl, din öyün sakla emin.

Yaktı dinin kim namaz terk eyledi,
Ya tilinde lefzi-küfri söyledi.

50. Ey müsülman, yakma diniñ, kıl namaz,
Goyma tabıstanı, güyz-u gış-u yaz.

Faşlı-Diger

Bir hayırlı tagatıñdır,
Baş namaziñ goymagıl;
İki älem rahatıñdur,
Baş namaziñ goymagıl.

Baş namazın terk eden,
 Bolur habıslar habıs,
 Ey müsülman, zınatındur,
 Baş namazıñ goymagıl.

55. Bes cöhüd, tersayı-segden,
 Egsük erur terik eden,
 Ey yigit, hoş matındur.
 Baş namazıñ goymagıl.

Kim namazın terk eder,
 Boldı şeyatın eşegi,
 Ardıñ, arkan nusratındur,
 Baş namazıñ goymagıl.

- Tañrı Hak tiygen namazın,
 Terk edermu dünyäde,
 60. Hakga kılğan hıdmatındur,
 Baş namazıñ goymagıl.

Baş namaz kılğanlara,
 İkräm eder cümle melek,
 İzzatındur, ızzatındur,
 Baş namazıñ goymagıl.

Bendelik eyle tiyüb,
 Halk eylemiş Tañrı seni,
 Bendelikde minnetındur,
 Baş namazıñ goymagıl.

65. Her kişi kılrsa namaz,
 Uçmah anı arzu eder,
 Uçmah içre nıgmatındur,
 Baş namazıñ goymağıl.

Kıl nesihat sözlerin,
 Hak gullarına, ey Azad,
 Bes ki älem himmetiñdur,
 Baş namazıñ goymağıl.

Kalen-nebi alayhisselam

Üşbu pıgamber sözidur, cuvan,
 Sıdkı-ıhlas eylegil cähr-u nahan.

70. Her kişi Tañrı resulın Hak bile,
 Bu hadısığa anıñ baver kıla.

Kimse ki terk eylese bir vagt namaz,
 Özin öltürdi pıçaksız biniyaz.

İki vagt terk eylese kimse anı,
 Misli öltürdi nebiler varını.

Kimse ger terk etse anı tört keret,
 Eyesin kıldı zına yetmiş keret.

Kimse goysa baş namazın dünyäde,
 Ol kişiğe Tañrı eylegey neda.

75. Diyer sen menden-u men senden beri,
 Çık cahandan, istegil özge yeri

Tutmadın emrimin çün boldıñ yırak,
Bar mu Tañrıñ menden özge yahşırak.

Tañrını bilgen namazın goymaz ol,
Kasd ile iblis lagına uymaz ol.

Kim yaratsa, perveriş kılssa sana,
Eylemes sen ney için hıdmat ana.

Yol berur sen duşmanıñ başçı tutub,
Halıkıñnı razıkıñnı unutub.

80. Kim eyesin dost bilur dostun söver,
Duşmanıñ duşman bilur, dahı kovar.

Öñ yolu tut, ey yigit çep rahı goy,
Hak sözün tut, azduran gumrahı goy.

Gullarıñ sag yola sal, ey zül-celal,
Emriñe tovfık hem rızkı-halal.

Gullarıñnı kılmasañ bidar öziñ,
Mestdür anlar kılmasañ huşyar öziñ.

Gullara farz eyledi bu baş namaz,
Kim eda etgey olar arz-u niyaz.

85. İhtıyat birle taharat eylegey,
Tañrıga halısı ıbadat eylegey.

Vacib-u sünnet edeb erkanları,
Sıdk ile berca getirgey anları.

Halı kılğay gill-u gaşdan sinasin,
Hem arıg kılğay köñiller kinesin.

Dünyâ işinden ayırgay özini,
Tañrı dergähige tutgay yüzini.

Hem ruku'-u hem sücud-u hem huşu,
Geltürüb biçärelük kılğay huşu.

90. Bendelik kılğay aña canı bile,
Razlaşa gudratlı subhanı bile.

Bu sıfat hıdmatın kim bitgürür,
Ol gul özin dergähige yetgürür.

Hak kabul etgey namazın ol guliñ,
Hacatıñ kılğay rova, bişek biliñ.

Bu şerayıt birle anı tutmasa,
Sıdkı-ihlas ile gulluk etmese.

İstese fazlı bile kılğay kabul,
Red kılub adlı bile ger tutsa ol.

95. Rehm eyesi padişadur, erki bar,
Kimin istär gullarından yarlıkar.

Bolma novmıd rahmetinden, ey kişi,
Magrıfet istân heme erkek, tişi.

Hak Tagala anlara eylâr gazap,
Kılmasa anlar eger rahmet talap.

Bolma gafil, talıb olgıl Tañrıya:
Her ıbadat kim kılur sen biriya.

Ol riyaçı gulların sövmes kerim,
Bes riya işdur gula cürmi-azım.

100. Bolsa ger kullab bir altın, kümiş,
Harcına hiç kim kabul etmez imiş.

Satgun alsa kimse bir cünbendeni,
Bolsa anıñ gizli aybı, ey ganı.

Görse aybın red kılur algan kişi,
Budur ıhlassız amal kılğan işi.

Merd iseñ kılğıl dürüst ıhlası-has,
Barça gorkudan öziñ kılğıl halas.

Bende ıhlasın öziñ düz kılmasañ,
Anlar sen dogrı yola salmasañ.

105. Bes ne bilsün kaysı yana gitgenin,
Ne tiygenin añar ol ne etgenin.

Kala Resul Sallallahı Alayhi Ve Sellem

Ol resul Allah hadısın diñlegil,
Can-u dilden magnısın fähm eylegil.

Kim taharat yetgürse bisaz-u baz,
Vagtı-ovvalda gonub kılsa niyaz.

Hem ruku'-u hem sücud bil-ihtimam,
Acz ile biçärelük kılsa tamam.

Ol namaz ak nur bolup gitgey Hak'a,
Diyr eyesige bu sözün mutlaka.

110. Saklagay lutf eyleyüb Allah seni,
Çün ragayat birle sakladıñ meni.

Kılmasa her kim nanazın vagtıda,
Hem dürüst etmey taharat, ey dede.

Hem ruku'-u, hem sücud-u, hem huşu',
Çün tamam geltürmeyin bolsa furu'.

Ol namaz çıkgay gararıb Hak sarı,
Sahıbınga sözleyür bu sözleri.

Zayıg etgey ol ulug Tañrı seni,
Zayg etdiñ çünkü, ey ası meni.

115. Soñrasında bu namazı turulur,
Ol eyesiniñ yüzige övrilür.

Dergehinge eltmedi diyr Hak meni,
Dovzah içre iydib eltür men seni.

Etmediñ çünkü maña sen ikülük,
Almadiñ ol yahşı barından bilük.

Duşmanıñ men, çünkü pervay etmediñ,
Tañrı emr etgen işi tüz tutmadiñ.

Gobra sen mahşar gün agmalıñ bile,
Bu sıfatda ol namaz etgey gile.

120. Tutsa tüz kimse şerigat yolını,
Hoş görer ol gün sovar agmalını.

Başlayur agmalı-hoş Hak'da yaña,
Bolga ger agmalı-bed yüz vay aña.

Gabır Ähliniñ Beyanı

Ger öterse bir müsülman gabr era,
Verse ol Tañrı salamın anlara.

Ol gubur ähli gonub diyr ol zaman,
Dünyä içre bihabardur bu cuvan.

Bes riyazatda eritmes nefsinı,
Gaflat içre ötgürür ovkatını.

125. Bu azablar Tañrıdan bizge yeter,
Perdeyi-gaflat gidub tutsa habar.

Bu cesedde et bolurdu suv kibi,
Bu sümek agza bolurdu mu kibi.

Munça gabr içre bize boldı azab,
Bagrımız boldı azab içre kebab.

Añmayın şunday bular haram gezer,
Bu azabga bes niçük munlar tözer.

Çoh nedamat eylär anlar ah ile,
Bolmadık diyb zikri-illallah ile.

Fasıl

130. Adam oğlu, gel, uluglar pendin al,
Hak diyib öziñni dogrı yola sal.

Derd çekenden soragıl dermaniñı,
Pend alıp, kılma muazzab canıñı.

Tutgıl azuk, bil muşakkatdur safar,
Kimseden yetmez meded hem purhatar.

Azukın nädür tiyüb sorsañ bu dem,
Bes beyan bolsun ol azuk munda hem.

Gicelerde kim okur iki rekgat namaz,
Kılsa ıstıgfar edib Hak'ga niyaz.

135. Tutsa ruza Hak için her mü'min,
Azuk oldur-menzile eltür anı.

Rehm eder ölüm feriştesi takı,
Canın asan kabz eder Tañrı hakı.

Hem berür Müñkir-Nekirge covab,
Gabrı içre hem çıragdur bihicab.

Hem dahi yastuk, düşek bolgay bular,
Egnine bolgay libas hem tobalar.

Hem gelin tek gabrıda munıs bolur,
Bir-biriniñ boynuga ol gol salur.

140. Hem kıyamat ol namaz, ruza yene,
Saya bolgay ol kişiniñ üstüne.

Başına täç, hülle bolgay egnine,
Nur olur gelgey dovam ol alnına.

Perde bolgay dovzah ile arada,
Hem ağır kılgay terazu, ey dede.

Hem sıratdan yıldurum tek geçürür,
Hem behiştge, şübhesiz, miftah erur.

Menzile yetgürdi bu ak nur seni,
Kıldı ahır cennete layık seni.

145. Yagnı her azuk, biliñ dövletlidür,
Ol eyesin menzilige yetgürür.

Bes namaz-u ruza, hayrat eylemek,
Barçaga ihsan edib söylemek.

Ahret ilinge budur yahşı zad,
Ol mısafırlarnı yetgürgen mırad.

Ver mırad fazlıñle cümle gullara,
Ruzı kıl tovfıkı-tagat anlara.

Padışah sen, lutfi çoh, ihsanı çoh,
Afu eder sen bendeniñ usyanı çoh.

150. Katra tökseñ rahmetiñ bahrından ab,
Mustahak gullargadur hayr-u sovab.

Üzme umıdım tanabın birubar,
Bes günähkär bende men sansız hezar.

Çikri-usyanımga tök afu abını,
Açgıl ihsan ilk rahmet babını.

Ber titilmge toba kılmakga nedem,
Gözlerim akdursa tolu tolu nem,

Bala guldur sözleyür gustahvar,
Gış azabın çekse kim görgey bahar.

155. Dıñç yatarmu soksa kimin marı-ışk,
Eñreyüb, zar gezmek oldı käre-işk.

Amal Öğrenmeklikniñ Beyanı

Sordı Abdillahi-Abbasdan birev,
Bir amal ögret maña pişrev.

Dovzah otıdan gutargan ol amal,
Dahıl etgey cennet içre bihılal.

Tiydi Abdillah bu sayılga munı,
Saklagıl lazım bu on baş nesneni.

Bäşin til birle saklagıl dahı,
Bäşin agzada yöritgil, ey ahı.

160. Bäsın tutgıl köñil içre anıñ,
Hak tamugdan saklagay can-u teniñ.

Cennete dahıl kılur bişek seni,
Yagnı tutsañ üşbu on baş nerseni.

Til bile tut tiydi kim temcid turur,
Yagnı hakdan bir ulug kilid¹⁵⁵ turur.

Ol ki agza birle tut tiydim heman,
Bäş namazdur, baş namazdur, ey cuvan.

Bu köñil birle tiydim tutgıl anı,
Ol saña sövmek turur baş kimseni.

¹⁵⁵ Golyazmada: Keleme

165. Bir pıgamber, tördisi tört yar erur,
Kim söver gezgen yeri gülzar erur.

Kim tutar bolsa bu on baş nesneni,
Gam güninde gutarur bişek anı.

Ol ulug mahşar güninde, ey cuvan,
Barça gorkudan huda kılgay aman.

Kimde bolsa üşbu başniñ bergüsi,
Anda gelgey müşki-anbarniñ isi.

Müşki-anbar tek kohar içi, taşı,
Zikri-Hak bolgay anıñ abı, aşı.

170. Magrifet bostanıda güller açar,
Ol hakikat gövherinden dür saçar.

Halk era ülfet bolur anda gılık,
Älem ählige bolur ol sövgülik.

Üşbu başniñ hormatı çün barçanı,
Maksadın bergey oşol rebbi-ganı.

Her kişi kim tutsa dayım baş namaz,
Hak Tagaladan aña gelgey ovaz.

Men hocañ men diyr aña, kim sen gulım,
Açmışam senden yaña bu Hak yolım.

175. Kıldım asan ol sıratdan geçmegi,
Cennet içre abı-kövser içmegi.

Goñşı etgey men seni pıgambere,
Ol söver dostum, habıbım servere.

Hem dahı didarım etgey men nesib,
Bağı-cennet içre bolgıl andalıb.

Dahı bu baş kelmeni her kim tutar,
Tañrıdan her ne mıradıga yeter.

Gaçgay andan dahı şeytan er-recim,
Ölgenünde görmegey hiç hovf-u bim.

180. Her du älem dövleti dayım bolur,
Uçmah içre cavıdan kayım bolur.

Şeytanniñ Duşmanlığınıñ Beyanı

Adam oğlı, duşmanıñ şeytan erur,
İstegi senden anıñ iman erur.

Biri iblis adı cınlar atası,
Bihasab cınlardur anıñ potası.

Ol pelid şah özgesidür leşgeri,
Adam oğlın allamakdur işleri.

Bolma gafil, ol seniñ yanıñdadur,
Keyd eder, ol kasdı-imanıñdadur.

185. Gurt goyunni isteyän tek ogrı mal,
Ol seniñ imanıñ istär mahı-sal.

Et, deriniñ arasın mesgen tutub,
Misli gan tek gezer anlar yügrüşub.

Ten era bir gizli duşmandur size,
Tutmak istär sen görünmegey göze.

Böyle duşmandan hazar eylän, hazar,
Tañrıga dayım sıgınsañ yok zerer.

“Tesmıne”, “Tagvız” okıñ “lahovl” ile,
Ol lagın bican bolur bu kovl ile.

190. Tañrını birläb, resulnı haklamak,
Dürri-ıman canda budur saklamak.

Bulagındur üşbu dürniñ ogrısı,
Tañrı ismin dayım aytmak sakçısı.

Buyrganıdur emrini tutmak Hakıñ,
Nähı eden işleriden kaçmak Hakıñ.

Farız şadur, vacıb-u sünnet vezir,
Mustahab edeb esakir burçgi:r.

Degresin tutmış deriñ şa leşgeri,
Ogrını girmäge goymas içgeri.

195. Üşbu dernîñ erk hıсарıdur namaz,
Tört burçlık berk hıсарıdur namaz.

Hem temür kafu taharatdur aña,
Gulb olan iki şahadatdur aña.

Can içinde ol düri tutsañ gerek,
Ol düri yahşı peyrev etseñ gerek.

Emri-Hakdan canıñ ayrulmuş turur,
Suratı-ecsama girilmiş turur.

Belli müddet anda can bolsa gerek,
Kabızıl-arvah anı alsa gerek.

200. Dürri-iman töhfeyi-candur Haka,
Töhfesizler Tañrı sarı key baka.

Töhfesizlerniñ yüzinden der akar,
Dovzah otı töhfesizlerni yakar.

Emri-Hak tut dünyäde canıñ bile,
Gabra sen mahşar gün imanıñ bile.

Ya ilah-a, ruzı kıl imanı-päk,
Gullarıñnı kılmağıl ähli şerak.

Emriñe tovfıķı-tagat ber ilah,
Kıl kerem, gudrat eyesi padişah.

205. Gullar ile Hak özi ähd eylemiş,
Uymañız iblise duşmandar diymiş.

Uysañız özine yoldaş etgey ol,
Dovzah içre sizin taşlab gitgey ol.

Bes diymişdur Hak maña tabıg bolun,
Hak resulım herne emr etse kılıñ.

Doğrı yolıdur ki görsetdi size,
Ummat olganlar, inaniñ bu söze.

Yol yitürmiş tutmaganlar sünneti,
Sünnetin tutman imesdur ummatı.

210. Ummatı men diyse dagvısı yalan,
Terk edermu sünnetin ummat bolan.

Anları kim doğrı sünnet tutdılar,
Şübhesiz, maksad-mırada yetdiler.

Hak yola girdi alar cahıd bolub,
Yıgılayub köb kendi egsügin bilib.

Gezdi anlar halk era takva tutub,
Zikri-Hak diyb masevanı unutub.

Anlarıñ ihlası zahır boldı bes,
Kılmadı anlar bu dünyanı höves.

215. Çünkü tecrid ile ömr ötgerdiler,
Hacatı Hakdan tilâb gol serdiler.

Kanı gül tek Hak'ga gulluk etgeniñ,
Ummat olub dogrı yola gitgeniñ.

Köñlüñ içre yüz höves, yüz dagvı bar,
Dünyä tagsıb hemme namıs-arı bar.

Fahır etmän dünyäni sövmek bilen
Urmak, almak, minmek-u geymek bilen.

Zerre yok köñlünde Tañrı gorkusı,
Til bile bu sözni aytar sen besı.

220. Gül menem, ummat menem, işim budur,
Dini-iman, kâri-teşvişim budur.

Sırrı-pınhaniñ Haka zahır turur,
Batınıñ gudrat gözi ile görür.

Üşbu yağlan söz besı senden acab,
Tañrı goymış çün saña mü'min lakab.

Mü'min adın imdi, gel, mähv etmegil,
Duşmanıñ iblisdir, ızından gitmegil.

Emri-Hak tut, ragıb olgıl sünnete,
Zahırında ohşaş olgıl ummata.

225. Hasılı-agmalıñı yok erse sen,
Hac edib almaya sen sağı esen.

Batınını sen tüzetgil biriya,
Lutfi-pınhandan göz etgil biriya.

Gövreden uçgan mahal bu murgı-can,
Ruzı kıl fazlıñ bile nurı-iman.

Adam Oğlınıñ Şumlıgınıñ Beyanı

Diymiş ol Abu Bekir Sıddık bu sözi,
Tut gulak, bir dem açılsun can gözi.

230. Hem hova birle höves solunda bar,
Dünyä hem ardiñda keyd eylär hezar.

Cümle agza hem yaman işden sarı,
Dayıma indär seni, ey yol yeri.

Hak özi häzir-u nazır la mekan,
Gulların cennetge indär rayıgan.

Çagırur iblis, ki diniñ taşla diyr,
Nefsiñ indär, istegümin işle diyr.

Dahı indär ol hova birle höves,
İşlemek dünyä era kâri-abes.

235. Dünyä çağı:r ıgtıyar et diyr meni,
Ahiretni taşlagıl diyr diyr, ey ganı.

Çagırur agzalarıñ hem, ey cuvan,
Kıl günä diyr, Tañrı birle bol yaman.

Tañrı özi cennete indär seni,
Zikri-dayım rahmete indär seni.

Kalallahı Ta’ala: “Ula:ike yed’u:na ilen-nari vellahu yed’u: ilel-cennetil-magrivet”¹⁵⁶

Gitse iblis indegine din yiter,
Gitse nefsiñ ugrına can yas tutar.

Can ölür, nefsiñ direlur, din yad olur,
Unudar Tañrını, iblis şad olur.

240. Kim hova birle höves köyin tutar,
Zikr unudar, din biter, aklı yiter.

Her kişi dünyä söver, dünyä yıgar,
Hasretinde daglanur, özin bogar.

Bir necasatdur, biter, gumrah eter,
Ahır olur anları taşlab gider.

Ahıretde hem azab bardur, hasab,
Ol azab içre bolur ol gul melul.

245. Üşbu agza işlerin bersem habar,
Ki gulak tutsañ maña yokdur zerer.

¹⁵⁶ Kur’an, 2. sure, 221. ayet. Manısı: “Olar dovzaha çağırır Huday behište ve günähi geçmeklige çağırır”

Bes haramı tutmak istär gollarıñ,
Hem yaman söz tiymek istär tilleriñ.

Hem haram söz diñlemek istär gulak,
Gitmek istär hem haram işe ayak.

Gözleriñ görmek tilär nämähremi,
Ot yakar tiyb iymegey anlar gamı.

Bu vücudıñ cümle duşmandur saña,
Her biri çekgey yaman işden yaña.

250. Ol yaman işler çeker dovzah sarı,
Bildiñ imdi cümle bu duşmanları.

Dostıñı bes bilgil imdi, ey cuvan,
Toba kıl, Tañrıga dön cähr-u nahan.

Kıl kabul emrin, eritgil canıñı,
Din-u dünyä ahiret imanıñı.

Andan iste, ol turur kâni-kerem,
Bolsa ol nıgmal-vekiliñ iyme gam.

Gam gününde cemleniñ destgiri hak,
Sendedür iki cahan tejbiri-hak.

255. Älem içre herne mövcüdatı-şey,
Cümlesi senden bolubdur tiri, hay.

Hazreti-Musa'nın Hak Bile Raz Etgenniñ Beyanı

Raz ayıtdı Hak bile Musa Kelim,
Gul yaratmış sen cahan içre telim.

Dürü-dürü nıgmat engam eylediñ,
Geymek, iymek, minmek encam eylediñ.

Perverişler etdiñ ança, sanı yok,
Sanamak bir bir anı imkâni yok.

Mü'minlere layık gülzar eyleseñ,
Dahı gülzar içre didar eyleseñ.

Dovzaha yakmak saña layık degil,
Ne acab sırdur maña anı diygil.

260. Bende hayranım, yetüşmem bu sıra,
Nıgmatın perverdesi otga gire.

Hak tiydi Musaga kim ekdiñ ekin,
Perverişler eylediñ candan yakın.

Tutda dane gögerib ol dem ayan,
Kâmil oldı barçası cähr-u nahan.

Ordiñ anıñ danesin, aldıñ ele,
Ol sufala goydıñ ataş bir yola.

Çünki bildiñ yakması peydalı ol,
Her sufal kim dânesinden halı ol.

265. Ekinumdur bu halayıklar tamam,
Perverişler eylerem anlara a.m.

Dänesin saylab alarnıñ men yagın,
Otladugum ol sufaldur, ey emin.

Her kimiñ köñlüge magnı tolmasa,
Tutmay emrin nähyiden nahy olmasa.

Dayıma mü'minlere berse cefa,
Ömr ötürse dünyäde anlara hata.

Yagnı dönük bolsa ol soltanıdan,
Tobasız öitse bu darıl-fanıdan.

270. Ol sufal tek ot goyar anlarga hak,
Bergey uçmah ähli-imanlarga hak.

Ähli-magnı ähli imandur, biliñ,
Anlar işi halda ihsandur, biliñ.

Namaznıñ Fazılatınıñ Beyanı

Aydı pıgamber bu sözni, diñlegil,
Diñleyüb söz magnısını añlagıl.

Tañrı pıgamberni her kim haklasa,
Vagtıda baş vagt namazın saklasa.

Hem dürüst kılsa vüzü birle sücüd,
Her ruku'-u hem kıyam ahır ku'ud.

275. Hak berur ol bendege on baş hısal,
Yagnı ikram etgey aña zül-celal.

Vergey üç hıslat bu dünyä içre, bil,
Üçisidir ol ölen halatda, bil.

Üçüsi gabrı içindedur, biliñ,
Üçüsi mahşardadur verer kılıñ.

Üçüsi didar gören halda bolur,
Yagnı Tañrı anlara rahmet kılur.

Üçüsi dünyäde tiydim, diñlegil,
Bir-bir aytay magnısını añlagıl.

280. Biri ol emrin ziyada eylegey,
İkilenç rızkın güşada eylegey.

Biri saklar nefs-u ählini,
Afatı-dünyäden añla, ey ganı.

Dahı üç tiydim ölüm halında bar,
Aytatyn, diñle köñlige kılsa kâr.

Buşdulıkçı gelgey aña ol zaman,
Kim feze'den, hovfdan bolgay amam.

Üçülenci babı-cennet açılır,
Dürlü-dürlü rahmet aña saçılır.

Dahı üç tiydim ki mahşarda gelur,
Birisi ay tek yüzi rövşen bolur.

İkilenci sag-u solı nur ola,
Üçülenci naması sagdan gele.

290. Dahı üç didar gören halda gelur,
Ol kişiden biri hak razı bolur.

İilenci hak aña vergey salam,
Üçülencisi nazar kılğay tamam.

Her kişiniñ bolsa imanı kemal,
Gaflat ile ömr ötürmez külli-hal.

Zikr ile bolğay zıbanı dayım ol,
Cümle uzvı hıdmatında kayım ol.

Köñli zovk-u şovk ile huşyar ola,
Gözleri ger'ye bile bidar ola.

295. Canı Tañrı ışkıda yanmış ola,
Ol muhabbet camıdan ganmış ola.

Hem yaman işlerin salsa yadına,
Ah urar Hak yetgü dek feryadına.

Baş namazı her kişi kim kılssa har,
Aña hem şundag azab Tañrı kılar.

Üçi dünyäde, üçün ölgendedur,
Üçi gabrda, üçi haşr olgandadur.

Üçüsi didar gören halda kılır,
Ol kişi didarıdan mahrum galur.

300. Üç tiydim dünyädur, dinlär isen,
Diñleyub söz magnısın añlar isen.

Rızkí-ömri egşilur bu dünyäde,
Nur gider, üçünci, yüzden, ey dede.

Üç tiydim kim ölgü halı-da gelur,
Aç bolur, suvsız bolur hem ham bolur.

Üç tiydim gabr içre bardur, ey ahı,
Biri aññ olur gabırđı dahı.

Tä gapurgası gapurgadan öter,
Tä kıyamat bu azab içre yatar.

305. İşik açgaylar bu dovzah narıdan,
Tapmagay is zerre cennet sarıdan.

Dahı üç tiydim ki mahşarda göre,
Birisi ol yüzleri bolgay gara.

Rahmetinden Tañrıñıñ novmıd ola,
Naması her dahı solıdan gele.

Dahı üç didar gören halda bola,
Üşbu halk mahşar yerine tirile.

Tañrı hergiz anlara söylemegey,
Hem dahı rahmet nazar eylemegey.

310. Kılmağay anları yad, bende diyb,
Kim meger yad eylegey şermende diyb.

Eylegey Hak anlara gatıg hasab,
Anlar için bar turur türlü azab.

Baş namazı ne için har eylediñ,
Öziñi iblis bile yar eylediñ.

Munda hem yarıñ turur iblis lağın,
Bu lağın imdi anıñle hemneşin.

Ger namaziñ vaktı girse, ey cuvan,
Dagıdur leşgerlerin iblis heman.

315. Leşgeri-iblis bu halk içre gelur,
Her birin bir iş ile meşgul kılur.

Yagnı anlar bir iş üzre oltura,
Bes namaziñ vaktın anlar ötüre.

Ger namaz vaktın ötürmese bular,
Özge farz terkinde etgey hileler.

Secdesinde hem rukugında dahı,
Hem kıraet tesbihinde, ey ahı.

Hile etgey bu lağın leşgerleri,
Terk eder mü'minler ol erkanları.

320. Ger musalla munları terk etmese,
Cähd edib mekkar sözine gitmese.

Soñra girer kalbına, meşgul eder,
Yagnı kalbı dünyä ızından gider.

Köñlin alur anlarıñ sövda bile,
Gaygı-u hasret bile, govga bile.

Bolsa ägäh mü'miniñ köñli eger,
Ol lağınlar başına lagnat yagar.

Tutgay ol leşgerlerin ibli lağın,
Taşlagay anlarını zındana yagın.

325. Diyr ki kudekler bitirmedi bir iş,
Urgay anlar dñnbine çoh ıssı çiş.

İş bitirgen aldagan leşgerlerin,
İzzat-u ıkbal eder anlar barın.

Bu lağınlar hilesi köpdür yene,
Yahşı iş kılğanlar üzre görsene.

Diñle indi cümle sabr etgenleri,
Tañrınıñ fermanını tutganları.

Bes zekat bergenge eylär vasvasa,
Maksadı andan zekatın bermese.

330. Hileyi-mekr ile hayrı meng eder,
Üşbu sözge kim ki gümrahdur, gider.

Hile etgey ruzadarga ol dahı,
Yagnı ruza tutmagay diyb, ey ahı.

Maksadım bu sözden, ey dana, nedur,
Emri-Hak tut, kılma öz canıñga cövr.

Baş namazı vagtıda kılğıl mıdam,
Zikri-Hak birle oyangıl subuh-u şam.

Garrı Kişilerge Huday Tagala Neda Kılğannıñ Beyanı

İbni-Abbasdan rovatdur bu söz,
Büzrük eshabdan hekatdur bu söz.

335. Bu hadıs kim eylemiş anı resul,
Ummat olgan sıdk ile eylär kabul.

Tañrı aydar bu sözü ahmam, sabah,
Ak sakal gullarga ey ähli-salah.

Yaşulı boldın, sakalın boldı ak,
Bir zaman fikr eyleyüb, öziñe bak.

Tüşdi tiş, çöññeldi göz, gitdi güyç,
Ötdi ömriñ dünyaniñ ardında hiç.

Kamatiñ büküldi yukaldı deri,
Yöntelibdur bu sümekler her biri.

340. Gelmediñ menden yaña sıdkıñ bile,
Bäş günlük ömriñi berdiñ yele.

Bes günäh iş etmäge utanmadıñ,
Toba kılıb hezretimge yanmadıñ.

Erte, ahşam bu nedanı kılrsa Hak,
Gel, eşit canıñ bile Hak sarı bak.

Tañrıniñ ıhlas ile emrini tut,
Bu hova birle höves yolın unut.

Her demiñ toba bile çıksa gerek,
Toba, tagsır ile dagılsa yürek.

345. Her dem içre toba vacıbdur saña,
Zahır-u batın ile töngil aña.

Özge herne kim ıbadatlar ki bar,
Vagt ile sagat aña bolmış karar.

Tobanıñ yokdur karar-u sagatı,
Toba, tagsır ile kılğıl tagatı.

Ol resul kim adıdur hayrıl-beşer,
Günde yüz toba kılurdı serbeser.

Sen ki kim sen tobasız ötgey demiñ,
Bolsa dünyä rehberiñ hem hemdemiñ.

350. Dünyä sövmekdir hatalarınıñ başı,
Anı sövmek ähli-dünyäniñ işi.

Bu hatadan öziñi toba bile,
Eyle päk, çekgen demiñ verme ye.

Gice-gündiz bilgil, ey din tirisi,
Ol iki sagat turur her birisi.

Sagat içre adamı miñ cem alur,
Bil günäh dem zikriden gafıl bolur.

Bes dem almak zikirsiz ermiş günäh,
Tañrıga bol her dem içre uzurhah.

355. Toba kılsañ, tobañıñ şerti gerek,
Ger imarat eyleseñ iste derek.

Bes biliñ, üç şerti bardur tobañıñ,
Tä kabul bolgay kılan toban seniñ.

Biri püşman eylemek usyanıdan,
İkinci uzr etmek zıban canıdan.

Üçinci ten bile günähden yanmak ol,
Zovkı-tagat birle hem oyanmak ol.

Galmagay anda hova birle höves,
Yagnı töngey sıdkı-ıhlas ile kes.

360. Bu tarıka tobasın rast eylese,
Hakga kayım zikri-ıhlas eylese.

Tañrınıñ dostlarıdan bolgay ol,
Ya ki sıddık cümlesinden gonar ol.

Ya ki ol abdallarıñ bolgay biri,
Bolgay ol ähli-zamanıñ rehberi.

Tobadur cümle ibadatlar başı,
Toba kılmakdur velilerniñ işi.

Toba dövlät öyiniñ miftahıdur,
Toba cümle hacatıñ encamıdur.

365. Toba ermiş cümle ärlerge necat,
Tobadur vergen köñillerge hayat.

Rahatı-candur dahı perverdesi,
Tohmı-dostluk ahiretniñ köfrisi.

Tobadur derdi-günählerge şıfa,
Dermendlerniñ yarasıga dova.

Toba bir yüfdur, tutar uftadalar,
Hem zelil-u kim bolan avaralar.

Yolçılargadur dahı nurı-basar,
Gerek garakçılarnı vergendur habar.

370. Hem kiliddur müstemıglar semgına,
Rast zıbandur ähli-natık cemgına.

Kayım olmak istegenler¹⁵⁷ kaddıdur,
Hovf edenge istirahat seddidur.

Mucdalıkçıdur umıd etgenlere,
Emri-nahyi rast tutub gitgenlere.

Toba gövherdur alalması her kişı,
Dürri-yakutdur bolalması her kişı.

Tañrı sövgen gullara eylär nesib,
Eylegen ıhlas ile bolgay karıb.

375. Kılmasañ ıhlas ile bu tobanı,
Uçrı-höşk sen, Tañrı görertmez seni.

Suv guyan tekdu bu ıhlas tüybine,
Tobayı-ıhlas nedur, tiñlesene.

Bende ıhlas emri-Haknı görmekdu ol,
Sır gözi birle hakı görmekdu ol.

¹⁵⁷ Golyazmada: İstänler

Sıdk ile köñlin haka vermekdur ol,
Sır gözi birle hakı görmekdur ol.

Merdi-hakdur toba gadrın bilse ol,
Barçadan özin şikeste kılssa ol.

380. Gullarıñga kıl nesib, ey biru-bar,
Sagat içre toba kılsunlar hezar.

Köñil gamdan gözlerin yaş etgil, ah
Şerri-şeytandan aña vergil fenah.

(Men kätib imes men şikeste hatım,
Okıcak yanında köbdür uyatım.

Şod betovfıkı-Hudayı-la yenam,
İki kitab ruz-ye seşenbe tamam.

Zebun bolsa galam birle sıyahı,
Nedur yazgucı bendäniñ günähi.

385. Her ki haned do'a tama, darem,
Zanki men bende-ye gonahkarem)

1. 3. 2. Rubailer

1

Gel, yetüş, dermende gullar dadına,
Zarı birle eñreyän feryadına,
Eyleyüb taklıd alar zikr eyleyur,
Lutf edib bak zovkı-şovkıñ odına.

2

Gaflat ile zikr edender köñlin aç,
 Derdlüdürler, sen hekim sen, kıl alaç,
 Gullarıñ tutmuş umıd senden yaña,
 Rehm edib, gel, rahmetiñ dergähin aç.

3

Yol yitürmişdur bular dermende zar,
 Gitse tapmas, dursalar yokdur karar,
 Uvlaşurlar azaşan itler kibi,
 Kıl neda fazlıñ bile ey biru-bar.

4

Ummıdurlar, asıdurlar bendeler,
 Hıdmatı layık degil şermendeler,
 Lutfi-ıhaniñ bile tut golların,
 Barçadan üzmüş golun dermendeler.

5

Tobayı-tovfik bahş et hem nedem,
 Yarlıka cümle günähkäri bu dem,
 Çün kaçan kullar dönip geldi saña,
 Barça gullardan hata, senden kerem.

6

Gulların çün gelmege yok yüzleri,
 Kanda layık gözlemekge gözleri,
 Kalblarından sen habardar sen, hocam,
 Toba, taksır tillerinde sözleri.

7

Tobayı-tovfik, temkin eylegil,
 Rahşı-ışkıñ anlara zin eylegil,
 Tillerinde gerçi taklıd etseler,
 Kalbların fazlıñ bile çın eylegil.

8

Eylemiş gullar heme çirki-günäh,
 Afu abın tök alarga ya ilah,
 Ger yamandur gitmäne yok yerleri,
 Senden özge kimdur anlarga penah.

9

Fazl edub bak bu garıb gullarıña,
 Ası, cafi, bay-u yoksullarıña,
 Lutfiña layık imes gerçi bular,
 Fayzı-rahmet tök hazın dilleriñe.

10

Masevadan cümle üzgil özlerin,
 Zikri-tesbih ile aytur sözlerin,
 Layıkı-didarı-cahan bolsalar,
 Fazl edub aç anlarıñ can gzölerin,

11

Cümle müminler penahı sen huda,
 Afu eden cürmi günähi sen, huda,
 Zarı hayran azaşan gullarıña,
 İmdi görset dogrı rahı, sen, huda.

12

Bes katıg haybatludur mahşar günü,
 Lerza urgay barçanıñ canı, teni,
 Ol resulniñ şefkatın kılğıl nesib,
 Senden alsun acı-u dermendeni.

13

Ol sıratniñ köfrisinden geçmegi,
 Hovzı-kövser şerbetinden içmegi,
 Barça müminlerge arzan eylegil,
 Hem bırak at, hüyrleri hoş guçmagı.

14

Seyr edub uçmahda bağı-bakçalar,
 Hem acayıb köşki-öyler takçalar,
 Reñbe-reñ eñgur, hurma, miveler,
 Dürr-yakut zernigär sandukçalar.

15

Arıgınıñ biri süytdur, biri bal,
 Biri hamr-u biri suvdur hoş zulal,
 Bizin şol mü'minge hemsan eylegil,
 Bağzı gün ay-u nucum, bağzı helal.

16

Hülle bolgay yagnı anlar geymişi,
 Dürlü nıgmat, dürlü mive iymişi,
 Hoş kebablar, hoş şerablar ruzı kıl,
 Ol söver gullar mezacı sövmiş.

17

Selsebil-u zencebil şerbetleri,
 Dürlü nıgmat, dürlü ton kisvetleri,
 Gullarından, bar ilah, kılma darıg,
 Cümle dostuñga bolan şefkatları.

18

Yaş İsa Davud ornın tañrı diyr,
 Gullarınga: "Giriñ ol uçmaha!" diyr,
 Ruzı eylöp misli Yusuf tek cernal,
 Yüz kişiğe kuvvat olgay, yüzçe yir.

19

Tubı ağaç sayalar cennetleri,
 Üşbu cennet mü'min olganlar yeri,
 Ol bırakı dostlara kılğıl nesib,
 Lagl-u yakut ol murassag zeri.

20

Issı yok hem savuk yok ol can era,
 Hastalık yok hem ölüm yok anlara,
 Gaygusız, endişesiz kılğay bizi.
 Ruzı eylöp, tañrı eltse ol yere.

21

Her kişiniñ göz ötünçe bağı bar,
 Mülki-esbab, kasfi-eyvan dağı bar,
 Kıl nesib mümin bolan has gullara,
 Buyı-vaslı şimmeyi didarı bar.

22

Hak resullah cevarın kıl nesib,
 Bizni kılğıl cümle akvamı-garıb,
 Ruzı kılsañ camı-ışkdan bizlere,
 Bolsak ol didar için çün andalıb.

23

Añmasak sag ile solı bigüman,
 Bilmesek yahşı-yaman ahli-zaman,
 Zovk-u şovk-u ışkı-kämil dünyäde,
 Nezg eder can tenden hem iman.

24

Talıb-ı maksadga duçar eylegil, ey biru-bar,
 Tañla mahşar yoldaş eyle, ya Muhammed, çahar yar,
 Ya ilah-a, talıba hüyr gızların yar eylegil,
 Gör içinde anlarıñ cayını layık gülzar eylegil.

25

Kadır-a, kudratlu sen her nesneye,
 Külli-şeyge senden özge yok eye,
 Halıkı-şey, razıkı-hay, sen enäm,
 Gul kaçan vasfınga layık söz diye.

26

Kıl nazar biçâreleriniñ halına,
 Fazl edub galtışma bed efgalına,
 Gaytarub anlarını cümle nâhyiden,
 Lutf edub salgıl hakikat yolına.

27

Bu Azadı bir gulındur, har-u has,
 Fanı içre ömrin yetgermiş abes,
 Lutf etegiñ garbamiş, umıd golı,
 Her du âlem sen maña feryadres.

1. 3. 3. Gazeller**DAT, HEY**

Gam dumanı basdı köñlümni, açılmas, dad, hey,
 Bark urup baranı-rahmetler saçılmas, dad, hey.

Kâse-kâse hak şerabın, ah, silk üzre goymuş,
 Yok hırıdarı anıñ, bir kef açılmas, dad, hey.

Rahmet-i hak tuda-tadu her garış yerde nahan.
 Üstüne dogrı gelen yokdur, açılmas, dad, hey.

Bes tefekkür beyzesin basgan öküş fikr et, âr-â,
 Vagtâna yetmey yazar şahabaz, uçulmas, dad, hey

Rahmetiñ deryasına payanı-hedd yok, ey Azad,
 Bolsa novmıd her kişi cürmi geçilmes, dad, hey.

IKBAL İLE

Ey yaranlar, neyterin... bu hal ile,
 Tüşmedim bir âhli-dilge men bu şum ıkbal ile.

Uçmak istär dalmınub köñlüm guşı maksad sarı,
Yayılr yel almadı parlab bu sınık bal ile.

Yıglaram, kim galmışam dermende garkı içre, vay,
Ömrümi ötgermişem bihuda mah-u sal ile.

Her zaman, her demde yüz müñ çenlenur köñlim guşı,
Tabmadı urgun henüz oñmadık bed kal ile.

Men diydim kim asta-asta köñlüme, dünyäni goy,
Kıl kanagat lukma birle kähne esgi şal ile.

Maksadıñ görmek (bu gün) mümkün imes, seyda köñil,
Bu ogul-gız, cemgıyet esbab, mülki-mal ile.

Ey Azadı, bol tecerrud, barıdan maksad tile,
Hiç tapan tapgan imesdur yogsa kıl-u kal ile.

KÄNİ BAR

Gafil adam, gel, nesihat hanı bar,
Han içinde dürli nıgmat kani bar.

Han içinden nıgmat iygen adamıñ,
Hiç gümansız köñlide imanı bar.

Murda oldur kim nesihat diñlemez,
Zahıran gerçi içinde canı bar.

Hak ezelde kimseni kılsa sa'bı:d,
Bu nesihat müşkiden dermanı bar.

Fanı içre tutmagan hak emrini,
Haşırda sansız hezar armanı bar.

Gatı köñli sal nesihat abına,
Bolsa tovfik yumşasa imkanı bar.

Bay eger tovfıkı-hak, yar olmasa,
Neylesun ol pend veren yaranı bar.

Hiç ötermu urmak ile taşga ok,
Gerçi kim elde polat peykani bar.

Zalımıñ köñli erur taşdan gatı,
Nasıhıñ ger elgide sövhanı bar.

Hak işin asan eder ol bendeniñ,
Dünyä-ahır her kimiñ ihsanı bar.

Tirlik etgen zikri-hak birle dovam,
Ruzı-mahşar hoş geçer dövranı bar.

Söz bile tenbih kılur bu miskin Azad,
Ga:fir atlıg her kimiñ subhanı bar.

1. 3. 4. Murabbalar

ÜZER

Kim yansa ışk otuna,
Dünyäde (elin) üzer,
Hakdan gelen belaga,
Sabr ähli yañlıg dözer.

Işk otı bir ot bolur,
Bolmaz tütün ol otda,
Magşukınıñ sayası,
Her tüşgen sayı gızar.

Aşıklarnıñ magşukı
Cilvenema eyleyur,
Aşık görse magşukın,
Yarıdan bolur bizar.

Işk inkâr urar, neter (?)
Oval otga tüşer, yanar,
Ot bolur, ahır söner,
Andan bolur hakga yar.

Yarlık atdan üzülse,
Vahdet makamın bulsa,
Özün har-häk bilse,
Çın bende bolur ey yar.

Köñli bolur hak genci,
Hak için çekmiş renci,
Zikri, fikri, guvancı,
Hak biläni dem urar.

Surat gerçi mundadur,
Köñli hak yanındadur,
Görseñ bikâr bende gör,
Ruhlar birle ol gezer.

Köñli beytullah bolur,
Canı zikrillah bolur,
Derviş-allah bolur,
Andan soñ tutar karar.

Ey soñra, ey ebrar (?),
Hak birle meclis gurar,
Göz açıp didar görer,
İstemez özge didar.

Salekler habar bilur,
Tamamı cövlan kılur,
Üç yüz altmış semerler,
Belki, (cennet) içre bar.

Bes biliñ mundag äriñ,
Ferasat haka nedur (?)
Her ne söz kim aytur ol,
Lovh üzre galam yazar.

Golı gudrat golıdur,
Tili gudrat tilidur,
Sözi gudrat sözidur,
Şek edip, bolma bizar.

Azadı öziñ tanı,
Dayım aygıl subhanı,
Hakdan tile imanı,
Rähm edüb yoldaş kılar.

YETÜŞ FERYADIMA

Hamdı-sena sa:bit saña,
 Ya reb, yetüş feryadıma;
 Rehm eyleban bu asña,
 Ya reb, yetüş feryadıma.

Bolsun durudı-bişumar,
 Hak dostuna sad-müñ hezar,
 Hem a:lı-eshab çahar yar,
 Ya reb, yetüş feryadıma.

Her çendi bedkâr olmuşam,
 Aşufta efkâr olmuşam,
 Afvundan umıd kılmışam,
 Ya reb, yetüş feryadıma.

Men bilmedim bihbudımı,
 Lik üzmedim umıdımı,
 Görset maña maksudımı,
 Ya reb, yetüş feryadıma.

Lutf eyleban tutgıl golım,
 Mende hata sansız tilim,
 Özüñ sarı başla yolım,
 Ya reb, yetüş feryadıma.

Bahrı-keremiñ bahış kıl,
 Köñlümge iman nakış kıl,
 Hem bu yamanıñ yahşı kıl,
 Ya reb, yetüş feryadıma.

Geçdi abes vıgıtı-feta,
Vay-hasreta, vay hasreta,
Menden hata, senden ata,
Ya reb, yetüş feryadıma.

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı**

**AZADİ
(HAYATI-EDEBÎ ŞAHSİYETİ-ESERLERİ)**

**DOKTORA TEZİ
III. Cilt**

**HAZIRLAYAN
Soner SAĞLAM**

**DANIŞMANI
Doç. Dr. Ali EROL**

İZMİR-2011

2. Türkiye Türkçesi ile Metinler

2. 1. Vagz-ı Azat

Bismillahirrahmanirrahim

Sınırsız şükret o Hüda-yı Ekber,
Türlü türlü nimetini yaydı yere.

İşte bu âlemi bize bir han etti,
Serdi nimetlerini elvan etti.

Gül bahçesinin bağı gibi eyledi,
Seyr edip bülbülleri zar eyledi.

Rengârenk oldu, gülü ile bağı,
Gonca verdi şahane yaprağı.

5. Ki besâret¹⁵⁸ ehline arattı o,
Can u dille her birini söyletti o.

İşte bu nimetler söyler zikr-i sena,
Çağırır zâr ile daima, derler Rabbena.

Gafil olma zikr-i illallahtan,
Çıkma asla hakikat yolundan.

Allah korkusuyla bu dağ ve taş,
Gözlerinden akıttırlar acı yaş.

Hava ile suların avazı çıktı, gör,
Ara vermeden, gece gündüz aktı gör.

¹⁵⁸ Besâret: Göz açıklığı, dikkatle bakış.

10. Yeryüzünde her ne şey ki canı var,
Her birisi eyler bir türlü zâr.

Hayı küy¹⁵⁹ ile yetişir yeller tamam,
Dostlarına Tanrı'dan iletir peyam¹⁶⁰.

Hiçbir mahlûku rahat görmedim,
Nedir esrarı bu yaratılanların sormadım.

Lâkin bildim maksadı Allah'tır,
Hâl dilinde zikri illallahtır.

Âdemoğlu al bunlardan ibreti,
Fayda et kendi kendine gayreti.

15. Zikret Allah'ı şâm u seher,
Cümle zâkirlerin üzerine rahmet yağar.

Kesme umut İlahî rahmetten,
Olma gafil Allah zikrinden.

Kavlihi Teâlâ: “Vezkurullaha Kesiren, leallaküm tuflihun”¹⁶¹

Akıl ehli ol, sözü haksız yere söyleme,
İnleyerek dert ve elem çek aşkın ile.

Yumuşatıp gönlünü hikmetli söz ile,
Fazileti bol Allah derdine rahmet ede.

¹⁵⁹ Hayı küy: Hayy-ül Kayyum: Varlığı, diriliği her an için olup, gökleri, yerleri her an için tutan, daimi her şeye her hususta iktidarı yeten Allah (İsm-i Azam).

¹⁶⁰ Peyâm: Haber

¹⁶¹ Kur'an: 8. sure (Enfâl), 45. ayet. Manası: “Allahı çok yad edin, belki halis olursunuz.”
http://www.diyanet.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=181 (E.T. 01.04.2011)

Ağla akşam ve sabahlar ne kadar var,
Ağlasa kul, rahmetin denizi coşar.

20. Gafil olma ağlamaktan zâr ile,
Arkadaşlık etme ağyar ile.

Var, riyâzet¹⁶² okuna nefsin sal,
Eğriyi doğruyu gör bu mahal.

Riyazetsiz iş doğru gitmez, ey âhi,
Olsa bir kişi çok da bilgili.

Doğrulmaz bir ağaç, ateş görmese,
Ki dükkân içinde o kızdırılmasa.

Riyazeti, zâlimlerin nefsi için ateş bilin,
Olsa nefisleri eğri, riyazete salın.

25. Kim doğru giderse buldu menzil makam,
Eğri olmaz menzili, hâsıl-ı kelam.

Yüklese her kim denk olmayan bir yükü,
Menzile ulaştıramaz şüphesiz o yükü.

Kalbini işte bu riyadan temizle,
Hak için , kendinden bil işleri.

Hem hasetten hem kibirden yine,
Dünya sevgisini tutmayasın yine.

¹⁶² Riyâzet: Nefsi kırma. Fâni şeylerden nefsin çekerken kanaat içinde yaşamak.

Saç ve kaş gibi şeyleri sevmekten,
Suizandan ve de kendini övmekten.

30. Kötü huyluluktan, insanları incitmekten,
Gönül ehline kötü söz söylemekten.

Tüm bu kötü huyları bırakması gerek,
Kendini manevi yer etmesi gerek.

Sonra deriz ki :”Düzeldi bu kişi”,
Olmasa, Hak zikrinden başka işi.

Adam eğrisi bu kötü huylara sahiptir,
Mert olan kendi ayıbını kendi görür.

35. Can u dille Tanrı’ya şükrünü yetir.
İnkârdan kaç, tüm dermanını bitir.

Bağlılık ile salâvat söyleyeyim,
Sınırsız sevgimi söyleyeyim.

Âlem içindeki enbiyalar ve evliyalar,
Melekler ve çok takva sahibi olanlar.

Yeryüzünde mümin ve müminat,
Vardılar her biri mevt u hayat.

Ben fakır Őikesteden sınırsız dua,
Hem dűrűd¹⁶³, tahiyyat hem de sena.

40. O bűyűk mahŐer gűnűnde, ey Hűda,
İŐte bu zattan kılma bizi cűda.

Çűnkű bir ulu gűnahkâr kűleyim,
Ki severim bunları, her yerde ben.

Dua Etmek Beyanı

Çok űvgűler bu cihanın tacına,
Candan inan arş ile miracına.

On sekiz bin âleme rahmettir o,
Ŭmmetine devlet ve nusrettir o.

Hem ziyetidir tűm asman ve zeminin,
Vasfıdır onun ‘‘Rahmeten-lil-âlemin’’,

45. Yűz Őűkűr ki űmmet olduk o ere,
Gerçi isyan içinde olsak da yűz kere.

Hem onun evlat ve ezvâc varına,
Tűm faziletli ashap ile dűrt yarına.

Dua Beyanının İçinde

Bağışla, ey Hűdavendigar bizi,
Açıktır bağışlama denizinin gűzű.

¹⁶³ Dűrud: dua, medih, selam

Hem babamızla annemizin ta ki,
Dahi üstatlar, bizde çoktur onların hakkı.

Bağışla hem şeyhler ki var,
Cümle dostu gönül içre Hak sever.

50. Bağışla bütün mümin kulları,
Ehl-i iman, ehl-i İslam illeri.

Kulluğa layık yerim hiç yoktur,
Haddi sınırsız günahım çoktur.

Elbet kötü huylu bir kulunum bir u var,
Hata yaptım dünyada bîşumar¹⁶⁴

Göz ile gönlümü kötü işten irak,
Tutmadım, oldum senden irak.

Daima fena işlere meylettim,
Bir an dünya nefsinden ayrı olmadım.

55. Nefs-i şeytan aldı yolumu hemen,
Saldı bu gönlüme bu fiil-i yaman.

Bilmeden sayısız günahlar işledim,
Yeryüzünde çok tebâhlar¹⁶⁵ eyledim.

Dünyanın adı ile attım adım,
İstedim saat-be-saat, dem-be-dem.

¹⁶⁴ Bîşumar: Sayısız.

¹⁶⁵ Tebah: Mahvolmuş, yıkılmış, fesada giriftar olmuş.

Can ile çektim cefasını, vâh darık¹⁶⁶
İsteyip zevk ve sefasını, vâh darık

Fani imiş, görmedim bundan vefa,
Çok cefalı bîvefaymış, bîvefa.

60. Çırpınıp geldim, yürüdüm her yana,
Vermedim bir dem gönlümü Hak'tan yana.

Dünyanın malını mülkünü iyi tutup,
Ahret nimetlerini unutup.

Farz ve vacip, sünnet ve edep gözlemedim,
Emr-i ma'ruf nehy-i münker¹⁶⁷ söylemedim.

Dünyada günahkârları ve ahlaksızları,
İyi bilip, dost edindim onları.

İyilerin hizmetinde durmadım,
Ayaklarının altını yüzüme sürmedim.

65. Can u dilden Hakk'a kulluk etmedim,
İyilerin olduğu makama yetişemedim.

Geçti ömrüm yemek, içmek ile,
Olmadım bir dem iman derdinde.

¹⁶⁶ Darık: rahatı huzuru kaçmak, huzursuz olmak, mahcup olmak.

¹⁶⁷ Emr-i bil-mâruf, nehy-i anil-münker: Dinin emirlerini, Kur'ani ve İslami hakikatleri neşretmek ve bildirmek. İyiliği, İslami hususları emretmek ve teşvik etmek.

Geçti ömrüm, vah darık, ey vay ile,
Sevdalar görmez safrasız sevda ile.

Etmedim bir zerre layık kulluk,
Şimdi çekiyorum çok utanmazlık

Yandım ve döndüm sana ya zülcelâl!
Ey halayık ve sonsuz mülk sahibi.

70. Sarılmışım faziletinin ümidine hemen,
Asilere çünkü budur habl-ül metin¹⁶⁸.

Akıtıp geldim gözümde yaş bu dem,
Tövbeni ve yardımını ver ya zülkerem.

Rahmet denizinden umut ettim yine,
Lütfünün eteklerini temiz tuttum yine.

Senden başka gitmeye yoktur yerim,
Koymuşum yoluna bu can, bu serim.

Kesme ümidimi, ümitlik kölesiyim ben,
Yoldan azdım, bir dertliyim ben.

75. Ayeti “Lâtaknetu”¹⁶⁹nı gördüm âh,
Eşiğine kara yüz getirdim âh.

Bağışla şimdi cihan avarasını,
Hem dahi bütün ciğerler paresini.

¹⁶⁸ Hâbl-ül metin: Sağlam ip. Mc: İslamiyet ve Kur’an-ı Kerim.

¹⁶⁹ Lâtaknetu: Ayet-i Kerimeden bir kısım olup: Ümidinizi kesmeyiniz (meâlinedir.)
<http://www.osmanlicasozluk.net/osmanlica/32242-sozluk-LATAKNETU-anlam.html> (E.T. 23.03.2011).

Sahipsiz kılma ilmi takvadan yine,
Haşr olunca bunları, ya Rabbena.

Dergâhına doğru çevir yollarını,
Hep zikre alıştıır sen dillerini.

Rişte-yi ömrümüzün koptuğu mahal,
Yoldaş et imanımızı bî kil u kal.

80. Affedip kusurlarımı, ulaştır yanına,
Nasip et yükselmeyi bu garip mihmanına.

O yakın kullar içinde tut sen beni,
Onlarla birlikte kurtar mahşer günü.

Hepsinden azade söyle sen, Azad,
İki âlemde de sensin maksat murat.

O Resulallah çevresini kıl nasip,
Ehl-i dillere ulaştır, kılma garip.

Nasip et didarını o gün, ya celil,
Nimetini didarsız neyler, Halil

85. Ya Rab, o didarını nasip etsen bana,
Yüzünün parıldayışını reva görsen bana.

Canımı bin can edip, kurban kılam,
Dönüp pervane gibi oda salam.

Can içinde belki, kurbanın senin,
Bütün vücudum bende, ferman senin

Dinle bir dem, dertli olsan bunu,
Aşığa didarı gördüğünde gündür günü.

Hepsine nasip et didarını,
Tövbe-yi tevfik, seher bîdarını.

I. BAP

90. Birinci bapta padişahların vasfını
Nasip ederse vasfedeyim Rabb-ül-kâni.

Server-i âlem Muhammet Mustafa,
Din için canına verdi çok cefa.

Adalet ile sevdi adilliği kendi,
Adil olun diyerek herkese seslendi.

Hak Teâlâ'dan adalet, rahmettir o,
Devlet kapısının fethi ve nusrettir o.

O resulden sonra yine birçok yâr,
Adalet ile âlemde oldu ber-karâr¹⁷⁰.

95. Tanrı ayetinde adaletli olun dedi,
Hak sever, her kim adalet gösterdi.

Halk üzerinde hâkim olursa her bir er,
Adalet ile hüküm edecek leyl ü nehar.

¹⁷⁰ Ber-karâr: Daimi, devamlı, kararlı.

Hâkim olanlar cihanda adil ola,
Süslesinler yeryüzünü adalet ile.

Adaletli hâkimi, Allah peygamberi,
Can yoldaşım deyip över onları.

Padişah ki olsa adaleti onun,
Yeryüzünde gölgesidir Tanrı'nın.

100. Adaletinden olsa halkın cümlesi şad,
Dergâhında bulsa mazlumlara murat.

Hak Teâlâ'nın sevdiği kulu bil,
O resul ümmetlerinin hası bil.

Sevgisi onun Hak Teâlâ'nın sevgisidir
Kahrı onun Hak Teâlâ'nın kahrıdır.

Görme hükmünü Tanrı hükmünden ırak,
Eğer inanmazsan, gelip adına bak.

Çünkü adım atsa adil olan bir yere,
Âlem halkına Hüda rahmet vere.

105. Din evinin bekçisidir padişah,
O sebepten, “emrini tutun” demiş İlah.

Ehl-i din ki, onun sultanı yok,
Suratı benzer, içinde canı yok.

Yeryüzünün ziynetidir padişah,
Halk ve devlet nusretidir padişah.

Padişahı olmasa bir ülkenin,
Olmaz imiş hayrı, ihsanı onun.

Zulüm ve cebir ile olur halkın işi,
Ahretten onların olmaz endişesi.

110. Birbirine zulüm eden kurt kuş gibi,
Halk da birbiriyle kavga ederdi.

Hakkı haksızlığı bilmeyen bütün avam,
Kast ederler birbirine emr-i haram.

Etse tembih bunlara eğer padişah,
Olsa şahın adaletiyle onlar huzur-hâh¹⁷¹.

Bu halktan günahlar dökülür,
Birbirine onlar şefkat eder.

Gelir o sebepten bu şeriat yoluna,
Gezer o miskin, fakir öz hâline.

115. Tanrı emri ile helal olur bunlar,
Şah kabul eyler kim ki yardımcı olur.

Şimdi hayır edenler makul olur,
Hükmü bu yardımcıların mamul olur.

¹⁷¹ Huzur-hâh: huzur ve rahat isteyen.

Padişaha ehl-i şeriat hüküm eyler,
Sonra da padişahlar halka söyler.

Padişahlar padişahı şeriattır,
Asıl olan şeriattır, padişah bir ferdir¹⁷².

Din yolu ondan revan olur revan,
Baş kaldırmaz tüm bu zâlim ovan.

120. Padişahsız hiçbir halk kalmaya,
Müfsittir o kimse tabi olmaya.

Olmaz tüccarların yolu esenlik,
Etmese tembihini padişah.

Yol kesenlerle hırsızları şah,
Kesme, öldürme her sene ve mah.

Olmaya miskin, fakirlerin günü,
Her bir evde gezmez aga ini.

Yani zâlimin kanadını yolmak gerek,
Teni, cefalardan temiz kılmak gerek.

125. Kanadı sağlam ve semiz olsa teni,
Dinç yatırmaz hiç Müslüman bendeyi.

Padişaktır din tabibi padişah,
Hem budur miskin, fakirlere penah¹⁷³.

¹⁷² Fer: Şube, kol, ikinci derecede olan. Bir aslın neticesi.

¹⁷³ Pena: koruyucu, himayeci.

Elbette halkın derdidir, zâlim olan,
İşte bu derde şahtır derman kılan.

İşte bu derdin dermanını söylesem sana,
Eğer emirsen, çaresini bul bana.

Rahat olsun aciz ve mazlumlar,
Ahirini düşünüp, gama düşmesinler.

130. Hak'tan olur padişahların korkusu,
Fenalık etmez olursa Hak'tan korkusu.

Mümin iller ki onun sultanı yok,
Öyle düşün ki koyun çobanı yok.

Zâlimi de vahşi bil, ey kişi,
Olmasa çoban, nice olur işi?

Ya ekin düşün bu mazlum kulları,
Tanrı emrini can ile tutanları.

Nöbetçi düşün onlara hâkimleri,
Bozguncu olarak bil o zâlimleri.

135. Bir ekin ki bekçisi gözlemese,
Ya da haberdar olup hâlini bilmese.

O ekin olur harap o saat,
Bekçi olan olur mu hiç rahat?

Garaz-ı derende¹⁷⁴ yolunu bekle,
Bu koyunları bunlardan sakla.

Olma gafil daima, al haber
Vaciptir belalardan onları korur.

Şeriat yoluna baş koymak gerek,
Halk içinde Hak emrini yaymak gerek.

140. Ehl-i şeriat ile danışarak emret,
Vekil ile vezirlere nasihat et.

Dost bilsin derviş ve âlimleri,
Düşman bilsin, gönlü zâlimleri.

Mazlumu zâlim elinden kurtara,
Halkın halini her zaman göre.

Bütün düşmanları birbiriyle barıştır
İslam'ın emirlerini, kurallarını söyleştir.

Padişah ki niyetini rast getirirse,
Hak'tan olur her ne niyaz eylese.

145. Etse hayır ve endişe o, Tanrı bakar,
Yerlere yağmur yağar, otlar çıkar.

Düzelir il, çaylar olur revan,
Rahatlar halk ve nizam bulur cihan

¹⁷⁴ Derende: Yırtıcı, yırtan.

Uğru, zâlim, yol kesen kendini bilir,
Çünkü şah adalet ile tembih eder.

Âlim ü miskin, fakir bulur fayda,
Ulu hedef olur edilen dua.

İşte bu adilin hakkı makbul olur,
Reddederse kim her bela Hak'tan gelir.

150. Korur Tanrı beladan kendisi,
Geçer ondan, halk içinde her sözü.

Geçmiş Zamanda İki Şahın Konuşmasının Hikâyesi

Dediler: -Geçmiş zamanda bir şah var imiş,
Adalet ile ilim ve nizam eylermiş.

Âlimleri ve salihleri, miskinleri,
Bir araya toplarmış her yıl onları.

İhsanda bulunup ağırlarmış her birini
Hâl hatır edip ağırlarmış hepsini.

Bir sultan bir gün onu ayıplamış,
Muhafız barındırmaya gerek yok demiş.

155. Bu muhafızlara ihsan etmektesin,
Her yıl onlara kıyafet vermektesin

Düşmanımı def etsin diye bunlar,
Nereye emredersen gitsin diye bunlar.

Dedi bu şah: O muhafızlar, ey kişi!

Def eder düşmanlarının hepsini.

Kılıç ile bir yüz kadarı yoldan geldi,

Ok ile üç yüz kadarı diğer yoldan geldi.

Can verdin bu askerlere tamam,

Ağlayarak dua ederler sabah akşam.

160. O dua okları onar onar olur,
Yerde gökte düşmanını öldüren olur.

Hem dua kılıçları tizdir katı,

Vursa, bent duramaz geçer yedi katı.

O dua süngüleri yıldıza yeter,

Şeytanın askerlerini muzdarip eder.

Bunların korumasına ben girmişim,

Hizmet edip bunlara, dik durmuşum.

Mert gerek ki, bunlara emirler vere,

Bunlara gerekli techizat vere.

165. Ta ki bunların gönlü dağılmasın,
Oğlan uşak kaygısında olmasın

Her ne kim âlemde var şah u emir,

Onlara sığınır miskin, fakir.

Demesin kimse, şah onları elinde tutuyor,
Her kim ki mümindir bu sözü yerine getirir

Yerine getirmiştir hem bu sözü şah,
Olmuş o şahın yüzünde çok huzur-hâh.

Sen dahi dervişlerden nefret etme,
Yaptığım beyhudedir deyip düşünme.

170. Vardır bunlarda tîr-i dua,
Çekinir belki bela ile kaza.

Sen hem bunların duasını aliver,
Mal ve canın ile hizmet ediver.

Eğer perişan halde olsalar, görme har,
Zerre olsa, Hak katında kadri var.

Olmasa onlar cihanın düzeni bozulur,
Mümin iller birbirini kurt gibi kapar.

Yıkılır asman, bozulur yedi yer,
Kalmaz Tanrı diyenden bir eser.

Hazret-i Ömer Dünyadan Geçtikten Sonra Bir Kişinin Rüyasında Onu Görmesinin Beyanı

175. Çünkü resulullahın hadisini bilseniz,
Şefaata eder halka, kadir olsanız.

Padişaha lazım oldu, ey gözüm,
Hepsine müşfik ola, budur sözüm.

Hak resule kusursuz dost idi Ömer,
Adalet bağından yedi âlemde semer¹⁷⁵.

Şefkat ederdi tüm mevcudat içre,
Şefaata ederdi mahlûkat içre.

Ta ki ayakaltındaki karıncaya kadar,
Basmadı, elbette iyilik etti o er.

180. Dünyadan göçüp gittiği zaman,
Vakıa oldu herkese bîgüman

Tanrı ne yaptın deyip, sordu ona,
Bağışladım deyip, cevap verdi ona.

Ne sebepten deyip sordu o kişi,
Ömer de verdi hepsinin cevabını:

“Ayakaltındaki hayvancıklara
İyilik ettin deyip, bizlere.

İyilik etti o zülcelal
Cennet içinde verdi taht-ı bîzeval.

185. Sen dahi gel hoş niyet eyle,
Halk içinde hoş, iyi söz söyle.

¹⁷⁵ Semer: Meyve, yemiş, mahsul.

Aciz ve miskin, fakirlere çok
İyi ol, Tanrı'dan bul devleti.

Hak seni muvafık etmiş,
Sen de gönlünü gel etme bülent.

Zâlîme tut tekebbür yolunu,
Hak için acıma onların hâline.

Olmasın yani bu hükmün içinde kast¹⁷⁶,
Gönlün içre, şüphesiz tut kendini pest¹⁷⁷.

190. Bil eksik kendini, her zerrede var,
Hak verir onlara yer yüzünde karar.

Özünü eksik tutan sevilen erdir,
Sever onu iki âlemde mecid.

Hak yolunda her kim özünü pest tutar,
İki âlemde muradına yeter.

Alçak gönüllü olana verir Hak rahmetini,
Kim ki alçak gönüllüdür, Hak'tan alır devleti.

Her şeyden alçak tut kendini canın ile,
Nerde olsan, olasın sen Sübhan ile.

195. Gam bulutunu gönlüne sal her zaman,
Tanrıdan rahmet yağar, yoktur bîgüman.

¹⁷⁶ Kast: Noksan, eksik, kusur.

¹⁷⁷ Pest: Alçak, kısa.

Rahmetine alçak bulut olur sebep,
Yüksekleri isteyenler ise ulaşamaz.

Çevirip göz çeşmesini verir eser,
Gönlü alır ilim ve hikmetten haber.

Biter o sebepten marifet bostanları,
Artar o sebepten âh ile efganları.

Canı ve cananı izleyip, hayret eder,
Sonra da rahmet denizine yeter.

200. Tut umut ipini sen hem dahi,
Karınca gibi ol sen harman zamanı.

Şayet, olursun rahmet harmanında sen,
Rastlayınca o kurnaz iblise, kalırsın esen

Allah Teâlâ'nın Şahı Bağışladığının Beyanı

O Sebiktekin Şah-ı devran idi,
Mahmut Şah'a ata olmuş idi.

Günbegün ava giderdi o er,
Ahu ile eyler vaktini güzer¹⁷⁸.

Bir gün, bir ahu yavrusuna rastladı,
Kovaladı, yetişti, tuttu, sıkıca bağladı.

¹⁷⁸ Güzer: Geçici, geçen.

205. Ahu gördü ki yavrusunu tuttu o,
Kaçtığı yoldan geri döndü o.

Durdu, feryat ve figan eyledi,
Hâl dili ile Hakk'a sırrını söyledi.

Padişah merhamet etti ahuya,
O yavruyu bıraktı ahüdan tarafa.

Baktı göğe o geyik, etti dua,
Hâl dili ile Tanrı'ya kıldı sena.

Gitti ahusuz evine bu şah o günü,
Gördü düşünde hazreti peygamberi.

210. “Bağışladı Hak” dedi o vakit – o an:
“Yavruya iyilik yaptığından.”

Kendine etti yakın Kadir gani,
Hem kurtardı cehennem ateşinden seni.

Dedi: “Hoşnut oldum, ey has ümmetim,
Mahşer gününde sanadır şefaatin.”

Padişahlık devletini, o çok ihsan eden
Nasip etti, verdi ona cennet-i Aden.

İyilikte bulun himayende olanlara,
Şefkat et âlemdeki tüm yaratılanlara.

215. Devletini Hak artırır günden güne,
Şefkat edersen, işte bu âlem halkına.

Şefkatine Tanrı dâhil eder onu,
Alsa bir mümin Müslüman gönlünü.

İşte bu sözde iki âlem serveri,
Bizden yana bir müjde gösterdi.

Salsa mutluluk birisi mümin gönlüne,
İnsanların ve cinlerin takatini buldu yine.

Kabirden kalksa eğer bir mümin kişi,
Mümini şat eylemek olsa işi.

220. Onunla beraber olan kişinin, olur
Yüzü nurluk, lafzı şirin, ey civan.

Karşısında gezer onun, her yana
Gitse gelse müjdelik verir etrafına.

“Tanrı senden razı oldu” deyip, yine,
Gönlüne hoş vakit ve şatlık gelir, yine.

Korkulu yerlerden onu geçirir,
Maksadını ve isteklerini dese bitirir.

Müjdelikler! “Hak cennet verdi” diyor,
“Dostlar içinde makamımı gördü” diyor.

225. Diyor ona – mümin ki kim : “ sen kardeşim,
Bu kötü yollarda oldun yoldaşım.

Mihriban oldun anamdan, ey kişi,
Koymadın gönlümde bir gam teşvişi.

Maksat ve istekleri gönlüme bu dem,
Dedim şimdi, kalmadı dert ve elem.

Diyor ki: “ Bir mümini şat etmiş idin,
O yıkık gönlünü düzeltmiş idin.

Hak yarattı iyi yüzlü er beni,
Yoldaş olup maksada ilettim seni.

230. Yani şu şatlık benim diyor ona,
Çok müjdeler verir senden yana”

Kadir Allah’ım, nasip et mümin şatlığını,
O yıkık viran evin abatlığını.

Gönlünü al mertsen müminlerin,
Gönlü gam evine dönen gam çekenlerin.

Onları herhangi biri mutlu etse,
Şüphesiz yerine bin hisse yazılır.

Harun Er-Reşit’e Şih Şakık’ın Nasihat Vermesi

O, bir er vakitte, Horasan tahtında,
Harun Padişah idi, dinlesene.

235. Baht-ı devlet bir nice gün oldu yar,
Padişahlık mülkünde oldu karar.

İstedi bir gün Şakık-ı Balhın'ı,
Dedi öğüt ver, dinlesin işitenler manasını.

O saatte bu öğüdü verdi Şakık,
Dedi Tanrı tevfik etsin, ey refik!

Cehennem adlı Hak yaratmıştır sera¹⁷⁹,
O seraya bekçi kılmıştır Hüda.

Men et ondan halkı üç nesne ile,
Her biri adı ile gelsin dile.

240. Malı muhtaçlara versinler onlar,
Mahvolup gitsin harama günahlar.

Biri maldır, biri şemşîr dinle,
Diğeri de taziyanedir¹⁸⁰ iyi anla.

Kesersin sen zâlimi şemşîr ile,
Cümle mümin, şerrinden emin ola.

Günahkâr ve sapkınlara verir edep,
Kırbaç ile daima rûz u şeb.

Yapsan eğer bu üç işin hepsini,
Cehennem ateşinden kurtardı seni.

¹⁷⁹ Sera: yer, toprak.

¹⁸⁰ Taziyane: Kırbaç, kamçı.

245. Hem kurtuldu cümle halk, oldun sebep,
Şüphesiz Hak dostu oldun, yok acep.

Yoksa gidersin o eve ileri,
Gidersin izinden tüm insanların.

Ağladı Harun bu sözü dinleyip,
Elini öptü o Şakık'ın sözünü anlayıp.

Ne olur sen ağlasan, ey bağı taşı,
Gözlerinden bir dem aksa acı yaş.

Yaş ile yıkasan, gönül levhanı tamam,
Gitse zengârı¹⁸¹, karası, vesselam.

250. Nasip et kullarına, ey Hüda,
Gözlerinden acı yaş olsun cüda.

Fasıl

Hint hükümdarından soruldu bu söz,
Dinle, eğer canının içinde varsa göz:

“İyi ahu padişahlara nedir?”
O dedi ki: “Bu raiyyet¹⁸² gönlüdür.”

Padişah alsa raiyyet gönlünü,
Dost bilir elbet tüm teb'ası onu.

¹⁸¹ Zengâr: Bakır pası nevinden bir maden. Boyacılar kullanır

¹⁸² Raiyyet: Bir hükümdar idaresinde olanlar, devletin idaresindeki umum insanlar.

Gönül kuşu yese muhabbet tanesini,
Kabul eyler onun pervanesini.

255. Bu gönül kuşu eğer sevse kimi,
Nereye varsa, olur onun hemdemi.

Bu kuş her kim ile olsa enîs¹⁸³,
Nereye giderse ona olur celîs¹⁸⁴.

Bu gönül şişesini her kim kırar,
Durmadan onun üstüne lanet yağar.

Şişe kırılınca onarmak olmaz,
Ne kadar çaba etsen, yerine gelmez.

Bu gönül, Tanrı'nın kurduğu hanedir,
Kim bozarsa Tanrı'dan bigânedir.

260. Bu gönül Tanrı evidir, yok güman,
Kim bozar, Tanrı ile olur yaman.

Bu gönlün hanesini her kim ki bozar,
Onun için cehennem ateşi kızar.

Kâbe viran etmekten bin mertebe,
Bir gönül yıkmak yamandır, ey dede!

Gönül almak velilerin huyudur,
Yıkmak onu zâlimlerin işidir.

¹⁸³ Enis: dost, sevgili.

¹⁸⁴ Celis: arkadaş.

Kim gönülleri imaret etti o,
Kendi günahlarına kefarete etti o.

265. Bir Müslüman'ın gönlünü her kim alır,
Öyle bil yüz kere hac tavaf eder.

Elbet gönül almak sevapların başıdır,
Gönül almak erenlerin işidir.

Yıkmak onu, bil günahların başı,
Mümin isen etme zinhar bu işi.

Bir işi ehl-i şeriat görse reva,
Tut onu sen, görme kendine dert-ceza.

Fasıl

Ekin ekmeği halka emretmeli emir,
Yani ondan kazanç ala zengin ve fakir.

270. Yani ekilecek yerler arasında boş yer,
Koymasınlar ziraatsız ve mahsulsüz.

Ekin ek çünkü raiyyetin sayısı pek çok,
Hâsıl olur halka hesapsız ve sayısız.

Elbet halk tokluğunu arz eder,
Hem barış içinde hoş devran olur.

Nar gibi olur kötülerde gözü,
Halk arasında gezer abdal gibi özü.

Yani gezer şehrin pazarını, illeri,
Elbet nasıldır diye bu halkın halleri.

275. Hazreti Davut hırka giyip çıkardı,
Halk arasında çokça seyrederdi.

Bilmek için iyi-kötü, halkın hâlini,
Bu durumu ayan kılıp halkın işlerini,

Tembih ederdi kötülere o er,
Çünkü bulurdu cihan ehl-i karar.

Şah Muhammet Gazi'den hem bu kâr¹⁸⁵,
Zahir olmuştur, yakın bil bîşumar.

İl-ulustan sen de gafil olma,
Ansızın kusurlarınla Hak önünde kalma.

280. O ki Nuşirevan adil bir şah idi,
Âleme işte bu sözü hüküm idi:

“Bir vilayette eğer bir kıta¹⁸⁶ yer,
Kalsa ekilmemiş, ben alsam haber.

Ben seni rüsva kılıp, dardan asam,
İbret eyleyip, halk içinde başını kesem!”

¹⁸⁵ Kâr: iş güç, iş.

¹⁸⁶ Kıta: Bir dönüm araziden az olan yer.

Yani şah hüküm veriyor tüm beylere,
Koymasınlar zerre kadar ekilmemiş yeri.

Elbette büyükler işini ihmal etmeye,
Ekin ektirip, rahat yatmaya.

285. Halka işini buyurup şah-ı cihan,
Adalet ile hükmeder halka revan.

Tanrı korkusu gönlünden hiç çıkmaya,
Zulüm ve cebir ile cihanı yakmaya.

Şikâyet etmesin cebirden yoksul size,
Yakın dostunu inandır bu söze.

Lütfünün gölgesini sal hemdemlere,
Gönlü dolu gam, gözü pürnemlere.

Bu sözü demiş Ömer hazretleri,
“Cennet bahçesidir onun yeri,

290. Her vilayet hükmü onlara geçer,
Hayır ve şerrinden onun alsam haber.

Sularınızın köprüsü olsa, bilin,
Koyun, keçi varsa üstünde onun.

Köprünün oyuğuna ayakları,
Gitse, noksan olsa onlardan her biri.

O kıyamet gününde şüphesiz olur,
İşte bu işlerin tümü benden sorulur.

Yani hâkim adaletli olup alır haber,
Tüm mazlumdan ki hayvan ve beşer.

295. Merhamet edip, dertlilerin hâlini göre,
Herkesin hakkı neyse eda ede.

Hak için hâkim adalet eyler,
Tüm mahlûka şefaât eyler.

Bir saat adil olsa adalet eden,
Yani mazlumun hâlinden alsa haber.

Dahi yetmiş yıl ibadet etse o,
Hak yolunda hayır ve ibadet etse o.

Belki bu saat adaletli olmanın sevabı,
Olur yetmiş yıl sevabından ziyat.

300. Bu adaletin sevabını bilse herkes,
Hiç hesaplayamaz, eğer etse herkes.

Fasıl

Padişah, emir ve vezirlerini topladı,
Her bir işin tedbirini söyledi.

Onlar ile istişare etmek gerek,
Ondan o işin tedbirini bilmek gerek.

Elbette akıl danışmakta çoktur menfaat,
İyilere sorar o şah maslahat¹⁸⁷.

Maslahatsız iş pişmanlık olur,
Akıl birliği olmaz, noksanlık olur.

305. Hepsi toplansa, her biri bir söz söyler,
Akıl sahibi muhtaç olup onu tutar.

Hak demiş peygambere: “Dostlar ile,
İstişare et her işte dildarlar ile.

Bu garipten isteyip alsan cevap,
İstişaresiz işlerde yok hayır ve sevap.

Av demiştir, iyiler tedbir alır,
Kaçsa av birinin elinden kurtulup.

Hepsi toplanıp, araya alsalar onu,
Yakalarlar hep birlikte onu.

310. Niyet o dur ki kalabalık olsalar,
Her bir işi beraber yapsalar.

Elbette istişare ile biten işler hemen,
Bitmez ok, mızrak ile bîgüman.

Meşveret için elbet zamanın akılları,
Demişlerdir, müşkül işlerin rehberi.

¹⁸⁷ Maslahat: Öğüt, tavsiye, akıl.

Yolunu şaşırır yol ehli rehbersiz ola,
Dağılır askerler ki serdarsız ola.

Gövde leş olur eğer baş olmasa,
Bitmez iş Hak yoldaş olmasa.

Fasıl

315. Ey hâkim, gel, mülke mağrur olma,
Akıllı ve bilgilileri elden bırakma.

Padişah âlimleri bir araya topladı,
Dedi doğrudur, her ne onlar söyledi.

Doğrudur Hakk'a yakın sultan bilin,
Sözü halka senet ve delil bilin.

Sen düğüm gibi et bu işlerin tedbirini,
Hiç açılmaz o düğüm, yumruk gibi.

Eğer birbiri ile tutarsan onu,
Hiç açılmaz o düğüm, bil bunu.

320. Fikir sorarken deme küçük, ulu,
Hepsinden al tavsiye, ey korkulu.

Nasip et dostu ey Hüda onlara,
İyi öğüt niyetinde bulunanlara.

Sal onların gönlüne iyi maslahat,
Alsın ondan mümin iller menfaat.

Nasip et onlara eminlik ve aman,
Dünyada itibar, ahir zamanda iman.

Fasıl

Adilliğin Faziletinin Beyanı

Dediler geçmiş zaman bir padişah,
Niyet etti hacca gitmeye.

325. Halk da arz etti: “ gitmeyin” diye,
“Bu halkınızı terk etmeyin” diye.

“Bırakırsan eğer bunları, ey emir,
Sıkıntıya düşer, tüm bu yoksul, fakir.

Bu sebepten padişah hac etmedi,
O halkını bırakıp gitmedi.

İstedi o dem kendine rehber,
Hac sevabından ona verse haber.

Dedi rehber: “bunda vardır, ey veli,
Hac tavafını eylemenin altmış yolu.

330. Elbette onun bir hac sevabını bu dem,
Satın alsan yeter, ey âli fehemi¹⁸⁸.

Vardı şah o dem velinin katına,
Hac sevabını isteyip hazretine.

¹⁸⁸ Fehem: Anlayış, zihnen kavrayış.

Baştan ayağa dünya malını o şah,
Bir adım hac yoluna etti feda.

O zaman şah: “ Cümle mallarım” dedi,
İşte bu hacdan yana bir adım gitmedi.

İşte bu yüzden düştü şah çok derde,
Ağladı bu raiyyetleriyle birlikte.

335. Söyledi derviş: “Bu sözüm doğrudur sana,
Eğer kabul edersen, kulak ver bana.

Eğer adalet eylesen bir saat,
Sevabın ile bize etsen şefkat.

İşte bu altmış hac sevabını ben, fakir,
Bahşedeyim size bu dem, ey emir.”

Bir saat aldın sevabını, ey hoca,
Vermek olmaz Hak katında bin hacca.

Adaletin sevabının karşılığı ey kişi,
Yetmez, budur Hakk’ın ihsan edişi.

340. Mahşer gününde adil sultanları,
Arşın gölgesine koyarlar onları.

Olur nasip onlara resulün şefkati,
Köprüden sıçrayarak geçer himmet atı.

Hesapsız cennet içine girer o,
İyi kullar ile aşret sürer o.

Serfiraz¹⁸⁹ et Hüda o bendeni,
Eylese şad aciz ve dertlileri.

Kabirde dahi yer, etini yemeyecek,
Haşr olunca bu et ile yerinden kalkacak.

345. İşte bu peygamber sözüdür, dinlesen,
Can kulağıyla manasını anlasan.

Bu sözü Mamun halife dinleyip,
Nuşirevan'ın kabrini aradı varıp.

Çünkü görüp bu sözü tasdik eylemiş,
İşte bu adilin etini yer yememiş.

Padişah olsan, ulus üzere bu dem,
Eyle her yahşı yarana kerem.

Çünkü kerem ehline adil dost olur,
Düşmanı olsa, itaate gelir.

350. Şöhreti artar günden güne,
Kuvveti,himmeti ve dostu çoğalır..

Hem dahi yardım eder perverdigar¹⁹⁰,
Devletini onda baki tutar.

¹⁸⁹ Serfiraz: Benzerlerinden üstün olan.

¹⁹⁰ Perverdigar: Rızık veren

Âlim ve dervişlere ikram ede,
Hem tevazu gösterip, ihsan ede.

Eğer bunların sohbetini etse kabul,
Sever onu o Hüda ile resul.

Elbette tevazu, beyleredir hoş kılık,
Hoş kılıktır cümle kula yahşilik.

Adil Padişahları Bağışladığının Beyanı

355. Bir aziz Horasan şahı idi,
Adı İsmail Samani idi.

Geldi onun yanına bir âlimi,
Şah da ona çok tevazu gösterdi.

Mahazar¹⁹¹ getirdi, hoş sözler söyledi,
Gönlünü aldı, yani ihsan eyledi.

Gitti yedi adım yanına o,
Hürmet edip fakihe yanaştı o.

Elbet karşılaştı düşünde gece, o an,
Dedi: “Ey din bekçisi, şah-ı cihan,

360. Sen ki âlem ümmetini kıldın aziz,
Hak seni iki cihan kıldı aziz.

¹⁹¹ Mahazar: Hazır olarak ne varsa

Cennet içinde eyledi köşkler bina,
Cehennem ateşinden uzak kıldı yine.

Yani birlikte yürüdün yedi adım,
Yedi dağ yaptı o şaha Zül-kerem.

Fasıl

Adı Abdullah Tahir dediler,
Şah olup geldi Horasan'a o er.

Halkın tamamı geldi onun hizmetine,
İki derviş gelmedi hiç katına.

365. Birisi Ahmed-i Harb idi onun,
Biri de Muhammed oğlu Eslem Tusının.

Gelmedi hizmetine o iki mah,
Azm¹⁹²-i pâbus¹⁹³ eyledi o padişah.

Eğilip durmadı iki kişi de,
Bakmadılar onun yüzüne bile.

Padişah döndü onlardan tarafa,
Sürttü hak-i paylarını gözüne, kaşına.

Bu münacatı etti o dem bu emir,
Dedi ki “ Kudret sahibi ey kadir,

¹⁹² Azm: Niyet, sağlam ve kati karar.

¹⁹³ Pâbus: ayak öpen

370. Senin hoşnutluğun için iki er,
Bakmadılar bana, düşman bildiler.

İyi kulların deyip senin ben bunları,
Dost tutarım ben hoşluğun için onları.

İşte bu düşmanlık ve dostluk hakkına,
Bağışla sen beni, ya Rabbena!”.

Hatifiden¹⁹⁴ yetdi avaz o zaman:
Bağışladım dedi ona, etme güman.

İyilerin hürmetine bir kimseyi,
Bağışlarsa, bilme kötü sen onu.

375. Dost tut Hak dostunu canın ile,
Yerinden kalkarsın mahşer günü onun ile.”

Bir Padişahın Bir Dervişin Katına Gelib Konuşması

Dediler bir padişah geçmiş zaman,
Gitti dervişin yanına bîgüman.

Derviş o dem şükür secdesi etti,
Şah: “Bu secdeyi niçin kıldın?” dedi.

Dedi ki: “ Yüz şükür ve minnet Tanrı’ya,
Sizi getirdi bu dem benden yana.

¹⁹⁴ Hatifi: Sesi işitilen ve kendisi görülmeyen. Ses verici,

İletmedi bizleri şahın katına,
Salmadı bu kötü nefsi hasretine.

380. Çünkü büyüklerin gelmesi takattir,
Dahi sayısız binlerce sevap arttırır.

Günahtır dervişin oraya varması,
Padişahları ziyaret etmesi.

Ondan ötürü secde-i şükür eyledim,
Can içinde Tanrı'yı zikreyledim.

Bu sözdür o peygamberden hadis,
Dinle canın ile olma habis.

Padişahların azizi odur,
İlim sahibine ziyarete gider.

385. İlim sahibinden daha kötü o olur,
Padişahlara ziyarete gider.

Fasıl

İşte bu söz iyilerin akvalidir,
İyilerin sözünün arzıdır, hâlidir.

Padişahlık mülkü kuvvet bulmaya,
Ta kişi asker başını cem etmeye.

Mümkün olmaz askeri cem eylemek,
Meğer ihsan ile hoş söylemek.

Olmazmış bu imaretler abat,
Padişah kılmayınca adl ü dat.

390. Yani şahların mülkü kuvvetli ola,
Asker ile kendi çok güçlü ola.

Razı olur adaletten halk-ı cihan,
Titriyor can korkusundan tüm yaman.

Malı toplamak müyesser olmadı,
Ta ki kişi alemi mamur kılmadı.

Padişahların kötüsü odur,
İyiler ondan çok korkar.

Hem kötü ondan siyaset görmez,
Merhamet edip, iyiyi, kötüyü sormaz.

395. Yırtıcı kaplan bil onu ey fakir,
Halk içinde zulüm eden şah ve emiri.

Hüküm sahibi akıllı ve bilgili ola,
Adaletiyle onun cihan ihya ola.

Ömrünü gaflet ile geçirme,
Zâlim nefsinin köyü içinde yürüme.

Gönlünü verme fani cihana,
Zikr-i tesbih eyle Sübhanına.

Yani akıllıların şahı ol,
Marifet nurundan haber al.

400. Köprü üstü düşünüp bu menzilini,
Meyletme ona can ve dilini.

Ya dahi kervansaray bil bunu,
Kervan konargöçer gece gündüz.

Ya bozulan yay misalidir cihan,
Kâh bu baştır, kâh o baş taşar revan.

Ya buluta benzer asman içinde,
Ya aptala benzer umman içinde.

Ya esen yeldir, yanar ateştir bu dem,
Saati geçse olur olacak adem.

405. Ya dahi bir lokmadır kim yer, içer,
Bir zaman eğlenmeyin ondan geçer.

Su, meyvelik dahi görünür,
Yürüse yanına yoktur kaybolur.

Bu cihanı bilse her kişi fanidir,
Koymasa gönlünü cihan sultanıdır.

Onunla hiç kimsenin işi yok,
Dünyanın ziyneti ile hiç ilgisi yok.

Hem fena bil cihan ehlini yine,
Düşer o Hak aşkından dert ve gama.

410. Bu geçip giden iyileri yâd eyle,
İyi işlerini anlatıp ismini söyle.

Hazret-i Süleyman'ın Hak'tan Oğul Dilemesi Budur

Buhari'den rivayettir bu söz,
Büyük ashaptan hikâyâttır bu söz.

Süleyman İbn-i Davut söyledi,
Üç yüz on nikâhlı hatunu var idi.

Yine yedi yüz surriyesi¹⁹⁵ dahi,
Cümlesi bin on olur, bil, ey ahi.

Süleyman istedi Hak'tan ayan:
“Bir oğul versen bana ya müsteân¹⁹⁶.”

415. O varıp etse cihat kâfirlere,
Olsa onlar küfür dininden öte.”

Bir oğul verdi Hüda o dostuna,
Yarım gövde oldu, gel, dinlesene!

Bir gözü, bir kulağı, bir kolu,
Bir ayağı olmadı, bil, ey veli!

¹⁹⁵ Sûr: düğün.

¹⁹⁶ Müsteân: Kendisinden yardım beklenen, yardım istenen. (Allahın sıfatlarındandır)

Elbette ziyade oldu Süleyman'ın gamı,
Geldiler yanına mahremi, yoldaşı.

Oturup meclise şu zaman üç kişi,
Ettiler bîhaddi-payan teşvişi.

420. O Süleyman idi onun birisi,
Biri Asıf, biri de çocuğun annesi.

Dediler: bir sır ki Hak'tan başkasının,
Bilgisi yoktur o sırrı açmak için.

Doğruluğu için bu sırrın Hüda,
İsteyelim bu çocuk için şifa.

Çoğunluk bu sözü doğru görüp,
Hepsi yalvardı yere baş koyup.

Evvela dedi Süleyman: “ Bir Allah,
Ben bu haşmet sahibi, ben padişah.

425. İki kimse görmeye gelse beni,
Turfanda getirse, biri bir elmayı.

Birisi eli boş gelse onun,
Turfandaya bakışım düşer benim.

Bu sözün doğruluğu için ey Hüda,
Bu çocuğuma, sen, ver şifa.”.

Hazreti Hak bu sözü kabul etti,
Bir göz ile bir kulağını verdi.

Sonra Asıf dedi: “Ey bir u var!
Tüm gizli işler sanadır aşikâr.

430. Çok dedim ben de Süleyman’a bunu,
Bu vezirlikten hükümsüz bırak beni.

Gönlüm ile bu dilim değildi bir,
Gönül içine Hak sırrını açtı vezir.

Bu sözün doğruluğu için, ya Celâl!
Ver şifa bu dertliye, verme melâl!”

Niyetini tasdik edip, bu kulunun,
Bağışladı Tanrı onun bir kolunu.

Sonra anası münacat eyledi,
El uzatıp : “Kadı el-hacet” dedi:

435. “Bu Süleyman ki benim kocamdır,
Mülk sahibi, haşmet sahibidir.

Yine de her kimi görsem ki bana,
Keşke daha çok olsa diyordum ben ona.

Bu sözün doğruluğu için ya İlahî,
Aybınak çocuğuma ver şifa.”

Bu söz üzerine kulunu doğruladı,
Bir ayağını da ona bahşeyledi.

Bunun üzerine selamet etti Hak azalarını,
Buldu kullar bu an gnül arzularını.

440. Hak Teâlâ vermişti ki henüz fırsatı,
Yetti hızlıca bu ölümün nöbeti.

Canını aldı yavrunun o zaman,
Taht üzerine düştü ceset, oldu figan.

O Süleyman çokça taziye tuttu,
Bu haremden çok zaman çıkmadı.

Tanrı gönderdi ona iki melek,
Birbiri ile eyledi dava-kelek.

O melekler misli adam suratı,
Dava ile birbirini sıkıca tuttu.

445. Bu ikisi geldi Süleyman'ın yanına,
Yumruk vurup birbirinin başına.

Şikâyetçi dedi: “Ekin ekmiş idim,
Yol üzere ekip, cefa çekmiş idim.

Ektiğimi işte bu kişi etti harap,
Bundan ötürü oldu bu bağrım kebab.

Sordular dava edilen kişiden:

“Niye bu işi yaptın, ey ehl-i din”

O dedi: “Gezerken gördüm ekini,
Yol üstüne ekilmiş durmakta.

450. Sonra baktım ben sağıma soluma,
Bulurum deyip doğru yol maksadıma.

Bulamayınca yolumu zarurettten o dem,
O ziraat üstüne koydum kadem.

O ziraat bu sebepten oldu harap,
Budur size vereceğim cevap”

O Şah dedi ki o ekinin sahibine:
“Niçin tohum ektin yol üstüne?”

Yol üstüne ekilen her ziraat,
Şüphesiz ki viran olur.”

455. O melek ona bu sözle dedi:
“Ey cihan peygamberi, diyor ki söz ehli.

Bu dünya ki ölümün yoludur,
Dünyaya gelen ecel paymalıdır¹⁹⁷.

Bu ölüm yolunda evlat ekme,
Kaygı, keder ve üzüntü çekme.

¹⁹⁷ Paymal: Ayak altında kalmış, çiğnenmiş.

Dünya köprü üstüdür, ey ehl-i hâl,
Köprü üstünde mekân tutmak mahal’

Sır oldu, deyip bu sözlerini melek,
Öğüt içinmiş, yok imiş kavga kelek.

460. Dünya sevgisini gönlüne salma,
Yarın zor durumda kalma.

Dünyanın malı ile sen olma şat,
Bir gün bulur seni matem üzüntüsü.

Bu şekilde sınamış Hak dostlarını,
Almış onların tek çocuklarını.

Kaygı ve hasret yeridir bu cihan,
Bütün canlılara ölüm vermez aman.

Elbette ganimettir vakti Hak’tan gelir,
Gül gülistan içinde bir saat kalır.

465. Hak’tan imanıyla iste aman,
O verir, kadirdir hem de müstean.

Fasıl

Hazret-i Süleyman’ın Sıfatının Beyanı

O Süleyman yeryüzünde şah idi,
Devlet sahibi hem de peygamber idi.

Âlem içinde insanlar, cinler, dev, peri,
Onun fermanı her yere ererdi.

Sular ve yeller, ağaçlar ve cümlesi,
Onun yanında söyleşirdi hepsi.

Kurt, kuş, bu hayvanların hepsi de,
Arz ederdi derdini ve hâlini peygambere.

470. Âlemin peygamberi idi kendisi,
Âlem içinde dosdoğruydı sözü.

Yel götürüp, tahtını iletirdi hava,
Her yana ki maksat erdi müddeâ.

Kuşlar üstünde olurdu sayavan¹⁹⁸,
Kanadını kanadına basıp o zaman.

Adalet ile kılı ederdi iki tar¹⁹⁹,
Âlem ehlinin hepsi elbet tuttu karar.

Ziynet aldı adaletten âlemin yüzü,
Bir çukurdan su içerdi kurt kuzu.

475. Elbette ibadet ederdi o nebi,
Allah'a kulluk etmektî isteği.

Davası gece gündüz Allah idi,
Kalktığı her saat o dergâh idi.

Oldu Allah aşkıyla hayran u zâr,
Âlem içinde saati tutmaz karar.

¹⁹⁸ Sayavan: Şemsiye

¹⁹⁹ Tar: tel, saç teli.

Bu ölümün korkusu sardı onu,
Elbette tutup gam denizine attı onu.

Sonunda ölüm suyunu içirdiler,
Bu kafesten can kuşunu uçurdular.

480. Kaldı sahipsiz bu mülk ve saltanat
Tüm vasıtalar, eşyalar ile meskenet²⁰⁰.

Dünyanın işi budur ehl-i güzün,
Gitmesinden etme gönlünü hazin.

Aldatıcılığına dünyanın, ey kişi,
Düşme, ol bu saat kani.

Kanaat ehli yoktur dünyada,
Aç olur hırs ehli daima.

Dünyanın malına göz koyma,
Gel kanaat ehli ol, söz dinle.

485. Kulluk et Hüda'ya her saat,
Saatini meşgul edip, et ibadet.

Zorbalık ile olma ser-bülent²⁰¹,
Ol haberdar ki kuruludur kement.

Tövbe et Hak'tan dile iman-ı pak,
Ağlayıp feryat ederek ol sine çâk.

²⁰⁰ Meskenet: yoksulluk.

²⁰¹ Ser-bülent: Başı yüksek.

Her sabah Tanrı'ya zâr eyle,
Acizlik içre et ibadet, çok zikir eyle.

Dünyada yoktur vefa, gelen geçer,
Cümle mahlûk bu ölüm kadehini içer.

490. İbadet ile tevekkül edip hazır ol,
Hüngür hüngür ağlayıp seher vakti uyanık ol.

Yıka yüzünü bu gözünün yaşı ile,
Cana kuvvet ver zikr-i Hak ile.

Fasıl

Zâlim Padişahların Akıbetinin Beyanı

Padişahlar eğer adaletli olmasa,
Tanrı ve peygamber emrini tutmasa.

O padişah ziyan eyler ziyan,
Her iki âlemde onun hâli yaman.

Padişahlar, kadılar cahil ola,
Hükmederken nefsine engel ola.

495. Yüzüne kara çalınıp mahşer günü,
Kör ederler onların gözlerini.

Hem dahi kesecekler dillerini,
Bağlayıp arkasından ellerini.

Elbet melekler gürz ile dövecek onu,
Cehenneme çekip götürecektir onu.

Hasmını o anda faydalı ederler,
Merhametsiz hâkimi rüsva ederler.

Kadırlara ve hâkimlere bu söz denilir:
“Hükümünü çaresizler için kullanmadın”

500. Elbette çok fazla azap eyleyeler,
Her tarafını rezil edip kavlayalar.

Söylerler: “ O gün adalet etmedin,
O şeriat emrini yerine getirmedin.

Zulüm ve şiddet ile kebab ettin,
Halk-ı âlemi de harap ettin.

Şimdi çaren yoktur, budur ceza,
Hak’tan imiş bu hüküm ile ceza.

Kim kötü amelde bulunur, ocaktır azap,
Cehennem içinde ateş onu eyler kebab.

Fasıl

505. Hazreti Davut peygamber idi,
Hüküm verirken hatalı bir söz söyledi.

Kırk gün boyunca gözünden yaş akıttı,
Secde etti hep hiç kaldırmadan başını.

Gözyaşları yerlere aktı, bitti giyâh²⁰²,
Ömür geçirdi bunca yıl âh u vâh.

Hak Teâlâ o zaman vahiy gönderdi:
“Bağışladım, ya ulü-l-azmim²⁰³” dedi.

“ Lakin bu hasmını razı etmelisin,
Razı olmazsa eğer, cezanı çekersin.”

510. O peygamber razı etti hasmını,
Kurtardı bu dertten gönlünü.

O resulden yakın ve yüce kimse yok,
Sır söyledi Tanrı'ya daima çok.

Sen de Tanrı'ya gel, zâr eyle,
Bu gönlünü gam ile yâr eyle.

Padişah zulüm ederse bil bunu,
Katı olur cümle canlıların gönlü.

Sevgisi olmaz gençlerin birbirine,
Acıması olmaz yaşlının küçüğe.

515. Titreymiş bütün hayvan canları,
Kururmuş bu damarda kanları.

²⁰² Giyah: nebat, bitki

²⁰³ Ulü-l-azm: Alla'ın verdiği vazifeyi en iyi şekilde yerine getiren peygamberler.(Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammet)

Fasıl

Dediler ki Şah Kubat geçmiş zaman,
Askerinden ayrı düştü bigüman.

Her taraf rüzgârlıydı, yürüdü o şah,
Buldu o an bir kurulmuş çadır.

Çadırdan çıktı yürüyüp bir yaşlı kadın,
Atına binerek geldi ileri.

Akşam oldu, o yaşlı kadın inek sağdı,
Hakk'a çokça övgü ve dilekte bulundu.

520. Bu inek sütünü kaba koyarken bu hâl:
Vergi getirelim buna deyip şah etti hayal.

Elbette sabah oldu, yine sağdı yaşlı kadın,
Geldi o dem, Tanrı'ya eyleyip zârı.

Keyfini sordu şah o zaman: “ Ey ana!
Ne sebepten ağladın, anlatsana?”

Kadın dedi: “ Şah zalimleşmiş bu dem,
Cümle mahlûğun canına düştü elem.

O sebepten bu ineğin sütü hemen,
Çıkmadı.” deyip, o kadın etti figan.

525. Padişah zulüm ve kötülük etse bilin,
Bereketi gider âlem ehlinin.

Yerler ve sular, ağaçlar, ey emin,
Hazin olurlar hem de rûy-ı zemin.

Bu zulüm ve şiddetten, ey bir u var,
Kuruduk biz hepimiz olduk hâkisâr²⁰⁴.

Fasıl

Naklolundu bu söz Behram'den,
Zamanının kerem sahibi şahından.

Gezerek bir bağa geldi, bir emir,
Gördü yaşlı bir bağban var.

530. Elbette nar şerbeti istedi o emir,
Tez getirdi doldurup bir kaba o pir.

Bu durumda şahın gönlü istedi:
“ Bu bağlara biraz vergi koysak” dedi.

Sonra yine emretti: “ Şerbet getir!
Doldurup bu kadehi, tez getir!”

Bu sefer geç geldi pir-i zâl²⁰⁵,
Dedi şah düşündü bu dem kötü hayal.

Sıkmıştım önceden bir nar,
Doldurmuştu kadehi, ey kardeş!

²⁰⁴ Hâksâr: Perişanlık, düşkünlük.

²⁰⁵ Zâl: İhtiyar, ak sakallı..

535. Bu sefer on nar sıktık lakin
Dolmadı bu kadeh, oldum hazin.

Belki dedim şah kötülük düşünmüştür,
Bu yüzden meyvelerin bereketi gitmiştir.”

Şah çıkarıp gönlünden bu kötü hayali,
“Yine şerbet” deyip, buyurdu bu hâli.

O vakit tez getirdi şerbeti yine,
Şad olup hoş vakitlik içinde,

Dedi ki: “Şah adaletli olmuştur bu dem,
Âlem ehline kerem kılmıştır kerem.

540. Bildi o, bu bereket ile hemen,
Bu şahinşah adil imiş bigüman.

Akılsız, dünyada o dur, ey kişi!
Padişah ki zulüm ve şiddet olsa işi.

Padişah genc u hazine tutmaya,
Bu halkına hiç cebir etmeye.

Padişahın zulmüdür kökünü kazan,
Zulmüdür onun sahip olduğu mülkü bozan.

Sahip olduğu mülk bu halktır onun,
Elbette kötü günde yardımcıdır ona.

545. Kökünü sağlam kılan bunlardır,
Mülkünü daim kılan bunlardır.

Harcasa malını tebaasından yana,
Olur o şah padişahlar serveri.

Mahmut Şahın Bîakıl Birini İstemesinin Beyanı

Halk içinde hüküm verdi o Mahmut Şah:
“Akılsız birini bulun” deyip emretti o şah.

Nasıl buluruz deyip, düşündü bu halk da,
Bulamadılar, birlikte düştüler gama.

Meğer sonra onlar birini buldular,
Hep birlikte -bu kimdir- dediler.

550. “Çıkmış ağaç budağına bu er,
Eline balta alıp dibinden keser.

O kişi eğer kesse ağaç dibini,
Düşer yere, kalmaz canı teni.

Hep beraber dediler: “Bu kimdir?
Bunda yok can kaygısı, gamsızdır.”

Bu kişiyi padişaha götürdüler,
Yaptığı işi de ona naklettiler.

Dedi Şah Mahmut bunlara: “Ey ahmaklar!
Halka zulüm eden şah-ı cihan.

555. Aklı kemdir bu kişiden, aklı kem,
Zulmü kendi kökünü kazır, eyler adem.

Padişah ki işi zulüm etmek olur,
Akılsızdır, sonunda kendi kökünü kurutur.

Cevr-i zulmü padişah-ı zalimin,
Ok olup kendi canına değer, iyi bilin.

Derler ki Semerkant zalimi çok meşhur idi,
Gece gündüz onun işi zulüm ve zorbalık idi.

Taht üzre yatmış idi o adam,
Sinesinden değdi ok, etti figan.

560. Toplanıp zâlimin yanına geldiler,
İşte bu işe çok teferrüc²⁰⁶ ettiler.

Tanrı'ya can verdi o zâlim bu hâl,
Şüphesiz oldu onun mülkü zeval.

O kişinin sinesinden bir oku,
Çektiler, çıkardılar Tanrı hakkına.

Gördüler bir hat yazılı orda var:
“Olma zâlim, ibret al sen zinhar.”

Hak sitemkâr bağına vurdu oku,
Cümle mazlumun ahıdır ki, gel oku.

²⁰⁶ Teferrüc: Açılma, ferahlama.

565. Yani zalimin sinesinden geçer,
Çok hızlıdır, can ile bağırını keser.

Tüm mazlumların ahından ol heder²⁰⁷,
Yoksa bil, ömrünü hayatını üzer.

Şüphe değil, keskin kılıçtır bu ah,
Zulüm işinden Tanrı'ya getir penâh²⁰⁸.

Bu zâlimlik sana hüner vermez,
Zulüm ateşini yaksan durmaz söner.

Bu ateş olur tamah ateşi sana,
Çünkü sen yaktın, gelir senden yana.

570. Yakmadın kimseyi, yaktın özünü,
Tuttun öz-özün ile, kendi sözünü.

Bir kimse ki ateş yakar, kendi pişer,
Kazsa kim çukur, ona kendi düşer.

Başkasını yakmak, kendini yakmak olur,
Çomak vursa, kendine tokmak olur.

Kendini vurmaktır birini vurmak heman,
Akıl sahibi bu söze tutmaz güman.

²⁰⁷ Heder: Ürmek, korkmak.

²⁰⁸ Penâh: Sığınma, sığınacak yer.

Fasıl

Bir Müslüman mesken tutsa bir yeri,
Olur orada dini, dünyası arı.

575. Kulluk etmeği dilese Tanrı'ya,
Hayır ve ihsan etmeyi riyasızca.

Dört nesne onda olur payidar,
Etmesin kimseye, kimseden azar.

Bir yönetici hâkim orada ola,
Yol kesen zâlimlere tenbih kıla.

Ayeti sağlam tutup hükmeder,
Emri maruf, nehy-i münker söyler.

Kadı adil olmalı ikincisi,
Şeriat ile olur halk yolcusu.

580. Üçüncüsü, olur maharetli tabip,
Derde derman vermede bir andalip.

Dertlilerin derdine olur çare,
Cümle illet ve ağrı bulur çare.

Dördüncü olur o âb-ı revan,
Hoşnut olsa o cihan halkı ondan.

Yani o halk içkisi olur helal,
Layık-ı makbûl hay-yı-zülcelâl.

Olsa bu dört özellik aşikâr,
O halk onda olsa berkarar.

585. Rahatlar halk, orda artar mal ve baş,
Eyler orada o Müslümanlar maaş.

Halk içinde kutb-i-zemân²⁰⁹ olur zuhur,
Bu cihan üzre yağar nur üstüne nur.

İyiler bulsa neşe ve rahatı,
Huzur ile Hakk'a eder ibadeti.

Yoksa onların canına kast etti bil,
Kendini zindan içine attı bil.

Tüm toplanan ehl-i iman için,
Zulme uğrayan o Müslümanlar için.

590. Çünkü kötülerin ortasına düştüler,
Figân ile gözyaşı döktüler.

Benzer kurt arasında kalmış koyuna,
Ağla, derttaş isen onlarla.

Fasıl

Ahırzamana Yakın Gelindiğinin Beyanıdır

İbn-i Abbas'tan rivayettir bu söz,
Hak resulden de tavsiyedir bu söz.

²⁰⁹ Kutb-i-zemân: Zamanın ermişlerinin başı.

Nasihat alın, dinleyin bu sözleri heman,
Olacak, eğer yakın olsa ahır zaman.

Bir kavim peyda olur ey ehl-i hâl,
Yüzleridir onların adam misal.

595. Kalbi olur onların şeytan gibi,
Yırtıcıdır onlar kurt ve kaplan gibi.

Yoktur onlarda şefkat ve rahmetten eser,
Bir dirhem için haksız kanlar döker.

Kötü işlerden de uzak durmaz bunlar,
Her zaman yüzlerce hile ve oyun yaparlar.

İncitirler eğer yanlarına varsanız,
Gıybet ederler, eğer gizlenseniz.

Eğer emanet buyurursan bir şeye,
Yaptıkları onların hiyanettir yine.

600. Gencecik oğlanlara iftira ederler,
Yiğitleri de çok hızlı ve çevik gezer.

Yaşlıları çok günahkâr olur,
Dilleri, azaları isyan eder.

Emr-i maruf, nehyi-münker etmese,
Eğer eden olsa da kimse gitmese.

Onların izzeti hakaret olur,
Elbette devamlı yoksullardan mal alır.

Acız olur onların hâkimi,
Ceza verir diye üzülmez hiçbiri.

605. Emr-i maruf, nehyi-münker mahvola,
Herkes sadece kendi işini yapmakta.

Onların sünneti de kötülük olur,
Kötü ve fena işler orada sünnet olur.

Ey genç, eğer bu işler gerçek olursa,
Bu işlerden bir işaret bulunursa.

O zaman bu kavme Allah ne yapar,
Elbette kötü işleri onlara musallat eder.

Kötülerden de kötülük ortaya çıkar,
Tüm fakir ve yoksullar da rezil olur.

610. İyi olanlar eğer etse dua,
Kabul olmaz duası müddeâ²¹⁰.

Elbet ahır zamandan, ey selim,
Tanrıya eder dua, odur âlim.

Mümin olan diken olur orada,
Hâlleri zor olur orada.

²¹⁰ Müddeâ: İddia olunan şey.

Şöyle saklarlar onlar imanını,
Sirkeye düşen kurt gibi, ey gani!

Dinlerini de şöyle saklar onlar,
Ten içinde köz saklar gibi saklar.

615. Çok bastırırsan o köz söner,
Bu közü alta koysan ten yanar.

Korkuyla şöyle saklar dinlerini,
Gam ile hasret ile imanlarını.

Elbette o köz gibi gizlenip gezer onlar,
Bütün mazlumların cebrine acır onlar.

Ahı ve derdi bunların taşı deler,
Yürekleri kaynar hem de pişer.

Sen de onların hâline, gel ağla!
Dertliler için can ve bağırını dağla.

620. Mümin olanların hepsi kardeş olur,
Din içinde haldeş ve sırdaş olur.

Mümin olan yanar o müminlere,
Bir alevsiz ateşe düşen canlara.

Fasıl

Cehennem'in Bir Evinin Beyanıdır

Hak resulallah dedi işbu hadis,
Can kulağıyla dinle, olma habis.

“Fitneyi uyandırmayınız!” demiş o an,
 “Layığı lanet olur uyandıran”

Fitne uyandırmak zinadan yaman,
 Lanet eder ona tüm halk-ı cihan.

625. Hem de katletmekten budur beter,
 Etmez Tanrı ona rahmet-nazar.

Her kim ki fitneyi uyandırır,
 Cehennemde Tanrı oddan ev verir.

İki olur genişliği dünya kadar,
 Fitneden eyle heder, eyle heder

Ejderhalar doludur o ev içinde,
 Akli gider herkesin ki bir göre.

Kaf Dağı’ndan elbet ulu olur o yılan,
 Hem akrepler buğra-deve gibi kelan.

630. Zehri çıkmaz bin yılda, eğer bir sokar,
 Onları türlü azap içinde yakar.

Öyle azaplar ki hesabı olmaya,
 Bunlar görenler hiç rahat olmaya.

Ol azaptan Tanrı’ya getir penâh,
 Tövbe istiğfar ile olursun huzurhâh.

Fitne ateşini her kim ki söndürür,
Âb-ı istiğfar o ateş üzerine gelir.

Cennet içinde ev verir Tanrı'nın özü,
Geniş olur bu dünyadan, dinle sözü!

635. Türlü nimet, türlü meyve sayısız,
Köklerin, huri ve burakların payanı yok.

Rahatı, asayışı bisyâr²¹¹ ola,
Seyredip gezdiği yeri gülzâr ola.

Hak resul şefaatt eyler o kula,
Nur dolar onun sağına soluna.

O resul ki dedi: “ Ya ümmetlerim,
Uyarmayın fitneyi, ya ümmetlerim!

Fitneyle geçerseniz bir saati,
Hep helak olur halayıklar kat'î.

640. Hem dahi noksan olur malları,
Olur, orada hem perişan hâlleri.

Kim bıraksa fitneyi rahat bulur,
Baki devlet, ta ebet cennet olur.

Dünyada malları olur ziyat,
Devleti halkın ola Ceyhun, Fırat”

²¹¹ Bisyar: Çok

İkinci Bap, Hayrat ve Hayrat Sahiplerinin Vasıflarının Beyanı

II. BAB

İkinci bapta ki kişiler hayrat ederler,
Güzel hayır yapmayı niyet ederler.

Onların vâsf-ı hâlini bu söyler,
Tarifini bu cihan içinde yayar.

645. Hüda'yı isteyene hayır çoktur,
Cömertlik Tanrı'dan iyi huydur.

Siz, cömertlik sahibi zenginler,
Mahrum olmasın sizden fakirler!

Onların hakkı var sizde malum,
Çünkü Kur'an'da bu söz oldu mefhum.

Kavlihi Teala: “Lissâili vel-Mahrûm”²¹²

Halilullah Hüda'nın dostu idi,
Hak ona ululardan birini gönderdi.

Dedi: ululardan ulusun, ona vermedi çiz²¹³,
Hitap etti Hak ona dedi: “perhiz²¹⁴”.

650. “Ki razı etmezsen onu bugün sen,
Bu dostluk rütbesinden ayırırım seni ben”.

²¹² Kuran 51.sure, 19. ayet: Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır. http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=520 (E.T. 01.03.2011)

²¹³ Çiz: Nesne, şey.

²¹⁴ Perhiz: Dince yasak edilen şeylerden tamamıyla uzak kalma.

Nice müddet esip durandır,
Ki ihsan eyleyip, elini tutandır.

Ki bildin her kişi ehl-i Hüda'dır,
Peygamber nebidir, yol gösterendir.

Neyin varsa dünyaya ait dağıt,
Yoksa canını yolunda toz et.

Kötü de gelse, gel kaşını çatma,
Allah dostunun adabını unutma.

655. Kötülük, iyilik eğer olsa mestûr²¹⁵,
Rızalık az-çok varsa meşhur.

Fakir işini size kılmış havale,
Düzeltilir ise, düşme kötü hayale!

Hüda Musa'ya söylemiş bu hitabı,
Göndermiştir ona "Tevrat" kitabını.

Eğer yoksul ve fakirler olmasaydı,
Zenginlerden sadaka almasaydı.

Şüphe yoktur, buyurdum bu yere,
Zenginleri yutup, koymazdı birini de.

660. Bulunmasa cihan içre gedalar,
Helak olur bu sebepten zenginler.

²¹⁵ Mestur: gizlenmiş

Devletin zenginleri bunu bilse iyidir,
Hüda'ya çokça şükür etse iyidir.

Resul dedi: “Yasak getirme zenginlere,
Zenginlerdir set olan cümle belaya.”

Onlar gelse, her bir yerden,
Kaçıp çıkar bela cümle deşikten.

Onları horlayan zâlim olur o,
Allah rahmetinden mahrum kalır o.

665. Dahi Davut'a da vahiy etmiş Hüdavent,
Demiş ki: “zenginlere verin pent”

Tanrı malı tüm malların cümlesidir,
Fakirler onun ehl-i ayalidir,

Zenginleri vekil etmiş bu mala,
Ki sarf etsin diyerek ehl-i ayala.

Eğer sarf ederlerse dost oldu onlar,
Behişt adlı evini aldı onlar.

Cimrilik edip, sarf etmezlerse,
Allah'ın buyruğunu tutmazlarsa,

670. Onlar asi olur Tanrı katında ey yar!
Hüda cehennem içinde onları kınar.

Nasip et, ey Hûda, kullarına!
Ki fazlın yayılır yoksullarına.

Nasihât

Müslümanlar gelirler, akıllıca düşünürler!
Allah'ın emirlerini dümdüz tutarlar!

Allah'ı bir bilir, tek yaratıcı bilirler!
Ki ondan başka Tanrı yok bilirler!

Muhammed ki resuldür, elçidir o,
Sadakatle inanın, Hak yolcusudur o.

675. En sevdiği kuludur o zü'l-celâlin,
İnan ki kalmasın hatır melalin.

Devam eyler ikincisi namazdır,
Hûda'ya bendelik acz ü niyazdır.

Olursununuz taharet ile daim,
Hûda emrediyor beş vakte kâim²¹⁶.

Üçüncüsü siyamdır²¹⁷ rûza da derler,
Otuz gün gündüz yemez, gece yerler.

Bu gün sizlere farzdır, bilesiniz,
Ki ihmal etmeden onu tutasınız.

²¹⁶ Kâim: Vaktini ibadetle geçiren.

²¹⁷ Siyam: Oruç.

680. Dördüncü farz, zekâttır boynunuzda,
Zer u sîm, at, sığır hem koynunuzda.

Ki mahsüllerin zekâtı öşürdür,
Eğer yağmacılık yapılırsa sıkıntı olur.

Bunları eğer vacip olursa veresiniz,
Hak evine ziyarete varasınız.

Sağ ve esen olmanın yolu zor imiş,
Ki merkebin azığı bile vacip edilmiş.

Ziyade olsa eğer hacetlerinden,
Varıp dönüp gelince yollarından.

685. Eğer etse bu işi mümin olan,
Müslümandır, Müslümandır, Müslüman.

Olur bunlar cehennemden azad,
Girip cennet içine şüphesiz gezer şad.

İlahî, cümle kuluna sünneti kıl,
Dinini İslam, Muhammet ümmeti kıl.

Ayan kıl sünnet yolunu onlara,
Nasip et cennet kapısını onlara.

Yaman yoldan onları sakla mahfuz,
Ki olsun sünnet bağı ile mahzuz²¹⁸.

²¹⁸ Mahzuz: Memnun, hoşnut.

690. İlahî, cümle kulunu şad et,
Ki cehennem ateşinden azat et.

Nasihah

Ki farzdan sonra çoktur hayır-hayrat,
Hadis ile olmuştur hepsi ispat.

Müslümanlar ola hayır işlerine râgıb²¹⁹,
Hüda'nın cümle dostlarına olsun talib.

Bu dünyayı bilin cay-ı ziraat,
Ki gafil olmadan edin hayır-hasenat.

Ekin vakti yatıp kalmak değildir hub²²⁰,
Cömertler dağıtırlarsa olurlar mahbub²²¹.

695. Harcasan bilip her hangi bir yana,
Ki mağrur olmayın fani cihanda.

Fasıl

Demişler hadiste işte bu kavli,
Eğer dünyadan geçse âdemoğlu.

Kesilir ondan bütün ameli,
Kesilmez ondan bu üç ameli.

Biri hayrattır, derelere yapılan,
Yani Allah yoluna vakf olunan.

²¹⁹ Râgıb: istekli, isteyen.

²²⁰ Hub: Hoş, iyi, güzel.

²²¹ Mahbub: Sevgili.

Biri evlad-ı salih bil sen onu,
Ki “Kuran” okusa, etse duanı.

700. Kale ve köprüdür üçüncü amel,
Gücün varsa yapiver, etme ihmal!

Hesabına daima yazılır hayrat sevabı,
Akar ruhun üzere su misali.

Kesilmez ta kıyamet kâim olsa,
Diktiği nişanı eğer daim olsa.

Nedir, bil, onun diktiği nişanı,
Mescitle medresedir dinle bunu!

Ribat²²² ve hanlar, havuz ve köprülerdir,
Vakfedilen kuyular, akan sulardır.

705. Dahi “Kur’an”, kitabı vakıf, ey yar!
Çapa, balta ise halka derkâr²²³.

Bunları vakfedip, hayrat ederler,
Cihanda Hak için bünyat ederler.

Bozulunca bu bünyadı cihanda,
Sevabın umman olur daim orda.

Ki derelere hayır eder evlad-ı salih,
Ümit etme eğer o olsa talih.

²²² Ribat: Konak, han, tekke.

²²³ Derkar: gerekli

Kitab-ı Hak için tasnif edersin,
Bu dem evlad-ı salihdir, bilesin.

710. Ümit et sevabından bunun hem,
Nasıl tane tane katre olur nem.

Fasıl

Hak için kim yapsa mescit bina,
Uçmak içre Hak eder köşk-i bina.

O binası lâl u yakuttan ola,
Sıcaktır ki bu sevdayı kıla.

Toprağı lâl ü gümüştür işte bu kâr²²⁴,
Toprak ile her kişi mescit yapar.

Ahreti mamur eder Allah ona,
Şefkat eder hem resulallah ona.

715. Medrese ve tekke yaptırmak çok sevap,
Hayır sahibine verilir, yok hesap.

Misli mescittir hem onların işi,
Haktan uçmak isteyen erkek kişi.

Çok sevaptır ki hesabını Hak bile,
Kim hayırlı iş yapsa, karşılığını ala.

²²⁴ Kâr: İş güç, iş.

Yollara köprü yapanlara yine,
Gece gündüz üstüne rahmet ine.

Hem sırattan geçmesi kolay olur,
Tanrıdan şüphesiz çok ihsan olur.

720. Hem kuyu ve havuz bina edenlere,
Hesapsız büyük sevap Hak'tan ere.

Fasıl

Su Vermenin Faziletinin Beyanı

O sahabelerden biri peygambere,
Dile getirdi bu sözü o öndere.

Dedi: “ Bu âlemden geçmiştir anam,
İstiyorum ona tasadduklar²²⁵ edem.

Dedi peygamber: “Tasadduk kıl suyu,
Havuz düzelt ya da kazdır kuyu.

Bütün iyiliklerden daha yüce olan âlemde,
Belki su vermektir müminlere.

725. O Allah resulü söyledi bu sözü,
Eğer susuz bir kâfire su verirse biri,

Bir yıl oruç tutmuş gibi o hemen,
Elbet sevap alır o an, etme güman!

²²⁵ Tasadduk: Sadaka verme.

Cebrail'in, Mikail'in dahi,
Sevabını da alır o kimse bilin!

Kim su verirse susuz bir münafiğa,
Altmış yıllık sevap alır şüphesiz.

İsrafil'in ve Azrail'in dahi,
Elbette sevabını alır o veli.

730. Kim sularsa bir Müslüman bendeyi,
Yetmiş köleyi azat etmiş olur, ey gani!

O kişi ki İsmail gibi evladı ola,
Her kim ki yüce bir karşılık bula.

Kim sularsa dünyada bir kulu,
Şefkatim olur ona mahşer günü.

Bir ağaç, bir meyve ya da başka şey,
Kim sulasa ya da baksa onlara.

Bağlar hak yedi cehennem kapısını,
Cennete dâhil eder can ve tenini.

735. Azapsız ve hesapsız o merd-i has,
Şüphesiz olur azaptan halâs²²⁶.

Kim su verse nerde bir susayana,
Elbet dirilinceye kadar sevap alır o.

²²⁶ Halâs: Kurtuluş.

Elbette su vermek sevaptır bîhesap,
Bakisi vallah-ül- a'lâm çok sevap.

Kim sularsa nerde bir yolcuyu,
Elbette azat etme sevabı buldu onu.

Hikâyât

Eğer ribat yapmanın sevabını bilseniz,
Hiç hesap etmeden yapmanız.

740. Bir zaman öldü bir ulu kişi,
Ki ribat yapmak idi onun işi.

Sordu ona düşünde bir ehl-i hâl,
Nasıldır hâlin ey şirin makal?²²⁷

Dedi ki: “Azap içindeydim ben âh,
Geçti artık bu hâlim, Tanrı güvâh²²⁸.”

Yoksul döndü, düşünde sordu sebep,
“Nasıl kurtuldun, ehl-i nesepe?”

“Bir çölde ribat etmiştim.” dedi,
“Hayrı niyet edip gitmiştim” dedi.

745. Sonra gölgesine gelmiş bir evliya,
“Bağışla” deyip, dua etmiş yaptırana.

²²⁷ Makal: Söz, söyleme, söyleyiş.

²²⁸ Güvâh: Şahit.

O duanın hakkına oldum halas²²⁹,
Çünkü sebep oldu ribat, ey ehl-i has!

Muhakkak cömert ehlini işit, ey ulu!
Adını cihan içinde eyler dolu.

Er yiğide elbette cömertliktir şeref,
Çıkarır adını cihanda her tarafa.

Cennet içinde bir ağaçtır o sahî,
Kökü onun Hak rızasıdır müddeî.

750. Bu zenginlerin cömertliğini bilin,
Din ve dünyanın saadetini bilin.

Bil bunu fazl-ı keramettir yine,
Tanrı'dan lütuf ve inayettir yine.

Eğer doyursa açları cömert ehli,
Şüphesiz aldı Hak'tan cenneti.

Aç, yemek yese nimet evinden,
Çok mutluluklar var sultanından.

Her kim ki miskin fakir gönlünü alır,
O kişiden Hak kendisi razı olur.

760. Kim cihanda halka ihsanda bulunur,
Cümle halkı ondan duacı olur.

²²⁹ Halas: Kurtuluş (Korkudan ve beladan kurtulma)

Tanrı'nın sevdiği kullarıdır cömertler,
Demek olmaz asla ona cehennemler.

Bu konuda söylemiş o resulallah hadis,
Dinle canınla olma sakın habis.

Çok namaz çok oruç ile kimseyi,
Cennet ehli demek olmaz, ey gani!

İlla dört işle kazanılır cennet,
Birisi Hak faziletidir, şükret.

765. İhsanda bulun hepsine, ehl-i kerem,
Hak yemeği olsun ona ihsan.

Dördüncüsü onun kalb-i selim,
Cennet ehlidir dedi bunlara Kerim.

Vahşi kuşlar tuzakta tutulur,
Âdemoğluna tuzak ihsan olur.

Dost tutar hem Tanrı ihsan ehlini,
Hak açar ona muhabbet yolunu.

Tanrı'nın kendisi ehl-i ihsan iledir,
Olsa Hak her kimde iman iledir.

770. Yani bir kişi aç doyursa dünyada,
Cennet ehli olur o kişi, ey dede.

Aç kişiden kim yemeğini men eder,
Hak Teala fazlını ondan men eder.

Cehennemde azaplandırır onu,
Gerçi İbrahim Halil'dir, bil bunu.

Bu peygamber sözüdür, gel oku!
Dört kişiye cennet eyler arzu.

Biri doyurandır aç kimseleri,
İkincisi giydirendir çıplak teni.

775. Oruç tutandır onların üçüncüsü,
Dördüncü, okuyandır Hak kelamını.

Gelirse eğer sana bir aç fakir,
Ver elinde varsa ekmek, görme hakir!

Hak rızası için doyursalar aç,
Vacip olur cennet ona, yok şüphe.

Hak için kim düz yere tohum ekse,
Ya da bir Müslüman kulun işini görse.

Şüphesiz Hak razı olur o kişiden,
Varını uzak tutmaz acizlerden.

780. Dünyada iki melek eyler nida!
Daima derler dualarında "ey Hüda!"

“Nimetlerinden çokça faydalansın,
Devlet bereketi onlara olsun yakın.

Artsın onun zenginliği günden güne,
Bir dirhemine on kat verile.

Hem artırır dünyadaki malını,
Ferah ederl bütün hâl ve ahvalini.”

Hak Teâlâ hoş görür onu,
Dünyada eder onu bir gani.

785. Verir Allah sonunda sıhhati,
Artar onun oğlu kızı ile devleti.

İyi adı âleme dolar heman,
Hoş vasıflarını söyler ehl-i zaman.

Elbette gönüllerde beğenilir olur özü,
Etkili olur halk arasında onun sözü.

Dillerinde haber olur iyilik,
Bahşeder Tanrı ona iyi kılık.

Cümle iyiler ona kılar sena,
Cümle dervişler ona eder dua.

790. O dualar sonucu olur zuhur,
Âlem içinde bulur o iyi huzur.

Ahrette de onun ihsanını,
Korumaktadır Hüda Kadir gani.

Yani her lokma Uhut Dağı kadar,
Büyültülüp, sahibine şahitlik eder.

Tanrı kendisi verse devleti kuluna,
Âdet edin vermeyi, ver sağına-soluna!

Cümle mahlûka açık tut yüzünü,
Eğer dilinden gelirse, söyle, hoş sözünü.

795. Düşünme hiç Müslümanlara yaman,
Bütün müminlere olma betgüman.

Her tarafa at niyaz okunu,
Bütün halka bende et kendini.

Hikmet ehline ulaştır kendini,
Hikmet ile söyle her sözünü.

Hikmet ehlini Allah çok sevmiştir,
Ayetlerde onlardan bahsetmiştir.

Hak için savursan, ham hurmayı,
Zayi etmez Tanrı, ey civan!

800. Herkesi Tanrı'ya bil yakın,
Hem veli bil, gönlünü tutma soğuk!

Hizmet etmekten utanma hiç kimseye,
Şüphesiz Allah kadrini kılar refik!

Bir gün makbul olur niyaz oku,
Düşer onun maksadı ihsanı.

Bu dünya malını her yana saç,
Hikmet ilminin ışığını gayretle aç.

Açarsan oldun sen hikmet ile,
Daim oldun devlet ve nusret ile,

805. Tanrı'ya her zaman yakın olur o kişi,
Cahit oldu, ömrünü çalışarak geçirdi.

Ehl-i kâmil iste, ey ehl-i kal,
Akıldan bulur senin aklın kemal.

Ehl-i dillerin sohbetinden al haber,
Kim bu sohbeti istemez, bil gâvî²³⁰ u har.

Sadaka verse bir kimse eli ile,
Söyler bu beş kelamı kudretli dil ile.

Sahibine söyler yani bu sözü,
Hüda'nın ehl-ine sarf etti bizi

810. Azdık, çok ettin bizi sen,
Küçüktük, büyük ettin bizi sen.

²³⁰ Gâvi: Azgın, sapkın.

Vefasız fani idik, baki ettin,
Şüphesiz düşman idik, dost ettin.

Meşakkat günü için bizi vermişsin,
Tutarız elini güzel iş görürsün.

Söyler hayrat sahibine bu sözleri,
Olup Hak izni ile iyi yüzleri.

Umut et Tanrı'dan, sen hem veriver,
Ki hayrat bağından meyve deriver.

815. Kilitsiz mümkün değil ona girmek,
Mahaldır bahçesizlere meyve dermek.

Ki gafletten kurtul dem bu demdir,
Yatıp kalan cihanda, akli kemdir.

Kerim Allah, kıl kerem, kula keramet!
Tutulan fermanına, ver istikamet!

Medet kıl bize tevfiğ u yar!ı
Tutup fermanını etmeyi girye-zârı.

Cömertın Bahtlılığının Beyanı Budur
Söyledi peygamber bu sözü, ey ehl-i kal!
Dinlemezse kim onu odur cahil.

820. Elbette cömertlik, imandandır!
İman ile cennet-i rıdvandandır.

Hak ona kılar nazar rahmet ile,
Gece gündüz içinde yetmiş menzile.

Cennet içinde bir ağaçtır bu saha,
Kadri onun hepsinden aziz ve âlâ.

Kim cömert olsa onun elini tutar,
Muhakkak sırat köprüsünden rahat geçer.

Cennete dahil eder, yoktur şüphe,
Olur o kişi ehl-i cennet sakini.

825. Hem insanlar hem Hüda ve hem resul,
Bu cömertlik ehlini severdi, bil-füzûl.

Şüphesiz olur yakın cennet ona,
Cehennem ateşi gelmez ondan yana.

Cömertlere de Tanrı'nın kendisi yar olur,
Cennette Hak resule komşu olur.

Cömertlik cennet içinde bir ağaç,
O ağacın uzunluğunu sanki bin kulaç.

Kim ki cimridir, o ağaç tutar hemen,
Cehenneme fırlatır onu, yoktur güman.

830. Cimriler cehennemdedir berkarar,
Şüphesiz olur onlar iblise yar.

Cennet ehli cehennemler, ey civan!
Cehennem ehlidir cimriler, el aman.

Fasıl

Dedi peygamber ki: “ Miraç gecesi,
Muhakkak ki seyrettim cennet ve cehennemi.

Cehennemde gördüm öylece, ey aman!
Yapılmıştır tabutu ateşten hemen.

Tabut içinde hoşça yatmakta bir kişi,
Bu ateşin yok onunla bir işi.

835. Vardır onun yanında iki melek,
Sıcak, soğuk eylemez onu helak.

Yani ateşin ısısı yetmez ona,
Gördüm bu işi, sonra şaştım buna.

Ateş içinde olmuş o ateşten aman,
Şaşırıyor gören onu hemen.

Sordum Cebrail’e kimdir bu kişi?
Dedi: “ Hatem-i Tai²³¹ Arap’tır”

Küfür ile cehenneme girdi,
Korudu ateşten onu cömertliği.

²³¹ Hâtem: Arap kabileleri arasında tanınmış “Tayyi” kabilesine mensup ve cömertliğiyle meşhur olan “İbnü Abd-illah Bin Sa’d” ın lakabı.

840. Bu cömertlik kâfire fayda etmiş,
Bak cehennem ateşini nasıl def etmiş.

Elinden geliyorsa sen de cömert ol,
Olursa bir derdin bu sana şifa verir.

Ey Allah'tan korkusu olan ateşten yana,
Bu cömertliğin suyunu dök ona!

Ta ki sönsün, kalmasın bir kıvılcımı,
Fazilet sahibi, ey Kerim Kadir gani!

Fasıl

Tanrı demiş bu sözü gel, oku!
“Len tenalul-birre hatta tunfiku”²³²

845. Hak demiş tasadduk edersenl sevgini,
İki âlem içinde asandır işin.

Sevgini sen eğer sarf etmesen,
Canı gönülden Tanrı emrini tutmasan.

Ne olur hâlin senin ey akıl ehli.
Bağışlasa çokça fazilet ve ihsan sahibi.

Eğer sevginden sadaka vermesen,
Tanrı'nı hazır ve nazır görmesen,

²³² Kur'an 3. Sure(Al-i İmran), 92. ayet: Meali: Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir. http://diyanet7.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=61 (E.T. 03.04.2011)

Elbet riya yüzlü derler sana,
Zerre yok faydası onun senden yana.

850. Malın olsa, güzelinden ey uya!
Tanrı ehline veresin bîriya.

Devlet kuyusu olsa sende, ay ahi!
Yardım et dertlilere sen dahi.

Bedeninde olsa kuvvet, ey genç!
Kuvvetini Allah için sarf et!

Ya gönlünü Hak sevgisine yer eyle!
Şevk ile aşkında âh vâh eyle.

Ya canın Hak rızasını arasın,
Razı ol her hükmüne bîçaresin!

855. Ya da sırrını ulaştır Tanrı'ya,
Musalladan kesilip, ey uya!

Oldun şimdi Tanrı'nın has kulu,
Sadakati doğru hem de ihlâs sahibi.

Fasıl

Yardım etmektir yoksula, ey civan,
Başıdır aklın, bundan sonra.

Gizli sadaka vermek yine,
Bu hayırlı işi yapmak size.

Güzel huyudur bu mahşer gününde kulun,
Hayırlı işleri yapın ve agâh olun!

860. Hoş kılık ile Hak rahmetinden, ey ulular,
Sahibi onun olur bir mahir.

O mahiri bir melik tutmuş karar,
O kişiyi iyi işe doğru sevkeder.

Doğru yolu emir sal ona,
Hoş fikir ve hoş kelam gelse ona.

Bu iyilik iletir onu cennete,
Nimeti tükenmez rahmetin daima.

Olmaz iyilerin olduğu yerde kavga,
İyilerin sözünde çoktur fayda.

865. Hak azabından mühürdür kötü kılık,
Sahibi burnunda, ey, gönlü salık!

O mührü tutar o lanetli şeytan,
Şer işe çeker seni, ondan hemen.

Kötü nedendendir ki dedim, ey ahi!
Kötü fikirler ve yaman sözler dahi.

Bu yaman işler çeker cehenneme.
Götürür cehenneme kötülere.

Sohbet etmeyi işaret etmiş resul,
İyiler ile birlikte hem-sohbet ol.

870. Hak yaratmıştır dili ihsan için,
Söyle demiş “zıkr-i Hak” sübhan için.

Dil ile malum olur, küfrü iman,
Dil ile malum olur, yahşi-yaman.

Hem sevap hem günah işler tamam,
Dil iledir, dinle, ey has adam.

Çünkü bildin tüm işler dil ilen,
Sakın etme gıybet, söyleme yalan.

Gönlünde evvela fikreyle,
Ayırt edip iyi kötüyü öyle söyle.

875. Eğer kötü olursa söz, yum dudak!
İyi olsa dese onu daha iyi yaparak.

Nasihat

Dünya senin için bir havuzdur,
Halk içinde balık gibidir yürür.

Bir kurulmuş tuzaktır onlara bela,
Av olurlar her zaman ölüm meleğine.

Bu avcının elinden hiçbir canlı,
Kaçıp kurtulamadı ey bîhaber!

Çünkü anladın, kaçmaya yoktur yerin,
Buyur işini, daima odur rehberin.

880. Farz ile sünneti tut edeple,
Kulluk et Hüda'ya gündüz gece.

Bütün işleri ondan bilip şükür getir!
Gelse kaza hükmü, emrini bitir!

Eğer işitsen iyilerin öğüdünü,
Açasın sen o marifetin bendini.

Dolsa eğer gönlüne marifet nuru,
Huzurlu olur her dem gönül evi.

Hamd içinde hamdını söyle gül gibi!
Düşün gül isteyen bülbül gibi!

885. Gece gündüz asude olma bir dem,
Ki olmasın gözde nem, gönülde gam.

Can ile aşkında ol bağı baş,
Karşı koy gayret ile ki o güne ulaş.

Kavlihi Teâlâ: “İnne ekremeküm indallahi etkâkum” el-ayet.²³³ **Kavlihi**
Teâlâ: “İnne lilmuttakıne inde rabbihi cennetin-naim” el-ayet.²³⁴

Hem de din içre dindir din-i takva,
Hüda'ya hoş gelir ayine-i takva.

²³³ Kur'an 49. Sure (Hucurat Suresi), 13. ayet: Meali: Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. http://www.diyamet.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=516 (E.T. 02.03.2011)

²³⁴ Kur'an, 68. Sure (Kalem Suresi), 34. ayet: Meali: Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında Na'im cennetleri vardır. http://www.diyamet.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=564 (E.T.02.03.2011)

Bir kişi olsa takvalı, dostu Hak'tır,
Şüphesiz bil ki ehl-i Hak ehl-i sâbıktır²³⁵.

Hüda demiş onlara cennet ehli,
Peygamberin dostudur cümlesi.

890. Kabul eder onlardan çokça ihsan,
Tarikatta onlardır ehl-i iman.

Küfür deryasından çıkmış selamet,
Münevver kalptir onlar tamamet.

Hüda zikrine verip kalp içre vârını,
Ettiler her zaman Tanrı'ya zâr.

Vurup cila gönül gözüne pak,
Açar can gözlerini dide nem-nâk.

Görür onlar Hüda'yı kalp evinde,
Hüda'dan gayrısı yok onların gönlünde.

895. Gözlerini dikip durur onlar Hüda'ya,
Özünü tutup durur cevr-i cefaya.

Onların fikri zikri Hak özüdür,
Eğer yazarsa özünden sözüdür.

Sahibini ister onlar canı ile,
Birikmiş can içre cananı ile.

²³⁵ Sâbık: Zamanca veya rütbece ileride olan.

Hevâ köprüsünden onlar geçmiştir,
Hüda'nın aşkında şerbet içmiştir.

Olup aşkında mest, anmaz cihanı,
Olur kalbi temiz alır ihsanı.

900. Bu dipsiz dünya denizinden o kullar,
Geçip gitmiştir o ehl-i diller.

Hüdaya teslim ederler cümle işlerini,
Dilerler can evinde bir u vârını.

Fikirde bahr-ı aşka seyrederler,
Bahar vaktinde çokça gezerler.

Arayıp hakikat yolunu işte bu yolda,
Kulak vermez sağdan soldan gelen nidayaa.

Nida-yı hâtif u Hak, gayr-ı hâtif²³⁶,
Gelir şüphesiz onlardan olsa arif.

905. Hak ve batıl kişi ki marifetten,
Bulur dürr-i mana her cihetten.

Eğer bir merd-i arif söz açarsa,
Şüphe olmaz dürr-i mana o saçarsa.

Tarikat yoluna menzil bu hikmet,
Hakikat bağına bülbül bu hikmet.

²³⁶ Hatif: Gaipten haber veren melek.

Bulur Tanrı'yı her kim bulsa onu,
Gözünden yaş akar artar figanı.

Fasıl

Oruç Tutmanın Faziletinin Beyanı

910. Oruç tutmanın sevabıdır bîşumar,
Ki haber verdi Allah resulü.

Orucunu bil ibadet kapısı,
Şüphesiz açık tutar iman kapısını.

Kapı açsa bendelik içre diğer,
Bendelik bostanından güller derer.

Yani baş olmasa, gövde leş olur,
Murda derler, nesne ki başsız olur.

915. Oruç şehvet evini de sindirir,
Bendeleri Hak'tan yana döndürür.

Oruç tutmak hem zekât-ı tendir,
Kim tutarsa Hak katında ihsan bulur.

Cehennem ateşine dahi karşı,
Kim tutarsa o azaptan kurtulur.

Oruç tutmak ile pak olur kişi,
Hem gûnahtan ayrılır içi dışı.

Oruç yani enbiyalar işidir,
Vird edenler ibadet edenlerin başıdır.

920. Oruç, tutan erin nefsinı öldürür,
Marifet nurunu içine doldurur.

Tanrı verir oruç tutanın müjdesini,
Hesapsız ve sayısızca mahşer günü.

Oruç tutanın duasını müstecap,
Eder Tanrı katında bîhicap.

Uykusu edilir ibadetten hesap,
Hem zikri de itaatten hesap.

Hem hadiste demişler bunu,
Oruç tutsa Hak için kim bir günü.

925. Yetmiş yıllık yol ırak eder onu,
Cehennem ateşinden o kadir gani.

Zahir olur yedi şeyden ey dede,
Cehennem ile oruçlar arasında.

Gel, işit ki işte bu şeyleri,
Beş yüz yıllık yol ola, bil bunu.

Oruç tutandan cehennem ateşi kaçır,
Havz-ı Kevser'den leziz şerbet içir.

Oruç tutana cennet içre Hüda,
Eylemiş tayin işit, ey kethüda.

930. Hac etmiş kullarından bilir onu,
İzzet-i ikram ile gönderir onu.

Hem yakın eder kendine onu Hak,
Lütfü çok, ihsanı çok eder ona Hak.

Çünkü nefis arzusuna yenilmedi,
Dünya nimetini hiç sevmedi.

O sebepten kıldı aziz Tanrı'nın kendisi,
Oldu onun dolunay gibi yüzü.

Oruç tutanın kokusu Tanrı yanında,
Misk kokusundan gelir güzel, ey dede.

935. Güzel gelir Tanrı'ya ibadet kokusu,
Nasip alır işte bu işten sahibi.

Has kuludur nasip alan sahibi,
Sâye-yi arşa yetirir payesini.

Oruç tutanlar o gün ki kabrinden kalkar,
Tanrıdan o hilat-i rahmet bulur.

Türlü nimet, türlü şerbetler ile,
Yahşi civan, pakize çanaklar ile.

Melekler onları karşılar,
Onlara izzet-i ikram eder.

940. Derler, yiyin için eğlenin,
Tanrı'nın nimetlerini hoş edin.

Verdi Tanrı cavidan mülkü sana,
Açtı cennet kapısını senden yana.

Nimet-i elvan-ı Hak etti tamam,
Cenab-ı Hak'tan yana yetti selam.

Fasıl

Seni gaflet tutmuş, ey âdemoğlu,
Anlatır gafilliği, dinle bu kavli.

Bu gaflet dünya içre bîşumardır,
İki âlemde gafil bende hardır.

945. Bu gaflet ehli yetemez menziline,
Dahi vasıl olmaz maksat iline.

Bu gafletten uzak ol, ey adem,
Yiyip, yevm-ül hesaptan her zaman gam.

Nasıl olur uzak senden bu gaflet,
Eğer olmasa vardır dağ-ı hasret.

Kendini kıl riyazet ile cahit,
Tutup emrini, bilip Tanrı'yı şahit.

Uzak tutar seni ondan riyazet,
Riyazet ile eyle Hak'ka ibadet.

950. Riyazetin güzeli tövbe iledir,
Onunla ehl-i Hak maksat iledir.

Kişi oruç ile nefis-i hevasını,
Yakar, söndürür onun bütün binasını.

Tamarlardır şeytana yürür cay,
Ben-i âdeme salar bir yaman ray.

Yaman endişeler salar o melun,
Tamarlarda gezer o misli bir hun.

Oruç tutan onun canını eder zar,
Bulur dert ile hasret, o olur har.

955. Eder orucunu ibadete meyil,
Salar iblis kanadına selasil.

Takarrub ister onun ile bende,
Düşer lain şeytanın boynuna künde.

Eğer doyursa karnını merd-i hûşyâr,
Tembelleşir şüphesiz, olur bîmar.

Düşürür hem şehvete onu
Salar lâin iblis gaflete onu.

Rastladı bir gün Yahya'ya iblis
Elinde torbalar yüz hile telbis²³⁷.

960. Nedir deyip sordu Yahya torbaları,
Dedi o bunlara şehvet torbaları.

Bunlar ile tamamen âdemoğlu
Olurlar nefs-i şehvet ile bağlı.

Bununla onları eylerim kayd²³⁸,
Bu torbalar tuzaktır ki onlar sayd.

Salarım onları gaflet evine,
Götürüp fırlatırım cehennem içine.

Benim torbam hani deyip sordu ona,
Dedi iblis sana yok bişey burda.

965. Meğer karnını bir gün eylersen tok,
İbadet etmeye üşendiririm seni çok!

Dedi Yahya Hakk'a ahd eyledim ahd,
Doyurmayacağım karnımı ben bundan sonra.

Dedi iblis benim de ahdim bu,
Kimseye doğruyu söylemem bundan sonra.

²³⁷ Telbis: Suret-i haktan görünerek hile edip aldatma. Hile, oyun.

²³⁸ Kayd: Pranga, bukağı, bağlama, bağ.

Fasıl

Zevk-i ibadet isteyen gam yüklü olan,
Cahit olup Hak yolunda can veren.

İstersen bu münacat lezzetini,
Tüm gücünle engelle bu nefis itini.

970. Karşı dur her ne buyursa sözleri,
Bur kulağımı, çekme onun nazını.

Günde bir defa yemek yemeyi öğret,
Yoksa serkeşlik kılar ey veli.

Başka düşmanlara eğer versen taam,
Dostluğu zahir kılar onlar tamam.

İzzet ikram etse nefesine kişi,
Yedirip içirse çok âb u aşı.

Tutmaz o, yani fermanını senin,
Layık eder cehenneme canını senin.

975. Elbet münacat ile ibadet zevkini
Nefsini aç koyan bulur, bil bunu.

Bu misaldir, gözle atçıların atını,
Vursa kırbaç, yara olsa eti.

Koşmaya layık olur bil onu,
Yoksa koşamaz o ey gani!

Salsa eğer avcı bir vahşi kuşu,
Kaçmak olur elinden onun işi.

Verse sabah vakti, ilk gün o kuşa,
Alışkanlık olur avcı ile ava düşe.

980. Ki ne zaman isterse hayvana râm ede²³⁹,
İnsanlara alıştıırıp encâm²⁴⁰ ede.

Evvela hoşça tutmak gerek
Bağlayıp az az alıştıırmak gerek.

Karnı acıksa zayıflasa teni,
Bundan sonra kabul eder emredileni.

Bu, nefse örnektir ey din eri,
Nefsini öldürendir erlerin serveri.

Ne olur sebep şimdi öldürmeye,
Hak yoluna o iti getirmeye.

985. Oruç ki nefsin eğrisini düzeltir,
Ki gider nefis uğruna o hızla erir.

Eğri ağaçtır bu nefis ey ehl-i hâl,
Aklın varsa, git o ağacı düzelt.

Eğer gününü geçirsen riyazete salıp,
Gece gündüz Hak zikrinde cahid olsan.

²³⁹ Râm ede: Boyun eğdirme, itaate getirme.

²⁴⁰ Encâm: son, işin sonu.

Sonrasında dostu layık ola
Yaraşır dostlar onu görse âlâ.

Kişi ki dost onu etse kabul
Elbet kabul eder Hüda ile resul.

990. Eğrilik ile eğer kalsa o,
Neye benzer düşün bul bunu.

Kimse onun elini tutmaz,
Yani Hak dostu ona nazar kılmaz.

Ateşe layık olur sonunda o ağaç,
Vay eğer ki olsa onun aslı inatçı.

Terbiye ile eğer olmasa düz,
İste Tanrı faziletini al öğüdüm ucuz.

Hak katında benliğin yoktur yeri,
Yok edip tut hepsinden özünü geri.

995. Bu nefsin ekin misali un eyle,
O ne zaman sana ferman eyleyse.

Elenip yoğrulması gerek,
Ateşin zahmetini çekip olması gerek.

Elbet ateş görmeyen hiç pişmedi,
Ham odur ki nefsi ateşe düşmedi.

Aslı bu ateşin riyazettir sana,
Bu riyazet güzel ibadettir sana.

Tanrı aşkında pişen hiç dönmez,
Mahşer gününde cehennemde yanmaz.

1000. Köhne bir çaput bil kağıdın aslını,
Terbiyesi ile kağıt etmişler onu.

Ustası topladı, taş vurdu ona,
Gün azabını kurutup verdi ona.

Ufalayıp saldı değirmenin boğazına,
Un olup çıktı oradan yine.

Küll- i has içre salıp derman ile,
bu çaputu kâğıt yaptı ferman ile.

Cümle halk ondan alıcı oldu gör,
Bütün ilim ehli ona yar oldu gör.

1005. Oldu kitap, gezdi o elden ele,
Hat yazıldı, gitti o ilden ile.

Evvelden idi düzde yatan köhne halk,
Oldu şimdi şüphesiz makbûl u halk.

Kağıt gibi nefisini benlikten kurtar,
Vur riyazet taşını, et onu derbeder.

Cehd ü cidd taşı ile un eyle,
Gözyaşın ile macun eyle.

Halka-yı hasa git, bırak onu,
Eriyip yok olsun görsün gününü.

1010. Hem ibadet kapısını aç revan,
Hak zikrini söyle aşikâr ve nihan.

Kıl kendini hemen toprağa yar,
Gönlünü tut cümle halktan hâr u zâr.

Ümitli ol ki Hak eder kabul,
Şefaât eder şefkat ile Hak resul.

Razı olsa kimden o Kadir özü,
Terk eder Hak zikrinden başka sözü.

Kullarına et nasip ey bir u vâr,
Dile getirmek zikrini leyl u nehâr.

1015. Kaim et onları sünnet yoluna,
Dâhil et ehl i cennet iline.

Yollarını kıl doğru kendinden yana,
Ulaşır onlar ta ki maksat yoluna.

Şeytanın şerrinden aman kıl onları,
Birliğinde şüphesiz kıl onları.

Fasıl

Dost arasında sevgi perdedir,
Kim parçalar o perdeyi, her yeredir.

Kendi kendine yırt perdeni halvet-güzîn²⁴¹,
Hiç şüphe yoktur, görürsün dost yüzünü.

1020. Halvet-i dost isteyen varını kovar.

Dostun âdeti budur halvet sever,

İstersen onun rızasını, onu gözle!
Ehl-i ağyardan sırrını gizle!

Sevdiğini yaparsan verir sevdiğini,
Şem-i vahdet içre tutar canını.

Bu hicaplardan kendini kurtar, ey habib!
Yok ise dedi ki dost olmaz nasib.

Dahi özlük perdesini yırt kendin!
Görecek, o dedi ki, dost bu can gözünü.

1025. Can kulağıyla dinle, o dost avazını,
Seyir içinde kuracak herkes dost sazını.

Ondan alacak bûy-ı vasl o burn-ı can,
Bu haberi anıp gönül eyler figan.

“Görmedim” deyip, artar ondan yangını,
Başka oldu, bulamadım onu hani?

²⁴¹ Halvet-güzin: Tenhayı beğenen, seçen.

Bu sebepten aşk odu onu yakar,
Şu haberdir gözlerinden yaş akar.

Bu ikisi şahittir aşkına onun,
Yüzleri sarıdır, arıdır teni.

1030. Her zaman görür tecelli o veli,
Atar ateşe kendini can bülbülü.

Keskin bir nişancının ahuları aradığı gibi,
Halvet isteyip rakibe etmek diler.

Ondan ötürü kavga çekişme sevmez,
Kavgayla geçen vakitler olur habis.

Gâh zikirdir gâh fikirdir hüneri,
Ondan başka yoktur endişesi.

Zikir edenler gibi çağırılmış ola,
Düşündüğünde maşukunu görmüş ola.

1035. Görmek ile doymaz bu can gözü,
Firkat içinde çeşm-i giryandır özü.

Cömertin Bahtlılığının Beyanı

O Allah resulü dedi bu sözü:
Açık tut kulağını ve gönül gözünü.

Kim içinde eyleyip sübhanını,
Verse malından zekât her bir gani.

Ad alırlar işte bu asmanda sahi²⁴²,
İkinci olarak da civan mert, ey ahi!

Bu üçüncüsü de itaat edici,
Yani Tanrı buyruğunu yerine getirici.

1040. Ad verirler dördüncü asmanda,
İyilik edici aciz kullara.

Beşinci asman içinde ey gani!
Münfik²⁴³ deyip çağırırlar o kimseyi,

Altıncı asman içindeki o kişi,
Bereket ehli diye ad alır o, ey genç.

Yedinci asmanda mağfur²⁴⁴ evidir,
Yani Tanrı bağışlar demektir.

Bu sıfatı bir kimseye ad verseler,
Rûz-ı mahşer korkusuz olur onlar.

1045. Masrafına bir kimse sarf etti onu,
Razı oldu ondan o Kadir Gani.

Tanrını razı eden malı ile,
Cennete girer resul eli ile,

²⁴² Sahi: Cömert.

²⁴³ Münfik: nafaka veren, besleyen.

²⁴⁴ Mağfur: Allah tarafından günahları affedilmiş olması için dua edilen (kimse).

Cimrinin Bedbahtlığının Beyanı

Vermese kimse mal zekâtını,
O zaman dinle ahvalini.

Bu asmanda cimri derler ona,
İkincisinde leim²⁴⁵ olarak biline,

Adı pintidir üçüncü asmanda,
Malını vermez yani masraf yerlere.

1050. Dördüncü asmanda adı bet kılık,
Yani etmez kimseye hiç iyilik.

Beşinci asman içinde asık yüz,
Ad takarlar yani ona olur yavuz.

Bereketsiz derler altıncı semada,
Yani derler hareket yoktur onda.

Dertli dağ derler o kula,
Razı olmaz ondan o yahşi ili.

Yedinci asmanda bil, ey ahi!
Söylüyorlar adını murdar dahi.

1055. Muhakkak namaz onun yüzüne vurulur,
mahşerde, hepsi ondan sorulur.

Bu sebepten rüsva edip mahşer günü,
O azap içinde tutacaklar onu.

²⁴⁵ Leim: Alçak,rezil, cimri.

Tanrı edecek bu mallara hitap,
Diyor ki: “Vereceksiniz sahibinize azap”

Hak izni ile azap edecek bunlar,
Canla bağrını kebab edecek bunlar.

Ey ganiler budur ahvaliniz!
Çok azap verecek sizin mallarınız.

1060. Elbet korkacaktır azabından onun,
Şikâyetinden hem hesabından onun.

Etmeyin nazik bedeninizi seza,
Bu azaplara dedim, zenginler size!

Yoksa olacaksınız pişman, sonu yok!
Bir yanar od ki sönmeye imkânı yok.

Yani bir mal, kendisi için verilmezse zekât,
Tanrıya eder sahibi için şikâyat.

Diyor:” Ey Hûda cümleye rızkını veren,
Hepsini maksadına yetiştiren,

1065. Nasip ettin suret ve canları bize,
Rızkımızı gönderdin âleme.

Sahip ettin bize bir kimseyi,
Verip onun eline biz kullarını.

Yani bizden olan herkes hayrat ede,
Hükm-i fermanını tutup, yola gide.

Muhakkak hayrat ile pak edecek hemen,
Şad edip miskin ve fakir gönlünü revan.

Emrini tutmayınca, yazık etti bizi,
Al ondan başkasına ver bizleri.”

1070. Tanrıdan gelir nida bu zamanda:

Diyor ki: “Sabredin ey kullarım,

Dünyada muhakkak, sizinle onları,
Müptela ettim şu kötü canları.

Ahrette onlara edeyim hitap,
Ederim sizlerle türlü azap.

Kâh yılan olup sokarsınız onları,
Ateş olup kâh yakarsınız onları.

Kâh dökersiniz onları harman gibi,
Ayakaltına alırsınız siz onları.

1075. Yüz nedamet, yüz pişmanlık etseler,

Gözyaşlarını deryayı umman etseler.

Sinelerini etseler yüz çâki çâk,
Kesseler azalarını bin kez tek tek.

Olmaz bir zerre faydası onun,
Yarına hasret ile veylası²⁴⁶ onun.

Budur işin dinle, ey devletli zengin,
Eğer zekât vermezsen vay üzere vay.

Nasip et, ey cümleyi yaratan,
Bizlere mucize kelamını söyleyen.

1080. Doğru yola tümünün gitmeyi,
Bu zekâtını masrafa sarf etmeyi.

İki mana var zekâta, ey ahi!
Söyleyeyim gel bir kere, dinle, dahi.

Birisi paklıktır onun hemen,
Birisi büyümeğe on iki cihan.

Muhakkak zekât vermekle malı arılanır,
Vermezse, ona haram karışır.

Habis derler bu mala ey ehl-i kal,
Haram diye söylenir o ehl-i hal.

1085. Cümle hayratını Hüda etmez kabul,
Hem de değer vermez ona resul.

Yani büyümeğe manası budur hemen,
Dünyada büyür o, etme güman.

²⁴⁶ Veyl: vay, yazık, vah vah.

Ahrette de birine on gelir,
Onuna yüz katacak ihsan alır.

Hem sahibinin günahlarını eder arı,
Olacak herkes cümle bühtandan²⁴⁷ beri.

Elbet boy veren ekin gibi bil bunu,
Artırır malını hem de eder gani.

1090. Budasa her yıl malını bağban,
Çokça üzüm alır, ey civan!

Eğer yara içinde olsa ulu et,
Yaradan çıkmasa o, bulmaz sıhhat.

Bu zekât malın içinde derttir,
Derdi çıksa bir nesnenin, sıhhat bulur.

Hastadır, yoksa sağ olmaz işte bu,
Ya ölür, ya fayda yetmez, bil bunu!

Bu zekât mallarına koruyucu olur,
Vermezsen, eğer bu koruyucu yıkılır.

1095. Bir nesne ki, dışarıda yoktur koruyanı,
Kurt ve kuş hepsi helak eder onu.

Dahi her nesneye zekât vardır ona,
Ver uzak tutma onu ondan yana.

²⁴⁷ Bühtan: İftira, Yalan.

Elbet yardım etmek miskinlere,
Malından verecek zekât zenginler.

Hem tevazu ile ihsan, ey emin!
Büyük sevaplardandır zekat, iyi bilin!

Zekât devlet evindeki bir devenin,
Yarısını vermektir acizler için.

1100. Hem bu evlatlarının zekâtıdır,
Muhakkak yetimlere acıdır.

Hem dahi evlerin zekâtı, ey uya!
Yani getirmektir misafir eve.

İhtiyar elinde olan kula,
Yardımcı olmaktır dertlilere.

Sorarsan ilmin zekâtını ne diye,
Tâlim vermektir öğrenciye.

Dürüst olmanın zekâtını da bil,
Tanrı'ya isyandan kaçınmaktır.

1105. Dinle, kuvvetin zekâtını, ey merd-i hûş,
Yani kâfir ile etmektir dövüş.

Gel işit, nedir kulağının zekâtı,
Boş ver duyma gıybeti.

Gel dilin zekâtı nedir, ey ehl-i hayr,
Söylememektir yalan, iftira-gayr.

Göz zekâtı görmemektir sana,
Yani, namahrem kişilerden yana,

Ayrıca İslam'ın zekâtını da bil yine,
Elbet karşı dur şeytanın emrine,

1115. Hizmet etmektir imanından zekât,
Hak Teâlâ'ya çok, ey pak-i zat!

Zahitlik zekâtını dahi bilseniz,
Padişah dergâhından ayrılısanız.

Muhakkak fakirlikten zekât istemek gerek,
Dilemez Hak'tan başkasından dilek.

İstesen gönlünün zekâtını ey civan!
Etmelisin tanzim İslam ve iman.

Başın zekâtı secde etmektir Tanrı'ya,
Sabah akşam, belki daima bîriya.

1120. Elbet diriliğin zekâtı can feda,
Fani etmek onu da Hak yolunda.

Canı kurban etmek aşığı seza,
Eğer mücerret olsa yarından reva.

Hak'tan onların dileği Hak'tır,
Hak'tan başka canda sevgi yoktur.

Aşk yaydır, âşık ok, maşuk nişan,
Atıcıdır hak emri, tutmak revan.

Doğru tutsa her kişi vuracak onu,
Eğri olsa, elbet riyakardır adı.

1125. Doğru tut Hak emrini, at nişan!
Maksadına olasin hazır ayan.

Söylemek ile olma asla melul,
Deme, kimse ret eder mi veya kabul.

Daima at hacet okunu daima,
Süm naharan, kün leyalan kayıma.

Gaflet uykusuna gözünü verme, dur!
Gizleyip hacet okunu her yana vur.

Kurutur özünü, gel otur, sayyad olup!
Düşse maksadın kuşu gelip?

1130. Balsa sahibinden haber âşık kişi,
O köye düşen koyar mı bu işi?

Başka işi bırak, tutup emrini hemen,
Olma, uzak zikri fikrinden o zaman,

Ehl-i aşka iki âlem gâhîdir,
Zikri fikri, saati Allah'tır.

Zikri fikrinden garibi, ey Hûda!
Fazlı ihsanın ile kılma cüda!

Saati ömrümün mesut eyle,
Âh-ı didarını maksut eyle.

Fasıl

1135. Dedi peygamber bu sözü, ey gani!
Daim olacak devletin, tutsan onu.

Bu zekâttır imanın köprüsü,
Buldu iman zekât veren kişi.

Yani kimde yok zekât – yoktur iman,
Çünkü hadistir, etme bu söze güman.

Kimde yoktur zekât, yoktur salât,
Gel işit bu sözleri, ey zül-hayat!

Dergâh-ı Hak'ta namaz olmaz kabul,
Eğer edalansa zekât, ey bil-ukûl.

1140. Zekâtını vermeyen herkes o an,
Putpereste benzer, ey civan!

İyi bil, kim zekâtını vermedi,
Hak resul o anda "kâfirdir" dedi,

Yani mescit güvercini idi evvel,
Mal yığınca geldi başına bu hâl.

Hak yolunda kimse ihsan etmeyen,
Tanrı buyruğunu dosdoğru tutmayan,

Yıgısa o altın gümüş renç etse,
Zekâtını vermeyip, genç etse.

1145. O kıyamet günü olur, yoktur güman,
Yakarlar cehennemde hemen.

Dağlayacaklar o kişinin alnını,
Çünkü fakir geldiğinde yüz çattın deyip onu.

Arkasını da onun dağlayacaklar,
“Dervişe arka çevirdin” diyecekler.

Edecekler o kula sonsuz azap,
Dil damağa dikilir, veremez cevap.

Bu hazineler olacak ejderha, yılan,
Dolanıp boynuna sokacak, şüphesiz.

1150. “Ben senin hazinen idim” diyecek ona,
Isıracak ağzını açıp, ondan yana.

Diyor: “Azap etmeyi emretti Ugan,
Yok, sana olmak azabından aman.

Hazine edip yığdın çokça dünya malını,
Diyor ki al şimdi azabından payını.

Varsa servetinden zekât ver, ey gani!
Yoksa göreceksin azap, mahşer günü.

Yumuşak dilli kıl devlet ehlini, ey Hûda!
Hazinesindeki mallarından zekât kılsın eda.

1155. Mahşer gününde azat et onları,
Cehennem ateşinden dahi müminleri,

Oğlu Musa Hak katında bir civan,
Kim eda eyler namaz o sıdk-ı can.

Hem taharet ve dahi erkân-ı rükû,
Getirir hepsini ile huşu ve huzu.

Hak cevap verdi ona ki ya kelîm²⁴⁸!
Can ile kılar namazını o kulum.

Hizmetini takdim eder o korkulu,
Cennet ehlidir dedi onu o ulu.

1160. Etmedi dâhil lakin zekâtını o yere,
Olmadı onun namazı da reva.

Bir kişi hac etse bin mertebe,
Hem namazını kılsa o bu mertebe.

²⁴⁸ Kelîm: Hz. Musa'nın sıfatı: Kendinden söz edilen.

Hak için türlü ibadet etse o,
Gece gündüz zikr-i tâat etse o.

Hayır edip doyursa yüz bin aç yine
Elbise giyip, giydirse, giysisiz tene.

Yani hayır etmek olsa onun işi,
Vermese, lakin, zekâtını o kişi.

1165. Etmeyecek hayrını kabul dergâhında,
O kalacak muhakkak felaketin ortasında.

Çünkü haram malın hayrı hiç olmazmış,
Kim yaparsa Tanrı kabul etmez imiş.

Ki tezekle imaret etse o,
Can çekip tertip ile düzeltse o,

Düşünüp de bak, bina tutmaz o ev,
İşte buna benzer haram malla edilen hayır.

Çürüyen tane, eğer ekse her er,
Çekse can, görmeyecek o keder.

1170. Mani olma bu zekâta, ey gani!
Yoksa oldun cehennem ehli.

Ver ihsan kendine, yol kesme,
Masrafa sarf et zekâtı hiç durma.

Razı olsun şüphesiz o Zül-Kerem,
Cehennem ateşine tenin olsun haram.

Bu nasihat boş sözdür deme,
Mahşer gününde pişman olma.

Ya İlahî, faziletin ve keremin çoktur,
Kahrın da lütfün de âlemde çoktur.

1175. Kahrı, lütfü o işaretten bellidir,
Bil bahtiyar bir kimse ki açık ellidir.

Kullara hayr-ı saadet nasip etl,
Buyruğunu tutmayı adet nasip net.

Fasıl

Hazret-i Ali'ye Sual Soranın Cevabının Beyanı

Sual olmuş bu sözler Ali'den,
Hüda'nın aslanı, şah-ı veliden.

Saçıp dağıtsan âleme sen iyi ve kötüden,
Daha ağır ne olur bu gökyüzünden?

Ta ki daha geniş bu yerden neresidir?
Denizden daha zengin gel söyle kimdir?

1180. Haber ver, nedir taştan daha katı?
Yine nedir bu ateşten daha yakıcı?

Nedir söyle soğuktan daha soğuk?
Zehirden daha acı nedir? Ey şah-ı veli!

Dedi: İyiyi bühtan etmektir bu,
Daha ağırdır asmandan hoş-hu.

Cihandan daha geniş olur iyi söz söylemek,
Allah için kötü sözleri terk etmek.

Münafık gönlüdür taştan daha katı olan,
Kanaat ehlidir deryadan daha zengin olan.

1185. Eğer ki sultan zulmedendir,
Yanar ateşten şüphesiz daha yakıcıdır.

Cimri zenginden dilemek cihadını,
Daha soğuktur, soğuk buzdan, bil onu!

Sabır da daha acıymış zehirden,
Eğer cebir ve sitem yetse bir yerden.

Bütün işlerinde hep sabırlı ol,
Veli gönlünün aşkını Hakk'a rîşe²⁴⁹ kıl.

Sabır etmekte vardır sınırsız fayda,
Kötü işe sabırdır set olan yine.

1190. Ey Hüdavent, sabırdan ayırma!
Düşüncemi, fikrimi kendinden ayırma!

Tanrı demiş: “Nimetime şükredin,
Nimetimin payanı yoktur, fikredin.

²⁴⁹ Rîşe: Saçak, püskül.

Bu cihan baştanbaşa nimettir,
Gözü açık olanlar, onu görür”

Kendine bıraktı sanma nimeti,
Düşünüp illetliden al ibreti.

Nimete şükretmek, nimetini eyler ziyat,
Şükür ile buldu, bulanlar murat.

1195. Her an yüz bin şükür etsen,
Bin sene, bin çeşit zikir söyleyen.

Tüm bu nimetler için yeterli olmaz
Binde birine bile denk gelmez..

Kulundan razı olur Tanrı'nın kendisi,
Yese içse, elbet şükür olsa sözü,

Hamd ederim nimetlerine, ey bir u var.
Kâfidir ki yüzbinlerce nimetin vardır.

Ziyadesiyle lütfüne kâfi ola,
İllet ve isyanıma şâfi ola.

1200. Mümkün olmaz, hesap etmek nimetini,
Şükredelim hepsine, düşünün binlercesini.

Gönlünün derdini def eder şükr-ü sena,
Nimet evi şükür ile tutmuş bina.

Kim ki dükkânı şükür ile eder küşad²⁵⁰,
Nimeti günden güne olur ziyad.

Nimetinin şükrü gelendir nimete,
Layık eyler şâkir ehlini cennete.

Kıl ey Hûda, şakir ehinden bizi,
Şakir et bütün bu azamızı,

1205. Damar ile kan edip eşarımızı²⁵¹,
Göz, kulak ile can içinde varımızı.

İttifak et, zikr-i şükürden yana!
Şâkir olsun bunlar daima sana.

Âdemoğluna nasihattir bu söz,
Tutsa her kim, cana rahatlıktır bu söz.

Hak'ı hazır bil, ibadet eyle,
Her ne verirse kanaat eyle.

Olmasa kimde kanaatten eser,
İki âlemde olur o, itten beter.

1210. Olmazsa kâni, sedef dür olmayacak,
Çıkmasa tamah hırsı, nur olmayacak,

Varsa, çıkar gönlünden tamah hırsını,
İyi dinle kanaatkâr olmanın faydasını.

²⁵⁰ Küşâd: Açış, açılış.

²⁵¹ Eş'âr: Kıllar, tüyler.

Doymayacak asla harîslerin gözü,
Cümle âlemin mülkünü alsa, düp-düzü.

Mani ol nefesine, var, kani' otur,
Var kanaatle Hak emrini bitir.

Nokta-yı nur o kanaat harfinde var,
O tamah harfinden edilmiş utanma ve ar.

1215. Olsa kimde din gayreti, ey kişi!
Hiç tama ile olmaz onun işi.

Tamah edenler gayret ehli olmayacak,
Aşkpervezler ona arkadaş olmayacak.

Derviş olan olsa, Tanrı dervişi,
Gitse onun yanına akl-ı huşu.

Olmayacak dervişi-nan, dervişi-don,
Eğer olursa, talihsiz olacak o gün.

Kani' ol Hak dergâhında her seher,
O verir, şüphesiz, sana rahmet-nazar.

1220. Arzu etme halayık dergâhını,
İlla o halk gösterirse din yolunu.

Halk gedası yaratıcısını unutursa eğer,
Tanrı'ya şüphesiz o isyan eder.

Hacet için gezse her kim âlemi,
Tanrı'dan olmaz cüda yoktur gani.

Cömertlik lütfünü kullarına yar eyle,
Onları dergâhına kul eyle.

Verme, lanetli şeytana vesvese,
Yardım et, ihsanda bulun yoksullara.

Hazret-i Musa ile Bir Merd-i-Hüda Yolcusunun Beyanı

1225. Hazret-i Musa Hüda'yı istedi:
"Sevdiğin bir dostunu ben görsem" dedi.

Hak dedi ona filan yol üzere var,
Bir sevdiğim dostum gelir, sen onu gör.

Tanrı emrini yerine getirip, vardı yola,
Dostu ile yola çıkıp, dönüp gele.

Geldi oraya bir yiğit, güzel giyimli,
El uzatıp ona bize olun misafir dedi.

Hazret-i Musa ile vardı eve,
Dostluğu ne olanın, yani duya,

1230. Huzurlarına getirip o hoş yemeği,
Edep ile onlara yiyin dedi.

Yemedi Musa yemeği bu hâl,
Dedi ki: "İlletliyim, şu anda dertliyim."

O dedi: “Derdine olur mu deva”
Çalışıp bulsam Hüda verse şifa?”

Dedi Musa: “ Bulunmaz şifası,
Meğer kıştır, meşakkattir hepsi”

O yiğit hâl dili ile sordu ona,
İnsan kanı deyip cevap verdi ona.

1235. Yani adamın bogazının kanı olsa,
İşte bu kan bu illete şifa olsa.

O yiğidin biricik oğlu varmış,
O oğlunu çok aziz tutamış.

O oğlunu öldürüp, getirdi kan,
Söyledi: “ Adam kanıdır bu, ya filan!”

Oğlanın anası bunu gördü,
Öldüren babasını düşman bildi.

Söyledi o: “Demedin niçin bana?
Öldürmene yardım ederdim sana.

1240. El ayağını oğlanın tutar idim,
Ben dahi çok sevap bulur idim.

Mahrum ettin bu sevaptan ne sebep?
Çünkü sevap kıskanması sizden acep”

Bildi Musa ki bunların sevgisi,
Tanrı katında çoktur kıymeti.

Can verirmiş Tanrı'ya misafir için,
Kulluk edermiş o Sübhan için.

Hazreti Musa dua etti Hak'a:
"Hâlime kıl nazar!" deyip mutlaka.

1245. Kabul etti duasını o zaman,
Mezarda yatan oğlana Hak verdi can.

O anda cümlesi şad oldular,
Birbirinin kimliğini bildiler,

Sen de aziz tut misafirini,
Esirgeme ister ise canını.

Kullarına nasip et ey Hüda,
Malını mülkünü misafirine kılsın feda.

Yüz misli ver, lokmasının her birine,
Etme zayi ona cümle ihsanını.

1250. Dostların defterine adını sal,
Canını al iman ile rûz-ı ecel.

Yahşi Ameller Şeytana Şikeste Ettiğinin Beyanı

Rivayettir Hak resullahtan,
Fahr-i âlem o Habibullah'tan.

Sordular dedi: “Sadakanın en erdemlisi,
Akrabanın yanında olmaktır, belî.

Hoş ameller birbirini övüyor,
Bu sözü birbirine söylüyor.

İyiyim ben diyor, bu ameller içinde namaz,
Oruç ben de iyiyim deyip eder Hak’ka naz.

1255. Diyor ki sadaka ben amellerin en iyisi,
Kim beni işlerse olur Hak’kın sevgilisi.

Tanrıyı yüceltmektir sizde kar,
Ondan başka ne özelliğiniz var.

Ben de hem vardır bu tazim-i Hüda,
Halka şefkat eylerem işlerinde.

Siz sahibinizi yetiştirirsiniz işine,
Ben sahibimi ulaştırırım menzile.

Bu sözü tasdik ettiler hepsi de,
Dediler: “Hayır etmek efdaldır aleme”

Fasıl

1260. Uğradı peygambere şeytan lâin,
Sordu peygamber ona bu sözü hemen.

Ümmetimden kim cemaate gelir,
Saf tutup, Tanrı’ya o kulluk eder.

Bu işten ne zarar geliyor sana?

Ey lâin, ver cevabını bana!

Ta yalın gibi nefsim ateşte dedi o,

Elbet zarar gelecek bana, ey ulu kul.

Okuyup Kuran kılsa sena,

Ne zararı var senin bu canına?

1265. O lâin dedi: “Olur ben kör u ker,

Lâl olacak dilim, budur zarar.

Fark edip etseler onlar dua,

Ne zararı olur diye sorar yine.

Elim ayağım bağlanır o an benim,

Boynuma künde düşüp, titrer canım.

Peki, sadaka verseler, nedir zararı?

Durma melun, tez bana ver haberi!

Sanki düşer başıma bıçkı o zaman.

O bıçak böler beni ikiye ortadan!

1270. Yarımını meşrike fırlatır, şeksizin,

Yarımını da mağribe bil, ey güzün.

Daima o vakit budur hâlim benim,

Hep azap ve şiddet içindeyim.

Ümmetin sadaka verse ey Nebi!
Parça parça edecek beni şalgam gibi.

Bu katı kuruntum dedi ondandır benim,
Ümmetin hayrat edecek diye senin,

Ben bu işten belki beter korkarım,
Parça parça edecek o sadakalar şüphesiz.

1275. Muhakkak sadakalar belayı uzakta tutar,
Hem sadaka afiyet seti olur.

Hem sahibinin ömrünü kılacak uzun,
Hem kabul olur her hacet ve niyazın.

Hem dahi malını ziyade eder,
Devlet ışığını açık eder.

Hastalara da olur şifa.
Hem dahi dert ehline olacak deva.

Yıldırım gibi hem sırattan geçirir,
Havz-ı Kevser suyundan içirir.

1280. Cennete dâhil edip o bîhesap,
Ayş u aşret ile olur, yok azap.

Kabre girse, göçse o kul fani dünyadan,
Cehennem ateşi gelir dört bir yandan.

Muhakkak namaz girer, birini söndürür,
İkinci ateşi de zekât öldürür.

Üçüncüde oruç gelir, su döker,
Tasadduk da dördüncü ateşi söndürür.

Rahat-ı asayiş ile yatar o er,
Ta ulu mahşer boyunca, ey er.

1285. Eğer sadaka verse bir mümin kişi,
Olsa makbul Hak katında verdiği.

Elbet nida eder cehennem o zaman,
Rahim ve kerem sahibi Kadir Ugan.

Ver izin bir şükür secdesi edeyim,
İsmi-zatını zar ile zikredeyim.

Buldu bir kul çünkü azabımdan selamet,
Gitti boynumdan benim iki utanç.

Kul senindir hem resulünün ümmeti,
Utandırım ben azap etsem katı.

1290. Korkarım senden azap etmezsem,
Eğer emrini tutmaz isem.

Bu sebepten kalırım zâr ile hayran,
Şükür ona kurtuldu artık o kulun.

Muhakkak cehennemden azat olacak onlar,
Hak yolunda sadaka verenler.

Hem sadakanın gölgesinde bil onu,
Gölgelenecek sahibi mahşer günü.

Çevirirler gün yüzünü senden yana,
Isıda çare olacak halkın tümüne.

1295. Mis içinde kaynamış gibi saf su,
Beyni kaynar kelle içinde, ey kişi!

Hayır sahipleri o gün bahtiyar olur,
Elbet cimri fayda bulamaz, hayran olur.

Nasip et cömertliğini kullarına,
Ehl-i mümin zengin ve yoksullarına.

Yetmesin onlara ateşten eser,
Nasip et şefkatini hayr-ül-beşer.

Hazret-i Süleyman'a Bir Kuş Gelip Hâlini Arz Ettiğinin Beyanı

Ravidir: Bir kuş gelerek bir günü,
Arz etti Süleyman'a bunu:

1300. "Ağaçtaki yavrumu birisi gelip,
Öldürüyor, ediyor helak, onu alıp.

Çaresini bul" deyip, ona ağladı,
Yüz vurup dergâhından, intizar oldu.

O kişiye kıldı emir, o âli-câh²⁵²,
 “Alma kuş yavrusunu, etme günah!

Yoksa ibretlik ederim seni,
 Parça parça ettiririm, can ve tenini”

Dinledi, sonra da kuşun yavrusunu,
 Almak için o kişi uzattı elini.

1305. “Ahdini bozdu” deyip, arz etti kuş,
 “Almak istiyor yavrumu o akli hoş”

İki dev gönderdi o şah-ı cihan:
 Dedi “İkiye bölün onu, ortadan,

Yarısını mağribe, yarısını meşrika,
 Fırlatsınlar onu etrafa”

O zaman iki melek yetişti,
 Her birisi devlerin önüne geçti,

Fıtrattılar birini doğuya,
 Diğerini de savurdular batıya.

1310. Bir saat sonra Süleyman’ın yanına,
 Geldi devler, bu haberi verdiler ona,

Bu olaydan çok utanç duydular,
 Yani, bu işi Hak’tan bildiler.

²⁵² Câh: Makam, mevki.

O zaman Süleyman çağırttı o kişiyi:
“Sen bugün ne iş yaptın” Söyle bana!”

O dedi ki: “Vardı elimde nan,
İkiye böldüm onu, bu zaman,

Yarısını sarf ettim bir fakire,
Yarısını da bir köpeğe verdim, biline!

1315. Budur bugün benim hayır ettiğim,
Toprak olsun yolunda can ve benim”

İşte bu sebeptendir dedi Süleyman,:
“Bu beladan Hak onu kurtardı” o an.

Elbet sadaka vermektir beladan koruyan,
Verirse bir kişi kurtarır kendini beladan.

Ahret için dünya ekilecek bir yerdir,
Hayır edip ek, dünyada kalma kuru.

Bugün eksen elinde olanı,
Tanrı verse, tonla alırsın sen onu.

1320. Fani şeyler ekmekten olursan ırak,
Yok sana bir hoş²⁵³ orada orak.

Gafil olma çalışıp ek ekin,
Harman sahibi olursun, bil yagın.

²⁵³ Hoşa: arpa, buğday toplandığı zaman dökülen başak.

Umut et, asla ekinsiz kalma,
O ulu günde pişman olma.

Eğer ekersen riyadan uzak dur,
Tanrı sevmez riya edenleri.

Şer-i mahvıdır demişler bu riya,
İşleyenler asi olur Tanrı'ya .

1325. Etme batıl bu riyadan işini,
Var, murdar etme içeride aşını

Hayır etmek olsun işin, ey kişi,
Düşse ateş ona nasıl olur işi.

Hayır edip, minnet eden benzer buna,
Kim riya etmişse olur yüz vay ona.

İyi niyetten sevap alır kişi,
Gerçekten yapmasa da o işi.

Eğer gönülsüz yapılırsa bir amel,
Bu işten yok sevap, etme cedel²⁵⁴.

1330. Ondan ötürü demez o ehl-i bilik,
Niyeti müminin amelden sevgilik.

Hem de ihsan eder ise mümin,
Halis niyetle hareket etse bil bunu.

²⁵⁴ Cedel: Tartışma.

Halisen-lillah niyet eğer olmasa,
Elbet acep görme, alıcı olmasa.

Eğer versen bu halis altını,
Alıcı can ile alır onu.

Olsa hilaf, bu altın ey hoca!
Alıcı o altını alsın nice?

1335. Bilmeyen de almış olsa, reddeder,
Bu sevda ahır merhem olur.

Ettiğin ihsanı riya dan uzak tut,
Niyetini halisen²⁵⁵ Hak'a doğru et.

Ne şekilde ibadet etsen Tanrı'ya,
Hak için yap, yapma bundan başkasına.

Dese: "Hak görsün, işitsin bu işimi,
Bu dükkânımı nimetimi, su ve aşımı"

Bu işinden sevabı işlemez onun,
Ettiği ihsanın eli tutulmaz onun.

1340. Belki müşrik derler o işi yapana,
Cennette yoktur onun yeri asla.

Bağışlanmak vaadi yoktur ona,
Tanrıdan ayet budur, bak buna.

²⁵⁵ Halisen: Hilesizce.

Kavlihi Teâlâ: “İa yagfiru en yuşreke bihi”²⁵⁶

Eğer bu işten tövbe ederse,
Bağışlanmak vaadi onun ola.

Her kim ki ekti ekin, bitti o,
Verdiği tane ile kemale ulaştı o.

Geldi yel, hâsılı çaldı hemen,
Tane gitti, samanı kaldı ona.

1345. Hâsılına da ateş düştü hemen,
Elbet riyalı ihsan budur, tutma güman.

Yani ihsanı ekindir, oddur riya,
Isı vermez bu ihsan, ey civan!

Tanrıyı hazır ve nazır bilesin,
Her ne etsen, onun için edesin.

Fasıl

Anne Baba Rızasının Beyanıdır

Gel, ata ile ananı dahi et razı,
Ŗüphesiz ki Hüda olacak senden razı.

Hak rızası demiş o şah-ı cihan,
Mutlu oğul anasıdır yok güman.

1350. Bu ikisi evladından olursa razı,
Razıdır Hak o kişiden mutlaka.

²⁵⁶ Kur'an, 4. Sure (Nisa Suresi), 48. ayet. Meali: Ŗüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=85 (E.T. 03.04.2011)

Verdiğinden Tanrı istemez ivaz,
Gerçek bendelikten özge yok garaz.

Hem ata ile ana evladından,
İstemez hiçbir şeyi ihsanından.

Elbet baba ile anadır nûr-ayn,
Onların hakkıdır boynunda din.

Baba ana hakkı da Tanrı hakkı,
Farzdır boynunda bil, ey muttakî!

1355. Tanrı hakkı olsa farzından eda,
Ana baba hakkı da kırktır, ey dede!

Getir yerine, ana babanın kırk hakkını,
Hak Teâlâ dergâhına ol yakın.

Ten ile bağlıdır haklardan onu,
Dille ilgili olur bil sen bunu!

Onu gönül iledir, onu da mal,
Hepsini hizmette et sen pâ-y-i mal.

Dinle şimdi tendeki hakkını onun,
Biri hürmet, biri hizmettir, bilin.

1360. Birisi onun fermanını tutmaktır,
Bir onun yasağından ırak olmaktır.

Biri razı olmasa, etme sefer,
Ne taraftan gelse biri, önüne var.

Ol arkadaş, yedinci, eğer gitse yola,
Çağırırsa, sekizinci, tez gidesin yanına.

Dokuzuncu, onuncu ihtiyacını onun,
Kılmayın eksik ya da noksan onun.

Dinle şimdi dile bağlı olan hakkı,
Olsa eğer baban-anan, ey muttaki!

1365. Biri avazından öz avazını,
Var, yükseltme, çek onun nazını.

Birisi küstahça söz deme sen,
Birisi adıyla onu çağırma sen.

Sakın onlara sertçe söz eyleme,
Yüzüne bakıp, kötü söz deme.

Hoşluk ve yumuşaklık ile söz de,
“Et” diye, “etme” diye söz deme.

Onların adı ile ad tutma,
Dahi ona kötü söz söyleme.

1370. Yüzüne karşı onun tükürmeye,
Onların yanında yüksek gülmeye.

Gönle bağı haklar bunlardır,
Biri onun mihrinden gönlü olur.

İkincisi, dost tutmaktır onu,
Bilecektir onu bu gönlün sultanı.

Şadımanlık etse, şad olur onlar,
Kederliyse mahzun olacak bunlar.

Çok sözü ile onun dar olma,
Hem cefalar etse kahra gelme.

1375. Derdi ile onun dertli ola,
“İncinir” deyip, korkulu ola.

Kavline ve niyetine onun ta ki,
Hiç aksine niyet etme, ey ahi!

Aciz u pir olduğu zaman o ata,
Var, uzun yaşam dile, ey feta.

Mal ile ilgili olan hakları,
Söyleyeyim, gel şimdi sen dinle beri.

Biri budur o atanın örtüsünü,
Yahşi et kendi örtünden.

1380. Hem yemeğini kendi yemeğinden yine,
Daha iyi yap, bunu dinlesene.

Hasta olursa yemeğini güzel yap,
Gel, tevazu ile önüne bırak.

Arzusu her ne olsa ki onun,
Elbet ne gerekliyse yerine getirin.

Hem hayatında ne olsa gerek,
Arayıp o nesneyi bulmak gerek.

Dünyadaki varını, sen ona saçıp,
Ellerini daima eyle sen açık.

1385. Elbet razı olsun diye ata-anana,
Sadaka veresin onların yarlarına.

Hem kardeşleri ve onların dostları,
Ziyaret edecekler onları.

Hasta olsa, iste sıhhatini,
Hem dua ile hizmet et yakın.

Bu kırktan olmasa biri ifa,
Hakkı ödenmez onların mutlaka.

Meğer Tanrı için geçilecek bunlar,
Oğla, kızı hasis edecek bunlar.

1390. Göçse onlar hiç kimsenin işi yok,
O insaniyetsiz evladın endişesi yok.

Hem dahi kayınbabanın hürmeti,
İzzette edecek, güvey olacak kati.

Hem katında edepsizlik yapmasın,
Edepsiz söz söyleyerek gülmesin.

Kısacası, hem farzdır onun hakkı,
Gönlünü alsın olsa her kim muttakî.

Yani onu o güvey incitmesin,
Onlara kin nefret tutmasın.

1395. O ikisini bildin, üstadına gel,
Mal u canını da bunun yolunda sal.

Mal u canını hizmetinde kıl nisar,
Düşsün özün, yolunda ol gubar.

Ayağını öp, sal yüreğine onu,
Kıl payendaz yolunda canı, teni.

O ikisine ileri tut hizmetini,
Hizmet et, al bedava Hak cennetini.

Dahi üstadına dik dik bakma,
Edepsiz sözler onlara söyleme.

1400. Hem edepsizce oturup kalkma,
Hem de yanında kimseyi çağırma.

Tende can gibi aziz tut, ey kişi!
Gül gibi hizmette dur yaz u kışı.

O hocadır, isterse satsın seni,
Hak için yahut azat etsin seni.

Kısaca, farzdır sana onun hakkı,
Öde ten-can ile, ey muttaki.

Kardeşlerinin Hakkının Beyanıdır

şimdi gel dinle kardeşin akvalini,
Onlarla akrabalık etmenin ahvalini.

1405. Kardeşe akrabalık etmek vaciptir,
Ömür ile rızkını artırır,

Komşuya ve kardeşlere akarabalık eyle,
Merhamet et lütuf ile hoş sözler söyle.

Eğer bunlardan bir kişi yüz çevirir,
Hak da Fazl ile rahmet yüzünü çevirir.

Bir kişi akrabalık etmeyi eğer ki kesse,
Tanrı da ondan rahmetini keser öyleyse.

şüphesiz noksan olur malı onun,
Hem perişan olacak ahvali onun.

1410. Muhakkak hadis-i Kutsî de bu sözü demiş,
Hak Teâlâ: “Ben ki rahmanım” demiş.

Rahim isimlerimdendir, iyi bil bunu,
Rahmete vasıl kılarım ben kılını.

Fasıl

Hazret-i Musa'ya Hak vahiy eyledi:
“İyilik et tüm halkına” dedi.

Sordu Musa, beyan et bana,
Elbet rızan nedir, beyan et bana.

Dedi Hak Musa'ya ey hem-sühan,
Ey yolumda can ve tenini feda eden.

1415. İstersen razı edersin sen beni,
Seyir içinde şüphesiz bilirsin sen beni.

Var, ada kardeşlerine kendini.
Her birinden esirgeme hoş sözünü,

Kayıp olsa onlara et dua,
Fakir ise, yardım et onlara.

Eğer zengin olsa, onlar tamam,
Ver onlara sena ile selam.

Hasta olsa sorup durmak gerek,
Onların ahvalini de bilmek gerek.

1420. Ölse onların namazını kılarlar,
Taziyede bulunup, gönlünü alalar.

Çağırırsa eğer onlara varmak gerek,
Dostu ve yaranı hepsini görmek gerek.

Hem ziyaret edip, görüşünler,
Birbirinin hâlini sorsunlar.

Bütün müminler kardeştir birbirine,
Lazımdır bu hadis bu hâli sorana.

Kavlihi Teâlâ: “İnnemel-mü’minuna Ihvatun”²⁵⁷, El-ayat

Kalen-nebi alayhissalam: “El-mü’minu ahı-el-mü’min”²⁵⁸, sadak ya resul.

Ayette bir kardeş demiş Ehad²⁵⁹,
Etmesinler birbirleriyle hased.

1425. Olmasınlar birbirinin düşmanı,
Hem başka bilmesinler can ve teni.

Birbirlerine etsinler geliş-gidiş,
Hak için olun birbirinize aşına biliş.

Yüz soğutmayın birbirinizden hemen,
Olmayınız birbirinize de betgüman.

Birbirinize dahi etmeyin sitem,
Gelirse elden, birbirinize ediniz kerem.

Yapmayın siz birbirinizi maskara,
Utandırıp dahi yüzünüzü düşürmeyin yere,

²⁵⁷ Kur’an: 49. sure, 10. ayat. Manısı: “Mü’minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin.” http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=515 (E.T. 03.04.2011)

²⁵⁸ Hadis: “Mü’min (müsülman) mü’minlerin kardeşidir.”

²⁵⁹ Ehad: Bir, tek. Allah’ın isimlerinden biri.

1430. Davranmayın hor birbirinize taki,
Dese olur Şimdi size muttaki.

Bu sözlerden tecavüz etmesin,
Mümin olan eğri yola girmesin.

Kendine düŐündüđünü bir kimseye,
Eğer dŐnmezse o kişi mümin olmaya.

Müminin mminedir malı haram,
Elbet mübah olmasında yok kelam.

Gayrı Hak mminini incitmek yaman,
Kim incitirse demeyiniz ehl-i iman.

1435. Slim olur müminin kavli dili,
Etse budur ehl-i imanın yolu.

Bil bu sözlerini, hem de ayet ve hadis,
Deme özünden çıkarmış bir habis.

Mümin olan mümini incitmesin,
Yoksa kimse mümin adını almasın.

Fasıl

Mazlumların Beyan Edilmesi

Bir kişi bir kimseye etse sitem,
Zorla alsa elinden bir dirhem.

Ya da hırsızlık ile alsa dirhemi,
Vursa, bıraksa bu gönle gamı.

1440. O kıyamet günü sorulur şüphesiz bilin,
Dille ikrar edip kalp ile inanın.

Bu halkın cümlesi orada dirilir,
Hayır ile şerri de o gün sorulur,

Kudret ile adalet verir kadir kendisi,
Olmayacak kimseye kimsenin sözü.

Ta ki şahlı koyun ya da şahsız koyun,
Vursa vur deyip, o gün sunacak boyun.

Muhakkak halk birbirinden adalet alır,
Zâlimin işi vay ile feryat olur.

1445. Dinelir o günde fil birle peşe²⁶⁰,
Burda üstün, orada düşer teşvişe.

Daralır o gün zâlimlerin yeri,
Rû-siyahtır²⁶¹, utanıp, akacak deri.

Gelecek o dirhem sahibi adalet ile,
Zulüm ve cebir etti deyip, feryat ile,

“Ver dirhem!” deyip, Tanrı hükmedecek ona,
Nerede dirhem deyip bakacak o her yana.

²⁶⁰ Peşe: Sivrisinek

²⁶¹ Rû-siyahtır: yüzü kara, ayıbı olan.

Yerde, gökte o gün olmaz dirhem,
Etmez kişi kişiye bir pulu kerem.

1450. Cehennemim dibinde dirhem nakışını,
Nakşedip nakkaş o kadir gani.

Bu nakşımı görüp, zâlimler o an,
Girdiklerinde cehennem ateşi olur yaman.

Müşkül iş gelir zalimlerin başına,
Adalet sahibi bırakmaz hoşlukta.

Yapsan onun sevdiği bütün amelleri,
Razı olmaz yine tutup götürürler onu.

Günahlarını da alacak onların yine,
Yükleyecekler, sıkıştıracaklar üstüne.

1455. Cehenneme atacaklar onu bundan sonra,
Eğer Müslüman'san, etme güman buna.

Cennet ehli olur o mazlum kişi,
Olsa kim zâlim, onun budur işi.

Zâlim işi budur o günde vay,
Şüphesiz alamaz kimseden haray²⁶²

Ey sitemkâr iltimasımı dinle,
Bu nasihatimin manasını iyi anla.

²⁶² Haray: Yardım.

Kimseye zerre hıyanet etme,
Bu aziz canını ateşe verme.

1460. Düşman için sevme düşmanını,
Bırakma elinden gevher-i imanını.

Düşmanın iblistir, uyma ona,
Eğri bakma hiç Müslümandan yana.

Hak için dinle bu öğüdümü, ey selim!
Yani düşmez bu sözü dese dilim.

Zulmü cevri iş edinme kendine,
Rûz-ı mahşer kir getirme yüzüne.

Tövbeye gel, gel tövbeye,
Tövbe etsen, Tanrı'dan rahmet yağa.

1465. Bak, dünya malında yoktur vefa,
Vefasızlara habis çekmektir cefa.

Her kişide olsa imandan eser,
Mümin incitmez bunlar, ey bîhaber.

Eğer elinden gelse, yap iyilik,
Olursun sen Hak katında sevgilik.

Yardım et, dost ol onlara,
Dostudur Hak ona dost olanlara.

Onların bir kimse ayıbını örter,
Tanrıdan o her ne isterse alır.

1470. Onların asan eder her kim ki işini,
Müşkül işten Hak kurtarır onun başını.

Onların her kim ki deva olsa derdine,
Hak verir derdi için merhemi de,

Onların bir hacetini kim giderir,
Yetmiş iki hacetini Hak yetirir.

Yardım etmek, ey garaz farzdır ona,
Yardım et, tutma kin ondan yana.

Etmeyen yardım günahkârdır azim,
Ateşte yakarlar cebirle bilin.

1475. Hak için hiçbir mümini incitme,
Hak adı mümindedir, hor davranma.

Hak sevip, koymuş adını onlara,
Hor olur cektiren cefa müminlere.

O imam ki ismidir Baheli,
Bir konuda söylemiş bir söz belî.

Koysalar kabre birini mevt olup,
Bir melek gürz ile vurur gelip.

Baki kalmaz uzuvlarından zerre eser,
Kabri onun ateş gibi harlı yanar.

1480. Sonrasında diyor melek: “Ey kişi,
Dur, Hüda izni ile, gör bu işi”

Duracak o mutlaka işitip, bu sözünü,
Lakin kaplar çığlığı bu yeryüzünü,

Cümle canlılar işitir o çığlığı,
İns ü cinsten başkası bil bunu.

Diyor meyyit: “Niye azap ettin bana?
Bunca, bu türlü mahvolmayı yaşattın bana.

Bin zekât verdim, ta ki kıldım namaz,
Günlerce eyledim hayır ve niyaz.

1485. Ehl-i nâsik²⁶³ sözünü reddetmedim,
Sonuçta neden kusur işledim bilmedim”

O melek dedi ki: “Ey ehl-i din,
Aciz ve mazlumları sen gördün uzak.

Çağırırdı o seni feryat ederek,
Hasret ve adalet ile adını söyleyip.

Zâlim elinden onu kurtarmadın,
Gücün varken o fakire yardım etmedin.

²⁶³ Nasik: Allah yolunda ibadet eden, dine bağlı.

Namazını da hiç ettin o vakit sen,
Yardım etmedin onlara bîgüman.

1490. Bu sebepten bu azabı etmişim,
Kabir içinde bu hitabı etmişim.

Tanrı farz etmiş sana, ey mert,
Mazlum zâlimin elinden kurtar,

Dahi istibrada kendini eyle pak,
Etmesin Hak bu azapla helak.

Hem demiştir iki âlemin serveri,
Yani o ahir zaman peygamberi:

“Bir kişi mazlumlara acımasa,
Kadir iken, feryat edenlere yardıma gitmese,

1495. Kabrinde, bil onu yüz mertebe,
Ateşle kamçılarlar o kulu,

Yani yüz kat batmaktan ağır olur o,
Yedi kat yer içine onu salacak o.

Hak için mazlumların feryadına var,
Bu zor azaptan kendini kurtar.

Fasıl

Âdemoğluna gelse ecel,
Dört melek gelir o anda o mahal.

Evvela verir selam biri ona,
Der ben vekilim bütün rızkına.

1500. Aradım doğudan batıya her yeri,
Bulamadım bir zerre rızk getireni.

Zerre rızkın âlem içre kalmamış,
Bundan artık Hak sana rızk vermemiş.

İkincisi onlardan gelir yine,
Hak selamını getirip o mümine.

Der, şarabına vekildim, vekil,
Getirirdim sana ondan tevil²⁶⁴.

İşte bu saat aradım cümle cihanı,
Bulmadım hiçbir içim su, ey filan.

1505. Sonra üçüncü ferişte söylüyor,
Hak selamını o kula zikrediyor.

Der, vekildim nefesine senin,
Düştü seyrim bu cihan içre benim.

Âlem içre bulmadım zerre nefes,
Şimdi acı çekmek sana olur abes.

Dördüncüsü gelip verir selam,
Ömrüne vekildim diye eder kelam.

²⁶⁴ Tevil: Sözü çevirme.

Aradım bu ömür için yeryüzünü,
Bulamadım ömründen bir iz.

1510. Çünkü yok ömrün varlığından eser,
Bekle artık geldi hesap günü.

Girer ondan sonra Kirâmen Kâbin²⁶⁵,
Hak selamını ulaştırıp o nur-ı ayn.

Bu tenin üzre vekiliz der onlar,
Elbet çıkarıp bir kara hat verir onlar.

Derler, amelindir, kıl nazar,
Bu hat içre yazmış onlar hayr u şer.

Görüp o kimsenin akan terini,
Ortaya çıktı kötü işleri.

1515. Elbet yaman işlerine o bakar,
Ki utancından teri su gibi akar.

Ondan sonra ölüm meleği gelir,
Askerlerleri onun sağ ve solunu alır.

O meleklerin bazısı canını çeker,
Bazısı hayret ile ona bakar.

²⁶⁵ Kirâmen Kâbin: Her insanın biri sağında, diğeri solunda iki melek bulunur. Bunlara Kirâmen Katibin denir. Sağındaki melek, insanın yaptığı iyi işleri, solundaki ise kötü işleri yazar. Böylece her insana ait iyiliklerin ve kötülüklerin yazıldığı "Amel defteri" meydana gelir. <http://www.diyane.gov.tr/turkish/basiliyayin/weboku.asp?sayfa=15&yid=2> (E.T. 04.04.2011)

Bazısı sert çekerler canını,
Darp edip hem kuruturlar kanını.

O feriştenin bazısı yumuşak çeker,
Pamuk arasından sanki kıl çeker.

1520. İşte bu hinde Hak'tır alan canını,
Yoldaş et lütfedip imanını.

Çün boğazına yetişir hâlde can,
Kabz eder ölüm feriştesi hemen.

Eğer saadet ehli olsa o kişi,
Olsa fermanı tutmak onun işi.

Tanrı imanını ona kılar refik,
Olur o kişi rahmet-i Hakk'a gark.

Ona gelir asmandan melayik o zaman,
Yüzleri gün gibidir onların, ey civan.

1525. Refik edip o ruhu asmandan yana,
Götürmelerini emretti Hak kendinden yana.

Yani yolda bir meleklerle karşılaşır,
İlettiğiniz ne deyip, o soruşur.

Derler, iletteğimiz bir pak candır,
Bahşedilmiştir can ona imandır.

Dünyada Hak ismini yâd etmiş o,
Din evini kullukta abat etmiş o.

Çün yetiştiği hâlde asmandan yana,
Yedi asman açılır ondan yana.

1530. Elbet meleklerin hepsi tahsin eder,
Tabi olup onlarla birlikte gider.

Yedinci asmana vardığında onlar,
Hak tarafından perde ortadan kaldırılır.

Gösterir cennette onun cayını,
Gövdesine sonra bir salar onu.

Yani kabre bu ceset girdiği mahal,
Can gezer bu mertebede bak kıl ü kâl.

Eğer bedbahtlardan olsa o kişi,
Dünyada fîsk u fücür olsa işi.

1535. İpekten çıkarır gibi bir diken,
Canı tenden ayrılır şöyle yaman.

Yer ile gök arasında külli şey,
Lanet eder o kişiye küll-i hey.

O melekler kabz ederler canını,
Kara eder hem lâin imanını.

Malına düşmanları olur iye,
Her ne lanet varını ondan duya.

Bağlanır asman kapısı onlara,
Tanrıdan ulaşır nida o caylara.

1545. Hapseder ruhunu onun yer altına,
Açar cehennemini onların kastına.

Cehennemde gösterirler cayını,
Cümle canlılar iştirler vayını.

Yüz nedamet, yüz püşeyman etseler,
Gözlerini zâr ile giryan etseler.

Sayha vurup, her tarafa çağırsalar,
Yaka yırtıp ah ile çağırsalar.

Ateşi gösterme diye feryat etse,
Acıyıp onlar elinden tutmasa.

1545. Kabir içinde ten ile bulur azap,
Bakisi vallah-il âlam çok sevap.

Getirip o kişiyi kabre koysalar,
Defnedip o eve doğru salsalar.

Heybet ile sorar o iki melek,
Darbından titrer onun yedi felek.

Gürleyen gök gibi olur avazları,
Yıldırım gibi çakar onun gözleri.

Yeri yırtar dişleri ile heman,
Eğer işitse ayrılır huştan cihan.

1550. Evvela derler Rabb'in kimdir,
Hem dahi peygamberin, dinin nedir.

Yahşilikten eğer onda olsa eser,
Der, Rabb'imdir benim perverdigâr²⁶⁶.

Hem dahi peygamberimdir Hak resul,
Etmişim ben din-i İslam'ı kabul.

Verir orada o meleklerle hoş cevap,
Zor olmaz işi, görmez orada azap.

Cennet içeceklerinden verirler elbet yine,
İçer hem ayşlanır kana kana.

1555. Kabri o anda genişler, bil bunu,
Rahmet içre saklar kadir gani.

Mahşerde olmaz teşviş ona,
Huri u gılman²⁶⁷ ile olur ayş ona.

Olsa eğer asi kullardan biri o er,
Veremez cevap, her yana döner.

²⁶⁶ Perverd-gâr: Rızıklandırıcı, besleyici.

²⁶⁷ Gılman: tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlılar, gençler.

Vurur onlar ona demirden gürz ile,
Aldığı darbeyle o kişi yüz pare ola.

O halayık ins u can u hepsi,
Bu gürzü kaldıramaz hiçbirisi.

1560. Sonrasında kabri onun daralır,
Bu kaburga, o kaburga birbirine girer.

Bu azab-ı şiddete maruz kalır o kişi,
Zâr-ı efgân etseler yok feryadı nâlişi.

Gelir oradan bir yaman yüzlü kişi,
Yoktur hiç kimsenin görmüşlüğü.

Muhakkak olur işi yaman o kimsenin,
Der, yaman verir cezayı Hak senin.

Derler, ey meyyit, kimsin sen,
Görmüşlüğüm yok dünyada senden yaman.

1565. Der, kötü amelini ben, sen yaptın beni,
Şimdi, kurtulmaya ben bırakmam seni.

Hangi yana dönerse önündedir,
Niye yaptın sen beni diye darp eder.

Cehennem kapısını açarlar ondan sonra,
Hâline kılar nazar yoktur güman.

Neylesin bîçare kalmış o garip,
Olsa pişman faydası yok bağırını delip.

Fasıl

O sahabe adı Abdullah Selam,
Hak resuldan sordu, yani bu kelam.

1570. O melek ki kabre evvel girer,
Heybet-i şevket ile soru sorar.

O sual Münker Nekir'den önce midir,
Ya resul, cevap ver, ya da sonra mıdır.

Dedi, o Münker Nekir'den öncedir,
Ehl-i iman bu sözü tasdik eder.

O meleğin adına derler Duman,
Konuşur meyyit ile , etme güman.

Misli gündüz o feriştenin yüzü,
Şulesinden ruşen olur yer yüzü.

1575. Kabre gelip der: Ey adam,
Hayır ve şer amelini yaz.

Der meyyit, ne ile mektup edem,
Yoktur bende nebat ile kadem.

Der melek, kalemin parmaktır,
Ağzının içinde de tükürük vardır.

Elbet kesip verir kefeninden ona,
Kâğıdın da budur der ona.

Şimdi yaz dünyada yaptığın işleri,
Hayır ve şerden her ne ettiğini.

1580. Elbet yazar o demde hayır ettiğini,
Yahşi işte her ne iş ettiğini.

Çün yaman iş yazmaya olsa eli,
Söylemeye, yazmaya varmaz eli.

Niye yazmazsın deyip sorar melek,
O kişi der, utanırım ben, ey melek.

Der melek Hak'tan niye utanmadın,
Bu günah işleri sen nasıl işledin.

Hazır idi, nâzır idi, o Hüda,
Bu günahları işledin dünyada.

1585. Şimdi benden niye utanıyorsun der,
Kaldırıp yüzüne ateşten gürz vurur.

Yalvarırım der meyyit, benden götür,
O yaman amellerini ağlayıp yatar.

Der melek, bük, mühür kıl buna,
Elbet bük, der ki, mühür yoktur sana.

Tırnağın ile mühürle der melek,
Tut emrimi, etme özünü helak.

Parmağın ile mühürle der melek,
Boynuna asar onu kıyamet günü..

1590. Sonrasında iki ferişte girer,
Tanrının izni ile ona sorar.

Birisi Münker'dir, diğeri Nekir,
Olma münkir, sor onu, ey kebir.

Elbet görür asi günahını o zaman,
Gerdanından asılıp durmuş hemen.

Okumayı emreder o bendeye,
Amellerinin yazıldığı nameyi o şermendeye.

Der Hüda, niye okumazsın bu hâl,
Bende der, utanırım ben, ya Zülcelâl.

1595. Der ki dünyada niye utanmadın,
Tövbe edip hazretime dönmedim.

Şimdi yok utanmanın faydası sana,
Çok azap var, yoktur faydası sana.

Eder o kul pişmanlık, sayısı yok,
Misli dersen, derdi çok, dermanı yok.

Elbet Hüda emreder o dem, o kula,
Tutun, künde salın zincir ile.

Sonrasında o zincirle asın,
Pare dip etlerini onun kesin.

1600. Ki verirler o kula türlü azap,
O azap ki olmaz orada hesap.

O mecazen padişahın bir kulu,
Tutmasa fermanını onun bir yolu.

Düşmanlık edip, bir başka iş tuta,
Şüphesiz, o şah onu çaya ata.

Yine ne türlü azaplar eder,
Zincirle bağlayın diye söyler.

Hem kulak kesmek, burun kesmek yine,
Ağaç vurmak, feleğe asmak yine.

1605. Elbet şiddetli azaplar edilir o kula,
Kalmaz dili dad u feryat etmeye.

Ki hilaf etse eğer ferman-ı Hak,
O şeriat sahibini de tutsa dik.

Çok azaplara giriftar eylese,
Kurtulamaz artık o her ne eylese.

Uzak dur, azaptan ey kişi,
Etme kendini Şeytanın yoldaşı.

Fasıl

O cehennem űzre çekmiřler sırat,
Koymuř idi onun űstüne kantarat.

1610. Her birisi onun on bin yol olur,
Bin ıkıř, bin dűz, bini iniř olur.

Titriyor kahrından o kűfri heman,
Ŭstű tayınak turur, tutma gűman.

Kıldan incedir, kılıçtan keskin,
Hem karanlık geceden tarikrak.

Tűm mahřer halkı űstűnden geçer,
Cehennem ateşi onlara yalın saçar.

Kűfrű űzre halkı imandan sora,
Er gerek orada cevabını vere.

1615. Tanrı'yı bir bilip, resulűnű hak bilen,
Emr-i Hakk'ı canı ile tasdik eden.

Ŭzűnű kűfr u riyadan saklayan,
Tanrı'nın fermanını işitip bekleyen.

O azap kűprűsűnden asan geçer,
Yoksa bil onu ceheneme gider.

İkincisi sorar namazdan, ey fetâ²⁶⁸,
Üçüncüsü zekât, etmeyesin hata.

Dördüncü oruçtan sorar seni,
Beşinci hac ve umreden sorar, ey gani.

1620. Altıncısı cenabet guslünden,
Sorar onları teahret işinden.

Yedinci baba ana ihsanından,
Kardeşe merhamet göstermekten.

Mümin azarından o sorgular seni,
Der, bu işleri sen yaptın mı, hani.

Yani kul hakkından sorar bu hâl,
Der sana, yiyip içtin mi helal.

Mert gerek o dem cevabını vermeye,
O azap köprüsü üzere yürümeye.

1625. Kurtulur eğer verse bunlara cevap,
Yoksa fırlatır özünü görür azap.

Ümmetim deyip işte bu gecede Hak resul,
Tanrı'dan ister necât, ey bil-füzûl.

Der, benim ümmetlerimi, ya Rabbena,
Köprüden esenlikle geçir, ya Rabbena.

²⁶⁸ Fetâ: Genç, delikanlı, mert.

Köprü üzerinde sırayla halk biner,
Yani bu tartarak onları taşır.

Köprü titrar o halkın darbesiyle,
Geminin titremesi gibi sert yel darbesiyle.

1630. Hüngür hüngür ağlar ulu mahşer günü,
Tanımaz o hâlde kimse kimseyi.

Dostlar düşman olur, bil, şeksizin,
Düşünür o günde her kimse özünü.

Baba oğlunu görmez, ana kızını,
Görmezler birbirinin yüzünü.

Her kardeş terk eder kardeşini,
Ancak düşünür kurtarmayı başını.

O gün yoldaş yoldaşını terk eder,
Herkes sadece kendi derdine düşer.

1635. Yani o gün herkes amelini tutar,
Yahşi olursa eğer ameli oradan geçer.

Olsa eğer ameli kötü, işi yaman,
Cehenneme atar kendini bîgüman.

Dert ile hasret ile veylâsı çok,
Yüz pişmanlık eylese faydası yok.

Mümin isen, tut bu gün ferman-ı Hak,
Dinle, mahşer gününde ol mihman-ı Hak.

Tüm zorluklardan irak etsin seni,
Cennete salsın, aziz tutsun seni.

1640. Koşma özünü sitemkâr ehline,
Yaparsan Hak fırlatır cehennem yoluna.

ÜÇÜNCÜ BAP

Üçüncü bapta âlimleri vasfedeyim,
Onları açık seçik zikredeyim.

Onları sevenlerin hâli nedir,
Söyleyelim, öyleyse ahvali nedir.

Âlim odur ilminden âgâh ola,
Can evinde zikri İllallah ola.

Alır onun bütün azası haber,
Her ne eşya ki ona etse nazar.

1645. Yani görse şunu kim ilmiyle,
O ilimle kendini verse Hak yoluna.

Din ilminde gönlü dolu ola,
İlminden cihan halkı fayda ala.

Onların gönlü de olacak deyip Rab,
Olur o Hak yolunda ehl-i edep.

Külli şeyden ilmi onun açıla,
Kalbine gayret tohumu saçıla.

Biter ondan ren-be-ren rütbe-i ilm,
Biter olur dürr-i cevher-hayı ilm.

1650. Ehl-i ilme yardım etse o,
Lezzet alır şüphesiz can ve teni.

Ad verirler ilmi revanı ona,
Canınla kul ol onun fermanına.

Mutlaka onu bulmak gerek düşünerek,
Bulduğunda hizmet et, şükrünü bilerek.

Göster saygı, bulunca o kutb-ı cihanı,
Veya bulduğunda gör hıızr-ı zamanı.

Ya peygamber dostunu buldun bu dem,
Âli-ashap varını buldun bu dem.

1655. Hak resulün yerine gör onu,
Ol dürüst ihlâsınla, düzgün ol.

Hâk-i pâyını sürt gözüne, köle ol,
Onun yolunda efgende²⁶⁹ ol.

Yedir içir, hayır ve ihsanda bulun,
Canını aşkında kurban et.

²⁶⁹ Efgende: Yıkık, yıkılmış, biçare, düşkün.

Emrini vacip bilip et kabul,
Cenab-ı Hak'tan onu bil Resul.

İlminden öğren, ondan tarafa ol,
Hak'tan iste onlar için uzun ömür.

1660. İşte bu ilim ehlinde olur dört nişan,
Bu dem vasfını onun et sen beyan:

Biri perhizkâr olur korkulu,
Tanrı havfından içi olur dolu.

İkinci, olur tevazulu o kişi,
Hak için oturup kalkar o kişi.

Yani onlarda kibir olmaz,
Kibir-gurur sinesinde kalmaz.

Enbiyalar varisidir özleri,
Halk içinde vaaz ve nasihattir sözleri.

1665. Zahit olur üçüncü onun huyu,
İlim ile mal yığmak olmaz hayali.

Yani gönlü varından tecrit ola,
Var ise de istemez, tefrid²⁷⁰ ola.

Dördüncüsü çalışkan olsun o veli,
Yani gayret edip yürüsün Hak yolunu.

²⁷⁰ Tefrid: dünyadan geçip yalnız Allah ile meşgul olma.

Ehl-i hakikat yoluna basar kadem,
Çalışıp saat be saat, dem be dem,

Hak Teâlâ'ya ibadet eder,
“Emri ma'ruf nehyi münker” söyler,

1670. Onda eğer toplansa bu dört vasf-ı hâl,
Baş imamlardan bil etme kâl.

Pişvâ bil, pişvâ bil, pişvâ,
Mühtedâ bil, mühtedâ bil, mühtedâ²⁷¹,

Onların bu ilmidir ilm-i diğەر,
Fikirle bulmaz onlar, ya nazar.

Tanrının dergâhında almış ders,
Görmeyip talimi, ne yazı ne kurs.

İlham vermiştir Tanrı'nın kendisi bunlara,
Elbet ledün ilmini vermiştir onlara.

1675. Okurlar dilsiz, kulaksız dinlenir,
Coşup kaynar, gönülde anlanır.

FASIL

Muhakkak amelsiz âlim benzer cahile,
Faydası olmaz ilminin hiç kimseye.

İlm-i dinden her kişi bulsa haber,
Eğer amel etmese bil yolunu kaybeder.

²⁷¹ Mühtedi: Hidayete erişen.

Yani bil hayvanı ondan daha yahşi,
Olsa aklın olası ondan daha irak.

Çünkü bildin maksadı dünya imiş,
İlm-i dine kim ki bîperva imiş.

1680. Misli-bünyad etmiş o, gülzârı-hoş,
Meyvesine etmiş çok perveriş²⁷².

Şimdi özü yemedi o meyveyi,
Yemesi için halka vermedi onu.

Battı yere, çürüdü o meyvesi,
Faydalandırmadı, yani ondan kimseyi.

İlim okusa, Tanrı emrini tutmasa,
Bu şeriat yoluna uymasa.

Emri maruf nehyi münker tutmayan,
Hak kelamını dahi tazim etmeyen,

1685. Suratını âlimlere ekşi edip,
Gezse kendi halk içinde fisk²⁷³ işleyip,

İlim ona mahşer günü düşman olur,
Şüphesiz azabı ve kini ona çok olur.

²⁷² Perveriş: Besleyen, yetiştiren, koruyan.

²⁷³ Fısk: Hak yolundan çıkma, Allah'a karşı isyan etme.

Dünyada kötü olur ayşısı ona,
Elbet meşakkat olur işi ona.

Kör olur iki gözü mahşer günü,
Azap içinde olur can ve teni.

Diyor: “Ey Rabbim, dünyada vardı gözüm,
Neden kör ettin sen, ya özüm.”

1690. Hak Teâlâ diyor: “Bilip niçin tutmadın.
Benim buyruklarımı yerine getirmedi.

Bildin ve oldun veli, bilmeyen gibi,
Kelamıma nazar salmayan gibi,

O sebeplerden azabını bîhesap,
Yaptım, şimdi inan, budur kitap.

Budur işin eğer amel etmez isen,
Tanrı buyruğunu bilip tutmaz isen.

Fasıl

Az bilip kim ilmiyle etse amel,
Tüm âlemin âlimidir, yok cedel²⁷⁴.

1695. Hak katında sevgilidir o kişi,
Çünkü var gönlünde din gayreti.

Kim ki ilmi çok bilse, amel etmese,
Hak Teâlâ buyruğunu yerine getirmese,

²⁷⁴ Cedel: Sert münakaşa, tartışma, kavga.

Bil onu, cümle cahilden beter,
Etmez hiç halka onun vaazı eser.

Misli eşek ona yüklenmiş kitap,
İstersen budur sana, diyeyim cevap.

O resul ki istemiş Hak'tan fena,
O ilim ki faydası yok bir kimseye.

1700. Âlim ki amelinden yoktur nişan,
Gövdedir ki yoktur içinde can.

Âlimi bîkâr hâsıl almaz,
Hile ve tezvîr²⁷⁵ ona fayda vermez.

Örtü dikmez ipliksiz iğne o an,
Girse çıksa binlerce kez, yok güman.

Yüzmek mümkün değildir elsizlere,
Konuşmak mümkün değil dilsizlere,

Usta köylü ki ondaa yoktur kürek,
İşlemekten o kişi olur ırak.

1705. Bir orakçı ki orak yok elinde,
Biçmesi mümkün değildir, ey dede!

Kâtip ki elinde yoktur kara,
Yazmak oynamakta ne fayda göre.

²⁷⁵ Tezvîr: Yalan dolan

Sayıcı ki çubuğu elinde yok,
Muhakkak ki sayamaz eliyle vursa çok.

Yontucu ki elinde yok kerkisi,
Ağacı yontamaz ki vursa da elini.

Söylersem marifet payanı yok,
Hepsini desem sana imkânı yok.

1710. Elbet yüz etmektir, her işin maksadı,
İşleyip gönlünü, toplamak ta bini.

İlimden maksat amel etmektir,
O ilimle Hakk'ı bilmektir.

O ilimden maksat olmasa amel,
Perişan eder tekebbür, yüz cedel.

Eğer ilimden maksadın Hak olmasa,
Hak dostu veya nuru mutlak olmasa.

Elbet zelâlet denizinde gark oldu o,
Hem riya ile işi zerk oldu o.

1715. Var riyadan canın ile uzak dur,
Hakk'ı isteyen sıdk ile mutlaka bulur.

Var, amelini sıdk ile yap riyasızca,
Niyetin varsa ulaşırsın Tanrı'ya.

Bir hadiste bu sözü söyledi,
İlim tarafından bir söz söyledi,

Bir ilim ki ondan kimse fayda almadı,
Misli hazinedir ki hayrat olmadı.

İlmin faydası budur ey ehl-i din,
Özünü etmektir ibadete karin.

1720. Kulluğa halkı haris kılmaktır o,
Yani halkı Hak yoluna salmaktır o.

İlim okuyup yardım etmese kimseye
Tanrı'sına karşı gelmiş olur o.

Tanrı'dan gelecek buğz u azap,
Olmaz asayiş ona, görür keder.

Faydası olmayan ilmi o resul,
Tanrı'ya şikâyet etti ey bil-füzûl.

“İlim iki türlü olur” dedi yine,
İlme talipsen, gelip dinlesene!

1725. Birine bu ilmi-kalbî dediler,
Birine de ilmi-rebni dediler.

“İlm-i kalbî, faydalı ilimdir” dedi,
“Halka onun faydası çok” deyip söyledi.

Her zaman gönlüne iner Allah korkusu,
Görülen şeylerden o alır ibret.

O her şeyden özünü tutar aşak,
Dünya sevgisi gönlünden olur ırak,

Can içinde okurlar Hak ayetini,
Âlem halkı ile olmaz ülfeti.

1730. Aşk ateşi her dem onun gönlünü yakar,
Durmadan iki gözünden yaş akar.

Bağrı susar yani o didar için,
Eyler kurban canını yar için.

Olmaz onda zerre kibir ve kavga,
Tanrı hizmeti için almaz bedel asla.

Doludur Hak zikriyle can u dili,
Marifet bağının o açmış gülü.

Söylüyor her demde türlü marifet,
Ağzından söz çıkmaz o bîcahit.

1735. Ehl-i diller marifet bostanından,
Meyveler yiyip ayşanırlar şüphesiz.

Zahirinde Hakk'a hizmet eder,
Batnında marifetler söyler.

Hakk'a doğru her yanından yol açılır,
Her saatte türlü rahmet saçılır.

Rahmet denizini yüzer ,
Dürr-i gevherler bulur.

Hak resulünü bulur şüphesiz,
Görür o gönül gözüyle dost yüzünü,

1740. Hak dostudur, Hak dostudur, Hak dostu,
Faydalı ilim istersen budur doğrusu.

Hak Teâlâ'nın sevdiği kuludur,
O resul ümmetlerinin hasıdır.

Elbet lisan-ı ilmi söyleyeyim sana,
Gel kulak tut, bir zaman benden yana.

İlmi-zahir, ilmi-şeriat dediler,
Zahirini her kim ki düzeltir.

Tanrı demiş her kim ki düzeltse zahirini,
Düzeltilim fazlım ile batınını.

1745. İlmi-zahir halka rahmettir o,
İşitip tutanlara rahmettir o.

Muhakkak delildir onlara bu söz,
İşitir, anar, tutar deyip şüphesiz.

Tanrının birliği ile her kim tutar,
Bu söz ile kendine şahit tutar.

İşitip bu sözleri kim tutmasa,
Canı ile Hak buyruğuna girmese.

Elbet azap bulsa budur şahit ona,
Öyle bir azap ki olmaz rahat ona.

1750. Şeriatte eğer olsa bir iş nâreva,
Etme, kendini atma bela içine.

Şeriatsız olmaz tarikat yolları,
Tarikatsız marifetin gülleri.

Gezme ey can marifet bostanını,
O ne zaman olur hakikat yolcusu.

Şeriat ağaçtır, elbet tarikat da budağı,
Marifettir o ağacın yaprağı.

Elbet hakikat o ağacın meyvesi,
Hak'tır bu hanın sahibi.

1755. Şimdi bil şeriatsız iş bitmez,
Hak erenleri şeriatsız yol gitmez.

Elbet ağaçsız bitmez budak hemen,
Yaprak olmaz, budak olmasa eğer.

Meyve bitmez, yaprağı eğer olmasa,
Bulamaz şeriat yolunu kim yüz kılmasa.

Olmasa tevfik u ibadet kula yar,
Kul ne zaman şeriat işini eder ihtiyar.

Lakin ferman etti kullara Çalap,
Hak emri vacip olmuştur talep,

1760. Âlim ki amelsizdir ondan uzak dur,
Faydası olmaz kimseye, illa zarar.

Fasıl

Muhakkak en şiddetli azap mahşer günü,
Amelsiz âlimleredir bil bunu.

Âlim olursan amelsiz iş yapma,
Kendini cehennem ateşine salma.

Hiciv etme Hak Teâlâ ayetini,
Alma boynuna Hûda'nın naletini.

Hak resul kavline perva eyle,
Başka işleri bırak, bunu sevda eyle.

1765. Öğrendiyesen eğer ilmi, amel et, durma,
Tanrı emrini tut, kendini yaş görme.

Seleflerin sünnetini iyi tut ey kişi,
Bırakma, sıkıca sarıl ilmine.

Et amel, düşünme farik olmayı,
Tanrı'ya asan olur canını alması.

İtibar için yoktur demden-deme,
İyi amel ettim, dinle deme!

Bil ganimet, geçen her an ve saati,
Niceleri göçüp gitti al onlardan ibreti.

1770. İlim okuyup, amel edenleri Hüda,
Çok sevmiştir, işit ey kethüda,

Nefsini şeytan yoluna salma özünü,
Gaflet uykusundan uyandır gözünü.

Salma gönlüne dünya endişesini,
Can ile tut velilerin nasihatini.

Tanrı sevdiği için amel verdi sana,
İlimle aşına olmalısın ona.

Aşına kıl ona bigâne-gan²⁷⁶,
Öğretip onlara İslam u iman.

1775. Bil ilmin kadrini, şükrünü getir,
Kullarına Tanrı'nın emrini yetir.

Hak resul onları etmiştir emin,
Sen emin ol, ye şimdi din gamını.

²⁷⁶ Bigane-gan: Kayıtsızlar, ilgisizler.

Bu eminliğe hıyanet etme,
Tut emrini, gaflet yolunu tutma.

Yoksa olursun ziyankâr ehlinden,
Ayrılırsın bu eminlik fiilinden.

Orda olursun kötülerden kötü,
Cehenneme fırlatırlar, şüphesiz.

1780. Tanrı dostum dedi, dostluk et,
Hoş söz ile halka vaaz et.!

At nasihat yayından her yana ok,
Taneler saç, dibinde kur tuzak!

Kâh kement sal halayık boynuna,
Kâh muvafık ol onların oyununa,

Kah cihat et, güler yüz ile,
Kâh nasihat eyle, yumuşak söz ile.

Şayet Hak kulları yola gele,
Hak resul emrini boynuna ala.

1785. Budur işin, veliyıllah senin,
Örneğin de Hak resulullahtır senin.

Halk için ihsandır, bil yahşi söz,
Eyleyip ihsan, sevap al sen ucuz.

Ey birader, Hak söz imiş yahşilik,
Hoş söz ile eyle yahşilik.

Muhakkak şirin söz halka ihsandır,
Yumuşak söyleyenler, yahşi insandır.

Her şirin sözden cihan halkı sana,
Mâil olur can u dili senden yana.

1790. Elbet bir şirin sözle o zâlim yılan,
Meyledip, çıkacak delikten bîgüman.

Bir şirin söz zâlimi dine katar,
İnkardan kaçıp, Hüda emrini tutar.

Gerçi hoş söz demeyi o arz eder.
Cümle halka şüphesiz ihsan eder.

Vermek ile halk içinde bu hoş sözü,
Hiç tükenmez hem melûl olmaz özü.

1795. Âlemde iyilik düpedüz budur,
Hoş kılık, hoş söz onlardan uludur.

Elbet şirin söz nasip eder cümleye,
Huri-büsrük, âlem u has dinleye.

Eğer nasihat edersen ey ulu,
Hoşluk ile söyle, ey akıllı!

Hazret-i Musa ederken Harun'a hitap,
Dedi, Hak'tan geldi oku, budur kitap.

Hem yine peygambere emretti,
Halka güzel nasihatler söyledi.

1800. Oku ayet budur, görsün gözün,
Vaaz ederken mutlaka şirin olsun sözün.

Hikmet ile halkı sal Hak yoluna,
Ki umuttur yetse maksat iline.

Bu halk gönlü çünkü benzer yere,
İlmi, hikmet ile onlara sevdire.

Hikmet ehlini rehber et, biz kullara,
Zengin ve fakir dahi Müslüman illere.

Öğüt tohumunu ek gönüllerin yerine,
Af suyunu dök gönül kirlerine.

1805. Gözleri döksün pişmanlık suyunu,
Canları binsin bu aşkın refrefine.

Kanadını çırpıp uçup özüne doğru,
Ol emin, o seyredir menzilleri.

Ta selamet illerine ulaştır,
Kabul et duamı, ya İlahî!

Türlü türlü gönlü halka verdi Hak,
Mükemmel baş onlara gönderdi Hak.

Bu gönüllerin bazısı yumuşak yer gibi,
Bazısını etmiş onların taşlar gibi,

1810. Bazısını onun benzetip tuzlu yere,
Bazısını çevirmiş onun küflü yere,

Bazısı, onun bülenttir, bazısı pes,
Bazısını etmiş âbâd, bazısını şikeste.

Ehl-i dil bilmek gerek bunları,
Sonra göstermek gerek Hak yolları,

Onlara yağmur gibidir nasihat,
Olsa yer yumuşak, biter bil bîgüman.

Vay, eğer ki olsa taş gönlü onun,
Faydası olmaz ona nasihat edenin.

1815. Üzeri kaplanmış yere yağmur akar,
Su dibine işlemez, ondan ne çıkar.

Olsa şurası gönlü onun, ey kişi!
Bitmez, ekenin helak olur işi.

Elbet gül eksen, biter orda hâr u has,
Ki cefa etmek habis olur habis.

Olsa kir gönlü onun küflü kara,
O nasihati söyleyen, varıp o yere,

Kim umut edilir ki küf ayrıla,
Düşse yağmur o yere, hâsıl gele.

1820. Düşse yağmur eğer yüksek yerler üzre,
Biter otlar orada, inan bu söze.

Yağmuru tiz tiz gerek, lakin ona,
Yağsa kuru olur, kulak ver buna.

Alçak yere Tanrı'dan yağmur gelir,
Her taraftan üstüne su gelir.

Rahmet-i Hak nerde menzil tutar,
Yani onda şüphesiz hâsıl biter.

Hepsinden gönlünü alçak tutsan,
Rahmet-i Hak şüphesiz olur karar.

1825. Çünkü sağlam olsa gerek gönül evi,
Girmez asla ona rahmet suyu.

Rahmet-i Hak yani dışından akar,
Nesne ki yarılmaz, ondan ne çıkar.

Parça parça kıl bu gönül evini,
Girsin, iç Hak verir rahmet suyunu.

Kime verse bu şikeste dilini Hak,
Mûnis etti kendine o kulunu Hak.

Gönlü oldu o kulun Hak menzili,
Meclisi de oldu onun yeri.

1830. Olmaz o kulun hiçbir anı Hak'tan cüda,
Hak'tan olur çıksa ondan bir nida.

Hak bil onu, Allah'ın sevdiği kuludur,
Bil sözünü Hak'tan sen onun, ey oğul!

Yok saydı, yani o kişi özünü,
Açtı onun Tanrı batın gözünü.

O göz ile her tarafı gözledi,
Tanrı bir deyip, her işinde söyledi.

Aldı ondan tüm eşya pendini,
Yetti vahdete bulup dilbendini²⁷⁷.

1835. Ondan sonra birikti, bir oldu özü,
Geldi birden her söylediği sözü.

Bir ağaç ki yani o meyve verir,
Bil ki onun meyvesi Hak'tandır.

Lakin ağacı sebep etti buna,
Meyve veren Hak'tır, iyi anla.

²⁷⁷ Dilbend: Gönül bağlayan.

Et nasip vahdet evini ben kuluna,
Ben gibi ağlayıp gezen dermendeye.

Aşkın oku ile vur divaneleri,
Vahdet mumuna sal pervaneleri.

1840. Kıl beni vahdet ile huşyârı-ser,
Ateşe sal ki, ateşten olsun bîhaber.

Mest-i mustağrak²⁷⁸ olup aşkında, ah,
Anmasın yahşi yaman, ey padişah!

Çeşm-i dil daim görüp didar-ı yar,
Berkarar olsun köyünde bir u var.

Et duamı kabul, ben kulunum,
Hizmete layık değil, şermendeyim.

Yani âlim Hak yolunu bilendir,
Hem bilip hem de onu amel edendir.

1845. İstediginde hem dahi râh-ı sevap,
Halka verir ihtiyatla cevap.

Kıl dürüst ihlâsını, sev onu,
Tut payendaz²⁷⁹ yolunda can ve teni.

Az olursa gerçi onda ilm-i Hak,
Can ile tut emrini onun, etme şüphe.

²⁷⁸ Mustağrak: Batmış.

²⁷⁹ Payendâz: Büyük kimselerin geçeceği yerlere serilen halı ve benzeri gibi şeyler.

Âlimin okuduğu hem Kuran'dır,
Kimi uzundur, bazısı kısadır.

Hem uzununu hem kısasını bilmek gerek,
Emrini vacip bilip, tutmak gerek.

1850. Muhakkak ihlâs ile âlim diyerek onu,
Ki ziyaret etsen o kimseyi,

Yedi kat yer, yedi gökte günah,
İşlesen Hak bağışlar, ey nikhâh!²⁸⁰

Yedi kat miktar sevap yazılır,
İsmi şerhler arasında çıkarılır.

Eğer ona Allah için versen taâm²⁸¹,
Veya tevazu edip, versen selam.

Hak senin yüz bin günahını siler,
Sekiz cennet ışığını, şüphesiz açar.

1855. Türlü türlü meyveler dahi ona,
Hem de çok güzel huri kızı ondan yana.

Şüphesiz Tanrı ona edecek ata,
Diri iken düşmeyesin hataya.

²⁸⁰ Nik: iyi, güzel.

²⁸¹ Taâm: Yemek,aş.

Bir kimse verse ona bir kisbeti,
Veya Hak için verse, bindirse ata,

Tanrı verir ona sınırsız kıyafetler,
Cennet de ona verir yerler.

Hem burak atlar süslü zinet ile,
Uçmakta binip seyran ede.

1860. Her ne hacet ki Hüda'dan istese,
Cennette şüphesiz, makbul ola.

Budur işin hayır sahibi merdi has,
Tüm korkulardan Hüda edecek halâs.

Ey Hüda, nasip et müminlere,
Hayır-ihsan eyle onlara.

Yollarında hâki-pâ kıl beni,
Hizmetinde et nisâr can ile teni.

Yetse onların ayakaltı bana,
Sürme etsem tozunu gözlerime.

Fasıl

1865. Bir gürûh o ulu mahşer günü,
Ki hesap edecek azim sübhan onu.

Elbet günahı onların olacak çokça,
Edecek ihsanlarından mahrum, bîgüman,

Buyuracak bu sebepten kadir gani:
 “Cehenneme gönderin” deyip, cümlesini.

Revan olur o zaman cehenneme doğru,
 Emreder Cebrail’e, bil bunları.

Dünyada âlim ile meclis kurup,
 Oturmuş mudur bunlar halka olup.

1870. “Meclis oldunuz mu âlim ile” deyip,
 Soracak onlara Cebrail gelip.

Onlar söyleyecekler: “Oturmadık bile,
 Gitmedik âlimler ile bir yola”.

Diyor yine Cebrail’e kadir Ugan:
 “Sor, var mı bunlardan âlim seven”

“Sevdiniz mi âlimi?” deyip soracak o,
 O gürûh: “Yok” deyip cevap verecek o.

Diyor yine sor onlara: “Bir sofrada
 Âlim ile yemişler midir dünyada?”

1875. Diyor onlar: “Âlimler ile yemedik,
 Âlime, sen kimsin demedik”

Diyor Hüda Cebrail’e : “Sor yine,
 Sakin olmuşlar mı bunlar bir meskene?”

Yani orada bir âlim oturmuş ola,
Zikr-i tespih Hakk'a getirmiş ola.

Sorunca diyecek onlar: “Oturmadık,
Âlimin oturduğu yere biz varmadık.”

Tanrı diyor ki: “İsmi âlim ismine,
Benziyor mu?” sor onlara yine.

1880. Sorar o Cebrail onlara bu dem,
Adlarınız benziyor mu der, o dem.

Diyor yine Cebrail'e kadir Ugan:
“Var mı onlardan yani bir kimseyi seven?”

Yani Cebrail gelip sorar bu dem,
Bu suale diyecek o halk neam.

Yani sevdik âlimi sevenleri,
Diyecekler, bağışladıHak onları,

1885. Tanrı diyor Cebrail'e: “Tut ellerini,
Dâhil et cennete onların hepsini.

Yani âlim sevgisinden ben sizi,
Bağışladım “ diyecek o kadir özü.

Niyetiyle cennete girecek o kişi,
Olsa onun âlimi sevmek işi.

Ey Hûda, ehl-i İslam kullarına,
Et nasip âlimi sevmeyi onlara.

Âlime buğuz ve husumet etmesin,
Ki günahı üst üste getirmesin.

Fasıl

1890. Dedi peygamber haberde bu sözü,
Dağ yaratmıştır Tanrı'nın özü,

Yedi gök ile yer arasında,
Dünyanın kırk mislidir, ey dede!

Yani şöyle ulu olur o dağ,
Bu cihan yanında kalır küçücük.

Kıyamet günü olur, yoktur güman,
Dilden ikrar eyle tasdik-i cihan.

Cenab-ı Hak'tan yetişir bir nida,
Âlim ile kim olursa dünyada,

1895. Bu dağı onun sevap mizanına,
“Koy” deyip, Hak emir verecek, görsene!

Tanrı fermanı ile mizanı üzerine,
Koyarlar, gelir ağır inan bu söze.

Olsa eğer bu dağca onlarda günah,
O sevap olur ağır, sen görsene!

Bu murat Hak Teâlâ'dan olur,
Hak için âlime hizmet eder.

Olsa âlim sevgisi bir kimsede,
Veya ilim sevgisi olsa, ey dede!

1900. Zinde olsa dünyada ne kadar,
İşlese her ne orda hayr ve şer.

Şerrini onun yazmayacak orada melek,
Görmeğe müştak ola yedi felek.

Der halka kim Hüda'nın dostunu.
Sevdi o, severiz biz de onu,

Dedi bu sözde peygamber, ey gani:
“Sevdi şüphesiz âlimi – seven beni”

Kim beni seven, Hüda'yı sevendir o,
Kullar içinde olur sevgili kul o,

1905. Irmak verirler cennette o kula,
Hak resul ile komşu ola.

Havz-ı Kevser etrafında Hak resul,
Halkı orada sular, ey bil-füzul.

Kendi eli ile sulayacak âlimi,
Çünkü ateştir bunlara din gamı.

Ondan ötürü bildi dost Hak onları,
Sevdi yine onu dost bilenleri.

Tanrı dostunu dost bilmek heman,
Tüm amellerden daha faziletlidir, ey civan!

1910. Dostunu dost düşmanını düşman bilen,
Oturur Tanrı katında etme güman.

Fasıl

Hazret-i Musa'ya Hak vahiy eyledi,
Benim için yaptın mı bir iş dedi.

Dedi Musa, tuttum oruç, kıldım namaz,
Hem tasadduk, zikir, tespih ve niyaz.

Hem söyledim, okudum "Tevrat" kitabı,
Yaptım sevap olsun diye her şeyi.

Hak dedi Musa'ya, eğer kılsan salât,
O sana hüccettir²⁸² ey nîkzat²⁸³.

1915. Oruç tutsan, o sana kalkan olur,
Hem tasadduk üstüne gölge salar.

Eylesen tespih eminliktir sana,
Aş u aşretler yeter senden yana.

Eğer kitabımı okusan bîkusur,
Şüphesiz, cennette bulursun sürûr²⁸⁴.

²⁸² Hüccet: Senet, vesika, delil.

²⁸³ Nîk: İyi, hoş, güzel.

²⁸⁴ Sürûr: Sevinç, neşe.

Zikrimi ansan, nur olur senden için,
Hangi işi yaptın benim için.

Dedi Musa, ey Hûda bildir bana,
Hangi ameli işlesem olur sana.

1920. Tanrı dedi, dostumu tuttun mu dost,
Düşmanımı tuttun mu düşman, ol dürüst.

Anladı Musa o dur amellerin efdali,
Tanrı dostunu dost bilmektir, belî.

Düşman bilmek yine düşmanını,
Hak için iş işlemek bil bunu.

Hem yine kâmil eder imanını,
Tanrı iman ile alır canını.

Ya ilahî, nasip et müminlere,
İzzet, ikram eylemeyi âlimlere.

1925. Et nasip şefkatlerine sen, ya celîl,
Rûz-ı mahşer etme hâr u zelîl.

Sakla şeytan saldırısından onları,
Nur-ı iman ile varsın canları.

Her iki âlem onları tut faziletin ile,
Yoldaş et âlimlere, ehl-i dile.

Fasıl

Muhakkak ilim incidir, çoktur kıymeti,
Hak ona verdi pek çok himmeti.

Girse o gevher içine her fakir,
Gönlü şüphesiz nurla aydınlanır.

1930. Nurlanır cümle beden ile damar,
Dersin orada seyrediyor şems u kamer.

Doğmuştur içinde misli âf-tâp,
Görünür râh-ı hata, râh-ı sevap,

Sahibi gündüz olsa – ilim gün,
Açık eyler görmeye bâtın gözün.

Sahibi gece olursa – aydır ol,
Aydınlık olur hem kötü, hem iyi yol.

Sahibine eğer gece desen – o çıradır,
Çöle benzetsen sahibini –pınar odur.

1935. Sahibi olsa beden - odur yürek
Hane olsa sahibi – odur direk.

Gövde olsa sahibi – o camıdır,
Sahibi il desen – o sultanıdır.

Sahibi olsa hafta – o cuma günü,
Sahibi yıl olsa – o Kadir tünü,

Sahibi can olsa – o imandır,
Sahibi dert olsa – o dermanıdır.

Dünya olsa sahibi – cennettir o,
Sahibi yerdir – yağan rahmettir o.

1940. Desen evdir sahip – o Kâbe evi,
Sahibi od desen – yağan rahmettir o.

Sahibi su desen – o âb-ı hayat,
Ölü desen sahibine – o dur zekât.

Başka azadır sahib – o yüz gibi,
Ya da yemek içine katılan tuz gibi.

Eğer kuş olsa – bu ilimdir kanadı,
Hem ilimdir, cümle âlemin ziyneti.

Gerçi ilmi olsa iz – yıldız olur,
İlim sahibinin nereye gittiğini bilir.

1945. O bilir küfür ile iman yolunu,
Haklı haksız konuşanların hâlini.

Elbet ilim Hak'tan yüce rahmettir,
Her iki âlemde devlet ve nusrettir.

İlim sahibini Hakk'a layık eyle,
Tanrı dergâhına sadık eyle.

Hem sahibini Tanrı'ya eder yakın,
Tüm şeylerden gönlünü kılar soğuk.

Eğer birikse ilmi ameli ile,
Doğru gitti Hakk'a ameli ile,

1950. Eğer giderse, bir kimse doğru yola,
O ulaşır, elbette, maksat iline.

Emr-i Hak'ta doğru iştir ittifak,
Maksadına ulaşırsın gönlün olursa alçak.

Eğer birikse, bir iş için birçok kişi,
Niyet etseler düzeltmeye bir işi,

Hak onların isteğini eder kabul,
Biter o iş fazlıyla, ey bil-füzul.

İlim ve amel ile, ihlas – üç veli,
Birikirse, gösterir doğru yolu,

1955. Birikenler devlet-i makam olur,
Onlara Hak fazlından nusret gelir.

Birikenler buldular menzil-makam,
Birliğini bahşet Hüda, bize devam.

Nasip et ilim ve amel, ihlas ile,
Rüzgârımı geçir onlar ile.

O yakın kullarına hem-dem eyle.
Gönlümü gamdan pür u nem eyle,

Zalim ve cahil ile etme yakın,
Çektirme ceza gününde hasretini.

1960. Bu nasihatten budur maksat sana,
Âlimsen, var, amel et buna göre,

Yoksa sensin cümle cahillerin başı,
Belki de sen iblis lâininin yoldaşı.

Bil bu cahilliğin derdi dermanı yok,
Bir gövde düşün ki içinde canı yok.

Bir karanlık eve benzer cahillik,
Malı kalbi cümle yırtıcı doludur.

Onda iman zerresi kıpırdamaz,
Kıpırdarsa yırtıcılar onu yer.

1965. Veya iman mumu azıcık yakılır,
Cehl²⁸⁵ ü zulmün rüzgârı değse o ölür.

Bu zulmet bir karanlık ev bu dem,
İçinde doludur yırtıcı dert ve elem.

Arayıp varmak için sen, ey filan,
Tüm kalbin yırtıcı sayısız yılan

²⁸⁵ Cehl: Bilmezlik.

Gel kaçiver, etme başka teşvişi,
Yanılsın, ısırır onlar ey kişi.

Ya da benzet onu kör kimseye,
Yoktur gözü bir şeyi görmeye.

1970. Her ne gelse alınına koyar ayak,
“Ne durur alnımda” deyip bakar.

Ne bilir o, yahşi yaman yol nedir,
Ne bilir o, gül nedir bülbül nedir,

Bilmez o küfür ne, iman nedir.
Bilmez hiç dert nedir, derman nedir.

Anmaz o kul nedir, sultan nedir,
Fark etmez can nedir, canan nedir.

Bilmez hem çukur nedir, o düz nedir,
Bilmez hoş yüz nedir, ters yüz nedir.

1975. Bilmez hangisi helal, hangisi haram,
Ağına vur, maksadı olsa taâm.

Bilmez râh-ı sevap, râh-ı hata,
Canına her dem verir yüz bin cefa.

Kör iken hiç kimseden almaz haber,
Gördüğünü zannederek her yanı gezer.

Şüphesiz kendini helak eder bu kişi,
Yazık ona ki geçirdi vaktini habis.

Dese bir gözlü: “Önün ırmaktır senin”
Yani dese ki: “Yamandır ettiğin”

1980. Mutlaka haber verse gider yolun ona,
Yani bildirse verir ilini ona.

Etmeyin sözünü, verse sert cevap,
Kendisi bilsin, sen çokça aldın sevap.

Bil onu cümle şakilerin başı,
Ruz-ı mahşerde ukubettir işi.

Tutsa emrini gözlünün, gözsüz garip,
Uysa ona, özünü bilse habip.

Ulaştırır elbette, kendini menzile,
Maksada iletir onu özü ile.

1985. O yaman işi sana görmez reva,
Cahil isen âlime uy mutlaka.

Yani cahillik köyüne gitme,
Kendini cehenneme atma.

İlme uyarsan cennete götürür seni,
Cehle uyarsan cehenneme fırlatır seni.

DÖRDÜNCÜ BAP

Dördüncü bapta ehl-i dilleri,
Marifet bostanının bülbülleri,

Derviş derler onların adına,
Zikredeyim onların irşadını.

1990. Vâsıf-ı hâlini bir zaman söylemek gerek,
Ehl-i dillere onu yaymak gerek.

Derviş odur gönlü doludur gam
Özünü düşünse halk içre adem.

Halktan özünü gönlünde bil başka,
Can evinde Hakk'ı bil daima.

Verdiğine Tanrı'nın kanaatkâr ola,
Hak yolunda nefsine mani ola.

Verse Tanrı fazileti ile eğer devleti,
Olur artık onda zârı ile hasreti.

1995. Olmaz gönlünde dünya sevgisi,
İllâ olur onda Tanrı övgüsü.

Dünyanın varı ile yoğu heman,
Bir düşün gönül içre, ey civan!

Gelmesi ile ferahnâk olmaya,
Gitmesinden dahi gam-nâk olmaya.

Halk-ı âlemden de me'yûs ola,
Hem libası-fakr ile melbûs²⁸⁶ ola.

Gönlünde Hak korkusu olur tamam,
Hem gözü yaşlı ola, bil ey gulam²⁸⁷.

2000. Riyasız ve tamahsız olur işi,
Nasihat ile vaaz etmek ola halka sözü.

Hem sükûtluk ile vakit geçire,
Yani her sözü demeyip, az söyleye.

Hem dahi o ihlâs sahibi ola,
Hak Teâlâ'ya kullukta has ola.

Ehl-i sabır olur onun kendisi,
Hem şirin hem yumuşak olur sözleri.

Gözlerinde olur nur-ı hayâ,
Hem rahim-dil olur o ehl-i hayâ.

2005. Gerçi ayş etmeye tendir malları,
Artık ola Tanrı'ya amelleri.

Olmaz asla ilimden bihaber,
Olsa amel ilimsiz, tehlike çöktür.

Yani âlim ilim ile amel ede,
Yoksa şeytan bir günü ihmal ede.

²⁸⁶ Melbus: giyilmiş, kullanılmış.

²⁸⁷ Gulam: Delikanlı genç.

Hem dahi olur onun gönlü kırık,
Eğer kırık olursan, sana rahmet ılık.

Tanrı bunun için vahiy etti İsmail'e,
Ki beni kırık gönüllerde dile.

2010. “Nerde bulurum ben seni?” etti sual,
“Ben fakir sabır katındayım” dedi o.

Hem ayakucunda olur gözleri,
Düşmez zalim yüzüne yüzleri.

Hem şariat içre olurlar,
Hem tarikat yolunda olurlar.

Hem dahi olur onlar kani-edep,
Gülmez hiç, gerçi söz olsa acep.

Gönlü olur marifetle hazine evi,
Olur, o Hak aşkının divanesi.

2015. Din evinin şems ile mâhı ola,
O hakikat mülkünün şahı ola.

Hem mükemmel olur, hem ehl-i-hâl,
Bulur o yaranlarından da kemal.

Gönlünden geçer aşk ateşi yalın,
Gül köyünde şakımaya can bülbülün.

Gönlü olur masivadan arı,
Bil onu yahşilerin serveri.

Dünya nimetlerini atar ırak,
Varlıktan geri durarak olur ırak.

2020. Gösteriş, kibir ve habisten gönlünü,
Eyler saf ayna gibi, bil bunu.

Hem açık olur onun gönlü, gözü,
Her zaman görünür o maşuk yüzü.

Cezbe içinde maşukun olur tamam,
Vâsıl-ı didar olur tamam.

Hak'tan açılır ona keşf-i kemal,
Görür o gönül gözü ile cemali.

Hem tecelli nuru öldürür onu,
Bu yolda fani kıldırır onu.

2025. Düşer boynuna aşkın küdesi,
Ayağına da zincirlerin hepsi.

Bendelikte bende-yi fani ola,
Hak yolunda Hak ile baki ola.

Fani olur, bu yolda ölür o,
Hak Teâlâ ile baki kalır o.

Hak ile birikir o âli makam,
Hak ile olur onun seyri devam.

Gönlü onun, belki beytullah ola,
Zikri, fikri, düşüncesi Allah ola.

2030. Hem görür gözü onun Tanrı ile,
İşitir kulakları Tanrı ile.

Elleri onun Hüda ile tuta,
Hem ayakları onunla seyrede.

Dillerinde sözleri Hak'tan gelir,
Hayır ve şerden neyi dilese olur.

Tanrıdan bilme onları sen cüda,
Etti çünkü onlar bu yolda canlarını feda.

Hak Teâlâ aşkı için öldüler,
Elbet canlarını bu yola saldılar.

2035. Tanrı'nın özü diyet oldu ona,
Kudret ile özünü saldı ona.

Masivadan üzülse bir kişi,
Birgün Hakk'a tamam olur işi.

Geçse kim canından, yeter cihanına,
Hizmet eden söz katar sultanına.

Ölmeden önce her kim ölür,
Tanrı'sına kendini yoldaş eder.

Tanrı aşkında olan olur helal,
Her iki âlem buldu mülk-i bîzeval.

2040. Öldürülmeyen aşk-ı Hak'ta, ey civan,
Elbet helal bilme onu, ölü san.

Canını onun aşkı için yakmadı,
Sır gözü ile Hüda'ya bakmadı.

Bu nitelikteki dervişi sen, ey fetâ²⁸⁸,
Evliya bil, evliya bil, evliya.

Bilmek olmaz sırrını o kimsenin,
Hak bilir sırrını veli kişilerin.

Evliya bil, böyle kula ver elini!
O senin Hak'tan yana açar yolunu.

2045. Yıkayıcı bil onu, sen olsan ölü,
Pak eder şüphesiz yıkar, ey ölü!

Veya onu san anne, kendini de beçe,
Terbiye verir sana o bir nice.

Veya onu bil tabip, sen yaralı,
İyi eder, şifa verir onun eli.

Ya kendini bil ekin, çiftçi odur,
Hak yetirse, sana su veren odur.

²⁸⁸ Fetâ: Genç, delikanlı.

Ya onu san demirci, sen demir,
Olsa Hak tevfi ki dem ile kömür.

2050. Ya onu dikişçi bil, kendini bez,
Olsa Hak tevfi ki esvap, ey aziz!

Diyorsan hikmet sözünün payanı yok,
Akıl eriştirmenin hepsine imkânı yok.

Mürde gövde taze can olur pedîd²⁸⁹,
İtikatta bil Cüneyd-i Bayezid.

İtikat et, bil onu hızr-ı zaman,
San veli, sen bil onu kalb-i cihan.

Zerre onu Tanrı'dan bilme cüda,
Mal ve canını yolunda et fena.

2055. Tanrı'yı ihlâs ile bulur kişi,
Olmasa ihlâs, boşunadır zahmet çekişi,

İtikat et, itikat et, itikat
İtikat ile bu olur bende murat,

İtikadın olmasa Hak yoluna,
Varamazsın sen asla maksat iline.

İtikadını gel düzelt bu dem,
Ondan sonra hak yoluna koy kadem.

²⁸⁹ Pedid: Görünür, açık belli.

Dinle Şimdi o resul-ı kübra,
Bu söz ile Tanrı'ya kıldı dua.

2060. Ki fakir odur ki, oldurma gani,
Fakr ile haŐret ulu mahşer günü.

Tanrı ehlidir miskin, fakir,
Gerçi halk yanında har u hakirdir.

Zahirinde gerçi olsa hırka-pŐ,
Batınıdır Tanrı'nın aşkında hŐ.

Zahirinde gerçi arıktır teni,
Batını hazine, gnldr hazine evi.

Zahirinde gerçi olsa bneva,
Âlim ehli ondan alırlar neva²⁹⁰.

2065. Zahirinde rts yırtıktır,
Hak katında hürmeti artıktır.

Gerçi yoktur yemek ićmek lezzeti,
Tanrı katında ćoktur izzeti.

Zahirinde gözlerinden yaş akar,
Batınında Hak cemaline bakar.

Zahirinde yoktur onun menzili,
Batınında baĻ aćılır elvan gl.

²⁹⁰ Nevâ: Ses, seda, makam.

Fani yaşamda yoksul kıyafetlidir o,
Cennette bir ulu padişaktır o.

2070. Gerçi âlemde yoktur kıymeti,
Arş-ı âlâdan yücedir himmeti.

Zamansız ve mekânsız olur,
Batını Hak ile eyler maslahat.

Zahirinde baş açık, yalın ayak,
Batnında ise en güzel kıyafetler.

Zahirinde bedenleri bir damladır,
Batını ise deryalar gibidir.

Zahiri Allah'ın yarattıkları iledir,
Batını ise onların Allah iledir.

2075. Daima Hak iledir gönülleri,
Gerçi başka sözdedir dilleri.

Zahiren görsen onlar bîkârdır,
Batını Hak zikrinde derkardır²⁹¹.

Zahirinde gözlemez âlim yüzün,
Hak onun açmıştır batın gözün.

Zahirinde diyor sen anmaz yolunu,
Batnında anlıyor Hak ahvalini.

²⁹¹ Derkâr: İş üzerinde bulunan.

Dünya içre daima giryandır,
Geçse ondan Hürrem u şamdandır.

2080. Firkat ve hicran ateşi yakmış onu,
Aşkında kül eyledi canı, teni.

Tanrı ile elbet onun arasında,
Ki ölüm köprüsü kalmış, ey dede.

Bu ölüm köprüsünden geçtiğin zaman,
Tanrı ile beraberdir, etme güman.

Eğer bulsan bu vasıftaki dervişi,
Anla, budur onun batın işi.

Ehl-i Hak bil, ehl-i Hak bil, ehl-i Hak,
Gönlün içre bil onu, etme güman.

2085. Mutlaka tevazu gösterip, tut aziz,
Koy önünde olsa taam- ı leziz.

Sırtına sal örtüsünü, göster ihtiram,
Al evine bulun izzet-i ikram.

İzzetini bil sen onun, Hak izzeti,
Hürmetini bil sen onun, Hak hürmeti.

Tanrı ehlinden cüda olma sakın,
Ver tutsun elini ol Hakk'a yakın..

Satın al cennetini malı ile,
Bil bu sözleri Tanrı'nın sözü ile.

2090. Ol onların hâlinden her dem haberdar,
O meşakkat gününde onlar el uzatırlar.

“Fakir – fahrimdir” dedi o şah-ı cihan,
Hürmet gösterin cehr u nahan.

Dedim: “Hürmet edin” fakir ehline,
Her zaman sorun onların hâlini.

Suratını görmeyin, görün sıratların,
Tanrı vermiş ta ebet devletlerin.

Baki devleti ve nimet hazinesini Hüda,
Onlara vermiş, işit ey kethüda.

2095. Onlara olma gönülden bet güman,
Çünkü sizden zâil olmasın iman.

Hak onların hacetini kılmış reva,
Her iki âlemde sevmiş onu mutlaka.

Ol bugün dost, onlar ile otur,
Her ne hacetleri olsa bitir.

Hacetini bitirir Allah senin,
Rahat-asayiş olur can ve tenin.

Bir kişi ki Hak azizini görse har,
Etti kendini cehennem ehli ile yar.

2100. Bir kişi etti sual peygambere:
“Fakir nedir” dedi o servere.

“Bir hazinedir” dedi o dem o an,
“Tanrının hazinelerinden ey filan”

İkinci defa, sordu bu sözü o korkulu,
Dedi ki Hak’tan keramettir ulu.

Üçüncüde, sor dedi bu sözü,
Fakir mülkünü kimseye vermez özü.

Ki meğer görür meleklerle reva,
Ya da peygamber mürsele kılar hata.

2105. Bu fakir mülkü Hüda hazinesidir,
Dürr-ü cevher, Tanrı’dan incidir.

Ziynet eyler batınını bu türlü hazine,
İstersen bu hazineyi zahmet eyle.

Hazine evidir evliyanın batını,
Bunu tarikat eylemiş Rabb-ül gani.

Hem dahi Hak’ta keramettir yine,
Vermiş onu lütfedip kullarına.

Demek olmaz onlara hiç kötü söz,
Dikmek olmaz, dahi onlara doğru göz.

2110. Deseler söz can ile gönle yakar,
Misli rahmet bulutu üzere berk çıkar.

Elbet ağırdır onların durumu heman,
Dik tutup onlara olma, bet güman.

Âlemde bil onları melek,
Ruhları gezer bu ne felek.

Muhakkak melekler ile gezer onlar,
Rahmetin deryasında yüzer onlar.

Onlarla birlikte işte bunlar,
Hân-kâh-i arşta²⁹² zikir eyleyeler.

2115. Kutsî ile oturmuştur halvete,
Dem çekerek cümlesi onların rahmete.

Suratı adam, veli suratta ruh,
Açılır onlar doğru fazz-ı fütûh²⁹³.

Zikir içinde hayy u huy eder onlar,
Feyz alıp, bîhuş olup yatar onlar.

Onları bil Hak Teâlâ'ya yakın,
İtikadını kıl dürüst, olma soğuk.

²⁹² Hân-kâh: dervişlerin evi, tekke.

²⁹³ Fütuh: ferahlama, gönül ferahlığı.

Zikir içinde bir zaman cezbe çeker,
Özünü mahveyleyip Hakk'a bakar.

2120. Onları bil zamanın peygamberi,
Yola giden yolcuların rehberi.

Yahşi, yavuz yolları verir haber,
Bazı azar onların, bazı tutar.

Hem şeriat, hem tarikat yollarını,
Bilir onlar o hakikat hâllerini.

Bu tarik menzilleri ayak ona,
Keşfedip açmış izini Sübhan ona.

Onlarmış bu yollara bülent,
Hak katında sözleri olur pesent.

2125. Ahitlerini muhkem bil onun Hak ile,
O resullallah şah-i esdak²⁹⁴ ile.

Tanrı ile ahit ettikleri gün canları,
Ulaştıkları gün can ile imanları.

İşte bu günde ahitleştiler onlar,
Biz kulunuz, sen Tanrı'mızın deyip söyleştiler.

Riştenin ucunu tutup işte bu zaman,
Muhkem oldular, etme güman.

²⁹⁴ Esdâk: En sadık, en doğru.

Yani onları hakikat şahı bil,
Hep karanlığın parlayan ayı bil.

2130. Dolunaya benzese eğer fakir,
Bazısını yıldız gibi bil, görme hakir.

Ey Hüda, tut beni ihlas ile,
Rüzgârımı geçir has ile.

Bu karanlık gönlüme ver aydınlık,
Nasip et iyi edep, iyi kılık.

O resulullah söyledi bu sözü,
Aç gönül gözünü, açılsın dost yüzü.

Hak yarattı bu cihanın halkını,
Bu yerin balçığından, bil bunu.

2135. Enbiya ile fakirlerine dedi,
Cennetin balçığından yarattığını.

Kim nerede dilese, ey muttakî,
Tanrı ahdinde eğer makam almayı.

Mutlaka fakirleri aziz tutacak tamam,
Can u dilden dinle bu sözü, ey gulam!

Dinle şimdi bir fakirin hürmeti,
Tanrı yanında çok daha uludur.

Yedi yer ve yedi gökten,
Melekler ile deniz ve dağlardan,

2140. Hak aziz etmiş fakirleri bilin,
Can u dilden onlara hürmet edin.

Fakir olan ile fakir olmak gerek,
Her şeyden gönlü hakir olmak gerek.

Daima Hakk'a senalar eyleyip,
Ağlayıp çokça, daha az gülmeyip,

Her daim secdede olur başı,
Dinmeden akar iki gözden yaşı.

Eder Hakk'a riyazetler öküş,
Mihneti sınırsız çekip, alır uluş.

2145. Çünkü Hak vahiy gönderdi peygambere,
Zikri tespih eyle deyip, o servere.

Koy başını secdeye dedi ona,
Kulluk et ol yakın benden yana.

Mal biriktirin demedi o sevgili,
Fakir değildir hırs ile kim dünyayı sevdi.

Bu söze etme şüphe, ey müttaki!
Eğer inanmazsan budur ayet, gel oku.

Kavlihi Teâlâ: Va’bud rabbeke hatta ya’tikel-yakın”²⁹⁵

Kıl bu dünyadan mücerred özünü,
Vefasız dünyaya salma gözünü.

2150. Var, gelenin hâlini düşün dünyaya,
Anadan mücerret çıkmıştın, ey uya!

Kıl gam-ı dünyadan özünü azat,
Kim üzüldü dünyada, buldu murat.

Kendi kendini dünyadan koruyana,
Rehber olur cümle şey senden yana.

Dünya ile ahret imiş kardeş,
Hak ikisini birbirine haram etmiş.

Fakir isen dünyayı bırak, ey kişi,
Dünya için yeme zerre teşvişi.

2155. Ahretin için çalışırsan eğer,
Her iki âlemde olursun bahtiyar.

Gönlünü var ahrete bağla,
Arzu et onu her dem ağla.

Kalbini tut aşağı, ol hâk-sâr,
Aşk atına özünü kıl süvar.

²⁹⁵ Kur’an, 15. sure, 99. ayat. Manası: Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.
http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=266 (E.T. 04.04.2011)

Tanrı yolunda onu sür revan,
Gâh yürüyüşe sal onu, et revan.

Lider tut, menzillerini versin haber,
Lidersiz azar, hatalarla doludur.

2160. Yürü menzil-be-menzil, dem-be-dem,
Zahmet çekip maksat ile at adım.

Tanrı ile özünü eyle celis,
Varından bahşet, özünü tut enis.

Maksat odur, maksat odur, maksat o,
Matlab odur, matlap odur, matlap o.

Kim makam-ı vahdete getirdi pâ,
Gönlünün birine bin verdi Hüda.

Ki nasıl bir olayım ateş gibi diyor,
Rüzgârla körüklenmiş gibi yanar.

2165. Ya düşün bahre giren katreyi,
Ya da düşün sen en küçük zerreyi.

Fasıl

Dedi bir söz o resulallah yine,
Kadir olup ziyetini terk edene.

Giymeye kim kadir olsa bir kişi,
Giymese şahane kisbet örtüsünü.

Tanrı ile olsa onun gönlü pak,
Sinesi aşkıyla olsa çâk-çâk.

Ha gani olsa o er, ha fakir,
Hak yolunda özünü tutsa hakir.

2170. Ne kadar eğer devleti olsa ziyad,
Tutsa özünü bir garib-i nâmurad.

Gözlerinden durmadan aksa yaş,
Tanrı aşkında koysa can ve baş.

Her şeyden görse alçak kendini,
Düşünmese hiç dünya malını.

Şüphesiz Tanrı sever o kimseyi,
Hak iledir çünkü onun can ve teni.

Hem ona örter keramet hüllesini,
Yani bulur o kişi mahbub işini.

2175. Kulların içinde olur o kişi ehl-i has,
Etse takva , giyse fakir libas.

Kılsa halis niyetini kim Tanrı'ya,
Kıymeti artar altın gibi, ey uya!

Tanrı bilir kullarının niyetini,
Çünkü her şeyi bilendir o.

O kişi Hak aşkında divanedir,
Her Şeyden geğmiştir o, hem-hanedir.

Onlar ile hiç kimsenin işi yok,
Giymek ile yemek gibi işleri yok.

2180. Olsa derviş hâk-sâr o kimseler,
Sünnet ile menzile yeterler onlar.

Sünnet ile zahirini ziver kıla,
Hem de edebi özüne rehber kıla.

Can ile gönlünü tuta Hak'tan yana,
Kendine doğru yol açar Hak ona.

Maksat odur ki, ihlâs ile Hakk'ı iste,
Fakr-ı sabrı gönül içinde ara.

Tanrı demiş olsa kim benim ile,
Varım ben de şüphesiz onun ile.

2185. Görse kim takva tutup ihsan ile,
Daima bil onu süphan ile.

Olsa her kim Hak ile, Hak da onladır,
Âlem-i fani içinde her yerededir.

Olsa kim Hak ile Hızır bil onu,
Rehberindir ki yola gönderir seni.

Bir saat tut ömrünü baştan ayak,
Geçmesin gaflette saatin, ol uyanık.

Ey Hüda, dost et onları ben kuluna,
Ben şikeste bîdil u bîmarına.

2190. Ömür geçse zevk ve şevk şükrü ile,
Hasret-i gam, girye ile zikir ile.

Zikrinden bir dem feragat olmasa,
Gönlünü dünya gamına salmasa.

Ehl-i dillere refik etsen beni,
Bahr-ı rahmete gark etsen beni.

Elbet ahir zamanda iman ile can,
Varsa dergâhına bin-bin el aman.

Eğer fakirler olmasaydı dünyada,
Elbet helak olurdu zenginler, ey dede!

2195. Baki devlettir fakirler devleti,
Görseler bunda çokça hasreti

Cennete zenginlerden evvel girecek o,
Şüphesiz Tanrı cemalini görecektir o.

Her kişi onlar ile sohbet bulur,
Ruz-i mahşerde onlar ile kopar.

Onlar ile her kişi yese taâm,
Bağışlar Tanrı onu ey nik-nam!

2200. Rahmetine Hak onu dûş eyler,
Onlar ile mahşerde ayş eyler.

Bir fakire bir kişi yetmiş kadem,
Etse o kılsa ziyaret bîelem.

Hac sevabını o zaman,
Yazar Allah onlara, etme güman.

Onlara her kim tevazu gösterse,
Lütfedip veya şirin bir söz söylese.

Hak verir onlara ulu mertebe,
Ulaştırır onları âli mensebe.

2205. Hem yüce kılar onları, ey kişi,
Rûz-ı mahşer görmez onlar teşvişi.

Onlara her kim kibir eylese,
Kast edip ya da bir yaman söz söylese.

Eyler Tanrı har onları özü,
Olmaz onlara nasip uçmak yüzü.

Acıyıp her kim onlara verse elbise,
Hak da onun birine on kat verir.

Onlara her kim hayır edip ata bindirir,
Rûz-ı mahşer Hak Burak atına bindirir.

2210. Her kişi verse sadaka onlara,
Birine on, ona yüz ihsan göre.

Hizmet etse onlara kim bir gün,
Hakk'a yüz yıl hizmet etti, ey gani!

Tanrı olur o kişilerden razı,
Uzak tutar ondan dahi yetmiş belayı.

Hem kaza okuna kalkan olur o,
Ömrünü de onun en uzun kılar o.

Hem yerine gelir onun her haceti,
Olur yüksek her iki alemde devleti.

2215. Onların kim sözlerini dinler,
Hakk'ın sırrından çok mana anlar.

Hizmetini kılma onlardan uzak,
Rûz-ı mahşer Hak onu kılar şefik.

Ey fakir gel, bil fakirlik kadrini,
Olasın sen Şah, o ulu mahşer günü.

Sizlere Hak demiş ashab-ı yemin,
Yemediler çünkü geçer dünya gamın.

Hak demiş âlimlere o sağ eli,
Tutan için cehd edip o din yolunu.

2220. Hak sevip vermiş fakirliği sana,
Sabredip, et şükür, sen buna.

Fakir mülküdür acayip mülki-tan,
İhtiyar etmiş onu baban – anan.

Server-i âlem onu etmiş kabul,
İhtiyar etmiş hem dee sahip ukul.

İhtiyar eden gönül sultanıdır,
İhtiyar eden cihanın canıdır.

İhtiyar etmiş hem de peygamber,
İhtiyar etmiştir ehl-i iman.

2225. Evliya bil ihtiyar edenleri,
Can u dilden emr-i Hak tutanları.

Elbet fakirlik fahridir serverlerin,
Ceht ile hak isteyen rehberlerin.

Bil hakikat, fakirleri can içre can,
Kutsî-pak bil, ona olma bet-güman.

Evliya bil, tut onların emrini,
Can u dil taliminden olsun günü.

Evliyadır cümle âlemin ziyneti,
Hak'tan inmiştir cümle halkın rahmeti.

2230. Din ve dünyanın direğidir evliya,
Kutb-ı asman u zemindir evliya.

Evliyadır hem Hüda'nın mazharı,
Evliyadır cümle halkın rehberi.

Evliya bir kimseye etse nazar,
İsteyen maksadını Hak'tan bulur.

Olsa kanat bir kişiye evliya,
O uçup yetişir şüphesiz Hak'tan yana.

Evliyayı görenler o Hak'kı görür,
Kim yarasa dostuna, Hak'ka yarar.

2235. Evliyadır halk içinde Hak'tan resul,
İlm-i hikmet onlara olmuştur nüzûl.

Evliyadır halkı Hakk'a ulaştıran,
Türlü esrarını onun halka yayan.

Evliyalardan değildir halkı cihan,
Eğer kim olsa fesat ahırzaman.

Evliyalardır bilin esrar-ı Hak,
İste var onlarda çokça ahbâr-ı Hak.

Bu cihana evliyalar candır,
Olmadıkları an cihan virandır.

2240. Bir haberde bu sözü dedi resul,
Ümmetsen, canın ile et kabul.

Rûz-ı mahşerde fakirler Tanrı'ya,
Kavuşurlar, hiç şüphe yok, ey uya!

Diyor huzurunda Hak Teâlâ bunlara,
Dosta dostun huzuru gibi dünyada.

Diyor, size dünyayı layık görmedim,
Ondan ötürü size dünyayı vermedim.

Yani öz ehlim deyip ben sizleri,
Eyledim sizi bu necasetten arı.

2245. Çünkü dünyadır necasetler başı,
O necaseti istemek itlerin işi.

Bu necasete bulaşmasın deyip,
Bu necisi vermedim sizi sevip.

İzzetimin evlâsı şimdi sizlere,
Ki bu gün girin miyân-ı halk içre.

“Dünyada kim size verse lokma ekmek,
Etse size sadece her zamanm iyilik.

Ya ki bir su verse size içmeye,
Ya da elbise verse size giymeye,

2250. Ya ki onlar size ihsan etseler,
Ya tevazu ile ikram etseler.

Onları size bugün bağışladım,
Sizler için onlara lütuf işledim”

Onların elini tutup siz hesapsız
Diyor: “Cennete girsinler, azapsız”

Bir fakire kim tevazu gösterse,
Lütuf ile yumuşak söz söylese,

Hak için kim eylese ihsan ona,
Büyük sevap verir Hak ona.

2255. Göster tevazu, hizmet et canın ile,
Cennete gireceksin sen onun ile.

Bir fakir ki sabrı yoktur, ey dede!
Rüsva bil onu her iki dünyada.

Çünkü o kişi Hak emrini doğru tutmadı,
Her iki âlemde maksadına ulaşamadı.

Bir fakir ki arzular o dünyayı,
Tanrı öz dergâhından kovar onu.

2260. Bir fakir ki zahirini zibâ kılar,
Hiç gümansız batını merhem olur.

Yani kimse zahirini ziver eder,
Batınını Hak eder onun derbeder.

Tanrı'ya kulluk edip, sabretmese,
Hak yolunda özünü alçak tutmasa.

Daima dünya ile olsa işi,
Geçse gaflet ile yaz u kışı.

Zahirini benzer kılıp fakir ehline,
Batın içre olsa dost fisk ehline.

2265. Can ile tutmayan Hak yolunu,
Olmasa ve sevmese dünya malını.

Dünya için zenginlere eğse kaşını,
Sevse onu taşlasa din yoldaşını.

Nefsine seyir içre ihsap vermese,
Her şeyden kendini eksik görmese.

Dünya ve makam sevgisinde olsa özü,
Didar-ı Hakk'ı hiç göremez gözü.

Olmasa içinde Hak sevgisi,
Bu fakirden Tanrı'ya sığınmalısın.

2270. Cehennem ehline yakın bil onu,
Efdal ondan şüphesiz şakir gani.

Olma meyil dünyaya ey ehl-i dil,
Tövbe et can ile Hakk'a eğil.

Eğer fakir sen, ehl-i sabır et özünü,
Var, kara etme iki âlemde yüzünü.

Hürmetini sakla, cahillik eyleme,
Ki dilini sakla, çok söz söyleme.

Tanrı ile eyle köyünü heman,
Değmesin gözüne hiç yahşı-yaman.

2275 Zikir ile sabah akşam zinde ol,
İşte bu geniş âlemde her yerde ol.

Kulluk et Tanrı'ya akşam ve seher,
Marifet bul, ol Hüda'ndan haberdar.

Tanrı emrini tut düzelt yolunu,
Ol tarikat, gözleme sağını solunu.

Can ile tut hepsinden kendini aşağı,
Ahretini düşünüp şöyle zamanını.

Uçmak isteği ile, şad et özünü,
Bulurum deyip gülerek aç yüzünü.

2280. Cehennemdem korkarak zâr eyle,
Bu âlemden özünü bîmar eyle.

Canınla Tanrı'ya isteyen ol,
Çünkü fazilet sahibidir o.

Um şefaât resulallahtan,
Fahr-ı âlem o habibullahtan.

Asi ümmete şefaât edici,
O dur mahşer günü el tutucu.

Hem dahi sev onun dört yarını,
Tüm evlat ve bütün ashabını.

2285. Evliya ve ehl-i dilleri tamam,
Bil kendine dost, sev, ey gulam.

Bil kardeş kendine mümin kulları,
Tutma har bu Müslüman illeri.

Kendinden ulu düşün atanı,
Sevmeyi unutma senden küçükleri.

Eğer seninle beraber olsa yaşı,
Bil kardeş, say gözünün üstünde kaş.

Deme özünü filan, tutma ulu,
Hepsinden alçak tut kendini, ol korkulu.

2290. Halk-ı âlemi kendinden iyi bil,
Deseler layıktır sana sonra ehl-i dil.

Hak resul nazmı işaret etti,
Bu nazmı ruhuma söyle dedi.

Ne edeyim bende yok nazma mecal,
Nazmetmek ben gibi ümmiden mahal.

Ka'ri – bahre gönderip, fikir kuşumu,
Bitse dedim Hak resulün ferman işi,

Ben gibi kusurluya ferman oldu, vah,
Can-u dil bu işe hayran oldu vah.

2295. Gam dumanı gönlüme çöktü hemen,
Marifet deryası coştı o zaman.

Yaşlar aktı gözlerimden durmadan,
Bitti marifet ağacı, göz görmeden,

Bu ağacın meyvesini can yavrusu,
Yedi bîdinç oldu, ah etti hepsi.

Figan eyleyip söze başladı,
Tanrı'nın buyurduğu işi işledi.

Rahmet özü Kadire yalvardı can,
İsteyip kurtulmak şer-i şeytandan hemen.

2300. Nasip almayı isteyip evliyalar ruhundan,
Ağlaya ağlaya başladı bu sözüm.

Nazma çekti bu hadisi fikredip,
Söz aradım Tanrı adını zikredip.

Tanrı'nın nimetlerini fikir ettim,
Mümkün değildir saymak şükrettim.

Arasına saldım sözleri az çok,
Manasını anlar aşına biliş.

Bildiğince hem nasihat ettim,
Marifet ile hikâye ettim.

2305. Bu dördü iledir dünya kıyam,
Oldu bu söz dört ile tamam.

Hatim olduğunda bu kitap dört bap üzere,
Bizden oldun yadigâr ahbap üzere.

Dört ile olur kıyamı hepsi kâr,
Çünkü nizamı gibi rusulün çâriyâr.

Her canlı ehline dört payanı,
Gezmeye kıldı sebep kadir gani.

Her-gâh önlerde olur kanat çırpır,
Olsa eğer tam, ev anadır dört kapar.

2310. Niyet o dur ki dört ile işleri Hak,
Düzeltilmiş işte düşün sende al ders.

Yani bu dörttür cihanı kâim kılan,
Yerleri ve gökleri dâim kılan.

Ondan ötürü oldu bu nazma sebep,
Talibi-Hak olsa kim olsun talep.

Erbain dedikleri dört ondadır,
İşte bu dört erbain sonundadır.

Maksat o dur ki, otursa her kim erbain,
Hakk'ı isteyip bulmasıdır sahibin.

2315. Tanrı her bir işe vermiştir sebep,
Fazl-ı Hak'tan olsan hiç olmaz acep.

Kabul et duamı, bir u var!
Kim okusa rahmetini kıl ona nisar.

Dost ver ki okusun, dinlesin,
Can kulağıyla manasını anlasın.

Bu nazım içre eğer sorsan sene,
Bin yüz altmış yedidir, bilsene!

2319. Bu kitabın ismi nedir diye sorsan ad,
Koydular adını bunun: "Vagz-ı Azad"

Temmetil-Kitap

Bi-evnil – melekil- vahhab

Vallah-ül âlâm bis-sevab

Temmet, tamam,

Şeytan rusiyah,

Sene – 1336

Tanrı'nın yardımıyla birlikte,

Bu kitab pazartesi günü oldu tamam

Yazıcı, yazdığında unutkan olur,

Okuyucu okuduğunda düzeltici olur.

Duaya muhtaç bir tamahkarım,

Ben bir bende-yi günahkârım

Hüda versin diye yüksek rütbeler,

Kâtip Hakk'a fatiha der.

2324. Satıcı için müşteri kıymetlidir,
Kâtipler için de dua kıymetlidir.

2. 2. Behiştname

Sonsuz senalar şâh-ı celile,

Yarattı bu cihanı kudret ile.

Semaları sütunsuz kaldırmıştır.

Özünün kudretini bildirmiştir.

Feleği daima gerdan kılmıştır.
On iki burcu sergerdan²⁹⁶ kılmıştır.

Cihan içine koymuştur gece gündüz,
Güneş ile ayı kıldı cem-i efrûz²⁹⁷

5. Cihanı bu ikisiyle rûşen etmiş,
Cihan ehli muradını bundan almış.

Acayip kudret ile kudretli Kadir,
Sanki bir çadırı direksiz dikmiştir.

Döşemiş yeri, mih etmiş dağları tepeleri²⁹⁸,
Yine göğü, cümle bostan ve yerleri.

Etmıştır bu cihanı hân-ı nimet,
Nazar kıl, var mıdır pâyân-ı nimet.

Yağar baran, bulut oynar, eser yel,
Akar sular, çıkar otlar değmeden el.

10. Bu hayvanlar, nebâtât ve cemâdât²⁹⁹,
Uzar gider diyorum birbiri ardınca ad.

Tamamı bizim için yaratılmıştır,
Âdemoğlu nasıl rahat yatmıştır.

²⁹⁶ Sergerdan: başı dönmüş, sersem.

²⁹⁷ Efrûz: Şule, parıltı.

²⁹⁸ Cebel: dağ, yüksek tepe

²⁹⁹ Cemadat: katı cisimler, cansızlar

Gel insaf eyle, ey ferzend-i âdem³⁰⁰,
Geçer ömrün birden dikkatli ol demâdem.

Başından her ne geçse akşam, sabah,
Ömrünün süresinden bir bir eksilir.

İyi bak dünyaya gelen her şey,
Daha yeni iken birden eski olur..

15. İşte ömrünün binası da böyle tamam olur,
Bu kul emr-i sübhani devlet bilir.

Olur hizmette canı ile uyanık,
Ki aşkında yanar gönlü, olur zâr.

Nasıl zâr etmesin, kim kul olsa,
Elinden gelmez iş aciz olsa.

Tevekkülünü dürüstçe etsin Hüda'ya,
Boynunu sunsun ki teslim-i rızaya.

İlahî nasip et ibadet yardımını,
Ki artır saat saat hizmetini.

20. Dua ile övelim Mustafa'yı
Bizim için çekmiştir çok cefayı.

Hem evladı ve ezvâcı vâri ile,
Tüm dostlarını hususen dört yârı ile.

³⁰⁰ Ferzend: çocuk oğul

Onlar ki bizler için çok çalışmıştır,
Bizim için bu yolda çok iş görmüştür.

Bütün enbiya ve evliyaya,
Ki cümle pişva³⁰¹ ve enbiyaya.

Hususan Hazret-i Numan bu yolda,
Çok çalışıp bu dağ ve çöllerde.

25. Onların ruhunu, ilahî mutlu et,
Ulu mahşerde korkudan aman et.

Ayak topraklarını bize dua et,
O topraktan gözüme toz et.

Ahir zamanda iman ver, Allah'ım,
Bağışla sen cürm-i günahım.

Ulu mahşerde, ey settâr-ı âlem,
Onlarla birlikte yap yâr-ı hemdem.

Hibe etti resul yaranlarından,
Ki inciler açtı söz baranlarından.

30. Resuldan nakletmiştir bu sözü,
İşitir açsa kim can içre gözünü.

Yarattığı gün cihanı cenneti de
Yarattı, ey dost gel söz dinle.

³⁰¹ Pişva: reis, baş imam

Eni her cennetinin yerle gök gibi,
Uzunluğunu hiç kimse şüphesiz bilmedi.

Meğer Allah bilir, âlimdir özü,
Onun ilmine ermez kimsenin sözü.

Kıyamet günü yer ve gökleri, ey yar,
Çekip genişletir Allah'ım o miktar.

35. Genişler bu cihan uçsuz bucaksız,
Sığar sekiz behişt de ehliyle noksansız.

Çoktur kudreti perverdigârın³⁰²,
Ne yapsa candan olsun itibarın.

Yedi yer, yedi asman arş-ı kürsî,
Sığarsa bil avuca, sen ne dersin.

Genişletip bu cihanı yüz miktar,
Sekiz cennet sığarsa, ne sözün var.

Sekiz cennetin tamamı yüz
Katıdır beş yüz senelik yolun.

40. Yine nazik kadınlar göz nurundan,
Yaratmış onları iman nurundan.

Misali hepsinin yakut mercandır,
Başkasını istemez artık onları gören.

³⁰² Perverd-gar: “besleyici, rızıklandırıcı”:Allah.

Ve başkasına nazar edilmez,
Ne insanlar ne cinler onu tutamaz.

Ki gösterişlikıyafetler giymiş her birisi,
Tamamen başka başka renk beresi.

45. Taşımakta saçtan daha ince,
Tamamı nazik ipektен, hoş kumaştan.

Pamuk ipliği gibi elbiseler ki dışından,
Baksan inciklerini görürsün.

Kızıl şerbetin şişe içinde,
Göründüğü gibi görürsün bacaklarını orda.

Başlarındaki taşları dür ile, ey can,
Bezemişler hem yakut ve mercan.

Açıp can mumunu gel, dinle, ey yar,
Behişt içre acayip nesnelere var.

50. İlahî, nasib et kullarına,
Dahi mümin Müslüman illerine.

Sekiz cennetin nurundan yaratmış,
Tamamen birbirinden ayrı etmiş.

Misalen ayrı olduğu gibi semaların,
Bize demiştir bu sözü yol gösteren.

Yedinci gök üzere mevcuttur el-hâl³⁰³,
Ki yoktur bu sözde kil ü kâl.

Yukarıda birbirinin üstündedir, gel dinle,
Hepsinden üsttedir Firdevs-i âlâ.

55. Olur parça parça o gün yedi âsmân,
Ki cümle ehl-i mahşer orda o an.

Gün ile ay tutulur orda, hepsinin
Yüzünde kalmaz yıldız nişanesi.

Yiter asman ve yedi yer yıkılır,
Cehennemün üstünden köprü çekilir.

Yedi dovzah nazara gelir orda
Ne olduğunu asi kullar bilecek orda.

Olur cennette mümin ehli nazır,
Semalar gitti, cennet oldu hazır.

60. Olur cennet ehli mutlu ve hürrem,
Müjdeler olur, gam görmez onlar.

İlahî, gönlümüzü mutlu et,
Müslüman et, ta ki ehl-i iman et.

Ki cennet vasfını isteyen, gelsin şimdi,
Gönül mumunu sözüme salsın şimdi.

³⁰³ El-hal: şimdi, hâlâ, henüz

Söyleyeyim bildiğimce vasfını, ey yar,
Alıcı gerek, açıldı pazar.

Hakikat ehli söz pazarını açtı,
Kim ki bu şerbetten bir katre içti.

65. İşıtip tasdik eden bu kavli,
Sever onu iki dünyada Mevla.

Bu cennet kapısını sekiz demiştir,
Birini enine birini boyuna koymuştur.

Ki altından süslenmiş cevherler ile,
Yapmıştır Tanrı sonsuz kudreti ile.

Birinci kapı üzre yazmış onu,
Kelimeyi tayyibe ki tüm canların beyanı.

Bu kapı enbiya-yı mürselindir,
Bu alemdeki cömertlerindir.

70. İkinci kapı namazgâhlar içindir,
Namazını kaçırmayanlar içindir.

Üçüncü kapıdakiler vermiştir zekâtını,
İnanıp anlamıştır sekiz cenneti.

Bu dördüncü kapıyı kimlere vermiş,
Onlar ki emr-i marufa buyurmuş.

Dahi yasak eylemiş münker işine,
Tamah etmez Hak için bir kişiye.

Bu beşinci kapıyı Hak onlara verdi,
Ki onlar nefis arzusuna boyun eğdirdi.

75. Bu altıncı kapı ki onlar hac etmiş,
Toz toprak olup umreye gitmiş.

Bu yedinci bölümü gazilere verdi,
Onlar ki kâfirler ile cenk ederdi.

Sekizinci kapıyı sorsan söyleyeyim,
Ki cennet vasfını halka yayayım.

Onlar ki Tanrı'yı istemiştir,
Gözünü yummuş haramdan da el çekmiştir.

Baba ve anaya hayr etmiş onlar,
Müslüman kardeşi hoş tutmuş onlar.

80. Ne onu hayretmiş cehr³⁰⁴ u nihanı,
Elinden gelse işler candan onu.

İlahî bizi hayra sevk eyle,
Ki iyiiler sözüne talip eyle.

Yaman işten, yamandan eyle dûr³⁰⁵,
İki aleme et faziletinle mamûr.

³⁰⁴ Cehr: Açıktan ve yüksek sesle söylemek veya okumak.

³⁰⁵ Dûr: uzak

Bu cennet, seliz bölümdür demişler,
Birine ad verirler Dâr-ı Cinan³⁰⁶.

Yapmıştır onu ak dürden Allah,
Ademoğlu için vallah-billah.

85. İkinci cenneti Dâr-us Selâm'dır,
Haber veren bize bu Hak kelimadır.

Yapmıştır kızıl yakuttan onu,
Onların bir tanesi yüz bin cihandır.

Üçüncü cennetin adı Meva'dır ,
Kelamullah içinde ispat olmuştur.

Onu yeşil zebercettin düzeltmiş,
Acayip kudret ile şöyle etmiş.

Dördüncü cennetine Huld³⁰⁷ adını,
Kelam içre onu da eylemiş ad.

90. Bina etmiş onu bu sarı mercan ile,
Tanrı onu düzdü kudret ile.

Nâim³⁰⁸ demiş bu beşinci cennetin adını,
Verir kendisi kullara muradını.

³⁰⁶ Dâr-ı Cinan: Cennet yurtları, cennetler.

³⁰⁷ Cennet-ül-Huld:

³⁰⁸ Cennet-ün-Nâim:

Binası cümle mümin ak gümüştür,
Kelam içre Hüda kendi demiştir.

Altıncı cennet ki Firdevs adını verir,
Sevdiği kullarına ondan yol verir.

Bezemiştir kızıl altından onu,
Hüda'nın lütfudur, etme güman.

95. Yedinci cennete Aden³⁰⁹ demiş Hak,
Desinler cümle mümine ehl-i sadak.

Bezemiştir ak dürden onu,
Tüm cennetlerin başıdır, dinle sözü.

Bu cennet cümlesinden ileridir,
Onun için bütün cennetlerin seridir.

Acayip olmaz ev evden güzel olsa,
Ki zîb u zîver ile nakşı olsa.

Bu cennette iki kapı mübeyyen³¹⁰,
Edilmiş kudret-i Hak'tan muayyen.

100. Ki her kapıda iki tahta kapı,
Altından yapılmıştır yok hilafı.

İki tahta arasını sorsan, ey can,
Aynı yer ile göğün arası gibidir.

³⁰⁹ Cennet-ül-Adn: Cennetin tabakalarından

³¹⁰ Mübeyyen: Açıklanmış, meydana çıkarılmış.

Cennet binası için de demiştir,
Kerpiçlerinin biri altın ve gümüştür.

Sıvasıdır tamamen müşk-i ezfer³¹¹,
Ki safran toprağıyla birlikte anber.

Köşkler vardır inciden yapılmış,
Onun penceresi yakuttan olmuş.

105. Kapıları tamamen cevherdendir,
Yüzüne inciler tutturulmuştur.

Vasfını ne kadar anlatsak dile gelmez,
Sınırlı akıl ile ona yetmek olmaz.

Bu cennetlerde dört derya akar,
Kim içse, katresi cana yarar.

Birisi bahr-i rahmettir, akar bu,
Sekiz cennet üzre, ey yâr-ı niku³¹².

Bu suyun taşları yakut u lü'lü³¹³,
Cevahirler olur yine orda lü'lü.

110. Ki kardan aktır onun suları saf,
Daha tatlıdır baldan, diyemem laf.

³¹¹ Ezfer: Güzel kokulu.

³¹² Nîk: iyi, güzel (kef le mi yazılmış?)

³¹³ Lü'lü: İnci

Yine birisi Kevser suyu olacak,
Bir içen susamaktan uzak olacak.

Muhammed suyu derler ona,
Verir bu nehirden ümmetine su.

Ağaçları onun yakut ile dür,
Kenarları cevherlerle süslüdür.

Yıldızların sayısından daha çoktur,
Ve cümlesi pakizeden paktır.

115. Sular, ümmetlerini buradan o an,
Olur o su, ey can, ümmete derman.

Cennetteki bir diğer nehir Kâfur'dur,
Başka bir nehir de Tesnim'dir.

Yine başka bir nehir orda Selsebil'dir,
Birisi dahi orda Zencebil'dir.

Rahik³¹⁴ u mahtum³¹⁵ derler biri var,
Mühürlüdür, açılmaz kimseye, ey yar.

Bunlardan başka suların sayısı çoktur,
Eğer bir bir desem, pâyânı yoktur.

120. Elbet Tanrı'nın gücü hesaba gelmez,
İnanmazsan eğer bak bu cihana.

³¹⁴ Rahik: Safi şarap, cennet şarabı.

³¹⁵ Mahtum: kilitlenmiş, mühürlenmiş.

Bu cihan fani bir yerdir,
Sularının haddi hesabı yoktur.

İlahî, bağ ve bostan güllerini,
Nasip et arzulayan bülbüllerini.

İlahî, iyilerin sevgisini sal,
Tevazu ırmağında et bir dal.

Peygamber dedi Miraç Gecesi'nde,
Semaları da seyrettim orada.

125. Cennette olanların tamamını gördüm,
Akıp duran dört nehir gördüm.

Biri sudur onun bir diğeri süt,
İnan bu söze, olma merdûd³¹⁶.

Başka bir nehre hamr³¹⁷ adını verirler,
Ki lezzetli şaraptır, içirirler.

Bu nehirlerden bir diğeri acaldır,
Şekerden daha lezzetlidir.

Bu deryalar akar cennet içinde,
Acayip hayran olur bir gören orada.

³¹⁶ Merdûd: Redd olunmuş, kovulmuş.

³¹⁷ Hamr: Şarap

130. Tamamen havuz içine girer onlar,
Katışmadan birbirine akar onlar.

Bu havuz içinde acal, süt, hamr, sular,
Cennetlikler onlardan içer.

Ululukta bu havuzun sınırı olmaz,
Yetersiz aklım, diyor isen o da olmaz.

Ey Hüda, aklımı daha çok artır,
Zikrini her daim dilime söylet.

Heves ver kullarının sözlerine,
Gözümüzü nazır et yüzlerine.

135. Onlara doğru çevir yüzümü,
Yollarına doğru ser başımı.

Kabul eyle dileklerimi, ya Rab,
Akıt gözlerimin yaşını her şeb.

Hüda'nın kudretiyle açtı gözünü,
Peygamber dedi Cebrail'e bu sözü.

Bu deryalar gelir nerden ne yere,
Gider şimdi, haber ver bunu bize.

Dedi Cebrail havuz içre gelir onlar,
Ki bilmem hangi yoldan gelecek bunlar.

140. Dua et eğer görmeyi dilesen,
Bunların aslına ermeyi dilesen.

Dua etti resul o dem Hüda'ya,
Bir melek gönderdi Hüda o Mustafa'ya.

Selamdan sonra ferişte dedi bu sözü,
Ey Ahmet, bu dem yum iki gözünü.

Yine aç dedi, ben yumdum açtım,
İşte bu hâlde bir ağaca rastladım.

Ağacın üstünde beyaz bir kubbesi var,
Yeşil yakuttan kapılı kapısı var.

145. Kızıl altındandır o kapının kilidi,
Çevirdim ama açılmadı kapının kilidi.

Yedi yer, yedi gök, insanlar ile cinler,
Bu kubbe üstüne koyulsa cümlesi birden.

Olur sanki dağ üstüne kuş konmuş gibi,
Sanki Kaf dağına bir serçe binmiş gibi.

Akan dört nehir gördüm dibinden,
Dedim, şimdi dönsem bu yerden.

Melek dedi niye girmedin, ey can,
Ki Allah katında sen hürmetli mihman.

150. Dedim; kilit elindir, açarak gir,
Acayip, hoş şeyler gör, ey mir.

Nasıl açıcam dediğimde,
Bismil dersene açılır dedi.

Dedim Bismil ki bu kapı açıldı,
Hüda'nın nuru üstüme saçıldı.

Girdim kubbeye gördüm ki dört nehir,
Akar dördü de kubbeden seraser.

155. Dedim, şimdi çıkayım kubbeden,
Melekdedi bana: "Gördün mü!"

Dedim, evet gördüm isteğimi ben,
Dedi: "Bak, iki kere sen"

Baktım ki bu dört nehirle yazılmış,
Bu "Bismillah" sözü adeta nakşedilmiş.

Çıkan su nehrini gördüm o dem,
Bu Bismilden, ey çeşm-i pür-nem.

Yine süt nehrini, ey Allah senden,
Çıktığını gördüm acayip kudretinden.

160. Ki hamr nehri rahmanındandır,
Ecel nehri de onunladır.

Ki ben bildim bu dört nehrin aslı,
Bu bismildendir, ey merd-i uslu.

Dedi Allah bu anda, ya Muhammed,
Bu isim ile beni kim eylese yad.

Senin ümmetlerinden olsa özü,
Ki halislik ile dese bu sözü.

Sulayacağım ben bu arktan onu,
İçerse, lezzet alacak keyfi canı.

165. Kişi Hak yadını sevmeyi dilese,
Sahibini candan övmeyi dilese.

Tutup sünnetini nefsine mani olsun,
Hüda her ne verse kanaatkar olsun.

Tamah ile yarılmasın yüreği,
Ki buğuz etsin, üzsün bu nefsin.

Savaşıp cefaya tutsun onu,
Vermesin o ite su ile ekmeği.

Eğer fırsat bulursa bu mekkâr³¹⁸,
Eder azalarını kullukta bîmâr.

170. Haberdar et, ey Hüda, kulunum ben,
Ki göster bana doğru yolu sen.

³¹⁸ Mekkâr: hileci, düzenbaz.

Darda olana yetmese faziletinden imdat,
Kime ederim ki ben dâd ü feryat.

Cennetin özelliklerinden size zikredeyim,
Dinleyip candan inanın, söyleyeyim.

Cennete girince, hoş vakitler geçirir,
O gün cennet suyunu müminlere içirir.

Yine pazartesi acal içecek dahi,
Salı günü içer süt, ey ahi.

175. Hamr içerler onlar çarşamba gün,
Mest olup, serhoş olurlar bu gün.

Mest oldukları saat uçarlar,
Bir ulu dağa yetişirler.

O ulu dağ müşk-i halisten ola,
Selsebilin³¹⁹ suları oradan gele.

Selsebilden su içerler bundan sonra,
Bu perşembe günü olacak orada.

Daha sonra uçacak onlar bin yıl yine,
Yetişince menif kasrının yerine.

180. O menif bir köşktür tamamı nurdan,
Vasfını anlatmaya yetmez kelam.

³¹⁹ Selsebil: Cennette bir çeşmenin adı.

Tahtları vardır bülent, pâyânı yok,
Hem koyulmuştur çanaklar, sayısı yok.

Bazısı cevher, bazısı altınla işlenmiş,
Türlü şerbetten içlerii dolu imiş.

Oturur her birisi bir taht üzere,
Şahit Kur'an'dır, inan bu söze.

Yastık u zibâ döşekler hem harir³²⁰,
Birbirinin üstünde sayısı sınırsızdır.

185. Yani kalın döşenmiş yumuşak ipek,
Hakk'ın kudretiyle döşenmiş, etme şüphe.

O kadar olacak ki yüksek tahtlar o an,
Yer ile gök gibi olur onların arası.

Otururlar taht üzere yaslanıp,
Her birisi hürrem ve mutlu olup.

Bunlara inecek şerab-ı zencefil,
Güzelce içerler bunu bîkâl u kîl.

Keyiflice ayş ve istirahat ederler,
O güne Cuma günü derler onlar.

190. Aynel-baki çeşmesinden ak bulut,
Üzerlerine göz kamaştırıcı şeylerdökecek küt küt.

³²⁰ Harir: İpek

Yani bin yıla kadar o güzellikler yağar,
Has ipektendir hepsi hoş nakş u nigar.

Müminlerin hepsi bu gösterişli,
Kıyafetleri giyer, bil bunu.

Her birinin bunlardan renk renk,
Elbisesi olacak süslü, gösterişli.

İnce olur o kıyafetlerin her birisi,
Gül yaprağı gibi dinle, ey din dirisi.

195. Sonra uçacak bu müminler yine,
Bin yıla yetişince maksat yerine.

Maksada ulaşılan gün cumadır,
O ebed sofrası üzerine oturur.

Nehir inecek onlara adı rahık,
Deniz köpüğü gibi mis köpükleri vardır.

Ondan içerler bu cennet ehli lezzet ile,
Türlü türlü şerbetler, ayş ile aşret ile.

Türlü meyve, türlü aş, türlü yemekler,
Hoşça içip keyif alır bütün herkes.

200. Razıyım deyip gelir Hak'tan selam,
Verir bunlara ihtimam.

Göz gören, kulak işiten olacak,
Hatırına kimsenin hiç gelmeyecek.

Nazır olacaklar Hakk'ın didârına,
Girdiler çünkü cennet ehli dârına.

Hasret ve gamdan eser yok bundan sonra,
Aşret içre kalırlar olup cavidan.

Dedi bu sözü resul u rehberan,
Tanrı'ya her kimse getirse iman.

205. Tutsa emrini, etse o salih amel,
Sakınsa kendini gûnahtan şüphesiz.

Bu keramet, bu şerafettir ona,
Nasip eder Hûda, ulaşmayı didarına.

Ey Hûda, nasip et didâr-ı yârı,
Mümine aşikâr evvel, sonra cârî³²¹.

Bu cennet ehlinden bir kimse, ey can,
Ederse arzu didâr-ı rahman.

Melekler o dem burak atlar getirir,
Uyanları³²² altınla, inciyle süslenmiştir.

210. Müjde ile derler, aradı Hak,
Mutlu olup,onlara tutarlar doğruluk.

³²¹ Car: Haber, havadis.

³²² Uyan: Deriden kesilip atın başına takılan esbap.

Bu misafirhaneye düşerler o dem,
Yerler türlü nimetler, olurlar şâd u hurrem.

Selam gelir Hüda-yı bînazirden³²³,
O misafirlere, hayyıl-kerimden.

İşitirler kulak ile selamı,
Bu mihmanhanede olur tamamı.

Ağlayan gözlerle görürler Hüda'yı,
Şüphesiz benzeri yok, lâ mekanı.

215. Cihan içre cemalini Tanrı'nın,
Dolunay gibi görürler ehl-i nazır.

Bize vacip etmiştir bilmeyi ,
Özü bilir kendini göstermeyi.

İlahî, lütfunla didarını ver,
Yüreğimize bunun şevkini ver.

Sual etti resulden haberler kabul edenler,
Nasıl olmuştur bu cennet içinde ağaçlar.

Nebi dedi ağaçlar şöyle bitmiştir,
Acayip zinet ile orada tutmuştur.

220. Kurumaz budağı, yaprağı dökülmez,
Tükenmez meyvesi, hiç fani olmaz.

³²³ Bînazir: Eşi benzeri olmayan.

Ki Tuba'dır ağaçların bülendi,
Hem de cennet içinde ercümendi³²⁴.

Onun aslı ak dürden yapılmıştır,
Ortası da onun gümüştendir.

Budakları zebercedden imiş,
Onun yaprağı altın, gümüşmüş.

Ki yetmiş bin budak var o ağaçta,
Yapışmış her budağı, sanki arşta.

225. Ki onun budağı göklere yetişmiş,
Hüda kudreti ile öyle yaratmış.

Cennetin tamamına gölge salacak,
Ki cennet ehli ondan serinlik alacak.

Dalları lezzetli meyvelerle dolar,
Bu cennet ehli ayş u aşret eyler.

Ki her dalda yetmiş bin varak var,
Her birinde yazılıdır: La ilahe illallah.

Eğer söze inanırsan budur söz,
İnanmasan, o günü bekle açıp göz.

230. Gel dördüncü semayı seyr et,
Onun ışığı cümle âlemi tutar.

³²⁴ Ercimend: Muhterem, şerefli, itibarlı.

Yine cennet içre çoktur ağaçlar,
Gümüş ve tamamen altındandır onlar.

Dallarının bazısı altındır,
Gümüştür bazısı, sözden anla mazmun.

Ağaçlar ki bu dünya içinde bitmiş,
Dibi yerde, dalları gökyüzüne yetmiş.

Onun için dünya teklif yeri imiş,
İnanmadı bunun için ehl-i teşrif.

235. Bu cennet toprağı misk-i anberdir,
Yine çeşit çeşit güzel kokular vardır.

Nehirler su, süt ve baldır,
Diğerinin adı hamr, şerbeti helaldir.

Yel eser cennette hoş, mülayim,
Değer yaprakları birbirine her daim.

Çıkar orada onlardan taze avaz,
Düzenlenmiş gibi olur sanki bin türlü saz.

İşiten yoktur insanlar ve cinlerden,
Bu dünyada ona benzeyen hoş nağme .

240. Bu sazların avazını dinleyenler,
Lezzet alıp onlar sus olurlar.

Olur hürrem işte bu türlü avazdan,
İşittim bu sözü dostlardan.

Ey Hüda, rahmetinden etme mahrum,
Bizi koyma iki alemde senden mahrum.

Ali'den feth-i bâb oldu bu ikbal,
Resulden nakledip o sahib-i hâl.

Dedi cennet içinde bir ağaç var,
Göz kamaştırıcıdır, faydalı meyveleri vardır.

245. Dibinden at çıkar, kanatlı olacak,
Eyeri ve uyanı zinetli olacak.

Süsleri dür ile yakuttur onun,
Tezek salmaz, ta ki bevl de etmez.

Hüda'nın dostları binecekler ona,
Muhakkak o atlar uçar cennet içinde.

Ayak üstünde onları gören halk der, ilahî,
Giydirdiğin senin başa devlet külâhı.

Bu kullara nasip edip sen bu zaman,
Sebep nedir, bize bir eyle ilham.

250. Hüda diyor kullarına bu hitabı,
Olur yani suallerinin cevabı.

Namaz onlarda alışkanlık, sizde uyku,
Onlarda vardır oruç, sizde ise yeme içme.

Onlar çok çalışıp Hak hizmetinde,
Sizler ise hep vefasızlığın hizmetinde.

Ten ve canlarını Tanrı'ya sarf etti onlar,
Benim buyruklarımı güzelce tuttu onlar.

Hoş hitab onlara ulaştı Hak'tan,
Keramet nasip ettim bu sebepten.

255. Onların adını veli kılmıştır katında,
Ezelden sevmiştir onları hazretinde.

İyi nasihattir bu sözler bilene,
Bilip canı ile rağbet edene.

İlahî, kullarına dostunu ver,
Edip ihsan cennet gülzârını ver.

Nasip et güzel cennetini kuluna,
At binip orada uçmayı kuluna.

Resulden bu söz açıldı,
Sevdiği ümmetine bu sözü dedi.

260. Dahi vardır cennet içre bir ağaç hem,
Onun meyvesi çoktur, ey yar-ı hemdem

Lezzetlidir baldan ve yumşaktır köpükten,
Dahi pakize paktır pak müşkten.

Yedirmez meyvesini kullarının çoğuna,
Meğer yedirir yalnız dindar kullarına.

Dindar ol, dindar ol, dindar,
Dindarlara şöyle olur ihsan.

Bütün işlerin başı bil namazı,
Namaz getirecek sekiz cennette yazı.

265. Namazsız kullara o gün zemistan³²⁵,
İşi müşkül, açılmaz bend-i zindan.

Ey Hüdavend Müslüman eyle bizi,
Ehli imana dahil eyle bizi.

Yaman yoldan, yaman yoldaştan, ey Hak,
Sana ısmarladım işimi mutlak.

Çekerim her zaman dert ile ahı,
Bu ahımı etme beyhude, ilahî.

Haber içre resulden inciler saçıldı,
Uyandı can, gönülden zen³²⁶ açıldı.

³²⁵ Zemistan: Kış, kış mevsimi.

³²⁶ Zen: Kadın

270. Dedi, yarattı Hak Huri kızlarını,
Ki dört renkten, ey adam onları.

Biri ak, biri yeşil, biri sarı,
Birisi büyük köşkün leyl ü neharı³²⁷.

Bedenini safran ve müşkten etmiştir,
Dahi kâfur-ı anberden yaratmıştır.

Saçı hurinin karanfilden, diyeyim,
Bu hem hoş kokulu zinettir diyeyim.

Ayak barmağından başına kadar,
Hoş kokulu safrandır ey ay yüzlü.

275. Tüm bedeni güzel kokuludur,
Bedenden ta boyunga misk-i anberdir.

Boyundan ta başa kâfurdan³²⁸ olmuş,
Acayip kudret ile hoşça düzeltmiş.

Görenler göz ayırmaktan beridir,
Ne kadar vafsetse ondan ileridir.

Tükürse bir kere dünyaya o huri,
Olurdu misk, cihan cümle püre-pür.

Yazılı sinesinde yeri adı,
Hüdanın adlarından hem bir adı.

³²⁷ Leyl ü Nehar: gece gündüz.

³²⁸ Kâfur: Uzak Doğuda yetişen ıtırı kuvvetli bir madde.

280. İki gerden arası dört ağaç yol,
Bu sözden mana anla, ehli makul.

Yücelikte acayip ziba mehrû,
Görürse göz onları can u dîlcû³²⁹.

Ki her elinde on altın bilezik,
Taki her parmağında şunca yüzük.

Her ayakta yine on burması var,
Tamam o lü'lü'-ı cevherden, ey yar.

Ne buğday istesen, onda muhayya³³⁰,
Olur öpmek ve kucaklamak temaşa.

285. Deme, ey kimse ehl-i maânî,
Gönülден tutsa dost işte bu cihanı.

Ey Hûda, ma'ni gözlerini güşâd³³¹ et,
Ki gönlümün hanesini ondan abat et.

Umut benden, kerem senden Hüdaim,
Beher hâl üzre et lütfünü lütf-i daim.

Rivayet İbn-i Abbas'tan edilmiş,
Etkileyici sözdür resuldan nakledilmiş.

³²⁹ Dîlcû: Gönül arayan, gönül çeken.

³³⁰ Muhayya: Yüz, vech.

³³¹ Güşâd: Açma, açılış.

Dedi, cennette gördüm bir acayip huri,
Dediler adını onun Lenite'dür.

290. Yaratmış Tanrı dört nesneden onu,
Ki anber, misk, kâfur ve safran.

Ki canlı suyundan balçıkla sulanmış,
Acayip zîb u ziverden yaratmış.

Ve huriler onun aşkıyla vallah,
Ki görsek deyip ederler zâr-ı nalah.

Eğer bir tükürse şurdaki denize,
Suyu olur şekerden daha şirin.

Gören ayrılrsa, gündüzü olur gece,
Kebap olur ciğeri, kan dolar.

295. Yazılı sinesinde işte bu hat var,
Bana her kim ki çift olmak ister.

Devamlı o, Allah'a ibadet ile olsun,
Heva ile hevesi artadursun.

Sabah kovsun uykuyu, ağlasın,
Hüda'dan istesin dostun yardımını.

Ki o lütuf ve kerem sahibidir,
Onun katında âlem âlemdir.

Ki yoktur asilere başka çare,
Onun bir zerresini, bil yüz binlerce.

300. Bitmez elini tutma ümidi,
Ümitsiz olmayın demiştir sözünde.

Haberdir İbn-i Mesut'tan bu akval³³²,
Resulden nakletti sahib-i cemal.

Adn cennetini Hak o dem yarattı,
Ki Cebrail'e kudret emrini ulaştırdı.

Dedi, var, cenneti seyret bu saat,
Yetiş, kullara olmuş neler şefaaf.

Ki Cebrail varıp tavaf etti tamamını,
Hayretle gördü bostan ve lalezârını.

305. Ki anlatır bülbüller dil-i lâl ile,
İşitenler keyifli olur anlattığında.

Gezdi seyredip o Hak emiri,
Gördü, dinledi zîb ü zîni.

Yoluna çıktı bir cariye,
Tebessüm etti Cebrail'e.

Onun ağlamasından cennetin,
Tamamı yankılandı,

³³² Akval: Sözler.

Çöktü, Cebraille secde etti,
Yüz vakarla ona cilve etti.

310. “Kaldır başını!” deyip, nida etti o cariyeye,
Niye secde ediyorsun, gel, bak bana.

Görüp o dem onu tan³³³ etti bisyar³³⁴,
Acayip zinetlemiş kudretli cebbar.

Bana bakıp o dem dedi ki,
Kimin için yartmıştır Hak beni.

Bilir misin, bana bir et izhar,
Nasıl kullar olacak bana yar.

Cevab verdi Cebrail işte bu dem,
Bu işlere benim dânişim³³⁵ kem.

315. Sonra kendisi bana anlattı,
İşit deyip cevabını verdi.

Yaratmıştır onun için beni Hak,
Nasip etse Hüda her hâlde mutlak.

Heva ile hevesten olsa o dur³³⁶,
İstirap görmese ondan kimse ta mûr³³⁷.

³³³ Ta'n: yerme, ayıplama.

³³⁴ Bisyar: Çok.

³³⁵ Dâniş: Biliş, bilgi, ilim.

³³⁶ Dûr: uzak

³³⁷ Mûr: Karınca.

Her zaman nasibini arar olsa,
Nasibini istese, her nerde olsa.

Ben onun çiftiyim deyip verdi cevap,
Eder cennet için bağrını kebab.

320. Katı hâldir nasip bir kula tutmak,
Acıyı herkesten kim tek yuvıtmak.

Beğenir gördüğü ne olsa her ne zaman,
İçerse zehr-i zakkumu bilir şeker.

Cihan içinde de nâhoş, ona hoştur,
Başkalarına hâl hatır sormuş.

Hüda'nın kahrı, lütfü yanında deñ³³⁸,
Beraber görünür ona da ren.

Beraberdır ona sevmek ve övmek,
Tayin³³⁹ bir er işidir yükünü çekmek.

325. Bu hâli nasip et has kullara sen,
Şeriat ver Müslüman illere sen.

Haberdar et tarikat yollarından,
Mededhah³⁴⁰ et hakikat illerinden.

Hakayık ehlini omuz et garibe,
Gönül dünyasını tutmasın Habibe.

³³⁸ Deñ: Eşit, denk, aynı.

³³⁹ Ta'yin: ayırma, belli etme.

³⁴⁰ Meded-hâh: Yardım isteyen, sığınan.

Ulaşır cihanda canından geçenler,
Özünü yok edip canından geçenler.

Haberdir o resulden, dinle, ey can,
İşitse inanır ehl-i iman.

330. Dedi, gördüm sekiz cennet içinde,
Bina eder melekler köşkler orada.

Biri gümüş, inci, biri altın,
Düzeltiler binasını zinet ile.

Şaşırdım o an, binadan çekildi el,
Baktılar o zaman etraflarına.

Sual ettim niye uzak durursunuz,
Kâh uzak olup, kâh el vurursunuz.

Dediler, zikre dursa bu köşkün sahibi,
El çırparız durup, biter onun binası.

335. Ne zaman o zikirten uzak olduğunda,
Binadan el çekeriz biz de o anda.

Devamlı Hakk'ı zikret, ey bahtı hoş yar,
Senin işini de daim etsin melekler.

İşin bitmez eğer gafil yatarsan,
Yazık, gaflet ile ömrünü geçirsen.

Hüda'ya bendelik et, ey hiredmend³⁴¹,
Zikirde lezzet al şeker gibi kand.

Haber geldi, dinle sözümü,
Eğer bir müddet hür bilsen özümü.

340. Kim ki oruç tutsa Ramazan ayı,
Hüda ona nimet verir binlerce

Her gününe o güzel hurilerden,
Hüda verecek, işit ey can-ı şeyda.

Süslenmiştir onlar altın ve dür ile,
Görmemiştir kendinden başkasını da.

Ki her huriye tahtlar kurulmuştur,
Kızıl yakuttur, ey bahtı bitmiş.

Her taht üstünde yetmiş döşek var,
Muhabbet ile yerime orada serer.

345. Yine bin cariyesi var her hurinin orada,
Ki altından varak vardır onların elinde.

Onlar zinet ile orada duracak,
Müminlere hizmet edecek.

Kim ki tutarsa orucunu,
Bu şevketleri ona verecek Hüda.

³⁴¹ Hired-mend: akıllı, anlayışlı.

Eğer kul isen, gününü boş geçirme,
Lanetli şeytanın kavline de uyma.

İnanıp ayrı kalma, gel, böyle huriden,
Biter iş değil işte bu huzurdan.

350. Vefasız dünyanın kemdir huzuru,
Biten iş yok, her şey cefadır kuru kuru.

Haberdir Mustafa'dan bu söz, ey yar,
İman mumu olan elbet tasdik eder.

Acayip sahra sıratının arkasında,
Ki pakize ağaçlar vardır orada.

Dibinden her ağacın iki derya,
Akar gider hem cennete doğru.

Biri cennetin sağından, biri solundan,
Yaratmış lütüf ile Hak böyle çölden.

355. Sıratın mümin iller için geçerler,
Çokça susayıp o sudan içerler.

Hesap yerinde o gün durur,
Tozup toprak, meşakkatlar görür.

İçtikten sonra, yettiğinde sineye su,
Hayali, saç ve kaş gidecek yaman hu.

Bu sular ki ne zaman karnına varır,
Necaset, bevil, gaz ondan ayrılır.

İçini de dışını da pak eder o su,
Eser kalmaz kötülükten hiçbir hücresinde.

360. Gelir onlar, yine bir havuza diğer,
Düşer havuza, olur nazik bedenler.

Derisi yumşak onların ipek gibi,
Yüzü olur tamamen dolunay gibi.

Kokar pakize gibi misk-i anber,
Ki hoşbûlukta³⁴² onlar ta seraser.

Tümü bab-1 cennete gelirler,
Görüp orada teferrücler³⁴³ ederler.

Kızıl yakuttan binası öyle hoş ev,
Olup hoşvakit hemen derler ki hey hey.

365. Bakar her biri o dem bab-1 cennete,
Açar kapı, geldi deyip eshab-1 cennet.

Çıkar huriler sevinip o dem, ey yar,
Ki her birisi kendi erini kucaklar.

Söyler o huri: Severim sen durursan,
Rabbim razıysa ben de razıyım senden.

³⁴² Hoşbûy: güzel kokma, iyi kokma.

³⁴³ Teferrüc: Açılma, ferahlama.

Koyarım yok elimden şimdi asla,
Onları birbirine o gand-ı şekeriz.

Girerler cennet evine selamete,
Sever yarı ile varını tamamen.

370. Ne hoştur ki geldiğinde çiftinin çıkması,
Sevgili yar deyip, şirin söz ile bakması.

Verir her mümine bir köşk orada,
Ki yetmiş taht kurmuşlardır içinde.

Ki her tahtta yine yetmiş döşek var,
Her birinde yetmiş huri uçar.

Ki her bir huri yetmiş ipek giymiş,
Ayaklarını döşek üstünde koymuş.

Bu ipeklerin dışından görsen o huriyi,
Bacakları ve ayakları görünür.

375. Eğer tasvir etsem bu hurileri ben,
Ki hayran kalırsın, ağzını açarsın sen.

Yere düşse onların saçından bir gül,
Kaplarsın bu yeri misk kokusu.

Ey Hüda, işte bu hurilerden nasip et,
Bizi mümin kullarından hasib³⁴⁴ et.

³⁴⁴ Hasib: Değerli, itibarlı, saygın.

Bu kalbim, unutmayı safi et,
Kulum de, kul gibi ayakta tut.

Resul dedi bu sözü, dinle, ey can,
İnansan sende olur nur-ı iman.

380. Tüm cennetin içi aydınlanmıştır,
Sanki yağmış gibi nur üstüne nur.

Bu cennet ehli yatmaz o mekanda,
Ne gün olur, ne ay, ne gece orada.

Ne uyku olur, ne de ölüm var,
Onun için uykudur ölüm ile yar.

Toparı yedidir cennet taşının,
Çevirmişler onlarla bu cennetin çevresini.

Gümüştendir bu ilk toparı,
İkincisi altın, ey merd-i kâri.

385. Yakuttur üçüncüsü onun hem,
Dördüncüsü lü'lü'dür cana merhem.

Beşincisi dür, altıncı zeberced,
Yedincisi nurdur, ey ferzâne ferzend.

Ki beş yüz arası her toparın,
Dedim, budur ki olsa itibarım.

Nasip et kullara görmeyi, ey Hak,
Görüp içeriye girmeyi, ey Hak.

Yine cennet ehlinden söz edeyim,
İşit onların vasfını diyeyim.

390. Eğer nasip ederse Hak kuluna,
Salar gönlüne, getirir diline.

Mücerred nevcivandır³⁴⁵ cennet ehli,
Kusur olmaz, yaman tüy bitmez asla.

Oradaki erlerdir yaş burutlar³⁴⁶,
Yüzünde kaşı ile kirpiği var.

Çekilmiş sürmeler hem gözlerine,
Biten tüylerde yumşak özlerine.

Kadın erkek ayırmak olmaz orada,
Meğer taç vardır kadınların başında.

395. Onların tacı horoz tacı gibi olur,
Bedenler bu nişane ile bilinir.

Burnunda kaşında koltuğunda,
Tüy olmaz, bu sözü iyi dinle.

Başında tacı olur, kaşları hem,
Ki onbeş yaşta olur yaşları hem.

³⁴⁵ Nev-civan: taze, genç delikanlı.

³⁴⁶ Burût: Bıyık

Yaşlılar yiğit olup bir değere gelir,
Çocuklar büyüüp bu yaşa yeter.

Avazda Davut'un avazını Hak,
Verir Yusuf cemalını, dinle mutlak.

400. Cihan halkına vermiş yüz cemalini,
Bu doksan dokuzunun Yusuf'a hâli.

Bölüp birini başkasına vermiş,
Gören, kudretini aşikâr görmüş.

Kadını, erkeği bütün cemalliği,
Ayrıca surette, sıratla kemalliği.

Gören aşık olur böyle cemale,
Ki asla bakma bu mülk-i mala.

Ki günbegün cemal-i hüsnü artar,
Tutar zib ile zinetler seraser.

405. Nasıl artar haremlerinin cemali,
Bu dünya aşiretinde olsa hâli.

Ki asla olmaz endişe, kaygı,
Olur pişe onlarda yeme içme.

Giyip ipekler, hoşça devran ederler.
Burak atlara binip, seyran ederler.

Varıp Kevser suyundan hoşça içerler,
Öpüp sevgilileri ve hurileri kucaklarlar.

Desem, her bir kişi orada içer, yer,
Hüda yüz kimseye orada kuvvet ver.

410. Cima etse eğer sevgili ile hem,
Ki olmaz, lezzeti yüz kimseden kem.

Kadın erkek bu dünyada sevilir,
Bu şehvet lezzeti ile öpüşür.

Muradı birbirinden olsa hâsıl,
Mell olur bilir bu sözü akıl.

Cennet ehli birbirini kucakladığında
Hayâ perdesi aradan çekildiğinde.

Sevgi ile o halet yapışır,
Ki lezzet ile birbiriyle birleşir.

415. Ki asla birbirinden ayrılmaz onlar,
Seksen yıl geçer, bir kez yorulmaz onlar.

Derler ki bu dünyadaki elli bin yıl,
Cennette bir gündür, onu bil.

Her gün yeniden cima etse onlar,
Bikr³⁴⁷ bulur bu huri kızlarını onlar.

Ey Hüda, mümin ehlini bigüman et,
Bu tarifini işitse şadıman et.

³⁴⁷ Bikr: dokunulmamış, kız oğlan kız, genç kız.

Bu can-ı gönül müştaki olsun,
Dilekleri bu mülk-i bâki olsun.

420. Bu söz ki İbn-i Abbastan düzüldü,
Candan kulak açan bu sözü bildi.

Hüda'nın dostudur meyveler eken,
Yemekleri ve arzuları kalp ile diken.

Gelir onlara yetmiş bin cariye,
İşit bu sözleri, gel kudrete bak.

Getirirler inci, yakut o vakit orada,
Ki yetmiş bin örtülerin sayısı orada.

Ki her handa bin altın kap olur,
Kimini vesfetmekte tabi olur.

425. Her kap içinde yetmiş bin yemek var,
Tamamen rengi başka, görmemiş nar.

Ne tabaklar pişirmiştir onu,
Ne de kazan içinde kaynamıştır.

Veliyken kudret ile “ol” dedi Hak,
Cefasız, zahmetsiz oldu mutlak.

Veli yer işte bu türlü yemekleri,
Kadını ile hoşvakit geçirerek.

Yemeklerden yerken orada,
Havadan kuşlar iner, sesleri yankılanır.

430. İşte bu yerin bağı üstünder dururlar,
Ki kanat çırpıp yankı ederler.

Derler, ey veli, kuşuz, uçarız,
Ki kâfur, selsebil suyunu içeriz.

Ccennetin yeriz ot ve suyundan,
Yeriz türlü renkteki güllerinden.

Acayip pakize etler bizde mevcuttur,
Sizin için Hak bizi yaratmıştır.

Arzu edince orada müminler,
Düşer han içine işte bu kuşlar.

435. Hüda izni ile kebab olurlar,
Onu yiyip hoşça iltifat ederler.

Dirilip yine kuşlar kudret ile,
Uçup gider acayip zinet ile.

Kemal-i kudreti çoktur Hüda'nın,
Açıp canla gözünü, bak sağa sola.

Nasıl kudret ile âlem düzmüştür,
Bilen bahr-ı irfanı yüzmüştür.

İlahî, yardımınla aç gözümü,
Ki esrar ilminden alsın mana.

440. İlahî, ilet doğruca Hak yoluna,
Özümü yetiştir hakikat menziline.

İlahî, çare ver çare biçare kuluna,
Ulaştır menzile, koyma ihtiyara.

Bu kul der ki sözlere sözüm yok,
Utançlık içindeyim gözlere gözüm yok.

Bu cennetin yemekleri fani olmaz,
İçilir, yenir asla sayısı olmaz.

Misali dünyada Kur'an dur bunun,
Bilip bildirmek ile tükenir mi.

445. Kemik olmaz etinde, meyvede çiğ,
Dahi olmaz o yerde hastalık.

Yine sıcak, soğuk o yerde olmaz,
Mülayim yel eser, asla azalmaz.

Ölüm yok, kaygı yok, endişe yoktur,
Gece gündüz asla iş yoktur.

Acayip pakize yerler, ehl-i keremlik,
Tevazu ile birbirine muhteremlik.

Elbet beyhudedir bu sözler,
Temaşa ile zevk eder onlar.

450. Yine dedi peygamber bu kavli,
Lezzetli meyveler yer cennet ehli.

Olur güzel kokulu yiyen ve içen orada,
Kâfur ve misk gibi her yediğinde.

Misali dünyadaki bebeğe benzer,
Nice müddet ana karnında bekler.

Sorar kan göbeğinden, ta olur sir³⁴⁸,
Temiz ve pak tutar onu takdir.

Ki yoktan yaratan Malik'in var,
Eğer görürsen gözün var.

455. Tanı nefsin evvel, sonra Hak'kı tanı,
Hakayık adlı özünle birlikte.

Kendini bilip, aşağı tutan velidir,
Veli kul şüphesiz cennetin ilidir.

Mümin Müslüman kimse dargınlık tutmaz,
Bu dargınlık ehli şüphesiz dine uymaz.

Kendini bilmeyen tutmuştur kin ve dargınlık,
Ki asla olmaz ehl-i dine dargınlık.

Müminlerin gönlü tereddütlü ise,
Münafık ise, gönlü pak değildir.

³⁴⁸ Sir: Tok, doymuş.

460. Behişt vasfı tamam oldu bu yerde,
Selam benden yetişsin ehl-i derde.

Arap, Farsî dilinde bilgim yok,
Araplar, Farsîler ile işim yok.

Bunu Türkî dostlara nazım düzdüm,
Dua ile anarlar deyip niyet ettim.

Beni ayıplamayınız, ey Türkî dostlar,
Yağmur çok az da yağsa yine ot çıkar.

Bu aklımın erdiğini nazmettim işte,
Perişandır bu gönlüm yüz bin işte.

465. Cihanda çoktur şevketli molla,
Arap'a, Fars'a kuvvetli molla.

Onların bildiklerine ermedik biz,
Sohbetlerini bile görmedik biz.

Görüp ayıplamasınlar bu nazm-ı lengi,
Tutup bahsetmesinler bize cengi.

Biz bildiğimiz nasihatı öğüdü, ey yar,
Bu Türkî dostlarımıza anlattık.

Uzak derya suyundan olmasa sud³⁴⁹,
Diledi onlar bizden maksûd.

³⁴⁹ Sud: Fayda, kazanç.

470. Bu hâlimizle söyledik biz,
Ki yergi süngüsünde gözlendik biz.

Gerektiği kadar söz söyledik,
Kendimizi yergi okuna koyduk.

Suyu çok olan yerde az suya,
Kimse bakmaz, kulak ver buna.

Ta ki o az su çölde olsa,
Onu susuz kişi kaba alırmış.

Benim nâbûd³⁵⁰ suyum deyip alan yar,
Bu alçaktan elbet şüphe eden yar.

475. Bulursun itikadını bu çölde,
Yağar rahmet suyu kah kah bu çölde.

Acayip olmaz gezerken karınca çölde,
Harman yerine yolu düşse.

Gözü yok serçeye söylense de çok,
Düşerse dariya acep yok.

Beni ayıplama, ey kuvvetli dostum,
Gizli koymayıp çıkardım tüm varımı.

Utanmaz varını veren demişler,
Kendi bilecek reva etmeyin demişler.

³⁵⁰ Nâbûd: yok olan, bulunmayan.

480. Ümidim sizden yemektir nevcivanı,
Bulabilse diyemez kul canı.

Bihamdillah tamam oldu bu takrir,
Ki bin yüz yetmiş olmuştur tahrir.

“Behiştname” koyuldu iş buna ad,
Düzeltilmiş nazm onu miskin-i Azad.

483. Yazan ve okuyan, hem de dinleyen yar,
Bulur şüphesiz cenneti, görmez nar.

Temmetil-Kitap
Bi-evnil-melekil-Vahhab
Vallahı a’lam bis-sevab.

2. 3. İsimsiz Eserleri

2. 3. 1. Mesnevi

Hamdosun, şükrolsun o Hakk’a
Can verdi bir avuç toprağa

Çok güzel bir suret yarattı o,
Verdi can ve adlarını öğretti o.

Zikr-i sübhan ile açtı o,
Sevdi Hak onu açık ve gizliden.

Dahi bir güzel yüzü ona gönderdi,
Ayş-u aşret ile onlar yaşadı.

5. Birbirine ynaşmayı etti sebep,
Verdi onlara çokça evladı Rab.

Öyle iken, doldu bu cihan,
Mü'min ve kafır ile yahşi yaman.

Aşikâr etti, beni bilsinler dedi,
Emredilen kulluk bana edilsin dedi.

Bizden ötürü oldu faydalı her şey,
Bizi Hak kendinden etti hay.

Karnımız doydu yiyip nimetlerini,
Kullar iyi bilse onun nimetlerini.

10. Bu cihan bir nimet evidir,
Kendi onun hâkimi, sultanıdır.

Kullarına kısmet eden Kasım o,
Ne verirse kullarına hakim o.

Kısmet etmiş herkese rûz-ı ezel,
Artık almaz eylese de yüz amel.

Kullara layık budur kanaatkar ola,
Nefis itini koyvermeyip mani ola.

Has kuludur, o Allah resulüne,
Hak bilib gönder salâvat canına.

15. Dostlarını dost, düşmanını düşman bilen,
Oturur onunla mahşarde şefaatine nail olan.

Elbet şehadet zikrini söyler dili ile,
Hem dahi kalbi ile tasdik ede.

Beş namazını Hak için kıl müdâm,
Oruç tut sıdk ile mâh-ı siyâm³⁵¹.

Hem zekat ver malından eda ile,
Hacca git güvenilir helal malın ile.

Kullarına yardımı etr, ey Hüda,
İki âlemde etme muztarib, ey Hüda.

20. Kullarının daima sen dostusun,
Nasip et aşığa didarı sen.

Kul olsan Tanrı'ya et kulluk,
Ruz-ı mahşer çekme utançlık.

Benliğini öldür tut Hüda'nın farzını,
İbadetini yap, öde borcunu.

Hem dahi tut resulün sünnetini
Canınla tut o erin hizmetini.

Vacib olmuş tutmak emrini, ey veli,
Tanrı'ya iletir seni sünnet yolu.

³⁵¹ Mâh-ı siyâm: Oruç ayı.

25. Farz ile sünnetini tut ehl-i has,
Ruz-ı mahşer korkudan olursun halas.

İki adil olsa davada hazır,
Kadı davasını kolayca bitirir.

İşte farz ile sünnet iki adil güvâh³⁵²,
Şahitlik ederlerse kabul eyler ilah.

Bu ikisini kim tutmasa geçmez sözü,
Kulunum ben demeye olmaz yüzü.

Kullara gereken iman, sonra namaz,
Vasf-ı hâlini, gel, işit, ey ehl-i raz.

30. Tanrı'nın hoşnutluğudur beş namaz,
Hem meleklerin dostluğudur beş namaz

Bu namazdır enbiyaların yolu,
Marifet bostanının açan gülü.

Bu namazı, bil her zaman asl-ı iman,
Kim kılarlsa gönlünde kalmaz güman.

Hem dualara icabettir namaz,
Hem dahi ibadetlerin makbulüdür namaz.

Rızkına dahi bu namaz berekettir,
Hem bedene de bu namaz rahatlıktır.

³⁵² Güvâh: Şahit, tanık.

35. Hem kurtuluşudur tüm mü'minlerin,
Hem sitem edicisidir cinlerin.

Olur, sahibine şefa'at edici,
Hem dahi dertlilere el tutucu.

Hem ışık olur yine kabir içinde bil,
Ta kıyamet oluncaya, ey ehl-i dil.

Hem ulu mahşer gününde bu namaz,
Gölge olur üstüne, ey dil-nevaz³⁵³.

Başına taç, vücuduna olur libas,
Korur sıcağdan seni şüpesiz.

40. Nur olur altında yürüyen,
Yetirir menzil makama bîgüman.

Perde olur cehennem ile arada,
Ateşe yaktırmaz sahibini, ey dede.

Hak Teâlâ yanında olur delil,
Hak bağışlar onu iyi bil.

Hem tevazu derecesini kılar ağır,
Koymaz asla namazını, ey sagîr³⁵⁴.

Hem sırat üstünden selamete geçirir,
Hem dahi cehennem alevini söndürür.

³⁵³ Dil-nevaz: Dost, sırdaş.

³⁵⁴ Sagîr: Küçük çocuk.

45. Elbet cennet sarayına girdiğin mahal,
Bu namaz anahtar olur bikâl u kâl.

Bu beş namazın o cihan içinde seni,
Maksadına yetirir, sakın bırakma onu.

Beş namaz hem din evinin nurudur,
Beş namaz cennet evinin hayıdır.

Beş namazdır ziyneti dünya ve dinin,
Beş namazı kıl, din evini sakla emin.

Yaktı dinini kim namazını terk eyledi,
Ya da dilinde lafz-ı küfri söyledi.

50. Ey Müslüman, yakma dinini, kıl namaz,
Kalma kış gününde, iste yazı.

Faşlı-Diğer

Bir hayırlı ibadetindir,
Beş namazını koyma;
İki âlem rahatındır,
Beş namazını koyma.

Beş namazını terk eden,
Olur, habisler habisi,
Ey Müslüman, ziynetindir,
Beş namazını koyma.

55. Elbet namazını bırakan,
Eksik olur onu terk eden,
Ey yigit, mühim ibadettir.
Beş namazını koyma.

Kim namazını terk eder,
Odur şeytanın eşeği,
Ardın, arkan nusratındır,
Beş namazın koyma.

Tanrı, Hak diyen namazını,
Terk eder mi dünyada,
60. Hakk'a edilen hizmettir.
Beş namazını koyma.

Beş namazını kılanlara,
İkramda bulunur cümle melek,
İzzetindir, izzetindir,
Beş namazını koyma.

Kulluk eyle deyip,
Yaratmış Tanrı seni,
Kullukta minnetindir,
Beş namazını koyma.

65. Her kişi kılsa namaz,
Cennet onu arzu eder,
Cennet içre nimetindir,
Beş namazını koyma.

Bil nasihat sözlerimi,
 Hak kullarına, ey Azad,
 Elbet ki âlem himmetindir,
 Beş namazını koyma.

Kalen-Nebi Alayhisselam

İşte bu peygamber sözüdür, ey civan,
 Sıdk-ı ihlâs eyle açık ve gizliden.

70. Her kişi Allah resulünü hak bile
 Bu hadisini onun tasdik ede.

Kim ki terk eylese bir vakit namaz,
 Kendini öldürdü bıçaksız bîniyaz.

İki vakit terk eylese kimse onu,
 Öldürmüş olur nebilerin tamamını.

Kim ki eğer terk etse onu dört kere,
 Zina yapmış olur yetmiş kere.

Kim ki koysa beş namazını dünyada,
 O kişiye Tanrı eyler nida.

75. Der, sen benden ve ben senden beri,
 Çık cihandan, iste başka yeri

Tutmadığın için emrimi oldun irak,
 Var mı Tanrı'n benden başka yahşirak.

Tanrı'sını bilen namazını koymaz,
Kasten o lanetli iblise uymaz.

Ki yaratsa, perveriş kılsa sana,
Eylemezsin niçin hizmet ona.

Yol verirsin düşmanını önder tutub,
Yaratanın razılığını unutub.

80. Kim sahibini dost bilir dostunu sever,
Düşmanını düşman bilir, dahi kovar.

Hak yolunu tut, ey yigit başka yolu bırak,
Hak sözünü tut, azdıran şeytanı bırak.

Kullarını doğru yola sal, ey zül-celâl,
Yardım et ver onlara rızk-ı helâl.

Kullarını kılmasan uyanık kendin,
Mesttir onlar etmesen akıl sahibi kendin.

Kullara farz edildi bu beş namazı,
Kim eda eder olur arz-u niyazı.

85. İhtiyat ile teahret eyle,
Tanrı'na halis ibadet eyle.

Vacib u sünnet edeb erkânları,
Sıdk ile yerine getir onları.

Uzak tut gösteriştin gönlünü,
Hem temizle gönlünün kirini.

Dünya işinden ayır özünü,
Tanrı dergahına çevir yüzünü.

Hem rüku hem secde hem de huşu,
Çaresizlik içinde ol huşu.

90. Kulluk et ona canın ile
Sırdaş ol kudretli sübhanın ile.

Bu şekilde hizmetini kim bitirir,
O kul kendini dergâhına yetirir.

Hak kabul eder namazını o kulun,
Hacetini eder reva, şüphesiz bilin.

Bu şartlar ile onu kılmasa,
Sıdk-ı ihlâs ile kulluk etmese.

İstese yardımını eder kabul,
Reddedip adaleti ile eğer tutsa o.

95. Merhamet sahibi padişaktır, gücü var,
Kimi isterse kullarından bağışlar.

Olma ümitsiz rahmetinden, ey kişi,
Marifet isteyenler erkek, dişi.

Hak Teâlâ onlara eyler azap,
Etmese onlar eğer rahmet talep.

Olma gafil, talip ol Tanrı'ya:
İbadetini eğer eder sen bîriya.

O riyacı kullarını sevmez Kerim,
Elbet riya iştir kula cürm-i azim.

100. Olsa eğer eğri demir, bir altın, gümüş,
Harcına hiç kimse kabul etmezmiş.

Satın alsa kimse bir köleyi,
Olsa onun gizli aybı, ey gani.

Görse ayıbını reddeder alan kişi,
Budur ihlâssız amel kılan işi.

Mert isen et dürüst ihlâs-ı has,
Tüm korkulardan kendini et halas.

Kulluk ihlâsını kendin doğru yapmasan,
Onları sen doğru yola salmasan.

105. Elbet ne bilsin hangi yola gittiğini,
Ne dediğini ve ne ettiğini.

Resul Sallallahu Alayhi Ve Sellem Dedi ki

O resullullah hadisini dinle,
Canı gönülden manasını anla.

Kim tahâret yetirse bîsâz u bâz³⁵⁵,
Vakt-i evvelde konup etse niyaz.

³⁵⁵ Bisaz: hilesiz; baz: tekrar, yeniden

Hem rukûyu hem de secdeyi bil ihtimam,
Acizlik ile biçarelik etse tamam.

O namaz ak nur olup gider Hakk'a,
Der sahibine bu sözü mutlaka.

110. Saklar lütûf eyleyip Allah seni,
Çünkü itina ile sakladın beni.

Kılmasa her kim namazını vaktinde,
Hem temiz de olmaz, ey dede.

Hem rûku hem secde hem de huşu,
Olmazsa eğer bir kulda.

O namaz çıkar kararıb Hakk'a doğru,
Sahibine söyler bu sözleri.

Zayi eder o ulu Tanrı seni,
Zayi ettin çünkü ey asi beni.

115. Sonrasında bu namaz durur,
O sahibinin yüzüne döner.

Dergâhına iletmedi der Hak beni,
Cehennem içine gönderiririm ben seni.

Etmedin çünkü bana sen iyilik,
Almadın o dostlardan bilik.

Düşmanınım ben, çünkü perva etmedin,
Tanrı'nın emrettiği işi yapmadın.

Mahşer gününde senin amelin ile,
Bu özellikteki namaz eder şikayet.

120. Tutsa sıkıca bir kimse şeriat yolunu,
Hoş görür onu o gün, sever amelini.

Ameli güzel olanlar olur Hak'tan yana,
Amelleri kötüyse eğer, yüz vay ona.

Kabir Ehlinin Beyanı

Eğer girerse bir Müslüman kabir içine,
Verse o Tanrı selamını onlara.

O kabir ehli konuşup der o zaman,
Dünyadayken bîhaberdir bu civan.

Elbet riyazette eritmez nefsinin,
Gaflet içinde geçirir tüm vaktini.

125. Bu azaplar Tanrı'dan bize yeter,
Gaflet perdesi gidip alsa haber.

Bu cesette et olurdu su gibi,
Bu lif aza olurdu saç gibi.

Bunca kabir içre bize oldu azab,
Bağrımız oldu azab içre kebab.

Anmayın Şu kadar haram gezer,
Bu azabla elbet nasıl bunlar ŐiŐer.

Çok nedamet eyler onlar ah ile,
Olmadık deyip zikr-i illallah ile.

Fasıl

130. Âdemoğlu, gel, ulular pendini al,
Hak deyib özünü doğru yola sal.

Derd çekenden sor dermanını,
Öğüt alıp, azap içinde bırakma canını.

Tut azık, bil ki meşakkattir,
Kimseden gelmez sana yardım.

Azığın nedir deyip sorsan bu dem,
Elbet beyan edilsin o azık burda hem.

Geceleyin kim kılsa iki rekât namaz,
İstiğfar edip Hakk'a niyaz.

135. Tutsa oruç Hak için her mümin,
İŞte azık odur menzile iletir onu.

Merhamet eder ölüm meleği ta ki,
Canını esenlikle alır Tanrı hakkı.

Hem verir Münker-Nekir'e cevap,
Kabri içinde de ıŐıktır bîhicab.

Hem dahi yastık, döşek olur bunlar,
Vücuduna olur libas ve tövbeler.

Hem gelin gibi kabirde münis olur,
Birbirinin boynuna dolanır.

140. Hem kıyamatte o namaz ve oruç yine,
Gölge olur o kişinin üstüne.

Başına taç, ipek olur vücuduna,
Nur olur gelir devamlı o alınna.

Perde olur cehennem ile arada,
Hem ağır kılar terazini, ey dede.

Hem sıratdan yıldırım gibi geçirir,
Hem de şübhesiz cennete iletir.

Menzile yetirdi bu ak nur seni,
Kıldı sonunda cennete layık seni.

145. Yani her azık, bilin devletlidir,
O sahibini menzile yetirir.

Elbet namaz, oruç ve hayrat eylemek,
Hepsine ihsan edip söylemek.

Ahret iline budur yahşi zât,
O misafirlerini ulaştırın murat.

Ver murat yardımınla cümle kullara,
Nasip et ibadet yardımını onlara.

Padıŝahsın, lütfün çok, ihsanın çok,
Affedersin kullarının isyanı çok.

150. Katre dökse rahmet denizinden âb,
Müstahak kullaradır hayr u sevap.

Azaltma ümidimi ve hevesimi bir u var,
Elbet binlerce günahı olan bir kulunum.

Günahıma, isyanıma dök af suyunu,
Aç ihsan ile rahmet kapısını.

Ver dilime tövbe etmeye nedem³⁵⁶,
Gözlerim akıtsa dolu dolu nem,

Küçük kuldur söylüyor küstahvar,
Kış azabını çekse kim görür bahar.

155. Dinç yatar mı soksa kimi mar-ı aşk,
Ağlayıp, zâr gezmek oldu kâr-i aşk.

Amel Öğrenmenin Beyanı

Sordu Abdullah-ı Abbas'tan biri,
Bir amel öğret bana ey ulu.

Cehennem ateşinden kurtaran o amel,
Dâhil eder cennet içre şüphesiz.

Dedi Abdullah bu kişiye bunu,
Saklaman lazım bu on beş nesneyi.

³⁵⁶ Nedem: Pişmanlık.

Beşini dil ile sakla dahi,
Beşini azalarınla yap, ey ahi.

160. Beşini tut gönül içinde onun,
Hak cehennemden saklar can u tenini.

Cennete dâhil eder şüphesiz seni,
Yani tutsan işte bu on beş şeyi.

Dil ile tut dedi ki bu temcittir³⁵⁷,
Yani Hak'tan bir ulu kilittir.

Azalarınla tutacakların ise,,
Beş namazdır, beş namazdır, ey civan.

Gönlüm tut demiştim diğerini,
Bunlar sevmektir beş kişiyi.

165. Biri peygamber, dördü de dört yarıdır,
Kim severse gezdiği yeri gülzardır.

Kim tutar olsa bu on beş nesneyi,
Gam gününde kurtarır şüphesiz onu.

O ulu mahşer gününde, ey civan,
Bütün korkulardan Hüda kılar aman.

Kimde olsa işte bu beşinin vergisi,
Oraya gelir misk-i-anberin kokusu.

³⁵⁷ Temcid: Ululama, ağırlama.

Misk-i anber gibi kokar içi, dışı,
Zikri-Hak olur onun âbı, aşı.

170. Marifet bostanında güller açar,
O hakikat cevherinden inciler saçar.

Halk içinde ülfet olur onda kılık,
Âlem ehline olur o sevgilik.

İşte bu beşinin hürmeti için hepsine,
Maksadını verir o Rabb-i gani.

Her kim ki kılsa daima beş namaz,
Hak Teâlâ'dan ona gelir avaz.

Ben hocanım der ona, ki sen kulum,
Açmışam senden yana bu Hak yolumu.

175. Kıldım kolay o sırattan geçmeyi,
Cennet içre âb-ı kevser içmeyi.

Komşu ederim seni peygambere,
O sevdiğim dostum, habibim servere.

Hem dahi didrımı ederim ben nasip,
Bağ-ı cennet içre o kul olur andalip.

Dahi bu beş kelimeyi her kim tutar,
Tanrı'dan istediği her muradına yeter.

Kaçar ondan dahi şeytan,
Öldüğünde görmez hiç korku ve azap.

180. Her iki âlem devleti daim olur,
Cennet içre cavidan kaim olur.

Şeytanın Düşmanlığının Beyanı

Âdemoğlu, düşmanın şeytandır,
İsteği senden onun imanındır.

Birinin iblistir adı cinler atası,
Bîhesap cinlerdir onun potası.

O murdar şahın vardır binlerce leşgeri,
Âdemoğlunu kandırmaktır işleri.

Olma gafil, o senin yolundadır,
Hile eder, onun kastı imanındır.

185. Kurdun koyunu istediği gibi uğrunun mal,
O da senin imanını ister mah-ı sal³⁵⁸.

Et ve derinin arasını mesken tutup,
Aynı kan gibi gezer onlar birleşip.

Ten içinde bir gizli düşmandır size,
Tutmak istersen görünmez göze.

Böyle düşmandan uzak eyleyin, uzak,
Tanrı'ya daima sığınsan yok zarar.

³⁵⁸ Mah u sal: ay ve yıl.

“Tesmîne”, “Tavîz”³⁵⁹ okuyun “lâhavle” ile,
O lâînin canı kesilir bu sözler ile.

190. Tanrı’nı bir bilip, resulünü doğrulamak,
İman incisi canla başla korumak.

Kaynağıdır işte bu incinin,
Tanrı ismini daima söylemek.

Buyruğudur emrini tutmak Hakk’ın,
Yasakladığı işlerden kaçmak Hakk’ın.

Farz şahtır, vacib u sünnet vezir,
Müstehap³⁶⁰ ve edep de diğer askerlerdir.

Bıçağını tutmuş dünyanın, şahın askerleri,
Hırsız sokmaz asla içeri.

195. İşte bu dünyanın güçlü hisarıdır namaz,
Dört burçluk berk hisarıdır namaz.

Hem teharete demir kapıdır orda,
Demir olan iki şehadettir orda.

Can içinde o inciye tutsan eğerek,
O inciye iyi peyrev³⁶¹ etsen eğerek.

³⁵⁹ Ta’viz: Nazar veya kötü şeylerden muhafaza için takılan dualı kağıt, nüsha.

³⁶⁰ Müstehap: Farz ve vacipten başka olarak sevap kazanılan iş.

³⁶¹ Peyrev: izinden giden, uyan.

Emr-i Hak'tan canın ayrılmıştır,
Surat-ı ecsama girilmiştir.

Belli müddet onda can olsa eğerek,
Kabız-ı ervâh onu alsa eğerek.

200. İman incisi can armağanıdır Hakk'a,
Armağansızlar Tanrı'ya doğru ne vakit baka.

Armağansızlar yüzünden der akar,
Cehennem ateşi bunları yakar.

Hak emrini tut dünyada canın ile,
Kabrinden kalk mahşer günü imanın ile.

Ya ilahî, nasip et iman-ı pâk,
Kullarını kılma ehl-i şerâk.

Kullarına yardımını ilahi,
Et kerem, kudret sahibi padişah.

205. Kulları ile Tanrı'nın kendisi ahdeylemiş,
Uymayınız iblise düşmanınızdır demiş.

Uyarsanız kendine yoldaş eder o,
Cehennem içre sizi fırlatır gider o.

Elbet demiştir Hak bana tabi olun,
Hak resul her ne emretse yapın.

Doğru yolu gösterdi size,
Ümmet olanlar, inanın bu söze.

Yolunu kaybeder tutmayanlar sünneti,
Sünnetini tutmayan değildir ümmeti.

210. Ümmetiyim ben dese davası yalan,
Terk edermi sünnetini ümmet olan.

Onlar ki dosdoğru sünnet tuttular,
Şüphesiz, maksat-murada yettiler.

Hak yola girdi onlar cahit olup,
Ağlayıp çokça kendi eksiğini bilip.

Gezdi onlar halk içinde takva tutup,
Zikr-i Hak deyip masivanı unutup.

Onların ihlâsı zahir oldu elbet,
Kılmadı onlar bu dünyayı heves.

215. Çünkü tecrid ile ömür geçirdiler,
İsteklerini Hak'tan dileyip el serdiler.

Hani kul gibi Hak'ka kulluk edenin,
Ümmet olup doğru yola gidenin.

Gönlün içre yüz heves, yüz dava var,
Dünyada namusu ve arı var.

Vekit geçirmeyin dünyayı sevmek ilen
Vurmak, almak, binmek ve giymek ilen.

Zerre yoktur gönlünde Tanrı korkusu,
Dil ile söylersin elbet bu sözü.

220. Kul benim, ümmet benim, işim budur,
Din ve iman, işim gücüm budur.

Gizli sırlar Hakk'a zahirdir,
Batınını kudret gözü ile görür.

İşte bu yalan sözler elbet senden acep,
Tanrı koyduğu için sana mümin lakap.

Mümin adını şimdi, gel, mahvetme,
Düşmanın iblistir, izinden gitme.

Hak emrini tut, sıkıca sarıl sünnete,
Zahirinde benzer o kul ümmete.

225. Hâsıl-ı amelin yok ise sen,
Hacca gidip olamazsın sağ-ı esen.

Batınını sen düzelt bîriya,
Gili lütuflarına bak sen bîriya.

Gövdeden uçtuğu zaman bu murg-ı can,
Nasip et yardımınla nur-ı iman.

Âdemoğlunun Şumluğunun Beyanı

Demiş o Ebu Bekir Sıddık bu sözü,
Ver kulak, bir dem açılsın can gözü.

230. Hem heva ile heves sonunda var,
Dünyada ardından hileler eder.

Cümle aza da yaman işe doğru,
Daima götürür seni, ey yol eri.

Hak kendis hazır ve nazır lâ-mekân,
Kullarını cennete götürür raygân³⁶².

Çağırır iblis ki dinini taşla der,
Nefsini dinle, istediğimi işle der.

Dahi durdur o heva ile hevesi,
İşlemek dünya içinde abestir onu.

235. Dünya çağırır, der, seç beni,
Ahiretini taşla diyor, ey gani.

Çağırır azalarını da, ey civan,
Et günah der, Tanrı ile o yaman.

Tanrı'nın kendisi cennete götürür seni,
Zikri onun her daim rahmete yetirir seni.

³⁶² Râygân: Bedava, parasız.

Kalallahu Teâlâ: “Ulâike yed’una ilen-nari vallahu yed’u ilel-cennetil-mağfiret”³⁶³

Gitse iblisin dediğine din yeter,
Gitse nefsin uğruna can yas tutar.

Can ölür, nefsin dirilir, din yâd olur,
Unutur Tanrı’yı, iblis şâd olur.

240. Kim heva ile heves köyünü tutar,
Zikri unuttur, dini biter, aklı yiter.

Her kişi dünyayı sever, dünya yığar,
Yüreği dağlanır, kendini boğar.

Bir necasettir, biter, yolunu şaşırır,
Ahir olur onları taşılayıp gider.

Ahirette de hesap ve azap vardır,
O azap içre olur o kul melûl.

245. İşte bu aza işlerini versem haber,
Ki kulak versen bana yoktur zarar.

Elbet haramı tutmak ister ellerin,
Hem kötü söz söylemek ister dillerin.

Hem haram söz dinlemek ister kulak,
Gitmek ister hem haram işe ayak.

³⁶³ Kur’an, Bakara Suresi, 221. ayet. Manası: “Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır.” http://www.diyaret.gov.tr/kuran/meal.asp?page_id=34 (E.T. 23.03.2011)

Gözlerin görmek diler nâmahremi,
Ateş yakar deyip yemez onlar gamı.

Bu vücudun cümle düşmandır sana,
Her biri çeker kötü işten yana.

250. O kötü işler çeker cehenneme doğru,
Bildin şimdi cümle bu düşmanları.

Dostunu elbet bil şimdi, ey civan,
Tövbe kıl, Tanrı'ya dön cebr u nihan.

Et kabul emrini, erit canını,
Din ve dünya ile ahiret imanını.

Ondan iste, odur kani-kerem,
Olsa o nimel-vekilin düşmezsın gama.

Gam gününde herkesin elini tutacak,
Sendedir iki cihanın tedbiri.

255. Âlem içre her ne mevcüdat-ı şey,
Cümlesi senden olmuştur diri, hay.

Hazreti-Musa'nın Hak İle Bir Sırrı Konuşmasının Beyanı

Bir sırrı sordu Hakk'a Musa,
Kul yarattın sen cihan içre.

Türlü-türlü nimet nasip eyledin,
Giymek, yemek, binmek nasip eyledin.

Nimetler verdin onca, sayısı yok,
Saymanın bir bir onları imkânı yok.

Müminlere layık gülzar eylesen,
Dahi gülzar içre didarını göstersen.

Cehennemde yakmak sana layık değil,
Ne acep sırdır bana söyle bunu.

260. Ben de hayırlı kullarımdanım, yetişemem bu sırra,
Nimetin perverdesi ateşe gire.

Hak dedi Musa'ya ki ekin ekin,
Uğraştın ve onları yetiştirdin.

Sonra da taneler göğeri o dem ayan,
Kamil oldu hepsi cehr u nahan.

Biçtin onların tanesini, aldın ele,
Onları da koydun ateşe.

Çünkü bildin yakması faydalıdır,
Her bir tanesinden ateşte olur.

265. İşte ekinimdir bu halayıklar tamamı,
Ben de besleyip büyütürüm onları.

Tanesini sayıp onların ben,
Ateşe veririm, ey emin.

Her kimin gönlüne mana dolmasa,
Tutmayıp emrimi yasaklardan uzak olmasa.

Daima müminlere verse cefa,
Hata içinde ömür geçirse onlar dünyada.

Yani uzak olsa o sultanından,
Tövbesiz geçse vakti bu dünyada.

270. O ekinler gibi ateşe koyar onları Hak,
Verir cenneti de, ehl-i imanlara Hak.

Ehl-i mana ehl-i imandır, bilin,
Onların işi daima ihsandır, bilin.

Namazın Faziletinin Beyanı

Dedi peygamber bu sözü, dinle,
Dinleyip sözün manasını anla.

Tanrı peygamberini her kim doğrulasa,
Vaktinde beş vakit namazını kılsa.

Hem dosdoğru kılsa rüku ile sücûd,
Hem rükû u hem kıyam ahir- ku'ud.

275. Hak verir o bendeye on beş hisâl³⁶⁴,
Yani ikram eder ona zül-celâl.

Verir üç haslet bu dünya içinde, bil,
Üçüdü o ölüm anında, bil.

³⁶⁴ Hisal: Huylar, tabiatlar.

Üçü kabir içindedir, bilin,
Üçü de mahşerdedir bilin.

Üçü didârı gördüğü anda olur,
Yani Tanrı onlara rahmet eder.

Üçü dünyada dedim, dinle,
Bir bir diyeyim manasını anla.

280. Birincisi o ömrünü ziyade eyler,
İkincisi rızkını güşâde eyler.

Üçüncüsü de korur nefsinin,
Dünya malından, anla ey gani.

Diğer bir üçü ölüm hâlinde var,
Söyleyeyim, dinle gönlüne etse kâr.

Müjdecî gelir ona o zaman,
İnleyip sızlamadan ve korkudan olur aman.

Üçüncüsü bab-ı cennet açılır,
Türlü-türlü rahmet ona saçılır.

Yine diğer bir üçü de mahşerde gelir,
Birisî ay gibi yüzü ruşen olur.

İkincisi sağı solu nur ola,
Üçüncüsü namesi sağdan gele.

290. Dahi üçü de didarı gördüğünde gelir,
Birincisi o kişiden Hak razı olur.

İkincisi Hak ona verir selam,
Üçüncüsü nazar kılar tamam.

Her kişinin olsa imanı kemâl,
Gaflet ile ömür geçirmez külli-hâl.

Hakk'ı zikreder dili onun her daim,
Cümle uzvu hizmetinde olur kaim³⁶⁵.

Gönlü zevk ve şevk ile akıllı ola,
Gözleri gözyaşı ile uyanık ola.

295. Canı Tanrı aşkında yanmış ola,
O muhabbet kadehinden kanmış ola.

Hem kötü işlerini getirse yâdına,
Ah eder Hak yetişir onun feryadına.

Beş namazı her kim ki terk eder,
Ona da şu azapları Tanrı eder.

Üçü dünyada, üçü öldüğündedir,
Üçü kabirde, üçü de mahşerdedir.

Üçünü de didarı gördüğünde eder,
O kişi didarından mahrum kalır.

³⁶⁵ Kaim: Vaktini namaz kılmakla geçiren

300. Üçü dedim dünyadadır, dinler isen,
Dinleyip sözün manasını anlar isen.

Rızkı ve ömrü eksilir bu dünyada,
Nuru gider üçüncüsü yüzünden, ey dede.

Üçü dedim ki ölüm anında gelir,
Aç olur, susuz olur hem de ham olur.

Üçü dedim kabir içinde vardır, ey âhi,
Biri onun olur kabrinde dahi.

Ta kaburgaları birbirine geçer,
Kıyamete kadar bu azap içinde yatar.

305. Işık açarlar ona cehennem narından,
Bulunmaz zerre iz cennet tarafından.

Dahi üçünü dedim ki mahşerde görür,
Birisi onların yüzleri kara olur.

Rahmetinden Tanrı'nın ümitsiz olur,
Namesi dahi solundan verilir.

Diğr bir üçü didarı gördüğü anda ola,
İşte bu halk mahşer yerinde dirile.

Tanrı asla onlara söylemez,
Hem dahi rahmet nazar eylemez.

310. Etmez onları yâd, kulum deyip,
Ki meğr yâd eyler mahçup deyip.

Eyler Hak onlara katı hesap,
Onlar için vardır türlü azap.

Beş namazı ne için har³⁶⁶ eyledin,
Kendini iblis ile yar eyledin.

Burda da yarındır iblis lâin,
Bu lâin şimdi onunla hem-nişîn³⁶⁷.

Eğer namazın vakti girse, ey civan,
Dağıtır askerlerini iblisin hemen.

315. İblisin askerleri bu halk içine gelir,
Her birini bir iş ile meşgul eder.

Yani onlar bir iş üzere otura,
Elbet namazın vaktini onlar geçire.

Eğer namaz vaktini geçirmese bunlar,
Başka farzların terkinde eder hileler.

Secdesinde ve rükûsunda dahi,
Hem kıraat tesbihinde de, ey ahi.

Hile eder bu lâinin askerleri,
Terk eder müminler o erkanları.

320. Eğer musalla bunları terk etmese,
Çalışıp bu hilecinin sözüne gitmese.

³⁶⁶ Har: hor, hakir, aşağı, bayağı.

³⁶⁷ Hem-nişîn: beraber oturup kalan, teklifsiz arkadaş.

Sonra girer kalbine, meşgul eder,
Yani kalbi dünya izinden gider.

Gönlünü alır onların sevda ile,
Kaygı ve hasret ile kavga ile.

Olsa agâh müminin gönlü eğer,
O lâinlerin başına lanet yağar.

Tut o askerlerini iblis lâinin,
Fırlat onları zindanlara değın.

325. Diyor ki bitmez onların işi,
Uğraşır müminlerle her biri.

İş bitiren aldatan askerlerini,
İzzet-i ikbal eder onlar varını.

Bu lâinlerin hilesi çoktur yine,
İyi iş edenlerin üstünde görsene.

Dinle şimdi cümle sabredenleri,
Tanrı'nın fermanını tutanları.

Elbet zekât verene eyler vesvese,
Maksadı ondan, zekâtını vermese.

330. Türlü hileler ile hayrı men eder,
Hile ile doğru yoldan çıkarır.

Yine hile eder oruç tutana o dahi,
Yani oruç tutma deyip, ey ahi.

Maksadım bu sözden, ey akıllı, nedir,
Hak emrini tut, etme kendi canına ceviri.

Beş namazı vaktinde kıl müdâm,
Zikr-i Hak ile uyan sabah akşam.

Yaşlı Kişilere Hüda Teâlâ'nın Nida Kıldığını Beyanı

İbn-i Abbas'tan rivayettir bu söz,
Büyük sahabilardan hikayettir bu söz.

335. Bu hadis ki söylemiş onu resûl,
Ümmet olan şüphesiz eyler kabûl.

Tanrı söyler bu sözü akşam, sabah,
Aksakal kullara ey ehl-i salâh³⁶⁸.

Yaşlı oldun, sakalın oldu ak,
Bir zaman düşünüp, kendine bak.

Düştü diş, görmez oldu göz, gitti güç,
Geçti ömrün dünyanın ardında hiç.

Kametın büküldü buruştu deri,
Bükülüptür bu kemiklerin her biri.

340. Gelmedin benden yana sıdkın ile,
Beş günlük ömrünü verdin yele.

³⁶⁸ Salâh: Rahatlık, barış. Dine olan bağlılık.

Elbet günah işlemeye utanmadın,
Tövbe edip huzurumda yanmadın.

Sabah, akşam bu nidayı etse Hak,
Gel, işit canın ile Hakk'a doğru bak.

Tanrı'nın ihlâs ile emrini tut,
Bu heva ile heves yolunu unut.

Her anını tövbe ederek geçirse,
Tövbe, istiğfar ile yüreği dağılsa.

345. Her zaman tövbe vaciptir sana,
Zahir u batının ile dön ona.

Yapılacak ne kadar ibadetler var,
Vakit ile saat ona olmuş karar.

Tövbenin yoktur karar ve saati,
Tövbe, istiğfar ile yap ibadeti.

O resul ki adıdır hayrû'l-beşer,
Günde yüz tövbe ederdi serbeser.

Sen ki tövbesiz geçer vaktin,
Olsa dünya rehberin ve hem-demin.

350. Dünyayı sevmektir hataların başı,
Onu sevmek ehl-i dünyanın işi.

Bu hatadan kendini tövbe ile,
Eyle pak, çektiğın anı verme ye.

Gece gündüz bil, ey din dirisi,
O iki saat durur her birisi.

Saat içre adamı bin cem alır,
Zikirsiz vakit geçirmeyi günah bilir.

Elbet vakit geçirmek zikirsiz günah imiş,
Tanrı'yı her an zikretmek gerek imiş.

355. Tövbe etsen, tövbenin şartı bilerek,
Eğer imaret eylesen işte sana direk.

Muhakkak ki üç şartı vardır tövbenin,
Ta kabul olur edilen tövben senin.

Biri pişman olamak isyanından,
İkinci özür dilemek can-ı gönülden.

Üçüncü ten ile gınahta yanmak o,
Zevk-i ibadet ile hem uyanmak o.

Kalmaz onda heva ile heves,
Yani döner sıdk-ı ihlâs ile kes³⁶⁹.

360. Bu yola tövbesini rast eylese,
Hakk'a doğru zikr-i ihlâs eylese.

³⁶⁹ Kes: Kişi.

Tanrı'nın dostlarından olur o,
Ya da sıdıklardan biri olur o.

Veyahut abdallardan olur biri,
Olur o ehl-i zamanın rehberi.

Tövbedir cümle ibadetlerin başı,
Tövbe etmektir velilerin işi.

Tövbe devlet evinin anahtarıdır,
Tövbe cümle hacetin toplamıdır.

365. Tövbe imiş cümle erlere necât³⁷⁰,
Tövbedir veren gönüllere hayat.

Rahat-ı candır dahi canı besleyendir,
Tohumu dostluk ve ahiretin köprüsü.

Tövbedir derd-i günahlara şifa,
Dertlilerin yarasına deva.

Tövbe bir ipektir, tutar üftadeler,
Hem de zelil olan avareler.

Yolculara dahi göz nurudur,
Yağmacıları verendir haber.

370. Hem kilittir dinleyenlerin kulağına,
Doğru sözdür konuşanların tümüne.

³⁷⁰ Necât: Kurtulma, kurtuluş.

Ayakta durmak isteyenelere boydur,
Korkanlara istirahat yeridir.

Müjdelikçidir ümit edenlere,
İslami emirleri doğruca tutup gidenlere.

Tövbe bir cevherdir alamaz her kişi,
Dürr-i yakuttur olamaz her kişi.

Tanrı sevdiği kullara eyler nasip,
Eylediği de ihlâs ile olur ona karîb³⁷¹.

375. Etmezsen ihlâs ile bu tövbeni,
Kuruyup kalırsın, Tanrı yeşertmez seni.

Dökülmüş su gibidir bu ihlâs dibine,
Tövbe-yi ihlâs nedir, dinlesene.

Kullara ihlâs emr-i Hakk'ı görmektir,
Sır gözü ile Hakk'ı görmektir.

Doğrulukla gönlünü Hakk'a vermektir,
Sır gözü ile Hakk'ı görmektir.

Merd-i Hak'tır tövbe kadrini bilse o,
Her şeyden kendini uzak etse o.

380. Kullarına kıl nasip, ey bir u var,
Her saat durmadan tövbe etsinler.

Gönül gamıyla gözyaşını akıt,
Şerr-i şeytandan kendini kurtar.

³⁷¹ Karib: Yakın.

(Ben kâtip değilim ben kırık bir hatım,
Okuma yolunda çoktur utancım.

Hüda'nın yardımıyla birlikte,
Bu kitab çarşamba günü oldu tamam.

Zayıf olsa kalem ile siyahı,
Nedir yazıcı kulun günahı.

385. Her ki haned dua tama, darem,
Zan ki ben bendeye günahkarem)

2. 3. 2. Rubailer

1

Gel, yetiş, bu aciz kulların yardımına,
İnleyerek ağlayanların feryadına,
Eyleyip taklit alır zikreder,
Lütfedip bak zevk-i şevkin oduna.

2

Gaflet ile zikredenlere gönlünü aç,
Çaresizdirler, sen hekimsin, ol ilaç,
Kulların beslemiş ümit senden yana,
Merhamet edip, gel, rahmetin dergâhını aç.

3

Yolunu kaybetmiştir bu bîçareler,
Gitse bulamaz, dursalar yoktur karar,
Ulurlar azan itler gibi,
Et nida, yardımını lütfet ey bir u var.

4

Ümmidirler, asidirler bu kullar,
 Hizmetine layık değil mahçupturlar,
 Lütfedip tut onların ellerini,
 Her şeyden çekmiş elini bu zavallılar.

5

Tövbeyi ve yardımını bu bahşet onlara,
 Cümle günahkarı bu dem bağışla,
 Çünkü kaçan kullar dönüp geldi sana,
 Bütün kullardan hata, senden kerem.

6

Kullarının gelmeye yok yüzleri,
 Layık değildir bakmaya gözleri,
 Kalplerinden sen haberdarsın, hocam,
 Tövbe, taksir dillerinde sözleri.

7

Tövbe ve yardımınla ihtiyatlı eyle,
 Rahş-ı aşkın³⁷² onlara zin³⁷³ eyle,
 Dilleriyle seni zikretseler,
 Kalplerini lütfünle tamir eyle,

8

Eylemiş kullar şirk-i günah,
 Bağışlama suyunu dök onlara ya ilahi,
 Halleri kötüdür, yoktur gidecek yerleri,
 Senden başka kimdir onlara yardımcı.

9

Lütfedip bak bu garip kullarına,
 Asi, cafi³⁷⁴, zengin ve yoksullarına,
 Lütfüne layık değil gerçi bunlar,
 Feyz-i rahmet dök hazin dillerine.

³⁷² Rahş: gösterişli, yürük ve güzel at.

³⁷³ Zin: eyer

³⁷⁴ Cafi: cefa eden

10

Masivadan hepsinin çek özünü,
 Zikr-i tespih ile söyler sözünü,
 Layık-ı didar-ı cihan olsalar,
 Lütfedip edip aç onların can gözünü.

11

Cümle müminlerin yardımcısı sensin Hüda,
 Affeden tüm günahları sensin Hüda,
 Yolunu kaybeden kullarına da,
 Şimdi göster doğru yolu sen Hüda.

12

Elbet çok heybetlidir mahşer günü,
 Titreyerek çarpar hepsinin canı, teni,
 O resulün şefkatını et nasip,
 Senden alsın derdine çare.

13

O sırat köprüsünden geçmeyi,
 Havz-ı Kevser şerbetinden içmeyi,
 Tüm müminlere arz eyle,
 Hem burak atları ve hurilerle görüşmeyi.

14

Seyredip cennette bağ ve bahçeleri,
 Hem göz alıcı köşkler, evler, saraylar,
 Rengârenk üzüm, hurma, meyveler.
 Dürr-i yakut ve altından sandıklar.

15

Irmakların biri süttür, biri bal,
 Biri şarap biri sudur hoş zülâl,
 Bizi o müminlere yoldaş eyle,
 Bazı gün ay ve yıldızlar bazı hilal.

16

İpektendir yani onlar gidikleri,
 Türlü nimet, türlü meyve ve yemişleri,
 Güzel kebabları, hoş şarapları nasip et,
 O sevdiğin kullarla birlikte olmayı.

17

Selsebil ve zencebil şerbetleri,
 Türlü nimet, türlü giysileri,
 Kullarına ver ilahi, uzak tutma,
 Cümle dostuna olan şefkatleri.

18

İsa ve Davud'a Tanrı der,
 Kullarına "girin cennete" der,
 Nasip et Yusuf gibi cemali,
 Yüz kişiye kuvvet olur, yüz yer.

19

Tuğba ağacının gölgesini cennette,
 Bu cennet müminlerin yeridir,
 O burak atları dostlara et nasip,
 Lâl ve yakut ile süslenmiş altınları.

20

Sıcak ve soğuk yoktur o canlara,
 Hastalık ve ölüm de yoktur onlara,
 Kaygısız, endişesiz eder bizi,
 Nasip et Allah'ım o yerleri.

21

Her kişinin göz aldığıınca bağı var,
 Köşkleri, ipekten giysileri dağı var,
 Et nasip mümin olan has kullara,
 Didarına kavuşmanın mutluluğu var.

22

Hak resulallah civarını et nasip,
 Bizi kıl cümle akvam-ı garip,
 Nasip etsen aşkt kadehinden bizlere,
 Olsak o didar için çünkü andalip.

23

Anmasak sağ ile solu bîgüman,
 Bilmesek iyi kötü ehl-i zaman,
 Zevk, şevk ve aşk-ı kâmil dünyada,
 Nazik eder canı tenden hem iman.

24

Talib-i maksada dûçar eyle, ey bir u var,
 Mahşer günü yoldaş eyle, ya Muhammet, dört yar,
 Ya ilahî, huri kızlarını da nasip eyle,
 Onların ırmağına layık gülzar eyle.

25

Ey Kadir, kudretlisin her nesneye,
 Her şeye senden başka yok iye,
 Her şeyin yaratıcısı ve rızkını verensin,
 Kul hangi vafına layık söz diye.

26

Kıl nazar biçarelerin hâline,
 Yardım et o zavallı kullarına,
 Döndürüp onları kötü yoldan,
 Lütfedip sal hakikat yoluna.

27

Bu Azadı bir kulundur, har u has,
 Fani içre ömrünü geçirmiş abes,
 Lütuf eteğini tutmuş, ümit eli,
 Her iki âlem sensin bana şifa.

2. 3. 3. Gazeller

Dâd³⁷⁵, Hey

Gam dumanı bastı gönlümü, açılmaz, dâd, hey,
Şimşekler çakıp rahmet yağmurlar saçılmaz, dâd, hey.

Kâse kâse Hak şarabını, ah, döküp üstüne koymuş,
Yok alıcısı onun, bir kez açılmaz, dâd, hey.

Rahmet-i Hak yığın yığın her karış yerde nihan,
Üstüne doğru gelen yoktur, açılmaz, dâd, hey.

Elbet tefekkür edip çokça düşün, ey er,
Vaktine yetmez yazar şahbâz, uçulmaz, dâd, hey.

Rahmetin deryasına sınır yok, ey Azad,
Olsa ümitsiz bir kişi günahı bağışlanmaz, dâd, hey.

İkbal İle

Ey yaranlar, ne edeyim ben bu hâl ile,
Düşmedim bir ehl-i dile ben bu uğursuz ikbal ile.

Cenneti ister arzular gönül kuşum maksada doğru,
Yayılr yel almadı parlayıp bu kırık ikbal ile.

Ağlarım ki kalmışım çaresizlik içinde, vay,
Ömrümü geçirmişim beyhude mâh u sâl³⁷⁶ ile.

Her zaman, her demde yüz bin zanneder gönül kuşum,
Olmadı vurgun henüz düzelmez kötü ikbal ile.

³⁷⁵ Dâd: Adalet, doğruluk.

³⁷⁶ Mâh u sâl: Ay ve yıl.

Ben dedim ki az az gönlüme, dünyayı koy,
Et kanaat lokma ile az kıyafet ile.

Maksadını görmek bugün mümkün değil, şeyda gönül,
Bu oğul kız, cemiyet, mülk-i mal ile.

Ey Azadı, ol tecerrüt, her şeyden maksat dile,
Hiç bulan bulamaz yoksa kıl u kâl ile.

Kani Var

Gafil adam, gel, nasihat hanı var,
Han içinde türlü nimet kani var.

Han içinden nimet yiyen adamın,
Hiç şüphesiz gönlünde imanı var.

Ölmüştür kim nasihat dinlemez,
Zahiren gerçi içinde canı var.

Hak ezelde kimseyi etse sabit,
Bu nasihat miskinden dermanı var.

Dünyada tutmayan Hak emrini,
Mahşerde sayısız azaplar var.

Katı gönlü sal nasihat suyuna,
Olsa Hak yardımı ile yumuşasa imkânı var.

Zengin eğer Hak yardımı, yar olmasa,
Neylesin o, öğüt veren yaranı var.

Hiç geçer mi vurmak ile taşa ok,
Meğer ki elinde polat ve peykânı var.

Zalimin gönlü erir taştan katı,
Nasihin eğer elinde sevgisi var.

Hak işini esenlik eder o kulların,
Dünya ahir her kimin ihsanı var.

Dirlik eden zikr-i Hak ile devam,
Ruz-ı mahşer hoş geçer devranı var.

Söz ile tembih eder bu miskin Azad,
Kâfir adlı her kimin sübhanı var.

2. 3. 4. Murabbalar

Üzer

Kim yansa aşk odunda,
Dünyadan elini çeker,
Hak'tan gelen belaya,
Sabır ehli gibi dayanır.

Aşk odu bir ateş olur,
Olmaz duman o ateşte,
Maşuğunun gölgesi,
Her düştüğünde kızar.

Âşıkların maşuğu,
Cilveler eyler,
Âşık görse maşuğunu,
Yarından olur bîzar.

Aşk vurur, ne eder,
 Evvel ateşe düşer, yanar,
 Ateş olur, sonra söner,
 Sonra olur Hakk'a yar.

Yarlık addan çekilse,
 Vahdet makamını bulsa,
 Kendini aşağı bilse,
 Gerçek kul olur ey yar.

Gönlü olur Hak hazinesi,
 Hak için çekmiş sıkıntı,
 Zikri, fikri, kıvancı,
 Hak ile birlikte tüm vakti.

Suratı gerçi burdadır,
 Gönlü ise Hak yanındadır,
 Görsen bîkar kul gör,
 Ruhlar ile o gezer.

Gönlü beytullah olur,
 Canı zikrillah olur,
 Derviş-i Allah olur,
 Ondan sonra tutar karar.

Ey sonra, ey ebrar,
 Hak ile meclis kurar,
 Göz açıp didar görür,
 İstemez başka didar.

Salikler haber verir,
 Tamamı cevelan eder,
 Üç yüz atmış çeşit meyveler,
 Belki, cennet içre var.

Elbet bilin böyle erin,
 Feraseti Hak'ka nedir,
 Her ne söz ki söyler o,
 Levha üzere kalem yazar.

Kolu kudret koludur,
 Dili kudret dilidir,
 Sözü kudret sözüdür,
 Şüphe edip, olma bîzar.

Azadı kendini tanı,
 Daima söyle sübhanı,
 Hak'tan dile imanı,
 Acıyıp yoldaş eder.

Yetiş Feryadına

Hamd ü sena sabit sana,
 Ya Rab, yetiş feryadına,
 Rahmet edersin bu asiye,
 Ya Rab, yetiş feryadına.

Olsun sayısız dualar,
 Hak dostuna binlerce et,
 Hem âli sahabe ve dört yar,
 Ya Rab, yetiş feryadına.

Hep kötülerle birlikte olmuşum,
Gönlü perişan olmuşum,
Affını ümit etmişim,
Ya Rab, yetiş feryadıma.

Ben bilmedim bu işleri,
Lakin üzmedim ümidimi,
Göster bana maksadımı,
Ya Rab, yetiş feryadıma.

Bahr-ı keremini bahşet,
Gönlüme iman nakşet,
Hem bu kötüyü iyi et,
Ya Rab, yetiş feryadıma.

Geçti abes vakt-i feta³⁷⁷,
Vay hasret, vay hasret,
Benden hata, senden hata,
Ya Rab, yetiş feryadıma.

³⁷⁷ Feta: Gençlik.